

Kisfaludy Sándor
Hazafiúi Szózat

r e c i t i

ReTextum · 12

sorozatszerkesztők

HEGEDÜS BÉLA

VADERNA GÁBOR

technikai szerkesztő

MÉSZÁROS GÁBOR

alapító sorozatszerkesztő

LABÁDI GERGELY

Jelen kritikai kiadás, mely Kisfaludy Sándor születésének 250. évfordulójára jelenik meg, Kisfaludy *Hazaifüi Szózat a' Magyar Nemességhez* című, József nádor megbízására, az 1809. évi inszurrekció alkalmából készített félhivatalos buzdító munkájának autográf magyar nyelvű fogalmazványát, tisztázatát, valamint német kivonatát közli kéziratból, az utóbbi két esetben a megbízó cenzúrájával együtt, továbbá a nyomtatvány alapján közreadja a mű Schedius Lajos-féle német fordítását is. A kiadás a textológiai apparátus mellett bőséges tárgyi jegyzeteket és részletes bevezető tanulmányt is tartalmaz.

A *reciti kiadó* ReTextum című könyvsorozata szövegeket közöl. A szerkesztőség és a sorozatszerkesztők koncepciója szerint egy adott szöveg kritikai igényű újra- vagy első közlése nem egy elvárt lépést jelent az ideálisnak feltételezett szövegállapot felé, mivel azt gondoljuk, hogy nincs egy ideális szövegállapot. A sorozatban megjelenő szövegek is csupán szövegváltozatok. Szándékaink szerint egy adott pillanat szakmai kritériumai alapján a legjobbak.

Kisfaludy Sándor

Hazafiúi Szózat
a' Magyar Nemességhez
(1809)

.

Forráskiadás

sajtó alá rendezte

NAGY ÁGOSTON

· r · e · c · i · t · i ·

Budapest

2022

A kiadvány megjelenését támogatta:

*Irodalmi nyilvánosság a polgárosuló
Nyugat-Magyarországon 1770–1820*
Lendület Kutatócsoport

lektorálta
VADERNA GÁBOR

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország License* (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>) feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

HU ISSN 2064-728X
ISBN 978-615-6255-45-7
ISBN 978-615-6255-46-4 (pdf)

Kiadja a *reciti*,
a BTK Irodalomtudományi Intézetének
tartalomszolgáltató portálja ► <https://www.reciti.hu>
Borítóterv: Szilágyi N. Zsuzsa
Tördelte: Labádi Gergely sablonja alapján Hegedüs Béla
X_Y-L^AT_EX, Linux Libertine, Linux Libertinum

Tartalom

Kisfaludy Sándor <i>Hazafiúi Szózata</i>	
Kontextus, keletkezés, használat, filológia	7
Bevezető	9
Az 1809-es háború és a magyar nemesi felkelés propagandája, 13 – Kisfaludy egyéb inszurrekciós munkái (1809–1811), 33 – Kisfaludy Sándor Zala vármegye és József nádor szolgálatában (életrajzi vázlat), 39	
A <i>Hazafiúi Szózat</i>	68
A röpirat korábbi kiadásai, 68 – Megbízói és szerzői szándé- kok, 73 – Kéziratok, 77 – A Schedius-féle német fordítás, 92 – Szerző és olvasók, 96 – Műfaj, 101 – A mű szerkezete, 105 – Intertextualitás, 108 – A történeti részek forrásai és szemlé- lete, 111 – Kiadástörténet, 133 – A röpirat célközönsége, 145	
A szövegközlésről	181
Az átírás problémái és a szöveggondozás elvei, 181 – A jegy- zetelésről, 185 – A német kivonat és a <i>Patriotische Worte</i> átírá- sáról, 190	
Zusammenfassung	192
Hazafiúi Szózat a' Magyar Nemességhez	199
A' Magyar Nemességhez Egy Magyar Nemes.	283
Patriotische Worte an Ungarns Adel	343
An Den ungarischen Adel	389
Források	397
Levéltári és kézirtattári források	399
Irodalomjegyzék	400

Kisfaludy Sándor *Hazafiúi Szózata*

Kontextus, keletkezés,
használat, filológia

Bevezető

Jelen kritikai kiadás, mely Kisfaludy Sándor születésének 250. évfordulójára jelenik meg, a *Hazafiúi Szózat a' Magyar Nemességhez* című, gróf Joseph Beckers (Joseph Heinrich Anton Graf von Beckers zu Westerstetten) ezredesen, nádori főszárnysegéden keresztül József főherceg megbízására, 1808 decembere és 1809 áprilisa között elkészült, majd a megbízó cenzúráját¹ követően kinyomtatott röpirat két magyar kéziratot szövegváltoztatást, német kivonatát és Schedius Lajos-féle német fordítását közli. Mivel modern, tudományos igényű kritikai Kisfaludy-kiadás a szépprózai munkák 1997-es Debreczeni Attila-féle kritikai jellegű kiadása óta nem készült,² és ilyenről a jelen munkán, illetve a *Himfy* Hermann Zoltán által készülő edícióján kívül nem tudok, ezért érdemes hosszabban tisztázni

¹Itt és a továbbiakban a megbízó, azaz a nádor által végzett cenzúráról beszélek, hiszen lényegében erről volt szó: a kézirat előzetes vizsgálatáról, a politikailag-társadalmilag érzékenynek tartott, ezért kihagyásra ítélt részek megjelöléséről és a nyomtatás jóváhagyásáról. Amikor Kisfaludy saját művével kapcsolatban cenzúráról beszélt, akkor minden bizonnyal arra gondolt, hogy maga a megbízója vizsgálja át és rostálja meg a szövegét. Úgy tűnik, a nádor saját diszkrecionális jogkörében hagyta jóvá a nyomtatást. A magyarországi cenzúra működését II. Lipót 1790-es rendeletét követően általánosan nem szabályozták, ugyanakkor már 1792-ben elrendelték, hogy az alkotmányt, közigazgatást és a felségjogokat illető műveket fel kell terjeszteni a kancelláriához, 1802-től a dietai ügyekkel kapcsolatos művek nyomtatása a helytartótanács előzetes engedélyéhez volt kötve, 1808-tól a jogi könyveket a budai revizori hivatalnak kellett megküldeni, közülük a közjoggal és alkotmánnyal foglalkozókat pedig felterjeszteni a kancelláriához, 1809 januárjában ezt azzal egészítették ki, hogy a katonai könyvek nem adhatók ki a kancellária engedélye nélkül. SASHEGYI 1938: 10–11; FELHŐ–VÖRÖS 1961: 223. A legújabban a magyarországi cenzúra és könyvrevízió működését összefoglalja: GRANASZTÓI 2009: 34–58. Nem találtam nyomát annak, hogy a nádori cenzúrá követően a kézirat valamely magyarországi hivatásos cenzorhoz be lett volna nyújtva, a helytartótanács, illetőleg a kancellária elé került volna. Mint később látni fogjuk, a nádor az illetékes bécsi udvari hatósághoz maga küldte meg a röpirat egy nyomtatott német példányát.

²KISFALUDY 1997a.

Hazaíí Szózat kritikai kiadásának helyét és korlátait úgy Kisfaludy kéziratának korábbi és jövöbeli kiadásaira, mint a Kisfaludy-kutatás helyzetére és perspektíváira nézve.³ Az életmű egészét tekintve a most kiadásra kerülő szövegek a félhivatalos *Hazaíí Szózat*hoz kapcsolódnak és az 1809-es nemesi felkelést és háborút illetően keletkezett nagyobb szövegcsopórt részét képezik, még tágabban pedig Kisfaludy politikai-közéleti, illetve történeti tárgyú írásai, azon belül a prózai munkák közé tartoznak.

A *Hazaíí Szózat* kéziratának mindedig nem létezett teljes kritikai kiadása. E kiadás anyagát a szükséges textológiai és tárgyi jegyzetekkel és bevezető tanulmánnyal ellátva a *Hazaíí Szózat* ma a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában őrzött fogalmazványa, ma az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában fellelhető eredeti tisztázati kézírata és tisztázott javításai, valamint indokolt esetben e javításoknak az Akadémián található fogalmazványai, illetve a mű Schedius Lajos által készített, kéziratok híján a korabeli nyomtatvány alapján közölt, *Patriotische Worte an Ungarns Adel* címet viselő német fordítása képezi. A kötet tartalmazza a *Hazaíí Szózat* Kisfaludy által Beckers főszárnysegéden keresztül a nádornak megküldött, majd cenzúrázva a szerzőnek visszaküldött, terjedelmét tekintve a teljes mű közel egykilencedét kitevő német kivonatát (*An Den ungarischen Adel*) is, amely ma a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Regnicoláris Levéltárában, József nádor katonai kancelláriá-

³Kisfaludy Sándor életrajza és munkássága az esetek többségében nem saját jogon került az elmúlt évtizedek irodalomtörténeti kutatásának látókörébe. Az utóbbi évtizedek legfontosabb eredményei Hász-Fehér Katalinnak és Hermann Zoltánnak köszönhetőek: HÁSZ-FEHÉR 2004, 2016; HERMANN 2015. Az utóbbi évek irodalmából gondolatébresztő VADERNA Gábor újszerű és inspiratív *Himfy*-értelmezése is: VADERNA 2017: 345–385. Különös figyelmet érdemel még a következő tanulmánykötet, amely egy 2015 őszén, Balatonfüreden megtartott Kisfaludy-konferencia anyagait tartalmazza: HANSÁGI–HERMANN 2016. A szerkesztők maguk is felhívták a figyelmet arra, hogy bár a két írótestvérnek hosszú idő óta létezik lokális kultusza a Dunántúlon, ám az irodalomtörténet „meglehetősen mostohán” bánt velük az utóbbi fél évszázadban. SÁRKÖZY Péter monográfiája szintén a 250. évfordulóra jelent meg: SÁRKÖZY 2022.

jának iratai között lelhető fel. Bár a röpirat fogalmazványát és tisztázataát részben, német kivonatát egészében közölték már,⁴ ám textológiai szempontból általában gondot jelent a korábbi közlések elavultsága. Az előbbi esetekben ráadásul csupán részleges szövegközlésről van szó, az utóbbiban pedig az ismételt közlést a korszerű kritikai kiadás tematikájából adódó koherenciaigény is indokolja. Ezzel, jelenlegi ismereteink szerint a *Hazaíúi Szózat*hoz kapcsolódó kéziratos szövegcsoporthoz közlése teljesnek mondható, egyedül a Schedius-féle fordítás lappangó kéziratai (fogalmazvány, tisztázat) hiányoznak.

A nyomtatott magyar nyelvű *Hazaíúi Szózat* szövegének közlése nem látszott indokoltnak. Ez ugyanis – néhány jelentéktelen, a tipográfus által végzett ortográfiai javítást leszámítva – lényegében megegyezik a nyomtatás alapjául szolgáló, a megbízó által cenzúrázott, tehát kihúzott, megjelölt (átfogalmazásra javasolt) helyek javításait az eredeti kézirat megfelelő helyeire utóbb befűzött föliókon egyesítő *ultima manus* tisztázati kézírral. Olyannyira, hogy mivel az így módon javított változatot egy új kéziratban Kisfaludy már ismételen nem tisztázta le, illetve a kézirat érdemi korrektúrájára és a kefelevonat szerzői korrektúrájára – feltehetően idő híján – nem került sor, ezért egyes törölt részeknél értelmetlen mondatrészek is benne maradtak a nyomtatványban. A magyar nyomtatványból adta ki a szöveget a 19. század végén Angyal Dávid is, de mind a magyar, mind a német kötet ma már könnyen elérhető interneten, illetve az előbbi magas példányszáma miatt a legfontosabb hazai és külföldi közgyűjteményekben is hozzáférhető eredetiben.⁵

A kötet bevezetője egyrészt bemutatja a *Hazaíúi Szózat* kritikai szövegközléséhez szükséges filológiai-textológiai háttérrel (beleértve a szöveggondozási elveket), másrészt vázolja a keletkezés- és kiadástörténetet és csak ezeknek alárendelten foglalkozik az 1809-es birodalmi és magyarországi háborús propaganda szélesebb kontextusával, illetve a szöveg keletkezésének életrajzi vonatkozásaival. Ez

⁴A fogalmazvány nyomtatványhoz képesti eltérései és a német kivonat: VISZOTA 1909: 415–423, 407–414. A tisztázat nyomtatványhoz képesti eltérései: FENYŐ 1957.

⁵Ehhez lásd NAGY Á. 2021b: 538–546.

utóbbiak időhatára azonban csak a nyomtatott röpirat megjelenéséig terjed, pontosabban 1809. április 10-ig, amikor a német nyomtatványt Kisfaludy hivatalosan benyújtotta a nádornak, ami megegyezett a háború hivatalos kezdetével is. Kisfaludy már 1808-ban, közvetlenül a diétát követően szolgálatra jelentkezett a nádornál egy esetleges inszurrekció esetére, melyre ígéretet is kapott. 1808 végétől táblabíróként részt vett a Zala vármegyei inszurrekció előkészítésében, a megye lovas őrnagynak 1809. április 17-én választotta meg, a nádori főkvártélyhoz május második felében csatlakozott, a szárnysegédek számára pontos feladataikról az utasítást József főherceg pedig csak május 28-án adta ki.

Ez utóbbi aspektusokat, továbbá a *Hazafiúi Szózat* mint félhivatalos munka, a kisebb hivatalos propagandaszövegek (kiáltványok) és egyéb, e kiadásban nem tárgyalt inszurrekciós tárgyú szövegek elemzését Kisfaludy adjutánsi szolgálatának és a nádori katonai adminisztráció működésének keretei közé ágyazva, már többek között a jelenlegi kritikai kiadásra támaszkodva a 2021-ben megvédett doktori disszertációm⁶ továbbfejlesztésével a közeljövőben monografikus keretek között tervezem elvégezni. E készülő nagyobb lélegzetű munkából már jelentek meg résztanulmányok,⁷ melyeknek a *Hazafiúi Szózat* keletkezés- és kiadástörténetét, illetve a recepciót és a nyomtatványok használatát tárgyaló részeit – a szükséges módosításokkal – a jelen kiadás bevezetője is átvette. Egyrészt a fenti munkaterv előmunkálataként, másrészt az egész 1809-hez kapcsolódó háborús-inszurrekciós korpusz kontextualizálásának érdekében szükségesnek láttam, hogy mielőtt rátérek az életrajzra és a *Hazafiúi Szózat*ra, általában a birodalmi háborús és azon belül a magyarországi inszurrekciós mozgósító propagandát, illetve a Kisfaludy hivatalos szárnysegédi tevékenységéhez köthető, tehát 1809. május 28-ától 1811. közepéig keletkezett háborús-inszurrekciós korpuszt, beleértve mind a kifejezett propagandamunkákat, mind az

⁶NAGY Á. 2021a. Itt szeretném megköszönni disszertációm opponenseinek, Lajtai Lászlónak és Vaderna Gábornak (aki e kötet lektora is) az értekezésről készített értékes bírálatát, melynek számos pontját beépítettem jelen szövegkiadás bevezetőjébe, textológiai és tartalmi jegyzeteibe.

⁷NAGY Á. 2018; NAGY Á. 2021b.

adjutánsi tevékenysége során született egyéb szövegeket a jelenlegi legjobb tudomásom szerint áttekintsem.

Az 1809-es háború és a magyar nemesi felkelés propagandája

Az 1809-es háború magyarországi hivatalos propagandája egyrészt az 1792-től tartó háborús időszaknak és különösen a korszak korábbi három inszurrekciójának (1797, 1800, 1805) a társadalmi gyakorlati és hagyományai, másrészt a birodalom szintjén, az újabb Napóleon-ellenes háború sikeres megvívását szolgáló Habsburg kormányzati újítások keretei között szükséges értelmezni. A propagandát a hivatalossághoz való viszony alapján leegyszerűsítve hivatalos, félhivatalos és nem-hivatalos szegmensekre oszthatjuk, melyek közül ehelyütt csak az előbbi kettőről lesz szó. Félhivatalos propagandán – ahova Kisfaludy röpirata is tartozik – itt az állami megbízásra, illetve támogatással létrehozott, de a hivatalosság bélyegét nyíltan magukon nem viselő propagandatermékeket értjük. A következőkben, a szükséges mértékig a tágabb birodalmi kontextust is bemutatva, az 1809-es inszurrekció mozgósításához kapcsolódó magyarországi hivatalos és félhivatalos propaganda működésének hadügyi, politikai, jogi hátterét és rövid vázlatát nyújtom, különös tekintettel József nádor és katonai kancelláriája, illetve főszárnysegédje, Beckers gróf irányító szerepére.

A katasztrofális vereséget jelentő 1805-ös harmadik koalíciós háborút, illetve az ezt lezáró megalázó pozsonyi békét követően az Osztrák Császárság nagyfokú rezilienciát tanúsítva az új típusú „népi/nemzeti háború” („Volks-” vagy „Nationalkrieg”) elképzelésének⁸ szellemében a lakosság széles, korábban a katonai szolgálattól inaktív tömegeit, főképpen a középrétegeket igyekezett mozgósítani. A „nép” (Volk) kifejezés természetesen nem foglalta magában a nincstelenekeket, a megvezethetőséggel, erőszakossággal, megbízhatatlansággal és ostobasággal felruházott alsóbb társadalmi rétegeket, azaz a „csöcseléket” (Pöbel). A szigorú drillre és a nyers erőszakra épülő reguláris hadsereget leszámítva a fegyveres szolgálatra való alkalmasság, csakúgy mint a haza szeretetére való képesség az

⁸LANGEWIESCHE 2017; RINK 2010a. Ausztriára nézve: RINK 2010b.

önállóságot biztosító saját birtok, tulajdon, műhely stb. meglétével kapcsolódott össze.⁹ Ennek legfontosabb hadügyi eszközét az 1808. június 9-ei pátenssel, János főhercegnek köszönhetően létrehozott új típusú területvédelmi milícia, a Landwehr felállítása jelentette. A háború előtt és során az osztrák birodalomfelet illetően mind a Landwehr, a reguláris hadsereg, illetve a tiroli népfelkelés mozgósítását, mind pedig általában a lakosság meggyőzését egy médiatechnológiai és ideológiai szempontból is innovatív, kormányzati irányítással és támogatással működtetett, rendkívül kiterjedt és komplex hivatalos és félhivatalos propagandatevékenység szolgálta.

Az osztrák hivatalos és félhivatalos propaganda személyi hátterére és irányítására nézve egy jelentős mértékben intézményesített és szakszerűsödött szervezetben működött. A propagandaanyagok előkészítése a mozgósítási terv részeként már jóval a háború 1809. április 10-i kezdete, azaz az Inn átlépése és a Bajor Királyság elleni osztrák támadás előtt megindult. A széles néptömegek háború számára való megnyerését célzó propaganda kulcsszereplői a kormányzat részéről mindenekelőtt a német patrióta-nemzeti beállítottságú Johann Philipp Stadion gróf, külügyminiszter, illetve a Landwehr felállítása fölött bábáskodó János főherceg voltak. A szervezés oroszlánrészét a főherceg végezte, aki jó viszonyt ápolt olyan német patrióta értelmiségiekkel mint a neves politikai publicista és konzervatív gondolkodó, Friedrich von Gentz, a svájci történész Johannes von Müller, vagy a tiroli szerkesztő, történész Josef von Hormayr báró.¹⁰ A reguláris hadsereget modernizáló, de a Landwehrrel szemben és Stadion terveivel szemben szkeptikus Károly főherceg is felismerte a nép katonai nevelésének, különösen a katonai hőskultusz és tradíciók közvetítésének szükségességét, a párizsi osztrák követ, Klemens von Metternich pedig, aki jól ismerte a napóleoni propaganda módszereit, s felfigyelt a sajtó növekvő jelentőségére, az új, pozitív osztrák sajtópolitika fő támogatója volt.¹¹

Célcsoportjait tekintve a legáltalánosabb szinten el kell különítenünk a birodalmon belülre, elsősorban az Osztrák Császárságra, il-

⁹BLEYER 2013: 36–38.

¹⁰HAMMER 1935: 38, 41; LANGSAM 1930: 44–55.

¹¹HAMMER 1935: 23–29; LANGSAM 1930: 28–55.

letve a Magyar Királyságra, valamint az azon kívülre, tehát a potenciális szövetségesként szóba jöhető semleges, szövetséges vagy ellenséges államok lakosságára, mindenekelőtt politikai és értelmiségi elitjeire irányuló propagandát. A belső propagandatevékenységet illetően a nyelvileg, etnikulturálisan, közigazgatási szempontból, valamint a rendi és osztályhatárok által is erősen tagolt Habsburg birodalomban a mozgósítás lebonyolítására létrejött intézményrendszer már eleve szegmentáltan kezelte a propaganda célcsoportjait. A kívánt hatást, azaz a mozgósítást és a háborúpárti, hazafias irányultságú közvélemény kialakítását egyfelől csoportspecifikus médiumok, műfajok használatán, másfelől az ezek által közvetített sajátos üzeneteken keresztül igyekeztek a propaganda előállítói elérni.

A hivatalos propaganda egyik legfontosabb, nyíltan a központi kormányzat álláspontját közvetítő médiumát „hivatalos írások” kategóriájával ragadhatjuk meg. Egyrészt ide tartozik az 1809. március 26-án, Friedrich von Gentz tollából, I. Ferenc császár nevében megjelent háborús manifesztum, azaz a háborút deklaráló, annak okait részletesen taglaló hosszabb munka.¹² Másrészt ide sorolandók a különféle kormányzati és katonai autoritások nevében kibocsátott rövid hivatalos proklamációk, melyek az Osztrák Császárság, illetve a szövetségesként szóba jöhető területek lakosságához, népeihez szóltak (mint I. Ferenc császáré „Ausztiria népeihez”), továbbá a fegyveres testületek tagjaihoz intézett nyílt hadparancsok (mint Károly főherceg generalisszimuszé a reguláris hadsereghez). Ide tartoznak a polgári és katonai hatóságok részéről kibocsátott hivatalos körrendeletek, hirdetmények stb. is, melyek számos esetben nem pusztán technikai jellegű utasításokat, hanem ideologikus tartalmakat is közvetítettek, nyilvános kihirdetésükön keresztül pedig széles tömegeket értek el. A manifesztumot és a legfontosabb proklamációkat, illetve hadparancsokat az egész monarchián belül, s adott esetben kívül, több nyelvre fordítva, a nyomtatott média teljes spektrumának igénybevételével (mint a különféle formátumú röpiratos utánnyomások, hírlapi utánközlések, hadihírek sorozatai), rendkívül nagy példányszámban terjesztett terjesztették.

¹² *Manifest* 1809.

A proklamációk és hadparancsok háttérben maradó, de az esetek jelentős részében azonosítható szerzői többnyire a német kulturális tér Napóleonnal szembenálló prominens értelmiségije közül kerültek ki. A mozgósítás és a háború során az udvar mellett teljesített szolgálatot a Bécsbe települt, majd 1808-ban feleségével, Dorothea Mendelssohnnal együtt katolizált Friedrich Schlegel, aki a Habsburg udvarra ebben az időben mint a nagynémet nacionalizmus potenciális támogatójára tekintett. Schlegel „egy udvari titkár rangjával és járandóságával” szegődött Károly főherceg alá,¹³ közvetlen főnöke Stadion, korábbi müncheni követ lett, aki Károly főserégének általános intendánsaként működött az ötödik koalíciós háború alatt. Ferdinánd északi hadseregénél Matthäus Casimir von Collin, bécsi költő, János déli hadseregénél Guiseppe Carpani, olasz költő, fordító, zenetörténész, végül a Tirolért felelős Johann Gabriel von Chasteler altábornagy oldalán Joseph von Hormayr töltötte be ezt a tisztelet.¹⁴ A hadseregekkel „együtt mozgó”, az érintett területek civil lakosságára, s egyúttal az adott hadseregekre irányuló propaganda ennek megfelelő sorrendben: Bajorország és a német államok lakosságát, a lengyeleket, az olaszokat, végül a német és olasz nyelven beszélő, de sajátos kollektív identitástudattal rendelkező tiroliakat célozta meg. A felsorolásból az is jól látszik, hogy az adott sereg mellett szolgálatot teljesítő „katonai intendánsok vagy titkárok”¹⁵ részben maguk is olyan szereplők voltak, akik otthonosan mozogtak a propaganda által megszólítani kívánt potenciális befogadók kulturális közegében.

A hivatalosan kontrollált információáramlás egy igen fontos további médiumát jelentették a napi- és haditudósítások számozott sorozatai (*Tagesberichte* vagy *Armeeberichte*, pontos címe: *Tagesberichte der k.k. Armee*) is, melyek a hadjáratot kísérték.¹⁶ A negyedréti formátumú, néhány lapnyi terjedelemre rúgó tudósításokat nagy példányszámban és több nyelven nyomtatták ki, majd röpirat-

¹³ „Friedrich von Schlegel an August Wilhelm Schlegel, Anne Louise Germaine de Staël, Wien, 29.03.1809”, in KÖRNER 1969: II, 22–23.

¹⁴ HAMMER 1935: 72.

¹⁵ LANGSAM 1930: 65. 1. lj.

¹⁶ Gyűjteményes kötetüket lásd *Sammlung* 1809.

ként, különkiadásként vagy az újságokban megjelentetve terjesztették a monarchián belül, s azon kívül is. A formátum értékét gyors reakcióképessége adta: ily módon közvetlenül a hadieseményeket követően lehetségessé vált az osztrák álláspont kialakítása és annak gyors szétterjesztése. Előállításuk kezdetben úgy történt, hogy a szöveget a főhadparancsnokságnál megírták, majd beküldték ellenőrzésre Bécsbe a Hadügyminisztériumba (illetve nem sokkal később még a Polzeihofstellét is beiktatták az ellenőrző szervek közé), végül onnan továbbították a nyomdába, van Ghelenschen örökösének. Az első, 1809. április 10-i szám megjelentetése ezen a módon mindössze három napot vett igénybe. Ebből a sorozatból ebben a formában összesen 14 szám jelent meg 1809. április 25-ig. Bécs megszállását és az udvar Budára menekülését követően a sorozatot más nyomdával *Tags-Berichte über die neuesten Kriegs-Ereignisse* címen újraindították, a tartalma felett továbbra is erős katonai és kormányzati kontroll érvényesült.

A literátus nyilvánosság befolyásolásának legfontosabb eszközét a sajtóirányítás jelentette.¹⁷ Ennek negatív formáját az előzetes cenzúra és a külföldi nyomtatványok behozatalát korlátozó revízió hagyományos eszközei képezték, ugyanakkor a sajtó pozitív befolyásolása is előtérbe került: egyfelől megfelelő arcélú lapok alapításának engedélyezése és kiadásuk, illetve szerkesztőik, szerzőik finanszírozása, másrészt propagandisztikus, de a hivatalosság látszatát kerülő röpiratok, röplapok elkészítésére adott megbízások. A folyóiratok a befolyásolás közvetettebb, míg a sűrűn megjelenő hírlapok közvetlenebb eszközét jelentették. Az előbbieket illetően fontos lépést jelentett a *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat* 1808. áprilisi megalapítása, Johann Michael Armbruster főszerkesztésével. E sajtós, vegyes közleményeket tartalmazó „honismereti” lap profiljának kialakításakor fontos szempont volt, hogy a megfelelő hatás kiváltása, azaz az alattvalók hazafias-nemzeti érzelmeinek felébresztése érdekében elkerüljék a hivatalosság látszatát. Armbruster kísérletet tett egy merőben új típusú lap, egy ún. „néplap” (*Volksblatt*) megalapítására is, ez lett a *Der Wanderer*. En-

¹⁷ A háborút a monarchián belül előkészítő sajtóirányításhoz lásd HAMMER 1935: 33–38.

nek próbaszáma 1809. március 20-án jelent meg, s már fejlécében is tükrözte azt az igényt, hogy a monarchia összes népe számára olvasnivalót nyújtson. A metszet egy vándort ábrázol, aki összehalmozik három ölelkezve fraternizáló felfegyverzett férfival, akik jellegzetes nemzeti viseletüket hordják: egy tirolival, egy magyar nemesi felkelővel (aki huszáruniformist visel), végül egy osztrák Landwehrmann-nal. Első cikke a tiroliak 1703-ban, a „bajor felfordulás” alatt és 1809-ben tanúsított helytállásának párhuzamaival foglalkozott.¹⁸ A franciák gyors bevonulása miatt azonban a lap – azonos fejléccel és tipográfiával – csak 1814-től jelenhetett meg rendszeresen. Bár tudományos szaklapról van szó, de lényegében a háború céljait szolgálta az 1808 januárjával Károly főherceg kezdeményezésére a Kriegsarchiv igazgatója, Moritz Gomez de Parientos szerkesztésével létrehozott *Österreichische Militärische Zeitschrift* is, mely a tisztek katonai műveltségének elmélyítését célozta. A hírlapok közül a legfontosabb az Armbruster által szerkesztett priviligizált hivatalos lap, a *Wiener Zeitung* volt, mely erős kormányzati ellenőrzés alatt állt. E hagyományos referáló újságot alapvetően az óvatosság jellemezte: a híreket szárazon, minden kommentár nélkül közölte. Franciaellenes hangoltsága 1808-tól, különösen a Napóleon elleni spanyol felkelésről és gerillaháborúról érkező hírek közlésével, majd a Landwehrrel kapcsolatban egyre gyakrabban megjelenő tudósításokkal, meglehetősen lassan öltött csak testet. Az újság Bécs megszállását követően továbbra is működött, de francia redakció alá került, így a Budára menekült udvar egy időre elvesztette legfontosabb hivatalos szócsövét.

Az aktív sajtópolitikában egészen új irányt jelentett az *Österreichische Zeitung* megjelenése. A mozgatható tábori sajtón előállított hivatalos, kifejezetten a kormányzat háborús céljainak szolgálatába állított hadilapot (Feldzeitung) Friedrich Schlegel szerkesztette. Schlegel korábban is felvetette ugyan a lapalapítás ötletét, azonban csak a háború folyamán, Bécs május 13-i francia megszállásának következtében, a *Wiener Zeitung* és a *Vaterländische Blätter* elvesztésével vált igazán sürgetővé a kormányzat számára egy hadilap létrehozása. Ennek segítségével ugyanis megvívhatónak tűnt a hadihí-

¹⁸DW, 1809, Probe-Blatt.

rek értelmezése körüli információs küzdelem a hírlapokon és bulle-tineken keresztül kifejtett francia propagandával. Schlegel egykori ötletét Friedrich Lothar Stadion osztotta meg bátyjával, Philippel, majd június közepére sikerült megnyerni az uralkodót is az ügy-nek, aki jóváhagyta szerkesztőként a német író személyét, egyúttal a kormányzati kontroll fenntartásának jegyében a fiatalabb Stadi-ont kívánta „főszerkesztőnek”. A lap koncepcióját Rainer főherceg is véleményezte, aki az újságot alkalmasnak találta arra, „hogy az összes híreket a monarchia lakosságának minden osztálya között elterjessze, és ezáltal hozzájáruljon a patriotizmus fenntartásához”. A lap június 24-étől az eredeti szándék szerint hetente kétszer je-lent volna meg, valójában azonban több alkalommal is duplaszám-ként került ki a sajtó alól, továbbá mellékletek is tartoztak hozzá. Az utolsó szám, amelyről tudunk, az 50–51. duplaszám, illetve en-nek melléklete, mely 1809. december 16-án jelent meg. A mozgat-ható tábori nyomdát mindig a főhadiszállás közelében állították föl, először valahol Morvaországban, majd Pesten.¹⁹

A Landwehr feltöltése és mozgósítása, különösen János főherceg szemében, az egyik legfontosabb területét jelentette a kormányzat-nak, érthető hát, hogy a hivatalos cirkulárek mellett is igen erőtel-jes propaganda irányult az intézmény potenciális és aktuális tagjai-nak meggyőzésére.²⁰ A szószék szintén fontos médiumát jelentette a háború előkészítését szolgáló propagandának. A Landwehr 1808 közepétől meginduló toborzásában kezdetben a prédikációk kap-ták az elsődleges szerepet, s a későbbi zászlószentelő szertartásokat szintén buzdító prédikációk kísérték. Ezek azonban Bécsen, illetve az erősen vallásos vidékeken kívül önmagukban nem bizonyultak elégséges eszköznek a kívánatos mozgósítás eléréséhez. A Land-wehrre irányuló propaganda leghatékonyabb eszközévé a későbbi-ekben a félhivatalos, nem-hivatalos versek és harci dalok váltak, a költészet egyébként is a mozgósítás egyik igen fontos médiumát je-lentette. A Landwehrnek szóló, nagy népszerűségnek örvendő számtalan aprónyomtatványos formában, illetve újságokban terjesztett vers, dal és mars közül ki kell emelnünk a stájer Johann

¹⁹Részletesen lásd HAMMER 1935: 123–175.

²⁰Részletesen lásd ZEHETBAUER 2017: 124–172.

Gustav Fellingner munkáit, illetve Heinrich Joseph von Collin *Landwehrlieder* című gyűjteményét.²¹

Külön kell szólnunk az udvar által támogatott, félhivatalos röpiratok köréről. János főherceg inspirációként maga is gyűjtötte az angol és spanyol Napóleon-ellenes röpiratokat, melyekhez Triesztben Collingwood admirálison, az adriai brit flotta parancsnokán, illetve Olaszországon keresztül jutott hozzá, melyeket fordítás, szerkesztés és kiadás céljából eljuttatott a vele kapcsolatban álló patrióta-nemzeti érzelmű értelmiségi körökhöz is.²² A félhivatalos röpiratok közül technikáját tekintve sajátos az a névtelenül, németül és franciául is megjelent kis füzet, amely által „egy osztrák hazafi” néhány, francia újságokból kiszemezgetett, Ausztriára nézve kedvezőtlen hírt igyekezett megcáfolni.²³ A „Germanien” koholt nyomdahely alatt 1808–1809-ben megjelent terjedelmesebb röpiratok köre János főherceg közvetlen sugalmazására, Hormayr segítségével jelent meg. Ezeket titokban nyomtatták, s mindenekelőtt a helyi „véleményvezéreknek”, lelkipásztoroknak, előjáróknak, Landwehrtiszteknek osztották szét őket, így hamar elterjedhettek az egész monarchiában.²⁴ A legfontosabb röpiratok a spanyol ellenálláshoz, gerillaháborúhoz kapcsolódó propagandaszövegek német fordításai: a Pedro Cevallos-féle kommentárral ellátott hivatalos iratok (*Authentische Darstellung*),²⁵ illetve egy többkötetes dokumentumgyűjtemény (*Actenstücke*).²⁶ Hasonlóan jelentős munka az ugyanott

²¹HAMMER 1935: 42–43.

²²HAMMER 1935: 38–41; LANGSAM 1930: 50–51.

²³*Bemerkungen* 1809; *Observations* 1809. Vö. ARNOLD–WAGNER 1909: 284.

²⁴ARNOLD–WAGNER 1909: 284–285.

²⁵CEVALLOS 1808. A Cevallos röpirat sorsához részletesen lásd WOHLFEIL 1962–63. Wohlfeil szerint a szövegnek több német fordítása is forgalomban volt, amelyek közül az F. A. Bran-féle változat futotta be a legnagyobb karriert. Cevallos a központi junta államminisztereként maga is felismerte, hogy a Napóleon-ellenes felkelés sikerre vitelében s a francia propagandairatok által sugallt képpel szemben szükséges a szélesebb európai nyilvánosság megnyerése is. 1808 végén – 1809 elején Európa-szerte ismertté vált röpirata, melyet egyéb propagandaszövegek (manifesztumok, proklamációk stb.) követtek, ezt az elvet ültette át a gyakorlatba.

²⁶*Actenstücke* 1808: I–IV.

névtelenül megjelent, Hormayrnak tulajdonított *Der Vendee-Krieg*,²⁷ illetve az a szintén hozzá kötött propagandisztikus szándékkal komponált levelezés a francia és a pápai udvar között (1808).²⁸ Ezek a munkák a forradalommal, illetve Napóleonnal szembeni népi ellenállás példáinak felelevenítésével a kormányzat, s különösen János főherceg által Napóleonnal szemben előmozdítani kívánt népi-nemzeti háború koncepcióját igyekeztek alátámasztani. A Cevallos-féle röpirattal, illetve a *Wiener Zeitung* vonatkozó hírein keresztül az udvar a spanyol gerillaháború hadisikereinek instrumentalizálására törekedett egy, a közeljövőben Napóleonnal és szövetségeseivel vívott háború ideológiai és hadszervezeti megalapozásában.²⁹

Magyarország alkotmányos különállása, hagyományos rendi hadszervezete és erős konstitucionalista politikai kultúrája miatt a korszakban a Habsburg birodalmon belül sajátos esetet képez általában a háborúk és a nemzet összefüggéseinek értelmezését, a mozgósítás gyakorlatát és az ahhoz kapcsolódó propagandatevékenységet illetően is. Az „alkotmányos rendiség” keretei között³⁰ a korszakban még alapvetően sérelmi politikát folytató magyar rendek az uralkodó által összehívott diétákon jelentős befolyást gyakorolhattak a magyar hadügyre. Egyfelől a nem-nemeseket terhelő rendszeres hadiadó (*contributio*) összegének, a nemesek által esetileg és önként megajánlott hadisegélynek (*subsidium*), az újoncok létszámának és a hadkiegészítés módjának (toborzás, sorozás) meghatározására. Másfelől pedig a rendi honvédelem legfőbb pillérének, az

²⁷ *Vendee* 1809. Vö. ARNOLD–WAGNER 1909: 285.

²⁸ *Correspondenz* 1808. A szerzői attribúcióhoz lásd az Osztrák Nemzeti Könyvtár katalógusát.

²⁹ Az osztrák propagandára gyakorolt hatásához részletesen lásd WOHLFEIL 1965; REINALTER 2010.

³⁰ Ahogy Szijártó István a diétától szóló újabb monográfiájában felhívta a figyelmet, a „konfesszionális rendiség”-ből az „alkotmányos rendiség”-be való átmenet „nem úgy érvényesült, hogy a rendi politizálás centrumába a felekezeti konfliktusok helyébe alkotmányos kérdések kerültek, hanem úgy, hogy az olyan központi vitakérdéseket, mint az adózás (egyfelől a hadiadó összegének emelése, másfelől a nemesi adómentesség) és a nemesi felkelés ezzel szorosan összefonódó ügye, alkotmányosként kezdték értelmezni”. SZIJÁRTÓ 2021: 304.

insurrekciónak – esetről-esetre, változó módokon és feltételekkel, ideiglenes jelleggel történő – megajánlására és szabályozására is.³¹

Az ország lakosságához képesti százalékos arányában és abszolút számában is nagy tömegű nemesség,³² mely a „rendi norma” értelmében jogilag a „rendi határvonal fölött” helyezkedett el, vagyoni tagoltságát tekintve viszont a teljes osztályszerkezetet leképezte,³³ politikai testként propaganda nélkül nem lett volna mozgósítható sem alkotmányos honvédelmi kötelessége (az insurrekció), sem szabadon tett ajánlata (a hadisegély) minél lelkesebb, következképpen nagyobb mértékű és hatékonyabb teljesítésére. Az öntudatos, gazdaságilag és politikailag is megerősödő, jómódú megyei birtokos nemesség dominálta politikai és társadalmi rendszer keretei között³⁴ nem lehetett felülről, pusztá hatalmi szóval, rendeleti úton érvényesíteni a „nemzeti háború” birodalomra alkalmazott koncepciója által megkövetelt intézményi változásokat. Nem lehetett egyszerűen átültetni az ehhez kapcsolódó, központilag irányított és ösztönzött propagandát sem pusztán fordításon vagy utánzáson keresztül. Ehelyett, úgy a hadügyi intézmények megújítását, mint az ezt támogató hivatalos propaganda ideológiáját illetően az ország sajátosságaira szabott „produktív recepcióról” mint sajátos kulturális transzferfolyamatról beszélhetünk,³⁵ amely az udvar és a magyar rendek elvárásait egyaránt jól ismerő, s a kettő között egyensúlyozni igyekvő József nádor irányításával bonyolódott le, s áttételesen a nagyobb volumenű francia–osztrák, francia–német kulturális cserefolyamatokba illeszkedett.³⁶

József nádor 1808 nyarán, az osztrák birodalomfélben zajló hadügyi reformfolyamatokhoz igazodva az uralkodó, majd a rendek számára az insurrekciót és a tartalékosrendszer bevezetését ille-

³¹ A korszak diétai vitáihoz és a felkelések törvényi szabályozásához részletesen: POÓR 2003.

³² A nemesség számához és arányához: VÖRÖS 1983: 486.

³³ TÓTH Z. 1991: 90.

³⁴ A *bene possessionati* 18. századi felemelkedéséhez: SZIJÁRTÓ 2006.

³⁵ Az interkulturális kommunikáció kutatásának eszköztárából származó fogalomhoz lásd LÜSEBRINK 2012: 150–152, 163–169.

³⁶ A francia forradalmat követő francia–német cserefolyamatok áttekintéséhez és típusaihoz: LÜSEBRINK 1998.

tően részletes hadügyi reformtervezetet dolgozott ki.³⁷ Az irat fel-fedve a magyarországi védelmi rendszer hibáit jelentős, de elemeiben az ország alkotmányos sajátosságaihoz igazított átalakítások végrehajtását proponálta.³⁸ A főherceg tervezete mögött a háborúk megváltozott jellegéről alkotott elképzelés húzódott meg, amely az eredményes hadviselés érdekében szükségessé tette az új helyzet-hez való rugalmas alkalmazkodást: „A dolgok mostani állása szerint Magyarország csak ezen elvek átvételével, foganatosításával és helyes alkalmazásával – melyek Franciaország győzelmének egyik fő okát jelentették – viselhet sikeres háborút egy egyértelműen túlerőben lévő hatalommal szemben. Az elkövetkezendő háborúnak, hacsak a haza sorsa nem a pusztulás, teljes mívoltában nemzeti háborúnak [National-Krieg] kell lennie, a nemzet [Nation] arra alkalmas tömegének egészben, vagy részben hadseregekkel kell küzdenie, ezáltal fölénybe kerülnie és győzelmet szereznie magának”.³⁹

Ennek a gondolatnak gyakorlatba való átültetésére az 1808. augusztus 28-ára Mária Ludovika királyné koronázásának ürügyén összehívott, majd november 5-én eloszlott diéta szolgált, amely lényegében – bár nem kizárólag – hadügyi kérdésekkel foglalkozott. Az országgyűlés a korszerű nádori elaborátum és az 1807-es diétán kidolgozott, ennél jóval konzervatívabb tervezet figyelembevételével – Domanovszky Sándor értékelése szerint – a felkelést illetően „tulajdonképpen nem is annyira reformot alkotott, hanem inkább az adott esetre hozott egyáltalán nem kicsinyelhető határozatokat”, amely alapvetően „megfelelt annak a minimumnak, amelyet a nádor

³⁷ „József nádor tervezete a magyarországi honvédelmi intézkedésekről, különösen tartalék fölállításáról, Bécs, 1808. június 19.”, in JÓZSEF nádor 1925–1991: III, 210–242. „József nádor névtelen irata, amellyel az 1808-i országgyűlés rendeit honvédelmi reformterveinek meg akarta nyerni, Buda, 1808. augusztus 6.”, in JÓZSEF nádor 1925–1991: III, 255–321.

³⁸ Vö. „József nádor kísérőlevele amellyel fölterjeszti azt a munkálatot, amellyel az országgyűlést honvédelmi javaslatai javára hangolni kívánta, Buda, 1808. augusztus 6.”, in JÓZSEF nádor 1925–1991: III, 254–255.

³⁹ „József nádor névtelen irata, amellyel az 1808-i országgyűlés rendeit honvédelmi reformterveinek meg akarta nyerni, Buda, 1808. augusztus 6.”, in JÓZSEF nádor 1925–1991: III, 280.

a június 19-i felterjesztésében megállapított”.⁴⁰ Összességében József főherceg törekvéseinek és az 1808-as diéta fogadókészségének köszönhetően az 1808:2. és 3. törvénycikkek – bár ismét csak időlegesen, három évre megajánlva – katonai igazgatási és szervezeti szempontból többé-kevésbé korszerű formát adtak egy elkövetkező felkelésnek.⁴¹

A törvény kifejezetten szigorú feltételeket támasztott a felkelés alkalmazására nézve, amennyiben az kizárólag honvédelmi célokra volt lehetséges és csak az országhatárok közvetlen fenyegetettsége esetén lehetett hadba szólítani. A diétán személyes (*personalis*) és nemesi felkelésről határoztak, mely családokként (*familia*), azaz tulajdonképpen háztartásonként egy 18 és 50 év közötti, arra alkalmas férfit kötelezett ideiglenesen, az éves jövedelem arányában meghatározott progresszív kulcsok alapján személyes gyalogos vagy lovas szolgálatra, továbbá ezen felül hozzájárulásra az országos „concurrentionalis” kasszához, mely a szegény és gazdag nemesek, illetve a vármegyék közötti különbségeket volt hivatott kiegyenlíteni. Ezzel párhuzamosan, a korábbiakhoz képest rendkívüli mértékben megszigorították a törvényes kivételek körét és a helyettesállítás lehetőségét is. Természetesen az insurrekciós törvények szokás szerint jogi személyeket is katonaállításra, illetve anyagi hozzájárulásra köteleztek, lényegüket azonban személyes jellegükben ragadhatjuk meg. A változások lényegét az általánosabb modernizációs tendencia mellett egyrészt a felkelés erősödő rendi exkluzivitásában és a nemességen belüli participatorikus-emancipatorikus törekvésekben ragadhatjuk meg, másrészt a szintén rendi kereteken belül zajló nemzetiesítésében (magyar vezényleti nyelv, magyar tisztek, uniformizáció, intézményi különállás stb.).

Mindezek alapján az 1809-ben felállított felkelés számos szempontból kivételesnek számított, melyet lényegében egy rendileg exkluzív, szelektív módon kötelező, ideiglenes nemzeti milíciajellegű honvédelmi intézményként tipologizálhatunk. Ennek keretei között ekkor, ellentétben a korszak korábbi insurrekcióival, alap-

⁴⁰DOMANOVSKY 1944: I/2, 213–214. Az 1808-as diéta tárgyát illető vitáinak és a szabályozásnak a részletes elemzéséhez: POÓR 2003: 177–192.

⁴¹RÉFI 2021: 159.

vetően az *una eademque libertas* jogi fikciójával megtámogatva, a személyi és politikai szabadságjogok teljességét (az "arany szabadságot") birtokló, önmagát a rendi-politikai értelemben vett "magyar nemzettel" (*natio* vagy *gens Hungarica*) azonosító nemességet kötelezték személyes katonai szolgálatra. Szintén nagy jelentőségű, hogy a törvény – az inszurrekció terheihez való hozzájáruláson túl – a szabad királyi és bányavárosok számára kommunális köteletségként polgárőrségek felállítását írta elő, melyek a közrend és -biztonság fenntartása mellett városvédelmi célokat szolgáltak.⁴²

Magyar szempontból az 1809-es háború az utolsó nagy pillanatát jelentette – bár ezt a kortársak természetesen nem tudhatták – a még rendi keretek között végrehajtott, de a „nemzeti háború” koncepciója jegyében a lehetőségekhez mérten kiterjesztett, s így valóban a szabadságokkal rendelkező privilegizált közösségek tömegeit érintő katonai mozgósításnak és a tartalmában ehhez illeszkedő kitágított, de az uralkodó „rendi normának” megfelelően továbbra is szegmentált propagandatevékenységnek, illetve a nemesség eredetközösségi nemzettudatát hangsúlyozó ezen keresztül közvetített ideológiának.⁴³ Ha végül igen közvetetten, korlátozottan és a „régí törvények” nyelvén fogalmazva is, de a nádornak köszönhetően az inszurrekción és a polgárőrségeken keresztül a hadügyi intézményeket és a propagandát tekintve is sikerült érvényesíteni a „nemzeti háború” eszméjét a jogok és köteleességek valamely konstellációjával rendelkező rendi közösségek és tagjaik vonatkozásában. A magyarországi hivatalos és félhivatalos propaganda szerkezete az osztrák birodalomfélénél csökevényesebb volt. Feladata lényegében a privilegizált, a „rendi határvonal” mentén elkülönülő közösségek tömeges mozgósítása volt, és mind a központilag irányított előállítás és terjesztés technikai oldala, mind a lokális és országos szintű patrióta-nemzeti kollektív identitásképzés „ideológiája” ehhez igazodott.

A háborúk következtében, ahogyan arra Vörös Károly rámutatott, az európai fősodortól elzárt, félperiférikus helyzetű magyarországi társadalom számára is kitágult, „hirtelen ingergazdaggá” vált a

⁴²Szervezetükhöz, létszámukhoz részletesen lásd MOLNÁR A. 1992.

⁴³Vö. VADERNA 2017: 442.

világ, amit információs robbanás, a széles értelemben vett „irodalmi termelés gyors kibővülése” kísért. Az insurgens csapatok mozgósítása és demobilizációja, katonai műveletei önmagában is sajátos kommunikációs helyzetet teremttek, „melynek során a legtávolabbi megyék nemesei is összetalálkozhattak egymással”, ami lehetővé tette, hogy „a nemesség minden rétegének szintjén megismerkedjék más megyék hasonló viszonyaival és ottani nemes társainak véleményével”.⁴⁴

A propaganda igen jelentős hányadát különféle műfajú nem-hivatalos buzdító szövegek tették ki, melyekkel itt nem foglalkozhatok. Ezek között egyaránt találhatunk a szűkebb alkalmisághoz (zászlószentelőkhöz és szemlékhez, insurgens főtisztek személyéhez, megyei alakulatokhoz) kötődő egyházi és világi szónoklatokat, verseket, a szűkebb okkazonalitástól már eloldódó prózai röpiratokat és költészetet, a felkelő alakulatok általi használatra szánt, az insurrekció nyilvánosságában variálódó közköltészethez sorolható szöveges marsokat, de kuriózumként előadásra szánt alkotásokat, színdarabot, énekes vitézi játékot, illetve zenedarabokat is ismerünk.⁴⁵ Az osztrák esethez hasonlóan az 1809-es magyarországi propaganda az ország rendi és ennek alapján létrejött hadszervezeti tagoltságához (nemesi felkelés, szabad királyi és bányavárosok, illetve egyes mezővárosok polgárőrségei)⁴⁶ igazodva alapvetően szegmentáltan működött. Ritkábbak voltak azok a szövegek, melyek a privilegizált országlakosok szélesebb kollektívumát szólították meg, de ezekben az esetekben is a patriotizmus és az uralkodóhoz való lojalitás diktálta általános kötelességek tudatosítása mellett specifikus üzenetek fogalmazódtak meg a különböző rendi állású csoportjai számára. A propaganda nyelve jelentős részben már magyar volt, illeszkedve a megyéket kézben tartó jómó-

⁴⁴VÖRÖS 1987: 448–449.

⁴⁵Ezek áttekintéséhez mindenekelőtt lásd Császár 1909. Költészetéhez: WEBER 1915; PORKOLÁB 2013 és 2014. Közköltészetéhez: MEDGYESSY S. 2012; Csörsz–Küllös 2013.

⁴⁶A szabad királyi és bányavárosok 1805-ben opcionálisan, majd az 1808:2. tc.-nek megfelelően kötelezően állítottak fel polgárőrségeket, melyek feladata a reguláris hadseregnek a garnizonokból való távozásával a városvédelem és a közrend fenntartása volt.

dú birtokos nemesség nemzetiesítő, illetve magyarosító törekvése-
ihez, kisebb részben pedig, igazodva az ország többnyelvűségéhez
és hagyományos politikai-igazgatási nyelvéhez latin és a birodalmi
adminisztrációra tekintettel német.

A hivatalos és félhivatalos inszurrekciós propaganda kulcssze-
replője József nádor, az alá rendelt polgári és katonai kancellária,
illetve katonai és civil bizalmasainak köre volt. A különféle propa-
gandisztikus tartalmú rendeletek, cirkulárék, illetve hivatalos propa-
gandaanyagok vármegyék irányába való terjesztésében a Hely-
tartótanács játszott központi szerepet. Az osztrák mechanizmust,
amelyben a főbb kormányzati szerepelők, illetve az egyes császári-
királyi hadseregek élén álló fővezérek mellé a hadseregre és a mű-
veleti területek lakosságára irányuló propagandatevékenység ellá-
tására egy-egy „hivatásos” írástudó került, némileg módosult for-
mában, de a magyarországi szisztéma is követte. A nádor köréből
mindenekelőtt két író, Kisfaludy Sándor, illetve Verseghy Ferenc
emelkedik ki. Amíg Kisfaludy előbb polgári, majd katonai, addig a
József főherceg magyar nyelv-tanáráként kormányzati szolgálatba
szegődő Verseghy civil oldalról vett részt az 1809-es magyarországi
hivatalos és félhivatalos propaganda előállításában.⁴⁷

Verseghy, Márton Józseffel együtt, a „tudós rend” tagjaként mű-
ködött közre a nemesi felkelők számára készített magyar nyelvű
szabályzatok munkálataiban, illetve Pedro Cevallos Napóleon-elle-
nes röpiratát a spanyolországi ellenállással kapcsolatos egyéb hi-
vatalos dokumentumokkal együtt németből magyarra ültette át. E
mellett – valószínűleg nem hivatalos megbízásból – „szabadon” le-
fordított egy propagandaértékkel rendelkező énekes vitézi játékot
is „Vitéz Sorz Oberster Úrnak verseiből”, melyet Pacha Gáspár ül-
tetett át zenére, s melyet 1809. március 18-án a budai várszínház-
ban, majd egy héttel később a pesti városi színházban elő is adtak.⁴⁸
A Cevallos-fordítás mint félhivatalos propagandairat Császár Ele-

⁴⁷Verseghy szerepére már Császár Elemér felhívta a figyelmet: Császár
1909: 309–310. Az udvari propagandista szerepe beleillik a fogságból való
szabadulást követően az aulikus irányba forduló Verseghy karrierútjának
ívébe, lásd DONCSEZ 2016, 16–17; DONCSEZ 2019b.

⁴⁸Lásd a szövegkiadó jegyzeteit: VERSEGHY 2014: 368–370, 459–463.

mér szerint „ép úgy véres kardként szerepelt, mint Kisfaludy Szó-zata, s Verseghy is ép úgy a nádor fölszólítására hordozta végig az országon, mint költőtársa”.⁴⁹ József főherceg más polgári állású személyekkel is dolgoztatott. I. Ferenc 1809. április 10-ei, a nemesi felkelést kihirdető, kéthasábos bilingvis latin–magyar nyomtatott leiratát Ottlik Dániel, Pest vármegye főjegyzője ültette át magyarra, akit a nádor a megye örökös főispánjaként nyilván szintén közről ismert.⁵⁰

A hivatalos propaganda legfontosabb eszközét az osztrák esethez hasonlóan azok a magyar és német nyelven megjelent proklamációk, illetve hadparancsok jelentették, melyek a nádor, illetve az uralkodó neve alatt a tulajdonképpeni politikai közösséget, a magyar nemesi nemzetet és az annak kebléből kiállított inszurgenseket célozták meg. A hivatalos mobilizáció tulajdonképpeni nyitányát a Magyar Királyságban az uralkodó Bécsből, 1809. február 19-ei dátummal a megyék számára nyomtatásban latinul és magyarul is kibocsátott rendelete jelentette. E jogerővel rendelkező hivatalos irat egynyelvű magyar, illetve latin hivatalos nyomtatvány formájában is megjelent, s nem elhanyagolható propagandisztikus értékkel is bírt.⁵¹ Ebben a király nemcsak a diétán megajánlott személyes nemesi felkelés, illetve húszezer újonc kiállítását „siettette”, de egyúttal „több oltalmazásbéli segedelmeknek telyesítésére is” igyekezett rábírní a törvényhatóságokat. Ezáltal tulajdonképpen a törvények és szokásjog korabeli rendi értelmezésével ellentétesen *subsídium* adására szólított fel, elismerve, hogy bár ennek teljesítése országgyűlési tárgy, ám a köz és a nemesség java gyorsabb intézkedést kíván. Mindezen túl, külön motiválni igyekezett a törvényhatóságokat, hogy a törvény szerinti szám felett állítsanak ki lovasokat, illetve, hogy előljáróik „a’ tehetősebb és bővebb értékű Polgárokat” továbbbi katonák és élelem önkéntes felajánlására buzdítsák. I. Ferenc a nádorra és Károly Ambrus primásra bízta azt a feladatot, hogy személyesen járják be a vármegyéket, és az uralkodó közboldogsággal és honvédelemmel kapcsolatos atyai gondoskodására hivatkozva a

⁴⁹ CsÁSZÁR 1909: 310.

⁵⁰ MNL OL N 25 III. 1809. fasc. 1. rot. 32. no. 9.

⁵¹ MNL OL N 24.j. 1809–1810. 215. cs.

„szükséges segedelmek telyesítésére serkentsenek”.⁵² A leirat és az abban foglaltakat megtámogató propagandakörút sikeresnek bizonyult, a vármegyék a főhercegek buzdítására tömegével állítottak fel újabb csapatokat, illetve ültettek lóra a törvény szerint gyalogos felkelére kötelezett inszurgenseket.⁵³

Az uralkodó 1809. április 10-ére datálva, Althanból (ma Bécs egyik elővárosa) a magyar nemesi nemzethez egy leiratot intézett, kiadva a felkelési parancsot. Latin és magyar nyelven, kéthasábos formában kinyomtatatták és megküldték a törvényhatóságokhoz, ami az inszurrekció és az ország számára a háború hivatalos kezdetét jelentette.⁵⁴ Az 1808:2. tc.-re és a Magyar Királyság határaihoz közelítő ellenség jelentette közvetlen veszélyhelyzetre hivatkozva hivatalosan is kihirdette a nemesi felkelést és elrendelte a mozgósítást a „király”, a „haza” és az „ösi alkotmány” védelmére. A nádor nevében Budán, 1809. április 27-ével, németül és magyarul az inszurgensekhez két röpipves kiáltványt bocsátottak ki, amelyek a hadihelyzet kedvezőtlen változásaira hivatkozva az ország határaitól szólították a felkelőket.⁵⁵ Ezek szerzőjének kiléte ismeretlen, annyi biztos, hogy az még nem Kisfaludy Sándor volt. Fordítójuk Csohány József lovassági százados, nádori szárnysegéd volt, aki egyébként 1809 elején részt vett az inszurgensek számára készült magyar nyelvű katonai szabályzatok elkészítésében is.⁵⁶ A Budán, németül 1809. május 16-ai dátummal, magyarul pedig nyomtatott keltezés nélkül, kézzel utólag dátumozva bocsátották ki a *Magyarok! / Ungarn!* című proklamációt, amely birodalmi perspektívából nézve a tartományi, magyar szempontból az országos patriotizmus (Landespatiotismus) felélesztését szolgáló nagy kiáltványok sorába tartozik.⁵⁷ Ez a kiáltvány a nemzetre mint mindenekelőtt a privilegiált országlakosokat magában foglaló rendi politikai közösségre

⁵² MNL OL N 25 III. 1809. fasc. 1. rot. 41. no. 45.

⁵³ R. Kiss 1909: 46–50.

⁵⁴ MNL OL N 25 III. 1809. fasc. 1. rot. 32. no. 83. (no. 9.)

⁵⁵ Magyar változatuk: JÓZSEF nádor 1809a; JÓZSEF nádor 1809c; a német: JÓZSEF nádor 1809b; JÓZSEF nádor 1809d.

⁵⁶ MNL OL N 25 III. 1809. fasc. 1. rot. 32. no. 9.

⁵⁷ A magyar nyomtatvány: JÓZSEF nádor 1809e; a német: JÓZSEF nádor 1809f.

irányult, így a közös állampatriotizmus normája mellett utalt azokra az eltérő hazafias kötelességekre is, melyek az egyes közösségeknek és csoportoknak a jogi alapú rendi, illetve az ezt keresztülmetsző vagyoni alapú osztályszerkezetben elfoglalt helyéből következtek. Az ilyesfajta hivatalos proklamációk és az egyéb háborús hirdetmények kinyomtatásáról központilag intézkedtek. A hazai hivatalos propaganda előállításának központja budai privilegizált Egyetemi Nyomda volt, amellyel a kormányzások is folyamatosan dolgoztak.

A nádor katonai irodájának keretei között intézkedtek nemcsak a kifejezetten magyar vonatkozású hivatalos propaganda előállításáról, de a birodalom egészét érintő, illetve az egyéb hivatalos kormányzati propagandatermékek magyar fordításának elkészítéséről, kinyomtatásáról és terjesztéséről. Gyűjtötték, rendszerezték, majd archiválták továbbá a hivatalos szövegek és azok fordításai mellett a nem hivatalos nyomtatott propagandamunkákat is, melyeket szerzőik vagy maguk küldtek el a nádornak vagy egyéb módon kerültek beszerzésre.⁵⁸ A gyűjteményben található nyomtatványok – feltételezően Beckers által – piros írónnal írott, de egyúttal a nádori álláspontot közvetítő marginálisai nemcsak a szerzők és fordítók kilétéről vagy a megjelenés dátumáról árulnak el értékes információkat, de arról is, hogy a beérkező anyagokat szisztematikusan átolvasták, majd minősítették, alapvetően a következő kategóriák valamelyikével: támadó/sértő („invektiv”) vagy megfelelő („gut”).⁵⁹

⁵⁸Kreskay Imre egykori pálos költő például maga küldte meg az inszurrekciót buzdító versét a nádornak: MNL OL N 25 III. 38. köt. (*Protocoll der Exhibiten d. Insurr. In den Jahren 1808, 1809 & 1810, 1811, 1812, 1813, 1814, 1836*), 1809. március 9. no. 32. Vö. KISFALUDY Sándor, *Napkönyve a' Haza' védelmére felkeltt Magyar Nemességnek. Levelezések' kivonása. 1ső Kötet*, kézirat, MTA KIK Kt. 772. f. 60v. (no. 32.). Az előbbi a több kéz által vezetett német nyelvű, hivatalos protokollum, mely az egész nádori katonai kancellária ügyintézését felöleli 1808-tól 1814-ig, majd jelentős kihagyással az 1836-os évre vonatkozóan. Az utóbbi pedig a Kisfaludy Sándor által, ennek alapján vezetett korabeli magyar inszurrekciós jegyzőkönyv.

⁵⁹MNL OL N 25 III. 1809. fasc. 1. rot. 32. no. 83, no. 84. Ez egyrészt a rövidebb, zömmel hivatalos nyomtatványok, illetve néhány hivatalos levél később egybekötött gyűjteményéből, másrészt különálló brosírozott ap-

Az osztrák esethez hasonló, a háborút ideológiailag közvetetten előkészítő hosszabb pamfletek közül eddigi tudásunk szerint Kisfaludy Sándor *Hazafiúi Szózatán* kívül egyedül a Versegghy által fordított Cevallos-röpirat született a nádor megbízására: ezt leplezendő azonban koholt nyomdahely alatt és névtelenül jelent meg. Versegghy anonim fordításához – ahogyan azt Rainer Wohlfeil valószínűsítette – az F. A. Bran-féle kiadást és az *Actenstücke* harmadik kötetét használta fel, valamint a szöveget egy, a magyar nemzethez intézett Napóleon-ellenes előszóval látta el.⁶⁰ A Napóleon-ellenes spanyol röpirat hazai terjesztésére irányuló felsőbb szándék arra utal, hogy az udvari körök a spanyol felkelés pozitív hatásait Magyarországon is megpróbálták kiaknázni. A bécsi német újságban a spanyol helyzettel kapcsolatban megjelent híreket a pest-budai német újság, a *Hazai és Külföldi Tudósítások*, illetve a *Bétsi Magyar Kurir* is átvette, ami az *Actenstücke* és Cevallos német és magyar nyelvű fordításának kiadásánál kevésbé direkt módját jelentette a közvélemény befolyásolásának.

A hivatalos propagandaanyagok terjesztésének fontos médiumát jelentették a referáló hírlapok. A háború alatt működő magyarországi német nyelvű újságok közül a legjelentősebbek a pozsonyi *Preßburger Zeitung*, illetve a pest-budai *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* voltak, míg az elsősorban az értelmiségnek és a klasszikus iskolázottsággal rendelkező nemességnek szóló latin lapok közül a Pozsonyban, Belnay György Alajos által szerkesztett *Ephemerides Statistico – Politico – Oeconomico – Litterariae* emelkedik ki. 1809-ben mindössze két magyar nyelvű lap volt a hazai piacon. A Bécsben, Decsy Sámuel és Pánczél Dániel által szerkesztett *Magyar Kurir* és Kultsár István pesti újságja, a *Hazai és Külföldi Tudósítások*.

rónyomtatványokból tevődik össze. A *Miscellen von gedruckten Befehlen, Proclamationen, Flugschriften, etc. etc.* címet viselő kötet tartalmazza a teljes rotulus korabeli mutatóját is, ezen belül az iratok egygel kezdődően új számot kaptak. Az iratokat Beckers adta át jegyzőkönyvezésre és az általában piros írónnal tett minősítéseket és egyéb megjegyzéseket is feltehetően ő írta. MNL OL N 25 III. 38. köt. (*Protocoll der Exhibiten d. Insurr. In den Jahren 1808, 1809 & 1810, 1811, 1812, 1813, 1814, 1836*), 1809. április 6. no. 83, no. 84.

⁶⁰Vö. WOHLFEIL 1962–63.

A korszak más referáló hírlapjaihoz hasonlóan mindkettő elsődleges feladatának a hírek ismertetését és nem a vitatkozást, szerkesztői véleménynyilvánítást tekintette, ami különösen a műveltebb olvasók részéről nem kevés kritikát is kiváltott.⁶¹ A mozgósítás, majd a háború idején a *Kurir* szerkesztői inkább háttérbe húzódtak, míg Kultsár a híreket felvezető affirmatív szerkesztői megjegyzésein keresztül is involválódott a háborús propagandába. Csak Kultsár lapja működött folyamatosan, ugyanis a *Magyar Kurir* 1809. május 9-től augusztus 22-ig a bécsi francia megszállás miatt szünetelt, majd augusztus 22-től október 17-ig csak a francia hatóságok felügyelete alatt, a bonyolultabb cenzúraeljárás miatt (ti. németre kellett fordítani a lapszámokat) csak rövidebb formában jelenhetett meg.⁶²

A mozgósítás és a háború ügyét illetően a magyar nyelvű lapok külpolitikai híreiket illetően alapvetően a bécsi udvari újságból átvett híreket közölték újra általában kommentár nélkül, illetve egészítették ki az olvasók által az ország különböző részeiből beküldött tudósításokkal, amelyek jelentős részben a mozgósítással kapcsolatos megyei és városi hírek voltak. Mindezen kívül folytatásokban megjelentették az udvar által kibocsájtott anyagokat, különféle nem hivatalos nyomtatott munkák egészét vagy egyes részleteit, nem egyszer a lokális nyilvánosságok előtt elhangzott buzdító beszédek leiratait is. Mindkét lap helyet adott például a Hartleben által kiadott hivatalos inszurgens szabályzatok hirdetési mellett különféle propagandanyomtatványok – köztük Kisfaludy *Hazaifüi Szózata* – hirdetéseinek is. E lapok, különösen Kultsár folyamatosan működő újságja fontos csomópontjai voltak a háborús információáramlásnak is, egyúttal a hivatalos, félhivatalos vagy nem-hivatalos

⁶¹A magyar nyelvű lapok a már megjelent hírek összegyűjtésén és szelekcióján alapultak, így hatványozottan merült fel szerkesztőik felelőssége. Dessewffy József a korszakra már meghaladott referáló hírlapok bevett szerkesztési gyakorlatát és a Kultsár által alkalmazott szelekciós eljárást tette kritika tárgyává: „Ez az ember vagy a’ híjába valóságoknak tzifrázója, vagy tsupán által író szokott lenni. Soha semmi gyökeres idea nem termett pennája alatt, és fél mindegyiktől, a’ mely másnak tolla alatt serdül.” „Gróf Dessewffy József Kazinczy Ferencnek, Eperjes, 1808. december 14.”, in KAZINCZY 1890–2013: VI, 149.

⁶²MK, 1809. szeptember 19. III. negyed, no. 5. 80.

propagandaanyagok közlésén, esetenként a szerkesztői kommentárokon keresztül a háborús propaganda hatékony eszközeinek bizonyulhattak.

Magyar nyelven Kultsár István lapjába illesztve, majd nyomtatványonként, illetve külön gyűjteményes formában közölte a német hadi napihírek sorozatának magyar fordítását, kiegészítve azt az inszurrekcióra vonatkozó hivatalos tudósításokkal, illetve egyéb szövegekkel is (proklamációk, kabineti levelek, hadparancsok stb.). *Gyűjteményében* Kultsár újraszámozta a tudósításokat, így összesen 48 darab „Tábori Tudósítás” jelent meg. Az utolsó szám, mely Komáromból, 1809. július 7-én kelt (s amely tartalmazott még egy Pestről július 9-ére datált további tudósítást is a gróf Gyulay Ignác horvát bán parancsnoksága alatt álló csapatok hadmozdulatairól), így a hivatalos osztrák számozás szerint a 33. folytatása volt „az újabb Hadi Történeteknek”.⁶³

Kisfaludy egyéb inszurrekciós munkái (1809–1811)

Kisfaludy inszurrekcióhoz, illetve az 1809-es háborúhoz kötődő írói tevékenysége kapcsán röviden szükséges áttekinteni, hogy a félhivatalos *Hazaifüi Szózat*on kívül mely szövegek, szövegcsoportok alkotják magát a vonatkozó korpuszt. József nádor 1809. május 28-i utasítása Kisfaludy szárnysegédi feladatai között, a felkelés adminisztrációjával járó általánosabb írnoki-hivatali feladatokon belül kifejezetten az inszurrekció propagandájával kapcsolatos szerzői-fordítói feladatokat is kijelölt. Az ennek a tágabb írnoki feladatkörnek az ellátása során keletkezett szövegek kiadása jövőbeli szövegkiadások tárgyát képezheti. Az áttekintés egy olyan szövegkiadói programot is körvonalaz, amely jelen edíció nyomdokain haladva ideálisan a teljes háborús-inszurrekciós szövegcsoport közlését tűzi ki célul. Az alábbi felsorolásban nem szerepelnek viszont a Kisfaludy inszurrekciós élményei által ihletett irodalmi munkák, mindekelőtt a kérdéskörhöz áttételesen kapcsolódó, 1816-ban kiadott *Hunyady János* című történelmi drámája, illetve egy kifejezetten az 1809-es inszurrekció idején játszódó másik színműve, az először

⁶³ *Gyűjtemény* 1809.

1825–26-ban, az *Eredeti magyar játékszín* második kötetében megjelent, *A' lelkes magyar leány* című „magyar nemesházi rajzolat”.⁶⁴

Kisfaludy kései, 1832–33 körül keletkezett, E/3-ban írt önéletrajzának az 1809-es háborút érintő részében, amelle, hogy általában véve hangsúlyozta a nádor melletti szolgálatának jelentőségét, mindössze két inszurrekciós munkájának állított emléket, melyek közül mindkettő hivatalból készült. Az egyik feltehetően az első hivatalos munkája, a Napóleon-féle proklamációra készített válasza, míg a másik a nádor nevében és megbízására, az uralkodó számára a felkelés 1809-es szerepléséről írott jelentés, melyet szerzője csak az inszurrekció történeteként emlegetett. Ez az autobiografikus narratíva lényegében az elbeszélő hivatalos keretek között, szárnysegédként végzett írnoki munkájának kezdő és végpontját jelölte ki, s egy későbbi időpillanatról, az egodokumentum elkészítésének kontextusából visszatekintve valamilyen módon súlyozta ezeket, illetve implicit módon más, nem említett munkákat is. Eszerint: „Napóleon Császárnak a' Magyar Nemzethez bocsátott Proclamációjára K[isfalud]ynak kellett volna válaszolni; már meg vala néki parancsolva; de a' körülmények ellenkezőt tanácsolván, a' szándék is megváltozott, annyival inkább, minthogy azon Proclamációk a' hív Törvényhatóságok által többnyire elsíkkasztattak. Az Insurrekciót követő békességben Ő Felsége jövőndő haszonvétele végett, az Insurrekciónak, melly 1740 óta ellenséggel nem harczolt,⁶⁵ oklevelekkel bizonyított történeteit kívánta a' Nádortól; ennek megírása K[isfalud]yra bízattatott. Ezen német nyelven írtt, 's majd nem egy esztendő' folytáig készültt munkájának következesei, az arany érnek sok ülés által okozott bajai és fájdalmai levének. A' szabadon (freimüthig) iratni parancsolt munka azonban még csak említésre sem méltatott. –”⁶⁶

A félhivatalos *Hazaíúi Szózat* elkészítését és megjelenését követően, a Kisfaludyhoz köthető kisebb hivatalos inszurrekciós propagandamunkák közül a legkorábbi ismert szöveg a fentebb emlí-

⁶⁴KISFALUDY 1816; KISFALUDY 1825–1826: II, 213–314.

⁶⁵Kisfaludy itt pontatlanul fogalmazott, valójában az 1741-ben, a pozsonyi diétán megajánlott inszurrekcióra gondol.

⁶⁶KISFALUDY 1997d: 194.

tett, befejezetlenül maradt felelet – tulajdonképpen ellenproklamáció, amely 1809. május 15-én, Louis-Alexandre Berthier, Neuchâtel hercege, a francia sereg vezérkari főnöke által, Napóleon nevében és parancsára, Schönbrunnból a magyar rendi-nemesi nemzethez kibocsátott proklamációra válaszul született. Az ügy pikantériája, hogy a magyar nemesség meggyőzésére irányuló proklamáció előállításában Kisfaludy íróbarátja, a korszakban a magyarországi rendi berendezkedés felkészült és vitriolos tollú kritikusa, a Napóleon-párti író és politikai gondolkodó, Batsányi János is érintett volt és így mind az udvar, mind a rendek szemében kompromittálódott.⁶⁷ Mivel a magyarországi hatóságok sikeresen megakadályozták a napóleoni nyomtatványok terjesztését, ezért az ellenszöveg elkészítése még a munkálatok közben okafogyottá vált, ennek következtében csupán egy töredékes fogalmazvány maradt fenn, amelyet azonban Kisfaludy a saját inszurrekciós iratai között, melyek később az Akadémia Kézirattárába kerültek, gondosan megőrzött.⁶⁸

Ettől fogva egészen 1809. október második feléig nincs nyoma annak, hogy Kisfaludy kiáltványokat, illetve egyéb, a széles nyilvánosság felé vagy szűkebb körű használatra szánt hivatalos szövegeket fogalmazott vagy fordított volna még a harcok alatt, illetve a zsnaimi fegyverszünetet (július 12.) követő időszakban. Már a schönbrunni béke megkötését követően (október 14.), október végén kapott megbízást a nádortól, hogy a készítsen el a nevében egy rövid búcsúzó beszédet a megyéikbe hazatérő inszurgensek számára. Ez már november elejére elkészült és Beckers gróf, illetve a nádor cenzúráját követően hamarosan ki is nyomtatták magyarul és jóval kisebb példányszámban németül, de csak Budáról, 1809. december 18-i utólagos keltezéssel jelenhetett meg.⁶⁹ Az uralkodó november eleji utasítására a nádor megbízta Kisfaludyt egy, a király nevében

⁶⁷ A napóleoni proklamáció előállításának, terjesztésének és fogadtatásának ügyét, illetve a rá vonatkozó irodalmat az 1809-es háború és a magyar nemesség politikai gondolkodásának kontextusában részletesen ismerteti: KOSÁRY 1977: 80–156, 183–221, a fordításában és a szöveg korrektúrájában Márton József és Batsányi szerepéhez különösen: 85–109.

⁶⁸ Ennek hátteréhez és kiadásához: NAGY Á. 2018: 516–517, 520–521.

⁶⁹ A Beckers által cenzúrázott, majd Kisfaludy által javított autográf német kéziratot lásd MNL OL P 431 3. dob., 1. tét., 1809.

a nemesi felkelőkhöz kibocsátandó hadparancs megszövegezésével is.⁷⁰ A királyi hadparancs Kisfaludy által elkészített német tervezetét azonban oly mértékben módosította az államkancellária, hogy az szinte egy teljesen külön identitással rendelkező szövegnek tekintendő.⁷¹ Kisfaludynak ezt magyarra kellett fordítania,⁷² majd Pozsonyba, 1809. november 24-re keltezve bocsátották ki magyarul és németül.⁷³ Mindkét nyomtatvány 1809–10 telétől került kiosztásra a megyéikbe visszatérő csapatokat eloszlato szemlék alkalmával.

A szakirodalom által eddig is Kisfaludyhoz kötött, József nádor, illetve I. Ferenc király nevében, több tízezres példányszámban, magyarul és németül, több formátumban is kinyomtatott rövid hivatalos búcsúzó nyomtatványok mellett a háborút követő „proklamációk” közé tartozik az az autográf szöveg is (pontosabban egy német fogalmazvány, illetve egy magyar és egy német tisztázata), amely a polgárőrségek demobilizációja kapcsán Buda és Pest szabad királyi városok polgáraihoz íródott.⁷⁴ Ezt a nádori kancellária *ad acta* tette, tehát minden bizonnyal nem került kinyomtatásra vagy kézirat formában való kiküldésre. Szintén ehhez az időszakhoz kapcsolódik a József nádor nevében 1809. december 18-án, Budáról a vármegegyékhez kéziratot másolatban eljuttatott, ismeretlen szerzőségű, de Kisfaludy által németből magyarra fordított hosszabb „ajánló írás”

⁷⁰ A legfelsőbb kézirat: MNL OL N 25 III. 1809. fasc. 8. rot. 13. no. 2215. A röplap fogalmazványa: KISFALUDY Sándor, *Armée Befehl an die Hung[arische] Adeliche Insurrection!*, kézirat, MTA KIK Kt. 770. ff. 88r–89r. Néhány helyen javított tisztázata (a legfelsőbb kézirat mellékleteként): MNL OL N 25 III. 1809. fasc. 8. rot. 13. no. 2215. A magyar és a német nyomtatvány: JÓZSEF nádor 1809g; JÓZSEF nádor 1809h.

⁷¹ „Kisfaludy Sándor Szegedy Rózának, Stuhlweissenburg, 1809. november 20.”, in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 251.

⁷² „József nádor 1809-iki naplója, 1809. június 1.–december 12.”, in JÓZSEF nádor 1925–1991: III, 468–892, 843. A fordítás fogalmazványa: MNL OL P 431 3. dob., 1. tét., 1809.

⁷³ Magyarul: I. FERENC király 1809a; németül: I. FERENC király 1809b.

⁷⁴ Német fogalmazványát lásd KISFALUDY Sándor, *An Die <Bewohner> Bürger der Kön:[iglichen] Freystädte Ofen und Pest.*, kézirat, MTA KIK Kt. 770. f. 87r–v. Német és magyar tisztázatai: MNL OL N 25 III. 1809. fasc. 8. rot. 49. no. 2357.

(„Empfehlungsschreiben”), illetve ennek az Akadémián őrzött autográf fogalmazványa, továbbá annak a rövid, magyar nyelvű búcsúzó szózatnak a fogalmazványa is, amely feltehetően az egyik kerületi vezér nevében bocsátotta vissza megyéikbe a felkelőket.⁷⁵

Tágabban véve a nádori szárnysegédi tisztjéből fakadóan Kisfaludyhoz köthető szövegek korpusza a fenti rövid, propagandisztikus célú munkáknál jóval szélesebb. Egyrészt beletartozik az inszurrekció 1809-es szerepléséről József nádor nevében, az uralkodó, I. Ferenc számára, 1810–11-ben írott német nyelvű jelentés, azaz az inszurrekció „összinte története” (illetve ennek az inszurgensek hőstetteit betűrendben felsoroló függeléke), melyre szerzője rendre mint saját történeti munkájára hivatkozott. Ezt Kisfaludy közvetlenül a háborút követően, felsőbb megbízásra kezdte el összeállítani különféle primer források, illetve szolgálata során szerzett tapasztalatai alapján, majd 1810–11-ben három periódusra bontva készítette el és nyújtotta be a nádornak (1810. október 13., 1811. március 24. és július 16.), aki az egyes részekben – gr. Beckers, illetve saját maga által – végzett javításokat követően, a szöveget letisztázva saját jelentéseként, a valódi szerző nevének említése nélkül terjesztette fel az uralkodóhoz (1810. október 22., 1811. június 1. és július 26.).⁷⁶ A szövegnek létezik egy magyar nyelvű töredékes fogalmazványa is.⁷⁷ Bár eredetileg németül és magyarul tervezte megjelentetni, s

⁷⁵ Ezek közléséhez: NAGY Á. 2018: 517–519, 521–527.

⁷⁶ REISZ 2009: 258–259, 264–266. Bár Beckers 1810. június 17-i levelében Kisfaludyt arról tájékoztatta, hogy a nádor megdicsérte az uralkodónak „sokrétű fáradozásait” a proklamációk, fordítások és a nemesi felkelés történetének elkészítésében, valamint biztosította, hogy Ferenc király tud arról, hogy ő állítja össze a felkelés történetéről szóló munkát. (Reisz T. Csaba a levélrészlet fordítását is közli.) Hogy az uralkodó tudott-e egyáltalán arról, hogy a jelentés Kisfaludy munkája, kérdéses. A munkának két kézírata van: az MNL OL-ban Kisfaludy autográf fogalmazványa, gr. Beckers javításaival (kihúzásaival és betoldásaival), illetve egy József főherceg neve alatt számon tartott, a nádori szerkesztést és szövegközlést érvényesítő tisztázati másolat HM HIM Hadtörténeti Levéltárában.

⁷⁷ *Története a' Haza' <és Király> védelmére 1809dik Esztendőben Felkelő Magyar Nemességnek. A' Nádorispány' és Fővezér' Ő Cs. Kir. Főherczegségének parancsolattýára írta* Kisfaludi KISFALUDY Sándor N. Zala Vármegyei

ezt a tervét haláláig nem adta fel, ám végül csak 1931-ben adta ki Gálos Rezső a Kisfaludy-autográf német szöveget a nádor javítasaival együtt.⁷⁸ Ugyanakkor, ahogyan azt a közelmúltban Reiszt T. Csaba felvetette, a Gálos-féle edíció pongyolaságai miatt indokolt lenne egy korszerű szövegkiadás elkészítése is, melybe – tehetjük hozzá – a német eredeti mellett fel kellene venni a töredékben maradt autográf magyar fordítást is. Sőt, a német jelentés historiográfiai és hadtörténeti jelentősége miatt egy magyar fordítás publikálása indokolható lenne. Másrészt ide tartoznak a felkelés adminisztrációja során keletkezett különféle magyar nyelvű Kisfaludy-autográf iratok is, mindenekelőtt az inszurrekció *Napkönyvéhez* kapcsolódó kéziratcsoport.⁷⁹

Végül meg kell még említenünk a nádor 1811-ben Veszprém vármegyében tett látogatása (1811. június 7–9.) apropóján rendezett pápai ünnepségek – avagy az ún. „pápai események”, amelyek a nádor ünnepélyes látogatásából és a veszprémi inszurgens lovasság ünnepéből álltak – alkalmából az egyetemi nyomdában névtelenül megjelentetett kisnyomtatványt (mely ismeretlen fordító tollából németül a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* hasábjain is napvilágot látott). Ezt a szó szorosabb értelmében véve alkalmi művet, mint az akadémiai kéziratárban talált fogalmazvány és a kapcsolódó levelek arra fényt derítettek, szintén az ünnepségeken a főherceg oldalán részt vevő Kisfaludy Sándor állította össze – kompilálta – az ott elhangzott beszédek és az események, illetve a veszprémiek haditetteinek leírásából.⁸⁰

Lovas Főstrázsamester, és fenntiszteltt Cs. Kir. Főherczegségének Segédgye., kézirat, MTA KIK Kt. K 771.

⁷⁸KISFALUDY 1931b.

⁷⁹KISFALUDY Sándor, *Napkönyve a' Haza' védelmére felkeltt Magyar Nemességnek. Levelezések' kivonása. 1ső Kötet*, kézirat, MTA KIK Kt. K 772. ff. 58r–83v; KISFALUDY Sándor, *Napkönyve a' felkeltt Magyar Nemességnek. Története, Tettei. Június 1809.*, kézirat, MTA KIK Kt. K 772. ff. 86r–132v; KISFALUDY Sándor, *Napkönyve a' felkeltt Magyar Nemességnek. Története, Tettei. Július 1809.*, kézirat, MTA KIK Kt. K 772. ff. 133r–167r; KISFALUDY Sándor, *Napkönyve a' felkeltt Magyar Nemességnek. Története, Tettei. Augustus 1809.*, kézirat, MTA KIK Kt. K 772. ff. 169r–183r; KISFALUDY Sándor, „A' Protocollumok folytatása” október. kézirat, MTA KIK Kt. K 772. f. 220 r–v.

⁸⁰Vö. [KISFALUDY] 1811. A veszprém vármegyei ünnepségek jelentőségének, menetének összefoglalásához, a Kisfaludy-féle szöveg érintésével: NAGY Á. 2020: 77–79.

A fenti kéziratok, illetve esetlegesen nyomtatványok, valamint netalán a nádori levéltárból vagy máshonnan még előkerülő tovább Kisfaludy-autográf szövegek filológiaiilag-textológiaiilag megalapozott – tehát a levéltári-történeti forráskiadási gyakorlaton túlmutató – közreadása, a kéziratok közötti viszonyrendszer, forrásaik stb. feltárása fontos feladat a jövőre nézve. A kéziratok ugyanis nemcsak az inszurrekció történetének igen fontos forrásai, de a történetek egy markánsan nemesi-nemzeti szemléletű narratíváját is közvetítik, amely hivatalos jellege ellenére magán viseli Kisfaludy írói stílusának, politika- és történetiszemléletének sajátosságait.

Kisfaludy Sándor Zala vármegye és József nádor szolgálatában (életrajzi vázlat)

Kisfaludy a majdani *Hazafiúi Szózat* néven ismertté vált röpiratot párhuzamosan készítette el a megyei mozgósításban táblabíróként rá háruló feladatok ellátásával. Kisfaludy életrajzának, s inszurrekciós szerepvállalásának egy kevésbé feldolgozott fejezete, az 1808. november 28-tól (az első, inszurrekciós ügyekkel foglalkozó zalai közgyűléstől) 1809. május 28-ig, a szárnységek feladatairól rendelkező hivatalos nádori „instrukció” kibocsátásáig terjedő időszak.⁸¹ A 1808 téli és 1809 tavaszi hónapjaiban Kisfaludynak alapvetően két, egy informális és egy formális feladata volt a nemesi felkelés mozgósításával kapcsolatban. Egyrészt gróf Beckers (pontosabban rajta keresztül a nádor) decemberi megbízására a később *Hazafiúi Szózat* néven megjelent háborús röpiratot készítette, közben várta, hogy a főszárnységek ígéretének megfelelően hivatalosan tisztként feladatot kapjon a nádor mellett, másrészt kezdetben megyei táblabíróként, majd választott inszurgens lovassági tisztként részt vett a zalai inszurrekció hadilábra állításában.⁸² A röp-

⁸¹ Az életút vonatkozó szakaszának mindeddig a legrészletesebb, egyben legjobb leírása: GÁLOS R. 1931: 45–62. A vármegyei perspektíva bemutatása azonban lényegében Gálos Rezső tanulmányából is hiányzott.

⁸² Zala 1809-es nemesi felkelésének történetét Kisfaludy Sándor nádor számára írt munkájának vonatkozó részein túl elsőként egy résztvevő, Hertelendy Károly, az egykori inszurgens kapitány érintette. Műve azonban nem rendszeres történeti munka, hanem azzal az emlékezetpolitikai szán-

irat keletkezésével részletesen a következő fejezetekben foglalkozom, ezért egy életrajzi vázlat keretei között, alapvetően az időrendet szem előtt tartva itt csak azt foglalom össze, hogy a fenti időszakban az inszurrekció szervezésével Kisfaludy milyen módon került kapcsolatba a vármegyében és a nádor körül.

Kisfaludy Sándor és József nádor munkakapcsolata az 1808. augusztus 28-ra összehívott és november 5-én befejeződött pozsonyi diéta kapcsán kezdődött, melynek eredményeképp egy, a közeljövőben – Napóleon ellen – vívott háború esetére a magyar rendek a szokásos kitételekkel I. Ferenc királynak három évre megajánlották a nemesi és személyes inszurrekciót. Kisfaludy feltehetően költői és katonai érdemeire hivatkozva – talán Verseyhy Ferenc sugallatára,⁸³ aki 1806 decembere óta a nádort magyar nyelvre tanította – már 1808. december 2-án Beckers grófon keresztül a nádorhoz

dékkal íródott, hogy igazságot szolgáltatson az inszurrekciónak (ez két egymást követő kiadásban – 1857, 1859 – is megjelent). Rendelkezésre áll még Vörös István, zalai születésű bölcsészdoktor, később gimnáziumigazgató feltehetően a két világháború között készített kézírata, amely azonban számos pontatlanságot tartalmaz: Vörös István, *Az 1809 évi nemesi felkelés (insurrectio) története Zalavármegyében*, kézirat, MNL ZML XV.41.b. 41. dob. no. 277. Végül a zalai lovasezred történetének a közelmúltban jelent meg két részletben Molnár András, a ZML igazgatójának tollából egy korszerű és alapos feldolgozása, melynek első része a felkelés szervezését, személyi és anyagi ügyeit, míg a második – kéziratom lezárásakor még megjelenés alatt álló – része a tábori szolgálatot és a harctéri alkalmazást tárgyalja: MOLNÁR A. 2021b (a vonatkozó irodalom fentieknél részletesebb kritikái áttekintésére: 843–845.). Lásd továbbá Molnár Deák Antalról írott életrajzának vonatkozó fejezetét: MOLNÁR A. 2021a: 19–43. Mivel jelen fejezet döntően a Zala megyei levéltári anyagon, évekkel ezelőtt végzett kutatásaimon alapul és számos módosítással, de lényegében doktori disszertációm vonatkozó fejezetéből lett átemelve, ezért a továbbiakban Molnár András vonatkozó tanulmányait – értelmesebb megállapításokon túl – csak olyan esetekben hivatkozom, ha az adott kérdéssel korábban valamiért nem foglalkoztam.

⁸³GÁLOS R. 1931: 51. Fenyő István Gálosra és Viszotára hivatkozva, a feltételes mód elhagyásával tényként kezeli, hogy Kisfaludy Verseyhy hatására cselekedett így: FENYŐ 1961: 259. Gálos 1937-es cikkében már inkább Görög Demeter hatását valószínűsítette: GÁLOS R. 1937: 149–151.

fordult, hogy egy esetlegesen fegyverbe szólított felkelés alatt a nádor mellett a képességeinek megfelelő feladatot kapjon.⁸⁴ Ennek a levélnek lehetett előzménye az az uralkodót és a nádort illető megkeresés, melyről Kisfaludy 1807. május 8-án tett említést Bezerédj Györgynek.⁸⁵ Udvari kapcsolataként szóba jöhetett még Kisfaludy régi bécsi barátja, Görög Demeter is, aki 1803. február elsejétől az 1807-ben elhunyt József Ferenc főherceg, majd 1808-ban egy ideig Ferdinánd trónörökös, 1808 és 1824 között pedig Ferenc Károly főherceg nevelője volt.⁸⁶

Az 1808. december 2-i levélre ugyanazon hónap 11-én kelt válaszában⁸⁷ Beckers jelezte, hogy a levél csatolmányát („Einschluss”), melyről egyelőre nem tudjuk, mit tartalmazott, átadta a nádornak.⁸⁸

⁸⁴Ezt a levelet sem Viszota, sem Gálos nem találta meg. Az utóbbi abban reménykedett, hogy a József nádor iratait kiadó Domanovszky Sándor segítségével rátalálhat a kéziratra. GÁLOS R. 1931: 51. 4. lj.

⁸⁵„Kisfaludy Sándor Bezerédj Györgyhöz, Sümeg, 1807. május 8.”, in GÉFIN 1933: 212.

⁸⁶ZVARA 2006: 46–47. Kisfaludy Göröghöz írott levelei sajnálatos módon nem maradtak fenn, ugyanis azokat, mint előtte ismeretlen nyelven – magyarul – írottakat Görög özvegye, Josephine Hiller, férje halála után más iratokkal együtt megsemmisítette. ZVARA 2006: 24.

⁸⁷„Gr. Joseph Beckers Kisfaludy Sándorhoz, Buda, 1808. december 11.”, in VISZOTA 1909: 406–407.

⁸⁸Írásban hivatalosan a nádor alapvetően Beckersen keresztül kommunikált Kisfaludyval. Kettejük levelezése csak töredékesen van kiadva. Lásd VISZOTA 1909: 406–415, 425–433; illetve KISFALUDY 1931a: 547–550. (Beckers leveleiből számos megvan, Kisfaludytól lényegében csak azok a tiszázati levelek maradtak fenn a nádori katonai kancellária iratanyagában, melyek a *Hazaifüi Szózat* kiadásával foglalkoznak.) Kisfaludy leveleiben hangsúlyozta, hogy az 1809. május végi találkozásukat követően közte és a főherceg között bizalmas viszony alakult ki, a nádor „különös bizalmát” ő szeretettel és tisztelettel viszonzta. „Kisfaludy Sándor Szegedy Rózához, Buda, 1809. május 26.”, in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 172. Később is megjegyezte, hogy felettesével, József főherceggel személyes témákról, bizalmas hangnemben gyakorta társalogtak négy szemközt: „Igen beszédes ember lévén, midőn magam vagyok vele, sokszor kérdezősködött házi környüállásaim felül [...]” „Kisfaludy Sándor Szegedy Rózához, Komárom, 1809. július 4.”, in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 193.

Biztosította Kisfaludyt, hogy érdemei számára régóta ismertek, felajánlkozását („dero Anerbietung”) pedig a nádor nem csupán nagy megelégedéssel fogadta, hanem amennyiben az idő és a körülmények úgy kívánják, a képességeinek megfelelő helyet fog juttatni számára a felkelésnél. Továbbá megbízta Kisfaludyt egy magyar nemességhez szóló röpirat elkészítésével, végül köszönetet mondott neki, hogy üdvözölte a honosítását (az indigenátus elnyerését), melyet a nádor melletti szolgálatára, illetve katonai érdemeire hivatkozva iktatott törvénybe az 1802-es diéta.⁸⁹ Kisfaludy röpirata német kivonatát csak 1809. február 11-én küldte meg Beckersen keresztül a nádornak és tett ígéretet a letisztázott magyar kézirat elküldésére. Késlekedése okaként egyrészt „sürgös” gazdasági teendőit, másrészt a Zala vármegyei nemesség összeírása körüli elfoglaltságait jelölte meg. A következőkben tehát először azt szükséges rekonstruálni, pontosan mely elfoglaltságokra utalhatott Kisfaludy. Ahhoz, hogy Kisfaludy szerepét a nemesség megyei mozgósításának folyamatában bemutathassuk, először el kell helyeznünk őt a megye nemesi társadalmában.

Kisfaludyt már 1800. június 17-én, Medgyesi Somogyi János főispáni helyettes táblabírónak nevezte ki.⁹⁰ Ugyan nem tartozott a megyét irányító köznemesi elitbe és a megyei tisztikarban sem vállalt *nobile officiumot*, még kevésbé fizetéssel járó hivatalt, ugyanakkor már a tizedes évek körül aktívan kivette a részét a megyei közéletből. A jelentősebb megyegyűléseken általában maga is jelen volt, az 1805-ös diétát követően Nagy József prépost elnökletével egy erre rendelt deputáció tagjaként 1806–07-ben többedmagával, mint zalai táblabíró és író-költő részt vett a Verseghy Ferenc közreműködésével zajló megyei tisztí szótár kidolgozására irányuló munkálatokban.⁹¹ Táblabíróként 1807-től haláláig, az 1843-as év kivételével, az országgyűlési követutasításokat kidolgozó bizottságoknak minden esetben tagja volt, olyannyira, hogy az elkészült utasítások bizo-

⁸⁹Lásd a következő törvényt: 1802:33. tc. Gróf Beckers nádor melletti szolgálatáról részletesen lásd GÁLOS R. 1937: 156–162.

⁹⁰Somogyi kérését és a kinevezés kivonatát a közgyűlési napló alapján közli: KISFALUDY 1931a: 587.

⁹¹VISZOTA 1905: 212–232. Újabban: DONCSE CZ 2019b.

nyos pontjai is rá vallanak.⁹² Neve megtalálható az 1811-ben gróf Amade Antal főispáni helyettes által országgyűlési követnek javasolt 18 személy listáján, amelyen a megye legtekintélyesebb nemesi szerepeltek.⁹³ Kisfaludy, ahogyan azt Degré Alajos is hangsúlyozta, nyilvánvalóan nem birtokainak és jövedelmeinek a nagysága miatt került rá a lajstromra, hanem jó házból való származása, családjának zalai kötődése és íróként, illetve a nádor szárnysegédéként szerzett presztízse miatt.

A Zala vármegye táblabírói elitjének a többségéhez viszonyítva Kisfaludy Sándor igen komoly katonai múlttal rendelkezett, úgy gyakorlati, háborús tapasztalatait, mint katonai képzettségét és ismereteit tekintve. Elsőként rövid ideig mint önköltséges hadapród Erdélyben a 2. Sándor Lipót huszárezredben,⁹⁴ majd 1793 elejétől alhadnagyként, s Zala megye javaslatára⁹⁵ átkerülve a nemesi test-

⁹²DEGRÉ 1974: 344.

⁹³DEGRÉ 1973–1974: 146.

⁹⁴A segesvári főparancsnoksággal Erdélyben állomásozó ezred élete ebben az időszakban eseménytelennek mondható. Kisfaludy ugyanis nem sokkal a török háború lezárását követően, de még az első koalíciós háború kitörését megelőzően töltötte szolgálatát a Sándor Lipót-huszároknál. 1792 őszétől az ezred az első koalíciós háború kitörésével Erdélyből fokozatosan a Felső-Rajna vidékére vonult. Az erdélyi állomáshelyek: 1. Nagyenyed, 2. Bolkács, 3–4. Segesvár, 5–6. Kőhalom, 7–8. Szentágota, 9–10. Baráthely, továbbá a tartalékot Segesvárra vezényelték és ott felosztatták. Az első négy svadron már novemberben, a többi a következő év januárjában vonult Németországba. PIZZIGHELLI 1905: 92–93. skk., 311.

⁹⁵Először 1790 nyarán tett kísérletet arra, hogy miután érdeklődött a Kancelláriánál a feltételekről, anyai nagyanyja, özv. Sándorffyné Tarányi Terézia közbenjárásával Zala vármegyénél felvételét kérje a testőrségbe. Özvegy Sándorffyné a megyénél apja, a néhai Tarányi Ferenc megyei érdemeire és a Kisfaludy-nemzetség zalai kötődésére hivatkozott, ugyanis id. Mihály anyja, Klára, Kisfaludy (III.) László férje a Zalában is birtokos, tekintélyes *bene possessionatus* Niczky-családból származott. Bár a megye ez ügyben kérvénnyel fordult a helytartótanácshoz, ám ez nem vezetett eredményre. Kisfaludyt Zalán kívül még Győr, Vas és Veszprém vármegyék is „recommendálták” a testőrséghez. Atyja is igyekezett közbenjárni felvétele érdekében, gróf Károlyi Antal tábornagynál, a gárda kapitányánál.

őrség állományába 1795-ig Bécsben a nemesi testőrségnél, ezt követően büntetésből az 1. helyőrségi ezredbe beosztva milánói garnizonban,⁹⁶ végül a rajnai hadszíntéren, az Oliver Wallis-féle 29. német gyalogezeredben⁹⁷ szolgált. 1797-ben léptették elő főhadnaggyá, de ahogyan arra Gálos Rezső felhívta a figyelmet, helyzetét bonyolította, hogy a testőrség mint szolgálatra máshova beosztott tisztet továbbra is állományban tartotta, az ezredek pedig mint áthelyezett tisztet állományukba vették.⁹⁸ A Wallis-ezredtől Kisfaludy 1799 augusztus végén indult haza, majd kvietált,⁹⁹ hogy 1800 elején házasságot köthessen Szegedy Rózával.¹⁰⁰ Különösen fontos tapasztalatot jelentett számára Milánó ostromát és feladását követő 1796 nyári francia fogsága, melynek során a direktórium Franciaországával, illetve a francia nyelvvel és kultúrával közelebbről is megismerkedhetett.¹⁰¹

⁹⁶ Az 1766-ban felállított első Garnison-Infanterie Regiment, sorrendben tulajdonképpen az 5. német gyalogezered volt. Ezredparancsnokot nem neveztek ki az élére, 1796-ban az ezredes Holtman, őrnagyai Friedrich Rousseau és Peter Overdam, törzse 1796-ban Comóban állomásozott. 1808-ban a két garnizonezeredet föloszlatták, legénységét más ezredekbe helyezték át, ezt követően az 5. és 6. gyalogezered száma üresen maradt. Lásd *Militär-Almanach* 1796: 4.

⁹⁷ Az ezred 1791 és 1803 között viselte a 17. század első harmadában Habsburg szolgálatba szegődött katolikus ír arisztokrata katonatiszti családból származó Oliver Remigius Wallis grófja, Carrighmain bárója, altábornagy (Feldmarschalleutnant) nevét. Rövid katonai életrajza: „Wallis auf Carrighmain, Olivier Remigius Graf von”, in KUDRNA-SMITH 2008. URL: http://www.napoleon-series.org/research/biographies/Austria/AustrianGenerals/c_AustrianGeneralsW.html#W8 (letöltve: 2022. 06. 23.); illetve: „Feldzeugmeister Graf Wallis von Karighmain”, in EBERT 2022. URL: http://www.napoleon-online.de/AU_Generale/html/wallis.html (letöltve: 2022. 06. 23.)

⁹⁸ Előléptetéséhez lásd GÁLOS 1935.

⁹⁹ Lásd a számára a svájci Regensdorfban állomásozó tábori hadbiztosság részéről 1799. augusztus 23-ával kiállított marsrutát és annak bejegyzéseit: MNL OL P 431 3. dob., 1. tét., 1799.

¹⁰⁰ Mivel Kisfaludy és Szegedy között atyafiság állt fenn, ezért az 1800. január 20-i gógánfai házasságukat követően egy új diszpenzáció mellett ugyanazon év május 17-én ismét összeadta őket Szegedy János prépost, Róza nagybátyja és gyámja. GÁLOS 1934.

¹⁰¹ Részletesen lásd POUPÉ 1933, 1937; EMBER 1934. Újabbán: NAGY Á. 2021c.

Katonai múltja és helyben élvezett presztízse tükrében nem meglepő, hogy a veterán, de még mindig csak a harmincas éveinek végén járó Kisfaludyra 1808–1809-ben táblabíróként és inszurgens tisztként is számított Zala vármegye. A korszak négy inszurrekciójából (1797, 1800, 1805, 1809) kettő érintette Kisfaludyt, az első és az utolsó. Amikor 1797 április 8-án I. Ferenc király, az Itáliából a Birodalom területére történő francia betörés miatt általános felkelést hirdetett, Zala megye Kisfaludyt is inszurgens kapitánynak javasolta. Ő ebben az időben azonban még a Wallis-féle gyalogezredben katonáskodott,¹⁰² melyet a nyár folyamán a Rajnai front-ra, Stuttgart környékére vezényeltek, távollétében pedig Vizkelety Zsigmondnál, egykori katona- és fogolytársánál érdeklődött a felkelés helyzetével kapcsolatban.¹⁰³ Az 1800-as inszurrekció idején Kisfaludy május 17-i házasságkötését követően felesége révén egy ideig a Szegedyek ötvösi, majd feltehetően a nyár végétől – ősz elejétől fogva kámi birtokán,¹⁰⁴ Vas vármegyében lakott, de ebben az inszurrekcióban saját bevallása szerint nem vett részt.¹⁰⁵ Az 1805-ös felkelést igen későn, csak október 27-én szólította hadba az uralkodó. Napóleon gyors előnyomulásának hatására azonban már november 8-án a dunántúli kerületben (ahova Zala is tartozott), illetve a dunáninneniek nagy részében ideiglenesen felfüggesztette a nádor a mozgósítást, nehogy a fegyverkezés a Bécshez közelítő ellenséget beütésre készítse.¹⁰⁶ A szervezést néhány dunáninnen-i és dunántúli megyét kivéve a nádor 1805. december 7-én újraindította, ugyanakkor a hadviselő felek már december 6-án fegyverszünetet,

¹⁰²Erről az időszakról a levelek mellett az évtizedekkel később keletkezett önéletrajzok is tájékoztatnak.

¹⁰³„Kisfaludy Sándor Vizkelety Zsigmondhoz, Purkersdorf, 1797. május 5.,” in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 109.

¹⁰⁴GÁLÓS R. 1931: 24.

¹⁰⁵Vö. „Kisfaludy Sándor Kossuth Lajoshoz, Sümeg, 1844. május 20.,” in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 643. A felkelést szeptember 4-én szólította hadba az uralkodó, a megyék összesen 37 378 főt állítottak ki, a csapatok még a luneville-i békét (1801. február 9.) követően is fegyverben maradtak, majd áprilisban a Fischamend melletti táborba vonultak, ahonnan április 15-én dicséret mellett bocsátották el őket. GÖMÖRY 1888: 55–63.

¹⁰⁶GYALÓKAY 1925: 256, 278–279.

december 26-án Pozsonyban pedig békét kötöttek, 1806. január 8-án pedig a király már el is rendelte a felkelés feloszlatását.¹⁰⁷ Számos megyében – köztük Zalában – tehát le kellett mondani a szervezésről, a Pozsonytól távolabb eső 30 vármegye, 26 szabad királyi város, a Jászkun kerület, a hajdúvárosok és a 16 szepesi város azonban megkezdte a szervezést, így a békekötés napjáig kb. 15 000 főt állítottak ki.¹⁰⁸ Kisfaludy valamikor 1805 második felében vagy nem sokkal azt követően költözött a zalai Sümeg mezővárosba, elhunyt anyjának, Sándorffy Annának jószágára. Ahogy 1808-ban írta Kazinczy Ferencnek, a felesége számára ártalmasnak tartott levegő, s feltehetően a Vast, mint határvármegyét a korszak háborúiban fenyegető francia támadás miatt, „az utolsó Francia beütés ölta” nem lakik Kámon.¹⁰⁹ Ebben az évben Zala megye is elkezdte az inszurrekció lábra állításának előkészítését, Kisfaludy azonban nem volt az illetékes deputáció tagjai között.¹¹⁰ Mivel 1804. október 3-tól Vas vármegye táblabírájának is kinevezték,¹¹¹ az is megeshet, hogy itt vállalt valamilyen inszurrekcióhoz kapcsolódó feladatot, de nyugati megyeként Vasban a mozgósítást a nádor 1805. december 7-ét követően sem indította újra.¹¹² Kisfaludy 1797-et követően adatolhatóan tehát legközelebb csak 1809-ben került közelebbi kapcsolatba az inszurrekcióval.

Az 1808-as háborús diéta eredményeképp a személyes felkelés széleskörű mozgósítását megalapozó törvény született. Az inszurrekciók mobilizálása és demobilizációja során felkelés megszerve-

¹⁰⁷GYALÓKAY 1925: 286–287.

¹⁰⁸GYALÓKAY 1925: 288–289.

¹⁰⁹„Kisfaludy Sándor Kazinczy Ferenchez, Sümeg, 1808. szeptember 15.”, in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 153–154.

¹¹⁰Vö. MNL ZML IV.1.i. 14. dob., pall. 183. (*Protocolle de Coordinatione Insurrectionis Anni 1805.*) A Kossuthnak írt időskori levélben – 40 év távlatából – Kisfaludy az 1800-as és 1805-ös eseményeket keverve bizonytalanul fogalmazott: „nem tudom bizonyosan 1800-ban-e vagy 1805-ben a’ francziák az egész ausztriai hadat tönkre vervén Pozsonyig nyomultak”. „Kisfaludy Sándor Kossuth Lajoshoz, Sümeg, 1844. május 20.”, in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 643–644.

¹¹¹Lásd GÁLOS R. 1931: 24. 4. lj.

¹¹²GYALÓKAY 1925: 286.

zésével kapcsolatos feladatok alapvetően a nemesi vármegyékre hárultak. A megyei törvényhatóságok tevékenységét katonai téren a nádor és katonai hivatala irányította és hangolta össze. Az 1808-as diéta vonatkozó rendelkezései alapján és az 1808 végétől zajló, tág értelemben vett mozgósítás (elsőként a hadra fogható nemesiség összeírása), a háború, majd az 1809 végi – 1810 eleji demobilizáció során alapfeladataikon túl a megyei adminisztrációkra számos rendkívüli teendő elvégzése hárult.¹¹³

A megyei mozgósítás nyitányát Zalában az 1808. november 28-ától Zalaegerszegen tartott népes közgyűlés jelentette, melyen Kisfaludy Sándor és fivére, Boldizsár, a veszprémi püspök jószágigazgatója is jelen volt. Ekkor hallgatta meg a megye elitje a diétáról visszatért két követ, Bezerédj Ignác és Skublics Imre jelentését. A szentesített törvénycikkek a bevett hivatali úton ekkor még nem érkeztek meg, s így nem is hirdethették ki őket, ugyanakkor a követek „az Ország Gyűlésének Tanácskozásait, és Törvény által meghatározott végzéseit rövid foglalásban” előadták, továbbá átadták a megyének a törvények, a diétai jegyzőkönyv és az ahhoz tartozó iratok nyomtatványait, ígéretet téve arra, hogy a még nyomtatás alatt lévő íveket is továbbítják.¹¹⁴

¹¹³ A mozgósítás és a háború miatt megnövekedett feladatokat a ritkábban ülésező köz- és kisgyűlések önmagukban nem tudták ellátni. A megyék vagy külön folyamatosan működő, azaz permanens deputációkat hoztak létre, vagy mint Veszprém, a rendes közgyűlés alakult át ilyesfajta bizottsággá, továbbá egyes speciális feladatok ellátására külön bizottságokat is felállítottak. Hudi József Veszprém megye példáján keresztül a következő megyei feladatköröket különítette el a mozgósítás és a háború kapcsán: 1. a nemesi felkelés megszervezése; 2. munkaerő mobilizálása a komáromi és győri várerődítési munkálatokra; 3. a gyors tájékoztatást és döntést lehetővé tévő kommunikációs rendszer kiépítése; 4. augusztustól a megyére eső újoncok kiállítása; 5. a győri ütközetet követően szétszéledt nemesi felkelő ezredek újjászervezése és a szabad lovas csapatok kiállítása; 6. a közbiztonság fenntartása; 7. az átvonuló császári-királyi és francia katonaság ellátása, illetve a betegek és sebesültek ápolása a katonai kórházakban; 8. a járványok kitörésének megakadályozása; 9. a megyére eső háborús költségek fedezése (jelentős részben kölcsönökből) és a háborús károk enyhítése. HUDI 2006: 202–203.

¹¹⁴ MNL ZML IV.1.a. 1808. november 28. no. 1. 874.

Az egyes ügyek és intézkedések bemutatása tartalmilag alapvetően tömörebben, egyúttal indoklását tekintve több elemében a megye közönségére tekintettel bővebben is fogalmaz, mint a törvény-szövegek. E beszámoló szerint az országgyűlési tanácskozások második legfontosabb tárgya két részre oszlott: „a’ Magyar Nemesség felkelése módjának Coordinatiójára, és a’ Magyar Ifjuságnak jövőndöbéli Nevelésére”, azaz a magyar tisztképzést szolgáló katonai akadémia megteremtésére. A jelentés leszögezte, hogy a felkelés módját illetően az illetékes deputáció munkája alapján született törvény, nyomatékosítva, hogy „mivel az Országának Constitutioja szerint a’ Magyar Nemesség Királyát, Házáját, és Constitutioját tsak védelmezni tartozik, a’ Felkelésnek módja is ezen hajdani védelmező talpra” lesz állítva és tekintettel „az mostani háborus időknek és hadakozás módjának környüállására” csak három évre került meghatározásra.

A követek ezt követően bemutatták a három évre megígért felkelés szabályozásának részleteit. A korabeli nemesség meggyőződéséhez igazodva – mely a diétán törvényi megerősítést nyert – hangsúlyozták, hogy az állandó katonaság felállításával és az ennek tartására rendelt hadiadóval a portális felkelés megszűnt, a bandériumok ügyének „kinyomozása” egy országos bizottságra bízott. Egyúttal azonban leszögezték, hogy „a’ mostani felkelés módja annak hajdani természetéhez képest oda intéztetett, hogy az személyes legyen” és ismertették ennek részleteit is, tudatosítva, hogy a kötelesség minden nemes familiát érint. A felkelés egyik új elemét a megyei törvényhatóságokra kivetett segedelmekből az ún. „Országos Concurrentiális Cassa”, azaz központi felkelési pénztár felállítása jelentette. Ez az indoklás szerint arra szolgált, hogy a „szegényebb sorsu Nemessék is” teljesíthessék törvényes kötelességüket és a sereg közös költségei pótolhatóak legyenek. A korábbi felkelések hasonló kasszáitól az különböztette meg, hogy „a’ mult időkben minden V[árme]gyének ezen Cassája különösen volt most pedig az egész Ország Seregének szükségére [...] közös fog lenni”, azért, hogy azon vármegyéknek, „mellyekben számossabb, és s[z]egényebb a’ Nemesség, azoknak részéről mellek kevessebb számu Nemességgel birnak, segittessen, és eképpen a szegényebb Ne-

messekre kivantató költségeknek terhe egyenessebb mértékben o- szollyon fel”. Nemcsak a nádor, a megyék is tisztában voltak a felke- léshez szükséges modern, használható fegyverek fogyatkozásaival. Zala a követek beszámolója alapján már ekkor intézkedéseket tett arra nézve, hogy az inszurrekció számára az uralkodó nádor által tolmácsolt ígéretére Bécsben készítendő puskák és kardok időben átvehetőek legyenek.¹¹⁵ A követek ezután a létesítendő katonai aka- démia ügyére tértek át, melynek célját abban jelölték meg, hogy az ifjúságból „az Országnak védelmére alkalmas Tiszti Tagok form- áthassanak”.¹¹⁶

A mozgósítás következő lépését a számos befolyásos nemes rész- vételével tartott december 19-i rendkívüli közgyűlés jelentette, ahol Kisfaludy Sándor ismét megjelent.¹¹⁷ A helytartótanács vonatko- zó rendelete alapján ekkor olvasták fel nyilvánosan és hirdették ki a felkelésre vonatkozó 1808:2. és 3. tc.-et. Ezek fogatosítása ér- dekében a megye első lépésként a megyei nemesség famíliánkén- ti összeírásáról határozott a diétán meghatározott lajstrom alapján. A lajstromozást illető zavarok elkerülése végett, tekintettel arra, hogy „minden ki telhető egyenlőséget, és pontosságot szükséges volna tartani” a megye Amade Antal adminisztrátor elnökletével egy deputációt állított fel. A bizottság kinevezett tagjai a megye legbefolyásosabb mágnásai és jómódú köznemesei közül kerültek ki. A grémium főnemesei tagja volt gróf Batthyány Ferenc, gróf Fes- tetics György, gróf Szapáry Péter, báró Ghillányi János, a közne- mességből a teljesség igénye nélkül Inkey Ádám és János császári- királyi kamarás, Hertelendy Mihály és György, Forintos Gábor, Ká- roly és Boldizsár, Oszterhueber Antal, Dervarits Mihály, Tuboly László, Szegedy Ferenc (Kisfaludy sógora), Zalabéri Horváth József, Deák József és más táblabírák, köztük Kisfaludy Sándor is. Továbbá tagjai lettek még a megyei ügyészek, akik „az egész Magistratussal együtt neveztettek ki”.

E bizottság már a következő napon bemutatta munkáját, melyet a közgyűlés egyből helyben is hagyott azzal a megjegyzéssel, hogy

¹¹⁵ MNL ZML IV.1.a. 1808. november 28. no. 1. 874–875.

¹¹⁶ MNL ZML IV.1.a. 1808. november 28. no. 1. 871–872.

¹¹⁷ MNL ZML IV.1.a. 1808. december 19. 954.

mivel ez „a Törvényel, és az Ország által forma gyanánt ki adott Lajstrom Táblával való egyenlőség okáért Deák nyelven kiszitetett el, ezen eset a V[árme]gyének a Magyar nyelvre nézve lett előbbi rendelkezésének ne ártson”. Majd ezeket a megye kiadta a szolgabíráknak, hogy a melléjük kinevezett táblabírákkal együtt írják össze a táblázatba a kerületeikben lakó nemességet „olgy iparkodással”, hogy azt az 1809. március 20-ára kitűzött közgyűlésre be tudják nyújtani. A kirendelt táblabírák közül Oszterhueber János és Kisfaludy Boldizsár akadályoztatásukra hivatkozva nem tudtak eleget tenni a feladatnak, ezért helyettük Zsombor Ferencet és Káldy Sándort küldték ki, egyúttal felhatalmazták az alispánt, hogy amennyiben hasonló eset fordulna elő, saját hatáskörükben nevezzenek ki mást a pozícióra.¹¹⁸ Egyelőre csak azt sikerült iratokkal bizonyítani, hogy Kisfaludy még civil részről, mint táblabíró ennek az 1808. december 19-cel kezdődő közgyűlésen felállított, az összeírási íveket kidolgozó bizottságnak a tagja volt. Egyelőre nem kerültek elő források arra nézve, hogy a sümegi lakóhelye szerinti szántói vagy a szomszédos tapolcai járásban az illetékes szolgabíró mellett táblabíróként részt vett volna a nemesség összeírásában, egyébként maguk az 1809 elején járásonként, illetve településenként végzett, jövedelemkategóriák alapján készült összeírások mindaddig nem kerültek elő a Zala Megyei Levéltárból.¹¹⁹

Ugyanezen a közgyűlésen került sor a Ludovika Akadémiára tett adományok jegyzőkönyvbe iktatására is. A névsorban megtalálhatjuk Kisfaludy Sándor 50 forintos adományát is. Ez az összeg a felajánlások többségéhez hasonlóan a megye legmódosabb nemesurainak, mint Sümeghy József alispán 1000, Szegedy Ferenc 2000 vagy Inkey János 2500 forintos ajánlataihoz – illetve Kisfaludy saját vagyonához és jövedelméhez – viszonyítva ugyan inkább csak jelképesnek tűnik. A közgyűlési jegyzőkönyvek elején név szerint felsorolt tisztviselők és befolyásosabb táblabírák szinte mindegyike hozzájárult valamekkora összeggel a katonai akadémia alapításá-

¹¹⁸MNL ZML IV.1.a. 1808. december 19. no. 21. 973–975.

¹¹⁹Ahogy arra Molnár András felhívta a figyelmet, csupán azok a fogalmazványok maradtak meg, melyek az 1000 forint feletti jövedelemmel rendelkező zalai birtokosok számát összesítették. MOLNÁR A. 2021b: 846.

hoz,¹²⁰ s ebből nyilvánvalóan Kisfaludy – aki egyébként különböző fórumokon, többek között a *Hazaifjúi Szózatban* maga propagálta a magyar tisztképzés ügyét – sem akart kimaradni.

Kisfaludy tehát már 1808 decemberében ígéretet nyert, hogy a képességeinek megfelelő helyet kap majd a felkelésnél a megfelelő időben, ám úgy tűnik 1808. december 11. és 1809. február 11. között egyáltalán nem váltott levelet Beckersszel. Február 11-i levelére, mellyel megküldte röpirata német kivonatát, Beckers ugyanazon hó 22-én válaszolt.¹²¹ Kisfaludy ugyan nem tett utalást az inszurrekcionál való alkalmaztatására, de a főszárnysegéd levele végén erre is kitért, biztosítva őt, hogy számítanak rá: az inszurrekció kivonulása esetén, a nádor méltóztatik a főhadiszálláson, a főszállásmesteri törzsnél („General Quartier Meister Staab, in Hauptquartier”) alkalmazni.¹²² Ezért arra kérte, hogy tudassa vele, hogy milyen rendfokozatban, mely ezrednél szolgált korábban, illetve azt, hogy vajon valamely tiszti rendfokozatának megtartásával vagy önként, rangjáról lemondva lépett-e ki (kvietált) a hadseregtől,¹²³ illetve mikor tette ezt.

Időközben az uralkodó utasítására a nádor és a primás agitációs körútra indult az országban. Míg február vége és április között József főherceg a tiszán- és dunántúli, addig Károly Ambrus a tiszán- és dunáninnyi megyéket járta be, hogy az 1809. február 19-i királyi leiratnak megfelelően személyes jelenlétükkel és saját felajánlásaik példájával buzdítsa további áldozatok vállalására a nemességet. A nádor március 4-én érkezett Szombathelyről Zalaegerszegre.

¹²⁰ MNL ZML IV.1.a. 1808. december 19. no. 21. 975–980.

¹²¹ „Gr. Joseph Beckers Kisfaludy Sándorhoz, Bécs, 1809. február 22.”, in *VISZOTA* 1909: 413–414.

¹²² Ahogyan arra Reisz T. Csaba Nagy-L. Istvánra hivatkozva utalt arra, hogy bár a „Generalquartiermeisterstab”-ot a szakirodalom rendszerint „vezérkar”-nak fordítja, ez ekkoriban még nem a klasszikus vezérkart jelentette, hanem inkább „főszállásmesteri törzs”-nek fordítandó és „táborkar”-nak tekinthető. REISZ 2009: 260. 19. lj. A magyar hadügyi igazgatás kurrens összefoglalójának inszurrekcióval kapcsolatos fejezete is a „táborkar” kifejezést használja. RÉFI 2021: 153, 160–161. A továbbiakban tehát a „vezérkar” helyett az utóbbi két opciót használom.

¹²³ A katonai szolgálat lezárulásának módoszataihoz: RÉFI 2014: 98–103.

A megye határán a zalai főispán, gróf Amade Antal vezetésével egy deputáció fogadta, ahol „örvendetes Üdvözléssel megh tiszeltetett”, majd a városban „a nagyobb számmal öszve gyülekezett Karok, és Rendek által hasonló alázatos Tisztelettel Kebelében bé fogadtatott”. A következő napon a nádor elnöklete alatt kisgyűlést tartottak, melyen Amade, gróf Batthyány Ferenc és Etényi Sándor apát mellett a megyei karok és rendek színe-java képviseltette magát. A nádor azt is jelezte, hogy nem tehet eleget a rákövetkező napon kezdődő közgyűlésre való meghívásnak, ugyanis „késedelmet nem szenvedő fontos dolgai miatt” vissza kell térnie Budára.¹²⁴

József főherceg a kisgyűlésen megjelentek előtt kifejtette, jelenlétének oka, hogy a háborús körülményekre való tekintettel az uralkodói leiratban foglalt „a Királyi Tronushoz, Hazának, és Constitutionnak védelmére arányzó” kívánságokat közölje a megyékkel. Ezt követően előterjesztette az insurrekcióval kapcsolatban a megye által tanácskozássra bocsátandó tárgyakat, majd „a Státusokat azon Hazafiui áldazatoknak, melyeket a veszedelemnek nagysága kémélés nélkül kíván sörény megh tételére buzdítottó kegyes beszédgyével serkentette”. Mindezek után benyújtotta az újoncok és az insurrekció kiállítását, további segedelmek adását, illetve minél több felkelő lóra ültetését sürgető februári királyi leiratot, valamint „ki osztás végett annak Deák, és Magyar nyelven is ki adott nyomtatványait”, amelyek egyikét felolvasták és a következő napon kezdődő közgyűlésen kihirdetni rendelték.

A megye ezután ígéretet tett a nádornak, hogy a következő napi gyűlésen érvényt szerez a leiratban foglaltaknak, melyet az megelégedéssel vett tudomásul. József „dücső emlékezetére Felséges Személyének” azt is megengedte, hogy arcképét a megyeházán kifüggeszék, s tudatta a rendekkel, hogy hazaszeretetét és megyéhez „viseltető különös hajlandóságát [...] midőn majd mint Fő Vezére a Magyar felkelő Seregnek, azt az Haza védelmére vezetni fogja nem csak tselekedettel, de vérének is ontásával is” bizonyítani fogja. Ezt közfelkiáltással fogadták a zalai rendek, majd berekesztették a gyűlést.

¹²⁴ A következő bekezdésekben található idézeteket lásd MNL ZML IV.1.a. 1809. március 5. 125–134.

A nádor nem sokkal később, 1809. március 8-án arról tudósította az uralkodót, hogy az általa meglátogatott dunántúli megyékben „a szellemiség és a hangulat általában véve jó”, sőt azok, akikkel Zalaegerszegen és Veszprémben találkozott, felül is múlták a várakozásait. A főherceg levelében gróf Batthyány Ferencet és gróf Festetics Györgyöt nevesítette.¹²⁵ Festetics a március 6-án kezdődő zalai közgyűlésen a légrádi szabadosai közül törvényes kötelességén felül közel egy lovas osztály felállítására tett ígéretet.¹²⁶ Az ajánlat hatására fiát, Lászlót „tulajdon szép erköltseire nézve is” már előre a megyei lovasezred alezredesének választották.¹²⁷

A Kisfaludy közeli barátja, Skublics Imre főjegyző által vezetett rendkívüli kisgyűlési jegyzőkönyvből az is kiderül, hogy a nádor oldalán Beckers főszárnysegéd is megjelent Zalaegerszegen, sőt a rendek „az Haza sorsának eszközésében tett jeles érdemei” elismeréséül indítványozták az adminisztrátornál, hogy az indigenátust nyert ezredest nevezzék ki a megye táblabírájává, aki ohajuknak eleget tett.¹²⁸ Könnyen lehet, hogy a név szerint fel nem jegyzett táblabírák között Kisfaludy is megjelent a kisgyűlésen, s már ez alkalommal találkozott a náddal és főszárnysegédével, talán a készülő röpiratról is szót ejtve, majd ennek hatása alatt indult maga is Budára bő egy héttel később, remélve, hogy ott találja kettejüket. Március 18-án, már úton Buda felé, Veszprémből írt feleségének, tolmácsolva Péteri Takáts József üdvözlését és jelezve, hogy barátja „a palatinus beszédjét küldi meg”.¹²⁹

Az 1809. március 6-án, Zalaegerszegen kezdődő, már az összeírt nevek alapján is az átlagosnál jóval nagyobb létszámú rendes közgyűlésen, melyen Kisfaludy Sándor és Boldizsár is jelen volt, ol-

¹²⁵ „József nádor Ferenc császárhoz, Buda, 1809. március 8.”, in JÓZSEF nádor 1925–1991: III, 395–396.

¹²⁶ Festetics a csáktornyai uradalom révén viselte a „légrádi kapitány” címet.

¹²⁷ MNL ZML IV.1.a. 1809. március 6. no. 1. 150, 152–153.

¹²⁸ MNL ZML IV.1.a. 1809. március 5. 134–135. Beiktatása: MNL ZML IV.1.a. 1809. március 6. no. 2. 170.

¹²⁹ „Kisfaludy Sándor Szegedy Rózához, Veszprém, Sándor napján [március 18.]”, in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 159. Talán a nádor valamelyik ünnepélyes megyegyűlésen elmondott beszédéről vagy a diéta záróbeszédéről lehet szó.

vasták fel az ígérethez híven a körlevelet, majd Amade ismertette a kisgyűlésen elhangzottakat, továbbá ennek nyomán Batthyány Ferenc a jelenlévők kérésére magára vállalta, hogy megszervezi a nádor arcképének elkészíttetését.¹³⁰ A dinasztikus-monarchikus lojalitást és a nemesi-nemzeti patriotizmus megerősítését szolgáló portrék és a hozzájuk kapcsolódó szertartásos gesztusok jelentősége szűkebben a nádor mint fővezér személyéhez fűződő inszurrekciós kultuszépítésének kontextusában értelmezhető, tágabban pedig a közgyűlései termék reprezentatív arcképcsarnokaiban formát öltő megyei nemesi-nemzeti panteonok kialakításának 19. századi hullámába illeszkedik.¹³¹ A leirat felolvasását követően az adminisztrátor „ékes, és fontos” beszédet intézett a megjelentekhez, melyet jelentőségére való tekintettel a megye iratai közé iktattak. Ezt követően a leiratban foglaltakat illetően megtették a szükséges intézkedéseket.¹³² Már ekkor jelezték néhányan a megye főbb tisztviselői közül, hogy polgári hivataluk dacára személyesen kívánnak felkelni, köztük gróf Amade adminisztrátor, majd „példáját követvén” Zala-béri Horváth János, Skublics Elek, Hertelendy Károly és Bezerédy Ignác.¹³³

Ez alkalommal nyújtották be a szolgabírák a megyebeli nemes-ségről elkészült lajstromokat. Az első (sorozó) szemle megtartása-

¹³⁰ A zalai portrégaléria megmaradt darabjai zömükben uralkodókat vagy főispánokat ábrázolnak, funkciójuk így mindenekelőtt „a közigazgatás legitimációjában és tekintélyének növelésében” állt. Vö. KOSTYÁL 2001. A portrék az ötvenes évek elején a Göcseji Múzeumba kerültek, de a főhercegé nincs közöttük. Hogy a képmás elkészült-e egyáltalán, vagy időközben elkallódott, annak kiderítése további kutatásokat igényelne. Molnár András, az MNL ZML igazgatója szíves közlése szerint a kép valószínűleg nem készült el. Hogy nem egyedi esetről van szó, azt Vas megye április 17-i közgyűlésén a nádor, miután tapasztalta a nemesség lelkesedését, a közönségének ajánlotta az uralkodó és saját maga arcképét, „hogy még Vélek, és közöttök szüntelen maradhasson”. MNL VaML IV.1.a. 1809. április 17. no. 218. 199–200.

¹³¹ Összefoglaló jelleggel: BICSKEI 2007: 165–204. A kérdéssel a *Hazafigyeli Szózat* kiadástörténete kapcsán bővebben foglalkozom.

¹³² MNL ZML IV.1.a. 1809. március 6. 138. skk.

¹³³ MNL ZML IV.1.a. 1809. március 6. no. 1. 157–158.

nak érdekében felállították a mustrális deputációt, melynek elnöke gróf Amade Antal, illetve Sümeghy József első és Oszterhueber Ferenc másodalispán lettek. A bizottság tagjai néhány kivétellel azonosak voltak a lajstromokat kidolgozó bizottságéval. Ezek között ott találhatjuk a megye arisztokratáit (gróf Festetics György, gróf Batthyány Ferenc és gróf Szapáry Péter), illetve jómódú birtokos táblabírákat, a két aljegyzőt, illetve járasonként a főszolgabírákat. Kisfaludy nem szerepelt a tagok között. Az első szemléket április folyamára, sorrendben Zalaegerszeg, Tapolca, Füred, Keszthely, Szentgrót, Zalaapáti, Zalalövő, Lendva és Csáktornya helységekre jelölték ki.¹³⁴ A március 19-i keszthelyi kisgyűlés szintén foglalkozott inszurrekciót érintő ügyekkel. Ezen tárgyalták báró Ott Péter Károly altábornagynak, a dunántúliak kerületi vezérének levelét,¹³⁵ s ekkor tudatosultak az első problémák a kincstári ellátmányra tett ígéret teljesíthetetlenségével kapcsolatban is.¹³⁶ Az ugyanazon hó 23-án, Zalaegerszegen tartott kisgyűlésen kisebb jelentőségű, a felkelést nem érintő ügyeket tárgyaltak.¹³⁷

Kisfaludy 1809 márciusának közepén indult a felkeléshez történő behívásának ígérete, illetve a nemességhez írt röpiratának ügye miatt Sümegről Budára a nádorhoz. Március 18-án már Veszprém-ben időzött,¹³⁸ Budára való szerencsés érkezéséről pedig március 23-án tájékoztatta feleségét. Kisfaludy a nádort ugyan már nem találta a palotában, az ugyanis ismételten elhagyva Budát, az „alsó vármegyékbe[n]” folytatta a felkelésre buzdító országjárását, Bec-kers azonban a városban tartózkodott, sőt, ahogy a levél fogalmaz: „nagyobb részt miattam maradt ittthonn.” Hogy Kisfaludy végül pontosan milyen pozíciót fog majd betölteni az inszurrekcióban, az úgy tűnik, ekkor még mindig bizonytalan volt. Feleségének a következőket írta: „A Gomez, az insurrectionális generalquartiermeister

¹³⁴ MNL ZML IV.1.a. 1809. március 6. no. 1. 155–159.

¹³⁵ Báró Ott hirtelen halálát (Buda, 1809. május 10.) követően helyét br. Mec-séry Dániel altábornagy vette át.

¹³⁶ MNL ZML IV.1.a. 1809. március 19. 291–292.

¹³⁷ MNL ZML IV.1.a. 1809. március 23. no. 10. 313–314.

¹³⁸ „Kisfaludy Sándor Szegedy Rózához, Veszprém, 1809. Sándor napján [március 18.]”, in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 159.

erővel a Generálstábhhoz kíván engem, noha nem is esmér személyesen; a palatinus maga mellett akar tartani magyar adjutánsnak, és én mellette is maradok.”¹³⁹ Moritz Gomez de Parientos altábornagy, 1809 júliusáig – immár negyedízben – a felkelés tábornoki főnöke március 13-án a nádornak írott, március 16-án bemutatott levelében többek között két magyar nemesembert ajánlott a főherceg figyelmébe.¹⁴⁰ Arra kérte, hogy egyrészt Istvánffy (Mátyás) udvari fogalmazót (k. k. Hofkonzipist), aki személyesen tartozott inszurgálni, a fizetése megtartása mellett, másrészt Kisfaludyt, tévesen „Somogy vármegyéből” („aus dem Sumegher Comittat” – valószínűleg Sümeg mezővárossal keverte össze), akit tehetősként („bemittelt”) jellemzett, főhadnagyi rendfokozatban az inszurgens sereghez, a főszállásmesteri törzs részletirodájához („Detaille-Canzley”) szíveskedjék beosztani.¹⁴¹ Ezt azzal indokolta, hogy az ajánlott személyek nagyon hasznosak lennének a magyar nyelv használata miatt („sehr nützlich wegen der hungarischen Sprache zu Verwenden sein”), melyet az 1808:2. tc. 20. §-a rendelt el hivatalos vezényleti-szolgálati nyelveként az inszurrekciónál. Ez alapján úgy tűnik, mintha ekkor Gomez még nem tudott volna arról, hogy a nádor közvetlenül maga mellett kívánja alkalmazni Kisfaludyt.

Zalában a következő kisgyűlést 1809. április 10-én tartották, szintén Zalaegerszegen, ahol többek között azzal foglalkoztak, hogy a marburgi királyi ellátó bizottmánytól igyekezzenek beszerezni az inszurgensek hiányzó felszerelését. Mivel ezeken a gyűléseken csak a megye legfontosabb tisztségviselői képviseltették magukat, így Kisfaludy valószínűleg nem vett részt rajtuk. A gróf Amade Antal főispáni helyettes elnökle mellett 1809. április 17-től folytatólagosan tartott közgyűlésen – amelyen Kisfaludy Sándor ismét Boldizsár öccsével együtt szintén megjelent – felolvasták a királyi leiratot és a nádori körlevelet, illetve megválasztották a felkelés megyei tisztika-

¹³⁹ „Kisfaludy Sándor Szegedy Rózához, Budán, Mátyás várában, 1809. március 23.”, in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 160.

¹⁴⁰ MNL OL N 25 III. 1809. fasc. 1. rot. 23. no. 57.

¹⁴¹ Ennek feladata „főként az állománytáblázatok, szolgálati tervek, reggeli jelentések, hadparancsok és hirdetmények elkészítése, a különféle út-, kísérő és menlevelek kiállítása volt”. Vö. RÉFI 2021: 161.

rát is.¹⁴² A megyei inszurgens tisztekkel kapcsolatban a törvény úgy fogalmazott, hogy azokat „azon főképen a kebelbeli nemesek közül [szükséges választani], kikre bizodalomuk irányul, tekintettel alkalmas voltukra, jártasságukra, erkölcsi minőségökre és a megelőző fölkelésekben vagy a hadseregben viselt tiszti rangjokra” (1808:3. tc. 7. §).¹⁴³ A tisztek kiválasztásánál tehát egyfelől a professzionalizáció, másfelől a morális alkalmasság követelményeit igyekezett érvényesíteni a vármegye, beleértve a veterán tisztek behívását a felkeléshez.¹⁴⁴ „a Hazának sikeres védelme szükségképpen azt hozná magával, hogy a Megyebéli Lovas és Gyalog Seregekhez olyan Tiszt Urak választassanak, a kik vagy a rendes Katonaságnál, vagy az előbbi Fell Kellő Seregeknél tett szolgálattyaik, vagy más jeles érdemeik, és magok példás viseletek által magokat megh különböztették, és e-képpen mind a Tisztségeknek viselésére magokat a többinél alkalmatossabbá, mind pedig a köz bizodalomra érdemessekké tették”.¹⁴⁵

Amade adminisztrátor ennek szellemében mutatta be a nádor által jóváhagyott kandidációját.¹⁴⁶ A gyűlés eredetileg közfelkiáltással Amadét kívánta lovas ezredesnek, de ezt a főispáni helyettes nem teljesíthette, arra hivatkozva, hogy Zágráb megyében, melynek rendes főispánja volt, ezt a hivatalt már korábban elvállalta. Kisfaludyt ennek szellemében a négy svadronnyi lovasság tisztjei közé választották őrnagyi rendfokozatban (Major), melynek élére szintén tapasztalt katona, a cs. kir. hadsereg kvietált huszárkapitánya, a Katonai Mária Terézia Rend lovagja, a Vas megyei Rábahídvégen elő báró Foky Zsigmond került.¹⁴⁷ Az elsőkapitányok lettek kisbar-

¹⁴² MNL ZML IV.1.a. 1809. április 17. no. 1. 324.

¹⁴³ CJH 1896–1901: VII, 384–385.

¹⁴⁴ Erre utalt Kisfaludy egyik korábbi levelében is: „A Lajosnak mondd meg, hogy aligha a pensionátus tiszteket az insurrectióhoz nem szólítják.” „Kisfaludy Sándor Szegedy Rózához, Budán, Mátyás várában, 1809. március 23.”, in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 161.

¹⁴⁵ MNL ZML IV.1.a. 1809. április 17. no. 1. 328, 345–348.

¹⁴⁶ Vörös István, *Az 1809 évi nemesi felkelés (insurrectio) története Zalavármegyében*, kézirat, MNL ZML XV.41.b. 41. dob. no. 277. ff. 6r–7r.

¹⁴⁷ MNL ZML IV.1.a. 1809. április 17. no. 1. 331. A permanens deputáció jegyzőkönyvében: MNL ZML IV.1.i. 28. dob. 463. pall. (*Protocollum Perman.*

naki Farkas Ignác, Inkey János, Szegedy Ferenc (Kisfaludy Sándor sógora) és Boros Ferenc, másodkapitányok Bessenyei János, Barcza Imre, Győrffy Antal és Zalabéri Horváth János, főhadnagysok Bezerédy Ignác, Hertelendy Károly, Deák Antal, Inkey Imre, Tolnai János, Rajky Ferenc, Söptej György, Salamon Ignác, alhadnagysok Skublics Elek, Pálffy Ignác, Gyulai Gaál József, Séllyey Elek, Molnár István, Csány József, Gyömöre Károly és Adorján Mihály lettek.¹⁴⁸ Végül azonban gróf Festetics György a négy vármegyei svadron mellé általa felállított ötödikhez áttette magasabb rendfokozatban a tisztek egy részét, akiket így pótolni kellett.¹⁴⁹ Kisfaludy ezzel egy időre a lovasezred tisztikarának második emberévé vált. Kinevezését még ugyanezen a napon elűjságotla gróf Beckersnek is, aki gratulált neki, valamint igyekezett a főszárnysegédnél közben-

Deput. de anno 1809.), no. 43. 27–29. (a lovasságnál Pálffy Ignác „több okaira nézve” lemondott a tisztéről). Egy további másolata: MNL ZML IV.1.i. 15. dob., 209. pall., 1809. április 17. Továbbá lásd egykorú másolatát, melyre utólag felvezették Kisfaludy nádori adjutánságát is: *A Tekintetes N. Zala Vármegyei Magyar Nemes Felkelő Sereghez 1809ik Esztendőben Sz. György Havának 17ik napján Zala-Egerszeg mezző városban tartott Köz Gyülekezett alkalmatosságával választott Tiszt urakk nevei.*, kézirat, OSZK Kt. Analekta 3107. f. 1r. A nemesi felkelő lovas és gyalogos tisztek egy datálatlan, járásonkénti összeírásában Kisfaludy neve a tapolcai járásnál szerepel: MNL ZML IV.1.i. 24. dob., 401. pall. 1809. A megyei archontológia és hivataltörténet szerint Sümeg és vidéke a korszakban a szántói járáshoz tartozott (MOLNÁR A. 2000: 61–62, illetve lásd még a közigazgatási térképet: 506.), de valamiért egyes összeírásokban az ittenieket rendszeresen a tapolcai járásnál írták össze. A fenti iraton kívül lásd még az „Insurrectionalis Kássához” ajánlott segedelmek (*subsidiium*) lajstromát (ezen más sümegi nemeselek mellett nem szerepel Kisfaludy Sándor neve): MNL ZML IV.1.i. 23. dob., 386. pall., 1809, illetve a vagy a megye 19. század eleji nemesi összeírásait (például az 1829-est, melyben Kisfaludy Sándort és Boldizsár is szerepel): ZMNL 1829: 69. URL: <https://archives.hungaricana.hu/hu/archontologia/26870/> (letöltve: 2022. 07. 08.). Fokjhoz: MOLNÁR A. 2021b: 851. 34. lj.

¹⁴⁸ A névsort közel egy hónappal később, egy Zalából április 26-án beküldött tudósítás alapján Kulcsár István lapja, a *Hazai és Külföldi Tudósítások* is közölte: HKT, 1809. május 13. I. félév, no. 38. 297–298.

¹⁴⁹ MOLNÁR A. 2021b: 852.

járni annak érdekében is, hogy az apja felajánlása fejében a megye által adományozott alezredesi rendfokozatát gróf Festetics László megtarthassa.¹⁵⁰

Kisfaludy számára a testőrség, illetve a reguláris hadsereg kötelékében nem adatott meg a lehetőség, hogy komolyabb katonai karrierutat fusson be, s ezzel maga is tiszttában volt. Egyik kései önéletrajza szerint már 1795-ben is komolyan fontolgatta, hogy polgári pályára lép, a nemesi testőrséghez való csatlakozásával azonban 8 éves szolgálatra kötelezte magát. A testőrségnél rá kirótt büntetés következtében teljesítendő alacsony presztízsű garnizonszolgálatot az aktív patriotizmusra cselekvési teret nyitó civil karrier akadályaként értelmezte: „A’ hazafiságnak és Nemzetiségnek mély érzése lévén kifejlett valójának legerősebb vonása; Bécsben, maga kiméveltetésében kitöltendő öt esztendeje után polgári hivatalra vágyott, meglévén arról győzetve, hogy ott jobban és bizonyosabban szolgálhat Hazájának és Nemzetének, mint sem a’ Katonaságnál, hol, ha vérét ontja is, ha meghal is, a’ kevertt Monarchiának csak egy tagja, minden hazai érdem ’s dicsősség nélkül vész-el benne.”¹⁵¹

Kisfaludy közel egy évtizeddel az 1809-es felkelést megelőzően főhadnagyként kvietált, de Zala őrnagyként a magasabb presztízsű lovassághoz főtisztként választotta meg, amiben megyei presztízse mellett nyilvánvalóan közrejátszott az is, hogy katonaviselt emberként a hadtudományt illető elméleti és gyakorlati ismeretei, katonai-háborús tapasztalatai jóval túlmutattak a tisztek nagy részét kitevő birtokos nemességén. Az inszurrekció táborkarát leszámítva, ahol a nádor tapasztalt tisztek alkalmazását követelte meg, az inszurrekció megyei tisztjei számára az előírások alapján csak ajánlott, de nem volt kötelező a katonai előképzettség. Összességében a zalai közgyűlés által a megyei inszurgens lovasság tisztjévé választott, a nádor elé felterjesztett, majd általa megerősített névsorban a katonaviselt Foky és Kisfaludy kivételnek számított, a veterán inszurgensek is kevesen lehettek közöttük, mert többségükben

¹⁵⁰ „Gr. Joseph Beckers levele Kisfaludy Sándornak, Buda, 1809. április 25.”, Gálos Rezső másolata, gépirat, MTA KIK Kt. Ms. 556/20.

¹⁵¹ KISFALUDY 1997d: 195.

a 20–30 éves korosztályhoz tartoztak.¹⁵² Az inszurgens tisztként a kvietált Kisfaludy, éppúgy, mint a semmilyen felkelő vagy katonai múlttal nem rendelkező fiatalabb zalai birtokos nemesek számára az 1809-es felkelés rendkívüli „pillanatában”, bizonyos korlátok között, de egy hagyományos nemesi-nemzeti intézmény keretei között nyílt lehetőség a patriotizmus, a nemzettudat, s egyben a vitézi erényekre alapított nemesi ethosz fegyveres szolgálaton keresztül történő realizálására.

Április 17-én hozta létre Zala megye a permanens deputációját, melynek kötelessége volt „folyvást Egerszegen maradni, és az Fell kelés dolgában elől fordulandó dolgokat ell intézni”. Ennek elnöke az első, akadályoztatása esetén a másodalispán lett, tagjai pedig ugyanazok, akiket a szemlélő deputációhoz választottak, továbbá Deák József (Antal és Ferenc nagybátyja, egykori katona). E bizottság tagjai közül az elnök által megjelölt négynek, továbbá a jegyzőnek és Kosák Máté számvevőnek folyamatosan együtt kellett üléseznie.¹⁵³ Mivel az első szemlék egy részét ekkorra már végrehajtották, a megye elrendelte, hogy az illetékes bizottság a megmustrált nemességet a megadott helyekre koncentrálja, majd svadronokra és kompániákra ossza, felfegyverezze, majd megkezdődjenek a fegyvergyakorlatok. A gyülekezőhelyeket a lovasság számára 1809. április 27-ére Zalaegerszegre, 28-ra Zalaapátira, 29–30-ra Szentgrótra, május 1-jére Keszthelyre és 2-ára Tapolcára jelölték ki. A gyalogságot illetően május 4-re Zalatárnokra, 5-ére Novára, 6–7-ére Pákára, 8-ra Bánokszentgyörgyre, 9-ére pedig Pusztamagyaródra jelölték ki a gyülekezés helyét.¹⁵⁴ A vármegye a lovassághoz négy svadront állított ki, de kérvényezte a nádornál, hogy ezen felül engedélyezze egy, a Festetics György által felszerelt ötödik svadron kiállítását is, ami összesen 900 embert jelentett, ebből 805 főt (aki egyébként maga nem tudta volna finanszírozni, hogy lovon keljen fel) a gyalogságtól tettek át. Ehhez terveztek még egy hatodik svadront is 156 emberrel, akiket szintén a gyalogságból kívántak átrendelni, amennyiben az utóbbira nem nyílt lehetőség, úgy a főherceget ar-

¹⁵² MOLNÁR A. 2021b: 852.

¹⁵³ MNL ZML IV.1.a. 1809. április 17. no. 1. 337–338.

¹⁵⁴ MNL ZML IV.1.a. 1809. április 17. no. 1. 338–340.

ra kérték, hogy a 900 főt egy más vármegyéből átrendelt svadronnal egészítse ki egy ezreddé.¹⁵⁵

A vármegyék 1809. április 10-ei keltezéssel kapták meg az uralkodó a Bécs melletti Althanban kelt leiratát, mellyel hivatalosan is kihirdette a nemesi felkelést, s nem sokkal később Budáról megérkezett a nádornak a rendelkezéseket pontosító és a megyéket további áldozatokra buzdító, április 14-én kelt intimátuma is. Hivatalosan e két irat jelentette a hadiállapot beálltát az ország számára. Az uralkodó kifejtette, hogy „atyai gondoskodása, és igyekezete” ellenére a béke fenntartása lehetetlenné vált, így az ország védelme már csak haddal eszközölhető. Az 1808:2. tc. vonatkozó helyére hivatkozva közölte, hogy mivel az ellenség közelsége miatt a monarchiát és Magyarországot „bé rohanással fenyegeti, már be is lépett”, ezért elrendeli a felkelés kihirdetését. Ennek értelmében az összeírt és megmustrált nemességnek haladéktalanul a vármegye zászlaja alá kellett sereglenie, továbbá azoknak, akik katonákat és lovakat ajánlottak, felajánlásukat minél előbb teljesítenie kell. Utasítást adott, hogy minden megye foganatosítsa a felkelés mobilizációjára vonatkozó nádori rendeleteket, továbbá hogy József főherceg „vezérlése alatt Eö Felségének, Hazának, és Ősi Constitutivumnak [sic!] védelméért vitézül harczollyon, abban végre jelentvén fő kívánságát, hogy minek előbb bátorságos, és ditsösséges békesség köttetthesen”.¹⁵⁶ A két iratot az április 17-én kezdődött közgyűlésen ismertették a megye közönségével.

A közgyűlés a második mustrát május 12-ére tűzte ki: a lovasságnak svadrononként Zalaegerszegen és Keszthelyen, míg a gyalogságnak Söjtörön és Nován kellett gyülekeznie.¹⁵⁷ Beckers április 25-i levelében ígéretet tett Kisfaludynak arra, hogy „behívása meg fog történni, mihelyt az inszurrekciós sereg mozgósíttatni fog”, ezért tartsa lovait készenlétben, továbbá hogy szükséges lesz számára egy bagázsíás szekér is. Azt is közölte vele, hogy a táborozás során a náddorral és Csohány Józseffel fog együtt utazni.¹⁵⁸ Kisfaludy azonban

¹⁵⁵ MNL ZML IV.1.a. 1809. április 17. no. 2. 340–342.

¹⁵⁶ MNL ZML IV.1.a. 1809. április 17. no. 3–4. 345–348.

¹⁵⁷ MNL ZML IV.1.a. 1809. április 17. no. 4. 350.

¹⁵⁸ „Gr. Joseph Beckers Kisfaludy Sándornak, Buda, 1809. április 25.”, Gá-

Beckers behívásra tett ígérete ellenére ekkor még egy ideig nem József főherceg mellett szolgált. Április végén Zalában volt, a megyei inszurrekciót szervezve. Szegedy Rózával április 27-én részletesen közölte a megyei lovasság szemléinek menetrendjét, melyre eszerint Zalaapátiban (április 27.), Szentgróton (április 28–30.), Keszthe-lyen (április 30.–május 1.), majd Tapolcán (május 1–2.) került sor.¹⁵⁹ Azért tett így, hogy ha időközben Budáról levelet kapna (nyilván el-sősorban a behívását illetően), akkor azt Róza „akár stafétán, akár expressus által, akár pandúr által” utána tudja küldetni.

A nádor Budán, 1809. április 30-án kelt utasításával rendelte el Vas megye egy svadronnyi lovasságának a zalai lovasezredhez kap-csolását, valamint báró Foky Zsigmond ezredparancsnok mellé gróf Szapáry Vincét alezredessé nevezte ki. Erre a tisztre korábban a me-gye eredetileg gróf Festetics Lászlót jelölte, akit ekkor őrnaggyá ne-vezett ki József főherceg, egyúttal a korábbi őrnagyot, „ezen Rang-ban Kisfaludy Urat az Fel kelő seregnek feő Kvártélyához maga szem-élye mellé által tenni méltóztatott”. A levelet a vármegyében má-jus 7-én érkezették, a permanens deputáció pedig május 9-én vette tudomásul.¹⁶⁰ Kisfaludy tehát hivatalosan csak ekkor lett áthelyez-ve – a megye által megválasztott rendfokozatában – a zalai lovasez-redtől az inszurrekció főhadiszállására, a nádor mint főparancsnok,

los Rezső másolata, gépirat, MTA KIK Kt. Ms. 556/20. Csohányról éle-téről kevés információval rendelkezünk valamikor 1777 körül született és 1812 után halt meg, felsőfokú tanulmányait a debreceni református kollégumban végezte, Csokonai diákkori barátja volt, később Sárospata-kon tartózkodott, 1801-ben Zsigrádon, Nyitra megyében élt. 1802-ben a nádori huszárezred főhadnagya. Lásd a vonatkozó szócikket és szerkesz-tői jegyzetet: „Csohány József”, in FL, URL: https://deba.unideb.hu/deba/filologiai_lexikon/szocikk.php?t=nev&id=204 (letölt-ve: 2022. 03. 10.).

¹⁵⁹ „Kisfaludy Sándor Szegedy Rózához, Zalaegerszeg, 1809. április 27.”, in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 162–163. Vö. Vörös István, *Az 1809 évi ne-mesi felkelés (insurrectio) története Zalavármegyében*, kézirat, MNL ZML XV.41.b. 41. dob. no. 277. f. 22r.

¹⁶⁰ MNL ZML IV.1.i. 28. dob. 463. pall. (*Protocollum Perman. Deput. de anno 1809.*), 1809. május 9. no. 97. 117. A levél: MNL ZML IV.1.i. 28. dob. 467. pall. 1809. április 30. no. 97.

illetve közvetlenül Beckers ezredes alá mint szárnysegéd, melyről úgy tűnik, még egy ideig külön sem Budáról, sem a megyétől nem értesült, illetve nem tudott csatlakozni a főherceghez. Május 4-én arról számolt be feleségének, hogy Foky ezredskapitány távollétében néhány napig neki kell vinnie a zalai lovasság ezredkormányát, ismertette vele az ausztriai hadihelyzetet, illetve korábbi leveleihez hasonlóan tudatta vele, hogy hol fog a következő napokban tartózkodni, hogy Róza utána küldethesse a Budáról érkező leveleket.¹⁶¹ Május 12-én Tapolcáról írta, hogy a zalaiakat Keszthelyre vonják össze, ahol 17-én második mustrát és zászlószentelést tartanak báró Mecséry Dániel generális, dunántúli kerületi vezért jelenlétében, s maga 14-én már a városba megy.¹⁶² Jelezte, hogy már május 14-én Keszthelyen lesz, s Rózát is igyekezett rávenni, hogy a háború forgatagában egy-két napra ott találkozzanak. Ekkor még mindig bizonytalan volt szolgálati helyét illetően: „Onnan [Keszthelyről] nem tudom hová fogunk rendeltetni.” Feleségén keresztül, minden eshetőségre felkészülve igyekezett magának egy társzekeret is szerezni: „Mert ha a palatinushoz nem megyek, bagázsias szekér nélkül teljességgel nem lehetek.”¹⁶³

Kisfaludy a nádor április 30-i parancsáról nem sokkal ezután értesülhetett, ugyanis igyekezett József főherceg nyomára akadni, hogy nála szolgálatra jelentkezhesen. Május 17-én már Győrből írt feleségének, de nem találta ott a nádort: „Bár ne ide jöttem volna, hanem Sümegről egyenesen Budára. [...] Én holnap indulok el innen lóháton, és addig megyek, míg a' Palatinust meg nem találom.”¹⁶⁴ Május 21-én pedig már harmadnapja a Komárom vármegyei Ácson

¹⁶¹ „Kisfaludy Sándor Szegedy Rózához, Zalaegerszeg, 1809. május 4.”, in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 163–165.

¹⁶² A hadihelyzet változása miatt a második mustrára végül már nem a megyében, hanem Pápán, a gyalogság és lovasság együttes részvételével került sor (ezeket, ha az idő engedte, külön-külön tartották). Vörös István, *Az 1809 évi nemesi felkelés (insurrectio) története Zalavármegyében*, kézirat, MNL ZML XV.41.b. 41. dob., no. 277., f. 28r.

¹⁶³ „Kisfaludy Sándor Szegedy Rózához, Tapolca, 1809. május 12.”, in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 165.

¹⁶⁴ „Kisfaludy Sándor Szegedy Rózához, Győr, 1809. május 17.”, in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 166–169.

várta a nádort, aki azonban nem érkezett meg: „A’ Palatinust várom, – a’ kvártélyok már meg vannak csinálva számára, de nem jön. Holnap innen Budára indulok.”¹⁶⁵ Május 26-án Kisfaludy már Budán volt, ahol – tekintettel a Bécsből a városba menekült udvarra – nem a várban, hanem csak a Rácvárosban kapott szállást. Gróf Kolonics László kapitánnyal¹⁶⁶ együtt ekkor csatlakozott József főherceghez és gróf Beckers főhadsegédhez. A nádor melletti pozíciójának köszönhetően a „falusi emberből” hirtelen a legmagasabb udvari körökbe került: „Mindennap a’ legnagyobb kalánnal kell ebédelnem a’ Monarchiában, valamennyi Császári Herczegekkel, és néha a’ Császárnéval magával is.”¹⁶⁷

Kisfaludy adjutánsi kötelességeit, a többi szárnysegéddel együtt a nádor által 1809. május 28-án, Budán kibocsátott, személyre szabott utasítás („Instruction”) határozta meg részletesen.¹⁶⁸ Ennek tartalmáról néhány nappal később feleségének is részletesen beszámolt, s a következőképpen jellemezte a rábízott feladatokat: „Már kiadta az urunk minden Adjutánsának kötelességét. Sok és nagy, kivált az enyém, úgymint: a’ Politia a’ Fő hadiszállásban, – az Idegeneknek, és Kémeknek megvizsgálása; a’ Mészárosoknak, kenyérsütőknek, Markotányosoknak igaz, vagy hamis mértéke; – a’ Grandprofész, és minden Executiók az én Inspectióm alatt vannak. – A napkönyvnek vezetése, az Insurrectió Históriájának Leírása; – minden magyar Proclamációk, Hadi parancsolatok, és Levelezések; –

¹⁶⁵ „Kisfaludy Sándor Szegedy Rózához, Ács, 1809. május 21.”, in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 169–171.

¹⁶⁶ A neves grófi család sarjának 1787-től 1795-ig Bécsben Görög Demeter volt a nevelője. MOLNÁR J. 1975: 4, 6, 30. Görög nekrológiájából kiderül, hogy Bacsinszky András (hajdúdorogi plébános, később munkácsi püspök) ajánlására került az ifjú Kolonics mellé, aki „tőle olly tudományt és világi finom miveltséget nyert, hogy díszszel léphetne nem sokára a’ nádor’ udvarába, kinek kamarása, ’s mint ollyan, Moszkaországba kísérője lett”. SCHEDEL 1836b: 74–75.

¹⁶⁷ „Kisfaludy Sándor Szegedy Rózához, Buda, 1809. május 26.”, in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 171–172.

¹⁶⁸ *Instruction. Für den Herrn Adjutanten von Kissfaludy., Ofen am 28ten May 1809*, gr. Joseph Beckers aláírásával, kézirat, MTA KIK Kt. K 770. f. 53r–v.

az egész Insurrectionális Gyalogságnak expedíciója.”¹⁶⁹ Feleségének május 26-án írott leveléből kiderül, hogy a „Palatinus’ Proclamációját” még nem ő szövegezte, ám úgy vélte, hogy az „még legjobb a’ többi között”, továbbá, hogy *Hazaifüi Szózata* „Bécsben nagy lármával fogadtatott”.¹⁷⁰ Ugyan ez alapján nem eldönthető, hogy melyik szöveget értette az 1809. április 27-én a magyar felkelő nemes-séghez kibocsátott rövidebb és hosszabb kiáltvány vagy május 16-én a „magyar nemzethez” intézett proklamáció közül, de ez alapján úgy tűnik, hogy a háború első két hónapjában, feladatainak hivatalos kiadása, azaz május 28. előtt az informálisan és még civilként elkészített félhivatalos *Hazaifüi Szózat*on kívül nem végzett más ilyen jellegű propagandamunkát a nádornak. Kisfaludy Sándor csak nádori szárnysegédként való behívását követően, a nádor 1809. május 28-cal kibocsátott szárnysegédi instrukciójával vált felelőssé többek között az inszurrekciót illető hivatalos propagandával kapcsolatos feladatok ellátásáért. Ezek azonban egyéb feladatai mellett csak rendszertelen elfoglaltságot jelentettek számára, hiszen egy-egy adott alkalomhoz kötődtek.

A nádor főkvártélyában, közvetlenül gróf Beckers ezredes alárendeltségében három magyar szárnysegéd szolgált: Kisfaludy őrnagy, valamint Csohány József és gróf Kolonics László lovassági kapitányok, de az uralkodóra való nyomásgyakorlással, mintegy politikai rehabilitációként, különleges feladatkörben helyet biztosított maga mellett az udvar szemében renitensnek számító Felsőbüki Nagy Pálnak is.¹⁷¹ A háború során tulajdonképpen három adjutáns és

¹⁶⁹ „Kisfaludy Sándor Szegedy Rózához, Buda, 1809. június 31.”, in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 177.

¹⁷⁰ „Kisfaludy Sándor Szegedy Rózához, Buda, 1809. május 26.”, in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 173.

¹⁷¹ GÁLOS R. 1931: 54. Felsőbüki Nagy Pál – aki mind a négy felkelésben részt vett – 1809-es inszurrekciós szerepe több ponton homályos. Kisfaludy és Szegedy Róza 1809-es levelezésében számos alkalommal utalt rá. Kisfaludy egyik levelében a következőket írta Felsőbüki Nagy feladatairól: „Nagy Pali Major, nincs semmi vármegyénél, valamint én, hanem némelly fortélyos expedíciókra fog alkalmaztatni.” „Kisfaludy Sándor Szegedy Rózához, Győr, 1809. június 9.”, in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 180. A győri ütközetet követően azonban nyomát vesztette. Vö.

Beckers képezte a nádor „udvarát”. Ennek élén a főszárnysegéd állt, Szapáry János távollétében gróf Kolonics látta el a főudvarmestéri szolgálatot, Csohány intézte a pénzügyeket. A főherceg személyi szolgálatát ellátó „kamarások” híján háromnapos váltásban egyikük 24 órás szolgálatot látott el a nádor mellett. Az adjutánsok kötelességeinek áttekintéséből kitűnik, hogy a felkelés propagandáját illető feladatok túlnyomórészt Kisfaludyra hárultak, aki alapvetően írnoki szolgálatot látott el a nádor mellett, egyúttal azonban számos mással is foglalkoznia kellett, nem véletlenül fejezte ki fenntartásait azzal kapcsolatban, hogy mindezeket „jelesen” el tudja-e végezni.¹⁷²

Május 31-i levelében Kisfaludy arról is hírt adott Szegedy Rózának, hogy bár úgy volt, hogy a főherceggel Pápán lesz a főhadiszállása, ám időközben kiderült, hogy Győrbe kell venniük az irányt, „a’ hol az Insurreciónak legnagyobb része Concentráltatni fog”.¹⁷³ A *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1809. június 10-i száma első helyen adott hírt arról, hogy mielőtt a nádor megindult a főhadiszállásra, „magának Hadi Segédévé választotta Kisfaludy Sándor Major Urat Ts Ns. Szala Vármegye Nemes Seregéből”, helyére pedig tolnai gróf Festetics László lépett alezredesi rendfokozatban.¹⁷⁴ Ezzel új pozíciója az újságolvasó nyilvánosság számára is ismertté vált. Kisfaludy az instrukcióval tehát hivatalosan is a nádor melletti szolgálatba lépett a felkeléstől, s közben megtarthatta a megye által adományozott őrnagyi rendfokozatát is, mely gróf Beckersét követően a legmagasabb volt a „nádori udvarban”, hisz Csohány és gróf Kolonics csak századosokként szolgáltak.

Hogy miért választotta József főherceg épp Kisfaludyt a nemeségnek szánt félhivatalos röpirat szerzőjének, majd később különféle írnoki, közte propagandafeladatokkal megbízott szárnysegéd szerepére, abban több tényező is közrejátszhatott. Egyrészt Kisfaludy jóelőre önszántából ajánlkozott valamely potenciális jövőbeli fel-

„Kisfaludy Sándor Szegedy Rózához, Bős, 1809. június 27.,” in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 187.

¹⁷² „Kisfaludy Sándor Szegedy Rózához, Buda, 1809. május 31.,” in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 177–178.

¹⁷³ „Kisfaludy Sándor Szegedy Rózához, Buda, 1809. május 31.,” in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 176.

¹⁷⁴ HKT, 1809. június 10. I. félév, no. 46. 361.

adatra József főhercegnél. Másrészt, igen sajátos és az adott helyzetben jól konvertálható kompetenciái kapóra jöttek az inszurrekciós mozgósítását Magyarországon megszervező és a háborús készülődés szükségességét a rendek felé közvetítő József főhercegnek. Ez egyfelől katonai jellegű kompetenciákból állt: mint egykori nemesi testőr, majd a császári-királyi hadsereg serezeibe beosztott egykori főhadnagy nem csupán a német katonai zsargonban, a korabeli hadtudományban, a hadászat és harcászat elméletében és praxisában mozgott valamennyire otthonosan, de közvetlenül tapasztalatokat szerzett a franciák ellen vívott korábbi hadjáratok idején. Francia fogsága alatt meglehetősen jól megtanult franciául, és közelről ismerte a francia hadsereg működését is. Másfelől Kisfaludy nemcsak egy felsőfokú jogi ismeretekkel rendelkező, a felkelés ügyét illetően történetileg és jogilag is tájékozott, magasan művelt birtokos nemesember volt, akinek jó összeköttetései voltak a közép- és nyugat-dunántúli vármegyékben, de bécsi éveinek köszönhetően, megyéjének határain túl, a magasabb udvari körökben megkívánt etikettal is tisztában volt.

Minden bizonnyal sokat nyomott a latban kizárólag magyarul kifejtett irodalmi munkássága és ennek kapcsán kialakult írói népszerűsége. Évtizedekkel későbbi önéletrajzi elbeszélésében – leplezetlen önmagára irányuló kanonizációs és kultuszképző szándékkal – egyenesen a következőképpen fogalmazott: „Himfyjének és Regéjének kinyomtatása után akkor már a’ Hazában esmerve lévén” esett rá a nádor választása. Kisfaludy neve ekkor már valóban ismerősen csenghetett a nádori udvar köreiben, ugyanis Kisfaludy 1808. július 27-én Kazinczynak írott levélfogalmazványában szerepel egy áthúzott sor, amely szerint Görög Demeter a *Himfy* és a *Regék* velinre nyomott példányainak „nagyobb részét elfoglalá a’ magyarul tanuló Királyi Herczegek számára”.¹⁷⁵ Kisfaludy szárnységédi megbízásával kapcsolatos, nyilvánosságnak szánt önéletrajzi elbeszélése, amely a nádor pártfogása alatt álló Magyar Tudós Társaságban végzett munka kontextusában született, a kinevezés tényét tulajdonképpen az anyanyelvű irodalom megteremtését a középpontba

¹⁷⁵ „Kisfaludy Sándor Kazinczy Ferenchez, H. n., 1808. július 27.”, in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 148–149.

állító nemzeti kultúraépítés narratívájába oly módon írta bele, hogy e folyamatban kanonizálta a főherceg, s egyúttal saját úttörő szerepét. Ebben 1809 egyenesen a nemzeti szellemű írók Kisfaludy által reprezentált új típusának és a magyar nyelvű irodalom hivatalos elismerésének, támogatásának mérföldkövévé vált. A nádor pedig úgy tűnt fel, mint aki a saját példájával nyilvánosan mutatta fel az e kultúra finanszírozása szempontjából elégséges tőkével és politikai befolyással rendelkező mágnásréteg számára normaként követhető hozzáállást. Kisfaludy megfogalmazásával élve: „A’ magyar Literátorok ezen időig nem csak különös tekintetre, tiszteletre nem méltattak, hanem némelly buta Nagyoktól meg is vettek, mintha kevesebb észszel és tudománnyal birni, mint egy Literátor, ’s nevezetesen csak magyarul író Literátor, csak nagy birtokosokhoz illő fény és érdem volna. A’ Nádor, kinek a’ Magyar Nemzet Cultúrájára nézve oly sokat köszönhet, első volt, ki érdem szerint becsülni tudván és tanítván a’ Magyar Literátorokat, a’ Regis ad exemplum rohanó magyar Nagyokban is figyelmet gerjesztett erántok.”¹⁷⁶

A Hazafiúi Szózat

A röpirat korábbi kiadásai

A röpirat teljes szövegét a 19. század végén a magyar nyomtatványból Angyal Dávid publikálta Kisfaludy „minden munkái” nyolckötetes kiadásának utolsó kötetében.¹⁷⁷ A fogalmazványból és a tisztaírástól ugyanakkor csak azok a részletek kerültek közlésre, melyeket 1909-ben Viszota Gyula, majd közel ötven évvel később Fenyő István a nyomtatvány szövegéhez képest jelentőséggel bíró különbségnek ítélt. Viszota, aki elsőként vizsgálta a röpirat keletkezését átfogó igénnyel, Kisfaludy inszurrekcióhoz kapcsolódó tevékenységének más dokumentumaival – köztük a nádori katonai kancellária vonatkozó néhány iratával és Joseph Beckers gróf leveleivel –

¹⁷⁶ KISFALUDY 1997d: 194. Regis ad exemplum: Claudius Claudianus (370–404) *Panegyricus de Quarto Consulatu Honorii Augusti* művének 299–300. soraiból származtatott mondás, eredetileg: „componitur orbis, regis ad exemplum”, azaz: „a királyok példáját követve formáltatik a világ”.

¹⁷⁷ KISFALUDY 1892–1893c.

együtt részlegesen közölte a magyar nyomtatvány, illetve az akkori-
ban a Kisfaludy Társaság gyűjteményében található fogalmazvány
közötti eltéréseket, pontosabban a „[s]ok szórendi és jelentéktele-
nebb eltérésen kívül a lényegesebbek[et]”. Viszota úgy fogalmazott,
hogy megvizsgálta a munkának az említett helyen őrzött „eredeti
kézirátát”, melynek alapján arra a következtetésre jutott, hogy: „a
Kisfaludy-társaságban levő kézirat az eredeti szöveget őrizte meg
számunka s így sok helyen (de különösen a [német kivonatban] a
nádor megjelölte helyeken) különbözik az 1809-iki (és így Angyal
Dávid kiadásának) szövegétől.”¹⁷⁸ Viszota e kézirat textológiai stá-
tuszával kapcsolatban tehát nem nyilatkozott egyértelműen, de a
fentiekből úgy tűnik, hogy még ha fogalmazványnak tartotta is azt
(annak ugyanis számára is nyilvánvalónak kellett lennie, hogy a
nyomtatást a kézirat befejezetlensége miatt az alapján semmiképp-
en sem végezhetnék), valamiért mégsem reflektált a hiányzó tisz-
tázati példány kérdésére.

Bár a 20. század első felében több levelet is közöltek a röpirat
keletkezésével kapcsolatban,¹⁷⁹ sőt Gálos Rezső alapos levéltári és
kézirattári kutatást követően, jelentős részben az akkor még létező,
ám később szétszóródott sümegi Állami Darnay Múzeum Kézirat-
gyűjteményéből, az OSZK és az MTA Kézirattárából, Zala várme-
gye levéltárából (és Skublics Imre ott őrzött könyvtárából) igyeke-
zett kiadni az addig lappangó Kisfaludy-kéziratok egy jelentősebb
korpuszát is (közte az Országos Levéltárból József nádor nevében
I. Ferenc számára Kisfaludy által készített – szerzője által az inszur-
rekció „őszinte története”-ként emlegetett – német nyelvű jelentést
is).¹⁸⁰ Gálos kiadásának bevezetőjében nem csak azt tekintette át,
hogy mely szövegeket közölt, de azt is, hogy melyeket és milyen

¹⁷⁸ VISZOTA 1909: 415.

¹⁷⁹ LAMPÉRTH 1910 (Lampérth Géza magyarra fordítva adta ki a Viszota által
is idézett két, a röpirat tárgyában Beckersnek írott levelet, de úgy tűnik,
nem tudott az előbbi munkáról); GÁRDONYI 1927.

¹⁸⁰ Gálos az inszurrekcióhoz kapcsolódó, ma az MTA KIK Kézirattárában
őrzött kötetekről azonban nyilvánvalóan nem tudott, ugyanis szövegki-
adásának biografikus bevezető tanulmányában a „Napkönyv” kapcsán a
következőket jegyezte meg: „Ez a napló egyenlőre [sic!] nincs meg. Ta-
lán előkerül József nádor irataival.” GÁLOS R. 1931: 59. 3. lj.

okok miatt nem, költeményeinek időközben előkerült fogalmazványait és változatait illetően például úgy látta, hogy az „egyes szó- vagy sorváltozatok önálló közlésének nem volna értelme, ezeknek csak egy teljes *kritikai* kiadás *jegyzeteiben* volna megfelelő utalásokkal helyük”.¹⁸¹

A *Hazafiúi Szózat* újabb kéziratai még jó ideig nem kerültek elő, illetve ha esetleg tudtak is róluk, nem közölték azokat. A kandidátusi értekezése előmunkálatai közben Fenyő István találta meg, majd publikálta a *Hazafiúi Szózat* OSZK-ban őrzött, a megbízó, tehát a nádor által saját kezűleg vagy Beckersen keresztül cenzúrázott, majd a szerző által javított tisztázatát.¹⁸² Viszotához hasonlóan felhívta a figyelmet arra, hogy Angyal „szövegkritikai kiadása az első kiadáson alapult, nem vetette össze a kézirattal, ennek következtében a műnek máig sincs *teljes* kiadása”, jelezve, hogy a megbízó cenzúrája nyomán „kihagyott részletek számos elvi összefüggésre engednek következtetni, becses adalékokat szolgáltatva a magyar nemesség ekkori ideológiai fejlődéséhez”.¹⁸³ Bár Angyal – szövegkritikainak nagy jóindulattal sem nevezhető – kiadása úgy tűnik, nem tudott egyik kézitről sem, ám ezt az összevetést már 1909-ben megtette Viszota Gyula az utóbb fogalmazványként azonosított kézirat alapján. Ezt azonban 1957-ben, a „kihagyott részletek” közlésekor, ha ismerte is Fenyő, nem hivatkozott rá. Annyiban Fenyő lényegi problémára tapintott rá, hogy a műnek nem létezett teljes kiadása (bár ezt a feladatot maga sem végezte el), egyúttal a „kihagyott részletek” politikai gondolkodástörténeti jelentősége kapcsán tett kijelentése is helytálló. Az az eljárás azonban, melyet a szövegközlés során követett – mely Viszota fél évszázaddal korábbi gyakorlatához hasonlított – már a korabeli magyarországi textológia eredményei felől nézve is felettébb problematikusnak minősül.¹⁸⁴ Viszotához hasonlóan csak a nyomtatványhoz képesti, általa tar-

¹⁸¹ A részletekhez lásd a szövegkiadó előszavát: KISFALUDY 1931a: V–X.

¹⁸² KISFALUDY 1957: 275–279. A kézirat jelzete: OSZK Kt. Quart. Hung. 77.

¹⁸³ FENYŐ 1957: 275.

¹⁸⁴ Hogy nem anakronisztikus elvárásról van szó, azt mutatja, hogy egy részt már 1952-ben közölte az MTA Magyar Irodalomtörténeti Állandó Bizottsága a „magyar klasszikusok” (és ennek nem minősülő irodalmi szövegek) kritikai kiadásainak szerkesztői részére kidolgozott irányelve-

talmi szempontból jelentősnek tartott különbségeket közölte. Tette mindezt oly formán, hogy – redundáns módon – egyszerre az eredeti nyomtatvány, illetve az Angyal-féle kiadás oldalszámait (melyek szövege megegyezik egymással) is megadta, ugyanakkor kihagyta a tisztázati kézirat és az ezekbe fűzött fóliók tisztázati javításainak a kéziratári feldolgozás során adott fóliószámok megadását. Fenyő filológiai vizsgálódása ezen a ponton meg is állt, még magát a kéziratot sem írta le részletesen, csupán a nyomtatványból „kihagyott részeket” egy részének a fenti módon történt szövegközlésre és annak rövid kommentárjára szorítkozott.

Fenyő 1961-ben megjelent Kisfaludy-monográfiájában bár részletesebben, külön alfejezetben foglalkozott a röpirat keletkezésével, s megpróbálkozott szemléletét tekintve ideológiai elfogultságoktól terhes, s részben ebből fakadóan, számos pontatlanságot és félreértést tartalmazó elemzésével is,¹⁸⁵ de a röpirat textológiáját és filológiáját tekintve nem lépett túl az 1957-es szövegközlés korlátain. Aligha érthető, hogy bár több helyütt is hivatkozta Viszota 1909-es cikkét¹⁸⁶ (jóllehet annak a röpirattal kapcsolatos források közlése terén felmutatott eredményeit csak igen korlátozottan építette be munkájába), ám annak és saját szövegkiadásának a viszonyát semmilyen formában nem problematizálta. Mivel egy lábjegyzetben utalt saját és Viszota szövegközlésére,¹⁸⁷ úgy tűnik, mintha egyszerűen nem vette volna észre, hogy nem ugyanabból a kéziratból közöltek volna részeket, esetleg a kettő között nem látott volna lényeges különbséget. Egy megjegyzése alapján talán épp az utóbbiról lehetett szó. Mivel az ebben a kérdésben homályosan fogalmazó Viszota alapján – tévesen – úgy vélte, hogy az általam fogalmazványként azonosított kéziratot Kisfaludy Beckersen keresztül a nádornak küldte meg, ezért egyúttal azt is feltételezte, hogy

it (Magyar klasszikusok 1952), másrészt 1953-ban jelent meg Batsányi János összes műveinek a verses munkákat tartalmazó első kötete, melyet Tarnai Andor és Keresztury Dezső mind a filológiai-textológiai, mind a tartalmi és biográfiai szempontokat illetően példaértékű alaposággal rendezett sajtó alá (BATSÁNYI 1953–1967: I).

¹⁸⁵FENYŐ 1961: 259–272.

¹⁸⁶FENYŐ 1961: 259. 2. lj. skk.

¹⁸⁷FENYŐ 1961: 263. 14. lj.

„[u]gyanekkor a szöveg másolatát [azaz az általa korábban részlegesen közölt tisztázatot] régi tipográfusához, Sággy Ferenchez” is eljuttatta.¹⁸⁸ Valójában, mint az a későbbiekben részletesen bemutatásra kerül, a német kivonaton kívül csak *egyetlen* kézirat járt Beczers és a nádor, illetve Sággy kezében: az eredeti tisztázat, amelynek alapján – a megbízói cenzúrát követően, az ennek nyomán készült tisztázati javításokat felhasználva – a nyomtatást is végezték. A fogalmazványokat értelemszerűen Kisfaludy sem ekkor, sem más munkái esetében nem adta ki a kezéből.

Kisfaludy röpiratának szövegkritikai (pontosabban bármilyen szempontú) vizsgálata lényegében Fenyő monográfiájával évtizedekre abbamaradt, annak dacára, hogy az MTA KIK és az OSZK Kézirattárában található – és részben már publikált – kéziratok őrzési helye régóta ismert volt. Ráadásul a kéziratok és a nyomtatvány keletkezéséhez szükséges szövegek egy részét Angyal, másik részüket pedig Vizota és mások már kiadták. A Kisfaludy röpiratát és kisebb propagandamunkáit, illetve általában az inszurrekciók nem-verses politikai irodalmát övező tudományos közöny légköre nem kedvezett a vonatkozó korpusz textológiai-filológiai szempontú vizsgálatának, lappangó vagy ismeretlen kéziratok feltárásának sem. A helyzet 2009-ben változott meg, mikor a levéltáros, Reisz T. Csaba Lipszky János katonatiszt, térképész munkásságával foglalkozó tanulmányának egyik lábjegyzetében felhívta a figyelmet azokra az 1950-es években négy kötetbe rendezett kéziratokra, melyeket Kisfaludy-család leszármazottjai 1877-ben adományoztak az MTA-nak.¹⁸⁹ Ezt az anyagot úgy tűnik, sem Kisfaludy biográfusai (Angyal Dávid, Császár Elemér, Fenyő István), sem a nemesi felkelés alatti szerepét feltáró Vizota Gyula, sem a hátrahagyott munkáit sajtó alá rendező, s szövegkiadása elé egy részleges életrajzot író Gálos Rezső nem ismerték vagy ha ismerték is, nem használták.¹⁹⁰

¹⁸⁸FENYŐ 1961: 260.

¹⁸⁹MTA KIK Kt. K 769–772.

¹⁹⁰REISZ 2009: 265, 40. l.j. Úgy tűnik, Angyal Dávid tudott a kéziratokról (vagy azoknak az inszurrekció történetére vonatkozó részéről): „Pedig nála volt a becses anyag: a németül írt történet vázlata, a nyolcz hónapi napló kivonata s az oklevelek másolatai.” ANGAL 1893: 738.

Hozzátehetjük, hogy a korszakkal foglalkozó történészek sem használták a köteteket. Ezek között a kéziratok között sikerült többek között megtalálni a *Hazaifüi Szózat* letisztázott javításainak fogalmazványait, aminek köszönhetően az összes potenciális szóba jöhető kézirat rendelkezésre állt ahhoz, hogy a korábbi eredményekre támaszkodva egyfelől maga szűkebb értelemben vett kritikai kiadás elkészíthető legyen, másfelől a mű összes fellelhető szövegállapotának birtokában, a genetikus szemléletű kiadások szellemében Kisfaludy szövegének keletkezés- és alakulástörténete, maga az írásfolyamat bemutatható legyen.

Megbízói és szerzői szándékok

József főherceg már 1808 telétől, az inszurrekció több hónapos előkészítése során, majd a háború kitörését követően a főherceg több katonai és polgári állású személlyel is dolgoztatott, részben katonai beosztottjaival, részben más formában budai udvarának szolgálatában álló személyekkel, illetve egyéb bizalmasaival (közte például Verseghy Ferencsel és Schedius Lajossal). Ahogyan arról már szó esett, Beckers Kisfaludyt 1808. december 11-i levelében bízta meg – tulajdonképpen informálisan – egy, a magyar nemességhez szóló röpirat elkészítésével. A főszárnysegéd, implicit módon az 1808-as diéta felkelési törvényeire utalva, hangsúlyozta, hogy elérkezett az idő, „melyben minden egyes magyar nemes magasztos hivatásának működésbe kell lépni”. Az inszurrekciónak, mint a nemesség „elévült előjogának” („verjährten Vorrechts”) a gyakorlása szerint nem szorul „buzdításra”, csupán olyan „röpiratokra”, melyek felhívják az érintettek figyelmét ennek értékére anélkül, hogy ezáltal ellenséges szándékot keltenének. A főszárnysegéd szerint egy ilyen szöveget minden „hazafi” („Patrioten”) örömmel fogadna, ezért elkészítését kérte Kisfaludytól, azért, hogy a nádor elé terjeszthesse, és tőle „alázatosan kérje” magyar nyelven való megjelentetését (német nyelvű nyomtatványról ekkor még nem esett szó).¹⁹¹

A levélből úgy tűnhet, mintha a megbízás Beckers ötlete lett volna, holott minden bizonnyal ő csak a nádor utasítását tolmácsolta.

¹⁹¹ „Gr. Joseph Beckers Kisfaludy Sándorhoz, Buda, 1808. december 11.”, in *VISZOTA* 1909: 406–407.

Ez a levél rögzítette azokat a megbízási elvárásokat a szerző felé, amelyeket aztán a nádori cenzúra később érvényesített is a kéziratok azon helyeivel kapcsolatban, amelyek túlzónak vagy politikailag érzékenynek bizonyultak. Jól látható, hogy a frissen indigenátust nyert – tehát immár a magyar főrendek közé tartozó – Beckers gróf itt egyértelműen az udvar hadügyi modernizációs paradigmájának a keretei között szólalt meg, leplezetlen nyíltsággal „elévült előjognak” minősítve az 1808-as diétán a nádor törekvéseinek és a rendek nyitottságának köszönhetően ideiglenes jelleggel és a hagyományos rendi keretek között ugyan, de többé-kevésbé modernizált magyar inszurrekciót. Ez nyilván azért nem szorult a megbízási oldal szerint „buzdításra”, mert bár a nemesség honvédelmi terheinek terjedelme és jellege az udvar és a rendek között a korban mindvégig vitatott volt, ám az 1808-as felkelési törvények – az adott esetre, tehát három évre – világosan leszögezték a személyes felkelési kötelezettség tartalmát, azaz azt a jog erejénél fogva az érintetteknek teljesíteni kellett. Ha kimondatlanul is, de a Franciaországgal és Napóleonnal szembeni ellenséges szándék elkerülésére irányuló utasítás célja is világos: elleplezni egy, a közeljövőben indítandó újabb Napóleon-ellenes háború előkészületeit.

Kisfaludy válasza sokáig késlekedett.¹⁹² 1809. február 11-én küldte meg művének német kivonatát Beckers és a nádor számára. Ebben úgy fogalmazott, hogy a főszárnysegéd „figyelmeztetésének engedelmeskedve”, egyúttal a maga „hazafiúi ösztönzését is követve” „nemzeti nyelvén” egy „kis írást” szerkesztett. Beckers eredetileg egy kisebb terjedelmű szövegre gondolhatott, Kisfaludy legalábbis így értelmezte az 1808 decemberi megbízását, szabadkozva amiatt, hogy a kezdetben rövidnek szánt „röpirat” időközben egy „egész kis művecskévé” nőtt ki magát.¹⁹³ Kisfaludy ebben a levélben világosan kifejtette álláspontját azzal kapcsolatban, hogy pontosan milyen szándékai voltak a szöveggel: „meglehetősen elernyedt” honfi-

¹⁹² Kisfaludy Beckersnek írott két vonatkozó levelének (1809. február 11. és 26.) Lampérth Géza-féle magyar fordítása (melyből néhány apróbb módosítással itt és a következőkben idézek): LAMPÉRTH 1910: 223–225.

¹⁹³ „Kisfaludy Sándor gr. Joseph Beckershez, Sümeg, 1809. február 11.”, in VISZOTA 1909: 407. Fordítása: LAMPÉRTH 1910: 224.

társai „szívére” kívánt „hazafias hatást” gyakorolni. Műve tárgyát és funkcióját a következőképpen adta elő: „Rövid előadása ez nemzetem nagyságának, szerencsájének és dicsőségének, a míg ez a nemzet nagy, hősies, harcias és egyetértő [einig] volt uralkodóival és egyetértő egymással. Feltüntetése nemzetem balsorsának, szégyenének, mikor tunyaságba, puhaságba és fényűzésbe merült és egymás közt meghasonlott és uralkodói iránt bizalmatlan volt. Hazafias figyelmeztetés a most uralkodó és fenyegető háborús állapotra, mely Európában dühöng. Hazafias felhívás a fölkelő magyar nemességhez, a mely oly sokszor győzött és dicsőséggel fenntartotta magát – mindez nemzetem történetéből merítve – szoros összefüggésben a mi jó királyunkkal és alkotmányunkkal, teljes bizodalommal a mi nagyszívű nádorunkhoz hazafias, igaz, szabad, büszke, éles, eleven, buzdító hangon írva, úgy a hogyan a magyar szívet meg kell indítani.”

Kisfaludy Beckers további utasítására külön is kitért. Egyrészt leszögezte, hogy röpiratában sehol nincs említés „ellenséges szándékról”, csak „egy lehetséges háborúról”, amíg az „általános béke” helyre nem áll. Másrészt azt hangsúlyozta, hogy ez eddigi háborúra, Napóleon „nagy talentumára, hadi szerencsájére és hódításaira”, illetve a „franciák vitézségére” tett utalásai amellett, hogy nem becsmérölők és egyébként is világszerte ismertek, nem ellenséges szándékot kívánnak kelteni, hanem – retorikai eszközökként – arra irányulnak a magyar nemzetet figyelmeztessék és ezáltal felbuzdítsák az inszurrekcióra. Megbízói előtt, „lángoló igyekezetére” hivatkozva előre szabadkozni kényszerült amiatt, hogy hazafias buzgalma és a kormányhoz fűződő lojalitása miatti elragadtatásában nem írt-e többet annál, mint amit az „idő” és a számára mint „privát ember előtt talán ismeretlen körülmények” megengednének.

Kisfaludy 1809. február 26-án Beckersnek küldött – a röpirat ügyében az utolsó – levelében (mely épp elkerülte a főszárnysegéd február 22-i válaszát), melyben jelezte, hogy megküldte tisztázátát, már kifejezetten a küszöbön álló háborús helyzetre hivatkozott munkája céljával és mielőbbi kinyomtatásával kapcsolatban. Ekkor úgy érzékelte, hogy a „háborús híresztelések” következtében „már minden magyar hazafi és az inszurrekció is együtt van”. Megeshet,

hogy valamely forrásból már ekkor értesült az uralkodó február 19-i királyi leiratáról, mely megsürgette a nemesi felkelők kiállítását és további áldozatokra buzdította a megyéket, ám ezt Zalában csak a nádori agitációs körút zalaegerszegi állomásán, a március 5-i ünnepélyes kisgyűlésen olvasták fel, majd a másnap kezdődő közgyűlésen hirdették ki. Kisfaludy ismételten kifejtette munkájával kapcsolatos szándékait, hangot adva a reményének, hogy az „sok jót fog tenni” azáltal, hogy „bizonyosan megfogja, megrázza és felemeli” honfitársait, „minden egyes magyart” röpirata által „feltűzelve, harci tűzben és lángban” kívánt látni. A Ságghynak ugyanezen a napon írott levelében (mellyel megküldte tiszttáztát Beckersnek) Kisfaludy hasonló módon, a közelgő háborúra hivatkozva sürgette az egyetemi nyomda gondnokát, hogy a cenzúrát követően igyekezzen intézkedni műve mihamarabbi kinyomtatásáról. A nemességgel kapcsolatos diagnózist („fáj, midőn a magyar nemességet körülbelől oly puhának, tunyának, kicsiny szívűnek és lelkűnek találom, midőn most exisztentiája, élete és halála forog fenn”), illetve a röpirat célját és funkcióját illetően is hasonló álláspontot fejtett ki, mint a Beckersnek írott levelekben.¹⁹⁴

Magának a nádornak a szöveggel kapcsolatos explicit álláspontját közvetlenül csak egyetlen forrásból ismerjük. József főherceg Budáról, 1809. április 26-án, Bécsbe az Oberste Polizei- und Zensurhofstelle számára küldött levele második mellékleteként csatolt „egy kis nyomtatványt”, Kisfaludy röpiratának német fordítását, azaz a kommentárral, hogy azt az ő utasítására és engedélyével írták és nyomtatták ki.¹⁹⁵ József főherceg tehát nem foglalt állást a munka minőségével és céljával kapcsolatban, ugyanakkor kétségtelenül igazolta, hogy egy az ő kezdeményezésére született és általa autorizált szövegről van szó. A nádori katonai kancellária iratai között, egyéb propagandamunkák mellett megtalálható a röpirat német kiadása is, amelyen azonban – más nyomtatványokkal ellentétben – sem a tartalmat, sem a fordítás minőségét illetően nem szerepel rövid szöveges értékelés.

¹⁹⁴ „Kisfaludy Sándor Ságghy Ferenchez, Sümeg, 1809. február 26.”, in GÁRDONYI 1927: 92–93.

¹⁹⁵ MNL OL N 25 III. 1809. fasc. 2. rot. 2. no. 127.

A megbízó és a szerző nyíltan kifejezett szándékait illetően a következőket foglalhatjuk össze. A nádor Beckersen keresztül közvetített megbízása 1808 decemberében eredetileg egy rövidebb, nem-buzdító röpiratra szólt, mely kifejezetten a személyes nemesi insurrekció kötelességének értékére vonatkozott. Kisfaludy tollán ez a rövidnek szánt röpirat nemcsak egy kisebbfajta munkává terebélyesedett, de egyúttal kifejezetten buzdító és intő szöveggé is, amely határozottan ellentmondott a megbízó kérésének. Az eredeti szűkebb tematikától eltérve, az insurrekciót vezérfonalán haladva a szerzői értelmezés szerint a munka több évszázados történeti távlatban a nemesi politikai közösség bűnei miatt bekövetkezett általános erkölcsi hanyatlására és a közelgő háború kontextusában a fennmaradását eldöntő egzisztenciális válsághelyzetre reagált. Kisfaludy úgy vélte, hogy hazafias röpiratával képes lehet hatni a nemességre és kedvező irányban befolyásolni a krízist: a vitézi érények felélesztésén és az insurrekció felállításán keresztül megvalósulhat a politikai közösség morális regenerációja is.

Kéziratok

A fogalmazvány (F)

Amit Viszota Gyula 1909-ben ismertetett, az egy kéthasábos formában készített fogalmazvány (a továbbiakban: F), mely egy bekötetlen, nagy negyedrért méretű, 32 fólióból álló, a szerző által eredetileg paginálatlan füzetben található.¹⁹⁶ Ebből maga a folyamatos szöveg az 1r–30v. fólióig terjed, a 31r–v. és 32v. fóliók üresek, míg a 32r. fólió tetején egy Montesquieu-től származó francia idézet szerepel, melynek helyét a folyószövegben ugyan nem jelezte a szerző (nyilván tisztában volt vele, hova kívánja beszúrni), de helye a tisztázat, illetve az az alapján készült nyomán azonosítható. Kisfaludy a saját nevét sehol sem tüntette fel a kéziratban. A borítón, illetve a mottókat követő lapon, az első fejezet fölött a következő cím olvasható: „A’ Magyar Nemességhez Egy Magyar Nemes”, a címlap

¹⁹⁶KISFALUDY Sándor, *A’ Magyar Nemességhez Egy Magyar Nemes.*, kézirat, MTA KIK Kt. K 379/3.

versóján pedig a szerző megjelölése gyanánt: „A’ Magyar Nemzet-hez Egy Magyar Hazafi.” A kézirat és az abban található számtalan javítás mind Kisfaludy-autográf, nincs nyoma idegen kéznek. A kézirat semmiféle bővebb információt nem tartalmaz arra nézve, hogy pontosan mikor készülhetett. A szöveget a szerzője húsz arab számmal jelölte és egy utolsó számozatlan fejezetre osztotta. Mivel vázlatokat vagy egyéb feljegyzéseket – ha egyáltalán léteztek ilyenek – nem sikerült fellelni, ezért feltehetjük, hogy ez volt az első kézirat amelyen Kisfaludy dolgozott, amely számos, az írás folyamata során tett javítása miatt jól követhetően megőrizte a szerző munkamódszerének a nyomait.

Kisfaludy kisebb javításainak jelentős részét még az írás közben végezte, másik részüket pedig utólagosan: egy-egy elkészült fejezet, nagyobb egység vagy az egész mű átolvasását követően toldott be vagy törölt bizonyos részeket. A javítások egy része az új szavaknak közvetlenül a törölt szavak fölé, mögé vagy átírásával történt. Másik részük, részben rövidebb, néhány szavas, részben hosszabb újraírt szövegrészeket, új betoldásokat tartalmaz, melyek helyét a főszövegben, a jobb hasámban szimbólumokkal (+; ⊕) jelezte, majd a bal hasámban végezte el ezeket. Számos olyan hely is akad a szövegben, ahol a sötétebb tinta egyértelműen a főszöveg adott részének megszületéséhez képest egy későbbi időpillanatban készült javításra vagy beszurásra utal. Néhány helyen a szórend megváltoztatását Kisfaludy a szavak fölé írt számokkal jelölte.

A betoldások kétfélek: egyrészt vannak olyan részek, ahol – mint Alexander Cortesius Hunyadi Mátyást dicsőítő latin versének esetében (f. 14v.) – feltehetően nem volt a szerző kezénél az idézet forrása, ám úgy tűnik, az írás folyamatát mégsem akarta megakasztani, ezért egyszerűen folytatta tovább a szöveget, majd később a bal hasámba beszurta a vonatkozó szövegrészt, megjelölve a helyét a főszövegben. Két Virág Benedek-idézet esetében arra is akad példa, hogy az adott helyen a fogalmazványban Kisfaludy pontosan megjelölte ugyan az idézni kívánt rész kezdősorát, sőt a számára elérhető kiadás oldalszámát is, de a fogalmazványba már nem másolta be a teljes idézetet (f. 21v, f. 30v.). Egy megint másik esetben inkább koncepcionális változtatásról lehet szó. Ekkor az írásfolyamatban nem

később pótlendő kihagyást, hanem új, a gondolatmenetet erősítő elemek, például intertextuális egységek, utólagos beemelését végezte el a szerző. Ilyen volt a fogalmazvány negyedik fejezetében szereplő latin Ovidius-idézet utólagos betoldása a bal hasábjában (f. 4v.). Kisfaludy itt úgy tűnik, eredetileg a hazaszeretetről a római költő egyik megfogalmazására emlékeztető, kerek meghatározást adott, de láthatóan csak később illesztette be magát az idézetet, mintegy egy klasszikus auktoritással erősítve meg a saját definícióját. Lehetőséges, hogy benne is csak az első változat adott részét újra elolvastva tudatosult, hogy meghatározása valójában az általa előszeretettel forgatott római költő már 1796-os észak-itáliai élményeit feldolgozó *Naplójában* is idézett szöveghelyére rimel.¹⁹⁷ A tisztázatlanban ugyanabban a fejezetben szerepeltetett Montesquieu-idézet azonban a fogalmazványban még kéziratos füzet legvégére került, anélkül, hogy Kisfaludy feltüntette volna a helyét a főszövegben (f. 32r.).

Kisfaludy, feltehetőleg miután egyben áttekintette fogalmazványát, egy igen jelentős módosítást is végrehajtott a fejezetek sorrendjében: az eredetileg hetes számmal ellátott fejezetet (ff. 6v–8r.), amely az 1741-es *vitam et sanguinem*-jelenetet beszélte el, áttette a Hunyadi Mátyás alatti hadszervezetet bemutató rész mögé (ff. 12r–13v.), így az a tizedik fejezet lett. Analitikusan tehát megkülönböztethetjük egymástól a régi (F₁) és az új (F₂) fejezetrendet tükröző szövegállapotot.

A német kivonat

Kisfaludy az 1809. február 11-én, Sümegről gróf Beckersnek küldött levele mellékleteként csatolta a készülő röpirat német nyelvű kivonatát („Auszug”) (a továbbiakban: K) a főszárnysegéden keresztül a nádor számára (*An Den ungarischen Adel*). A kézirat, Kisfaludy több, Beckershez írott német levelével együtt ma az Országos Levéltár Regnicolaris Levéltárán belül, József nádor 1809-es nemesi felkelés kapcsán felállított katonai kancelláriájának iratai között található meg.¹⁹⁸ Innen közölte más kéziratokkal együtt Viszota Gyula is.

¹⁹⁷ KISFALUDY 1997b: 43.

¹⁹⁸ MNL OL N 25 III. fasc. 1. rot. 32. A rotulus mutatójában a no. 3. alatt Kisfaludy 1809. február 23-i levelével együtt szerepel.

A levélmellékletként elküldött tisztázati kézirat négy 4° méretű, számozatlan főlíóból áll, melyek közül az utolsó versója üres. Ez az első húsz számozott fejezet kivonatát tartalmazta, a kiáltványjellegű zárófejezet nélkül. Ennek tükrében az is feltehető, hogy a fogalmazvány (F) a német kivonat elkészültéig eredetileg csak húsz fejezetből állt, az utolsót pedig már a kivonat elküldését követően írta hozzá Kisfaludy. A levélben, mellyel megküldte a kivonatot, ígéretet tett arra, hogy azt a magyar kézirat „gyors letisztázása” után az egész munka követni fogja.¹⁹⁹

Az eredeti levelet megvizsgálva kiderül, hogy azt csak 1809. február 21-én érkezettték, a nádor tehát ezek szerint egy napon belül végzett is a szöveg cenzúrájával, ugyanis Beckers már 22-én válaszolt is Kisfaludynak. A szövegen a nádor javításait – vagy sajátkezűleg vagy Beckers által – grafitceruzával végezte, aláhúzva bizonyos problémásnak tartott részeket és egy helyütt egy alternatív megoldást is javasolt (a továbbiakban: K^c analitikus szövegátlapot). Beckers február 22-én azt írta Kisfaludynak, hogy a „szolgálatkészséget”, amellyel a nádor kívánságának megfelelt, illetve azt az „ügyességet” és „tudományt” amellyel a megküldött „felhívást” („Aufwurf”) elkészítette, a főherceg „hálával elismerte és nagyon megdicsérte”. A főszárnysegéd szerint a nádor úgy találta, hogy a levélben a német kivonathoz „szó szerint megadott helyeket” (összesen hat pontban) a magyar nyelvű eredetiből is hagyja ki „az egésztől függetlenül”, tehát anélkül, hogy ezért a teljes szöveget ismételtelen le kellene írnia. Mivel Beckers a levelében tételesen felsorolta a kéziratban a nádor által kihagyásra megjelölt, illetve egy ponton korrigált helyeket, megeshet, hogy magát a kivonatot már nem küldte vissza Kisfaludynak, hanem az a levelével együtt egyből irattárba került, hacsak maga a szerző nem adta be azt utólag a nádori katonai kancelláriához.

Ezek alapján úgy tűnik, hogy a kivonat közvetlenül a részlegesen javított, a kiáltványszerű zárófejezetet feltehetően még nem tartalmazó fogalmazvány elkészültét követően, egyúttal a később a tisztázásban is szereplő fejezetrendnek megfelelően, de még a tisztá-

¹⁹⁹ „Kisfaludy Sándor gr. Joseph Beckershez, Sümeg, 1809. február 11.”, in *VISZOTA* 1909: 407–413.

zat elkészítését megelőzően született. Kisfaludy e levelet minden bizonnyal csak az eredeti tisztázata elkészültét követően kapta kézhez, ugyanis ez utóbbi elkészítése során, bár ezek számos ponton szó szerint megegyeztek a hosszabb magyar kézirat vonatkozó helyeivel, még nem érvényesítette a nádor által javasolt törléseket és javításokat.

A tisztázat

Az OSZK Kézirattárában található egy 4° félbőr kötésű kötet, mely összességében a mű tisztázatát (T) tartalmazza.²⁰⁰ E kéziratot két részre oszthatjuk: az eredeti tisztázatra (T₁), amely füzetben a nádor piros írónnal a javításait végezte – tulajdonképpen cenzúrázva a szöveget (T₁^c), illetve ennek külön fóliókon tisztázott javításaira (T_j), melyeket később a kézirat megfelelő helyeire kötöttek. E kettő adja ki a végleges tisztázatot (T₂), amely alapján a nyomtatást végezték. Fenyő István ebből a kéziratból közölte a T₁ kézirat és a nyomtatvány közötti eltérések tartalmilag általa relevánsnak tartott részét (ami lényegében, számos hiányossága ellenére megegyezik a T₁^c-vel).

A fogalmazvány letisztázására 1809. február 11. és 26. között került sor. Kisfaludy a cenzúrázott tisztázatot legkorábban Budára érkezésekor vehette át. Hogy pontosan mikor érkezett a városba, nem tudjuk. Március 18-án azt ígérte feleségének, hogy Budáról „az első napokban mindjárt” írni fog.²⁰¹ Érkezéséről március 23-án írt Szegedy Rózának, de megeshet, hogy az valamivel korábban történt. Itt vehette át, minden bizonnyal személyesen Beckerstől a cenzúrázott tisztázatot. Feleségének azt írta, hogy egyelőre nem tud biztosat mondani, de „húsvét innepei előtt vagy utánna” megy haza, a nádor pedig a következő szerdán tér vissza Budára.²⁰² A javítások megfogalmazására és letisztázására tehát valamikor a március

²⁰⁰ KISFALUDY Sándor, *HAZAFIÚI SZÓZAT a' Magyar Nemességhez.*, kézirat, OSZK Kt. Quart. Hung. 77.

²⁰¹ „Kisfaludy Sándor Szegedy Rózához, Veszprém, 1809. Sándor napján [március 18.]”, in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 159.

²⁰² „Kisfaludy Sándor Szegedy Rózához, Budán, Mátyás várában, 1809. március 23.”, in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 160–161.

23-ától (vagy az azt megelőző 1–2 naptól) fogva következő néhány napban kerülhetett sor.

A kötet összesen 43 fólióra van számozva. Ezen belül a T_1 kézirat egy 4°, 72 Kisfaludy által paginált, összesen tehát 36 fóliónyi füzet. Az utólag a megfelelő helyekre befűzött, kisebb alakú fóliókon szereplő, rövidebb tisztázott javítások nem kaptak külön számot a foliálás során, hanem – a kéziratáros következetlensége miatt – vagy semmit, vagy annak a fóliónak a számát kapták meg ahova utalnak (ha több helyre, akkor azt amely fólió elé be vannak fűzve), adott esetben egy a-betű kíséretében, ezekre a továbbiakban: f. n(a) jelöléssel hivatkozom.

A munka végén szereplő, a nádor javításait követően feltehetően maga a szerző által egy az egyben áthúzott kiáltványjellegű zárófejezetet (pp. 60–72., azaz: ff. 38r–43v, melyet Kisfaludy másutt mint a többi résztől elkülönülő szövegegységet „Proclamatio”-ként emlegetett, azonban, nem is annyira nádori javítások, hanem saját, döntően stilisztikai módosításai miatt egészében letisztázta Kisfaludy, amely közvetlenül az f. 30 után került beszúrásra a kéziratba. A T_1 eredeti számozását tehát ezen az egybefüggő tisztázott javításon belül 60-nal kezdődően (f. 31r.) maga szerző úgy paginálta, mintha megszakítás nélkül folytatódna a szövege (ff. 31r–37v., amiből az utolsó fólió üres, azaz az eredeti szerzői számozás szerint: pp. 60–73. + p. 2 sztl., azért lett hosszabb egy oldallal a szöveg, mert Kisfaludy kisebb alakú papírra írt).

A külön fóliókon letisztázott javításokat valószínűsíthetően maga Kisfaludy piros ceruzával az ábécé kisbetűivel jelölte meg, majd a tisztázatlanban (T_1) a nádor által pirossal aláhúzott részeknél ugyanezzel a ceruzával jelezte a helyüket. Ezek a következők: a) f. 3(a)r.; b) f. 7(a)v.; c) f. 10(a)r.; d) f. 10(a)v.; e) f. 10(a)v.; f) f. 11(a)v.; g) f. 12(a)v.; h) f. 15(a)r.; i) f. 16(a)v.; k) f. 17(a)v.; l) f. 18(a)v.; n) f. 30(a)v.; o) ff. 31r–36v. (f. 37. üres). A T_j kéziratból az m)-el jelölt szöveghelyre (f. 22v., p. 44.) utaló tisztázott javítás fóliója hiányzik, feltehetően elkallódott. Ahogy a javítások fogalmazványából (V) és magából a nyomtatványból (HSz) kiderül, ezen a ponton Kisfaludy nem kihúzta, hanem – saját szavaival élve – „mitigálta” az eredeti megfogalmazást: Dózsa seregeit a T_1 -ben „alávaló pór csorda”-ként említette, ebből lett végül „vérengző csorda”.

A kézirat feltehetőleg magától a szerzőtől került jelenlegi őrzési helyére. Kisfaludy Széchényi Ferenc levelére válaszul már 1809. március 6-án arról írt a grófnak, hogy a nádor „egy hazafiúi fontos foglalatosság[gal]” bízta meg, s ígéretet tett arra, hogy „hazafiúi munkácská[ját]” amint kész lesz megküldi neki, valamint ígéretet tett az eredeti kéziratnak a Széchényi által alapított gyűjteménybe való átadásáról is: „sőt ha kézírásom meg fog is a' Censúra által mellyeztetni, azt az ő valóságos eredetiségében Exczellenciádnak, és Exczellenciád által a' nemzeti Könyvtárba általadni, első kötelességemnek tartom.”²⁰³ Kisfaludy egy datáltalan levelében, feltehetően valamikor 1809. április első felében, már a háború kitörését (április 10.) követően, nem sokkal a *Hazafiúi Szózat* megjelenését követően küldte meg Széchényinek az általa saját kezűleg kijavított nyomtatványt. Egyúttal konkrét ígéretet tett arra, hogy átadja a kéziratot, amint alkalma lesz rá: „Kéz írásomat, mihelyt Budára megyek, magam adom által Exczellenciád' Dicsősége'nek, a' Nemzeti Könyvtárnak.”²⁰⁴

A T₁ tartalmaz apróbb, tartalmi kérdéseket lényegében nem érintő javításokat: áthúzások, betoldások találhatók benne. Ezen találhatók piros ceruzával a nádor vagy az ő útmutatása alapján Beckers által tett aláhúzások (analitikusan: T₁^c), melyek alapján Kisfaludy korrigálta kéziratát: bizonyos részeket kihúzott, rövidített, újraírt. A T₁ és a T_j kéziratokon szereplő, szintén piros abc jelölések (összesen 15 betű), melyek a tipográfus számára egyértelműsítették a kijavított részek pontos helyét, minden bizonnyal Kisfaludy kezétől származnak. Kisfaludy más kéziratai esetében is előfordult, hogy a főszövegbe betoldandó részeket ceruzával, betűkkel jelölte meg, illetve jegyzeteiben, fogalmazványaiban elvéve maga is használt színes ceruzát.

Kisfaludy minden bizonnyal ezt a tisztázati példányt küldte meg 1809. február 26-án Sághy Ferencnek az Egyetemi Nyomdába és rajta keresztül gróf Beckersnek: „Ezen Beckers óbesternek szöllő nya-

²⁰³ „Kisfaludy Sándor gr. Széchényi Ferenchez, Sümeg, 1809. március 6.”, in VALJAVEC 1934: 395–396.

²⁰⁴ „Kisfaludy Sándor gr. Széchényi Ferenchez, H. n., [1809]”, in VALJAVEC 1934: 395–396.

lábban megküldöm azon kis munkámat, melyet (Hazafiúi Szózat a Magyar Nemességhez) illy cím alatt készítettem [...]” Hogy a ma az OSZK-ban őrzött tisztázati példányról van szó, világossá teszi a megküldött kézirat terjedelme is: „A munka nagy negyed rétbén az én írásomban éppen kilencz árkuat [azaz összesen 9×4, tehát 32 főliót] tesz ki.”²⁰⁵ Ugyanezen a napon számolt be Kisfaludy a nádor főhadsegédjének arról, hogy az egyetemi nyomdában már megtette a kiadás előkészületeit a saját költségére és reménykedik a „magas cenzúra” jóindulatában.²⁰⁶

A kézíraton többféle javítás, jelölés található. A kevés javítás egy része biztosan autográf: ezek egy része – ugyanabban a sorban szavak törlése és mellé írása – még biztosan a T₁ tisztázati kézirat lemásolása közben keletkeztek, más részük – szavak, szótagok – feltehetően egyes bekezdések, fejezetek vagy a szöveg egészének átnézését követően kerültek a sorok közé, a megfelelő helyre fölé írással. A javítások tisztázatainak javításai (T_j) – melyek esetében mindkét fenti forma megtalálható – is biztosan autográfok.

A problémát a javítások egy másik, részben stilisztikai, részben ortográfiai, részben tartalmi része okozza: egy-egy fölöslegesnek tartott betű áthúzása (például: f. 8r. [p. 15.] „Pol<l>itikanak”), törlés és szavak, szótagok átírása (például: f. 13v. [p. 26.] „Egri Kardinálishoz” törléssel és átírással javítva erre: „Egri Püspökhez”). Ezek esetében a tinta színe sötétebb és biztosan a T₁ kézirat egészének átnézése során, de még a tisztázott javításokat megelőzően készültek, hiszen a Kisfaludy által később egy az egyben áthúzott, majd újra letisztázott kiáltványszerű zárófejezetet is érintik. Ezek esetében azonban nem áll rendelkezésre annyi minta, hogy pusztán a kézírás alapján megnyugtatóan eldönthető legyen a szerzői attribúció. A kérdés valódi tétje persze az, hogy készült-e egyáltalán idegen kéz által korrektúra a T₁ kézíraton (a T_j, illetve a kettőből összeálló T₂ kéziratokon biztosan nem). Ha ezek nem Kisfaludytól származnak, akkor a válasz igen. Ha valóban erről van szó, akkor

²⁰⁵ „Kisfaludy Sándor Sággy Ferenchez, Sümeg, 1809. február 26.”, in GÁRDONYI 1927: 92.

²⁰⁶ „Kisfaludy Sándor gr. Joseph Beckershez, Sümeg, 1809. február 26.”, in VISZOTA 1909: 414. Fordítása: LAMPÉRTH 1910: 225.

is csak egy figyelmetlen, hevenyészett korrektúráról beszélhetünk: semmiképpen sem került sor a T₁ kézirat következetes végigjavítására. Például a „Pollitikának” szó Kisfaludy fogalmazványában (F) is következetesen ugyanígy van írva, és a T₁ kézirat fentebb jelölt helyén ugyan stilisztikai javításra került, ám a szöveg egy másik, nem sokkal későbbi helyén megmaradt eredeti formájában (f. 16r. [p. 38.] „Pollitikai”).

A fenti probléma azért is fontos, mert már a szöveg kiadása során felmerült korrektúra kérdése Kisfaludy és Sággy Ferenc között. Kisfaludy az 1809. február 26-i levelében, mellyel Beckersnek megküldte röpirata tisztázatát (T₁) a következőket írta az ügyben: „Az árkusok correctiójára tessék Uraságnak meg kérni azon jó barátomat, a ki Himfyt corrigálta, talán meg fogja cselekedni.”²⁰⁷ Hogy Kisfaludy itt pontosan kire gondolt, nem világos. A *Kesergő szerelem* 1801-ben, Budán, az Egyetemi Nyomdában megjelent első kiadása esetében Takáts Sándor szerint a munkát Péteri Takáts József nyomtatta (ő gondoskodott arról is, hogy Bécsben megkapja a kézirat az *imprimaturt*), Kulcsár István végezte az ügyelést, Légrády Imre pedig az illusztrációkról gondoskodott.²⁰⁸ De gondolhatott éppen a *Himfy szerelmei* 1807-es kétkötetes, javított kiadására is, mely szintén az Egyetemi Nyomdában jelent meg. A *Regék*²⁰⁹ esetében tudjuk, hogy annak első korrektúráját Sággy Kulcsár Istvánra, míg a második kört Verseghy Ferencre bízta, aki erről Kisfaludyt is értesítette.²¹⁰

Ha a fentebb említett javításcsoport idegen kézhez köthető, valódi korrektúráról akkor se beszélhetünk még a T₁ kézirat esetében sem (a T₂ esetén pedig ennek egyáltalán is semmi nyoma). A magyar nyelvű nyomtatványban található hibákat elnézve, az sem valószínű, hogy végül sor került kefelevonat szerzői vagy más kéz által végzett végkorrektúrájára: azokat a részeket ugyanis, melyeket

²⁰⁷ „Kisfaludy Sándor Sággy Ferenchez, Sümeg, 1809. február 26.,” in GÁRDONYI 1927: 92.

²⁰⁸ TAKÁTS 1890: 43–44. Vö. FENYŐ 1961: 94–95.

²⁰⁹ KISFALUDY 1807b.

²¹⁰ „Verseghy Ferenc Kisfaludy Sándorhoz, Buda, 1806. október 11.,” in KISFALUDY 1931a: 547.

a nádor által javasolt javítások és kihagyások érintettek, több helyen is hibásan szedte ki a szedő. Összességében azonban, ha a T₁ kézirat említett javításai nem is autográfok, Kisfaludy autorizálta ezeket, hiszen valamilyen formában a véglegesnek szánt T₂ szövegváltozatban is benne maradtak, érvényesítésük tehát a főszöveggként közölt T₁ kéziraton mindenképpen indokolt.

A marginálisok és egyéb jelölések egy másik csoportja, részben grafittal, részben halványabb tintával végezve, biztosan a nyomdászé volt és a szedéshez és tördeléshez szükséges instrukciókat tartalmazza. Ezek feltehetően a kevésbé egyértelmű helyeken az elválasztási pontokat, a bekezdéseket elválasztó térközöket és új oldal kezdetét jelölték (például: f. 19v. [p. 38.] bal lapszálon: „E 65”, majd a főszövegben megjelölve: „vízen”, értsd: a nyomtatványban a 65. oldal ezzel a szóval kezdődik). Mivel ezeket a T₂ szövegállapoton végezték, ezért értelemszerűen az utolsó fejezet T₁ változatában nem találhatóak meg, a letisztázott javításokban viszont igen. Ebből az is látszik, hogy ez a tisztázati kézirat, pontosabban annak a javításokat követően előállt szövegállapota (T₂) volt az a véglegesnek tekintett szövegváltozat, amely alapján aztán a nyomtatást végezték.

Rögtön az első oldalon, a szöveg egészétől és a javításoktól eltérő, halványabb tintával írva olvasható a szerző nevére vonatkozó, nem-autográf, ismeretlen kéz által tett utalás: „autore Kisfaludi”. Hogy ez hol és mikor (a nyomdában, esetleg a nemzeti könyvtárba adás után), illetve ki által került rá a kézírra, nem megállapítható.

A nádor cenzúrája

A röpirat eredeti tisztázatán (T₁) piros írónnal végrehajtott nádori cenzúra (T₁^c szövegállapot) talán az egyik legfontosabb, tartalmi relevanciával rendelkező textológiai probléma a szöveggel kapcsolatban, mind a szerző és a megbízó korabeli, mind az irodalomtörténet utólagos perspektívájából tekintve. E részek jelentősége miatt nemcsak azt szükséges részleteiben rekonstruálni, hogy pontosan mikor került sor a tisztázati kézirat cenzúrájára, de egyúttal azt is, hogy Kisfaludy nézőpontjából mit jelenthetett a szöveg tartalmi meghúzása, illetve, hogy az 1808. decemberben, Beckersen keresztül adott

megbízásban lefektetett irányelvek tükrében az mit mutat meg József főherceg mint megbízó felfogásából. Mivel a magyar tisztázat cenzúrája szorosan összekapcsolódik a német kivonatával, s ugyanabban a szemléletben készült, ezért e kettőt együttesen szükséges vizsgálni.

Kisfaludy az 1809. március 6-i Széchényi Ferencnek írt levelében már előzetesen beszámolt arról, hogy a február 26-i levelével Sághyn keresztül Beckersnek megküldött eredeti tisztázata meg fog „a’ Censúra által mellyeztetni”.²¹¹ Március 23-án, Budáról a feleségének, Szegedy Rózának pedig a következőket írta: „*Hazaíúi Szózat*om igen nagy approbatiót kapott [...] [a] főherczeg addig el sem ment, míg egészen el nem olvasta, de a javát – siralmas okokra nézve, a miért Józsefet még jobban szeretem és becsülöm, – ki kell hagynom, vagy legalább, a mint mondják: *gyengítenem, mitigálnom*.”²¹² Széchényinek április elején, már a nyomtatvány megjelenését követően úgy értékelte a nádor cenzúráját, hogy a szöveg „[s]oká’ rostában maradt, mert midőn rostáltatott, még nem volt háború”.²¹³ Ahogyan a Széchényihez írott levelekből is látszik, Kisfaludy ismerősi körében maga terjesztette az információkat, s egyúttal szerzőségét a neve nélkül kinyomtatott és cenzúrázott röpirattal kapcsolatban. A hír Kisfaludy ismeréséhez, Péteri Takáts Józsefhez is eljutott, aki feltehetőleg magától a szerzőtől szerzett értesülései alapján írta 1809. április 29-én Kazinczy Ferencnek, hogy a *Hazaíúi Szózat*nak „a’ kényes Világ’ kedvéért sok helyett tsonkítást kellett szenvednie”.²¹⁴

A fentiekből több dolog is kiderül arra nézve, hogy a megbízó,

²¹¹ „Kisfaludy Sándor Széchényi Ferenchez, Sümeg, 1809. március 6.”, in VALJAVEC 1934: 394. A „mellyeszt” jelentése „[s]zoros ért. a madár mellén levő tollakat, pihéket kitépi. Innen szélesb ért. am. koppaszt.” CZUCZOR–FOGARASI 1862–1874: IV, 443.

²¹² „Kisfaludy Sándor Szegedy Rózához, Budán, Mátyás várában, 1809. március 23.”, in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 160. Approbatio, lat. a. m. tetzés, helyeslés, jóváhagyás.

²¹³ „Kisfaludy Sándor gr. Széchényi Ferenchez, H. n., [1809]”, in VALJAVEC 1934: 395.

²¹⁴ „Takáts József Kazinczy Ferenchez, Veszprém, 1809. április 29.”, in KAZINCZY 1909–2013: VI, 351.

azaz a nádor cenzúráját hogyan ítélte meg maga a szerző. Egyrészt, Kisfaludy, feltehetően miután a német kivonat törlési és átfogalmazási javaslatait már kézhez kapta, előre biztos volt abban, hogy tartalmilag meg lesz csonkítva a szöveg. Másrészt, hogy a kihagyott részeket a röpirat egészének szempontjából maga is kulcsfontosságúnak ítélte („a javát”), függetlenül attól, hogy terjedelmileg elhanyagolható szövegrészekről volt szó. Harmadrészt, a cenzúra még békeidőben készült: valamikor az 1809. február 26-i levél Sággyhoz való beérkezését és csatolmányának Beckershez, illetve rajta keresztül a nádornak való továbbítását követően és valamikor március 23. előtt. Ekkor a háború ügye a legfelsőbb szinten már el volt ugyan döntve és a kormányzat mind Magyarországon, mind a monarchia többi részén széleskörűen mozgósított, továbbá a propaganda szempontjából is dolgozott a háború előkészítésén, de annak hivatalos kezdetéig (április 10.) igyekezett leplezni a szándékait. Ebből a szempontból tehát feltehetjük, hogy a nádor szempontjából továbbra is alapvetően az 1808. végén Kisfaludy számára kiadott irányelvek határozták meg a röpirat értékelését, ugyanakkor a főherceg nyilván rezonált azokra a problémákra is, amelyek időközben az inszurrekció szervezése során merültek fel. Az 1808. decemberi megbízásnak Kisfaludy, ahogyan azt február 11-i levelében írta, igyekezett megfelelni, ám úgy tűnik, magasabb kormányzati szempontból tekintve még így is számos ponton túllépett a megbízó igényein. A hadiállapot beálltával azonban alapvetően változott meg a helyzet, immár jóval nyíltabban lehetett beszélni dolgokról: meg lehetett nevezni az ellenséget és egyértelműsíteni lehetett egy háború esetén a magyar nemesség és az inszurgensek védelmi kötelességeit. Negyedrészt, nem tudjuk, hogy pontosan mik lehettek azok a Kisfaludy által feleségének említett „siralmas okok”, melyekkel kapcsolatban a nádor még jobban kivívta a röpirat szerzőjének megbecsülését és szeretetét, de feltehetőleg arra gondolhatott, hogy József főherceg a bécsi udvar, egyúttal a magyar rendek elvárásainak taktikusan megfelelően cenzúrázta kéziratát.

A nádor magyar tiszttázon végzett javításai aláhúzások, amelyek alapvetően a megadott helyek kihagyására utaltak. Ezzel kapcsolatban is érvényes volt az – a megbízó részéről még a magyar

tisztázat ismerete nélkül megfogalmazott – irányelv, melyet február 22-én Beckers a kivonattal kapcsolatban ismertetett Kisfaludyval: az egész sérelme nélkül hagyja ki a megjelölt részeket, anélkül, hogy ismételten letisztázná a szöveget. Számos helyen ez egyszerűen az aláhúzott rész kihagyásával megoldható volt. Más esetekben viszont önmagukban a kihagyások értelemzavaróak lettek volna, ezért Kisfaludy a nádori utasításnak megfelelően ezeket a részeket külön lapokon újrafogalmazta, majd letisztázta, oly módon, hogy az eredeti szövegen lehetőleg a legkevesebbet kelljen változtatnia, s javításai az eredeti tisztázat megfelelő helyeire egyértelműen besűrűsíthetőek legyenek.

A kihagyásra ítélt pontok tehát a megbízó (a nádor és az őt képviselő Beckers) elvárásai és az eredeti szerzői intenciók közötti diszcrepanciát jelzik. Ez az eltérés természetesen nem a röpirat alapvető céljával – azaz a nemesség meggyőzésével, az inszurrekció legitimálásával és a nemesség személyes felkelésre mozgósításával – kapcsolatban jelentkezett, hanem az ehhez felhasznált retorikai eszközök tekintetében. Fenyő István úgy fogalmazott, hogy a kihagyott részeket „elismerő, tiszteletteljes, sőt rokonszenvező hang [jellemzi] Napóleon iránt”, megjegyezve, hogy „Kisfaludy még egy ilyen pamfletben sem tudta elpalástolni bámulatát a francia nemzet császára iránt”,²¹⁵ melynek okát Kisfaludy részben személyes tapasztalatokon alapuló szubjektív véleményén túl a magyar nemesi értelmiség köreiből uralkodó Napóleon-tisztelettel magyarázott.²¹⁶ Fenyő egyébként a Napóleont pozitívan értékelő kihúzott-kihagyott részekben egyúttal a kibontakozó magyar irodalmi – és tehetjük hozzá, politikai – romantika hatását, lenyomatát látta meg. A röpiratban „a hazáját süllyedésből felemelő nagyszerű nemzeti vezér alakja” Napóleon példája mellett a hazai körülményekre adaptált formájában a „romantikus-jellegű” Hunyadi-kultuszban öltött testet.²¹⁷ Fenyő szerint a nádor a Hunyadiak eszményítése mögött felsejlő politikai célt – tulajdonképpen a nemzeti királyság eszméjét – felismerve, dinasztikus szempontból igyekezett kihúzni, illetve tom-

²¹⁵FENYŐ 1956: 278.

²¹⁶FENYŐ 1961: 268–270.

²¹⁷FENYŐ 1961: 270.

pítani az Hunyadi János magasztalását. Végül azt is kiemelte, hogy Kisfaludy jellegzetesen nemesi állásfoglalása a jobbágyság honvédelmi célú katonáskodásának kérdésében szintén azok közé a részek közé tartozott, melyeket a nádor kihúzásra ítelt a szövegből.²¹⁸ A fentieket kiegészítve, hozzá kell tennünk, hogy egyfelől a többi kihagyás kisebb része csak „mitigálta” a túlzónak talált eredeti megfogalmazásokat, más részük viszont markáns különbségeket jelez az eredeti tisztázat és a javítások, illetve a végül kinyomtatott szöveg gondolatmenete között, másfelől, hogy Kisfaludy nem pusztán Napóleonnól beszélt elismerően, a magyar nemesség számára intő és buzdító példaként, de egyúttal a francia köztársasági és napóleoni hadseregről is, párhuzamba, sőt például állítva azt az inszurrekció elé.

A nádor cenzúrájának főbb irányait az alábbiakban foglalhatjuk össze. Egyrészt teljesen kihúzásra került egy nemzeti kulturális intézményépítéssel kapcsolatos, a korszak diétáin is felmerült, politikailag igen jelentős és érzékeny kérdés, a magyar színház ügyére tett utalás. Másrészt Kisfaludy önjáróvá vált kultuszépítő törekvéseinek a nádor mint érintett több ponton is korlátokat szabott, mérsekelve a laudáció részben egyszerűen túlzónak, részben a király helyzetére nézve érzékenynek (Mátyás-analógia, „Árpádunk” megszólítás) talált elemeit. A főherceg I. Ferencre nézve az antikizáló komparáció alakzatát („ez a Titus”) is mindkét helyütt lenyeste.

Harmadrészt kihúzásra kerültek Kisfaludynak a „rendi norma” erős értelmezésének szellemében megfogalmazott azon mondatai, amelyek a honvédelmi célú katonáskodásra és a hazafias lelkesedésre („Enthusiazmus”) való képesség szemszögéből a nemesi inszurrekcióhoz viszonyítva a „becsületért, és zsoldért, többnyire vagy szükségből, vagy erőltetésből szolgáló” reguláris hadsereget, illetve a nemességhez képest indolens karakterrel felruházott, és magasabb politikai és morális értékekkel való azonosulásra képtelennek tartott jobbágyparasztság katonáskodását minőségileg alacsonyabb rendűnek mutatták be.

Negyedrészt József nádor azokat a sorokat is cenzúrázta, amelyek a francia népet és a forradalmi hadsereget hozták fel a tömeges,

²¹⁸FENYŐ 1956: 279.

a haza és a nemzet iránti erős érzelmi elkötelezettségen („Nemzeti Enthuziazmus”) alapuló, honvédelmi célú népi-nemzeti mobilizáció pozitív mintájaként, illetve állították párhuzamba a magyar nemzeti inszurrekcióval. Hasonlóan kihúzásra kerültek mindazon részek, amelyekben Kisfaludy Napóleon katonai és politikai talentumával, a forradalmi és császári hadsereg működésével és sikereivel, illetve általában a francia nemzettel kapcsolatos nagybecsülését, illetve példaszerűségüket hangsúlyozva a magyar nemzeti nemzet számára a szelektív mintakövetés szükségességét fejezte ki. Kisfaludy tehát igen sajátos módon értelmezte Beckersnek azt az utasítását, hogy ne ébresszen ellenséges szándékot Franciaországgal, a francia néppel szemben: a francia népet és a belőle kiállított hadsereget egyenesen elismerésre, sőt utánnzásra méltó példaként mutatta be. Ugyanezen érvelési mód részeként a Napóleon személyének rendkívüliségével és világtörténeti szerepével kapcsolatos nézeteket és toposzokat megkísérelte egy, a magyar nemesség mozgósításának szempontjából ellentmondásosságában is kiaknázható romantikus színezetű kultusszá formálni.

Ötödrészt, a röpiratból el kellett hagyni azokat a részeket, amelyek a magyar király és a magyar nemesség viszonyának egyedi, reciprocitáson alapuló természetét eredetileg a más uralkodók alatt élő „szolgalelkű alattvalókkal” (a német kivonatban: „knechtisch gesinnten Unterthanen”) szembeállítva emelték ki, feltehetőleg azért, mert a megfogalmazás mind az ország nem-nemes lakosságára, mind a monarchia más részeinek népességére nézve sértőnek bizonyult. Végül pedig hatodrészt, Kisfaludy röpiratának cenzúra előtti változata Beckers eredeti utasításától eltérve, a magyar nemességet a Rajnánál (!) történő támadásra felszólítva egy preventív háborúra mozgósító szöveggé vált, ami jócskán túlmutatott a vonatkozó törvénynek az inszurrekció Magyarország határain kívüli bevetését illető rendelkezéseinél.²¹⁹ Ezzel pedig Kisfaludy nemcsak

²¹⁹ Az 1808:2. tc. megfogalmazása szerint ugyanis a felkelést „az ország védelmére” szólíthatta fegyverbe az uralkodó, és „[a]z országon kívülre való, ezuttal kilátásba vett menetelre a fölkelő katonaságot nem lehet előbb kötelezni, mint az ellenség a német örökös tartományok valamelyikébe tényleg betört és a rendes hadsereg az ellenség erejét többé föltartani

a nádor akaratával ment szembe, de a törvény betűjével és a bevett rendi állásponttal is.

A javítások fogalmazványai

A negyedik kéziratcsoport az MTA KIK Kt.-ban őrzött kéziratos kötetek egyikében található. Itt, ívrét méretű papírra írva, ahogyan az a korabeli fogalmazványoknál szokásban volt, a javítások felvitelét megkönnyítendő hasábosan (jobb: szöveg, bal: üres/javítások) két autográf Kisfaludy kéziratot találhatunk. Ezek a kötetben egymás után vannak kötve, könnyen lehet, hogy valójában egy kézitről van szó, viszont a kötet rendezője külön számmal jelölte őket. A két kézirat elválik egymástól, de ugyanazon javításfolyamat részei: az egyik a „Változt[at]ások” (V), míg a másik a „Proclamatio” (P) címet viseli. Az utóbbi első oldalára ismeretlen kéz ceruzával a „Dicshymnus” szót írta. A javításokat nem az OSZK-s kézitrathoz hasonló betűkkel, hanem a T₁ kézirat oldalszámaira történő utalásokkal jelölte a szerző. Az általam V-vel jelzett kézirat a p. 60-ig tartalmazza a *Hazafiúi Szózat* húsz fejezetének javításait és a kötet végén szereplő – Kisfaludy által is rendre külön egységként kezelt, ám a nyomtatványban már tipográfiailag a fejezetek sorrendjébe simuló – „Proclamatio” első néhány mondatának a javítását, ezt azonban a szerző áthúzta. Az ily módon P-ként jelölt kézirat a pp. 60–72. terjedő kiáltvány javított szövegét tartalmazza. Ennek tisztázását tehát a T₁ o)-val jelölt főlíói jelentik.

A Schedius-féle német fordítás

Szót kell még röviden ejtenünk a német fordítás kérdéséről. Ezt Schedius Lajos, a pesti egyetem esztétikaprofesszora végezte el,²²⁰ akinek a neve, ahogyan Kisfaludyé, nem szerepelt a nyomtatványon. Ahogy azt Péteri Takáts József Kazinczyhoz írott levele bizonyítja, már a röpirat megjelenésével egy időben elkezdett terjedni a

nem tudván s visszavonulván, magát az országot fenyegeti a becsapás” (16. §).

²²⁰ Schedius munkásságához (említés szintjén mindkét munka szól Kisfaludy röpiratának lefordításáról): DOROMBY 1933: 78. és BALOGH 2007: 24.

hír, hogy a német fordítást nádori megbízásra Schedius Lajos készítette.²²¹ Schedius a 19. század első évtizedében részben személyes ismeretéből, részben hivatali elvárásból már korábban is dolgozott a főhercegnek: néhány magánjellegű felkérést leszámítva, alkalmi költeményeinek jelentős része a nádor megbízásából, illetve családjával kapcsolatos ünnepi alkalmakra készült.²²² 1808 decemberében Beckers még csak egy magyar nyelvű röpirat megjelentetéséről írt Kisfaludynak.²²³ 1809. február 22-én (a kivonat cenzúrázását követően) azonban a főszárnysegéd már arra utalt, hogy a német fordítás „fáradtságát” Kisfaludy magára vállalhatná. A német nyelven megjelentetni kívánt nyomtatvány célja Beckers szerint, hogy azokat is megismertesse ezekkel a „nemes gondolatokkal”, akik nem tudnak magyarul.²²⁴ Kisfaludy a német fordításra, illetve nyomtatványra sem Sághynak, sem Beckersnek írt február 26-i leveleiben nem utalt. Ha Péteri Takáts magától Kisfaludytól szerezte információit (amire minden esély megvolt, hiszen nemcsak hogy jó ideje igen közel álltak egymáshoz, de a háború során is kapcsolatot tartottak egymással), akkor azok nyilvánvalóan hitelesek voltak, s ha hihetünk Takátsnak és figyelembe vesszük Schedius előéletét, akkor a pesti esztétikaprofesszort személyesen vagy Beckers útján maga a nádor bízta meg a fordítás elkészítésével, miután Kisfaludy azt nem akarta vállalni vagy nem jutott rá ideje. Ugyanakkor, a vonatkozó hivatali vagy magánleveleknek – hacsak nem szóban történt a megbízás – eddig nem sikerült a nyomára akadni.

A Schedius-féle fordítás kéziratáról, azaz a fogalmazványról (F_{PW}), illetve tisztázatról (T_{PW}) alig tudunk valamit, ezek ugyanis nincsenek meg. Azt sem tudjuk, hogy a fordítás a javított tisztázati kéziratról készült-e vagy esetleg már a magyar nyelvű nyomtatvány képezte az alapját – mivel azonban a kettő lényegében meg-

²²¹ „Takáts József Kazinczy Ferenchez, Veszprém 1809. április 29.,” in KAZINCZY 1909–2013: VI, 351.

²²² BALOGH 2007: 71–72, a vonatkozó alkalmi munkák felsorolását lásd 72. l.j.

²²³ „Gr. Joseph Beckers Kisfaludy Sándorhoz, Buda, 1808. december 11.,” in VISZOTA 1909: 407.

²²⁴ „Gr. Joseph Beckers Kisfaludy Sándorhoz, Bécs, 1809. február 22.,” in VISZOTA 1909: 413.

egyezik, ezért ez a kérdés inkább csak a nyomtatás időrendjének szempontjából érdekes. Erre vonatkozóan csupán annyi információval rendelkezünk, hogy Kisfaludy nejének 1809. március 23-án, Budáról azt írta, hogy munkáját a „Schédius fordította németre”.²²⁵ Félreértésre adhat okot az, hogy míg a levél a cenzúrázott magyar tisztázattal kapcsolatban jelen időben („ki kell hagynom”, „*gyengítenem, mitigálnom*”), addig a német fordítással kapcsolatban múltban fogalmaz („a Schédius fordította németre”). Ha Schedius nem a korábban a részére átadott cenzúrázott tisztázaton végezte a fordítást, akkor valószínűleg elírásról lehet szó, hiszen március 23-én Kisfaludy még biztosan nem javította ki a szöveget.

Azt tudjuk még, hogy amikor Kisfaludy hivatalosan benyújtotta a röpiratát a nádornak, akkor a nyomtatott német példányt küldte be. A nádori katonai kancellária jegyzőkönyvébe 1809. április 10-ével iktatták a következőt: „Alexander Kisfaludy überreicht eine auf die ungrische Nation gerichtete patriotische Schrift.” A Kisfaludy-féle, ez alapján készült magyar „Napkönyv” megfogalmazásában: „Kisfaludy Sándor egy a’ Magyar Nemességhez intézett Hazafiúi írást nyújt be a’ Nádoorispánynak.”²²⁶ Az iratot a katonai kancellária tudomásul vette, majd *ad acta* tette.²²⁷ A levél, mellyel a röpirat egy nyomtatott német példánya beküldésre került – ha volt ilyen –, ahogy a többi hasonló esetben, minden bizonynyal selejtezésre került. A nyomtatvány címlapjának alján, piros írónnal a következő bejegyzés szerepel: „Original ungrisch v. Kisfaludy / Übersetzt v. Schedius”.

A Schedius-fordítás kéziratait illetően csupán egyetlen nyomra bukkantam. A kéziratok katalogizálásával foglalkozó Berlász Jenő és Csapodi Csaba-féle kézikönyv egyik, példaként említett címle-

²²⁵ „Kisfaludy Sándor Szegedy Rózához, Budán, Mátyás várában, 1809. március 23.”, in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 160.

²²⁶ KISFALUDY Sándor, *Napkönyve a’ Haza’ védelmére felkeltt Magyar Nemességnek. Levelezések’ kivonása. 1ső Kötet*, kézirat, MTA KIK Kt. K 772. f. 63r. (no. 91.)

²²⁷ MNL OL N 25 III. 38. köt. (*Protocoll der Exhibiten d. Insurr. In den Jahren 1808, 1809 & 1810, 1811, 1812, 1813, 1814, 1836*), 1809. április 10. no. 91. A nyomtatványt lásd MNL OL N 25 III. 1809, fasc. 1. rot. 32. no. 75. (eredeti száma: no. 91.)

írása ugyanis a következő: „Ms 1345 SCHEDIUS LAJOS »Patriotische Worte an Ungarns Adel von Ludvvig Schedius.« 1809. Autogr. 8 f. 34×21 cm. Poss.: Lukcsics Pál, EK 1926/37.”²²⁸ Eszerint, ha maga a leírás nem fiktív vagy hibás, akkor a kézikönyv megjelenése idején az Eötvös Loránd (1950-ig Magyar Királyi Pázmány Péter) Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárában még őriztek egy autográf Schedius fordítást. Ez ezek szerint Lukcsics Pál (1892–1936) tanár, történész birtokából került 1926-ban, feltehetőleg adományként a kéziratárba. A probléma, hogy a kéziratot még Schedius életművének szakértőjével, Balogh Piroskával, illetve az érintett intézmények dolgozóival való konzultációt követően sem találtam meg az ELTE Egyetemi Könyvtárában, illetve Egyetemi Levéltárában, de a Lukcsics-vonalon elindulva más potenciális őrzési helyeken (OSZK Kt., MTA KIK Kt., Eötvös Collegium Könyvtára) sem. Jelenleg e kézirrattal kapcsolatban mindössze annyi állítható bizonyosan, hogy lappang.

A Berlász-Csapodi-féle kézikönyv kéziratári leírását komolyan véve a megadott adatokból néhány igen feltételes következtetés azonban levonható. Az ugyan nem állapítható meg, hogy fogalmazványról vagy tisztázatról van-e szó, de azt valószínűsíthetjük, hogy amit a kézikönyv ebben a formában leírt, az csupán egy töredék volt (PW_t). Akár azért, mert szerzője eleve be sem fejezte, akár azért, mert a többi része elkallódott. A papírméret (kb. kis 2°) és a fóliószám (8 f.) alapján ugyanis, különösen úgy, hogy a német szöveg terjedelme nyelvi sajátosságok miatt a magyar eredeténél eleve valamivel nagyobb volt,²²⁹ egy, a Kisfaludyéhoz hasonló méretű betűket használó kézírásból maximum 16×4° szöveg férhetett rá ennyi papírra.

A fordítás alapvetően követi az eredetit, a lényegesebb eltérések a szöveg két aspektusát érintik. Egyrészt a mottók sorrendjét és a versbetétek számát, másrészt magát a fordítás nyelvét. Az előbbiről részletesen lesz szó az intertextualitással foglalkozó alfejezet-

²²⁸BERLÁSZ 1958: 51.

²²⁹A német nyomtatvány úgy lett 8,5%-kal lett hosszabb a magyarnál (120, illetve 131 oldal), hogy a végéről elmaradt a Kisfaludy Sándor- és a Virág Benedek-idézet.

ben. Az utóbbi kérdést illetően pedig nyilvánvaló, hogy a fordításnak komoly eszme- és fogalomtörténeti tétje van.²³⁰ Különösen igaz ez általában a politikai, s azon belül háborús irodalomra, különösen pedig mind a korszak egészét, mind az 1809-es háború propagandájának francia-német-magyar kulturális cserefolyamatait, továbbá a latin és a magyar politikai nyelvhasználat viszonyát illetően. Ez akkor is így van, ha a korabeli recepció – beleértve a megbízót, a szerzőt és a magát fordítót is – Kisfaludy röpiratának fordítása kapcsán épp nem problematizálta a fordítás kérdését (vagy nem maradt ennek nyoma). A hivatalos háborús propaganda esetén, a hivatalos osztrák szövegek magyar fordításáról – csakúgy mint a magyar közönségnek szánt szövegek német változatairól – alapvetően a nádori katonai adminisztráció keretein belül intézkedtek, sőt Beckers, illetve feltehetően maga a nádor sajátos politikai szempontjaik alapján értékelte is a beérkezett rölapokat, röpiratokat, köztük fordításokat is. Ettől függetlenül a magyar nyelvű újságokban (*Hazai 's Külföldi Tudósítások*, *Magyar Kurir*) vagy röpíven megjelentek a hivatalos változatoktól eltérő, a többség által közvetlenül nem autorizált szövegváltozatok is. A Kisfaludy-féle röpirat kapcsán a fenti probléma vizsgálata egy külön tanulmány tárgyát képezhetné, itt csupán arra a lényegi jelenségre szükséges felhívni a figyelmet: arra, hogy a politikai, háborús tárgyú fordításokra mindkét irányban meghatározónak bizonyult a kortárs absztraktabb német történeti-társadalmi-politikai terminológia kidolgozottságának, bevettségének szintje (nem beszélve arról, hogy a fordítást jelen esetben egy Göttingenben tanult, eruditus németajkú professzor készítette) és a latin, illetve részben a német mellett és helyett épp kidolgozás alatt álló magyar hivatali, politikai, katonai nyelv bizonytalan standardjai közötti diszkrepancia.

Szerző és olvasók

A nyomtatványok és a kéziratok címe a mű paratextusainak részeként, azon belül peritextuális elemként ragadható meg. A paratextusok a művek pragmatikai dimenziójának, azaz olvasóra gyakorolt

²³⁰ A fordítás eszmetörténeti problémájához: KONTLER 2013.

hatásának kiváltságos helyei.²³¹ A szövegváltozatok címadása kapcsán mindenekelőtt három kérdést szükséges vizsgálnunk: a szerzőség és az olvasó konstrukcióját, valamint a műfaji referenciát. Ezzel kapcsolatban egyúttal át kell tekintenünk a mű keletkezésével kapcsolatos levelezés szerzősége, olvasókra, műfajra vonatkozó részeit.

Az MTA KIK Kézirattárában őrzött fogalmazvány borítóján az alábbi cím olvasható: „A’ Magyar Nemességhez Egy Magyar Nem”, ennek belső oldalán, a mottók felett pedig, mintegy a szerzőre való utalás gyanánt: „A’ Magyar Nemzethez Egy Magyar Hazafi.” Az előbbi rövidíti a németnyelvű kivonat címe is (*An Den ungarischen Adel*) A röpirat magyarul és németül is anonim módon jelent, de a szerző a saját nevét már a fogalmazványon, a kivoanton és a tisztázaton sem tüntette fel. Beckers 1809. február 22-én kérdezett rá Kisfaludynál, hogy feltüntetheti-e a nevét a nyomtatványon. A Kisfaludy álal Ságghynak írott megrendelőlevél világosan leszögezte, hogy a borítón csak a cím szerepeljen, a szerző nevének kitétele nélkül. A tisztázat és a magyar nyomtatvány címe már *Hazafiúi Szózat a’ Magyar Nemességhez*, a német kiadásé: *Patriotische Worte an Ungarns Adel*, melyekben a szerzőre való utalás eltűnt. A fogalmazvány címének, illetve szerzősége utaló peritextuális részének az identifikációs retorikája a pseudonimitás körébe tartozik, míg a nyomtatványoké az anonimitáséba. Kisfaludy a *Himfy’ szerelmeinek* 1801-es első kiadásában is hasonló eljáráshoz folyamodott, ahol a kötet címében szereplő „Himfy” utalt egyúttal a szerzősége is.²³²

Beckers első levelében – nyilván a nádor üzenetét tolmácsolva – egyfelől az inszurrekció „előjogként” és „magasztos hivatásként”

²³¹ GENETTE 1996. A 18. század végi versgyűjtemények peritextusait vizsgáló Onder Csaba szerint ezek az elemek két kérdéshorizontot nyitnak meg a történeti kutatások számára: egyrészt „a szerzői identifikációs stratégia peritextusokban érvényesülő retorikájának kérdéseit”, másrészt „a paratextus és a szövegek egésze révén létrejövő olvasási szerződés kapcsán a peritextusokban található műfaji-olvasási ajánlások problémáját”, egyúttal hozzájárulhatnak „a történeti olvasó elváráshorizontjának (re)konstrukciójához is”. ONDER 2003: 12–13.

²³² ONDER 2003: 107–113.

értelmezett kötelessége kapcsán „minden nemes magyar”-ról, másfelől a potenciális befogadókat illetően „minden hazafi”-ről beszélt. Az előbbi definíciója ebben a kontextusban világos (az utóbbival később foglalkozom részletesen), ugyanis azt maga a felkelési törvény (1808:2. tc. 1. §) határozza meg: „minden egyes nemes embernek és azoknak, kiket a törvény ezen nevezet alá foglal”, beleértve „az országon kívül, azonban Ő szent felsége örökös tartományaiban lakó honfiusított idegenek[et] is, mint különben is nemesi kiváltsággal élők[et]”.²³³ Beckers a német kivonatra válaszolva világossá tette, hogy a munkát azért kellene lefordítani németre, hogy azt azok a személyek is megismerhessék, akik nem tudnak magyarul. Hogy Beckers pontosan kiket, mely csoportokat értett ez alatt, nem tudjuk, de ez az ötlet a gyakorlatban nem feltétlenül az eredetileg megcélzott nemesi olvasók csoportját tágitotta ki (hiszen a nem-magyarajkú, magyarul sehogys sem vagy rosszul tudó tetemes számú magyarországi nemességre tekintettel a német helyett inkább a latin fordítás lett volna célszerűbb), hanem újabb csoportokat, közte minden bizonnyal a bécsi kormányzati hivatalosságot és az örökös tartományok nyilvánosságait célozhatta meg. Kisfaludy abban a levelében, amivel 1809. február 11-én megküldte munkájának kivonatát, úgy fogalmaz, hogy röpiratával „meglehetősen elernyedtt honfitársainak szívére” („auf die Herzen meiner ziemlich erschlafftten Landsleute”) kíván hatni, majd később konkretizálta, hogy szózátát „a felkelt magyar nemességhez” („an den Aufgebotenen ungarischen Adel”) címezte, munkája tárgyát pedig „nemzete” („meiner Nation”) hanyatló és dicső korszakainak előadásában jelölte meg. Február 26-án tisztázattal írt levelében szintén „honfitársairól” („meiner Landsleute”), illetve „minden magyar hazafi”-ről („jeder ungarische Patriot”) és „minden egyes magyar”-ról („jeden individuellen Ungarn”). Ságghynak pedig ugyanezen a napon a „magyar nemesség”-ről, illetve „hazámfiái”-ről beszél.

Az inszurrekciós fogalmazvány címének pszeudonim szerzői konstrukciójában a röpirat szerzője mint egy rendileg és nemzeti hovatartozását tekintve lehatárolt közösség egy tagja tűnik elő. A fogalmazvány belső oldalán olvasható szövegelem olvasható a

²³³ CJH 1896–1901: VII, 376–377.

cím magyarázataként-pontosításaként vagy alternatívájaként is. Az első megközelítés szerint a főcímben körvonalazott, elsődlegesen rendi értelemben lehatárolt közösség („Magyar Nemesség”) és a magát ennek részeként értelmező szerző („Magyar Nemes”) az ennek alárendelt magyarázó-pontosító alcímben explicite a „Magyar Nemzet”-tel és a „Magyar Hazafi”-val lesz azonos. A cím mint peritextus retorikájában konstruálódó exkluzív „mintaolvasó”²³⁴ így egyértelműen – valamilyen ki nem mondott kritérium szerint – magyar és – rendi státusát tekintve – nemes lesz. Amennyiben, a kevésbé valószínű második esetről, tehát címvariánsról van szó, úgy a kollektív identitás kereteinek jelölésére szemantikailag rugalmasabb fogalmak alkalmazásáról beszélhetünk. A „Magyar Nemzet” ebben potenciálisan tágabb közösségre is utalhat a magyar nemességnél, bár referenciája nyilvánvalóan és mindenekelőtt az utóbbi, ehhez hasonlóan a „Magyar Hazafi” is tágabb kört jelölhet ki, mintegy elfedve a szerző rendi státusát. A nyomtatott röpirat magyar és német címe végül az explicit módon szűkített közösséghez, a „Magyar Nemesség”-hez szól, továbbá teljesen eltűnt belőle a pseudonim szerzői konstrukcióra való utalás is. Ehhez jött még egy, a motókban, illetve az intertextuális utalások egy részében konstruálódó implicit műveltségkritérium (magyarul, latinul, németül és franciául, a klasszikus és kortárs irodalom ismeretével rendelkező olvasó) is, tehát eszerint a röpirat mintaolvasója: művelt, magyar és nemes.

A fogalmazványban a szerzőre vonatkozó „Magyar Hazafi” még homályosabbá teszi a pseudonimiát, egyúttal megnyitja az elemzés perspektíváját a „Hazafi”-nak és a belőle képzett szavaknak a patriotizmus korabeli fogalmi komplexumához való viszonyában. Czuczor Gergely és Fogarasi János szótára szerint a „hazafi” jelenthet egyrészt – mintegy leíró értelemben –, hogy valaki „[b]izonyos hazának szülötte, fia, polgára, meghonosult lakosa”, másrészt pozitív jelentéstartalommal, „[n]emesb ért[elemben]”, hogy „oly polgára a hazának, ki ennek javát, hírét különösen előmozdítani törekszik, ki a hazának, mint anyának háladatos fia”.²³⁵ A „Hazafi” kifejezés első előfordulását Szily Kálmán a 17. század közepére, a

²³⁴ ONDER 2003: 140–141.

²³⁵ CZUCZOR-FOGARASI 1862–1874: II, 1486–1487.

„Hazafiság” megjelenését a 18. század harmincas éveire datálta.²³⁶ Kisfaludy röpiratának szóhasználatában a jelző nélküli „Hazafi” általában véve leíró értelmében mint a territoriális és politikai ország lakosára, illetve polgárára utal. A „Magyar” jelzővel ellátva, bár Kisfaludy gondolkodását ismerve az etnikai és nyelvi hovatartozást jelzi, de nem zárja ki az ezektől a tényezőktől független identitásformát jelölő *hungarus* fogalmát sem, amennyiben lehetővé teszi a „Magyarország lakója” vagy „polgára” jelentésben történő olvasást is. Azt, hogy Kisfaludy a „Hazafi”-t önmagában értékvonatkozás nélkül használta, az is mutatja, hogy mindig jelzős szerkezetben ír „Hazafi”-akról, amikor pozitív („vitéz”, „jó és okos”, „jeles”, „nagyszívű, nagylelkű”, „igaz” stb.) vagy negatív („[r]ossz”) értelemben alkalmazta a szót. Leíró módon, az ország lakosságának egy bizonyos rendi, etnikai jellemzők vagy kor alapján csoportjára utalt, amikor „Nemes”, „Magyar” vagy „ősz” hazafiakról írt. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy amikor ebben a deskriptív értelemben a szöveg egyszerűen „Hazafiak”-ról beszél, akkor is mindenekelőtt a személyes (országos) nemességgel rendelkező magyar nemesek mint az ország polgárai jelentik a referenciáját, hiszen a felkelés elsősorban őket érinti, a politikai nemzet pedig mindenekelőtt velük azonos a korban. Ezzel szemben a „Hazafi”-ből képzett „hazafiság” vagy „hazafiság” főnév, illetve a „hazafiúi” melléknév a röpiratban egyaránt pozitív értéktartalommal telített és a patriotizmushoz, mint a „Hazafiaktól” elvárt reflektált, politikai jellegű érzelmi-értelmi diszpozícióhoz kapcsolódik.

Schedius német fordítása a „Hazafi”-t „Patriot” vagy „Mithbürger” szóval adta vissza: az alapvető fogalomtörténeti tendenciákat tekintve a német nyelvben e kettő a 18. század végéig egyrészt egymás, illetve a „Landsmann” szinonimája volt, másrészt a „Patriot” kifejezést a korban, a magyar esethez hasonlóan, már egyre inkább használták a „haza barátja” („Vaterlandsfreund”) értelmében is. Schedius szóhasználatában, Kisfaludy magyar szövegéhez hasonlóan, alapvetően úgy tűnik, hogy a két német kifejezés alkalmazása mögött még nem a fenti jelentésárnyalatok tudatos megkülönböztetésének szándéka, hanem inkább stilisztikai megfontolások áll-

²³⁶ SZILY 1902–1908: I, 125–126 és II, 476.

tak, ettől függetlenül ezek potenciálisan a kortárs olvasó számára akár erőteljesebben is megidézhették a patriotizmus gondolkörét. A nyomtatott röpirat magyar és német címében szereplő képzős forma („Hazafiúi”, „Patriotische”) pedig egyértelműen a hazaszeretet politikai fogalmának jelentéskörében mozgott.

Műfaj

A *Hazafiúi Szózat* 1809-es háború irodalmában a hosszabb, deskriptív formai és tartalmi tekintetben „brosúraként” (a korabeli szóhasználatban: „Broschür”) vagy „pamfletként” jellemezhető szövegtípusok közé tartozik, melyek általában kisalakú füzött, aktuális politikai-közéleti tartalmú nyomtatványok voltak,²³⁷ konkrétan pedig a félhivatalos és a nem-hivatalos propaganda eszköztárába tartoztak. A szó pusztán formai, illetve formai-tartalmi kritériumokat is megfogalmazó neutrális értelme mellett, a korban német nyelvterületen a „Pamphlet”, illetve a magyarba a németből átkerült „broschür” egyaránt felvethetett negatív-pejoratív módon értéktelített jelentést is (Streit- vagy Schmähschrift, azaz viszálykodó, illetve ócsárló írásmű).²³⁸

A megbízó és a szerző levelezéséből kiindulva számos elnevezést találhatunk a röpirattal kapcsolatban. Beckers 1808. decemberi megbízásában nem-buzdító-jellegű („keiner Aneiferung”) „röpiratok” („Flugschriften”) iránti igényről esik szó. Kisfaludy 1809. feb-

²³⁷BERG 2003.

²³⁸Erre jó példa lehet Kazinczy Ferenc nyelvhasználat, amelyben a „broschür” egy olyan tendenciózus, aktuális közéleti témákkal foglalkozó szövegtípusként jelent meg, amelynek minősége, azaz tartalmi hitelessége, megbízhatósága – legalábbis egy literátus diskurzusban kimunkált normatív igazságkritérium felől – erősen vitatható. Kazinczy 1809 elején, a következőképpen nyilatkozott a háborús és politikai ügyeket érintő népszerű korabeli nyomtatványokról az erdélyi Cserey Farkasnak: „Számot kell tudnod adni magadnak és a’ világnak minden érzéseid felől, ’s a’ felhozandó próbáknak tekintet érdemlőbb forrásokból kell véve lennie mint azok a’ nyomorúlt broschürök, a’ melyeket a’ járatlan Delfii oraculumoknak tart, holott bérbe fogadott firkálójik magok is kaczagva írják, hogy hányat fognak elszedíteni.” „Kazinczy Ferenc Cserey Farkashoz, Széphalom, 1809. február 21.”, in KAZINCZY 1890–2013: VI, 245.

ruár 11-én a kivonatot megküldő válaszában „egy kis írás” („eine kleine Schrift”), „a kezdetben rövidnek szánt röpirat”, amely „egy kis munkácskává nőtte ki magát” („die Anfangs kurz sein wollende Flugschrift zu einem kleinen Werkchen angewachsen”), „munkácska” („Werkchen”), továbbá „egy hazafias figyelmeztetés” („eine patriotische Mahnung”), „egy hazafias felhívás/felszólítás/serkentés” („ein patriotischer Aufruf”). Beckers válaszában válaszában „ez a felhívás” („diesen Aufruf”). Végül a főszárnysegédnek írt február 26-i levélben „hazafias írás” („patriotische Schrift”), „hazafias munkácskám” („mein patriotisches Werkchen”) vagy egyszerűen „munkám” („meine Arbeit”), míg a Sághynak küldött levélben „munka”, „munkácska”, „kis munkám”, „hazaíui vitézségre buzdító írás”. Végül a hivatalosság nyelvén a katonai kancellária jegyzőkönyvében: „eine auf die ungrische Nation gerichtete patriotische Schrift”, ennek Kisfaludy-féle magyar fordításában: „egy a’ Magyar Nemességhez intézett Hazaíui írást”. A nádor Bécsbe küldött hivatalos felterjesztésében pedig egyszerűen csak „egy kis nyomtatvány” („eine kleine Druckschrift”). Eszerint tehát Kisfaludy műve a szerző saját meghatározása szerint 1. hazafias irányultságú, 2. „kisebb”, de nem rövid, 3. apellatív, buzdító-intő funkcióval bír.

A szöveg peritextusai felől nézve, a fogalmazvány címe vagy címei pusztán tematikusak: meghatározzák, hogy ki a szerző és kikhez szól. A nyomtatványok címe ellenben tematikus és rématikus aspektusokat vegyít egymással: mindkét elem bír orientációs hatással, de míg az előbbi a tematikus keretekre utal, addig az utóbbi, mely a műfaji kódot jeleníti meg, meghatározó ajánlásnak számít a létrejövő műfaji paktumban.²³⁹ A magyar és német cím rématikus eleme a „Szózat” („Worte”), mely kiterjesztett, jelzős formájában egy tematikus jellegű aspektust is felmutat („Hazaíui”, „Patriotische”), illetve a műfajt pontosítja. Az „a’ Magyar Nemességhez” elem tematikus, ezzel funkciójában azonos, de jelentésében némileg eltérő a német változat: „an Ungarns Adel”, azaz „Magyarország nemességéhez”. Schedius nyilvánvalóan pusztán stilisztikai megfontolásból magában a röpiratban párhuzamosan használja az „Ungarns Adel”, „der ungrische Adel”, „ungrische Adeliche” szókapcsolatokat.

²³⁹ A két kategóriához lásd ONDER 2003: 133–137.

Ugyanakkor, a német nyomtatvány címének tematikus eleme – tudatosan vagy öntudatlanul – mégiscsak eltér Kisfaludy németnyelvű kivonatától, mely szó szerint fordította németre a fogalmazvány főcímének elejét („*ungarischen Adel*”) és az eredeti Kisfaludy-féle, a hagyományos rendi jogi elhatároláson túl potenciálisan etnikai, nyelvi-kulturális konnotációkat is hordozó, nemzetre utaló melléknévvel szemben egyértelműen a kollektív identitás államközösségi vonatkoztatási keretében értett országra és annak nemesi rendjére mutat.

A cím tematikus eleme, a „Szózat”, a magyar nyelvben igen régi, többjelentésű szó, melynek a Czuczor–Fogarasi-féle szótár szerint első jelentése: „Hallatosan kiejtett szó, mintegy a beszélő vagy éneklő szervek műve. Vitethetik a zenei hangszerekre is [...]. [...] [A] szózat némileg tartalmasabb, és nyomatossá a szónál.” Másodikként megadott jelentése szerint pedig: „Több szóból álló mondat, vagy beszéd, melynek célja különös figyelmet gerjesztetni, vagy benyomást tenni [...]” Az idézett szócikk azt is megjegyezte, hogy ebben az értelemben címezte Vörösmarty Mihály *Szózat*nak híres versét.²⁴⁰ Dávidházi Péter hívta fel rá a figyelmet Vörösmarty költeményét elemezve, hogy a 18. század végén és a 19. század első felében a kifejezés „egyaránt előfordulhatott profán és szakrális összefüggésben, de világi kontextusban is többnyire főntről, térbeli vagy erkölcsi magasságból elhangzó fenséges szöveggént értették, és csak ritkán valami más, köznapibb jelentésben, például amikor nyelvészeti szakszóként a beszéd érzékelhető hangzását jelölte”.²⁴¹ Kisfaludy magyar nyelvű nyomtatott röpiratának címében szerepelő direkt műfaji ajánlás tehát a szövegnek a szekuláris ünnepélyes regiszterben, intő és buzdító jellegű, továbbá a „Hazafiúi” jelzőt tekintetbe véve a patriotizmushoz kapcsolódó politikai beszédként való olvasatára tett erős javaslatot. A magyar „szózat” kifejezés, melyet Kisfaludy ebben a formában kizárólag röpirata címében használ, ebben a kontextusban megfelel a német „Aufruf”-nak, ahogy többször is nevezi szövegét, amely meghatározást válaszában Beckers is átvette. Az „Aufruf” megfelelője Ballagi Mór szerint pedig „felszólítás, föl-

²⁴⁰ CZUCZOR–FOGARASI 1862–1874: V, 1437.

²⁴¹ DÁVIDHÁZI 2016: 66.

hívás; serkentés”, az „Aufrufen” ige kapcsán egyenesen a „das Volk zur Vertheidigung des Landes”, azaz „a népet az ország védelmére fölszólítani v. fölhíni” példát adja meg.²⁴² Ennek tükrében Schedius a magyar kifejezés etimológiáját és saját nyelvérzékét követve az ennél semlegesebb, apellatív műfaji utalást nem tartalmazó „Worte” szót használja, amely ebben az értelemben inkább egyszerűen csak „megnyilatkozás”-t („Äußerung”) jelent.

Hogy az „Aufruf” kifejezés, amely egyik szinonimája a „Proklamation”-nak is,²⁴³ általánosabb értelemben véve mennyire tág értelmű, azt az is mutatja, hogy a korban a konkrét alkalmisághoz kötődő, elsődlegesen orális egyházi és világi beszédműfajokon túl a széles körű írásbeli terjesztésre szánt rövid intő, buzdító szövegek mellett, az olyan hosszabb, formailag a „pamflet” vagy „brosúra” fogalmával leírható művek is beleérthetők, mint Kisfaludy *Hazafiúi Szózata*. Bonyolítja a helyzetet, hogy a röpirat végén található, az egész szöveg egyhatodát kitevő utolsó fejezetet Kisfaludy „Proclamatio”-nak nevezte a tisztázati példányhoz készített javításainak fogalmazványában, s így utalt rá az Egyetemi Nyomda gondnokának, Sághy Ferencnek is. Ez tehát egy, az egész mű üzenetét sűrítő intő-buzdító rövidebb – de a korabeli szűkebb értelemben proklamációként vett szövegeknél így is hosszabb – záró kiáltvány a hosszabb szózaton belül, amely aztán a nyomtatványokban alcímek híján formailag már nem különült el élesen a többi szövegrésztől.

A szöveg egy bizonyos pontján Kisfaludy azzal szakította meg Mátyás király nagyságának és uralkodása alatt a nemzet dicsőségre emelkedésének taglalását, hogy „keveset mondani” e tárgyról „vétek volna, sokat írni pedig nem ezen hazafiúi elmélkedéseknek szűk határába való”.²⁴⁴ Ezen a ponton tehát a szerző további adalékot szolgáltatott a műfajra vonatkozóan (amely korábban keletkezett mint a végleges cím): egyrészt hazafias tárgyú elmélkedésként defi-

²⁴²BALLAGI 1862: 74.

²⁴³HAMBSCH 2005: 192. Eszerint a német „Proklamation” megfelelője lehet még „Aufruf, Ausrufung, Erklärung”, azonos jelentésű a középlelatin „proclamatio”, az angol és francia „proclamation”, illetve az olasz „proclamazione”.

²⁴⁴[KISFALUDY] 1809a: 40.

niálta saját munkáját, másrészt műfaji normaként a rövidséget, tömörséget (*brevitas*) hangsúlyozta. Ez utóbbi lépés azonban inkább egy detrakciós alakzatnak tekinthető, hiszen a Mátyásnak tulajdonított erényekről és nagy tettekről, illetve más hasonló tárgyakról Kisfaludy, mintegy eltérve a korábban maga számára felállított műfaji normától, nagyon is hosszasan értekezett. A szöveg ezen részében rejlő jelentéstöbblet a német fordításban azonban egyszerűen elveszett („in die engen Gränzen dieser Schrift”).²⁴⁵

A mű szerkezete

Kisfaludynak a kinyomtatandó művel kapcsolatos eredeti szerzői szándékait a tisztázata reprezentálja, amire a szöveg tartalmi elemzésénél tekintettel kell lennünk. A röpirat felépítésének megértéséhez azonban nem annyira a tisztázati példány, sokkal inkább a fogalmazvány és a tisztázata javításai segítenek. Ezek alapján ugyanis kiderül, hogy bár a végleges szöveg elsőre akár meglehetősen konfúzusnak is tűnhet,²⁴⁶ ám közelebből szemügyre véve, Kisfaludy – a maga módján – igen nagy tudatossággal strukturálta röpiratát. A fogalmazványban húsz fejezet – a tisztázathoz képest némileg eltérő sorrendben – még számmal volt jelölve, míg az utolsó számozatlanul maradt, ez utóbbit Kisfaludy „Proclamatio” címmel illette a tisztázathoz készített javításaiban. A Beckersnek küldött kivonat összesen húsz jelölt szakaszból állt (a proklamáció kivonatát egyáltalán nem tartalmazta), a Ságynak megküldött levélben viszont jelezte Kisfaludy, hogy „[a] munka 20 paragraphusból és a végén egy proclamációból” áll.²⁴⁷ Nyilvánvalóan a szöveg létrehozását, korrektúráját és cenzúráját segítő segédesszökről volt szó, ugyanis a tisztázatból (melyben a paragrafusok végét egy-egy „középvonás” jelöli) és az ennek alapján készített nyomtatványból ezek már hiányoztak.

²⁴⁵ [KISFALUDY] 1809b: 43.

²⁴⁶ Császár Elemér megfogalmazásában a *Hazaifüi Szózat* „egy terjedelmes, de hosszú történeti fejtegetései miatt kissé erőtlen s csak a végén neki-lendülő” röpirat. Császár 1910: 115. Fenyő István szerint a művön belül „szüntelen” változtatott politikai, történetírói és erkölcsbölcseleti attitűd „egészen lazává, sőt kuszává teszi a kompozíciót”. Fenyő 1961: 271.

²⁴⁷ „Kisfaludy Sándor Sággy Ferenchez, Sümeg, 1809. február 26.”, in GÁRDONYI 1927: 92.

Az alábbi táblázat a fogalmazvány a mű vázlatos szerkezetét mutatja be, a fejezetek rendjével – amely esetben a fogalmazvány első változata (F_1), a német kivonat (K), illetve a fogalmazvány második változata (F_2), a tisztázat (T) és a nyomtatványok között van eltérés –, azok vázlatos tartalmi kivonatával. A nyomtatásra került kézirat szerkezete ennek tükrében a következőképpen nézett ki. (1) Az 1–6. fejezetekben Kisfaludy a személyes nemesi felkelés indoklásával foglalkozott, kitérve a nemesség mibenlétére és a patriotizmus kérdésére. (2) A 8–15. fejezetek egy periodikus történeti elbeszélést alkottak. Ennek első felében Kisfaludy a nemesi vitézség és a politikai közösség múltjának dicsőséges korszakait (+) mutatta be (7–10.), ezt követően egy fejezet a nagy személyiségek kultuszának kérdésével foglalkozott, végül újabb négy fejezet (12–15.) az erkölcsi és katonai hanyatlás korszakait tárgyalta (–). (3) A következő részben a magyar (nemesi) nemzetkaraktert jellemezte, mint amely inkább gazdálkodásra és katonáskodásra hajlamos (16.), majd két fejezetben (17–18.) a nemesség katonai alkalmasságának visszanyerésmegteremtését szolgáló különféle új eszközökkel foglalkozott (*Ludovicea* és katonai nevelés, hadtudományi irodalom és mecénatúra). Ezután az 1809-es felkelés előkészítésének két kulcsfontosságú kérdését illetően foglalt állást: egyrészt a minél nagyobb számú felkelő lovasság kiállításának, másrészt az inszurgensek preventív célú, szükség esetén az országhatáron kívül való bevetésének kérdésével kapcsolatban. Végül az egész munkát egy, a többinél jelentősen hosszabb, a teljes szöveg egyhatodát kitevő kiáltvány-jellegű fejezet zárta („Proclamatio”), amely önmagában is lekerékített szöveg-egészként, sűrítve mutatta fel a röpirat üzenetét és argumentációjának főbb pontjait.²⁴⁸

²⁴⁸ [KISFALUDY] 1809a: 101–120.

No. (F ₁)	No. (K)	No. (F ₂ , T, HSz, PW)	pp. (HSz)	Kivonat tartalom
1.	1. §	[1.]	5–10.	A fenyegető veszély körvonalazása és a személyes nemesi felkelés
2.	2. §	[2.]	10–11.	A személyes felkelés
3.	3. §	[3.]	12–14.	A nemesség értéke és áldozata
4.	4. §	[4.]	14–17.	A patriotizmus jelentése
5.	5. §	[5.]	17–21.	A katonáskodó magyar nemesség eredete
6.	6. §	[6.]	21–23.	Az inszurrekció eredete és a Habsburgok örökletes joga a koronára
8.	7. §	[7.]	23–30.	I. (Nagy) Lajos (+)
9.	8. §	[8.]	30–38.	Hunyadi János (+)
10.	9. §	[9.]	38–45.	Hunyadi Mátyás (+)
7.	10. §	[10.]	45–51.	Mária Terézia és az 1741-es felkelés (<i>vitam et sanguinem</i>) (+)
11.	11. §	[11.]	51–56.	Vitézi erény és nemzeti lét, patrióta-vitézi hőskultusz, a „nemzeti monarcha” eszméje
12.	12. §	[12.]	56–73.	A tatárjárás (–)
13.	13. §	[13.]	73–75.	II. Ulászló és a Dózsa-parasztháború (–)
14.	14. §	[14.]	76–83.	Mohács (–)
15.	15. §	[15.]	84–88.	Mária Terézia uralkodása és a hosszú békekesség árnyoldalai (–)

16.	16. §	[16.]	88–91.	Katonáskodás, gazdálkodás, kereskedés és a magyar nemzeti karakter
17.	17. §	[17.]	92–94.	<i>Ludovicea</i> , katonai nevelés
18.	18. §	[18.]	94–97.	Hadi tudományok és mecenatúra
19.	19. §	[19.]	97–99.	Lovas hadviselés és huszártaktika
20.	20. §	[20.]	100–101.	„Preventív” háború
[Proclamatio]	–	[Proclamatio]	101–120.	Kiáltványszerű zárófejezet

Intertextualitás

A transztextualitás szempontjából túlradóan gazdag röpirat több és műfajilag sokféle munkából átemelt szövegrészt tartalmaz. Van, ahol ez explicit formában jelenik meg, azaz névvel és tipográfiaiilag is (idézet, térköz, kurziválás) jelölve van, máshol viszont nincsen. A mottók, illetve a verses szövegek egy része kurzivált, térközzel elválasztva, szerzőjük vezetéknévének verzál szedésével jól elkülönül a főszövegtől és az abba simuló történeti kútfőktől. Bár a röpiratban lábjegyzetek – amelyek egyébként röpiratok, sőt buzdíto költemények esetében is előfordultak a korszakban – nem találhatók, úgy tűnik, mintha Kisfaludy mindig pontosan jelölte volna forrásait. A szó szerinti idézetek egy része eredeti nyelven szerepel: latinul, franciául, németül, illetve magyarul, más részük pedig Kisfaludy saját magyar fordítása. A *Patriotische Worte* hűen követi ezt az eljárást: Schedius a magyar nyelvű versbetétek kivételével, a magyar szöveget ültette át németre, az idegen nyelvű idézeteket pedig változatlanul hagyta. A német nyomtatványban egyedül a kötet élén álló mottó három versének a sorrendje lett felcserélve, illetve a mű végéről elmaradt két, Kisfaludytól és Virágtól származó magyar idézet.

(1a) A Kisfaludy által előszeretettel citált költők nagy része magyar „kortárs”, sőt Kisfaludy barátja, közeli ismerőse volt: Batsányi János és különösen Virág Benedek. Külföldi kortársai közül egyedül Friedrich Schillert idézte a végleges változat egyik mottójaként (*Elegie*, későbbi változatának címe: *Der Spaziergang*), de a fogalmazvány mottói között még egy Voltaire idézet is szerepelt (*L'Auteur arrivant dans sa terre près du lac de Geneve. Mars 1755.*). Az utóbbi a nemesi szabadság értékét volt hivatva megidézni a szabadság egyetemessé tágitott fogalmán keresztül, ám minden bizonnyal az idézett sorok politikai érzékenysége – a „zsarnokok udvarainak” félreérthető említése – miatt, Kisfaludy ezt végül maga hagyta ki a tisztaíratból. A klasszikus auktorok közül Ovidius száműzetésből írott verses leveleiből szerepeltet részleteket (*Epistulae ex Ponto*).²⁴⁹ Virág Benedek verseit *Poétai Munkájának* 1799-es kiadásából, a peritextuson kívül (*Gróf Gvadányi József M. Lovas Generálisnak*), a főszövegben összesen három helyen hivatkozta.²⁵⁰ Egyszer a külföldi és magyar „nagy személyiségek” és „hősök” kultusza kapcsán idézte a *Gróf Festetics György Ő Nagyságának* című költeménynek azt a részletét, amely a poézis érdem és dicsőség között közvetítő funkciójára vonatkozott. Két alkalommal pedig *A táborból megtért Hazafiakhoz* című 1797-es inszurrekciós verset: egyszer a politikai közösség bukásához vezető elpuhultságot eredményező hosszú béke luxuskritikai narratíváját megerősítendő, egy másik helyen pedig a „Proclamatio”, s egyben az egész röpirat zárataként. Batsányi 1789-es, Virághoz írott verse, a *Serkentő válasz* a munka egyik történeti fejezetét, a mohácsi csata és az ahhoz vezető út elbeszélését zárja, aminek egyik hibás sorát egyébként maga a vers szerzője javította ki a *Hazafiúi Szózat* egyik példányán.²⁵¹

(1b) Kisfaludy önmagát is idézte kétszer (ahogyan erre Kazinczy Ferenc is felhívta a figyelmet). Rögtön a mű elején a veszedelemben lévő haza metaforáját a *Kesergő szerelem* III. énekének, a francia há-

²⁴⁹ 1796-os naplójából tudjuk, hogy Ovidius nem csak kedvelt olvasmánya volt, de saját – lealacsonyító garnizonszolgálat, majd fogsággal terhes – katonasorsa és a római költő száműzetése között párhuzamot is vont.

²⁵⁰ VIRÁG 1799. Kritikai kiadása: VIRÁG 2011.

²⁵¹ FENYŐ 1956: 356.

borúknak a tradicionális európai erőegyensúlyra tett bomlasztó hatását ecsetelő versszakain keresztül bontotta ki. A röpirat végén pedig, Virág versét megelőzően a *Somló* I. énekének négy sorát intézte az olvasóhoz. Az intertextuális utalások alkalmazásán keresztül a szöveg természetesen kanonizált is: a szerző anonimitása ugyanis lehetőséget adott Kisfaludynak arra, hogy az argumentációt erősítő versbetétek szerepeltetésével különösen Virág és a saját maga helyét a francia háborúkat kísérő patrióta-nemzeti irodalmi diskurzuson belül megerősítse, nevét széles körben popularizálja a magas példányszámban terjesztett röpiraton keresztül.²⁵²

(2) A nyomtatványokban mindössze két, a politikai filozófia köréhez sorolható könyvre tett utalással találkozhatunk: az egyik Cicero etikai munkája, a kor magyar oktatásában is előszeretettel forgatott *De Officiis*, a másik pedig Montesquieu *De l'Esprit des Lois* című műve, amely szintén eléggé ismert volt a századforduló értelmisége számára.²⁵³

(3) Két aktuális politikai szövegrészlet is feltűnik a röpiratot záró „Proclamatió”-ban: I. Ferenc és József nádor 1808-as országgyűlésen elhangzott beszédei. Mindkét részlet magyar fordítása és latin eredetije megtalálható a nyomtatott országgyűlési naplóban. A *Szózatban* ugyanakkor nem a jegyzőkönyv hivatalos fordításai szerepelnek – amely kötetnek amúgy a magánkönyvtárban sincs nyoma –, hanem úgy tűnik, Kisfaludy saját maga ültette át magyarra a latin szövegeket. Mindez arra enged következtetni, hogy ha hozzáfért a jegyzőkönyvhöz vagy nem volt elégedett annak magyar változatával, vagy más úton, például a megyegyűlésen keresztül jutottak el hozzá az ünnepélyes záróbeszéd latin leiratai. A mű fogalmazványa is ezt a feltételezést erősíti, ugyanis I. Ferenc beszédéből először csak egy rövidebb részletet iktatott a szövegbe, majd ezt később jelentősen kiegészítette, javította, illetve a tisztázatlan is több helyütt korrigálta.²⁵⁴

²⁵² A korábbi inszurrekciók népszerű lantosa, Virág Benedek 1809-ben nem írt verset a felkelésre, Kisfaludy munkáján keresztül azonban mégis részesévé váltak szövegei a propagandadiskurzusnak.

²⁵³ Vö. BALÁZS–PENKE 2012.

²⁵⁴ KISFALUDY Sándor, *A Magyar Nemességhez Egy Magyar Nemes.*, kézirat, MTA KIK Kt. K 379/3. f. 28v.

(4a) A történeti hivatkozások – legalábbis első pillantásra – két csoportra bomlanak: egyfelől kortárs történetírók munkáira, másfelől különféle történeti forrásdokumentumokra. A 18. századi latin nyelvű történetírás képviselői közül a leggyakrabban előforduló név Palma Károly Ferencé, de egy helyütt említés történik Kollár Ádám Ferencre, illetve a püspök Batthyány Ignác kéziratos történeti szövegére is. A többi átvett utalás között található forrásdokumentum (Mátyás király Veronai Gáborhoz írott levele), humanista történetírók munkáiból vett idézetek (Petrus Ransanus, Spalatói Tamás). (4b) Végül mindemellett két kultuszképző verses szöveget is szerepeltetett Kisfaludy: az egyik a *Nádasdy Mausoleum* Attiláról szóló előgiumának, míg a másik Alexander Cortesius itáliai humanista Mátyás királyt dicsőítő enkómiumának egy részlete.²⁵⁵

A történeti fejtegetésekben található explicit intertextuális utalások – elsődleges források egyfelől, szekunder történeti munkák másfelől – azt a látszatot keltik, mintha Kisfaludy a röpirat elkészítése során maga is módszeres kutatást folytatott volna az inszurrekció szükségességét alátámasztó történeti elbeszélés megalkotásához. Ahogyan a felkelés történetének feldolgozásából tudjuk, éppenséggel nem állt távol tőle a rendszeres, kútfőkre alapozott munka. Ezek a részek ugyanakkor, ahogyan a következő fejezetben látni fogjuk, döntően egy aulikus jogtörténész, Keresztury József 1790-ben megjelent latin nyelvű hadügyi munkájából származnak.

A történeti részek forrásai és szemlélete

A következőkben a munka történeti fejezeteiről lesz szó (7–10., 12–15.), illetve az ezek közé ékelt 11. fejezetről, amely utóbbi mintegy kettévágva a dicső és hanyatló szakaszokra osztott tereziánus korszakot, általában a nemzeti nagyság és a vitézség összefüggéseiben találja meg a nemzeti történelem lényegét, mintegy szemléletileg megalapozva mind a korábbi és későbbi fejezeteket.

A *Hazaifüi Szózat* nemesi-nemzeti (had)történeti narratívájának részletes elemzésére helyütt nincs tér, alapos és elemző bemutatása egy különálló hosszabb, historiográfiai és politikai eszmetörténeti szempontokat egyaránt érvényesítő tanulmány feladata lehet-

²⁵⁵Cortesius magyarországi hatásához lásd SZÖRÉNYI 2018.

ne. A szövegkiadás vonatkozó jegyzeteinek magyarázatához szükséges mértékben azonban elengedhetetlen egyrészt Kisfaludy forrásainak és módszerének, másrészt a *Hazaifüi Szózat* történeti elbeszélésének, illetve az ebben körvonalazódó történelemszemléletnek a legalább vázlatos bemutatása. A szakirodalom habár magának a történeti elbeszélésnek a korabeli jelentőségét elismerte, mindmáig nem foglalkozott érdemben az elemzésével, illetve, ha kísérletet is tett erre (lényegében egyedül Fenyő Istvánról van szó), Kisfaludy munkamódszerét és forráshasználatát tekintve alapvetően rossz nyomon járt és így félreértelmezte azt, míg a röpirat történeti narratívájának – sőt általában véve az egész munkának – az értelmezését illetően felszínes maradt, ami jelentős részben a vizsgálatok filológia-textológiai megalapozatlanságára vezethető vissza. Kétségtelen azonban, hogy találó Fenyő értékelése, aki a szöveg romantikus vonásai, illetve a kézirat Napóleonnal és a francia hadsereggel kapcsolatos részei mellett mindenekelőtt abban látta Kisfaludy munkájának jelentőségét és korszerűségét, hogy az „[a]z első magyar nyelvű népszerű történelmi eszmefuttatást nyújtja, mely nagy példányszámban terjed, s agitatív hangjánál fogva is alkalmas arra, hogy még a közömböseken is érdeklődést keltsen az elmúlt idők iránt”.²⁵⁶ A *Hazaifüi Szózat* átfogó igényű, politikailag-társadalmilag exkluzív történelemszemléleti bázison megfogalmazott történeti elbeszélés a buzdító röpiratot tehát egyúttal nemesi-nemzeti szellemben, immár magyar nyelven írt populáris történeti munkává avatja, olyan művé, melynek jelentősége jócskán túlmutat a nemesi felkelés irodalmának szűkebb alkalmiságán.

Fenyő István, a *Hazaifüi Szózat* történeti idézetei nyomán arra a következtetésre jutott, hogy Kisfaludy munkája történeti részeihez az anyagot néhány nyomtatásban is megjelent elsődleges és másodlagos forrásból merítette. Véleménye szerint Kisfaludy „sűrűn idézi” Palma Károly Ferenc *Notitia Rerum Hungaricarum*-át, amelynek háromkötetes 1775-ös (második) nagyszombati kiadása könyvtárban megvolt, továbbá „nyilván sűrűn forgatta” Petrus Ransanus *Epitome rerum Ungaricarum*-át, Spalatói Tamás *Historia Salonitanorum*

²⁵⁶FENYŐ 1961: 270–271. Természetesen Kisfaludy röpirata nem az első ilyen munka volt.

*Pontificum atque Spalatensium*ának 1748-as kiadását, illetve Werbőczy István *Tripartitum*ának 1753-as kiadását is. Sőt feltételezte Virág Bendek *Magyar Századok* című munkájának 1808-ban megjelent első kötetének hatását is (mely a IX. és XIII. század közötti időszakot tárgyalja), mely szerint szintén megtalálható volt Kisfaludy könyvtárában. Fenyő összességében úgy tartotta, hogy Kisfaludy „[e]zekből meríti nézeteit, mint ahogy ezek képezik nagyrészt későbbi drámái történeti anyagának forrásait is”.²⁵⁷

Virág történeti munkáját illetően valójában csak arra van bizonyítékunk, hogy Kisfaludy az 1816-os – első köteteként az 1808-as kiadás tartalmát újrakiadó – kétkötetes kiadás a magyar történelmet Luxemburgi Zsigmond koráig tárgyaló második kötete a birtokában volt.²⁵⁸ Ettől függetlenül olvashatta az első kiadást és vehette belőle például az első, a magyar előidőket érintő fejezet bizonyos részletei, például a hét fejedelmi személy Anonymus által leírt esküjét és az abban szereplő átokmotívumot is.²⁵⁹ De ugyanezt éppen séggel megtehetette Anonymus latin kiadásainak, valamelyik magyar fordításának²⁶⁰ vagy a rá hivatkozó tudományos, illetve populáris történeti összefoglalóknak felhasználásával is.

Werbőczy *Tripartitum*ának használata szintén megkérdőjelezhető. Természetesen magát a munkát Kisfaludy, aki elkezdte – bár nem végezte el – a pozsonyi jogakadémiai képzést, továbbá a hétköznapi joggyakorlat során nyilvánvalóan naponta találkozott az abban foglaltakkal, a maga módján jól kellett, hogy ismerje. Ettől függetlenül, a röpirata tárgyából, műfajából és saját, legkevésbé sem jogászias szemléletéből adódóan a *Hármaskönyv*nek nemcsak a nemesség előjogaira vonatkozó (*titulus nonus*), de a politikai kérdésekkel (a hatalom átruházása, a nemesség és az uralkodó kölcsönös függő viszonya) vagy a magyar előidőkről szóló, illetve az egyenlőtlenség eredetét historizáló részeire sem történik egyértelműen azonosítható hivatkozás vagy utalás. Werbőczy hatását kutatva sokkal inkább azt mondhatjuk, hogy a röpiratban az általánosan bevett,

²⁵⁷FENYŐ 1961: 271.

²⁵⁸OSZK Kisf. 788.

²⁵⁹[KISFALUDY] 1809a: 6.

²⁶⁰ANONYMUS 1790 (Lethenyei János); ANONYMUS 1799 (Mándy István).

az iskolai oktatáson és a szocializáción keresztül elsajátított „rendi norma” hatása érvényesült, amelynek egyik kulcsszövege és forrása persze épp a *Tripartitum* volt.²⁶¹ Kisfaludy a rendi norma egy erős értelmezésének szellemében külön hangsúlyozza például a jobbagság öröklődő morális alsóbbrendűségét és a magasabb rendű hazafias azonosulásra, pozitív értelemben vett lelkesedésre („Ent-huziazmus”) való képességének hiányát, ebből fakadóan pedig az alkotmány és a haza védelemét szolgáló katonáskodásra való alkalmatlanságát a nemességhez képest. Nem érezte szükségét ugyanakkor, hogy a jogvesztés és alávetettség eredetét azzal a Kézai Simontól eredő, majd Thuróczy Jánoson keresztül Werbőczyhez átszármazott népszerű historizáló mítosszal legitimálja, amely szerint a valaha egységes magyar nemzetséget a katonai szolgálat megtagadása osztotta öröklődő morális minőséget hordozó nemesekre és jobbágyparasztokra, urakra és szolgákra.²⁶²

Palmát illetően, valóban, a röpiratot áttekintve Kisfaludy ha nem is „sűrűn”, de három alkalommal is idézi őt, akit egy helyütt „Házánknak egyikik jeles Történetírója”-ként jellemez:²⁶³ először egy hosszabb, általa magyarra fordított részt, melyben Palma Thuróczy János nyomán az I. (Nagy) Lajos-korabeli hadüggyel foglalkozik,²⁶⁴ másodszer szintén hosszabban és magyarul, egy Hunyadi Mátyás-kori hadüggyel foglalkozó részt,²⁶⁵ végül egy rövid, szentenciózus megjegyzést a magyarok és királyaik viszonyáról latinul.²⁶⁶ Valóban, az első két idézet a *Notitia* első, a harmadik pedig a második kötetéből származik, melynek 1775-ös kiadása tényleg megtalálható Kisfaludy Sándor ma az OSZK különgyűjteményeként őrzött hagyatéki könyvtárában.²⁶⁷ Általában Palma népszerűsítő történeti munkája, mások mellett természetesen hatást gyakorolhatott Kisfaludy történetiszemléletére és történeti ismereteire: maga is említi 1816-ban megjelent *Hunyady János* című drámájának 1814-ben kelt elő-

²⁶¹ Vö. Tóth Z. 1991: 83–84.

²⁶² Tóth Z. 1991: 86–87.

²⁶³ [KISFALUDY] 1809a: 24.

²⁶⁴ [KISFALUDY] 1809a: 24–30.

²⁶⁵ [KISFALUDY] 1809a: 41–43.

²⁶⁶ [KISFALUDY] 1809a: 59.

²⁶⁷ OSZK Kisf. 698.

szavában, hogy Ignaz Aurelius Fessler és Heltai Gáspár mellett Palmát használta történeti anyagként, sőt Fesslert olyannyira használta, „hogy egész Dialogusok találatnak belőle” drámájában.²⁶⁸ Arról azonban ezek az adatok semmit nem mondanak, hogy Kisfaludy valóban a könyvtárában fellelhető Palma-kiadást (melyet nem tudni, pontosan mikor szerzett be, de feltehetően a *Hunyady* munkálatai során már ebből dolgozott), sőt általában a *Notitiát* használta-e a *Hazafiúi Szózat* elkészítéséhez. Az azonban, hogy valaki idéz valakitől valamit még semmit sem jelent arra nézve, hogy pontosan milyen forrásból dolgozott.

A transztextuális aspektusait tekintve zavarba ejtően gazdag röpiratban az intertextualitás mélyreható vizsgálatának komoly téje van: alaposabban szemügyre véve a szöveget ugyanis kiderül, hogy a szakirodalom korábbi állításaival ellentétben a több forráskiadást (például: Spalatói Tamás, Petrus Ransanus vagy Mátyás király levele Veronai Gáborhoz) és szakirodalmi összefoglalást (Kollár Ádám Ferenc, Palma Károly Ferenc) szó szerint citáló (bár az idézetek pontos helyét a buzdító röpirat műfajához igazodva értelemszerűen nem jelölő) részek, illetve az elbeszélő részek egy jelentős hányada nem Kisfaludy saját kiterjedt anyaggyűjtésének az eredménye. A történeti elbeszélés jelentékeny része ugyanis egyetlen művön alapul: (színerszegi) Keresztury József, udvari ágens *De veteri instituto rei militaris Hungaricae ac speciatim de insurrectione nobilium* (azaz: *A magyarországi hadügy régi intézményéről, és különös tekintettel a nemesség felkeléséről*) címmel 1790-ben megjelent munkáján.²⁶⁹ A *Hazafiúi Szózat* történeti elbeszélésének számos egysége – egyéb idézetek és jelöletlen átvételek mellett – mindenekelőtt ebből a műből lett szó szerint lefordítva, majd jelöletlenül, egy alap-

²⁶⁸KISFALUDY 1816: [i].

²⁶⁹KERESZTURY 1790: I–II. Kereszturyt a magyar kutatás mint a nemesség honvédelmi kötelességeinek rendi értelmezésével szembenálló aulikus vitapartnert ugyan számontartja (például: BOROSY 1971: 9. 1. lj., 27. 36. lj., 125. 308. lj.; ÓDOR 1987: 162.; POÓR 2003: 12–13.), de szellemi életrajzával, jogtörténeti és irodalmi munkásságának érdemi elemzésével adós. A horvát történetírás ellenben nem csak biografikus szempontból, de a politikai gondolkodás történetét illetően is igen alaposan feldolgozta az életművet, legújabbban: LEDIĆ 2018.

vetően kompilációs szövegszerkesztési eljárás révén, Kisfaludy értéktelített saját politikai-történeti észrevételeivel kiegészítve a röpirat intő-buzdító szándékának megfelelően új rendbe szerkesztve. Tekintettel kell lennünk azonban arra, hogy mindezen részek egy anonim röpiratban kerültek felhasználására, még akkor is, ha Kisfaludy még megjelenése előtt bizonyos értelemben a nevére is vette azt.

Keresztury könyve sem Kisfaludy 1795 körülre datált autográf könyvjegyzékében,²⁷⁰ sem a Darnay Kálmán által az Széchényi Könyvtárnak átadott Kisfaludy-könyvtár jegyzékében nem található meg. Ugyanakkor például a Kisfaludyval jó viszonyt ápoló gróf Festetics György,²⁷¹ illetve régi barátja, Skublics Imre – később fia által Zala vármegyének adományozott – magánkönyvtárában megtalálható a kötet.²⁷² Mivel Festetics a magyar nyomtatvány neki ajándékozott példánya okán arról írt, hogy „valóban mély busulással szemlélhettem, hogy semmi részt ezen elmés munkájában nem vevén”,²⁷³ ezért nem valószínű, hogy Kisfaludy tőle kölcsönözte volna Keresztury munkáját, sokkal plauzibilisebb – bár bizonyíthatatlan –, hogy Skublicstól vagy mástól kapta azt kölcsön.

Bár az inszurrekciós röpirat saját használatra készült fogalmazványa (F) Kisfaludy szövegalkotási munkamódszerének számos aspektusáról árulkodik, a Kereszturytól származó részekben nincs semmiféle explicit utalás a forrásra. A mondat szerkezetek pontos magyar fordítása és a Keresztury által használt források szó szerinti átemelése a szövegbe arra enged következtetni, hogy Kisfaludy nem emlékeztetből, hanem magából a kötetből dolgozott, esetleg korábban elkészített jegyzetekből, ilyenek azonban mindeddig nem bukkantak fel az iratai között. A fogalmazvány bizonyos helyein azonban kivehető, hogy a latinból elsőként rutinból fordított és leírt mondat szórendjét vagy egy-egy szó jelentésbeli árnyalatát már

²⁷⁰ Császár 1908.

²⁷¹ HKMK, HISTHU340.

²⁷² A könyvtárhoz: FÜLP 1974: 256. A katalógusát lásd [HÁRY Farkas], *A Skublics könyvtár lajstroma*, kézirat, MNL OL X 4408, 39, 53. (no. 73.)

²⁷³ „Gr. Festetics György levele Kisfaludy Sándornak, Keszthely, 1809. április 29.”, kézirat, MTA KIK Kt. K 376/70. f. 1v.

írás közben javítva módosította. A hosszabb elbeszélő részek esetén lefordította az idézeteket, míg néhány helyen, a szentenciózusan használt idézetek esetében – nyilvánvaló retorikai okokból – meghagyta a latin eredetét.

Kisfaludy lényegében kétféleképpen használta Keresztury munkáját röpirata történeti narratívájának előállításához. Egyrészt több helyütt egy az egyben átvette idézeteit, azokat a hivatkozott szerző nevével bevezetve és idézőjelbe téve, mintha ezek közvetlenül magukból a Keresztury által forrásként használt munkákból lettek volna beemelve a szövegbe. Másrészt Keresztury munkájának narratív főszövegéből – bármiféle jelölés nélkül – bizonyos jól azonosítható helyeket lefordított, többé-kevésbé átdolgozott (bővített, tömörített stb.), alapvetően kompilatív módon, esetenként plagizálva is a forrást.

Az intertextualitás „legexplicitebb és legszószerintibb változatát” az idézet gyakorlatában ragadhatjuk meg, függetlenül az idézőjelektől vagy attól, hogy pontos utalásról van-e szó. A következő, „nem ennyire explicit s nem ennyire kanonikus” kategóriája pedig a plágium, „ami egy nem bevallott, de még szó szerinti kölcsönzés”, végül ennél még kevésbé explicit formaként jelölte meg a célzást, amely „egy olyan közlés, amelynek teljes megértése feltételezi azon kapcsolat ismeretét, amely közte és egy másik közlés között áll fenn, melyre szükségképpen egy-egy – másként nem elfogadható – hangsúly utal”.²⁷⁴ A kompiláció „összeszerkesztést” jelent, legáltalánosabban véve az intertextualitás egyik fajtáját, egy olyan szövegszerkesztési eljárást, amely által egy vagy több szövegből egy újabb szöveget hoznak létre, illetve így nevezik magát az ily módon létrejött szöveget is.²⁷⁵

Amennyiben Kisfaludy idézett, úgy nemcsak az idézőjeleket tette ki minden esetben, de az idézett szerzők nevét is feltüntette, így tett a Keresztury munkájában idézetként szereplő szövegrészek átvételekor is. A kortárs magyar költők (saját maga, Batsányi, Virág) esetében csak a vezetéknevet tüntette fel, de ha maguk a művek nem is (ami nyilván nem is volt cél), a szerzők elsődleges célközön-

²⁷⁴ GENETTE 1996: 83.

²⁷⁵ MACZÁK 2003: 262.

sége, a literátus birtokos nemesség számára így is minden bizonnyal könnyen azonosíthatók voltak.

A kompiláció, illetve a – itt bármiféle pejoratív élt nélkülöző, deskriptív értelemben vett – plágium kategóriája ez esetben azt jelenti, hogy Kisfaludy olyan módon emelt át és épített be saját kompilált történeti elbeszélésébe többé-kevésbé átdolgozott, illetve szó szerint lefordított narratív szerzői szövegegységeket Kereszturytól, hogy semmilyen módon nem utalt arra, hogy azok nem tőle származnak, holott egyéb esetekben az idézetek forrásait következetesen és jól azonosíthatóan feltüntette. Igen valószínű, hogy más történeti munkákból is kerültek be jelöletlenül, többé-kevésbé átdolgozott magyar, német vagy latin forrásokból származó kompilált vagy a fenti értelemben véve plagizált részek, ám ezek feltárása és szövegszerű kimutatása meghaladja a jelen dolgozat kereteit. A következőkben csak egyetlen latin-magyar szövegösszehasonlító példát hozhatok Kisfaludy eljárásának a szemléltetésére. Ezen jól látszik, hogy vannak Kereszturyból szinte szó szerint lefordított és átemelt részek. Vannak olyanok, amelyeket Kisfaludy egyszerűsített, kiegészített, illetve részben vagy egészben át is értelmezett. Végül közbe is ékelte eredeti latin nyelven egy szintén Kereszturynál, csak éppen másutt megtalálható, Batthyány Ignác püspöktől származó idézetet.²⁷⁶

²⁷⁶Vö. KERESZTURY 1790, I: 95–96. a) lj.

In his rerum omnium perturbatio-
nibus Solimanus cum trecentis mil-
libus armatorum anno 1526 Belgra-
dum advenit. Tum primo de mili-
te legendo, de annona, de tormen-
tis bellicis, de pulvere, nitro, ali-
isque necessariis comparandis fe-
rio cogitatum: tum primo, quis sup-
remus Bellidux eligendus sit, deli-
berari coeptum est. Quodque mi-
rere, in tam bellicosa natione (Jo-
anne Zapolya, Vaivoda in Transil-
vania, Frangepano et Battyanio in
Croatia adhuc morantibus) nemo re-
pertus est, cui supremi Belliducis
munus concrederetur, unico Mona-
cho Franciscano, jam tum Archi-
episcopo Colocensi, Tomoreo ex-
cepto, qui et ipse graci huic muneris
invitus humeros subdidit. Rex de
salute publica sollicitus cum tribus
millibus armatorum Tolnam des-
cendit, putans, illic se jam uni-
versam Nobilitatem, tum Banderia,
gentesque reperturum. Sed quod
mirere, tam pauci convenerunt, ut
nullo resistente, Turcis difficile non
fuerit, Arcibus Petrivaradino, Illo-
kino, et Eszekino potiri, Dravoque
trajecto, ad ipsos adeo campos Mo-
hacsienses penetrare.

(KERESZTURY 1790: I, 262–263.)

Illy felfordúlt állapotban volt a' Ha-
za, midőn 1526-dikban Szolimán há-
rom száz ezer fegyvereseivel Nán-
dorfejérvárnál termett. A' Magyar
Kormányshék még csak most kez-
dett a' hadról, Katonáról, és mind
ennek szükségéről gondolkodni,
tanácskozni. Zápolya Erdélyben,
Frangyepán, és Battyányi Horváth
Országban lévén, nem volt az egész
Nemzetben, ezen hajdan olly Vi-
téz Nemzetben, kinek minden Tag-
ja Vezér lehetett volna, egy is a'
Nagyok között, kire a' hadnak Vezér-
lése bátran bizathatott volna. A'
választás végre Tomoryra esett, ki
néha napján Barát, most Kalocsai
Érsek volt. De „*utinam* (ügymond
Battyányi Ignác, Erdélyi Püspök)
*Episcopi et Sacerdotes gentis nostrae
gladio Spirituali contenti, precibus
potius, quam armis pugnassent! Caro
nimis stetit nobis saepenumero pra-
epostera Ecclesiasticorum fortitudo!*”
A' Király, a' Hazának ügyét szíven
hordozván, három ezer fegyveresei-
vel lement Tolnára, azt vélvén, hogy
a' Haza' védelmére szállított, és fel-
keltt Nemességet már készen ott
fogja találni; de haj! olly kevesen
voltak ott, hogy a' Törökök min-
den ellentállás nélkül Péterváradot,
Eszéket megvén, és a' Dráván ál-
talkingvén, egész Mohácsig jöttek.

([KISFALUDY] 1809a: 78–80.)

A kompiláció a 18–19. század fordulóján a populáris történetírás-
ban még bevett technikának számított, ugyanakkor a tudományos
történeti munkák kapcsolatban egyre erőteljesebben jelent meg egy
újfajta eredetiség is, egyrészt a forráskutatásra, másrészt az elbeszé-

lés koncepciójára, előadásmódjára és következtetéseire nézve. Ebből az utóbbi nézőpontból ítélte meg igencsak negatívan például Virág *Magyar Századok*jának első kötetét gróf Dessewffy József,²⁷⁷ elentétben a munkát lelkesen a figyelmébe ajánló Kazinczyval,²⁷⁸ némileg félreértve annak műfaját.²⁷⁹ Ettől függetlenül persze a röpirat történeti narratívájának egésze kétségtelenül Kisfaludy invenciójának terméke. A *Hazafiúi Szózat*ban található hosszas hadtörténeti elbeszélés jelentős része tehát egy szándékoltan jelöletlen kompilációs és plagizációs gyakorlat eredményeképp született.

Keresztury Strigóvár (Štrigova) mezővárosban született, Zala vármegye muraközi járásban egy horvát, apai ágról nem-nemes iparos, anyai ágról nemesi családba. Középfokú tanulmányait követően 1754-ben belépett a jezsuita rendbe, majd további tanulmányokat követően tíz évig rendje több iskolájában is tanított. 1764-ben elhagyta a jezsuitákat és jogot tanult, majd ügyvédként praktizált, nem sokkal később Varasd város jegyzője, mely tisztéről hamarosan lemondott. 1771-ben Bécsben, a Magyar Királyi Kancelláriánál *agens aulicus*, majd ebbéli minőségében II. Józseftől nemesi címet és a Temes vármegyében fekvő Szinerszeg birtokra adományt és előnevet nyer. Közben egy évtizeden keresztül szerkeszti az *Ephemerides Vindobonenses* című lapot és latin nyelven több politikai és jogi

²⁷⁷ „Virág Benedek Magyar Századgyait olvastam minapában; de nem találtam benne semmi újjat, sem a’ történetekre, sem a’ dolgokra, se pedig a’ formára nézve. – Nints benne semmiféle új történetbéli értekezés, semmi új resúltatumok vagy új combinációk. A’ ki régi Historiát ír, annak vagy új ’s még ismeretlen factumokat kell ki kaparni az ótska penészes írásokból, vagy úgy kell helyheztetni, és előadni a már tudva lévőket, a’ mint még elő nem adódtak úgy; hogy elő adások vagy felette el ragadó legyen, vagy igen bé ható, vagy olyan, hogy új és még eddig észre nem vett következtésekre vezessenek. Ha úgy nem íródik a’ régi História, nem egyéb, ha compilatio, és jobb egy régi História fordítani!” „Gr. Dessewffy József Kazinczy Ferenchez, Alsó-Olysó, 1810. december 1.”, in KAZINCZY 1909–2013: VIII, 180.

²⁷⁸ „Kazinczy Ferenc gr. Dessewffy Józsefnek, [H. n.], [1810.]”, in KAZINCZY 1909–2013: VIII, 161.

²⁷⁹ MEZEI 1983: 427–428.

munkát ír.²⁸⁰ Ezek közül mind politikai, mind historiográfiai jelentőségénél fogva kiemelkedik az 1788-tól zajló osztrák-török háború idején elkészült *De veteri instituto...* című jogtörténeti értekezés. Ennek célja – a mai olvasó számára talán kissé félrevezető címe ellenére – nagyon is aktuális volt: a háború következtében a bécsi udvar részéről megnövekedett katonai igényeknek a magyar rendekkel szemben történeti módszerrel végrehajtott vizsgálódásokon keresztül jogalapot teremteni.

Keresztury 1789. november 20-ra, Bécsbe keltezett bevezetőjében arra hivatkozik, hogy az az utóbbi időben Magyarországon mind a magánbeszélgetésekben, mind a nyilvánosság előtt egyre gyakrabban foglalkoztak az inszurrekcióval. Kiemelte, hogy a vitákra különösen egy névtelen kézirat („Manuscriptum Anonymi”) adott alkalmat, amely II. Andrástól fogva kigyűjtötte a hazai joganyagból a vonatkozó artikulusokat és ezeket korolláriumokkal és megjegyzésekkel látta el, azért, hogy rámutasson arra, hogy az inszurrekcióval mennyire súlyos terhek kapcsolódnak össze. A kéziratot az uralkodó, II. József közzéadni rendelte a kormánysszékekkel és a megyékkel, amelyet így sokan elolvastak és különböző véleményeket fejtettek ki a kérdésben: egyesek szerint a nemesség terhe csak az ország védelmét szolgáló személyes inszurrekció, míg mások szerint ezen túl egyéb súlyos terhek is kötelezik őket. Keresztury szerint mindkét oldalon sok elhamarkodott vélemény született, ezért ahhoz, hogy a tárgyról helyes vélekedést lehessen kialakítani, a törvény puszta betűjén túl a meghozataluk körülményeit, okaikat és a mögötte lévő szándékokat is meg kell vizsgálni, csakúgy mint a történelmet, behatolva „a törvény szellemébe”. Ennek a célkitűzésnek a szellemében vizsgálta meg és gondolta át a vonatkozó törvényeket, illetve a kézirat névtelen szerzőjének következtetéseit, továbbá egészen a kezdetekig visszatérve Magyarország történelmét hívta segítségül. Keresztury azt igyekezett tisztázni, hogy mi az, amit az uralkodó „országos inszurrekció címén” („a Regnicolis nomine Insurrectionis”) megkövetelhet, illetve amivel az ország a törvények „igaz és eredeti” értelme szerint tartozna, amely feladat professzionális elvégzésével szerinte a hazai történetírás adós maradt. A munka tár-

²⁸⁰Életrajzához: LEDIC 2018: 38–144.

gya tehát röviden az inszurrekció és az azzal összekapcsolt hadügyi berendezkedés tisztázása volt a nemzet kezdeteitől fogva, öt kor-szakra osztva a magyar történelmet.²⁸¹

A könyv tehát az említett névtelen irat apropóján folytatott korabeli vitákhoz kapcsolódva, a jogtörténet-írás tudományos eszközeivel részletekbe menően igyekezett rekonstruálni a nemesség honvédelmi kötelességeit a magyar hadügyi intézmények történetének részben a magyar joganyagra, részben egyéb forrásokra, részben pedig összefoglaló történeti munkákra alapozott bemutatásán keresztül.²⁸² A könyv hosszas jogtörténeti fejtegetésre támaszkodva azt igyekszik bizonyítani, hogy a rendi-nemesi állásponttal szemben²⁸³ egyrészt a személyes felkelés mellett a telekkatonaság (*militia portalis*)²⁸⁴ – azaz a birtokosok jobbágyportákban mérhető vagyona alapján és költségén, valamely kulcs szerint állított katonák – kiállítása is az inszurrekció része, mely 1715 után is érvényben maradt és így azt a nemesség nem teljesíti, másrészt, hogy az inszurrekció az idők során nem csupán elavulttá és alacsony hatékonyságúvá vált, de – amennyiben a törvények szerint kiállítják – elviselhetetlen terheket jelent a nemességre nézve.

Műve végén Keresztury két előterjesztést (*Propositio I–II.*) is megfogalmazott. A radikálisabb elsőben, melyben nemcsak a történeti joganyagra, de korabeli európai példákra, az észszerűsége, a gaz-

²⁸¹ KERESZTURY 1790: I, Praefatio.

²⁸² Részletes elemzése: LEDIĆ 2018: 145–249.

²⁸³ Poór János meggyőzően érvel amellett, hogy az 1715-öt követően kialakult rendi álláspont szerint az ún. „náadori porták” alapján kiállított katonák (például 1741-ben) nem telekkatonák a szó korábbi értelmében, ugyanis nem a kiállítás alapja, hanem feltételei a döntőek, amelyek a portális alapon kiállított sereget „fogalmilag egyértelműen subsidiummá minősítik”. 1808-ban József nádor álláspontja is az volt, hogy a portális katonaság megszűnt, ugyanakkor rendkívüli esetekben az inszurrekcióba bevonják a polgárokat és a parasztokat is (mint 1741-ben és 1805-ben), ez azonban nem azonos a korábbi *militia portalisszal*. POÓR 2003: 95–97, 168.

²⁸⁴ Az 1397-es temesvári diéta vonatkozó végzésétől datált hadügyi intézmény történetéhez Magyarországon és Erdélyben részletesen: BOROSY 1971.

dasági hasznosságra, illetve az állam érdekére is hivatkozott, úgy érvelt, hogy a portális és személyes inszurrekciót a nemességnek vagyonával arányosan, pénzben kellene megváltania (*reluitio*). Úgy tartotta, hogy ez abban sem ellenkezik a törvényekkel, hogy más címeken, rendkívüli esetekben a nemesek is fizettek a múltban a haza védelmére, ugyanakkor ezt – retorikai fogásként a nemesség politikai érzékenységet szem előtt tartva – világosan elhatárolta a *contributiótól*, amelyet hadiadóként ekkoriban már kizárólag csak a nem-nemesek terhének tartottak.²⁸⁵

A második előterjesztés alapvetően történeti-jogi alapon, az ország törvényeihez (*leges*) és szokásához (*consuetudo*) igazodva egy, az előbbinél jóval kompromisszumkészebb megoldást proponált, mely számolt azzal, hogy a magyar nemesség elutasít bármiféle adójellegű pénzbeli megváltást, mely sértheti adómentességét, egyúttal evidenciának vette az 1602:9. tc.-t, mely kimondta a személyes felkelés haszontalanságát és az ország közjavának normáját. A konkrét ötlet lényegében csepini Adamovich Kapisztrán János, királyi tanácsos, verőcei alispántól származott, melyet neki egy baráti levélben megírt.²⁸⁶ Eszerint a földesuraknak egy meghatározott számú jobbágyot (*colonus*) fel kellett volna szabadítaniuk az úrbéri szolgáltatások alól, akik cserébe katonai szolgálattal tartoztak volna (*milés*). Keresztury ennek kulcsát Zsigmond király 1435. évi (V.) dekrétumának vonatkozó 2. artikulusa nyomán képzelte el.²⁸⁷ A dekrétum értelmében a „általános hadjárat” idején az „egyes bárók, előkelők és birtokos nemesek” személyes hadba vonulásuk mellett a vagyonuk alapján minden 33 jobbágy után egy tegzes lovast állítsanak ki (akiknek ennél kevesebbel bírtak, azoknak sajátjaikat másokéval

²⁸⁵ KERESZTURY 1790: II, 497–512. A 18. századtól világosan elvált egymástól az állandó hadsereg fenntartására fordított, kizárólag nem-nemesek által fizetett *contributio* és a *subsidium*, mint a nemesség által tett önkéntes ajánlat fogalma: POÓR 2003: 90–91, 95, a *subsidium* fogalmához és fajtáihoz részletesen: 127–162.

²⁸⁶ KERESZTURY 1790: II, 515. a) lj.

²⁸⁷ Az 1435-ös dekrétum az, melyre a későbbi telekkatonasággal és honvédelemmel kapcsolatos törvények a leggyakrabban hivatkoznak. BOROSY 1971: 16–17.

összekapcsolva kellett a fenti módon katonákat állítani).²⁸⁸ Keresztury megoldása a következő volt: a birtokosoknak száz jobbágytelkenként a – szerinte 1715 után is fennmaradt – portális katonaság és a személyes felkelés terhének megváltásaképpen összesen négy (három plusz egy) lovaskatonát kellett volna állítani a katonai szolgálatért cserébe felszabadított háztartásokból. Ezek a jobbágykatonák (*colonus-miles*) békeidőben magukat tartották volna el, míg háború idején uruk finanszírozta volna őket. Békében évente két alkalommal kellett volna részt venniük a megyei hadgyakorlatokon, ezen túl pedig egyéb közrenddel és közbiztonsággal kapcsolatos feladatokat, illetve futárszolgálatot láttak volna el. A rendszer működtetésében kiemelt szerepet és jelentékeny jogosítványokat kaptak volna a vármegyék (tisztek kiválasztása, egyenruha, zászlók). Keresztury külön kitért a szegény nemesek (akiknek személyesen kellett volna hadba vonulniuk), a kiváltságos kerületek, a szabad királyi városok, az egyházi rend és a nem-nemesek kötelességeire is.²⁸⁹

Talán ennyiből is jól látszik, hogy Keresztury munkájának egésze mennyire távol állt attól, amit a 18–19. század fordulóján a magyar rendek az alkotmányos honvédelmi kötelezettségeikkel, azon belül az inszurrekcióval kapcsolatban képviseltek. Keresztury a rendi-nemesi állásponttal szemben lényegében a bécsi kormányzat törekvéseinek adott hangot, amelyek az anakronisztikusnak és alacsony hatékonyságúnak tartott inszurrekció pénzbeli megváltását, végső soron a nemesség rendszeres állami adó alá szorítását célozták. A rendek oldalról Bárdossy János, a lőcsei gimnázium direktora terjedelmes latin nyelvű értekezésben szállt vitába Keresztury nézeteivel.²⁹⁰ Az utóbbi kötet tartalmazta azokat az észrevételeket (*Recensio*) is, melyeket Bárdossy Décsy Antal miskolci ügyvéd 1785-ben a bandériumokról névtelenül megjelent latin nyelvű munkára tett.²⁹¹

A személyes felkelés korszerűtlennek nyilvánítása és pénzben vagy más módon való megváltására tett javaslat, a hadügyi vonat-

²⁸⁸ CJH 1896–1901: I, 246–247.

²⁸⁹ KERESZTURY 1790: II, 513–530.

²⁹⁰ BÁRDOSSY 1792.

²⁹¹ [DÉCSY] 1785. Vö. ARATÓ 1962: 443. 5. lj.

kozásokon jócskán túlmutatva lényegében a nemesség hagyományos – és még a 19. század elején is eleven – *virtus*-központú harcos ethoszát is anakronizmusként jelenítette meg. Ez az érvelés tehát nemcsak az adómentesség privilégiumát fenyegette, melyért cserébe – legalábbis a 18. század végi felfogás szerint – a nemesség a gyakorlatban csupán az eseti katonáskodást jelentő személyes inszurrekció kötelelességével tartozott, de egyúttal magát a személyes inszurrekcióval szorosan összekapcsolódó korabeli nemesi értékvilágot is.

Az 1808-as törvények által előirányzott és 1809-ben felállított inszurrekció semmiben nem felelt meg a Keresztury által proponált reformoknak, ugyanis lényegében háztartásonként (*familia*) a nemesség személyes (*personalis*) katonai szolgálatát irányozta elő, jelentősen szigorítva a felmentettek körét és a teher helyettes útján való megváltásának lehetőségeit. Nyilvánvalóan Kisfaludy semennyire sem érthetett egyet a mű egészének céljával, különösen annak reformelképzeléseivel, melyek megszüntették volna a nemesség személyes felkelési köteletségét,²⁹² amelyet ő még évtizedekkel később is a magyar nemesi szabadság biztosítékának tartott, a nemességet pedig az alkotmány támaszának.²⁹³ Ugyanakkor, a ha-

²⁹² Kisfaludy életművében egyetlen explicit utalást sem találhatunk Kereszturyra vagy munkáira. Ugyanakkor a jobbágytelken ülő nemesek megadóztatása ellen, a Zala vármegye 1826. június 4-ei közgyűlésén a következőknek adandó pótutastítás vitájában elhangzott beszédében a köznemesi szolidaritás emancipatorikus álláspontjára helyezkedve azzal érvelt, hogy a nemesi szabadság a személyhez tapad, ellenkező vélemény pedig „csak a’ Piringerek’ és Gustermannok’ lelkében támadhatott”. Bár ebben a kontextusban a két köznevesült személynév említése elsősorban egy, a nemesi előjogok csorbitására irányuló, s ily módon az „ősi alkotmányt” fenyegető politikai álláspontot jelez, ám egyúttal nyilvánvalóvá teszi Kisfaludy pozícióját a tízes évek elején Piringer és Gustermann magyar hadszervezetről szóló munkái nyomán kirobban – vagy az előzmények tükrében: ismét felmelegített – vitában. KISFALUDY 1892–1893b: 493.

²⁹³ 1844-ben (!) a következőket írta Batthyány Fülöp hercegnek: „Az insurrectio a’ magyar nemesnek azon törvényes kötelessége, mellyen a’ világot egyetlen szabadsága és kiváltsága alapúl. Ha ezt elhanyagoljuk, vagy

gyománys magyar hadszervezet – mindenekelőtt az inszurrekció – történetéről és felépítéséről szóló, a maga korában egyedülállóan alapos munkában történeti elbeszélésének megalkotásához jól használható forrást látott. De ha csak hadtörténeti anyagként való használatát tekintjük, Keresztury munkáját akkor sem lett volna célravezető egy a nemességet személyes felkelésre mozgósító röpiratban idézni, az ugyanis a maga módján hasonlóan vörös posztó lehetett a rendek szemében (gondoljunk csak Bárdossy vitairatára), mint Michael Piringer és Anton Wilhelm Gustermann rendi alkotmányt támadó, körmönfont módon hosszú jogtörténeti értekezés formájában érvelő munkái,²⁹⁴ melyek utóbb, az 1811–12-es diétán országos felháborodást okoztak. Arra azonban, hogy Kisfaludy Keresztury munkáját használta, sem a maga korában, sem később nem jöttek rá.

Keresztury hadügyi értekezésében a történelem lineárisan, időrendben halad, ezen belül világosan elkülöníthető felívelő és hanyatló periódusokra bomlik. Ez minden bizonnyal a jezsuita történetírói hagyomány – mindenekelőtt a gyakorta idézett Palma-féle kompendium – hatásának köszönhető,²⁹⁵ ami nem meglepő annak tükrében, hogy egy évtizedig Keresztury maga is a rend tagja volt, továbbá Palma művét is előszeretettel hivatkozza. Keresztury öt nagy periódust különített el a honfoglalástól a saját jelenéig (1789-ig) bezárólag és ez alapján tagolta nagyobb fejezetekre elbe-

ezt kormányi politika, tactica, ármány, vagy bármi közbehatás által elavultnak jelentetni, azután gyaláztatni, utóbb elcsavartatni, végre pedig megszüntetni engedjük, hát a' kötelesség' megszüntével a' kiváltság is megszűnnék, és mi parasztjaink közé szállíttatnák le, holott a' józan politika most azt követeli, hogy alkotmányunk' terjesztésére, 's erősítésére inkább a' parasztot is kiemeljük nyomott állapotjából a' kormányi önkények' ellenében." „Kisfaludy Sándor hg. Batthyány Fülöphöz, Sümeg, 1844. február 25.", in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 632.

²⁹⁴ Poór János szerint „Piringer említi, de nem méltatja érdemének megfelelően” Keresztury munkáját annak ellenére, hogy „a nemesség aktuális kötelezettséget illető következtetéseiben [...] hozzá nagyban hasonló eredményre jutott”. Poór 2003: 12–13.

²⁹⁵ SZÖRÉNYI 1999: 165. A jezsuita történetírói hagyományhoz újabban: SZABADOS 2014.

szélését. Az első szakasz 886-tól 1235-ig terjed és a *Hungaria felix* (Szerencsés Magyarország) címet viseli. A második az 1235 és 1308 közötti időszakot *Hungaria in ruinam acta* (A romba döntött Magyarország), a harmadik az 1308 és 1516 közöttit *Hungaria resurgens* (A feltámadó Magyarország), a negyedik 1516 és 1711 közöttit *Hungaria rursum collabens* (Az ismét összeroskadó Magyarország) cím alatt dolgozta fel. Végül az ötödik, az 1711-től a jelenkorig terjedő korszakkal foglalkozó fejezet a *Hungaria denuo resurgens* (Az újból feltámadó Magyarország) címet kapta.

Architextuálisan tehát, a cím peritextusával ellentétben, amely buzdító „szózat”-ként utalt Kisfaludy röpiratának műfajára, bizonyos fejezetek argumentációja a hivatkozásokon keresztül a professzionalizálódó történetírást imitálta, úgy, hogy valójában ezeknek a tudományos hivatkozásoknak az egész apparátusa Kereszturytól származott. Kisfaludy a történeti elbeszélés kialakítása során azonban újrarendezte ezeket, felbontva a *De veteri...* szerkezetét és időrendi tagolását. Azzal pedig, hogy az egyes latin szövegrészleteket – úgy a kütföket, mint a szakirodalmat – magyarra fordította, hozzájárult a korábban csak egy szűk elit kör számára hozzáférhető történeti-jogi diskurzus bizonyos elemeinek popularizálásához is.

A *Hazaifüi Szózat* történelemszemléletének itt alapvetően két aspektusára szükséges kitérnünk. Egyrészt arra, hogy a történeti részek a nemesi nemzetről mint a *par excellence* politikai közösségről lényegében egy moralizáló hadtörténeti elbeszélést alkotnak. Másrészt Kereszturynek és a bárdköltészetnek az előadás módjára és szerkezetére gyakorolt hatására. Az egész mű és különösen a történeti elbeszélés mélyebb struktúrájának feltárásában sokat segít egyrészt Kisfaludynak a fogalmazványról (F) készített német tartalmi kivonata (K), másrészt az 1809. február 11-i levele, mellyel ezt Beckersnek megküldte. Ezek tulajdonképpen a szerző saját, tömör, strukturális olvasatát nyújtják művének a nádor mint megbízója felé. Ezek alátámasztják azt, hogy maga a röpirat nagy tudatossággal és meglehetősen világos szerkezet szerint lett felépítve.

Kisfaludy a röpirat történelemszemléleti alapállását – retorikus megoldással a nemzeti történelem mérlegét a dicső időszakok felé tolvaa el – a 11. fejezetben világossá tette: „[H]a két három időpontot

kiveszünk, melyben az elpuhult Magyar mintegy magából és nemzeti természetéből kivetkezett [...]. – A' Magyar Nemzetnek politikai existenciája nem volt egyéb, hanem egymást nyomban követő háborúk és győzelmek.”²⁹⁶ A Beckersnek írott levélben a röpirat két, egymással szorosan összefüggő aspektusa különül el: egyrészt a nemzet történetének „egy rövid előadása” („eine kurze Darstellung”), másrészt az előbbi fölé rendelten „hazafias figyelmeztetés”, „hazafias felhívás”. Kisfaludy értelmezésében a történeti „előadás” elsőként a nemzet „nagyságának, szerencséjének és dicsőségének” időszakait emelte ki, amelyek a politikai közösség eredeti katonai (*virtus heroica*) és a – közösségen (ország, nemzet) belüli, illetve a közösség és az uralkodó vonatkozásában értett – politikai (*concordia*) erényeinek voltak a következményei, azaz hogy „a nemzet nagy, hősies, harcias és egyetértő volt uralkodóival és egyetértő egymással”. Ezt követően nemzete „balsorsának, szégyenének” a korszakait mutatta be, amelynek okaként az erkölcsök megromlását (*enervatio, luxus, discordia*) jelölte meg, hangsúlyozva, hogy az „tunyaságba, puhaságba és fényűzésbe merült és egymás közt meghasonlott és uralkodói iránt bizalmatlan volt”.

A *Hazafiúi Szózat*ban elbeszéli nemesi-nemzeti történelem a politikai közösség, erőteljesen a klasszikus republikánizmus narratív mintáit és erényfelfogását tükröző moralizáló hadtörténete. Kisfaludy célja, hogy egy rendkívüli pillanatban a diagnózis felállítását követően, a történeti anyag segítségével hatást gyakoroljon az erkölcsi krízisben lévő közösségre: a patrióta vitézi erények felébresztésén keresztül hozzájáruljon morális regenerációjához. Mivel a nemzet fennmaradása és nagysága ebben az értelmezésben mindekenélőtt a katonai és az ezzel összefüggő politikai erények gyakorlásán múlik, ezért a személyes inszurrekció egy rendkívüli lehetőség a nemesség erkölcsi megújítására és ezen keresztül a nemzet felemelésére.

A Keresztúrnál található periodikus történelemszemlélet narratív mintázata bizonyos formában visszaköszön Kisfaludy röpiratának történeti elbeszélésében is, de jelentősen módosult formában és hangsúlyokkal. Nem csupán arról van szó, hogy a narratíva egésze

²⁹⁶[KISFALUDY] 1809a: 52.

tartalmi és értékelő szempontból is a magyar jómódú birtokos nemesség arisztokratikus nézőpontjának rendelődött alá, de a Kisfaludy történelemszemléletét jellemző sajátosságokról is. A *Hazaifüi Szózat* a történelmet nem egyszerűen a hagyományos felfogásban, politikai-morális példatárként (ahogyan arra Reinhart Koselleck híres tanulmányában a *historia est magistra vitae* toposza kapcsán felhívta a figyelmet),²⁹⁷ de nem is lineárisan, a maga folyamatszerűségében ábrázolja, hanem lényegében strukturálisa módon, bemutatva a felívelés és hanyatlás szerkezetét, a háttérben érzékeltetve ugyanakkor a folyamatosságot is.²⁹⁸ A röpirat vonatkozó részeiben a történeti anyag két nagyobb egységben, négy dicső, majd egy átmeneti fejezetet követően, négy hanyatló, kronologikusan egymás után állított periódusba rendeződött.

Ezt a szemléleti kettősséget jelzi a fogalmazvány (F) fejezetrendjének egyetlen, kulcsfontosságú módosítása is. Eredetileg (F₁) a hetedik fejezet egy dicső eseménnyel, az 1741-es *vitam et sanguinem*-jelenettel és az inszurrekcióval foglalkozott, a módosítást követően (F₂) azonban átkerült végleges helyére, a Hunyadi Mátyás korát tárgyaló rész mögé. A módosításra elképzelhető magyarázat, hogy retorikai húzásként először az időben legközelebbi, a kortársak emlékezetében még a leginkább elevenen élő, „politikai mítoszszá” vált eseményt helyezte a dicső korszakokat bemutató nagyobb egység élére. Később azonban, átolvasva kéziratát, a logikai koherencia jegyében a lineáris időrendet előnyben részesítve alakította ki a végleges sorrendet. A felívelő és hanyatló korszakokat bemutató nagyobb egységek így önmagukban egy sajátos szimmetriát kaptak, amennyiben mindkettőt Mária Terézia uralkodásának egy-egy szakasza zárta le.

E szemléletnek egyik lehetséges forrása a bárdköltészet és az ehhez kapcsolódó ossziáni szerepmóddal. Vaderna Gábor mutatott rá, hogy a korszakban a bárdköltészet feltámadása a történeti időről való gondolkodás átalakulásával áll szoros összefüggésben, amennyiben a modellszerű történelmi példák helyére egyre inkább az egykori eseményekből összeálló folyamatként elbeszélt történelem ke-

²⁹⁷ KOSELLECK 2003: 41–73.

²⁹⁸ Köszönöm Vaderna Gábornak, hogy erre felhívta a figyelmemet.

rül, ami egybeesik a nemzet fogalmának modernizálódásával. Ebben az átmeneti időszakban (tulajdonképpen a modernitásba való fogalmi átmenet „nyeregidőszakában”) a bárd már „nem pusztán azért idéz fel régi történeteket, hogy megmutasson egy exemplumot a múltból, hanem ehelyett eseteket villant fel és halmoz egymásra, ahol az olvasó (vagy hallgató) önmagára ismerhet”. Még tovább menve, a múlt felidézésének tétje az lesz, hogy mivel a múlt meghatározza a jövőt, ezért a történelmet az képes befolyásolni, „aki képes megérteni a saját identitásunkat megalapozó múltbeliségnek történeti szemantikáját”. A bárdköltészet maga is a rendi költészet hagyományainak anyagát pozicionálja újra: nemcsak a történeti anyagból, a toposzkincsből, narratív mintákból és identifikálhatóságokból merít, de közös ezekkel közösségi irányultsága is. A sajátos költői szerepfelfogása és történelemszemlélete mellett valódi újdonságot hoz abban is, hogy a magyar nyelvet és kultúrát immár mint a nemzeti identitás konstitutív elemét fogja fel.²⁹⁹ Általában véve a bárdköltészet, illetve szélesebb értelemben véve a bárd írói szerepmoddellje, csakúgy mint a rendi költészet, sőt tágabban a rendi politikai-társadalmi műfajok hagyományai, konkrétan pedig az inszurrekciós tematikájú politikai korpusz az „integrált irodalom” közösségi változatán belül, a „nemzeti”, illetve az „alkalmi” irodalom kategóriáiban értelmezhető.³⁰⁰

A bárdköltészet egyik lényegi felismerése, hogy „az emlékezet *nemzetkonstituáló* szereppel bír”: az emlékezet átörökítését elsődlegesen a múlt és a jelen közötti kapcsolatot megteremtő bárdköltő végzi a poézisen keresztül.³⁰¹ Ugyanakkor, ahogyan arra Porkoláb Tibor Virág Benedek példája kapcsán felhívta a figyelmet, „a közösségi múlt *emlékezetessé* tételében” egyre nagyobb részt kapó a történetírásban való szerepvállalás problémátlanul összhangba hozható volt a bárdköltői küldetéssel is. Más kérdés, hogy ennek a váltásnak az adott esetben a közösségi megítélése legalábbis ambivalens volt.³⁰² Amíg azonban a kommemorációs szertartásként működte-

²⁹⁹VADERNA 2017: 390–396.

³⁰⁰HÁSZ-FEHÉR 2000: 57–62.

³⁰¹PORKOLÁB 2005: 55.

³⁰²PORKOLÁB 2005: 56–57.

tett bárdköltészet a történeti eseményeket jelölő helyek és hősök neveit mint mnemotoposzokat rögzíti, addig a történetírás narratív szerkezetbe foglalja a (nemzeti) közösség szempontjából jelentősnek tartott eseményeket.³⁰³

A *Hazaifüi Szózat* történeti részeit jellemző kettősség, azaz egyfelől a közösségi emlékezet szempontjából kiemelten jelentősnek tartott események – strukturálisan elemző módon történő – egymásra halmozása, másfelől az ennek háttérében a folytonos történelem szemlélete tehát működésmódját tekintve ötvözi egymással a bárdköltészetre emlékeztető eljárást a történetírással jellemző narratív szerkesztéssel – az egyes fejezeteken belül és a felemelkedés és hanyatlás időrendiségében. A bárdköltészet szemléletének hatását erősíti még két tényező. Egyfelől igen lényeges elem a kortárs bárdköltészet intertextuális használata, mely Batsányi János és Virág Benedek költeményeinek hangsúlyos idézésében nyilvánul meg. Másfelől pedig a nemzeti emlékezet szempontjából kulcsfontosságú „szent helyek” elősorolása mellett a nagy hazafiak katalógusának dinamikusan bővíthető konstrukciója, amelyben a klasszikus és európai történeti összehasonlításon keresztül magasztalt nemzeti vitézi és hadvezéri hőskatalógus mellett már megjelennek a nemzeti kultúra, mindenekelőtt az intézményépítés bőkezű és tevékeny támogatói (gróf Festetics György, gróf Széchényi Ferenc és Marczibányi István) a versbetéteken keresztül pedig, a nemzeti-közösségi irányultságú irodalom kortárs művelői is, az említett Batsányi és Virág mellett, az anonimitás nyújtotta lehetőségeket kihasználva maga a szerző, Kisfaludy Sándor is, amiben a nemzeti panteon eszméjének hatását fedezhetjük fel.³⁰⁴

A továbbiakban még két aspektusát szükséges röviden tárgyalnunk a bárdköltészetre jellemző szerkesztésmód, illetve szerepmóddel feltételezhető – akár csak igen áttételes – hatásának. Egyrészt a szerzőség konstrukciójával összefüggésben a röpiratban anonim módon megnyilatkozó Kisfaludy írói szerepfelfogását, másrészt az alkalmiság problematikáját. Kisfaludy írói szerep- és irodalomfelfogásának központi elemét egy nyíltan nyelvi-etnikulturális meg-

³⁰³PORKOLÁB 2005: 58–59.

³⁰⁴PORKOLÁB 2005: 61–62.

alapozottságú patrióta-nemzeti szemlélet alkotta.³⁰⁵ Ez az „integrált irodalom” nemzeti fókuszú közösségi változatán belül helyezhető el, csakúgy mint a bárdköltészet és az ahhoz társuló szerepmoddell, amely minden bizonnyal nagy hatással volt Kisfaludyra. A bárdköltészet modelljéhez hasonlóan ebben az esetben is megjelent a professzionalizmus képzete, azaz annak az írói szerepnek a megalakítása, amely magától értetődően számol azzal, hogy a haza saját bárdokkal rendelkezik, akik a megszólaláshoz való jogukat a közösségtől nyerték.³⁰⁶ Bár Kisfaludy több helyütt tagadta – az „elkülönülő” vagy „strukturált” irodalomfelfogás paradigmájával társított – „Tudós” vagy „Litterátor” szerepével való azonosulást, ugyanakkor a „Katona”, illetve a „Gazda” önidentifikációs kategóriái mellett saját nemzeti fókuszú „integrált” irodalomszemléletének kontextusában irodalmat művelő hazafinak tartotta magát.³⁰⁷

Szintén rokon elem a bárdköltészettel az alkalom jelentőségének átértékelődése. Kisfaludy 1808-ban Kazinczynak azzal mentegette magát, hogy „hazafiui, mint sem Litterátori szándékból” bocsátotta elhamarkodottan sajtó alá regéit, ugyanis azt akarta, hogy könyve megjelenjen az 1807-es országgyűlésre.³⁰⁸ Itt értelemszerűen nem arról van szó, hogy munkájának az alkalmi irodalom mintájára tematikailag közvetlenül köze lett volna a diétához vagy bármilyen aktuális politikai kérdéshez, hanem arról a megfontolásról, hogy Kisfaludy híven a nemesi nemzetre irányuló közösségi irodalomszemléletéhez, az alkalomtól remélt hatás kedvéért feláldozta a szöveg, illetve a nyomtatvány kimunkáltságának tökéletességét. Hasonlóan tett, nyilván a megbízás súlya és az idő kényszere alatt az inszurrekciós röpirata esetében, ahol idő híján hibákkal tarkítva került ki a nyomtatvány a sajtó alól, azonban ezekre például a Széchényi Ferencnek írott levelében azonnal reflektált is.

³⁰⁵Nemzet- és irodalomszemléletét jól szemlélteti a következő levélben kifejtett gondolatmenet: „Kisfaludy Sándor Kazinczy Ferenchez, Kám, 1808. július 27.”, in KAZINCZY 1909–2013: VI, 13–14.

³⁰⁶VADERNA 2017: 396.

³⁰⁷Lásd például a *Himfy* 1807-es kiadásának előszavát: KISFALUDY 1807a: I, xiii. Vö. HÁSZ-FEHÉR 2000: 61.

³⁰⁸„Kisfaludy Sándor Kazinczy Ferenchez, Sümeg, 1808. szeptember 15.”, in KAZINCZY 1909–2013: VI, 84–85.

Az alkalom azonban egy másik szempontból is lényeges. A bárd-költészet számára természetesen léteznek reprezentatív alkalmak, melyek szükségessé teszik a költő megszólalását, de maga a konkrét alkalom már „alárendelődik annak a helyzetnek, hogy akkor és ott éppen a bárd szólal meg, aki a közösség aktív tagja, s aki fel van ruházva a megszólalás jogával”, így a megszólaló személye által képviselt szerepből fakadóan a mű is jócskán túl fog mutatni az alkalmiságon.³⁰⁹ Egy-egy jeles alkalom a bárdköltő számára lehetőséget ad a közösségi azonosságtudatot biztosító emlékezet működtetésére.³¹⁰ Kisfaludy egyébként 1811-ben, egy kifejezetten alkalmi megyei érdekű inszurrekciós nyomtatvány kapcsán, melyet névtelenül Beckers kérésére kompilált, határozottan leszögezte, hogy noha elvégezte a munkát, de ő sem nem „alkalmi költő” („Gelegenheitsdichter”), sem nem „alkalmi író” („Gelegenheitsschreiber”).³¹¹ A *Hazafiúi Szózat* egy megbízásra készült félhivatalos politikai röpirat volt, amely egy konkrét alkalomra vagy inkább folyamatra, a nemesi inszurrekció 1809-es mozgósítására született, ettől függetlenül azonban köszönhetően Kisfaludy ambícióinak jócskán túl is mutatott ezen a fajta alkalmiságon, s a konkrét helyzet kapcsán, a történelem strukturális elemzésén keresztül a nemesi nemzet egészének múltjával, jelenével és potenciális jövőjével kapcsolatban általános következtetésekre jutott. A bárdköltészethez hasonlóan itt a múlt ismeretének komoly tétje van: a jövő ugyanis „azon múlik, hogy a múltunk milyen volt, s az lesz képes arra, hogy befolyásolja a történelem menetét, aki képes megérteni a saját identitásunkat megalapozó múltbeliségnek [a] történeti szemantikáját”.³¹²

Kiadástörténet

Ahogy arra Roger Chartier felhívta a figyelmet, a szerzők nem könyveket, hanem szövegeket írnak, melyek írott – kézirat, vésett vagy nyomtatott – tárgyakká válnak, a jelentés pedig épp az e

³⁰⁹VADERNA 2017: 396.

³¹⁰PORKOLÁB 2005: 55.

³¹¹„Kisfaludy Sándor levélfogalmazványa gr. Joseph Beckershez, [h. n.], [d. n.]”, kézirat, MTA KIK Kt. K 770 f. 25v.

³¹²VADERNA 2017: 391.

kettő közötti térben jön létre, tehát a szöveget hordozó anyagi forma tehát korántsem lényegtelen.³¹³ Egy ilyen megközelítés képes rámutatni arra a fordítási folyamatra, melynek során a beszédaktusokat a nyomdák „tipográfiai aktusokra”, végül az olvasók aktív jelentéskonstrukciókra fordítják le. Ebben az értelemben megkerülhetetlen az adott könyv teljes életciklusának,³¹⁴ s benne az olvasó helyének rekonstrukciója, illetve az, hogy a szöveg jelentésadásának folyamatát „a szöveg, az őt hordozó tárgy és az azt uraló gyakorlatok” viszonyrendszerében mutassuk be.³¹⁵ A következőkben ennek szellemében, a szöveg, a könyv és az olvasók viszonyrendszerében mindenekelőtt két dologról lesz szó. Egyfelől arról, hogy miképpen vált Kisfaludy szövege nyomtatott tárggyá, mely szerzői, megbízói/cenzori, nyomdai/kiadói autoritások szándékai és érdekei gyakoroltak befolyást a szöveg és nyomtatott formájának létrejöttére fölött, továbbá, hogy ezek milyen, az olvasás és értelmezés lehetőségeire nézve meghatározó rendet alkottak. Másfelől pedig arról, hogy az ehhez, az olvasói szabadság számára – újból és újból átléphető – korlátokat állító rendhez való viszonyban a kortársak hogyan olvasták vagy tágabban, használták a nyomtatványok formáját öltő szöveget.³¹⁶

A *Hazaírói Szózat* (illetve német fordítása) „Pesten, Hartleben Adolf Konrádnál” jelent meg. Hartlebennél azonban nem rendelkezett saját sajtóval, így felvetődik a kérdés, hogy a kiadványt melyik nyomda állította elő. A *Hazaírói Szózat*ra, továbbá az 1809 végén az uralkodó és a nádor nevében kibocsátott röpiratokra vonatkozó leveleket, illetve az utóbbiak átvételi elismervényét Gárdonyi Albert 1927-ben közölte az Egyetemi Nyomda irattárából. Kisfaludy-nak a *Hazaírói Szózattal* kapcsolatban Sággy Ferencnek, az Egyetemi Nyomda gondnokának írott megrendelőlevele fennmaradt.³¹⁷ Nincs közelebbi információnk azonban arról, hogy végül miért nem

³¹³ CHARTIER 1994: 10.

³¹⁴ DARTON 1982.

³¹⁵ CHARTIER 2011: 167.

³¹⁶ Vö. CHARTIER 1994: viii.

³¹⁷ „Kisfaludy Sándor Sággy Ferenchez, Sümeg, 1809. február 26.”, in GÁRDONYI 1927: 92–93. Úgy tűnik azonban, hogy időközben valaki ezeket kiemelte az iratok közül és később sem kerültek reponálásra, ugyanis

az Egyetemi Nyomda neve alatt jelent meg a kiadvány, és hogy hogyan került a pesti kiadó-könyvkereskedő a képbe. Hartlebennek, aki ekkoriban még magyar nyelvű kiadványok kibocsátásával igyekezett megvetni a lábát a pesti könyvpiacra,³¹⁸ ugyanis nem lelhetőek fel a pest-budai könyvkiadói tevékenységére vonatkozó iratai.

Már Mátray Gábor, az OSZK igazgatója igyekezett tisztázni az egyik példány előzéklapjának versóján a nyomda és a kiadó viszonyát: „Opus hoc (typo eiusdem spectato) in typographia reg. scient. Universitatis Budae videtur impressum fuisse. Nec obstant verba »Pesten, Hartleben Konrád Adolfnál. 1809.« averso thecae lateri exemplaris hungarici Bacsányienis impressa, quod pariter bibliothecae Széchényian[ae] regnicolari ingremiatum existit.”³¹⁹ Eszerint tehát a *Hazaifüi Szózatot* Budán, az Egyetemi Nyomdában nyomtatták.³²⁰ A nyomda 1809-es – feltehetően nem teljes – iratanyagának a megrendelt nyomtatványokra vonatkozó kalkulációkat tartalmazó kimutatásai alapján két dolog bizonyos.³²¹ Egyrészt az, hogy Hart-

az iratanyagról a kilencvenes évek elején készített mikrofilmekben már nem találhatóak meg. A Múzeum Antikvárium 2002. november 22-én tartott árverésén 76. tételként kalapács alá került Kisfaludy *Hazaifüi Szózattal* kapcsolatban Ságghynak írott levele. A *Hazaifüi Szózattal* kapcsolatban írt levél: https://axioart.com/tetel/kisfaludy-sandor-1772-1844-kolto-sajatkezo,-alairt-levele_63106 (letöltve: 2022. 07. 11.) A kézirat további sorsa számomra ismeretlen, előfordulhat, hogy ismét valamely közgyűjteménybe kerültek. Ságghytól nem ismerünk válaszlevelet.

³¹⁸ Hartleben Konrád Adolf, mielőtt Pestre jött volna 1797-től 1801-ig Anton Doll bécsi könyvkereskedőnél tanulta a szakmát, majd 1844-ben kiadói tevékenységének súlypontját ismét Bécsbe tette át, ott is halt meg 1863-ban. Vö. GÁRDONYI 1928: 62, 65.

³¹⁹ Azaz: „Ez a munka, ahogy ugyanabból a nyomatból is látszik, úgy tűnik, hogy a Budai Királyi Egyetemi Nyomdában lett nyomtatva. Nem cáfolják ezt azon másik, Batsányi-féle magyar nyelvű példány hátsó borítójára nyomtatott szavak (»Pesten, Hartleben Konrád Adolfnál. 1809.«), amely az Országos Széchényi Könyvtárnak adományoztatott.”

³²⁰ Mátrayra hivatkozva Váczy János is ezt valószínűsítette, lásd jegyzetét: KAZINCZY 1909–2013: VI, 574.

³²¹ A könyvek forgalma a jegyzőkönyvekből, a nyomda és a bizományosok inventáriumaiból, megbízásokból, illetve egyéb feljegyzésekből (például

leben többször is dolgoztatott a nyomdával, illetve az, hogy se a *Hazaifiai Szózat*, se a *Patriotische Worte* kinyomtatásáról nincsen adat az ügyviteli iratok között, leszámítva Kisfaludy kiemelt, majd nem reponált megbízólevelét. A nádor és az uralkodó nevében, december végi keltezéssel kibocsátott röplapos proklamációkra viszont találhatunk adatot mind a nádori kancellária mint megrendelő, mind a nyomda oldaláról.³²²

Hogy Kisfaludy miért épp Sághyt kereste föl (azon túl, hogy mind a megbízó, mind a szerző szempontjából kézenfekvő volt az Egyetemi Nyomdával dolgoztatni), azt kettejük hosszabb munkakapcsolata is indokolja, 1807-ben ugyanis a *Himfy* és a *Regék* kiadása-nyomtatása is nála történt.³²³ Később egyébként innen kerültek ki a nádor, illetve az uralkodó nevében az inszurgenseket búcsúztató 1809 végén megjelent propagandanyomtatványok és az 1814-ben írt, 1816-ban kiadott a *Hunyady János* című dráma is.³²⁴ Kisfaludy iratai között ebből az időszakból egyáltalán nem található utalás a pesti kiadóra. Ugyanakkor a Ságlynak írott kiadványtervezetét és

az Egyetemi Könyvtárnak átadott munkák felsorolásából stb.) rekonstruálható. Az 1809-es évre vonatkozóan adataim forrása a következő: MNL OL X 10290 (Z 715) 47025 10/c. Az anyagok jelentős része sajnos az olvashatatlanságig roncsolódott. A táblázatok alapján alapvetően háromfelé oszlottak a megrendelések: egyrészt kormányzati-hivatalos munkákról volt szó (a Budán székelő díkasztériumok esetében), másrészt a nyomda saját termékeiről (alapvetően tankönyvek), végül magánmunkákról („Fremde Partheyen”, „Private”). Az utóbbiak esetében csak a legkritikább esetben jegyezték fel a konkrét megbízó személyét, ugyanakkor ide sorolták például a nemesi felkelés hivatalos nyomtatványainak jelentős részét is, melyek az országos inszurrekciós pénztár költségén készültek.³²² Egy 1810. január 31-én, január hónapról készült kimutatás az „idegen felek”-nek végzett munkák között.

³²³ KISFALUDY 1807a: I–II. és KISFALUDY 1807b.

³²⁴ ILLÉSSY 1816. Kisfaludy művét 1816. áprilisában küldte meg József főhercegnek, melyben nemzeti történeti tárgyú drámai műve aktuális hazafias üzenetének hangsúlyozása mellett nemcsak a napóleoni háborúk idejét hasonlította a török háborúk korához, de az inszurrekció alatti saját szemtanúságára hivatkozva a nádor és Hunyadi János nagysága között is párhuzamot vont. „Kisfaludy Sándor József nádorhoz, Sümeg, 1816. április 25.”, in ILLÉSSY 1896: 207–208.

a *Hazaifüi Szózat* és német fordítása Hartlebennél megjelent példányait összevetve nyilvánvalóak az elképzelés és a megvalósítás közötti hasonlóságok. Érdekes ezért Kisfaludy terveit és a megjelent nyomtatványokat formailag is részletesen összevetni.

Kisfaludy a nyomtatvány kívánatos paramétereit taglaló levelében eredetileg nagy 12° méretre gondolt, akkorára, „mint a Himfyé és a’ Regéké”, hogy „zsebkönyvecske lehessen”. Feltételezhetjük, hogy a kis formátum mögött a kötet gyakorlati használhatóságának szándéka állt, például hogy azt a felkelők kényelmesen magukkal vihessék a táborozásba. Hasonlóan gondolkodhatott egyébként az inszurgens regulamentumok megrendelője, sőt Szalárdi Jakkó László is, aki 1809-es hadtudományi fordítását Hartlebennél nyolcadrét zsebkönyv formátumban jelentette meg, hogy azt egy tisztt zsebében, nyeregtáskájában mindig magánál tarthassa.³²⁵

Kisfaludy, aki az idézett levél tanúsága szerint egyben a kiadás finansziális háttérét is biztosította volna, ezen túl is meglehetősen részletes útmutatást adott a nyomdának a nyomtatvány kivitelezésére mind anyagát, mind tipográfiáját, mind példányszámát illetően. Összesen 3000 példányt kívánt nyomtattatni, ebből 1000 darabot magasabb minőségű írópapírra, 2000-et pedig az olcsóbb nyomtatópapírra.³²⁶ A nyomtatványok ilyen jellegű minőségi megosztása nem volt egyedi eset, ugyanis később Kisfaludy a nádor inszurgensekhez szóló – az Egyetemi Nyomdában kinyomtatott – búcsúzó beszédének példányaiból 5000-et szintén drágább és tartósabb papírosra kívánt készíttetni.³²⁷ Az eltérő kivített mindkét esetben indokolhatta a megcélzott befogadókkal kapcsolatos protokolláris szempontú differenciálás az inszurgens tisztek és a legénység tagjai között.

³²⁵ JAKKÓ 1809; MARKÓ 1960: 15.

³²⁶ „Kisfaludy Sándor Sággy Ferenchez, Sümeg, 1809. február 26.,” in GÁRDONYI 1927: 92. Itt szükséges megjegyezni, hogy Takáts József állítása miszerint a röpiratot „több tízezer példányban” nyomtatták ki (TAKÁTS 1998: 674.), téves. Valószínűleg a felkelést búcsúztató röplapok példányszámát keverte össze a *Hazaifüi Szózat*éval.

³²⁷ „Kisfaludy Sándor Sággy Ferenchez, Kisbér, 1809. október 26.,” in GÁRDONYI 1927: 93.

Kisfaludy munkájának két korabeli kiadása létezik, egy magyar (*Hazafiúi Szózat a' Magyar Nemességhez*) és egy német nyelvű (*Pat-riotische Worte an Ungarns Adel*). Mindkettő 8° broszúra, nyolc 16 oldalas ív terjedelemben. A nyomtatványok küllemét illetően ez esetben nagy súllyal estek latba a szerző igényei. A Hartleben neve alatt megjelent broszúra esetében, Kisfaludynak a Sággyhoz írott levélben lefektetett elvárásai, a pontos mérettől (12° helyett 8°) eltekintve, jelentős részben érvényesültek. A német kiadvány is hűen követte a magyart. Kisfaludy eredetileg is egyszerű fedlappal, nevét elhallgatva, csupán a cím feltüntetésével kívánta megjelentetni a kötetet, oly módon, hogy „színes papirosban brochirozva árúttassék”.³²⁸ A szöveg tipográfiájára vonatkozóan azzal a kéréssel fordult az Egyetemi Nyomda gondnokához, hogy azt a Himfynél valamivel nagyobb betűkkel nyomtassák, a kéziratban „elhúzott szavak” legyenek kurzíválva, míg a hivatkozott szerzők nevei valamivel nagyobb betűkkel szerepeljenek. Ebből végül csak a dőlt betűs kiemelések maradtak: ezek vagy a citált szerzőknek és más személyneveknek, vagy a szó szerinti idézetek egy részének adtak külön hangsúlyt. Bár a német nyomtatványra vonatkozóan nem állnak rendelkezésünkre ilyen jellegű információk, a kiadás mindenben hűen követte az eredeti magyar változat tipográfiai megoldásait, a korban a német nyelvű nyomtatványokra kevésbé jellemző módon azonban nem fraktúr, hanem a magyar változattal azonos antikva betűkészlettel nyomták.

A kiadvány Hartlebennél zöldes, illetve pirosas árnyalatú, festett kiadói papírkötésben, oldalán ragasztott papírcsíkkal került forgalomba, de úgy tűnik, hogy léteztek festetlen kötésű példányok is.³²⁹ A fedlapon csak a cím szerepel, míg a hátlapon a kolofónról a kiadás helye (Pest), a kiadó (Konrad Adolf Hartleben), illetve a megjelenés évszáma (arab számjegyekkel) olvasható le. Kisfaludy kéré-

³²⁸ „Kisfaludy Sándor Sággy Ferenchez, Sűmeg, 1809. február 26.”, in GÁRDONYI 1927: 92.

³²⁹ Lásd például a következő archív árverési tételt (no. 383.) a budai Krisztina Antikvárium 2021. május 8-án tartott 52. könyv és papírrégiség aukciójáról: <https://axioart.com/tetel/-kisfaludy-sandor-hazafiui-szozat-a-magyar-nemesseghez--7486fe26?search=hazafiui+szozat> (letöltve: 2022. 09. 13.).

sének megfelelően a szerző neve sem itt, sem másutt nincs feltüntetve. Erre nem is igen volt szükség, ugyanis Kisfaludy szerzősége – részben saját magának köszönhetően, hiszen szóban és leveleken keresztül is igyekezett népszerűsíteni munkáját – már a nyomtatvány megjelenése előtt szélesebb körben ismert volt. Hogy a kötetet kizárólag színes papírba kötött broszúraként árulták-e mint Hartleben kiadványát, azt nem tudjuk. A kötés, különösen a kolligátumba rendezés során ugyanis előfordult, hogy eltávolították a papírborítót, de az általam ismert, utólag nem bekötött példányoknak eredeti kiadói papírkötésük van. Könnyen elképzelhető, hogy a kötet a korban szokatlan módon, már a könyvterjesztéssel (is) foglalkozó hálózathoz³³⁰ – Kisfaludy eredeti szándékának megfelelően – is kizárólag „brozírozva” jutott el a kiadón keresztül.

A kiadványt a klasszicista tipográfiai egyszerűsége jellemzi:³³¹ más korabeli populáris mozgósító nyomtatványokhoz képest sem ornamentikus keretet, és egyéb nyomdai cifrákat, sem a viszonylag gyakori, háborús (például győzelmi trófea) vagy nemzeti (magyar kiscímer) szimbólumokat ábrázoló metszett díszeket nem tartalmaz. Mind a fedlap, mind a hátlap dísztelen, ahogyan maga az egész kiadvány is: a címet és a kolofont egyszerű keret veszi körbe. Kisfaludy azt is kérte Sághytól, hogy a 20 paragrafusból plusz a proklamációból álló szövegben a nyomtatásban „tágosabb köz hagyattassék” az egyes fejezetek között és ha úgy látja jónak, „valamelly nyomtatásbéli vonást vagy czifraságot jó volna a középére nyomtatni”.³³² A borítón és a címlapon szereplő, geometrikus cifrák a legegyszerűbbek közül valók, a fejezeteket elválasztására pedig csupán egy-egy rövid vízszintes vonal szolgál. Maga a címlap a borítóhoz képest nem tartalmaz többletinformációt, a címet és római számmal a kiadás évét közli. Tudjuk ugyanakkor, hogy Kisfaludy eredetileg a nádor rézmetszetes arcképével kívánta díszíteni a nyomtatványokat, ám

³³⁰Elsősorban a nyomda bizományosaihoz, illetve az eseti megrendelőkhez.

³³¹E szemléletnek a tipográfia-történeti elemzéséhez a szegedi Grünnyomda egyes korai nyomtatványai kapcsán lásd GAÁL 2001: 16. skk.

³³²„Kisfaludy Sándor Sághy Ferenchez, Sűmeg, 1809. február 26.”, in GÁRDONYI 1927: 92.

erről az idő rövideje miatt kénytelen volt letenni.³³³ A magyar és a német nyomtatvány formátumát tekintve megegyezett az inszurgensek számára kiadott szabályzatokéval, a kiadói papírborító hátlapja pedig azonos volt: Hartleben számára ezt kizárólag az 1809-es 8° inszurrekciós nyomtatványokhoz állították elő.

A könyvet – a háborús előkészületek előrehaladott állapota miatt – Kisfaludy szerint olyan gyorsan kellett kinyomtatni és forgalomba hozni, amennyire az csak a körülményekhez képest lehetséges volt. Ezt a Ságynak írott levelében Kisfaludy három helyen is nyomatékosította. A rendelkezésre álló idő hiányával indokolta a nádort mint a nemesi felkelés fővezérét ábrázoló rézmetszet elhagyását is. Ez ugyanis nemcsak időt rabló munkát kívánt, de abban az időben korántsem lett volna egyszerű Pest-Budán megfelelő szakértelemmel rendelkező metszőt és rajzolókat találni a feladatra, nem beszélve az ezzel járó tetemes többletköltségekről.³³⁴

A nádor reprezentatív portréján keresztül történő panteonizációja, nem sokkal a Ságynak írott levél elküldését követően, 1809. március elején a főherceg látogatása alkalmából tartott ünnepélyes zalai kisgyűlésen is felmerült. Az arcképek mint a nádor kultuszát megerősítő vizuális eszközök – bár a megyeházi portré jelentősége túl is mutatott ezen – az adott helyzetben a felkelés legitimációját erősítve hasonló funkciót tölthettek volna be, de más-más nyilvánosságot anticipálva és eltérő médiatechnológiák (a megyeházán elhelyezett egyedi alkotás, illetve nyomtatvány részeként sokszo-

³³³ Az előbbi levél mellett lásd még: „Kisfaludy Sándor gr. Joseph Beckershez, Sümeg, 1809. február 26.”, in LAMPÉRTH 1910: 225; VISZOTA 1909: 414.

³³⁴ Czetter Sámuel, aki egy ideig az Egyetemi Nyomdának is dolgozott Bécsből, már 1807-ben Oroszországba költözött. Életéhez és munkásságához, a századforduló hazai rézmetszésének kontextusában, lásd RÓZSA 1953, 97–139. Kisfaludy a *Hunyady János* 1816-os, az Egyetemi Nyomdában készült kiadását egy Hunyadit ábrázoló metszettel kívánta illusztrálni. A szokatlanul magas, 2500 példányban megjelent kötet illusztrációinak esetében a munkák nagy része Bécsben zajlott: a rajzolóknak, metszőnek, illetve a képeknek a kinyomtatásáért Kisfaludy és a költségeken vele osztozó Sággy összesen 777 forintot fizetett, ami az összes ráfordítás 21%-át tette ki. SZALISZNYÓ 2011: 347, 355.

rosított grafika) alkalmazásával. Feltehető, hogy a nádorként és a felkelés főparancsnokaként is nagy népszerűségnek örvendő József főherceg portréja nem csak a szöveg üzenetét erősíthette volna fel, de feltehetően kelendőbbé is tette volna a kiáltványt, tekintve, hogy az igényes hazai vonatkozású illusztrációk ekkoriban költségesek voltak miatt ritkaságszámba mentek.

A nyomtatás konkrét költségeit tekintve csak becsléseink lehetnek, ugyanis a nyomtatványok pontos példányszámáról csak a Ságghynak írott levél áll rendelkezésünkre, amely háromezer – ekkor még csak magyar nyelvű – példánnyal számolt. Egyéb adat forrás híján kénytelenek vagyunk az Egyetemi Nyomdában készült, s Hartlebennél megjelent magyar nyelvű nyomtatványok számát is ennyire becsülni. Ezen felül, a német változat jóval ritkább közgyűjteményi előfordulására tekintettel talán még a *Patriotische Worte* néhány száz példányáról lehet szó. Ez – utánnnyomás nélkül – a magyarországi háborús, azon belül pedig inszurrekciós propagandairódalom tekintetében kiemelkedőnek számít. Ha példányszámát nem is, ám terjedelmét tekintve a felkelők mozgósítását közvetlenül szolgáló röpiratok között Kisfaludyé volt a leghosszabb.

A korban alapvetően a prenumeráció biztosította az egy-egy könyv megjelentéséhez szükséges finansziális háttér megteremtését, kiküszöbölve az üzleti kockázatot.³³⁵ A Kisfaludyéhoz hasonló, terjedelmesebb háborús propagandamunkák esetében természetesen ez sajátos céljuk és az idő rövideje miatt szóba sem jöhetett. A szerzők egyfelől saját maguk vagy más magánszemélyek, mecénások, esetleg az adott törvényhatóság vagy a mozgósításban érintett, másfelől a felfutó keresletre bázírozó kiadó-nyomda költségén adathatták ki munkáikat. A *Hazaifüi Szózat* esetében, az elszámolásokat igazoló iratok híján, egyelőre nem sikerült megállapítani, hogy valójában kinek vagy minek a költségén jelent meg a nyomtatvány.

Beckers 1808. december 11-i első levelében már azt is jelezte Kisfaludy felé, hogy olyan szöveget kér tőle, melyet a nádor elé terjeszthet és magyar nyelven való publikálására kérheti őt („so würde ich dieselbe [...] des Erzherzogs Palatinus K. K. Hoheit vorle-

³³⁵DEMME 2006: 650.

gen, und um die Kundmachung derselben in der ungarischen Sprache unterthänigst bitten”).³³⁶ Ebből nem derül ki, hogy a kiadás mi módon lett volna finanszírozva. Kisfaludy Ságynak írott levelében nem említette, hogy munkája megbízásra született volna, sőt úgy tájékoztatta, hogy a kiadás költségeit maga kívánja állni. Gárdonyi Albert – nyilvánvalóan nem ismerve a Viszota Gyula által részlegesen közölt Beckers–Kisfaludy levelezést – ez alapján úgy vélte, hogy Kisfaludy nemcsak hogy saját költségén kívánta kiadni munkáját, de hogy azt egyenesen a nádor tudta nélkül írta meg.³³⁷ Ezt a vélekedést Császár Elemér a cikkhez fűzött szerkesztői megjegyzésében igyekezett cáfolni. Míg az utóbbival kapcsolatos cáfolata forrásokkal bizonyítható, addig az előbbi állítást – ti., amit a levél is sugallt, hogy a szöveg szerzője önköltségén nyomtatattatott volna ki az Egyetemi Nyomdában – csupán Kisfaludy közismert szűkmarkúságára és a nádori megbízásra alapozva vetette el. Az előbbi, Császár-féle elképzelést erősítette meg később Gálos Rezső is Beckers első két levelére hivatkozva, szerinte a Ságynak írott levélben a nádori megbízatás elhallgatását épp a készülő kiadvány félhivatalos jellege indokolta: az olvasókra tett hatását rontotta volna, ha kiderül, hogy megbízásra született. Gálos egyenesen úgy fogalmazott, hogy „[n]em kétséges [...], hogy [a nyomtatvány] a nádor hivatalos költségén [jelent meg], de olyanformán, hogy az egész összeget Kisfaludy kezéhez fizették ki”.³³⁸ Fenyő István ellenben a Ságynak írott levélre hivatkozva azt állította, hogy „Kisfaludy *vállalja* a röpirat nyomdai költségeit, annyira fontosnak érzi annak tartalmát, politikai mondanivalóját”.³³⁹

Beckers 1809. február 22-én Bécsből valóban azt írta Kisfaludy-nak, hogy: „Ich erwarte in Ofen mit Sehnsucht diesen Aufruf in der ungarischen Sprache, um denselben unverzüglich zum Druck zu befördern.”³⁴⁰ Ebből világosan kiderül, hogy maga kívánt gon-

³³⁶ „Gr. Joseph Beckers Kisfaludy Sándorhoz, Buda, 1808. december 11.”, in VISZOTA 1909: 407.

³³⁷ „Kisfaludy Sándor Sággy Ferenchez, Kisdér, 1809. október 26.”, in GÁRDONYI 1927: 91–92.

³³⁸ GÁLOS R. 1931: 52–53.

³³⁹ FENYŐ 1961: 260.

³⁴⁰ „Gr. Joseph Beckers Kisfaludy Sándorhoz, Bécs, 1809. február 22.”, in VISZOTA 1909: 413. Azaz: „Epekedve várom Budán a magyar nyelvű szót, azért, hogy annak haladéktalan kinyomtatását előmozdítsam.”

doskodni a megjelentetésről, de hogy ezt pénzügyileg vagy technikailag gondolta, nem tudjuk. Árulkodó ezzel szemben Kisfaludy február 26-án Beckersnek írt levele, melyben úgy fogalmazott, hogy már a nádori cenzúrárt megelőzően – a Sággyhoz ugyanazon a napon írott levelével – már megtette az előkészületeket a budai Egyetemi Nyomdában, hogy a saját költségén („auf meine eigenen Unkosten”) a lehető leggyorsabban kinyomtatassák a röpiratot.³⁴¹ Kisfaludy február 26-án nem erre a levélre válaszolt, hanem saját, korábbi levelében tett ígéretét teljesítette, így arról sem tudhatott, hogy a nyomtatásról Beckers maga akar intézkedni.

Úgy tűnik tehát, hogy sem Császár, sem Gálos nem ismerte a Vízota által az Országos Levéltárból közölt és Lampérth Géza által magyarra fordított Kisfaludy-levelet, melyet a tulajdonképpeni megbízójának, Beckersnek írt, s melyből világosan kiderül, hogy Kisfaludy ekkor biztosan a saját költségén tervezte kinyomtatni a röpiratot, oly módon, hogy azt technikailag a Budán tartózkodó Beckers bonyolítja le a nyomdával. Ennyit tudhatunk biztosan. Azzal kapcsolatban azonban, hogy végül Kisfaludy pamfletjének kiadását pontosan milyen forrásból finanszírozták, nem rendelkezünk megdönthetetlen bizonyítékkal, ugyanis – Császár Elemér állításával ellentétben – még arra nézve sincsen semmilyen forrásunk, hogy ki utalványozta a pénzt a nyomdának, nemhogy arra, hogy pontosan kinek a kontójára történt mindez. Amennyiben a nádor finanszírozta a nyomtatványt (hacsak nem magánvagyonából tette), azt minden bizonnyal az inszurrekció országos kasszájának költségére kellett, hogy kifizessék (ahogyan az 1809 végi rölapokkal történt), tehát ennek, más megrendelésekhez hasonlóan, a nádori kancellária iratai között nyoma kellett volna, hogy maradjon, de ilyen kifizetési rendelvény egyelőre nem került elő. De nem került elő egyéb irat azzal kapcsolatban sem, hogy a költségeket közvetlenül Kisfaludy fizette volna. A kérdést megnyugtatóan csak az Egyetemi Nyomda irattárából előkerült elszámolás tudná tisztázni.

A röpirat a szakirodalom – Vízota, Császár, Gálos és Fenyő – egybehangzó állítása alapján valamikor 1809 kora tavaszán jelent

³⁴¹ „Gr. Joseph Beckers Kisfaludy Sándorhoz, Bécs, 1809. február 26.”, in VÍZOTA 1909: 414.

meg, érdemes azonban ennek idejét a lehetőségekhez mérten pontosítanunk, ugyanis a háború előkészítését, illetve megindulását kísérő események meglehetősen gyorsan követték egymást. Csak így van lehetőségünk megközelítő pontossággal elhelyezni a *Hazaifüi Szózatot* a nyomtatott és kéziratos propagandaszövegek özönében és a mozgósítás időrendjében. Kisfaludy csak 1809. február 26-án üzent meg igényeit Ságynak, sürgetve őt a küszöbön álló háború miatt a nyomtatással, s ugyanezen a napon írta meg Beckersnek, hogy rajta keresztül megküldi a nádornak a kész szöveget. 1809. március 23-án környékén kaphatta meg Beckerstől a cenzúrázott tisztaíratot, melyet valószínűleg a következő néhány napban javított ki (bár – mint már szó esett róla – a levél megfogalmazása a Schedius-féle fordítás kapcsán némileg zavarossá teszi a helyzetet).

Az inszurrekció történetét feldolgozó írásában Kisfaludy maga is emléket állított röpiratának, s bár pontos dátumot nem írt, jelezte, hogy az inszurgensek számára készített regulamentumoknak a kerületi generálisokhoz 1809. március 18-án történt megküldését követően, „később” (späterhin) több buzdító munka is megjelent, amelyek közül az egyik a *Hazaifüi Szózat* és ennek a Schedius Lajos fordította német változata.³⁴² Április 3-án, a Pesten tartózkodó Vitkovics Mihály Kazinczy Ferenchez írott levelében a szerzővel való személyes találkozására hivatkozva már arról számolt be, hogy Kisfaludy a nádor mellett dolgozik, aki egy proklamációt készített vele magyarul, ami „[m]ár a Sajtó alatt van”.³⁴³ Ezek szerint a levél megírásakor a magyar változat nyomtatása már (vagy még) folyamatban volt. Annyi bizonyos, hogy hivatalosan Kisfaludy április 10-én nyújtotta be a röpirat német példányát a nádornak.

Kisfaludy Sághtól február 26-án „Überschlagot”, azaz egy hozzávetőleges számítást kért a költségekről, hogy a pénzt megküldhesse vagy utalványozhassa Budán, de a példányok majdani áráról csak annyit írt, hogy: „Az exemplároknak árrát a költségekhez képest majd meghatározzuk.”³⁴⁴ A nyomtatvány végül egy forintért

³⁴²KISFALUDY 1931b: 75.

³⁴³„Vitkovics Mihály Kazinczy Ferenchez, Pest, 1809. április 3.”, in KAZINCZY 1890–2013: VI, 312.

³⁴⁴„Kisfaludy Sándor Sághy Ferenchez, Sümeg, 1809. február 26.”, in GÁRDONYI 1927: 92.

került forgalomba, ami ugyan nem számított drágának, de egy rövid, brosírozott alkalmi munkához képest túlságosan olcsónak sem. Árszabása nyilvánvalóan hatást gyakorolt a hozzáférők körére, de a literátus, jómódú birtokos nemesség, mint elsődleges célcsoport számára beszerzése természetesen nem jelenthetett anyagi gondot. A munka terjesztését tekintve, nem kizárt, hogy a saját, illetve bizományos könyves fiókok mellett – amennyiben azt valóban az egyetemi nyomdában nyomták – szóba jöhetett a tipográfia bejáratott könyvbizományosi hálózata is, amely az előbbinél jóval nagyobb forgalmat bonyolított.³⁴⁵

A röpirat célközönsége

A széles olvasói kör elérését előírányozó megbízói és szerzői intenciókkal szemben a gyakorlatban inkább úgy tűnik, hogy Kisfaludy röpiratát alapvetően a nemesség nem egyszerűen alfabetizált, de literátus kisebbségének írta. Azon rutinos, s egyúttal az ünnepélyes vármegyei szónoklatok bonyolult körmondataihoz szokott olvasók számára, akik nemcsak magyarul olvastak jól (bár az alacsonyabb példányszámú német kiadás kétségkívül kitágította a hozzáférhetőséget) és legalább középfokú iskolázottsággal rendelkeztek (a latin nyelv, a klasszikus auktorok, retorikák és toposzkincs mellett hazai történeti és jogi ismeretekkel), de némi magyar és franciás-németes kortárs irodalmi műveltséggel is bírtak. Bár a nyolcadrét nyomtatvány kétségkívül portábilis volt, ám terjedelme és tagolása nem könnyítette meg használatát, az olvasást és (vissza)kereshetőséget: abban ugyanis számok helyett csupán egyszerű tipográfiai jelekkel lettek elkülönítve az egyes fejezetek, beleértve a mintegy az egész szöveg egyhatodát kitevő, üzenetét kiáltvánnyá sűrítő utolsó fejezetet. Bár a peritextus részeként a cím, illetve a tevékeny hazafiságra serkentő, eredeti nyelvű mottók (Virág Benedek és Friedrich Schiller egy-egy verséből, illetve Montesquieu törvényekről írott munkájából véve), illetve a személyes felkelés szükségességét igazoló első fejezetek intésként-buzdításként való olvasási módot sugalltak és előkészítették a fő történeti és morális mondanivalót, ám magát a röpiratot tüzetesen át kellett olvasni ahhoz, hogy egyes politikailag

³⁴⁵J. HALÁSZ 1994: 137.

aktuálisan lényeges elemei – például minél több felkelő lóra ültetésének szorgalmazása – nyilvánvalóvá váljanak. Összességében úgy tűnik, hogy a megbízó és a szerző által intencionált, bár a közjogi rendiség határa fölötti, de ezen a társadalmi szegmensen belül széleskörű befogadást, illetve az általuk megkívánt – intő-buzdító – olvasat aktualizálását a gyakorlatban a könyv és a szöveg sajátosságaiból fakadó komoly előzetes tudásfeltételek is korlátozták. A röpirat elvárt olvasásmódját reálisan aktualizálni képes közönséget körülbelül Kisfaludy saját társadalmi közege, a *bene possessionati* rendszeresen olvasó, művelődő szegmense és a nemesi származású értelmiség képezhetette.³⁴⁶

A Hazafiúi Szózat népszerűsítése korabeli sajtóban

A röpirat magyarországi közönségnek szóló hirdetéseit, melyek hírlapokban jelentek meg³⁴⁷ részben minden bizonnyal a hazai könyvpiacra a lábát megvetni igyekvő ambiciózus pesti kiadó, a háborús irodalom konjunktúráját meglovagló Hartleben Adolf Konrád intézte. 1809 első harmadában ő adta ki magyar és német nyelven a felkelés hivatalos szabályzatait (*Reglements*) is, melyek bilingvis (magyar-német) hirdetési nyomtatványait több példányban, egy március 13-án kelt latin levél kíséretében megküldte a törvényhatóságok részére.³⁴⁸ A promóciós nyomtatvány nemcsak a regulamentumok címeit, hanem Szalárdi Jakkó László frissen megjelent és Székér Joakim Alajos 1807-es megjelent magyar nyelvű hadtudományi fordításait is népszerűsítette.³⁴⁹ A *Hazafiúi Szózat* azonban, melyet ekkor még biztosan nem nyomtattak ki, nem szerepelt a hirdetési röplapon.

³⁴⁶E „középrendű olvasóközönség” részeként kezelt társadalmi rétegek olvasmányaihoz, alapvetően a magánkönyvtári összeírások alapján, a tágabb korszakra nézve, összefoglaló jelleggel, különös tekintettel a zalai *bene possessionatus* nemes Skublicsok könyvtárára, lásd FÜLÖP 1978: 178–230.

³⁴⁷A korabeli könyvek terjesztési módjaihoz: KULCSÁR 1943: 6–13.

³⁴⁸Lásd például: MNL ZML IV.1.b. 1809. no. 70. 1809. szeptember 14. Pest megye „currentáltattni” rendelte a felhívást: MNL PML IV. 3.a. 1809. március 22. no. 668. 436.

³⁴⁹HARTLEBEN 1809.

A Kultsár István által szerkesztett *Hazai és Külföldi Tudósítások* a Decsy Sámuel- és Pánczél Dániel-féle bécsi *Magyar Kurir* 1809. május 9-étől – a francia csapatok bécsi megjelenésével – kezdődő kényszerzünetét követően az egyetlen magyar nyelvű újság maradt a hazai piacon, mely a háborús eseményeket naprakészen követni volt képest és helyet adhatott a külföldi és hazai híreknek, haditudósításoknak, hivatalos propagandaanyagoknak, továbbá félhivatalos buzdító munkáknak, illetve ezek hirdetéseinek is. Kultsár a frissen megjelent buzdító nyomtatványokról is hírt adott, esetenként egy-egy rövid kritika keretei között, ami eltért a korabeli magyarországi újságok alapvetően pusztán tényközlésre szorítkozó hírközlési és hirdetési gyakorlatától. A lapszerkesztő könyvtárának gazdag 1809-es inszurrekciós anyaga, illetve lapjának vonatkozó részei arra utalnak, hogy az ott meghirdetett, recenziált, kivonatolt nyomtatványokat megkaphatta a nyomdáktól, kiadóktól vagy maguktól a szerzőktől.³⁵⁰ 1809. április 15-én, tehát alig valamivel a megjelenést és a háború kitörését követően jelent meg tudósítás Kisfaludy munkájáról a „Tudományos dolgok” rovatban, melyet Kultsár minden bizonnyal már úgy írt, hogy olvasta a kötetet.

A *Hazafiúi Szózat* igen kedvező ajánlást kapott, s ezzel Kultsár nemcsak a potenciális könyvvásárlók és olvasók érdeklődését igyekezett felkelteni, de egyúttal hatást igyekezett gyakorolni a röpirat kíváncsós befogadására is.³⁵¹ E rövid recenzió szerint a röpirat „gyönyörűséges bővséggel, fontos buzgósággal, és tudós velősséggel készült munka”, mely „ébresztés gyanánt szolgál a’ Magyar Nemzethez”, melynek „belső szépségével megegyez külső kellemetessége”. A lapszerkesztő tehát a röpiratot nemcsak mint a kor retorikai-irodalmi és tudományos normáinak egyszerre kiválóan megfelelő szöveget mutatta be, de egyúttal elismerően szólt az azt hordozó nyomtatott tárgy, a brosúra kiviteléről is. Kultsár egyúttal a kíváncsós olvasási stratégiát is meghatározta, megelőlegezve a propagandamunkának az emocionális hazafias-nemzeti azonosulás követelményével meghatározott ideális befogadókban kiváltott hatását: „Lehetetlen, hogy tellyes felindulás nélkül olvashassa, a’ ki

³⁵⁰ ALAPI 1928: 190.

³⁵¹ Vö. KULCSÁR 1943: 7–8.

érzi a ' Magyar Névnek méltóságát." Az ajánlás egy új szempontra is figyelmeztetett, amikor kifejezetten a női olvasók figyelmébe ajánlotta a röpiratot: „Méltó, hogy még a' Magyar szép Nem is megismerkedjék e' jeles munkával.”³⁵² Kultsár megjegyzése a röpirat üzenetének korrekciójaként is olvasható, Kisfaludy ugyanis e munkájában a női olvasók tekintetbe vételét teljességgel mellőzte. Ugyanakkor tudjuk, hogy már 1808-ban reflektált arra, hogy *Himfyje* és regéi „többsnyire” az ifjúság és a nők körében népszerűek,³⁵³ a tízes évek elejétől-közepétől határozottan képviselt patrióta-nemzeti írói programjában pedig már műfaji tekintetben is – ti. *Hunyady János* című történelmi könyvdrámáján keresztül – határozottan célozta meg a női olvasói szegmenst, melytől a házi nevelésben betöltött szerepe és érzelmi fogékonysága miatt nemzeti nyelv szeretetén keresztül a hazafiság elterjesztését várta.³⁵⁴ A Kultsár-féle ajánlás vonatkozó mondata, mely számolt a magyarul tudó – még mindig kisszámú – női olvasóközönség kibővülésével és felértékelődésével a szerzők, nyilvánosságformálók és kiadók oldaláról,³⁵⁵ annak tükrében innovatív jellegű, hogy az 1809-es magyarországi propagandában csak elvétve találkozhatunk olyan nyomtatvánnyal, mely kifejezetten a nemes nőket is célozta, illetve közvetített számukra a mozgósításban betölthető szerepelvárásokat.

A *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* 1809. április 23-án megjelent 33. számának toldalékában, közvetlenül a Joseph Leyrer könyvkereskedésben kapható különféle háborús nyomtatványok listáját

³⁵² HKT, 1809. április 15. I. félév, no. 30. 238–239.

³⁵³ „Kisfaludy Sándor Kazinczy Ferenchez, Kám, 1808. július 27.”, in KAZINCZY 1890–2013: VI, 13–14.

³⁵⁴ „Kisfaludy Sándor [Dukai Takách Judithoz], H. n., 1815. szeptember”, in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 280. Programja a Marczibányi-jutalom kiosztására a nádornak írott, felolvasatásra szánt beszédében egy „a' szivet, elmét, erkölcsöket nemesítő, és annyira mulató, mint tanító”, nőknek szánt éves zsebkönyv tervében öltött alakot, arra való tekintettel, hogy „a' Hazának Leányai lévén mindenkor, minden jövőendő Nemzettségnek első Nevelőji”. „Kisfaludy Sándor gr. Teleki Lászlóhoz, H. n., 1820”, in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 368.

³⁵⁵ Ehhez lásd POGÁNY 2008; KÉRI 2014; PAPP 2014.

követően,³⁵⁶ Kisfaludy munkájának egy egész oldalas hirdetést szentelt.³⁵⁷ A lap következő számában, bár kevésbé látványos formában, de ismét megjelent a röpirat hirdetése.³⁵⁸ A Bécsben kiadott *Magyar Kurir* május 9-én adott hírt – a regulamentumokkal együtt – a magyar nyelvű röpirat megjelenéséről.³⁵⁹ A *Preßburger Zeitung*ban (pontosabban annak toldalékában, az *Intelligenzblatt für Ungarn*ban) ugyan megtalálhatóak Hartleben hirdetési a regulamentumok prenumerációjával kapcsolatban, de ezekben Kisfaludy munkájára nem történt utalás.³⁶⁰ Andreas Schwaiger könyvkereskedőnek a lapban rendszeresen megjelenő hirdetéseiben, melyek között német nyelvű propagandamunkák is szerepelnek, ugyancsak nem fordult elő a röpirat német változata. Még ha a kiadónak erre lett is volna szándéka, a háborús körülmények gyors változása miatt a hirdetés eleve nem is igen szerepelhetett volna a legfontosabb osztrák-német lapokban: az udvari *Wiener Zeitung* 1809. május 6-i utolsó, 36. számát követően a lap Bécs megszállása miatt egy hét kihagyással, május 20-án már francia redakció alatt jelent meg,³⁶¹ az összbirodalmi patriotizmus szellemében kiadott Johann Michael Armbruster-féle *Vaterländische Blätter* az évi utolsó összevont száma pedig még április 18-i dátummal került ki a sajtó alól.³⁶²

A porosz és osztrák törekvésekkel szembenálló, Napóleonnal szimpatizáló bajor könyvtáros, Johann Christoph von Aretin által szerkesztett *Der Morgenbote*, számos német nyelvű és néhány ma-

³⁵⁶ Az idősebb Joseph Leyrer könyvkereskedése ekkor már egy ideje a csőd szélén állt.

³⁵⁷ VOuPZ, 23. April 1809, no. 33. Beilage, 396.

³⁵⁸ VOuPZ, 27. April 1809, no. 34. 410.

³⁵⁹ MK, 1809. május 9., II. negyed, no. 37. 552. A számot Decsi Sámuel (D. D. S.) jegyezte. A hirdetés közölte az egyes szabályzatok árait is, ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy a végső árak csak az összes füzet kinyomtatását követően kerülnek megállapításra. Ez alapján elképzelhető, hogy április végén - május elején Hartlebennek még nem sikerült ezeket mind kinyomtatatnia.

³⁶⁰ PZ IfU, 3. März 1809, no. 14. 154–155, illetve PZ IfU, 10. März 1809, no. 16. 177–178.

³⁶¹ WZ, 6. May 1809, no. 36, illetve WZ, 20. May 1809, no. 37.

³⁶² VB, 14. und 18. April 1809, no. 28–29.

gyar vonatkozású háborús propagandanyomtatvánnyal együtt hírt adott Kisfaludy röpiratáról is, a szerző nevére itt sem történt utalás. Az 1809-es első kötet második füzetének függelékeként a szerkesztő tétélesen közölte a háború kitörése előtt – a tartalomjegyzék szerint hibásan, Bécsben – megjelent „politikai nyomtatványok” listáját, amely a *Patriotische Worte* címet is tartalmazta, sőt utalt arra is, hogy annak a német mellett magyar változata is megjelent.³⁶³ Aretin ezzel az osztályozással a röpirat helyét az 1809-es osztrákpárti háborús propagandairodalom kontextusában jelölte ki.

Összességében a *Hazaifüi Szózat* hirdetési a korszak más félhivatalos vagy nem-hivatalos röpirataihoz képest egyszerre több magyar és egy német időszakai sajtóorgánumban is megjelentek, s mint láthattuk, Kultsár rövid, apologetikus recenziója az eredetileg meghatározott célközönséget tágítva pozitív atmoszférát igyekezett teremteni a kis kötet olvasásához. A munkát hirdető hazai lapok egyike sem közölte Kisfaludy Sándor nevét, vagy azért, mert nem volt tudomásuk a szerző kilétével kapcsolatban (Kultsár esetében ez kévéssé valószínű) vagy tiszteletben tartották a kiadó, a megbízó és a szerző szándékát. Aretin munkáján keresztül pedig a német nyomtatvány címe a szélesebb német olvasóközönség számára is ismertté válhatott.

A röpirat fogadtatása a hazai literátus nyilvánosságban

Az eredetileg anonim módon megjelent *Hazaifüi Szózat* és német változata, csakúgy mint a nádor és az uralkodó nevében írott-fordított, kisebb felkelést búcsúztató nyomtatott és kéziratos munkák fogadtatása a szerzői attribúción keresztül szorosan összekapcsolódott Kisfaludynak a nádor mellett hivatásos írástudóként betöltött szerepének megítélésével is. Ebben a fejezetben a röpirat korabeli fogadtatásával foglalkozom a literátus nyilvánosságot, s azon belül is mindenekelőtt Kazinczy és Kisfaludy hálózatait illetően, valamint összefüggésben Kisfaludy hivatalos feladatkörének, illetve írói kvalitásainak megítélésével. Ennek kapcsán röviden arra is kitérek, hogy a kortársak a szerző pozíciójából fakadóan, illetve a szerzői attribúció anonimitásból és elégtelen információkból fakadó bi-

³⁶³DM, 1809, Bd. I., H. 2. 223. vö. DM, Bd. I., H. 2. 95–112.

zonytalansága miatt esetlegesen milyen egyéb buzdító munkákat tulajdonítottak még Kisfaludynak. Forrásaim kizárólag magánlevelek, melyek néhány kivétellel a háború, illetve a felkelés és az ehhez kapcsolódó propagandatevékenység mobilizációs szakaszában születtek.

Kazinczy Ferenc levelezése sokat elárul a munka fogadtatásáról és a Kisfaludy szerepéről alkotott véleményekről. A diskurzus külön érdekessége, hogy Kazinczy, aki a zempléni állandó deputáció tevékeny tagja volt, illetve – Rummy Károly György kivételével – érintett levelezőpartnerei mindannyian involválódtak valamilyen módon az inszurrekcióban. Kisfaludy ekkoriban még jó viszonyban volt a Kazinczyval, ugyanakkor kettejük kapcsolatát és ennek reprezentációit a Kazinczy-levelezés nyilvánosságában már jelentős mértékben formálta a *Himfy*-ról és a *Regék*-ről készülő németnyelvű recenzió. 1808 júliusában Kisfaludy még Kámból írt Széphalomra, említve a *Regék* és a *Himfy* példányait, illetve hosszabban taglalva az irodalom, a hazafiság és a nyelv összefüggéseit.³⁶⁴ Ugyanezen év szeptember 15-én ismét levelet írt Kazinczynak, melyben mesterének nevezte. Azt is jelezte, hogy értesült arról, hogy 1807-ben megjelent regéi nem nyerték el tetszését, s egyúttal művének fogyatékoságait magyarázva saját írói szerepfelfogását és a kötet gyors közrebocsátása mögötti szándékait is explicitté tette: „Inkább hazafiui, mint sem Litterátori szándékból (mert Litterátornak nem is tartom magamat) még a’ múltt Diétán közra akarván bocsáttani, a’ mint meg is történt, ezen csupán nemzeti lelket lehellő játékomat, holott csak akkor készültem-el Somlóval, csak úgy jöhettek-ki kezemből. [...] Nem tagadhatom mindazonáltal, hogy igen kívánnám, hogy ezen nemben tett, és csak félig sült próbáim, valamelly nálamnál tehetősebb elmét remekebb munkáknak szerzésére tüzelnének: mert a’ féltudós Dilettátnak, a’ millyen magam is vagyok, főképpen pedig a’ nem annyira gondolkodó, mint érző nő nemnek, csakugyan legkedvesebb az ilyen Lectúra.” Kitért a tübingai pályairatra, jelezve, hogy a magyar nyelv kérdésének bár igen nagy jelentőséget tulajdonít, ám magát nem érzi „elég tudósnak”, így alkalmasnak e

³⁶⁴ „Kisfaludy Sándor Kazinczy Ferenchez, Kám, 1808. július 27.,” in KAZINCZY 1890–2013: VI, 13–14.

feladatra, továbbá foglalkozott a magyar színház és drámairodalom ügyével is.³⁶⁵

A háború évből ezt követően nem tudunk egyéb kettejük között váltott levélről, de viszonyuk ekkoriban még baráti volt. Kazinczy dunántúli ismerőseinél érdeklődött Kisfaludy hogyléte iránt. 1809. július 24-én arról írt Rumynak, hogy együtt étkezett Berzevich Sándorral, Kisfaludy egykori gárdatársával és „meleg barátjával”, aki arról számolt be, hogy december 22-én Sümegen, a Kisfaludy-házaspárnál vendégeskedett.³⁶⁶ Ugyanezen év szeptemberében pedig említette, hogy Kisfaludy Kandó Gábor zempléni inszurgens ezredesen keresztül küldte neki üdvözlét és az iránt érdeklődött, hogy egy tragédiát prózában vagy rímekben érdemesebb-e írni.³⁶⁷ Kazinczy már a német nyelvű recenzióján dolgozott és bizalmasan jelezte barátainak is, hogy nem boldogul Kisfaludy regéivel, azokat ugyanis költőileg gyenge alkotásnak tartja. Nem sokkal a békét követően, 1809. november 13-án a veszprémi Pápay Sámuelnél tudakozódott az iránt, hogy Takáts József és Szegedy Róza hogyan vészték át az ellenségtől sújtott megyében a háborút és azt is tudni vélte, hogy Kisfaludy a „Palatinusunk körül ment volt a’ veszedelemtől”.³⁶⁸ Nem sokkal később azonban Kazinczy bírálatai, melyek 1809 szeptemberében, illetve 1810 májusában jelentek meg, tartósan elhidegítették kettejük viszonyát.³⁶⁹

Áttérve Kisfaludy Sándor inszurrekciós munkáira, Kazinczy 1809 áprilisának legelején a pesti Vitkovics Mihálytól értesült arról, hogy a „mostani Felkelés’ zsibongásában” személyesen találkozott Kisfaludyval, akit a nádor Pestre szólítva szárnysegédjévé nevezett ki,

³⁶⁵ „Kisfaludy Sándor Kazinczy Ferenchez, Sümeg, 1808. szeptember 15.”, in KAZINCZY 1890–2013: VI, 83–86.

³⁶⁶ „Kazinczy Ferenc Romy Károly Györgynek, Széphalom, 1809. július 24.”, in KAZINCZY 1890–2013: VI, 468. A Rumynak szóló német nyelvű levelet saját fordításomban közlöm – N. Á.

³⁶⁷ „Kazinczy Ferenc Romy Károly Györgynek, Széphalom, 1809. szeptember 13.”, in KAZINCZY 1890–2013: VI, 521, 523.

³⁶⁸ „Kazinczy Ferenc Pápay Sámuelnek, Széphalom, 1809. november 13.”, in KAZINCZY 1890–2013: VII, 70.

³⁶⁹ Kettejük viszonyát a külföldi sajtójelenlét és a nyilvánosságstratégiák kontextusában tárgyalja: HÁSZ-FEHÉR 2016, különösen: 421–432.

„[e]gyszersmind Proclamator[r]á, mivel egy hires, a mint hallani, Proclamatiót tétetett fel általa Magyarban”. Vitkovics azt is közölte, hogy az említett „proklamációt” már nyomtatják és ígéretet tett rá, hogy ezt az „első postán” megküldi. Arra is utalt, hogy Kisfaludy *Himfyje* miatt igen nagy népszerűségnek örvend.³⁷⁰ Vitkovics betartva ígéretét április 28-án küldte meg a röpirat saját példányát Kazinczynak, előzetes várakozásaiban csalódva azzal a kommentárral: „hogy lásd a’ Petrárka’ rokonnya hová rogyott!!!”³⁷¹ Kazinczy egy nappal később, Veszprémből, Péteri Takáts Józseftől is kapott egy levelet, amely Kisfaludy szerepével és buzdító munkáival foglalkozott. Takáts Kisfaludy inszurrekciós propagandához kapcsolódó írói tevékenységét Kazinczy készülő *Himfy*-recenziójának kontextusába ágyazva vezette fel: „Himfyt a’ Külfölddel-is megismertetvén, új és hathatós ösztönt adsz Kisfaludynak, hogy Nemzetünk’ díszére többeket-is írjon.” Takáts pontos szerzői és fordítói attribúcióval látta el a röpiratot, bár a címét nem említette, s azt sem tudjuk, hogy ekkor maga olvasta-e egyáltalán: „[k]ijött a’ sajtó alúl a’ Nemesi Felkelésre serkentő Munkája-is, melyet a’ Palatinus’ kívánságára Schedius fordított Németre”. Bár nincs utalás arra, hogy honnan szedte az információkat (magától Kisfaludytól, esetleg valamely ismerőstől), de, ahogyan a cenzúráról szóló részben már szó esett róla, ekkor már azt is tudta, hogy az eredeti szövegnek „a’ kényes Világ’ kedvéért sok helyett tsonkítást kellett szenvednie”, továbbá azt is valószínűsítette, hogy az említett röpiraton túl a Kisfaludy által „készültt Hadi Énekek és Mársok-is [...] prés alatt lesznek”. Takáts úgy fogalmazott az adjutáni feladatkörrel kapcsolatban, hogy Kisfaludy „különösen a’ tollat fogja vezetni”,³⁷² tehát tulajdonképpen a hivatásos propagandista szerepkörében ábrázolta őt Kazinczynak. Tudjuk, hogy ekkor még nem hívták be hivatalosan Kisfaludyt a nádor mellé és nem kapta meg a feladatait részletesen

³⁷⁰ „Vitkovics Mihály Kazinczy Ferenchez, Pest, 1809. április 3.”, in KAZINCZY 1890–2013: VI, 312.

³⁷¹ „Vitkovics Mihály Kazinczy Ferenchez, Pest, 1809. április 28.”, in KAZINCZY 1890–2013: VI, 351.

³⁷² „Takáts József Kazinczy Ferenchez, Veszprém 1809. április 29.”, in KAZINCZY 1890–2013: VI, 351.

meghatározó utasítást sem. Ha Takáts magától Kisfaludytól értesült pozíciójáról és feladatairól, azokat az érintett nyilván a Beckerstől, illetve a nádortól kapott ígéretekre, valamint a *Hazaifüi Szózat* elkészítésére szóló megbízására alapozta.

Kazinczy 1809. május 8-án Rummy Károly Györgynek Takáts levelére hivatkozva azt írta Kisfaludyról, hogy adjutánsként szolgál a nádor mellett, marsokat („Märsche”) és csatadalokat („Kriegslieder”) írt és „egy igen jó felhívást is megfogalmazott az inszurgensekhez, amelyet a nádor parancsára Schedius németre ültetett át”.³⁷³ Május 12-i levelében Kazinczy Takáts levele mellett már Vitkovics csomagjának is a birtokában (ezt valószínűleg néhány nappal később kapta meg), gróf Dessewffy József felé közvetítette sajátosan értelmezett információit Kisfaludyval és a hivatalos propaganda működésével kapcsolatban, melyet Pestről és Veszprémből érkező hírek és nyomtatványok alapján alkotott meg. Elsőként arról számolt be, hogy „három csomó holmit” kapott Pestről, melyekre úgy utalt, mint „Proclamatiók, versek, etc.”. Ezt követően Kisfaludy megbízatását és feladatkörét tudatta vele: „Kisfaludi-Himfy a’ Palatinus által Adjutánsává tétetett, ’s a’ pennát fogja vinni. Láttad, reménylem, az ő tollából folyt magyar Insurgensekhez szöllő buzditást. Azt a’ Palatinus németre fordította Schédius által. Pestről írják [ti. Vitkovics], hogy Kisfaludi már ott van. Takátsnak leveléből tudom, hogy egy Marsot is Készített és tábori dalokat. Sőt egy 120. paginából álló munka is illy cím alatt: *Hazaifüi szózat a magyar nemességhez* az övé. Nem tudom ha hitelt lehet e ezen állításnak adni, mert sokszor citálja önnön verseit, melly rendes volna. Pag. 8. rendes vers a 2dik sor: *Bont, dönt, tör, ront, dúl, sújt, öl*. Ha ez is vers, nem tudom mi nem lehet vers.”³⁷⁴

Kazinczy úgy tűnik, némileg félreértette Vitkovics és Takáts levelét, akik egyébként helyesen, de a röpirat pontos címének említése nélkül fogalmaztak a szerzői attribúcióval kapcsolatban. Míg ugyanis Vitkovics proklamációról, Takáts pedig „Nemesi Felkelésre

³⁷³ „Kazinczy Ferenc Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1809. május 8.”, in KAZINCZY 1890–2013: VI, 359–360.

³⁷⁴ „Kazinczy Ferenc Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1809. május 12.”, in KAZINCZY 1890–2013: VI, 367.

serkentő Munká[ról]” beszélt (amin valójában a *Hazaíúi Szózatot* értették), addig ő ezt tévesen valamelyik röpíves kiáltvánnyal azonosította, amely a háború nyitányaként a nádor neve alatt jelent meg, s nyilván ennek német fordítását hitte Schedius munkájának. Továbbá ezt az értelmezést közvetítette Rummy és Dessewffy felé is. Épp a *Hazaíúi Szózat* szerzőségével kapcsolatban támadtak komoly kétségei, melyet Vitkovics küldeményének köszönhetően már maga is olvasott vagy legalábbis átfutott a levél írásakor, ugyanakkor a Kisfaludyra jellemzőnek tartott önhivatkozásokban az auktoritás melletti bizonyítékot látott. Míg azonban Kazinczy a tévesen Kisfaludynak tulajdonított kiáltvánnyal kapcsolatban elismerően fogalmazott, addig a 120 lapos buzdító munka egészével kapcsolatban nem nyilvánított véleményt sem a Dessewffynek írt levelében, sem másutt. Vitkovicsnak a röpirathoz fűzött, Himfy mint szépirodanyatlását demonstráló, a szerző szándékaira nézve egyértelműen kedvezőtlen olvasási ajánlata úgy tűnik bár hatással lehetett Kazinczy interpretációjára is, ő azonban nem koncepcionálisan, sajátos műfajára, céljára, tartalmára tekintettel alkotott véleményt *Hazaíúi Szózat*ról, hanem csupán egy Kisfaludyra igen jellemzőnek talált – és általa lenézett – poétikai fogást kritizált a saját költészetfelfogásának normái felől a röpirat versbetétei kapcsán. Arra azonban, hogy az idézett részlet pontosan honnan származott (*Himfy’ Szerelmi, III. ének, 2. sor*) nem utalt.

Kazinczy, Rummy Károly Györgyhöz írott levelében, szinte megismételve a Dessewffyhez intézett sorokat, Kisfaludyt hivatásos proklamatori szerepkörében, különféle hordozóval rendelkező, változatos műfajú és a mozgósítás folyamatán belül specifikus funkciót betöltő propagandaanyagok szerzőjeként mutatta be. Ezt részben a Vitkovicstól kapott nyomtatványok, részben a levelezőpartnereitől érkezett információk alapján tette, ugyanakkor olyan munkákat is neki tulajdonított („csatadalok”), amelyekre nincsenek forrásaink: „Kisfaludy [...] soll herrliche Kriegslieder, Märsche, Buzdítások etc. gedichtet und geschrieben haben. Tibull ist nicht Tyrtæus: ich kann so was nicht.”³⁷⁵ Kazinczy tehát úgy fogalmazott a közvélekedésre

³⁷⁵ „Kazinczy Ferenc Rummy Károly Györgynek, Sátoraljaújhely, 1809. május 30.”, KAZINCZY 1890–2013: VI, 397.

utalva, hogy Kisfaludy „azt mondják, pompás” buzdító munkákat írt prózában és versben, amelyek – tehetjük hozzá – véleménye szerint impliciten megfeleltek az ilyen típusú nyomtatványokkal szemben támasztott korabeli műfaji és társadalmi elvárásoknak. Kazinczy azonban azt is leszögezte, hogy ő alkalmatlan az ilyesfajta munkára és saját, s egyúttal Kisfaludy pozícióját meghatározva két, a kor antikizáló poétikafelfogásából jól ismert költői szerephagyományt állított szembe egymással: a politikától elforduló római elégiaköltő Tibullusét és a – bárdköltő ősmintájaként felfogott – marciális elégiák szerzőjeként ismert athéni Tyrtaeusét, aki a spártai seregeket buzdította harcra a messzéniakkal szemben.³⁷⁶ A *Regékről* szóló 1810-es recenzió első sora egyébként a mű szerzőjét mint a közelmúlt háborúban szolgált inszurgens őrnagyot és nádori szárnysegédet említette,³⁷⁷ amivel a cikk Kisfaludy mint katona-költő imázsát erősítette a németül olvasó nyilvánosság körében.

³⁷⁶ A *Magyar Museum* bevezetésében (*Bé-vezetés*) – melyet Kazinczy természetesen jól ismert, hisz az az ő *Előbeszédének* átfogalmazott változata volt – Batsányi a bárdköltői szerephagyományt a mitikus hun előidőkhöz vetítve az athéni harcias elégiaköltő és a bárd hasonló társadalmi-politikai funkciót ellátó típusait helyezte egymás mellé: „az *Attila*’ idejében-is voltak *Tyrtaeusink*’ s *Bárdussaink*, kik a’ Magyar fegyver diadalmaival énekekkel magasztaltál, s nevedek Vitézeinket Attyaikk’ követésére, s Hazájok’, szabadságok’ védelmére, gerjesztették. De ritka jelek voltak ezek, s nem állandók [...]”. DEBRECZENI 2004: I, 9. Tyrtaeus alakja Csokonai Vitéz Mihály inszurrekciós versében (*A’ Nemes Magyarorságnak felülésére*, 1797) is hasonló formában tűnt fel: „A’ Messzéniak fel-támadván a’ Spártabéliek ellen, ezek az orakulumhoz folyamodtak, a’ melly azt tanátsolta nékiek, hogy Athenæből kérjenek Vezért magoknak. Kértek is. Az Athenebéliek pedig tsúfságból egy Tyrtaeus nevű sánta Poétát küldöttek nékiek. De a’ ki egy buzdító Versezetet mondván a’ katonának előtt, annyira fellobbantotta azokat, hogy meg-vervén a’ Messzéniakat, győzedelmet nyert nem annyira kardjával, mint Poézisával. A’ Verse máig is megvan Görög nyelven. Distichonokba van a’ munka öntve: a’ melly vers’ nemét, minthogy a’ Hexameter 6, a’ Pentameter 5 lábból áll, még hajdan már sántának tsúfolta a’ játszi Ovidius – Tirtének a’ történetit böven elő adja *Jusztinus*.” CSOKONAI 1994: 12. Csokonai magyar nyelvű versével explicite ezt a – bárdköltői szerepfelfogást aktualizáló – tyrtaeus-i buzdító funkciót kívánta ellátni.

³⁷⁷ „Kazinczy Ferenc Romy Károly Györgynek, Széphalom, 1810. január 28.”, in KAZINCZY 1890–2013: VII, 247.

1809. május 8-án a Veszprém megyei Pápay Sámuel, egyértelműen azonosítva a röpirat szerzőjét, a következőket írta Takáts Józsefnek (aki Kazinczynak küldött levele tanúsága szerint már április végén tudott a nyomtatvány megjelenéséről): „Kisfaludy Hazafiúi Szózatját tegnap kaptam olvasni Ősz Gábor Urtúl. Megmutattya, hogy ő nem tsak Poétai termékenységgel, hanem Orátori bőséggel is tellyes mértékben bír. Remekje ezen munka a’ legtökéletesebb Ékesenszóllásnak – Melly nagy veszteség, Barátom! hogy ezen Orátori Buzdításoknak – már most – illy későre – olly kevés foganattját remélhettyük!!”³⁷⁸ Pápayhoz tehát a hozzávetőleges megjelenést, illetve a hadüzenetet és az inszurrekció hivatalos fegyverbeszólítását, azaz 1809. április 10-ét követően csak közel egy hónappal később, az osztrák csapatok számos kisebb és nagyobb vereségét (közte az április 21-én és 22-én a bajorországi Landshutnál és Eckmühlnél vívott csatákat) követően jutott el a nyomtatvány egy ismerőse közvetítésén keresztül. A munka megjelentetésének időzítését ennek tükrében nem meglepő, hogy megkésettnek találta és emiatt a mozgósításra gyakorolt potenciális hatásával kapcsolatban is kétségeit fejezte ki. Vitkovics lesújtó véleményével ellentétben Pápay szuperlatívuszokban beszélt, tulajdonképpen a cím peritextuális olvasási ajánlatának megfelelően írott szónoklatként felfogott *Hazafiúi Szózat*ról.

A *Hazafiúi Szózat*ot szerzője maga is terjesztette, név szerint néhány olyan személyt is tudunk azonosítani, akikhez bizonyíthatóan ezen az úton jutott el a magyar vagy német nyelvű nyomtatvány. Mint már röviden szó esett róla, két befolyásos dunántúli főúrnak, gróf Festetics Györgynek és gróf Széchényi Ferencnek adatolhatóan levélben juttatta el a röpirat magyar változatát, akiket a *Hazafiúi Szózat* 18. és 19. fejezetében a magyar tisztképzésre,³⁷⁹ illetve a Nemzeti Múzeum kapcsán tett úttörő felajánlásaik miatt a hazafi-

³⁷⁸ „Pápay Sámuel Péteri Takáts Józsefnek, Pápa, 1809. május 8.,” kézirat, MTA KIK Kt. K 377/30. f. 1v. Ősz Gábort nem sikerült azonosítanom.

³⁷⁹ Gróf Festetics György 1802-ben 40 000 forintos alapítványt tett, hogy amíg nem állítanak fel egy magyarországi tisztképző intézetet, addig a bécsi katonai akadémián képezhessék a magyar nemesifjakat, amiről törvény is megemlékezett: 1808:4. tc. Festetics példát mutatva ezzel tulajdonképpen a későbbi Ludovika körüli adományozási hullámhoz is hoz-

as mágnás követendő példajaként állította tehetősebb olvasói elé.³⁸⁰ A röpirat Széchenyi mellett a szociális és kulturális ügyekre, illetve a Ludovikára tett adományairól ismert Marczibányi Istvánt is úgy említette, mint aki „a’ Hazának szent oltárához olly sok, nagy, és szép áldozatokkal járúl[t]”, arra azonban nincsenek forrásaink, hogy neki is elküldte-e *Szózatát* Kisfaludy.³⁸¹ Festetics 1809. április 29-én írott levelében mondott köszönetet a röpirat neki ajándékozott példányáért.³⁸² A *Hazafiúi Szózatot* mint retorikailag kiválóan sikerült, igen meggyőző buzdító munkát értékelte, amely hatékonyan egyesítette magában az érvek logikus kifejtését (tulajdonképpen a vonatkozó hazai jog és történelem beható ismeretét), az olvasók szenvedélyeinek felkorbácsolását és – a nyomtatvány anonimitása dacára – az egyértelmű szerzői attribúción keresztül a Kisfaludy jelleméből fakadó erkölcsi hitelességet: „Valamint az Igazságért magát el szánó hazafiúi Nagy lélek hasznos törekedésével a’ Felsőges Királyjának, és a’ törvényes országai Constitutiójának védelmét pája futásának leg szentebb tárgyává ki teszi; úgy azon Nagy Lelkek, a’ kik ollyan szívet el ragadó ékessen szállással, ollyan Hazai régi történeteknek, és Törvényeknek bő eszmérességével, ollyan emberi szívet ésmertető böltselkedéssel, ollyan nemes érzékenységeknek andolgtatásával, a’ bátor szívű, Királyjait, és szabadságait meg sertők ellen boszszú álló Magyar Nemzetet, az ősi erköltsre úgy fel buzdítják, mint azt Feő Strázsamester Úr remek munkájában tselekszi, igaz tiszteletet, és mindnyájunktól hálaadatosságot érdemelnek. Azért tehát nem tsak nagy köszönettel veszem, hogy barátságossan azt vélem közleni méltóztatott, hanem magam is azon ösvényt, a’ melyet a’ hazafiúiságnak ki jelelni méltóztatott, követni, a’ mennyire erőtlenségem engedi, igyekszem.” A gróf a nádorhoz hasonlóan – aki kihúzta az önmagával kapcsolatban túlzónak talált részeket – maga is igyekezett elhárítani a *Hazafiúi Szózat* személyéhez intézett

zárult.

³⁸⁰ [KISFALUDY] 1809a: 92, 96.

³⁸¹ A Ludovikára Marczibányi 50 000, Széchenyi 8000 forintot ajánlott (1808:7. tc. 18.§).

³⁸² „Gr. Festetics György levele Kisfaludy Sándornak, Keszthely, 1809. április 29.”, kézirat, MTA KIK Kt. K 376/70,

magasztaló sorait, egyúttal Kisfaludy gesztusát viszonzva, a magyar nemesség harcos költőjének szerepében láttatva őt egy lóval ajándékozta meg: „Addig is miglen személyessen szeretsém lehet Jó szándékát Feő Strázsamester Urnak meg köszönni, egy paripát örök emlékezetül ajándékul adhassak, a’ mellyet is ime ezennel el küldök, hogy az minden veszélyekben szerentséssen ki mentse, és a’ Magyar Petrarchánkat, a’ Vitéz Lantosunkat, a’ ki édes tárogatójával álomból életre fel serkent, a’ régi szenyből ki tsinosít, a’ Nemest Nemessé teszi, mindenütt szerentséssen hordozza.”

Kisfaludy gróf Széchényi Ferenc számára is maga juttatta el *Hazafiúi Szózatát*, az ajándékozás gesztusa kettejük személyes kapcsolattartási gyakorlatába illeszkedett. Valószínű, hogy Kisfaludy Széchényivel először 1807 áprilisában, mint „N.[emes] Zala és Vas Várm.[egyék] Táblabírája” vette fel a kapcsolatot, akit a frissen megjelent *Regékkel* ajándékozott meg.³⁸³ Széchényi nem sokkal később megküldte Széchényi György primás és Széchényi Pál kalocsai érsek, Miller Jakab Ferdinánd által kiadott levelezését,³⁸⁴ melyre a költő a *Himfy* 1807-es kiadásával ajánlotta magát a főúr kegyelmébe.³⁸⁵ Kettejük között a következő levélváltásról épp az 1809-es évből van információ, ekkor Vas megye adminisztrátoraként a Széchényi is részt vett a megyei felkelés szervezésében, fiai pedig közbenjárása a felkelés vezérkaránál szolgáltak. Kisfaludy március 6-án ígérte meg, hogy eljuttatja a *Hazafiúi Szózat* cenzúra (és kinyomtatás) előtt álló füzetét és munkája eredeti kéziratát Széchényinek és rajta keresztül a nemzeti könyvtárnak.³⁸⁶ A következő keltezetlen levelével teljesítette ígéretét, egyben explicitté tette a nádori megbízatás tényét is, valamint megígérte, hogy a mű kéziratát személyesen adja át, amikor legközelebb Budán jár. A Széchényinek (és rajta keresztül a múzeumnak) ígért példányt illetően azt is megjegyezte, hogy abban

³⁸³ „Kisfaludy Sándor gr. Széchényi Ferenchez, Sümeg, 1807. április 20.”, in VALJAVEC 1934: 394.

³⁸⁴ *Epistolae* 1807. A kötet megtalálható Kisfaludy könyvtárában is: OSZK Kiszf. 761.

³⁸⁵ „Kisfaludy Sándor gr. Széchényi Ferenchez, Sümeg, 1807. november 12.”, in VALJAVEC 1934: 394–395.

³⁸⁶ „Kisfaludy Sándor gr. Széchényi Ferenchez, Sümeg, 1809. március 6.”, in VALJAVEC 1934: 395.

a „nyomtatásban esett tetemes hibákat” a saját kezével igazította ki.³⁸⁷

A német változat kedvező recepciójáról két ízben maga a szerző számolt be feleségének. 1809. május 29-én feltehetően a röpirat udvari fogadtatására utalva a következőket írta neki (bár a hírek jóval korábbiak lehettek, hisz május 13-án a várost megszállták a franciák): „Az én német Hazafiúi Szózatom Bécsben nagy lármával fogadtatott.”³⁸⁸ Szeptemberben pedig gróf Beckers főszárnysegédtől származó információkra hivatkozva a legmagasabb katonai és udvari körök elismeréséről tudósította Rózát: „azt beszéllé, hogy Tatán a’ napokban a’ Császár’ asztalánál nagy magasztalásokkal emlegették munkáimat; alig volt valaki még a’ Német Generálisok közül is, a’ ki híreket nem hallotta volna; Beckers azután mondá nekik, hogy az Insurrectionnak napkönyve is azon stílusban lessz írva.”³⁸⁹ Itt tehát Kisfaludy arra is utalt, hogy az általa előállított hivatalos, katonai vonatkozású szövegek a standard hivatali írásmódnak élvezetes és egyéni szint adnak. Arra is van adatunk, hogy Kisfaludy felsőbb osztrák katonai körökben is igyekezett népszerűsíteni munkáját. Már a békét követően, 1809 októberében, a roppant olvasott vallon származású Johann Gabriel Chasteler de Courcelles márki, cs. kir. altábornagy sümegi tartózkodása kapcsán kapcsán³⁹⁰ úgy

³⁸⁷ „Kisfaludy Sándor gr. Széchényi Ferenchez, H. n., [1809]”, in VALJAVEC 1934: 395–396.

³⁸⁸ „Kisfaludy Sándor Szegedy Rózához, Buda, 1809. május 29.”, in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 173.

³⁸⁹ „Kisfaludy Sándor Szegedy Rózához, Kisdér, 1809. szeptember 7.”, in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 221–222.

³⁹⁰ „Kisfaludy Sándor Szegedy Rózához, Kisdér, 1809. október 29.”, in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 245. Chasteler egyébként tudott magyarul is és Kisfaludy szerint nemcsak a *Himfy* és a *Regék* lelkes olvasója volt, de azt fejből recitálta, valamint német és francia nyelven is képes volt elmondani, lásd „Kisfaludy Sándor Szegedy Rózához, Komárom, 1809. július 12.”, in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 203. Chasteler összesen tizenkét nyelven tudott: BLKÖ 1856–1891: II, 331–334.

utasította Szegedy Rózát, hogy: „Ha vagy onthon *Hazaíúi Szózat*ból egy felesleg való exemplár, tehát elő adandó alkalmatossággal adgy egygyet Chastelernek.”³⁹¹

A fenti levélrészletek azt mutatják, hogy Kisfaludy röpiratának és szerzőségének, egyúttal nádor melletti írnoki kulcspozíciójának híre, részben meglévő kapcsolati hálójára építő tudatos önmenedzselő tevékenységének, részben a tőle független információáramlásnak köszönhetően egyrészt elterjedt a korabeli magyarországi literátus nyilvánosságban, másrészt ismert volt a két legjelentősebb mecénatúrara hajlamos, hazafias főúr számára, harmadrészt pedig, bár ezt a szerző levelein kívül más nem erősíti meg, feltehetően a röpiratról felsőbb osztrák katonai-politikai körökben is tudomást szereztek és azt kedvezően fogadták. Vitkovics egyértelműen negatív és Kazinczy inkább közömbös értéktételeztetését leszámítva, úgy tűnik, hogy azok számára, akik előtt az eredetileg szándékosan anonim formában megjelentetett buzdító munka szerzősége világossá vált, Kisfaludy jelleméből, írói kvalitásaiból és presztízséből, továbbá hivatalos pozíciójából fakadó tekintélye felerősítette a szöveg üzenetét.

A röpirat példányai köz- és magángyűjteményekben:
elterjedés, használati és olvasásmódok

A *Hazaíúi Szózat* elterjedtségére és egykori birtokosaira mint potenciális olvasókra egyrészt a hagyatéki összeírásokból, magánkönyvtárak jegyzékeiből, másrészt a közgyűjteményekben jelenleg is őrzött példányokból következtethetünk. A tulajdonosi bejegyzések a proveniencia megállapítása mellett a possessor érdeklődési körére is utalhatnak, míg a marginális, illetve szövegközi kommentárok, jegyzetek, különféle jelölések, javítások stb. a mű használatának módozatairól tanúskodnak, így tulajdonképpen a *Hazaíúi Szózat* mint könyv antropológiájának megértéséhez járulnak hozzá.³⁹² A possessorok egy része feltehetően 1809-ben maga vette meg vagy közvetlenül a szerzőtől kapta a röpiratot. Az, hogy valaki vásárlás

³⁹¹ „Kisfaludy Sándor Szegedy Rózához, Kisbér, 1809. október 30.,” in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 248.

³⁹² Ehhez legújabbban Cserei Mihállyal kapcsolatban: Tóth Zs. 2017, különösen: 159–304.

útján vagy egyéb módon már esetleg jóval a nemesi felkelést követően jutott hozzá Kisfaludy munkájához nemcsak a könyv és a szerző presztízsét jelezheti, hanem utalhat a szöveg közvetlen politikai, azaz hazafias-nemzeti inszurrekciós intó-buzdító szózatként való befogadásától és használatától különböző módokra is, például a nemzeti történeti elbeszélésként vagy az inszurrekció mibenlétéről szóló összefoglalásként való olvasására. A tulajdonosi bejegyzések lehetőséget nyújthatnak arra, hogy az egykori possessorok társadalmi állását, esetlegesen Kisfaludyhoz való viszonyát rekonstruálni tudjuk. Egyúttal a kötet és a szöveg eredeti célcsoportjánál – mindenekelőtt a potenciálisan felkelésre kötelezett nemes férfiaknál – összetettebb birtokosi-használói kör kiterjedésére is következtethetünk belőlük.

A possessorok egy része tehát Kisfaludy ismerősi köréhez tartozott, részben tőle értesült a röpiratról, illetve kapta meg azt. Hagyatéki leltára szerint Pápay Sámuel bibliotékájában akadt egy – talán éppen az egyik levelében említett, Ősz Gábertől kölcsönkapott – magyar példány.³⁹³ A Kisfaludyval szoros munkakapcsolatban, egyúttal a nádor alkalmazásában álló Verseghy Ferenc könyvei között is szerepel a *Hazafiúi Szózat*.³⁹⁴ A szerzővel szintén jó viszonyt ápoló Görög Demeter könyvtárában a magyar és a német változatból is találhatunk egyet-egyet.³⁹⁵ Vitkovics Mihály egykori magánkönyvtárában szintén megtalálható volt a röpirat egy magyar nyelvű példánya,³⁹⁶ csakúgy mint Kulcsár István már említett

³⁹³ MNL VeML IV. 1.b. 1828. június 2. no. 101. A hagyatéki összeírás forrásértékéhez lásd HUDI 2015.

³⁹⁴ Pontosabban Verseghy időskori, hagyatéki szempontok alapján összeállított katalógusában (*Catalogus librorum denati Ex-Pauli Franc. Verseghy, 1824*): DEME 1985: 28–29. (no. 116.). Verseghynek volt egy példánya a *Hunyady János*ból (no. 159.) és a *Himfy szerelmeiből* (no. 481.) is.

³⁹⁵ ZVARA 2016: 406. (*Hazafiúi Szózat*, no. 681.); 427. (*Patriotische Worte*, no. 769.). A kötetek ma a kismartoni Eszterházy-kastély könyvtárában találhatók, jelzetük: 10257 és 7995.

³⁹⁶ CSEPREGI–BOR 2013: 157. (no. 696.). Tudjuk, hogy Vitkovics a magának vett példányt közvetlenül annak elolvasása után, megküldte Kazinczy-nak. Abból, hogy a hagyatéki leltár részeként készült összeírásában is szerepel a tétel vagy az következik, hogy Kazinczy később visszaküldte

gyűjteményében, aki hivatásából adódóan sok más 1809-es háborús és inszurrekciós nyomtatványnak is a birtokában volt.³⁹⁷ Gróf Festetics György egykori keszthelyi magánkönyvtárába, mint láthatuk, szerzői ajándékozás útján került a nyomtatvány, amely nagy valószínűséggel azonos a gyűjtemény jogutódjában, a Helikon Kástélymúzeum Könyvtárában ma is megtalálható példánnyal.³⁹⁸ Továbbá, ahogy már szó esett róla, gróf Széchényi Ferencnek – illetve rajta keresztül a nemzeti könyvtárnak – Kisfaludy hasonlóan maga ígért egy javított példányt, illetve a tisztázati kéziratot.

Már az interneten elérhető elektronikus adatbázisokat áttanulmányozva is rögvest kiderül, hogy a magyar kiadásból meglehetősen sok maradt fent közgyűjteményekben, ami valószínűleg a szerző kilétének, a kötet hosszának, magas példányszámának és üzenetének egyaránt köszönhető, míg a valószínűsíthetően sokkal alacsonyabb példányszámban kinyomtatott német szöveg előfordulása jóval ritkább. A közgyűjteményekben fennmaradt köteteket áttanulmányozva tovább bővíthetjük a röpirat elterjedéséről a korabeli magánkönyvtárakra vonatkozó forrásokból szerzett információinkat. Az MTA KIK Könyvtárában a *Hazafiúi Szózat*ból két példány³⁹⁹ lelhető fel, ezek közül az egyiket Kecskeméti Csapó Dániel ajándékozta 1836-ban az intézménynek.⁴⁰⁰ A Ráday Gyűjtemény Könyv-

neki, vagy nem és Vitkovics szerzett magának egy újabbat.

³⁹⁷Jelzete: O.1646, lásd ALAPI 1928: 190. Kultsár az 1809-ben újságjában bemutatott inszurrekciós nyomtatványok egy részéből saját példánnyal rendelkezett. Valószínű, hogy a *Szózat* ajánlását már úgy írta, hogy ol-vasta – vagy legalábbis átfutotta – azt.

³⁹⁸Jelzete: HKMK, JURIS1484.

³⁹⁹Jelzetük: M.Pol.O.119 és M.Pol.O.7740.

⁴⁰⁰Kecskeméti vagy Kecskeméthy Csapó Dánielről keveset tudunk, Szinyei tévesen azonosította a tolnai szabadelvű politikussal, mezőgazdával, (tagyosi) Csapó Dániellel (1778–1844). Kecskeméti Csapó valószínűleg kötődött a kecskeméti református kollégiumhoz, 1835-től akadémiai írnok, nyelvtudós, tájszó-gyűjtéseket is készített. Lásd SÜTŐ 1973; SZILÁGYI 1992. Neve elsősorban vegyes daloskönyveiről lehet ismert, de „Kelemföldy” álnéven Csokonai műveit is kiadta. 1847-es gyűjtése Kisfaludytól *Nemzeti ének* címen tartalmaz egy verset, lásd KECSKEMÉTHY CSAPÓ 1847: 14–16. Az adományozásról: SCHEDEL 1836a: 126.

tárának Műemlékkönyvtárában található magyar példány egykor a Rádayak péceli magánbibliotékájának részét képezte.⁴⁰¹ Az Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Kuno Könyvtárában található példány, amely az egykori budapesti Paedagogium (tanítóképző) magyar nyelvi szemináriumából került az állományba, pedig eredetileg Finta Pál tulajdonát képezte.⁴⁰² Az Országgyűlési Könyvtár Ghyczy Ignác egykori nagyigmándi könyvtárának⁴⁰³ részeként, az örökösök adományozásának köszönhetően gyarapodott Kisfaludy röpiratának egy kötetével, ugyanitt megtalálható egy másik példány is.⁴⁰⁴ Könnyen megeshet, hogy a mezőgazda, későbbi országgyűlési képviselő apjától, a konzervatív jómódú birtokos Ghyczy Ferenctől örökölte a kötetet, aki az utolsó nemesi felkelés idején Komárom megye másodalispánja, a lustráló bizottság tagja, s egy ideig a komáromi vár erődítési munkálataiért felelős királyi biztos volt, sőt az ő komáromi házában szállt meg I. Ferenc feleségével együtt a wagrami csatavesztést követően.⁴⁰⁵ A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárba pedig Ballagi Géza röpiratgyűjteményének megvásárlásán keresztül, de nem kolligátumban, hanem külön kötetként került be.⁴⁰⁶ A szegedi Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár birtokában lévő magyar nyelvű példány⁴⁰⁷ töredékes tulajdonosi bejegyzéséből csak annyi derül ki, hogy egykori tulajdonosa kalocsai illetőségű volt, talán egyházi személy lehetett: „Michäelis [...] Colocensis”. A Pécssett, az

⁴⁰¹ Jelzete: 0-6008.

⁴⁰² Jelzete: RA 5418. Több Finta vezetéknevű nemesi családot is ismerünk, de nem sikerült kiderítenem, hogy ez esetben konkrétan melyikről van szó, ahogyan azt sem, hogy egyáltalán nemesi családba tartozott-e az egykori possessor. A könyvtár Régi Könyvek Tárában három Finta Páltól származó könyvet is találhatunk, ezek közül az egyik (RA 5505, KNIGGE 1798: I–III.) utóbbi könyv bejegyzése alapján kiderül, hogy „a kis fiam pedig Finta Josi ki szakasztotta a könyv czimjét”. Az egykori possessor „mini biográfiáját” azonban innentől nem sikerült rekonstruálnom.

⁴⁰³ A gyarapodáshoz lásd CSENDES 1969.

⁴⁰⁴ Jelzeteik: 410.502 és C4/1416.

⁴⁰⁵ ALAPI 1910: 4, 25–26. Ghyczy Ferenchez: SZIGETI 2012: 18–21.

⁴⁰⁶ Jelzete: B 819/73. Ex librise: „Hinka”; talán hinkovczei Hinka László (1845–?) pécsi püspöki jogtanácsos gyűjteményéből vásárolta Ballagi.

⁴⁰⁷ Jelzete: G.E. 1061.

egyetem könyvtárában fellelhető két *Hazaifüi Szózat*⁴⁰⁸ az államosítást követően a premontreiektől került a gyűjteménybe, ezek egyike eredetileg Szabó Miklósnak a rend tagjának, szombathelyi gimnáziumi tanárnak a birtokában volt.⁴⁰⁹ A Columbia Egyetem könyvtárában található possessor-bejegyzés nélküli példányban valaki – talán maga a szerző – kijavította a hibák egy részét, amelyek a nádor által törlésre javasolt helyek elhagyása miatt, a korrektor figyelmetlenségéből fakadóan maradtak a szövegben.⁴¹⁰ Egy körülvágatlan, kiadói zöld-piros papírborítás példány a győri bencés székház könyvtárából került a Torontói Egyetem Könyvtárába.⁴¹¹ A British Museum példányában kétszer is a „Vajai Way Annáé” possessor-bejegyzés szerepel, egyszer az 1815-ös évszámmal kiegészítve. Vay Anna a befolyásos kőji Komáromy *bene possessionatus* nemzetség Bihar megyei ágából származó György felesége volt, aki a vele kapcsolatos töredékes információk alapján is egy művelt, mecénatúrára hajlamos nemesasszonynak tűnik.⁴¹² Személyében találhatjuk meg egyébként a kötet egyetlen azonosítható nőnemű possessorát. Hogy egy jómódú nemesasszony olvasott, illetve rendelkezett könyvekkel, a 19. század második tizedében már nem számított ritkaságnak, az azonban kivételes, hogy Vay egy mindenekelőtt hadra fogható férfiak számára íródott, magyar nyelvű propagandisztikus politikai-történeti röpiratnak volt a birtokosa. Ezzel tulajdonképpen beteljesítette a Kultsár ajánlásában a női olvasókkal kapcsolatban foglaltakat.

⁴⁰⁸PTE TGYO, 134471 és 122347.

⁴⁰⁹Jelzete: 122347. Lásd az ugyanitt található latin Cicero-kiadás (CICERO 1795) possessor-bejegyzését: „Nicolai Szabó [...] Ord. Praemont.” Jelzete: 134592. Szabó Miklós, a rend szombathelyi gimnáziumának professzora 1833-ban halt meg, lásd a a levéltári jegyzék vonatkozó bejegyzését: „Csornai Premontrei Prépostság Magánlevéltára (1573–1950), V. 1. Szerzetesi hagyatékok, 1. doboz, Nr. 1, Szabó Miklós, megh. 1833.”

⁴¹⁰Mai jelzete: DB925.3.H39.

⁴¹¹Mai jelzete: JN2167 .H3.

⁴¹²SZINNYEI 1891–1914: VI, 816; NAGY I. 1857–1868: VI, 318. Már mint özvegy, 1834-ben a magyar előadóművészetek előmozdítására 5000 forintot adományt tett, lásd REXA 1916: 136.

Az OSZK különböző gyűjteményeiben a *Hazaifüi Szózat*ból öt, míg a *Patriotische Wort*éből két példány található.⁴¹³ A továbbiakban érdemes ezeket egyenként is közelebbről szemügyre venni, ugyanis azok a könyv kiadásának és használatának történetre vonatkozóan fontos információkkal szolgálnak. (1) A *Hazaifüi Szózat* egyik, *Patriotische Wort*ével közös kolligátumba kötött példánya⁴¹⁴ a könyvtár egykori igazgatója, Miller Jakab Ferdinánd⁴¹⁵ címlapon szereplő bejegyzése szerint magának a szerzőnek volt az ajándéka: „Donatum sibi ab Autore V[ice] Colonelli Insurrectionali Kisfaludi Bibliothecae

⁴¹³ A *Hazaifüi Szózat* további, irodalomtörténetileg érdekes korabeli bejegyzéseket feltehetően – bár sajnos nem volt lehetőségem minden esetben az autopsziára – nem tartalmazó példányai találhatók az ELTE Egyetemi Könyvtárban (Rar. Hung. 313), az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézetének könyvtárban (6796), a Petőfi Irodalmi Múzeumban (A 5.439 és A 24.730-P), a HM HIM Hadtörténeti Könyvtárban (R 7.777), illetve Könyvgyűjteményében (3.264), a miskolci Léway József Muzeális Könyvtárban (LJ B 8382), a veszprémi Eötvös Károly Megyei Könyvtárban (A 2098, K 51), Debrecenben, a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárban (L282), az aradi Biblioteca Județeană „Alexandru D. Xenopol” könyvtárban (117130), ahova valószínűleg az egykori aradi Királyi Főgimnázium könyvtárból került. A *Patriotische Worte* további példányai felelhetnek még a PIM-ben (A 247), a müncheni Bajor Állami Könyvtárban (Austr. 5463 d), az OSZK-ban (216.822, 814.256), a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban (39271), az MTA-n (M.Pol.O.638), a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárban (I1083), illetve a kolozsvári egyetemi könyvtárban (III. 4144). A gyakoribb magyar nyomtatvány árverési tételként is rendre felbukkan, az Axioart online műkereskedelmi portál honlapján 2006-tól fogva például 8 (!) licitre bocsátott példányt találhatunk: <https://axioart.com/kereses/archiv—tetelek?search=hazaifüi%20szózat> (letöltve: 2022. 09. 13.). Eből az egyik egy 19. század végi díszes kötésű példány (Studio antikvárium, 36. könyvárverés, 351. tétel).

⁴¹⁴ Jelzetük: M 814.255–814.256=92. (Rezerv példány). Könyvtári félbőr kötés (aranyozott felirattal a gerincen: „Kisfaludi / Hazaifüi Szózat / Germ. et Hung.”), eredeti papírborító hiányzik, pirosra festett lapélek.

⁴¹⁵ Miller Jakab Ferdinánd (1749–1823), nagyváradi gimnáziumi, majd jogakadémiai tanár, 1803-tól a Nemzeti Múzeum könyv- és érmegyűjteményének őre, majd 1808-tól igazgatója, 1817-től cs. kir. tanácsos.

cae Széchényianae regnicolari cessit an[no] 1814. J[acobus Ferdinandus] Miller M[anu] pr[opria]”.⁴¹⁶ Közvetlenül e fölött, a címet követően ceruzával szerepel egy, talán maga Kisfaludy által a könyvtáros számára a névtelen röpirat szerzőségét tisztázó bejegyzés is: „irta Kisfaludy Sándor”. Mátray Gábor ennek előzéklapján próbálta meg tisztázni a nyomda és a kiadó viszonyát. Ez a példány az adományozás datálása, illetve az autográf javítások hiánya miatt azonban nem lehet azonos az 1809-ben Széchényinek megküldöttel, amelynek egyébként mindeddig nem sikerült a nyomára akadnom. Egy ezzel egybekötött német példányon, amelyről az előzéklap is hiányzik, szerepel a szerző neve. Az is jól látszik, hogy mindkét példány címlapjáról, ismeretlen okokból – talán egy korábbi possessor-bejegyzést akartak ily módon eltüntetni? –, a cím és a kiadás dátuma között egy-egy négyszög alakú és utóbb ragasztással pótoltt kivágás található, amely megelőzi a könyvtárosi bejegyzéseket. (1b) Az ezzel egybekötött *Patriotische Wortén*, amelyről az előzéklap is hiányzik, viszont biztosan nem autográf felirattal szerepel a szerző neve. (2) Egy teljesen intakt szerzői példány a Darnay által 1897-ben a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozott Kisfaludy-könyvtárból került a gyűjteménybe.⁴¹⁷ (3) A *Hazaifüi Szózat* és (2b) német változatának további példányai, exlibrisük szerint gróf Illésházy István⁴¹⁸ Nemzeti Múzeumnak ajándékozott, közel 8000 kötetre rúgó dubnici magánkönyvtárának (*Illésházianae Bibliothecae Dubnicensis*) állományából kerültek a későbbi Széchényi Könyvtár gyűjteményébe.⁴¹⁹ Figyelmet érdemlő Illésházy inszurrekcióval

⁴¹⁶Kisfaludy tehát saját maga ajándékozta a példányt a könyvtárnak 1814-ben. A rendfokozat feltüntetése hibás, Kisfaludy őrnagyi (Major), nem pedig alezredesi (Vice-Colonellus) tisztet viselt a felkelésnél.

⁴¹⁷Jelzete: OSZK Kiszf. 99. Kívül pirosas, belül zöldre festett kiadói papírkötés. Eredeti jelzete: 313.

⁴¹⁸Gróf Illésházy István (1762–1838), művelt, bibliofil főúr, Turóc és Liptó főispánja, később a rendi ellenzékkel rokonszenvező politikus, részt vett az Akadémia alapításában, annak haláláig igazgatósági tagja volt.

⁴¹⁹A *Hazaifüi Szózat* jelzete: 814.255, a német nyomtatványé: 216.822; kívül piros, belül zöld papírborítóban. A gyűjteményhez részletesen lásd BERLÁSZ 1969: 57–97. E gyűjtemény jelentőségéhez újabban lásd GRANSZTÓI 2011: 16–18.

kapcsolatos múltja: gróf Dessewffy József akadémiai emlékbeszédéből (1840. szeptember 8.) egy elhivatott és szigorú főtiszt alakja rajzolódik ki, aki családjá hagyományaihoz híven 1797-ben felkelő ezredesként vezette a felföldi Trencsén és Liptó vármegyék inszurgenseit a szombathelyi táborba.⁴²⁰ 1809-ben pedig szintén Dessewffy szerint mint két megye főispánja, alkancellár „minden veszedelmét az ellenségi beütésnek hazánkba, minden áldozatokkal együtt, mikot az szükségessé lőn, férfiasan állotta ki”.⁴²¹ Adódik, hogy Illésházy korábbi és aktuális hivatalára tekintettel is érdeklődhetett Kisfaludy munkája iránt.

(4) Egy másik kötet provenienciájára⁴²² nézve szintén érdekes információkra bukkanhatunk. Az előzéklap rectóján – részben áthúzott, szárnypróbálgatásokra emlékeztető, s a gyermek- vagy ifjúkori (közösségi) reprezentációs íráshasználat jegyeit mutató – bejegyzések szerepelnek, nevek (Pattantyus János, Kollár János és Czuppon Mária)⁴²³ és több dátum (1823-ból). Az is kiderül, hogy a könyvet Czuppon Mária kaphatta ajándékba egy 1823. május 15-i győri látogatás alkalmával. A dátumozás némi latintudást sejtet, talán diákok írhattak a könyvbe. A versón ceruzás rovások és – egy másik kéz írásával, fekete tollal – egy négysoros szentencia is található,⁴²⁴ a hátsó védőlapon pedig egy emberalakot egy épület előterében ábrázoló szintén ceruzás rajz. Jól kivethető az is, hogy az egykori tulajdonosok még a brosírozott könyv előzéklapjára írtak, amit aztán a későbbi birtokosa a kötéshez körülvágatott. A fenti bejegyzések arra utalnak, hogy a kötetet nem szöveggként, hanem materiális értelemben, mintegy „üres” írópapírosként használták. A címlapon található possessor-bejegyzés szerint a kötet egy időben Pfriem József, Fejér és Komárom megyei táblabíró, királyi táb-

⁴²⁰ DESSEWFFY 1842: 176–177.

⁴²¹ DESSEWFFY 1842: 181.

⁴²² Jelzete: M 814.255:3. Mintás vászon és papír keménytáblás, körbevévga, hiányzik a kiadói papírkötés. Eredeti jelzete: Hung. 3192/M.

⁴²³ Mindhárom említett személy nemesi családnévként is ismert vezetéknévet visel, ennél több azonban nem állapítható meg róluk.

⁴²⁴ A körülvágás miatt egy felfejthetetlen szó (talán „[t]anult” [?]), majd: „az elsőt tsöndes elmével / várom, a másodikat az / igazságos egek a’ te / számodra tartják”.

lai ügyész, később udvari kamarai fogalmazó⁴²⁵ könyvtárába („Ex Libris Joseph. Pfriem.”) tartozott. Ugyanezen az oldalon kiradírozott ceruzás bejegyzésként szerepel Kisfaludy Sándor neve és a kiadás helye (Pest) is, amely talán valamelyik könyvtárhoz köthető. A cím fölött a possessorbejegyzéstől eltérő tintával írva olvashatatlan betű-szám jelölés, mellette pedig a „326.” szám található. A kötet a Népkönyvtári Központtól, az „elhagyott” vagy „államosított” javak begyűjtése és feldolgozása során kerülhetett állami tulajdonba 1952 és 1954 között.⁴²⁶ Ezt a példányt valamelyik egykori tulajdonosa – könnyen elképzelhető, hogy maga a könyvtárral rendelkező, művelődő táblabíró-hivatalnok, Pfriem József – minden bizonnyal forgatta, alaposan elolvasta. Ez a valaki – de biztosan az említett gyermekkorú íráshasználóktól eltérő kéz – egyes mondatokat és kifejezéseket ceruzával aláhúzott,⁴²⁷ a lapszéleken, bizonyos szöveghelyekre utalva tollal és ceruzával több kereszt alakú jelölést tett,⁴²⁸ végül Virág Benedeknek a mű utolsó számozott oldalán található verse fölé – mintegy magyarázatként – odaírta, hogy „Magyarország”.⁴²⁹ A megjelölt részek a könyv olyan irányú használatára

⁴²⁵ Pfriem József (1794–1841) apja György, hőrscsöki árendás 1797. január 20-án, az első koalíciós háborúban az újoncozáshoz való „hazafias” hozzájárulásáért nyert nemeslevelet és birtokadományt (Hőrscsökre), melyet ugyanabban az évben hirdettek ki Fejér, 1817-ben Komárom megyében. A nemesi felkelések már nagy valószínűséggel érintették a családot, az 1809-es felkelés kapcsán készült összeírás a fehervári illetőségű család három férfitagját említi: György (64), ifj. György (30), József (15). Tehát a törvények értelmében a családból az idősebb fiú, György volt „hadköteles”. József a magyar Kamara tiszviselője volt 1826-tól 1840-ig, a tízes évek végén pedig előfizetője az *Erdélyi Múzeumnak*, 1841. január 8-án hunyt el Budán. A nemesség: MNL OL A 57 59. köt. 269. A családhoz: SCHNEIDER 1935: 173.; NAGY I. 1857–1868: IX, 287. Pfriem Józsefhez: *Gyászjelentés* 1841.

⁴²⁶ A folyamathoz lásd HORVÁTH 1974–1975.

⁴²⁷ [KISFALUDY] 1809a: 5. „*Gens ingenua et libera*”; 6. „Legyen ezen átoknak...” (+); 14. „*patrie*”; 45. „A’ mit a’ Magyar Nemesség...” (+); 47. „Elköltöztvén VI-dik Károly...” (+).

⁴²⁸ [KISFALUDY] 1809a: 9. „A’ háborúhoz pedig...” (+); „Mi válhatik a’ Magyar nemes Insurrectióból...” (+).

⁴²⁹ [KISFALUDY] 1809a: 120.

utalnak, mely a röpirat bizonyos, a nemesség erényeivel és katonai kötelességeivel kapcsolatos hazafias-nemzeti tartalmainak megragadására irányult. Az utolsó felkelés idején még csak 15 éves Pfriem József, akinek apja csak a 1797-ben, épp a háborús erőfeszítésekben való anyagi áldozatvállalására hivatkozva kapott nemességet, talán a felkelés által érintett bátyja és a család friss nemessége miatt fordult érdeklődéssel – már valamikor 1809-et követően – Kisfaludy munkája felé, ahogy az is megeshet, hogy a könyvhöz valamelyik idősebb férfirokonaitól jutott hozzá.

A Batsányi János széljegyzeteit tartalmazó példány

A *Hazaifüi Szózat* legérdekesebb OSZK-ban található példánya minden bizonnyal az a kiadói papírkötésű darab, amelyet maga Batsányi János látott el glosszáival, illetve egyéb megjegyzéseivel, s feltehetően jelöléseivel, javításaival is, amely Fenyő István szerint a költő halála után, hagyatéka révén került a Nemzeti Múzeum könyvtárába.⁴³⁰ A kötetben másodlati bélyegző szerepel. A könyvtár 1875 és 1879 közötti igazgatója, a történész Fraknói Vilmos saját kezűleg írta a kötéstábla belsejére, hogy „Batsányi”, illetve az irodalomtörténetileg értékes megjegyzésekre utalva az előzéklapjára, hogy: „A jegyzetek miatt visszavettük.” Ez arra utalhat, hogy a duplumnak minősített kötetet a könyvtár figyelmetlenségből először eladta, de aztán korrigálta a hibát. Bár a glosszák már a Batsányi-kritikai kiadás készítése során ismertek voltak, s azokból Keresztury Dezső és Tarnai Andor, a kötet sajtó alá rendezői, a versek magyarázatához többet fel is használtak, azokat külön cikkben csak Fenyő István közölte néhány évvel később.⁴³¹ Tarnaiék azt valószínűsítették, hogy Batsányi talán Kisfaludy által a mohácsi csata kapcsán hivatkozott *Serkentő válasza* vagy épp egykori inszurgens költőbarátja kedvéért szerezte be a kötetet. Az íráskép alapján azt is feltételezték, hogy erre csak Linzben, tehát Batsányi 1816-tól kezdődő száműzetése alatt

⁴³⁰ Aktuális jelzete: M 814.255:2. A külső papírborító pirosasra színezett. Korábbi jelzetei: 19.044 Oct. Széch.; RE 350; dupla / 3192, illetve E. R. 515/1. szám alatt hivatkozott rá a szakirodalom.

⁴³¹ FENYŐ 1956: 355–356.

kerülhetett sor.⁴³² Fenyő István ezzel szemben úgy vélte, hogy Batsányi e jegyzeteket valószínűleg 1809 tavaszán, tehát közvetlenül a röpirat megjelenését követően írta. Hogy Batsányi hogyan jutott hozzá a röpirathoz (talán épp Kisfaludytól), illetve, hogy megjegyzéseit a *Himfy Szerelmei* és a *Regék* preparált példányaihoz hasonlóan eljuttatta-e a szerzőnek, nem tudjuk.⁴³³ A címlapon a legvalószínűbb olvasat szerint „B. Móhr Károly”⁴³⁴ possessor-bejegyzés szerepel, melyben a „B.” feltehetően bárói címet rövidít. Amennyiben így van, talán arról a báró Móhr Károly Kristóf nyugalmazott cs.-kir. al ezredesről van szó, aki 1807. augusztus 15-i keltezéssel kérvényezte, hogy őt és egyszülött fiát, János Frigyeszt, a Hessen-Homburg huszárok ezredesét az illeték elengedésével az indigenák közé iktassák.⁴³⁵ Az idősebb Móhr báró hivatásából adódó érdeklődési körébe beleágott a *Hazaifiai Szózat*, továbbá ő és fia indigenátusra irányuló törekvésebe is beleillhetett a nemesi felkeléssel és a nemesi-nemzeti ideológiával való megismerkedés. Hogy hogyan került az indigenátusért folyamodó Móhr bárótól a kötet Batsányihoz (esetleg fordítva), jelenlegi tudásunk szerint nem megállapítható.

Batsányinak a *Szózat* szövegéhez való hozzájárulása a mű alapos és kritikus olvasásáról tesz tanúbizonyságot: a kötet bizonyos helyeken részletes, Kisfaludyval vitatkozó politikai-történeti kommentárt és kritikát tartalmaz. Batsányi marginális íráshasználata reprezentációs jellegű: nem magának, hanem feltehetően a szerzőnek vagy a kötet más olvasóinak készítette bejegyzéseit, saját – polemikus – álláspontját demonstrálva. E politikai töltetű kommentár alapvetően aláhúzásokkal és lapszéli-lapalji glosszák formájában

⁴³²BATSÁNYI 1953–1967: I, 456.

⁴³³FENYŐ 1956: 356.

⁴³⁴Fenyő minden bizonnyal tévesen „Mótor”-nak olvasta a vezetéknévet, erre azonban a különféle internetes adatbázisokban folytatott keresések során egyetlen rekordot sem találtam.

⁴³⁵Lásd *Iratok* 1811: 305–306. Az apa és a fia is megkapták a Katonai Mária Terézia Rendet: Károly Kristóf (kiskereszt, 8. promóció, 1762. október 21.); János Frigyes (lovagkereszt, 70. promóció, 1806. január 22.), lásd HIRTENFELD 1857: I, 171. és HIRTENFELD 1857: II, 761–764. Hirtenfeld szerint az apa 1782. március 14-én Bécsben elhunyt, ami igen valószínűtlen, tekintve, hogy az indigenátust 1807-ben maga kérvényezte.

készült, időnként Batsányi egy-egy pontosítását, javítását közvetlenül a megfelelő szöveghely fölé írta. A megjegyzései egy részét továbbá ismeretlen okból olvashatatlaná tette. A példányban ezen túl azonban ortográfiai-stilisztikai javításokat is találhatunk, melyeket amennyiben csak egyes írásjelekről volt szó, a nyomdafesték lekaparásával, átírással, beleírással végeztek el, néhány helyen további megjegyzés vagy javítás nélkül egyszerűen csak alá vannak húzva a problémásnak ítélt részek. Más javítások – a röpirat egyes már ismertetett példányaihoz hasonlóan – a nádor által törlésre javasolt helyeken, a végkorrektúra figyelmetlensége vagy elmaradása miatt keletkezett értelemzavaró félmondatokat helyesbítették. Az ortográfiai javítások jelentős része esetében nem bizonyítható egyértelműen, hogy azok Batsányi kezétől származnak, ezekre egyébként Fenyő forrásközlésében egyáltalán nem utalt. Elképzelhető, hogy Batsányihoz már egy, a szerző által preparált-korrektúrázott példány jutott, amit ő aztán glosszáin keresztül kommentált, illetve tovább javított. A kérdés jelen tudásunk szerint nem megválaszolható, ugyanis a többi OSZK-ban található példányt (köztük Kisfaludy intakt szerzői példányát) is figyelembe véve, a Batsányi-féle kötetten kívül nincs másik, amely a Széchényi Ferencnek ígért sajátkezi korrektúrárt tartalmazná.

Bár csak sejtéseink lehetnek (1809-ban vagy 1816 után), hogy pontosan mikor keletkezhettek Batsányinak a *Hazaifüi Szózat* ezen a példányán szereplő megjegyzései és javításai, ezek nyíltsága a mű politikai üzenetével való határozott egyet nem értés mellett, minden bizonnyal a Kisfaludyval való hosszabb munkakapcsolatának jellegéből is következett. Kisfaludy mindenekelőtt a tudós olvasót tisztelte Batsányiban, aki azon kevesek közé tartozott, akiknek kritikáját munkáival kapcsolatban megfogadta, 1837-es levelében pedig egyenesen az ideálisnak vélt „középutas” nyelvi reform végrehajtására alkalmas „nagy tekintettel bíró Philologusnak, Grammatikusnak” látta.⁴³⁶

Batsányi glosszáinak igazi jelentőségét az adja, hogy azokban „a

⁴³⁶ Kisfaludy Sándor Batsányi Jánosnak, Sümeg, 1837. július 31., idézi: „Juránits László Batsányi Jánosnak, Pécs, 1837. szeptember 13.,” in GÁLOS M. 1933: 332.

költő tömören s igen találóan fogalmazza meg politikai nézeteit”: Fenyő István szerint a kommentátor „[é]lesen antifeudális és antiklerikális” álláspontból Kisfaludy „maradi, egyoldalúan nemesi történelemszemléletével” vitatkozik.⁴³⁷ Batsányi 1809-es háború alatti és utáni szerepe (ti. a francia csapatokkal távozott Bécsből), Napóleonnal és a neki tulajdonított társadalomszervezési paradigmával kapcsolatos szimpátiája, melyet a hazai irodalomtörténet és történetírás „bonapartizmus”-ként jellemez,⁴³⁸ ahogy a megszálló francia csapatokkal való kollaborációjáért (közte a Napóleon által kibocsájtott schönbrunni kiáltvány szövegezésében való közreműködéséért) őt ért retorziók is, jól ismertek.⁴³⁹ A szöveggel polemizáló széljegyzetek egy töredékes kritikai történeti elbeszélés felmutatásával egy integratív-emancipatorikus nemzetfogalmat, illetve – negatív módon – a rendi berendezkedés szembehelyezkedő monarchikus-demokratikus politika- és társadalomfelfogást is körvonalazott. A Kisfaludyval vitatkozó marginálisok szervesen következtek Batsányi ekkori politikai nézetrendszeréből. Az 1809-es háború körüli időszakban Batsányi történet szemléletét és politikai álláspontját a *Der Kampf* című munkája, az 1796 és 1809 közötti alkotói időszak fő műve reprezentálja, melynek egyes részei már 1803-ban megjelentek, 1809 augusztusában befejezett államelméleti függeléke, az *Anhang* azonban csak 1810-ben, névtelenül, koholt nyomdahellyel. Ez utóbbi egy világpolgári szemszögből, az általánosság igényével megfogalmazott, utópikus-idealiztikus elemekkel átszőtt állambölcséleti munka, melynek „tengelyében a herderi evolucionizmus és az alkotmányos, felvilágosult reformokat megvalósító monarchia gondolatköre hasonul[t] Közép-Kelet-Európa napóleoni felszabadításának reményéhez”.⁴⁴⁰ Számunkra ebből a politikai munkából a marginálisok általános politikafilozófiai háttereként elsősorban azok a részek fontosak, amelyek általánosságban a szuverenitás gyakorlásának módját, az uralkodó, a nemesség és a nép viszonyát,

⁴³⁷FENYŐ 1956: 355.

⁴³⁸Lásd például TARNAI 1972.

⁴³⁹BATSÁNYI 1953–1967: IV, 140–169. TARNAI 1967: 265–274. Újabbban: KÖVÉR 1981 és 1982.

⁴⁴⁰KÖVER 1982: 35.

illetve a háborúk kérdését érintik a „feudális államokban”, ezek a problémák ugyanis a Kisfaludy-röpirat adott helyei kapcsán a magyar helyzettel kapcsolatban konkrétan is megjelennek.⁴⁴¹

Az *Anhangban* Batsányi Immanuel Kant *Az örök békéhez* című munkája nyomán megkülönbözteti egymástól a szuverenitás gyakorlásának módját (*forma regiminis*) és az uralom formáját (*forma imperii*).⁴⁴² Kant az előbbit illetően a republikanizmust és a despotizmust, míg az utóbbira nézve az autokráciát mint fejedelmi, az arisztokráciát mint nemesi és a demokráciát mint népuralmat különíti el. A republikanizmus elvének lényege a végrehajtó és a törvényhozó hatalom elkülönítése és a képviseleti rendszer. Az uralom formájára nézve pedig „[m]inél kisebb az államhatalom személyzete (az uralkodók száma), és minél teljesebb benne a képviselet, annál inkább megfér az államalkotmány a republikanizmus lehetőségével, s annál inkább remélhető, hogy fokozatos reformok által azt végre be is válthatja majd”.⁴⁴³ Batsányi ideálja ennek szellemében a republikánus, azaz alkotmányos monarchia, melynek beteljesítőjét Napóleon személyében és a Francia Császárságában, illetve az ennek mintájára épülő szövetséges rezsimek államszervezeti modelljében találta meg, ennek szellemében elvetette mind a hagyományos rendi államok kormányzati gyakorlatát, mind a francia forradalom során felszínre tört „demokratikus anarchiá”-t is.

Az *Anhang* szerint a hagyományos „feudális államok” vagy „birodalmak” – igazat adva Montesquieu-nek – a monarcha és a nemesiség, azaz az örökletes világi és az egyházi arisztokrácia kölcsönösen egymást támogató szövetségére épülnek, melynek alapja az, hogy érdekeik és a biztonságukat fenyegető veszélyek közösek. Ez a szövetség „mindig ellenzékben és ellenszenvvel” áll a jogfosztott néppel, mint „iszonyú belső ellenség”-gel szemben, amely „saját alattvalóik nagy többsége, a nép, maga a *nemzet!*”. Az elnyomott nép e kormányzatokra minden szomszédos államnál nagyobb, belső veszélyt jelent, melyet éppen ezért folyamatos ellenőrzés és fegyelmelés alatt igyekeznek tartani.⁴⁴⁴

⁴⁴¹ A továbbiakban a Hill Erzsébet-féle magyar fordítást idézem.

⁴⁴² Vö. TARNAI 1967.

⁴⁴³ KANT 1997: 268.

⁴⁴⁴ BATSÁNYI 1953–1967: IV, 124–125.

Batsányi a korszak nagyobb történeti folyamatai felől tekintve e kormányzatok jövőjére, úgy vélte, hogy ezek nem lesznek képesek „egy az új alkotmányos monarchizmus alapelvén álló, hasonló nagyságú és népességű állam ellen” helytállni egy háborúban, sőt talán örökre elbuknak, kiszolgáltatva a győztesnek. Még akkor sem, „ha sikerül nekik a népet a kormányzás művészetének ismert eszközeivel a *maguk* érdekkörébe vonniuk, a külső ellenséggel vívott háborút nemzeti háborúvá megtenniük s így sikerül a népet az állam vagy a »haza« (már tudniillik fizikai értelemben; mert polgári értelemben, a nép számára bizony nem az) nevében pillanatokra, napokra vagy hetekre a rettegett vagy irigyelt és gyűlölt szomszéd ellen fellelkesíteniük”.⁴⁴⁵ Ez tulajdonképpen a napóleoni háborúk államelméleti és történelemfilozófiai távlatú interpretációját nyújtja, amelynek értelmében a harcokban az új típusú monarchiák, a Francia Császárság és szövetségesei (mindenekelőtt a Rajnai Szövetség német államai) a hagyományos, lényegében rendi kormányzatokkal, köztük a Habsburg Monarchiával, s benne a Magyar Királysággal kerültek szembe. Batsányi, aki a szöveget 1809 augusztusára, tehát a fegyverszünet utáni, de még a béke megkötése előtti időpontra keltezte, itt minden bizonnyal az ötödik koalíciós háború során az Osztrák Császárságban lezajlott széleskörű mobilizációt lehetővé tévő hadügyi reformokra és propagandára, valamint ennek rövid távon is szükségszerű kudarcára utalt, amikor a háborúk „nemzeti háborúvá” való átalakításáról, a „népnek”, a jogfosztott tömegeknek a mozgósításba való ideológiai bevonásáról írt. Ezek az államok azonban, épp sajátos kormányzataikból eredő korlátaik miatt, Batsányi szerint egy háborúban kudarcra voltak ítélve az új típusú alkotmányos – vagy Kant tipológiáját követve republikánus – monarchiákkal szemben.

A röpirat azon fejezetében, ahol Kisfaludy – Keresztury nyomán – Kollár Ádámot hosszasan idézve a nemesség eredetével, illetve historizált formában a rendi társadalomban betöltött katonai szerepének igazolásával foglalkozott. A nemesség hazájáért és királyáért való önfeláldozásának bizonyosságát az által is igazolva látta, hogy a tatárjárás során, illetve a várnai és mohácsi csatákban „»az

⁴⁴⁵BATSÁNYI 1953–1967: IV, 125.

egész nemes Rend felkonczoltatott, és szinte egészen eltöröltetett». A vitézi normától való kivételes eltérést, tehát azokat a helyzeteket, amelyek alkalmával „néha a Nemesség másként cselekedett”, a „Krónikák” tanúságára hivatkozva azzal magyarázta, hogy „a Királyok Szent Istvánnak bölcs ítéseitől, és tanácsaitól, mellyeket fiának Imrének, és ez által minden Korona örökösnek ad vala, elállottak». ⁴⁴⁶ Batsányi ehhez a helyhez – figyelmen kívül hagyva, hogy Kisfaludy itt Kollárt idézte – azt a megjegyzést fűzte, hogy ez „a főnemesség és főpapság saját engedetlensége, visszázkodása, s vakmerősége miatt” következett be, és „az egész vádat így a királyokra hárítani, nagy igazságtalanság”, melyet „a *Krónikák* vagy a *historiák*” is bizonyítanak. A bukásokat szerinte épp a rendeknek az uralkodói hatalom rovására történő megerősödése, egyúttal a körükben támadt viszálykodás (korabeli szóval a „visszavonás”) okozta, ⁴⁴⁷ az az hogy – a kormányformák tipológiájának nyelvén fogalmazva – „[a]z anarchiában élő *Aristocratia*, az *Oligarchia* néha majd lehetlenné tette az országlást, királykodást”. ⁴⁴⁸

Batsányi lapszéleken kifejtett töredékes víziója, mely egy magát autentikusként feltüntető történeti és politikai tudás birtokában lévő kritikus olvasó pozíciójából fogalmazódott meg, Kisfaludy szövegéből kiindulva, a rendi-nemesi múltértelmezés egyes csomópontjait, fogalmait és toposzait illető kritikai megjegyzéseken, korrekciókon és újraértelmezéseken keresztül a nemzeti történelemről alkotott eredeti elbeszélést tágitotta ki. Ezek közül az egyik legfontosabb a *Hazaifüi Szózat* argumentációjában igen lényeges szerepet kapó 1741-es pozsonyi *vitam et sanguinem*-jelenet és az ennek nyomán mozgósított inszurrekció szereplésének, mint a századfordu-

⁴⁴⁶ [KISFALUDY] 1809a: 19.

⁴⁴⁷ Ehhez a 18. század utolsó tizedétől gyakorta Mohácshoz kapcsolódó motívumhoz lásd MEZEI 1958: 61–73. Mezei azt is hangsúlyozta, hogy az 1790–91-es diétát követően e politikai bünt historizálva vetítik vissza a múltba, „s kikapcsolván a büntető Isten képzetét, a felelősséget határozottan a nemességre hárítják”, s hogy Batsányi már 1790 előtt nemzeti bünként, átokként alkalmazta ezt a motívumot Virág Benedekhez írott *Serkentő válaszában* (1789), s az „egyenetlenség”-gel magyarázta a pusztulást. MEZEI 1958: 13, 63.

⁴⁴⁸ Közli: FENYŐ 1956: 355.

ló nemességének egyik fontos, s különösen az 1809-eshez hasonló háborús helyzetekben eleven történeti-politikai mítoszának⁴⁴⁹ sajátos demokratikus szemléletű transzformációja. Az röpirat szerint az osztrák örökösödési háború kezdetén, az 1741-es pozsonyi diétán tett felajánlásával, majd az – 1741:63. tc. értelmében – elrendelt nemesi felkeléssel a „Magyar Nemesség [...] Tereziának Magyarországot, és annak koronáját megtartotta”, s e „dicső” történet „mind a’ Magyar Nemességre, mind annak Fejedelmére egyenlő fényt hozott”.⁴⁵⁰ A mitikussá vált történeti eseménysor Kisfaludy által ismerttetett változatában „a’ minden barátjaitól elhagyatott” Mária Terézia „egyedül a’ Magyar Nemzetbe” helyezte „egygyetleneggy és végső reménységét”, s diétát hirdetett, majd ott „mennyei, néha mégis fuldokló szavakkal, könnyekben borongó szemekkel”, a csecsemő Józseffel a karján adta tudtára a vármegyei követeknek a magát mint „gyenge Királyi Aszszonyt” és az uralkodóházat fenyegető veszedelmet. Erre válaszul „hazafiúi lángba lobbanva”, kardot rántva – önkéntesen, saját jóindulatából – ajánlotta életét és véré a királyért és hazáért „az Országnak minden Rendgye”, aminek nyomán „[m]egrendeltetett az Insurrectió, és [...] nem csak Pozsony’ Városa, hanem az egész Ország Katonává lön”. Nem kétséges azonban, hogy ebben a kontextusban a rendi értelemben vett országon (*regnum*), ahogyan a magyarokon, bár a fogalmak ennél szélesebb,

⁴⁴⁹ A diétán ténylegesen többször is elhangzott, s általában véve a korabeli magyar közjogi és politikai nyelvben gyakorta használt kifejezéshez ld.: MARCZALI 1917; MADZSAR 1922. Ahogyan azt Marczali kimutatta, a *moriamur pro rege nostro* hozzászólás valójában nem hangzott el, az Voltaire háborút feldolgozó történeti munkája (VOLTAIRE 1756: I, 65–66.) nyomán hagyományozódó pontatlanság. A mítosz változataihoz 18–19. század fordulóján lásd SZENTESI 2003: 71–121. A *vitam et sanguinem*-jelenet két külön eseményből kontaminálódott: Mária Terézia 1741. szeptember 11-én a pozsonyi diétán a két tábla együttes ülésén a magyar rendekhez tartott beszédét és az ennek nyomán tett felajánlásból és Lotharingiai Ferenc szeptember 20-án tett társuralkodói esküje alkalmával a csecsemő Józsefnek a két ház küldöttsége előtt történt bemutatásából. Kisfaludy a röpirat ezzel foglalkozó két fejezetében a korra jellemző módon szintén egybemosta a két eseményt. Vö. [KISFALUDY] 1809a: 45–51.

⁴⁵⁰ [KISFALUDY] 1809a: 45–47.

inkluzívabb jelentést is megengedtek a korban, Kisfaludy minde-
nekelőtt a nemességet értette: „Ekkor tapasztalta az Austriai Ház,
melly drága kincse légyen a' Magyar Királynak a' Nemesség. Rá-
ütöttek a' Magyarok a' sok ellenségre, és megverték; és megtartot-
ták kedves Királyoknak az Országot, és Koronát.”⁴⁵¹

Batsányi az elsőként idézett mondatban aláhúzta a „Nemesség-
re” szót és azt írta fölé, hogy a „Nemzetre”, míg a legutóbbi mellé
azt jegyezte fel a lapszélre, hogy: „a' Magyarok, tehát nemtsak a *ne-*
messég, mely tsak egy kis részetskéje, valóságos *fractiója* az Egész-
nek!”⁴⁵² A marginálisokon keresztül kirajzolódó Batsányi-féle nar-
ratíva, amely egyezik az *Anhang* gondolatmenetével. A lapszéleken
Batsányi az eredeti fogalmakat átjavítva, illetve jelentésüket inklu-
zív módon kitágítva, a rendiség közjogi kereteit átmetsző, emanci-
patorikus nemzetfogalom – a haza szeretetére és fegyveres szolgálá-
tára való képesség inkluzivitását hangsúlyozó patriotizmusfelfogás
– között értelmezte újra az 1741-es eseményeket és az ország rész-
vételét a háborúban, pontosabban az ebből képzett rendi politikai-
történeti mítoszt.⁴⁵³ E mögött egy Kisfaludyétól, s általában véve a

⁴⁵¹[KISFALUDY] 1809a: 51.

⁴⁵²Közli: FENYŐ 1956: 355–356.

⁴⁵³E megnyilatkozásainak eszmetörténeti háttéréhez tartozik egyik korai
munkája, az 1785-ös *A' Magyaroknak Vitézsege*, melynek központi alakja
egyébként Hunyadi János. Ezt Batsányi egy 1745-ös latin nyelvű jezsuita
röpiratból, Gasó István *Bellica Hungarorum fortitudójából* ([GASÓ] 1745)
fordította, illetve egyéb művekből – közte Bessenyei György 1778-as *Hu-
nyadi János élete és viselt dolgai* című munkájából (BESSENYEI 1778) – vett
részletekkel felfrissítve kompilálta. E kötet egyrészt az eredeti latin kiad-
ványhoz képest ha teljesen el nem is hagyta, de már-már elszakadt annak
a *pietast* a *fortitudoval* lépten-nyomon összekapcsoló vallásos elképze-
léseitől és már egy új típusú nemesi-nemzeti hőskultusz felé mutatott.
Másképp pedig Kinizsi tettei kapcsán már jelezte, hogy a „nemesi rend
[...] nem áttörhetetlen falakkal körülhatárolt kaszt”, s „a nem-nemes is
odakerülhet érdemei révén”, s báró Orczy Istvánhoz intézett ajánlása is
a *vera nobilitas*-képzetének jelenlétére utal. Lásd a szövegkiadók jegye-
zeit: BATSÁNYI 1953–1967: II, 420–434. Ennek kapcsán Bíró Ferenc arra
hívta fel a figyelmet, hogy már e kötetben is tetten érhető a „haza” el-
vont és az „elődöktől merőben eltérő” gondolkodásmódot reprezentáló
fogalma: BÍRÓ 1995: 348–350.

magyar nemesség mainstream politika- és nemzetszemléletétől radikálisan eltérő álláspont húzódott meg, mely a rendi exkluzivitással szemben a haza osztatlanságát, nemzet fogalmában a kiváltságolt nemesség és a jogfosztott nép egységének követelményét hangsúlyozta.⁴⁵⁴

Batsányi megjegyzései egyúttal azt is sejtetik, hogy a diéta nyomán kiállított magyarországi inszurgens csapatok 1741–42-es háborús szereplésével kapcsolatban pontosabb történeti ismeretekkel bírt „vitapartnerénél”. A vonatkozó 1741:63. tc. értelmében az ország rendjei „általános felkelés” címén nem csupán a nemesek személyes és helyettesek útján történő felkelését ajánlották meg, de egyúttal a birtokosok által ún. „nádori portánként” egy-egy lovast és – végül az ország terhére kiállítva – négy-négy, összesen 21 622 gyalogost is. Szijártó István szavaival élve „nem egyszerűen nemesi felkelésről, hanem a gyalogság kiállításán túl is inszurrekcionális-portális katonaságról” volt szó. Összességében a személyesen, illetve helyettesek útján katonáskodó inszurgens nemesek száma a gyakorlatban elmaradt a törvény kívánalmaitól, a nádori porták alapján állított lovasok, de különösen gyalogok katonai értelemben az előbbinél jóval nagyobb jelentőséggel bírtak.⁴⁵⁵ Ha Kisfaludy ezzel tisztában volt is, röpiratában a *vitam et sanguinem* áldozata mellett a háborús részvételt és dicsőséget is a magyar nemesi nemzet számára sajátította ki. Ez egybevágott a kor rendi felfogásával, amely szerint maga a felajánlás mértéke és a honvédelmi kötelesség teljesítése a rendek érdeme volt, függetlenül attól, hogy végül az adott esetben milyen arányban katonáskodtak a nemesek és nem-nemesek.

***

A fentiekből a röpirat – mindenekelőtt a magyar változat – potenciális használóinak, illetve olvasóinak igen széles és meglehetősen heterogén köre rajzolódik fel, s igen sokfélék használati és olvasásmódjai is. Az előbbieket illetően érintettségre, rendi állásra, illetve

⁴⁵⁴BÍRÓ 1995: 354–358.

⁴⁵⁵SZIJÁRTÓ 2006: 65. Az 1741-es felkeléshez lásd még: ÉBLE 1910; ÉBLE 1897: I–III.

professzióra nézve megtalálhatóak közöttük Kisfaludy barátai, közei és távolabbi ismerősei, az intézményesített kulturális nemzet-építés iránt elkötelezett befolyásos főrendű mecénások, a jómódú köznemesség inszurrekcióra kötelezett vagy abban egyéb módon érintett tagjai (és ezek leszármazottjai), kisnemesek, nemesi és nem-nemesi származású értelmiségiek, köztük írók és költők, hivatásos katonák, egyháziak, magyarok és nem magyarok, sőt nő és fiatalok-rú is akadt. Egy részük minden bizonnyal csak birtokolta a könyvet, mások ellenben valamilyen módon – a megbízó, a szerző és a kiadó által intencionált „normatív” olvasatnak megfelelően vagy sem – használták, olvasták is, akár közvetlenül megjelenését követően, inszurrekciós propagandamunkaként, vagy később politikai, történeti szöveggként, vagy valamely egyéb formában. A használati és olvasásmódok tekintetében a literátus, tanult olvasók között a negatív (Vitkovics), a vitatkozó-kritikus (Batsányi), az afirmatív (Pápay) és a semleges (Kazinczy) viszonyulásra is akad példa. Sokan bizonyára csak afféle alkalmi röpiratként olvasták a szöveget (mint Kazinczy), mások ellenben úgy tűnik jóval intenzívebben, a felkelés okkasionálisán túlmutató mondanivalót látva benne. Az utóbbiak közül akadt, aki feltehetőleg a nemesi-nemzeti kollektív identitást megerősítő kalauzként tekintett rá, mint a Pfriem-féle kötet valamely olvasója, de volt, aki épp „ideológiájának” exkluzivitása miatt polemizált vele konstruktív módon, mint Batsányi. Láthattuk, voltak olyanok is, akik a kötetet egészen másféle gyakorlatokkal sajátították ki, mint az előállítóinak eredetileg szándékában állt, hisz tulajdonképpen üres lapként tekintettek rá. Reményeim szerint mindezzel nem csupán Kisfaludy röpiratának – részben az inszurrekciós mozgósítást támogató propagandán és a politikai gondolkodás történetén túlmutató – jelentősége mellett sikerült újabb érveket felhozni, de talán amellett is, hogy a kulturális elsajátításokra különös figyelmet fordító könyv- és olvasástörténeti megközelítés a politikai eszmetörténet-írás számára is izgalmas eredményeket hozhat.

A szövegközlésről

Az átírás problémái és a szöveggondozás elvei

Kisfaludy Sándor munkáinak mindeddig nem jelent meg olyan kritikai vagy egyéb kiadása, mely valóban követhető és követendő standardot jelenthetne az eddig kiadatlan prózai kéziratok, köztük fogalmazványok és tisztázatok szabatos, szövegkritikai jegyzetekkel ellátott közléséhez. Angyal Dávid 19. század végi kiadása utószávjában már utalt a Kisfaludy-kéziratok kiadásával kapcsolatos textológiai problémákra. Angyal úgy szándékozott a szövegeket kiadni „a mint Kisfaludy írta”, azaz „híven követve nemcsak kiejtése, hanem helyesírása sajátosságait is”. Az eljárása – azokban az esetekben, melyeket nem másolatok vagy korábbi szövegkiadások alapján közölt – az volt, hogy lehetőség szerint a kiadott munkákat a szerző életében megjelent utolsó kiadás, míg a kiadatlanokat az eredeti kézirat alapján adta ki. Ezen szöveggondozói elvek érvényesítése magyarázza „a kiadás helyesírásának különféleségét”.⁴⁵⁶ Gálos Rezső a „hátrahagyott munkák” 1931-es – vállaltan nem kritikai – kiadásában mindent betűhíven közölt. Gálos kiemelte, hogy a német szövegeknél ott is a betűhív közlés mellett döntött (emendálás nélkül), ahol Kisfaludy német folyóírása nem a nyelvtani helyességhez, hanem – ahogyan az a magyar kéziratok esetében is meghatározó volt Kisfaludy írásképe nézve – a kiejtéshez alkalmazkodott (például a „dem” helyett gyakran „den”-t írt). A jegyzetei csak a kéziratok lelőhelyére, kiadására és tárgyi vonatkozásokra hivatkoztak, textológiai problémákat egyáltalán nem jeleztek, ám összességében a kor gyakorlatához mérten így is rendkívül informatívak.⁴⁵⁷

A *Szépprózai művek* 1997-es, Debreczeni Attila-féle korszerű szövegkiadása bár az irodalomtörténeti kutatás számára jól használható, ám – ugyan a kritikai kiadások normáit követve – a részletes szövegkritikai apparátust mellőzve készült. A szövegkiadó meglátásait ennek ellenére érdemes röviden felelevenítenünk a Kisfaludy kéziratok kiadásának nehézségeit illetően. Debreczeni alapvetően két problémát jelzett. Egyrészt felhívta a figyelmet arra, hogy

⁴⁵⁶KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 701.

⁴⁵⁷KISFALUDY 1931a: ix–x.

„[k]ülönös nehézséget okozott néhány betű (főleg az s, k, v) esetében annak eldöntése, hogy kis vagy nagybetűről van szó”, ugyanis „az írásképp nem igazít el teljes bizonyossággal, Kisfaludy gyakorlata ingadozó, következtelen”. A probléma – nem biztos, hogy megnyugtató – megoldására azt az elvet érvényesítette, hogy „általában csak néhány, a szövegben kitüntetett szerepű főnevet (pl. *Szerelem, Kedves, Sors, Végtet*)” írt nagy kezdőbetűvel, továbbá „olyan szavakat, ahol a környezet ezt indokolta (pl. egyértelműen nagy kezdőbetűs szavak felsorolásában)”. A másik problémát az ékezetek hosszúságának eldöntése jelentette, amelyre „teljesen következetes megoldás nem is kínálkozott”.⁴⁵⁸ Korábban magam is megpróbálkoztam néhány magyar nyelvű hivatalos Kisfaludy-autográf szövegfogalmazvány kiadásával, de nem jutottam kielégítő eredményre.⁴⁵⁹

A Debreczeni Attila-féle felvetéseket némileg árnyalva, az alábbiakban összegezhethetjük a problémákat. Egyrészt a szókezdő kis- és nagybetűs alakok egy része az írásképp egészét tekintve csak a legritkábban különböztethető meg egymástól, ilyenek különösen az o, v, u betűk. Ez jellemző probléma a gyakori „ország”, „vitéz”, „uralkodás” szavak esetében. Másrészt egyes betűk esetén előfordul, hogy ahol a kézírásban létezik ugyan jól megkülönböztethető nagy- és kisbetűs alak, sőt az előbbiből akár két különböző féle is, ám bizonyos helyzetekben Kisfaludy mégis egyértelműen az egyébként kisbetűs alakot használja, esetleg az általában használnál valamennyivel nagyobb méretben (*m, n*). A legnagyobb problémát az utóbbi jelenti, nem lehet ugyanis világosan eldönteni, hogy mi számít a kézírásában bizonyosan kisbetűs alaknál „valamennyivel nagyobb méretnek”. Ráadásul egyébként következetesen és egyértelműen kisbetűvel kezdődő írt szavakat alkalomadtán írhatott valamivel nagyobb kezdőbetűvel is. Ez mindenekeelőtt a *Hazaírói Szózatban* több tucatszor előforduló „magyar”, „nemes”, „nemzet” szavak, illetve az egyenként harminc körüli esetszámmal előforduló „magyar nemeség”, „magyar nemzet” jelzős szókapcsolatok esetében áll fenn.

Hasonlóan nagy problémát jelent a szókezdő *k*-betűk átírása is. Kisfaludy kézírásában ugyanis a nagy és kis *k*-betű bár világosan

⁴⁵⁸ Lásd a szövegkiadó jegyzeteit: KISFALUDY 1997a: 227–228.

⁴⁵⁹ NAGY Á. 2018.

megkülönböztethető, de hogy mikor melyiket használja, azzal kapcsolatban inkább csak tendenciákról beszélhetünk. Ugyanakkor van néhány szó, amelyeket szinte mindig következetesen nagy kezdőbetűvel ír (pl. „Király”, „Kormányzék”), máshol inkább csak tendenciaszerű a nagybetűs írásmód („Katona”). További problémát jelentenek az *s* és *sz*-betűk: ezekből ugyan van egyértelműen nagybetűs változat, de a legtöbb esetben, általában szókezdő betűként, de alkalomadtán mondatok kezdetén is a már említett, „valamennyivel nagyobb méretű” kisbetű esetéről van szó (pl. az általában inkább nagybetűnek szánt kisbetűs *s*-sel írt „Sereg” esetében). A csak méretükben különböző betűalakok használatát illetően gyakorta (de elvértve az alakilag eltérők esetében is) az is előfordul, hogy a saját logikája szerint korábban több-kevesebb következetességgel használt alakot éppen másképpen írja.

A magánhangzókat illetően az *i*-betűk jentik a legnagyobb gondot, ti., hogy csak hanyagságból, figyelmetlenségből lett hosszú az adott betű vagy eleve annak lett szánva, *s* egyáltalán, hogy mikortól számít hosszúnak egy ékezet. Ez számos esetben egyértelmű módon szinte eldönthetetlen. Ezzel szemben az *ö*, *ű* betűk hosszú és rövid alakjait könnyen megkülönböztethetjük, ugyanis a hosszú alakokat Kisfaludy következetesen umlaut + egyes éles ékezet alakban írja (*ő*, *ű*), hasonlóan a korabeli magyar nyelvű nyomtatványok standardjához.

Ezek a problémák különösen a fogalmazványok esetében állnak fenn, de a jelenség kisebb mértékben és általában épp a leginkább problémás esetekben a tisztázatoknál is megfigyelhető. A fentiek tükrében tehát a kéziratok mechanikus, betűhű átírása önmagában nem megoldás, hiszen túl sok a bizonytalan eset, ami egy ilyen nem túl hosszú (gépelt változatában nem sokkal több mint két íves) szöveg esetében is több száz, alakilag aligha megnyugtatóan eldönthető helyet jelent. Nem jelent igazi megoldást a tendenciaszerű jellegzetességek alapján történető egységesítés sem, illetve az, hogy a fogalmazványt és a tisztázatot összeolvasva, az egyezések alapján igyekezünk valamilyen módon következetessé tenni a szövegek közléseket, hiszen ezáltal, különösen a fogalmazvány esetében épp a Kisfaludy kézírására jellemző sajátosságok, következtetlenségek vesznének el, melyek elfednék az írásfolyamat jellegzetességeit.

A *Hazaifüi Szózat* esetében még kevésbé lenne legitim eljárás a nyomtatott magyar szöveg alapján történő egységesítés (ennek eleve csak a tisztázat esetében lenne értelme). Már csak azért is, mert nem valószínű, hogy Kisfaludy ellenőrizte volna a kefelevonatot (s úgy tűnik, logisztikai nehézségek miatt az uralkodó és a nádor nevében készített rövid búcsúzó nyomtatványok esetében sem került erre sor), amelyben a nádori cenzúra következtében végzett javítások nem eléggé figyelmes korrektúrája miatt számos hiba maradt. Erről panaszkodott Kisfaludy Széchényi Ferencnek is, megígérve neki, hogy a hibák miatt majd egy általa utólag kézzel korrektúrázott nyomtatványt küld neki. Kisfaludy feladta a leckét az egyetemi nyomda szedőjének is, aki a szedés során kénytelen volt a kézírás tendenciái alapján a szerzői szándékot kikövetkeztetve, egyúttal a saját nyelvérzékét és a nyomda standardjait figyelembe véve egységesíteni a szöveget. A tipográfus nemcsak a kitüntetett főnevet, de az ilyen jelzős szerkezetek melléknévi tagját is következetesen nagybetűvel szedte ki (például „Magyar Nemesség”, „Magyar Nemzet” stb.). Hasonlóan tette következetessé a hosszú és rövid í-betűk használatát. Szintén egy potenciális megoldás lehetne, ha az utolsó, szerző által autorizált Kisfaludy-nyomtatvány alapján próbálnánk meg egységesíteni a tisztázati kéziratot, ami a *Regék a' Magyar Elő-időből* 1807-es budai, egyetemi nyomdában készült kiadása, amely többek között épp a példaként említett jelzős szerkezeteket illetően a nyomdász által a *Hazaifüi Szózat*hoz hasonló módon lett sztenderdizálva. Ám még Kisfaludy tisztázatában is ingadozó az ilyen típusú jelzős szerkezetek írásmódja: a kitüntetett helyzetű főnevet legtöbbször következetesen nagy kezdőbetűvel írja („Nemesség”, „Nemzet”), míg a melléknévet nagy-, kis- vagy nem eldönthető méretű betűvel („magyar”, „Magyar”). A bizonytalanságokban nyilván jelentős szerepet játszik a korabeli német helyesírás erőteljes és az írásképet még bizonytalanabbá tevő hatása is: úgy tűnik, mintha az ilyen szerkezeteknél a jelzők esetében Kisfaludy sokszor inkább a kisbetűs írásmód felé hajlana. Mivel azonban célunk a kéziratok sajátosságainak a minél nagyobb teljességre törekvő érzékeltetése, ezért a nyomtatványok alapján végrehajtott revízió nem járható út.

További problémát jelent, hogy, ahogyan arra Debreczeni Attila is felhívta a figyelmet, Kisfaludy helyesírása a korban alakulóban volt (például a *tz* helyett *cz* használata). Fenyő István szerint Kisfaludy jottista helyesírásában 1800 körül egy bizonytalanság áll be mindaddig, amíg 1805-öt követően, Verseghy Ferenc nyelvészeti műveinek hatására a helyesírási ortológia következetes híve nem lesz, „szilárd ypszilonista”.⁴⁶⁰ A *Hazaifüi Szózat* kéziratai esetében a fogalmazvány és az időben közvetlenül ezután készült tisztázat között jelentős ortográfiai különbségek is találhatók: a legjellemzőbb, hogy az utóbbiban az „eggy”-ből következetesen „egy” lesz, a kettőzött *s*-ből szimpla *s* (például „tüzessen” – „túzesen”), továbbá az összetett szavak egybeírása és különírása is tendenciaszerű különbségeket mutat.

A fenti problémákat tudatosítva, a közölt kéziratok esetében a korabeli Kisfaludy-féle autográfok és a nyomtatványok ismeretében mindig az adott esetben általam legvalószínűbbnek tartott olvasatot közlöm, anélkül, hogy valamilyen utólagos logika szerint egységesíteném a szerző írásmódját. Az eredeti szerzői intenciónak megfelelően mindig a megbízó cenzúrája előtti állapot rekonstrukciójára törekedtem. Azokat a javításokat (köztük a törléseket), melyeket a szerző a tisztázati példányon stilisztikai vagy tartalmi okokból valószínűsíthetően maga foganatosított érvényesítettem az alapszövegben.

A jegyzetelésről

A kritikai kiadás a ReTextum sorozat jegyzetelési gyakorlatának megfelelően az oldalak és sorok számozásával jelzett lábjegyzeteket alkalmaz, a *Hazaifüi Szózat* tisztázati kéziratának esetében (T) maximálisan négy szinten (A–D). A jegyzetelés komplexitása miatt a következőkben minden közölt szöveggel kapcsolatban szükséges áttekinteni, hogy pontosan mit tartalmaznak az egyes szintek.

Az első (A) szint, mely mindhárom közölt szövegváltozat esetében megtalálható, a kiadás elsődleges textológiai apparátusát tartal-

⁴⁶⁰FENYŐ 1961: 174. Fenyő a *Két szerető szívnek történetét* illetően a következő ypszilonista helyesírásból következtetett arra, hogy a kézirat 1805-öt követően keletkezett.

mazza. Mivel a szerző sajátkezű javításait a főszövegben érvényesítettem, így a korábbi szövegállapotot itt jeleztem. A T kéziratban egy ismeretlen, feltehetően idegen kéz is végzett néhány apróbb javítást ezeket a főszövegben értelemszerűen nem érvényesítettem, hanem ugyanezen a szinten tüntettem fel. Amennyiben szükség volt rá, úgy a főszöveg érintetlenül hagyásával a jelentősebb, ezért jelzésre kerülő szövegkiadói emendálások is ide kerültek.

A második (B) szint a tárgyi jegyzeteket tartalmazza (személy- és helynevek, események, fogalmak stb.), ez a T kézirat esetében a leggazdagabb, de azokon a pontokon, ahol ezekhez képest valamely többlet mutatkozott, az F kézirat és a nyomtatott *Patriotische Worte* esetében is megjelenik. A *Hazaifüi Szózat* kiadott szövegváltozatai közül alapvetően csak a megbízó javításait megelőző tisztázati kézirat kapott részletes tárgyi jegyzeteket. A fogalmazványt ilyen szempontból csak azon ritka esetekben jegyzeteltem, amikor az a tisztázathoz képest valami későbbiekben törölt plusz információt hordozott. A Schedius-féle német fordítás pedig csak akkor kapott tárgyi jegyzeteket, amennyiben abban a magyarhoz képest fordítási vagy egyéb okból adódóan valóban jelentéssel bíró eltérésről volt szó. Az rölapok magyar és német fogalmazványai, tisztázatai esetében hasonlóan jártam el. Ahol tartalmilag azonos fordításról volt szó (tekintet nélkül a forrásszöveg nyelvére és kivéve azt, ahol csak német változat állt rendelkezésre), az egyszerűség kedvéért, tárgyilag csak a magyar szövegeket jegyzeteltem. Ahol az értelmezés szempontjából jelentéssel bíró eltérés mutatkozott a fordításban, ott ezekre a tárgyi jegyzetek között tértem ki.

A tárgyi jegyzetek túlnyomó többsége történelmi személyekre, eseményekre és helyekre vonatkozik. Alapesetben igyekeztem minél tömörebben fogalmazni, célom lényegében csak annyi volt, hogy a Kisfaludy által említettek egyszerűen beazonosíthatóak legyenek. Ettől akkor tértem el, amennyiben az adott tárgynak Kisfaludy inszurrekciós munkája vagy általában életműve szempontjából különös jelentősége volt. Az uralkodók esetén mindig az adott uralkodói címen való uralkodás dátumát adtam meg. A magyar királyok esetén mindig csak a magyar trónon töltött időszakot adtam meg, tekintettel arra, hogy Kisfaludy munkája részben a ma-

gyar történelemmel foglalkozó, magyarországi közönség számára íródott. A jegyzetek másik része a Kisfaludy által idézett munkákra és szerzőikre vonatkozik. Ebben az esetben mindig bővebb jegyzeteket készítettem és adott esetben igyekeztem beazonosítani a feltehetően hivatkozott kiadást Kisfaludy OSZK-ban őrzött hagyatéki könyvtárában.

A harmadik (C) szint a röpirat intertextualitás sajátosságai miatt került bevezetésre. Ide kerültek az eredeti nyelvű vagy a szerző által lefordított idézetek, idézeteken belüli idézetek, illetve idegen nyelvű szövegrészek esetében magyar fordításaik. Ahol volt rá mód, recens fordításokból indultam ki, adott esetben ezeket igazítottam hozzá a Kisfaludy által valamiért eltérő módon idézett részekhez. Ahol ilyenek nem álltak rendelkezésre, ott saját tartalomhű – versbetétek esetében prózában készült – fordításaimat közlöm.⁴⁶¹ Itt kerülnek feltüntetésre azon jelöletlen szószerinti fordítások, illetve kompilációk forrásai is, amelyek más munkákból – döntően Keresztury József 1790-es latin értekezéséből – származnak. Mivel a történelmi tárgyú idézetek nagy része, illetve magának a szerző sajátjaként elbeszélt történeti narratívának a jelentős része is Keresztury József latin munkájából lett jelzés nélkül lefordítva-kompilálva, ezért ezen részek kezdeténél mindig megadtam a *De veteri instituto...* megfelelő részeit is,⁴⁶² egy-egy esetben a fordítási problémákat is jelezve. Kisfaludy azonban nagy valószínűséggel néhány egyéb – Keresztury munkájához hasonlóan nem feltüntetett – szekunder történeti forrásokból is fordított-kompilált (köztük feltehetően Ignaz Aurel Fessler munkájából), ezeknek a helyeknek az azonosítása azonban további kutatásokat igényel. Ugyan az egyéb javítások mellett a nádor kihúzásait és az ezek nyomán foganatosított szerzői javításokat a szövegkritikai apparátusban jeleztem, a kihagyott helyekkel kapcsolatos magyarázatokat a tárgyi jegyzetek között adtam meg.

⁴⁶¹A latin szövegrészek fordításában, stilizálásában nyújtott segítségért itt szeretnék köszönetet mondani Horváth Balázsnak, Rédey-Keresztény Jánosnak és Petneházi Gábornak.

⁴⁶²KERESZTURY 1790: I–II.

A negyedik (D) szint, amely egy másodlagos textológiai apparátust tartalmaz, csak az összességében tisztázatként (T) jelölt kézirat esetében került bevezetésre. A kiadott szöveg alapját – az eredeti szerzői szándéknak megfelelően – a Kisfaludy által véglegesnek szánt első tisztázat (T_1) képezi. A piros írónnal végzett megbízási cenzúra (törlés) és a feltehetően a szerző által pirossal jelölt strukturális vagy ritkán grafittal jelölt egyéb változtatások feltüntetése mellett elsősorban az első tisztázatnak az eredeti kézirat megfelelő helyeire befűzött fóliókon szereplő letisztázott javításai kerültek. Ezek ugyanazon tisztázati kéziraaton belül a megbízási igényei nyomán a szerző által korrigált, nyomtatásra szánt végleges, *ultima manus* tisztázati szövegváltozatot adják ki, melynek szövege lényegében megegyezik a magyar nyomtatványéval. A megbízási (a nádor) által szorgalmazott javításokat – egyéb, ettől független, kisebb-nagyobb, szerzői, alapvetően stilisztikai módosításokkal együtt – a jegyzetekben az egyszerűség kedvéért a T_2 részeként kezelem. A kétféle javítás azonban világosan elkülöníthető egymástól, annak alapján, hogy a főszövegben az adott szövegrészre vonatkozóan van-e jelezve a megbízási által tett piros írónos aláhúzás. Míg a rövidebb javításokat egészében szerepeltettem, addig mivel az utolsó fejezet, avagy a záró kiáltvány a megbízási cenzúrát követően – feltehetően a javítások mennyisége miatt – valószínűsíthetően Kisfaludy által piros írónnal egészében áthúzásra, összefüggő szöveggként ismét letisztázásra került, ezért ebben az esetben három ponttal („...”) utalok arra, hogy az adott rész egy hosszabb összefüggő szövegből származik és csak a T_1 -hez képesti különbségeket tüntetem fel.

Másrészt az utóbbi tisztázott javítások (T_2) fogalmazványai (javítások, törlésre vonatkozó megjegyzések stb.) külön kéziratcsoportot („Változt[a]ások” – V) képeznek, amelyen belül három elem különíthető el. A V_1 a tisztázott javítások fogalmazványait tartalmazza, melyeket néhány helyütt Kisfaludy külön fólión módosított (V_2), míg a „Proclamatio” (P) címet viselő rész a záró kiáltvány egy részének fogalmazványát tartalmazza, melynek alapján a javított tisztázat vonatkozó része készült (ezt a jegyzetekben, mint szó esett róla, a T_2 részeként kezelem). A javítások fogalmazványaiból, a záró kiáltvány tisztázott javításaihoz hasonlóan, csak azokat a helye-

ket tüntetem fel, mindig a tágabb szöveggörnyezetre való utalással („. . .”), amelyek a T₁-hez és a T₂-höz képest eltérést mutatnak.

A jegyzetekben a T₂ záró kiáltványának, illetve a javítás fogalmazványainak (V) esetében a magánhangzók hosszúságát-rövidségét – tekintettel Kisfaludy eleve következtetlen írásképre – nem vettem figyelembe azokban az esetekben, amikor egyéb szövegváltozatokhoz képest csupán ennyi különbség mutatkozott. A központozást, illetve a kis- és nagybetűs írásmódot illető eltéréseket (amely utóbbiak önmagukban szintén számos problémát okoztak az alapszövegeket alkotó magyar kéziratok közlésében) azonban mindig külön szövegváltozatként tüntettem fel.

Az A-szinten, ha a szöveg fölött, a margón vagy a fogalmazvány (F) esetében ezen felül a bal hasámban vagy másutt betoldás van, akkor azt alapvetően *in marg.* rövidítéssel jelölöm és a főszöveg megfelelő helyén érvényesítem. E rövidítés, amennyiben a lábjegyzetben valamely szó megelőzi, szögletes zárójelbe kerül és egyéb megjegyzés híján mindig az utána következő szóra, szavakra vonatkozik. Ezen túl a javítások pontos pozícióját és az egyéb részleteket a lábjegyzetben csak kivételes, jelentőséggel bíró esetekben tüntetem fel. A jelentőséggel nem bíró emendálásokat (pl. mondatvégi hiányzó idézőjel pótlása) külön jelölés nélkül elvégeztem. A szövegkiadói emendálásokra csak a főszöveg olvashatóságának megőrzése érdekében, rendkívüli esetekben került sor, ezeknél az eredeti, javítás előtti állapotot a lábjegyzetekben az *emend.* rövidítést követően tüntetem fel. Az *ante corr.* a szerzői javítás előtti szövegállapotot jelöli. Amennyiben a D-szinten teljes mondatok vagy hosszabb mondatrészek kerültek törlésre-kihagyásra (lényegében a megbízói piros írónos cenzúra esetében), a *dele.* rövidítéssel jelölöm. A szerző által az írásfolyamat során, egy-egy rész vagy az egész szöveg átnézését követően foganatosított hosszabb-rövidebb törléseket, áthúzásokat az A- és a D-szinten csúcsos zárójelben szerepeltetem (<...>). A D-szinten a szöveg fölötti vagy margón szereplő szerzői betoldásokat két pluszjel (+...+) között tüntetem fel. A saját betoldásaimat, megjegyzéseimet a jegyzetekben minden esetben szögletes zárójelben ([...]) közlöm. Az aláhúzásokat illetően a következő rövidítéseket használok: „p. a.” – „pirossal aláhúzva”, „g. a.” – grafitall aláhúzva.

Ha a javítások fogalmazványában (V) egy-egy már elészült szöveg-egység egésze került áthúzásra, akkor „á. h.” – „áthúzva” rövidítéssel jelölöm. A sötétebb tintával írt részeket csak néhány, nagyobb jelentőséggel bíró helyen jelölöm meg külön. Mivel a kéziratok alig tartalmaznak rövidítéseket és ezek is mind a „Szent” rövidítései („Sz.”), ezért ezeket egyértelmőségük miatt nem oldottam fel. Mivel a tisztázat első változata és a fogalmazvány esetében is részletes textológiai apparátussal ellátva közlöm a teljes szöveget, ezért nem látszott indokoltnak a szövegkiadásban az eredeti pagina és/vagy fóliósámozás megadása.

A német kivonat és a *Patriotische Worte* átírásáról

A nádornak Beckersnek keresztül megküldött, majd a főherceg által grafticeruzával cenzúrázott német kivonat esetében egy rendezett, latinbetűs tisztázati kéziratról van szó, melyben ennél fogva csupán egyetlen átírással javított betű maradt benne. A szövegen a nádor javításait (aláhúzással kihúzásra javasolt részek, illetve egy félmondat megváltoztatása), nem érvényesítettem, hanem a lábjegyzetekben tüntettem fel. Az ís betűkapcsolatokat, melyeket Viszota kiadása tipográfiai okokból „sz” betűkapcsolattal adott vissza, minden esetben ís ligatúrával írtam át.

Mivel Schedius vonatkozó kéziratai lappanganak vagy megsemmisültek, ezért a röpirat német szövegét az első és egyetlen német kiadásból írtam át. A tipográfiai hibákat (az n és az u felcserélése, szavak szét- vagy összecsisúszása stb.) jelölés nélkül emendáltam, ideértve a fölösleges idézőjelek törlését és a hiányzók pótlását. Azon tulajdonnevek esetében azonban, ahol a birtokos szerkezetet a nyomtatványban tendenciaszerűen s + aposztróf jelzi, nem emendáltam a hiányzó aposztrófokat, tekintettel arra, hogy a korabeli gyakorlatban mindkét változatot alkalmazták (ráadásul például az „Árpáds” írásmódja az egész szövegen belül következetes). A szövegben, amely a német mellett francia, magyar és latin idézeteket is tartalmaz, az egyszerűség kedvéért mindenhol magyar idézőjeleket használok („”).

Egyes szavak írásmódja következetlen, autográf kéziratok híján azonban nem eldönthető, hogy ez Schedius vagy a szedő gyakorlatából fakad. Ez mindenekelőt két dolgot érint: egyrészt a szókezdő

kapitális umlautos magánhangzókat, másrészt az ss, fs használatát. Az első esetben alapvetően az Oe, Ae, Ue betűkapcsolat használata a meghatározó, de például az „Ökonomie” szó esetén találkozhatunk „Oekonomie”, „Ökonomie”, „Ökonomie” alakokkal is. Ezeket következetesen a mai helyesírásnak megfelelően írtam át. Az ss, fs használata igen nagyfokú következetlenséget mutat (például a „dass”, „daß” alakok esetében), ezért itt jobb híján meghagytam az eredeti írásmódot és csak az fs betűkapcsolatot írtam át ß ligatúrával. A szókező és minden egyéb f mindig s. Minden egyéb esetben megőriztem a korra jellemző helyesírást („seyn”, „nothwendig” stb.). A szövegben csak kevés rövidítés található. A ma is használt rövidítéseket (u. a. – unter anderem, u. d. gl. – und dergleichen, St. – Sankt) nem oldottam fel, míg a korra jellemző rövidítések feloldását a főszövegben szögletes zárójelben közlöm.

Zusammenfassung

Die *Patriotische Worte an Ungarns Adel* (1809)

und ihr Verfasser, Sándor Kisfaludy

Kritische Ausgabe mit einer Einleitung

Der Adlige Sándor Kisfaludy von Kisfalud (1772–1844) galt in breiten Kreisen der wohlhabenden adligen Leserschaft Ungarns nicht nur als einer der berühmtesten und beliebtesten Schriftsteller und Lyriker des ersten Drittels des 19. Jahrhunderts, sondern verfügte als quittierter Oberleutnant der kaiserlichen-königlichen Armee und ehemaliger gebildeter Leibwächter der königlichen ungarischen Leibgarde in Wien über eine exzellente militärische Ausbildung und einen reichen Erfahrungsschatz an unmittelbaren Kriegserlebnissen aus den französischen Kriegen seiner Zeit.

Diese kritische und mit ausführlichen Anmerkungen versehene Ausgabe gibt die Textvarianten von Kisfaludys Werk zu dessen 250. Geburtstag vorwiegend in Form von Originalhandschriften heraus. Sie stellt eines der wichtigsten offiziellen Propagandawerke im Königreich Ungarns zur Zeit des Fünften Koalitionskrieges zwischen dem Französischen Kaiserreich und dem Kaisertum Österreich im Jahr 1809 dar. Die Schrift erschien ursprünglich ohne Angabe des Namens des Verfassers unter dem Titel *Hazafiúi Szózat a' Magyar Nemességhez* auf Ungarisch und wurde auch auf Deutsch als *Patriotische Worte an Ungarns Adel* in einer hohen Auflage publiziert. Diese Ausgabe beinhaltet auch eine eingehende Einführung, die sich nicht nur auf die unentbehrlichen philologischen Anmerkungen bezieht, sondern auch die Tätigkeit, der durch die Regierung unterstützten Propagandaleitung beleuchtet, die in der allgemeinen Kriegspropaganda des Kaisertums eingebettet war, indem insbesondere der biografischen, politik- bzw. kriegsgeschichtlichen und literaturwissenschaftlichen Rahmen beschrieben wird.

Nach der Quittierung seines Militärdienstes und seiner Heirat im Jahre 1800, lebte Kisfaludy das zur damaligen Zeit typische Leben eines vermögenden adligen Grundbesitzers von Transdanubien. Ab der Mitte des ersten Jahrzehnts des 19. Jahrhunderts, wohnte er in

Sümeg im Komitat Zala, betrieb Landwirtschaft auf ein paar Hundert Morgen Land und nahm auch regelmäßig am lokalen öffentlichen Leben teil, ohne dass er jedoch ein Amt mit regelmäßigem Gehalt bekleidet hätte. Ab der Jahrhundertwende gewann Kisfaludy in einflussreichen adligen Kreisen zunehmend an Anerkennung und Prestige. Dies geschah vor allem aufgrund seiner Tätigkeiten als erfolgreicher Schriftsteller in der regionalen und landesweiten adeligen Gemeinschaft und in literarischen Kreisen sowie als Person des öffentlichen Lebens, von seiner Herkunft aus einem alten und einflussreichen Adelsgeschlecht jenseits der Donau profitierend.

Die Jahrhundertwende bedeutete für die Bevölkerung Ungarns, insbesondere für den Adel, der die politische Elite des Landes stellte, eine fast ununterbrochene Kriegszeit. Die üblichen Vorrechte, die diese privilegierte Gemeinschaft der Ständegesellschaft genoss, allen voran Immunitäten – kurzum, die ‚Goldene Freiheit‘, – wurden durch die veraltete Militärpflicht des Adelsaufgebots (auch bezeichnet als Insurrektion oder *insurrectio*) aufgewogen. Aufgrund dieser Verpflichtung zum Kriegsdienst wurde der Adel viermal in dieser Periode zu einem bewaffneten Aufstand verpflichtet. Im Jahr 1808 wurde der ungarische Landtag zu Preßburg wieder einberufen, damit alle Stände des Königreichs eine bedeutende Anzahl von Rekruten und das Adelsaufgebot für drei Jahre aufbieten würden. Kisfaludy, hohes Ansehen genießend durch seine öffentlich bekannte Biografie als ein verdienter ausgedienter Soldat und als ein ‚wahrer Patriot‘, suchte als ein Mitglied eben jenes Adelsaufgebots am Ende des Jahres 1808 den Palatin von Ungarn auf, den Oberbefehlshaber der jeweiligen Insurrektion, Erzherzog Joseph, um eine Stelle an seiner Seite zu erlangen. Bald darauf wurde Kisfaludy mit der verantwortungsvollen Aufgabe vom Hauptflügeladjutant des Palatins, Oberst Joseph Heinrich Anton, Graf von Beckers zu Westerstetten, betraut, eine Flugschrift an die adlige Insurrektion in ungarischer und deutscher Sprache zu verfassen, die weder als eine Invektive noch als eine Anbiederung verstanden werden sollte. Beckers hatte ihm auch eingeräumt, dass er im Falle einer künftigen Mobilmachung des Adelsaufgebots eine Stellung, die seinen Fähigkeiten angemessen wäre, neben dem Palatin bekäme. Der Palatin und

Beckers trugen Verantwortung für die offizielle und halbamtliche Propaganda Ungarns sowie für die Militär-Kanzlei des Erzherzog Palatins, die zur Zeit der Adelsaufgebote wieder etabliert wurde und daraufhin ihnen und schließlich auch den Flügeladjutanten zur Verfügung stand. Da Ungarisch die offizielle Befehls- und Dienstsprache der Insurrektion nach den Gesetzen des Preßburger Landtags war, brauchte der Palatin Vertraute und Untergebene, die diese Sprache beherrschten, um sie in der Administration und zu Propagandazwecken anwenden zu können.

Der Krieg brach zwar erst am 10. April 1809 aus, aber die Mobilmachung des Adelsaufgebots beanspruchte weitaus mehr Zeit und Anstrengungen, als dies bei der stehenden Armee der Fall war, weswegen die Vorbereitungen in den Komitaten schon ab Spätwinter 1808 begannen. Während der ersten Phasen der Mobilmachung in Zala nahm Kisfaludy als Stuhlrichter in der Aktivität der Behörden des Komitats teil. Er wirkte als ein Mitglied der Kommission, die aufgestellt wurde, um die für die Mobilmachung notwendigen Tabellen des einheimischen Adels zu erfassen und zu bearbeiten. Einige Monaten später, am 17. April 1809, wurde Kisfaludy von der generellen Versammlung des Komitats zum Major des Zalaer Kavallerieregiment ernannt. Dies geschah vor allem aufgrund seiner Verdienste und seines lokalen Prestiges, aber auch wegen seiner professionellen militärischen Ausbildung und praktischen Kriegserfahrungen. Als Major war es nun vor allem seine Aufgabe, beim regionalen Strukturierungsprozess des Adelsaufgebots, insbesondere der Truppenschau, mitzuwirken. Kisfaludy wurde offiziell mit einer Anordnung des Palatins am 30. April neben Erzherzog Joseph ins Hauptquartier versetzt. Es erfolgte jedoch erst am 28. Mai eine detaillierte Instruktion für ihn, die seine Aufgabenbereiche als Flügeladjutant umrahmte. So sollte er „das Journal [auf Ungarisch] vom Tag, als die Insurrection Majestät zusammen berufen würde“ auf dem Grunde des Insurrektion-Protokolls der Militär-Kanzlei führen, war verantwortlich für „die Policey des Hauptquartiers“ und sollte zuletzt Sorge tragen für die „Erlassung eines jeden Proclama, alle Kundmachungen, Alle Armee Befehle, wenn dieselben in der ungarischen Sprache zu verfassen oder in dieselbe zu überset-

zen sind“, die alle Felder der amtlichen Propaganda des ungarischen Adelsaufgebots miteinander verbanden.

Der Schönbrunner Frieden wurde bereits am 14. Oktober 1809 geschlossen und die Truppen der Insurrektion kehrten in ihre jeweiligen Komitate zurück, wo sie durch feierliche Entlassungsprozesse aufgelöst wurden. Kisfaludy verfolgte weiterhin verschiedene Propagandatätigkeiten: Er schrieb und übersetzte die in Flugblattform gedruckte Abschiedsrede des Palatins und auch den Armee-Befehl des Königs Franz I. an die ungarische Insurrektion, der zehntausendfach auf Ungarisch und Deutsch ausgehändigt wurden. Es folgten ein Aufruf an die Bürger der königlichen Freistädte Ofen und Pest und eine Übersetzung einer längeren Danksagung an die Komitate ins Ungarische, die im Namen des Palatins handschriftlich verbreitet wurde. Kisfaludy schrieb in den Jahren 1810 und 1811 auf Befehl des Palatins auch eine lange „freimütige“ deutschsprachige Geschichte der Insurrektion und reichte diese offizielle Schrift unter seinem Namen für den König ein.

Das erste Konzept des offiziellen Werks *Hazaíúi Szózat* wurde Anfang Februar 1809 unter dem Titel *A' Magyar Nemességhez Eggy Magyar Nemes (Ein ungarischer Edelmann an den ungarischen Adel)* beschlossen, von dem Kisfaludy sogleich einen deutschen Auszug an Beckers und durch ihn an den Palatin schicke, der diesen wiederum von seinem Auftraggeber prüfen und zurückschicken ließ. Währenddessen wurde der ganze Text mit dem endgültigen Titel des Werkes ins Reine geschrieben und durch Ferenc Sággy, dem *curator* der Königlichen Universitäts-Buchdruckerei in Ofen, an Beckers gesandt. Der Palatin und Beckers zensierten bald auch die ganze Reinschrift dergestalt, dass Stellen, die von politischem Gesichtspunkt aus problematisch beurteilt wurden, mit rotem Stift gekennzeichnet wurden. Die beanstandeten Stellen wurden aufgrund mehrerer Faktoren zensiert. Teils waren Beckers und der Palatin der Auffassung, dass Kisfaludy zu wohlwollend und anerkennend Napoleons Rolle in den Kriegen hervorhob oder auch in einem übermäßig positiv geneigten Ton über die Franzosen und die französische Armee urteilte. Teils störten sich Beckers und der Palatin auch an einer übertrieben adligen Voreingenommenheit gegenüber dem

Wehrdienst des Pöbels und des stehenden Heeres und teils betrachteten sie auch andere Passagen in einem kritischen Licht. Aus diesen Gründen wurden einige Stellen des Werks gemildert und andere sogar vollkommen gestrichen. Kisfaludy fasste auf einem gesonderten Dokument seine Korrekturen ab, schrieb diese daraufhin ins Reine und markierte schließlich die betreffenden Stellen in der Reinschrift mit Buchstaben in der Reihenfolge des Alphabets. Das korrigierte Werk wurde bald darauf in ungefähr 3000 Exemplaren auf Ungarisch herausgegeben. Zusätzlich wurde von Lajos Schedius, Professor für Ästhetik an der Universität von Pest, das Werk auch ins Deutsche übersetzt und einige Hundert Exemplare dieser Fassungen für jene potenzielle Leser, die nicht Ungarisch sprachen, gedruckt. Beide Fassungen wurden etwa Anfang April publiziert, obwohl die Hefte lediglich ein paar Wochen später die Leser erreichten. Die wahre Identität des Verfassers stellte sich rasch heraus, weil Kisfaludy auch selbst sein Werk unter seinen Bekannten verbreitete.

In literarischen Kreisen war die Rezeption der Broschüre gemischt, obgleich es nicht nur die umfangreichste, sondern auch die anspruchsvollste Flugschrift eines der bedeutendsten prosaischen Propagandawerke, ein ideologisches Grundsatzwerk, des Adels war. Kisfaludys Werk wurde im Geist der Gesetze des Jahres 1808 und der Instruktionen des Auftraggebers verfasst, aber er konnte daran trotzdem mit großer schöpferischer Freiheit arbeiten. Deshalb wurde es zu einer umfangreichen politischen Schrift, „ein patriotisches Werkchen“, das jeden in Ungarn zu „Heldenfeuer und Flammen“ ermuntern sollte.

Das historische Vermächtnis dieses Werks ist nicht zu unterschätzen, da es sich insbesondere um eine populäre Schilderung der Geschichte der ungarischen politischen Nation des Adels handelt, die auf Ungarisch verfasst wurde. Kisfaludy plagiierte und kompilierte mehrere Passagen, besonders aus der lateinischen rechtsgeschichtlichen Abhandlung József Kereszturys von der Insurrektion (1790), ohne dessen Werk oder Namen zu erwähnen. Er rief die Aufmerksamkeit des Publikums sowohl hinsichtlich der Bedeutung der ungarischen militärwissenschaftlichen Literatur als auch

der einheimischen Offiziersbildung hervor, obwohl seine radikalsten Vorstellungen aufgrund der Zensur des Erzherzogs nicht verschriftlicht werden konnten. Es ist auch festzustellen, dass Kisfaludys Ideen und Überzeugungen zwar noch stark vom ständischen Denken geprägt sind, aber gleichzeitig auch eine andere semantische Tendenz aufweisen, die eher als 'kulturnational' gekennzeichnet werden könnte.

Diese kritische Ausgabe des Werks *Hazaíúi Szózat* beinhaltet den Manuskriptentwurf, die ursprüngliche Reinschrift mit den Verbesserungen in den Fußnoten, den deutschen Auszug der originalen Handschriften sowie die deutsche Übersetzung der deutschen Exemplare von Lajos Schedius. Zusätzlich zur Erklärung der Philologie und des textologischen Apparats der publizierten Texte enthält die Einleitung einerseits die Darstellung der gesamten Entstehungsgeschichte wie auch des Lebenszyklus des Werks ausgehend von den Bedingungen des Auftrags über den Werdegang der Textvarianten, der Zensur des Auftraggebers, der Geschichte des Drucks bis hin zur Verbreitung, Rezeption und schließlich den Gebrauch der gedruckten Schriften. Diese Ausgabe bietet auch Einblick in den Korpus der amtlichen und offiziellen Schriften Kisfaludys, die mit dem Adelsaufgebot zusammenhängen und beinhaltet weiterhin eine Kurzbiographie des Verfassers beginnend ab seinem Auftrag im Spätwinter 1808 bis zu seiner offiziellen Versetzung als Flügeladjutant neben den Palatin im April und Mai 1809. Die Einbeziehung der Umstände, unter denen sich die Fertigstellung des Texts vollzog, hellt die komplizierte Struktur und das intertextuelle Universum des Werkes auf.

Hazafiúi Szózat
a' Magyar Nemességhez

HAZAFIÚI SZÓZAT
a'
Magyar Nemességhez.

—

Óh, tí boldog anyák' szüleménnyei! párduczoz Árpád',
'S a' szép dicsősség' társai! hívei! 5
A' kik ezen földet sok vér diadalmatok által
Nyertétek, óh! tí szőllotok, intetek:
„Viszsza Magyar! ha Magyaroknak akarsz tartatni: dicsőültt
Elődeidnek nyomdokait kövesd;
Azt, a' mit bátor fegyver, 's ész szerze: kitompúltt 10
Szív, 's kardok által védeni nem lehet.”

Virág.

4 párduczoz Árpád'] Árpád (†907), honfoglaló magyar fejedelem és vezér (részletesen lásd később). Az ősök vitézségére, a földművelőktől elkülönülő harcos mivoltára utaló „párduczoz” *epitheton ornans* Virág számos versében alkalmazta. A kifejezés a honfoglaló magyaroknak tulajdonított párducbőr viselet 18–19. század fordulóján népszerűvé váló történeti toposzából ered, melynek első forrásai valószínűleg Liszti László 1653-as elbeszélő költeménye (*Magyar Márs avagy Mohách mezején történt veszedelemnek emlékezte*), illetve az először 1664-ben kiadott *Nádasdy-Mausoleum* Árpádot ábrázoló rézmetszete lehettek. Vö. DÁVIDHÁZI 2001: 432.

12 Virág] Virág Benedek (1754–1830), a rend feloszlatásáig (1786) pálos szerzetes, tanár, költő és történetíró, Kisfaludy ismerőse.

4–11 Óh, tí...nem lehet.”] VIRÁG Benedek: „Gróf Gvadányi József Lovas Generálisnak.”, in VIRÁG 1799: 73–74, 74.

L'état subsiste indépendamment de l'amour pour la patrie, de desir de la vraie gloire, du renoncement à soi-même du sacrifice de ses plus chers intérêts et de toutes ces vertus héroïques que nous trouvons dans les anciens, et dont nous avons seulement entendu parler.

5

Montesquieu.

5 Montesquieu] Charles-Louis de Secondat, La Brède és Montesquieu bárója (1689–1755), francia arisztokrata, író, filozófus. Kisfaludy *Venus' Templo-ma Gnidosban* címmel már fiatalon, milánói garnizonszolgálat idején (1796 május–június) lefordított néhány részt *Le Temple de Gnide* (1725) című prózai verséből (KISFALUDY 1997b: 26–32). A *Törvények szelleméről* című állam-

1–4 L'état...parler.] Kisfaludy talán a hagyatéki könyvtárában található 1763-as négykötetes amszterdami-lipcsei francia nyelvű edíciót használta (MONTESQUIEU 1763: I, 43. – OSZK Kiszf. 738.). Ennek épp az első kötete hiányzik, melyben a hivatkozott szövegrészek találhatóak. A katalógus tanúsága szerint Montesquieu-kiadás már a könyvtár Nemzeti Múzeumnak történt átadásakor töredék volt. A possessor-bejegyzések („Mayr”) alapján a kötetek az osztrák származású Mayer József (1759–1833) őrnagy, Kisfaludy Sándor Anna húga („Nanicza”, „Mayrné”) férjének tulajdonából kerültek Kisfaludyhoz, hasonlóan számos egyéb igényesen bekötött kötethez, melyekhez feltehetően részben vagy egészben az őrnagy halálát követően jutott hozzá. Kisfaludy talán sógorától kérte kölcsön a könyvet, amikor inszurrekciós munkáján dolgozott. Megeshet, hogy csak az első kötetet kérte el ekkor, de később elhagyta azt, majd a maradék három később hagyatékból került hozzá. Modern fordítása: MONTESQUIEU 2000: 75. „Az állam fennmarad – függetlenül a hazaszeretettől, az igaz dicsőség vágyától, az önmegtagadástól, a legfontosabb érdekek feláldozásától és mindazoktól a hősi erényektől, amelyeket a régieknél látunk, és amelyekről mi már csak hallomásból tudunk.” (Csécsy Imre fordítása). Az idézet jól példázza, hogy az alapvetően modellszerűen ábrázolt görög-római köztársaságokra és erényeikre, avagy vezérelvükre, a „politikai erényre” nézve bár Montesquieu szimpátiával tekintett, ám saját korának adottságaira nézve nosztalgiaiától mentesen belátta ezek anakronizmusát. Az I. rész, III. könyve a három kormányforma alapelveivel (*principes*) foglalkozik, 5. fejezete pedig azt a címben felvetett kérdést válaszolja meg, hogy miért nem vezérelve az erény (*vertu*, pontosabban *vertu politique*) a monarchiáknak (*Que la vertu n'est point le principe du gouvernement monarchique*). A peritextusban szereplő idézet azonban ennél egyszerre többet és kevesebbet is állított: azt, hogy

elméleti munkáját, melyből a Hazafiúi Szózatban többször is idézett, feltehetőleg szintén forgatta Kisfaludy. Ugyan az életműben több explicit utalás Montesquieu-re nem szerepel, de nagy politikafilozófiai műve feltehetően hatást gyakorolhatott általában az alkotmányosság értékéről, konkrétan a törvények uralmáról alkotott elképzeléseire.

általában véve a modern állam (*état*) fennmarad attól függetlenül is, ha polgáraiban nincsenek meg a felsorolt antikokra jellemző idejét-múlt tulajdonságok (azaz a „politikai erény” alkotóelemei). A citált sorokból az sem derül ki, hogy a régiekre jellemző erények híján mi biztosíthatja a kortárs politikai közösségek fennmaradását. Montesquieu ebben a részben mindössze annyit fejtett ki, hogy a fenti erényeket ebben a kormányformában a „törvények” helyettesítik, amivel az állam tulajdonképpen felmenti az előbbieket gyakorlása alól az embereket. Csak a következő fejezetben (I. rész, V. könyv, 4. fej.) határozta meg azt a gyakorta emlegetett tételt, hogy a monarchiák vezérelve a „becsület” (*honneur*). A Kisfaludynál szereplő idézet negatív formájában a „politikai erény” tömör definícióját adta meg, oly módon, hogy magát a definiálandó tárgyat nem, csupán annak alkotóelemeit nevezte meg. Ebben a formájában a Montesquieu-től vett idézet ellentmondani látszik mind az azt mintegy keretes szerkezetbe záró, s az ősök felé fordulásra felszólító másik két, Virágtól és Schillertől származó motónak, mind az egész munka céljának és mondanivalójának is, hisz éppen azt deklarálja, hogy az államban nincs szükség az antikokra jellemző erényekre, az ugyanis ezektől függetlenül is képes a fennmaradásra. Ez szó szerint olvasva tulajdonképpen gyengíti nem csak magát a peritextust, de a röpirat retorikai szerkezetét, történeti narratívájából levont következtéseit és mozgósító, intó-buzdító funkcióját is. De szemben áll a *Hazafiúi Szózat* patriotizmus mibenlétének magyarázó 4. fejezetében található másik Montesquieu helyvel (I. rész, V. könyv, 2. fej.) is, amelynek szerepeltetésével Kisfaludy épp a haza szeretetének fontosságát kívánta hangsúlyozni. Összességében úgy tűnik, mintha az idézetet – annak tagadó kijelentését mintegy zárójelbe téve – Kisfaludy Montesquieu tekintélyén túl, a nemeségtől megkövetelt régi erények kimerítő felsorolása miatt használta volna.

Tausend Hände belebt ein Geist, in tausend Brüsten
Schlägt, von einem Gefühl glühend, ein einziges Herz,
Schlägt für das Vaterland, und glüht für der Ahnen Gesetze,
Hier auf dem theuren Grund ruht ihr verehrtes Gebein.

5

Schiller.

5 *Schiller*] Johann Christoph Friedrich Schiller (1759–1805), német drámaíró, költő, történetíró és filozófus, a weimari klasszika kiemelkedő alakja

1–4 Tausend...Gebein.] Friedrich SCHILLER, „Elegie”, in *DH*, 1795. Bd. IV. St. 10. 72–83, 77. A vers később számos apróbb módosítással *Der Spaziergang* címen jelent meg újra. A vonatkozó rész első két sora ebben a következő (lényegében csak apróbb stilisztikai változtatásról van szó): „Tausend Hände belebt Ein Geist, hoch schläget in tausend / Brüsten, von einem Gefühl glühend, ein einziges Herz.” Az utóbbi magyarul: „Egy szellem mozdit meg ezer kezet, egy hevületben / egy szív dobban ezer mellben; a drága honért / lüktet, az ősök szent törvényéért dobog izzón; / tisztelt csontjaik itt porlanak a rög alatt.” (Rónay György fordítása)

Majd ezer esztendeje lessz már, hogy bátorlelkű, erősívű dicső Eleink, ez a' *Gens ingenua et libera*, a' mint őket a' bölcs Leo, görög Császár nevezé, Ázsiai lakhelyeket szűknek és soványnak találván, felkerekedének, és Álmos Fejedelmektől vezéreltetvén, Európába költözének; hol azután Árpád, nagylelkű, vitéz, és bölcs Vezérjek alatt Atila' várát, és Európának legszebb, legtermékennyebb, 5

3 soványnak] *ante corr.* soványt [?]

2–3 bölcs Leo, görög Császár] VI. (Bölcs) León, bizánci császár (ur. 886–912).

3 Ázsiai lakhelyeket] Anonymus gesztája szerint – amelyre a Kisfaludy egyik legfontosabb forrását jelentő Keresztury József is hivatkozik – a magyarok a hét fejedelmi személy vezetése alatt 884-ben vonultak nyugatra Szkítiából: először Oroszországba, majd onnan Pannóniába, Attila király egykori földjére. ANONYMUS 1999: 13–19.

4 Álmos Fejedelmektől] Anonymus szerint a honfoglaló magyarok első fejedelme, 819-ben született. A névtelen jegyző és a krónikás hagyomány narratívájában az Árpád-ház leszármazása: Árpád, Álmos, Ügyek,..., Attila,..., Magóg, Jáfet, Noé. ANONYMUS 1999: 10–12. Kézai Simonnál az uralkodóház nem Attilától származik, Álmos apja Előd és az ő apja Ügyek. KÉZAI 1999. 5 Árpád] Anonymusnál Álmos Ung városában tette meg fiát, Árpádot utódjául „kikérvén övéi mindegyikének tanácsát és megszerezvén esküjüket”, halálát 907-re tette. ANONYMUS 1999: 19, 45.

6 Atila' várát] Anonymus szerint (1. fej.): Attila „királyi székhelyét a Duna menti Felhévíz felett alakította ki, amelyet ma magyarul Budavárnak hívunk, németül pedig Etzelburgnak”. ANONYMUS 1999: 10.

6 Atila'] Attila (†453), hun király. Anonymusnál – akinél nem szerepelnek hunok – az Árpád-ház őse, aki 451-ben indult el hadaival Szkítiából Pannóniába. ANONYMUS 1999: 10.

205.6–206.2 Európának...Pannóniát] *A fertilitas Pannoniae* vagy *Hungariae*, azaz a Kárpát-medence, illetve Magyarország termékenységről, természeti gazdagságáról alkotott toposz a 15. század végétől alakult ki és a későbbiekben gyakorta összefonódott a *propugnaculum Christianitatis* (keresz-

1–5 Majd ezer...Európába költözének] Vö. KERESZTURY 1790: I, 1–2.

2 *Gens ingenua et libera*] Bölcs León, *Tactica*, Cap. XVIII. „Nemes és szabad nemzet”.

a' Természetnek minden kincsével és javával legnagyobb mértékben bővelkedő földgyét, a' téjjel mézzel folyó Pannóniát elfoglálák, és bátor lelkeket, erős szíveket, és a' Constitútiót, melyet a' Nemzet Fejedelmeivel szerzett, onokáról onokára hagyván, nekünk
5 általadák. – Midőn véreket egy edénybe ontván, a' nagy és erős Férjfiak öszeveskövének, átkot mondanak azon elfajzandó maradékaikra, azon Nemtelenekre, kik az annyi erővel, annyi vérral szerzett Hazához és Constitúcióhoz hívtelenek fognának lenni. Legyen ezen átoknak foganattya örökön örökké! – Ezen idő óta, eliszonyodva kell olvasnunk Hazánk' történeteiben, mennyi veszélyben,
10 viszontagságban, és szerencsétlenségben forgott légyen ez a' nem annyira nagy, mint lelkes Nemzet; mennyit szorongatta azt a' Tatár, Török, és minden szomszéd; miként szaggatták azt Önnön fiai-is, hol az irigység, hol a' vetélkedés, hol az uralkodásra vágyás, hol a'
15 visszavonás, hol a' külömbféle vallás, hol egyéb villongás gyűjtván a' kártékony tüzet szívekben és elméjekben. De úgy látszik,

ténység védőbástyája) toposzával. E kettő az ország meghatározó attribútumaiként évszázadokra állandósult és beépült a nemzettudatba is, lásd IMRE 1995: 9, 223–233. A vonatkozó rész utolsó eleme szinte szó szerint megtalálható Zrínyi Miklósnál is (*Szigeti veszedelem*, I/15.): „Téjjel-mézzel folyó szép Pannóniában”.

3 Constitútiót] alkotmány. A fogalmat a régi szabadságok, kiváltságok, törvények stb. összességeként a rendek 1790-től használják az „ősi alkotmányosság” politikai nyelvének kulcsfogalmaként (ebben az értelemben szerepel Kisfaludynál is), valószínűsíthetően nem függetlenül Montesquieu hatásától.

5–8 Midőn...lenni.] A „vérszerződés” motívumának sajátos értelmezése, forrása Anonymus. Nála a hét fejedelmi személy (Álmos, Előd, Künd, Önd, Tas, Huba, Tétény) Álmos fejedelemmé és parancsolóvá választását követően vérét egy edénybe folytatva „pogány módra” hűségesküt tett. Ez öt pontból állt, melyek közül a negyedik úgy szólt, hogy „ha utódaik közül bárki hűtlennek bizonyulna a fejedelmi személyhez és ellentétet szítana a fejedelem és rokonai között, a vétkesnek éppúgy vére ontassék, miként ők is a vérükkel erősítették meg [...] esküjüket”, míg az utolsó egy 1200 körüli oklevélformulával élve (ANONYMUS 1999: 55) a következőképpen fogalmazott: „ha valaki [...] meg akaráná szegni az eskü rendelkezéseit, sújtsa örök átok” (ANONYMUS 1999: 14).

15 visszavonás] Átv. ért. vizsály(kodás), egyenetlenség, pártoskodás, szét-

hogy a' Nemzetek' Urának, noha súlyos csapásokkal büntette, még-
is különös gondviseléssel vezérlette, és intézte ügyét a' tulajdon ma-
gyar Nemzetnek: mert minden bár mely szomorú véggel fenyegető
veszélye után ez mindég új fénnel és dicsőséggel emelé-fel magát,
és új erővel és hatalommal állott előbbi lábára.

5

Olly nagy veszedelem mindazáltal, mint a' mellyel a' Főhatalom-
ra vágódó, és minden tettével oda törekedő szerencsés Napóleon,
ez a' Francziáknak győzedelmes Atilája fenyegeti általlyában min-
den Nemzetét, polgári alkotmányát, és Trónussát Európának, még
soha sem függött a' magyar Haza, és annak olly rég fennálló, annyi
vérrel oltalmazott Constitútiója felett. – Most midőn

10

*„Márs' mord dühe, a' mit ér, vág,
Bont, dönt, tör, ront, dúl, sújt, öl;
Vérben fetreng a' Félvilág –
Minden kidúl helyéből:
Századokig büszkélkedett
Tartományok omlanak;*

15

húzás. (ÉrtSz 1959–1962: VII, 510). A 18–19. század fordulójának irodalmá-
ban gyakori motívum, mint a nemzet múlt- és jelenbeli bűneinek egyike.

1 Nemzetek' Urának] Isten egyik ószövetségi neve: a „nemzetek királya” /
„*rex gentium*”. Az ó-antifóniák egyikében (*O rex gentium*) Jézus ószövetségi
eredetű megszólítása.

1–3 noha...Nemzetnek] Az isteni akaratra, gondviselésre való hivatkozás,
illetve a „bűnökért ostorozás” bibliai sorspárhuzamból eredő toposzának
egy sajátos változata.

7 Napóleon] Napoléon Bonaparte (1769–1821), korzikai nemesi familiából
származó francia tábornok, hadvezér, első konzul (1799-től), majd 1804-
től I. Napóleon néven császár. Személyére ugyan gyakorta utalnak, de ne-
vét a korszak franciaellenes nyomtatott propagandairodalmában jellemző-
en nem írják le. A röpiratából a nádor cenzúrája miatt kimaradtak a francia
császárra utaló részek.

207.12–208.10 „Márs...kiűződnek.”] KISFALUDY 1807a: I, 33–34. (I. ének).

6–8 Olly...fenyegeti] p. a.; V: Olly veszedelem... T₂: Olly nagy veszedele-
lem mindazáltal, mint a' mellyel e' mostani háborús, zajos időnek vészei
fenyegetik

Örök létre törekedett
Alkotványok bomlanak.

5 Kel'tek-ólta meg nem rendült
Trónusok felfordúlnak,
Évek-ólta felségben ült
Főhatalmak elmúlnak. –
Világ-ólta jót 's hasznót tett
Törvények eltörlődnek;
10 Kezdettyeket Istentől vett
Kormányok kiűződnek.”

Kisfaludy.

Ki nem tudja, mi történt legyen Európának felében, szinte minden Nemzettel, és tartománnyal, tizenöt esztendőknél majd minden nap más sorsot osztogató, veszedelmes, háborgó, és milliom embernek vérével fertőztetett elfolytában? – Ki az, a' kinek a' Pozsonyi Békesség előtt történt dolgok még eleven emlékezetében nem volnának? – Midőn a' már annyi nemzetet felfalt győzedelmes el-
15 lenség a' Hazának határán, sőt már benne vala, és a' Magyar, kinek

2 *Alkotványok*] A. m. *constitutio*, alkotmány.

11 *Kisfaludy*] Kisfaludy Sándor (1772–1844), író, költő, a *Hazafiúi Szózat* szerzője.

13 tizenöt esztendőknél] Kisfaludy itt pontatlanul fogalmaz. Az első koalíciós háború 1792. április 20-án, az Osztrák Németalföld elleni francia offenzívával tört ki.

15–16 Pozsonyi Békesség] 1805. december 26-án I. Napóleon francia császár és I. Ferenc osztrák császár között, az vereséget jelentő austerlitz-i csatát (1805. december 2.) követően megkötött béke, mely osztrák részről a harmadik koalíció végét jelentette. A szerződést a pozsonyi primási palota tükörtermében írtak alá. Következményeképp Ausztria Triesztet leszámítva elveszítette összes itáliai birtokait, Isztriát, Velencét, Dalmáciát, Tirolt és Vorarlberget, illetve egyes sváb területeket, kompenzációként azonban megkapta a Salzburgi Választófejedelemséget.

208.17–209.3 Midőn...előtt.] A harmadik koalíciós háború során a nádor 1805. szeptember 5-én kezdte meg az inszurrekció előkészítését, szeptem-

208.17–210.2 Midőn...volna. –] p. a.; T₂: *dele*.

hajdan még csak neve is ijedelem, és győzedelem volt, készületlen, öszvetett kézzel, tűnyán, resten állott, mint a' megrémült jűhsereg a' farkas előtt. Sirt az igaz hazafi méltó haragjában, és mérgében, átkozta az elfajúlt, elpuhult félénkeket, kik későbbek valának az ellenségnek fejet hajtani, mintsem ennyi ideig fenntartott szabadságnak' szívemelő édes érzésében vitézül meghalni. – Csudálta Európa, hogy az a' Nemzet, melly az egész Kereszténységnek a' Török ellen hajdan bástyája vala, most, mintha nem is volna, csak annyira

ber 23-án Napóleon hadat üzent Ausztriának, majd október 13-án Pozsonyban összeült a diéta. A rendek felajánlották az inszurrekciót, melyet I. Ferenc király október 27-én szőlített fegyverbe. Napóleon előrenyomulása miatt a nádor november 8-án kénytelen volt ideiglenesen felfüggeszteni a felkelés szervezését a dunántúli kerületben és a dunáninni vármegyék nagy részében. Az uralkodó a nádort ideiglenesen teljhatalommal ruházta fel az ország fölött. A franciák november végén megszállták Pozsonyt, majd Napóleon november 26-án, Davout marsall útján kiáltványt intézett a magyar nemzethez, ígéretet téve arra, hogy amennyiben az ország abba hagyja a háborút, biztosítja függetlenségét és alkotmányát. A francia csapatok november 30-án váratlanul kivonultak a megszállt magyar területekről, a nádor pedig néhány határvármegyét kivéve újraindította a felkelés szervezését. December 6-án fegyverszünetet kötöttek, amelynek értelmében a király utasította a nádort, hogy az inszurrekcióból tartsa együtt, ami addig megalakult, de újabb csapatokat ne szervezzon. A nádor azonban nem állította le a mozgósítást. 1805. december 26-án, végül megkötötték a pozsonyi békét, 1806. január 8-án pedig az uralkodó elrendelte a felkelés feloszlását. Kisfaludy itt a felelősséget történetileg pontatlanul a magyar nemzetre hárítja át, holott a mozgósítás késlekedésének és a csapatok harcoktól való távolmaradásának hátterében alapvetően a nádornak az ország védelmére irányuló politikai megfontolásai álltak.

7–8 az a' Nemzet...bástyája vala] A *propugnaculum Christianitatis* (kereszténység védőbástyája) 15. századi eredetű toposz, mely a humanizmus latinnyelvű irodalmának köszönhetően vált igazán elterjedté, s összekapcsolódott a *virtus bellica* katonai-hősi erényfogalmával. Szerkezetében idővel a küzdelem tárgyát jelentő vallásos értékeszményről a hangsúly a küzdelemre magára helyeződött át. lásd IMRE 1995: 143–173. A röpiratban teljesen elhalványultak a toposz vallásos értékvonatkozásai, középpontjába a nemesi nemzet (és az inszurrekció) idealizált múltbeli kollektív katonai erényei, illetve Hunyadi János mint hadvezér személyes erényei kerültek.

se mottszant, hogy a' hírnek egyébbberánt igen is csacsogó szájában forgott volna. – Azért bölcs, és felette szükséges dolog volt az, hogy a' törvénytevő, és kormányzó Hatalom a' legközelebb múltt Országgyűlésben a' személyes nemes Insurrectiót rendelte: mert noha
 5 most Békességünk vagyon, a' környűállások mégis olyanok, hogy a' háborútól mind addig, míg Európában a' közönséges Békesség helyre nem áll, méltán tarthatunk. A' háborúhoz pedig a' Békességben készül az okos Kormányzók. Késő a' kardot akkor köszörűlni, mikor már a' nyakunkban az ellenség. Tekintsük körül magunkat:
 10 Királyunk' birodalmait kivévén, egész Európában, vízen és földön a' háborúnak tüze ég.

—

Az Insurrectió, kivált a' *személyes*, bölcs és okos rendelése volt dicső Eleinknek. Bizonyosága annak az, hogy a' maroknyi magyar Nemzet temérdek ellenségei ellen mindég győzött, és magát és
 15 Constitútióját nem csak fenntartotta, hanem birodalmát mindég tovább terjesztette-is. Constitúciónknak lelke szerint, egygyenként véve, minden magyar Nemes Katona. A' Nemzetek' történetei bizonyítták, hogy csak az a' Nemzet lehet erős, mellynek minden tagja,

3 a' törvénytevő, és kormányzó Hatalom] Azaz a diétában a király (kورونا) és a magyar rendek (a rendi ország, nemzet) együttesen. A hatalmi ágak tanának megfelelően a „kormányzó” hatalom a kormányzást és végrehajtást jelenti. Kisfaludy itt a törvényhozás (*legislatio*) értelmében használja a „törvénytevő” szót.

4 a' személyes nemes Insurrectiót] Személyes (*personalis*), területileg általános (az egész országra kiterjedő) nemesi felkelés. Ez az 1808:2. tc. értelmében a „nemese[et] és azok[at], kiket a törvény e nevezet alá foglal” kötelezte személyes katonai szolgálatra, háztartásonként (*familia*) egy arra alkalmas férfit, 18 és 50 év között. A törvény leszűkítette a szolgálat alól törvényesen mentesítő körülmények körét és erőteljesen korlátozta a helyettesállítás lehetőségét, ennek következtében a korábbi felkelésekhez képest valóban a nemesség tömeges mozgósítását irányozta elő. CJH 1896–1901: VII, 376–383.

8 Kormányzók] A. m. kormányzat.

10 Királyunk] I. Ferenc, magyar király (ur. 1792–1835).

minden időben kész katona. A' becsületért, és zsoldért, többnyire vagy szükségből, vagy erőltetésből szolgáló Katonaság igen természetes okokból sokkal hidegebb vérell tekint a' Hazának védelmét, mint sem az, a' ki Feleségéért, gyermekéért, jószágáért, szóval *pro aris et focis* hadakozik. Mikor lehet az emberszívben Enthuziazmus, 5 ha csak ilyenkor nem? – midőn a' leggyengébb, leggyávabb állat is szinte oroszlánnyá válik fajzattyának és fészkenek védelmében. A' mi derék Katonaságunknak megsértése nélkül légyen ez mondva, a' ki mindég eleget tett kötelességének, eleget és fényesen győzött; ha pedig nem győzött, nem önnön alávalóságának, hanem, vagy 10 a' mértéken felül lévő ellenséges erőnek, vagy más szerencsétlen okoknak, és bal eseteknek tulajdoníthatni. – Eleven példája a' Nemzeti Enthuziazmus' hathatóságának a' Francia nép, kinek a' Revolúcióban minden rendű tagja Katonává válván, magát és Övéit védelmezte, és a' kin Európának minden öszveszövetkezett Hatal- 15 ma sem tudott erőt venni. Az egész Francia Had nem volt egyébb, hanem egy nemzeti Insurrectió, ki kevés idő alatt elpuhultságából neki keményedvén, magát mindenegygyik világhódító Nagy

4–5 *pro aris et focis*] A. m. „az oltárért és tűzhelyért”, elterjedt latin gnóma (Cic. *De nat. deo*. III, 40.), általánosságban a legértékesebb, legkedvesebb dolgokért való küzdelemre utal, családi és katonai mottóként is népszerű volt. 5 Enthuziazmus] A. m. pozitív értelemben vett „lelkedezés”.

7–8 A' mi derék Katonaságunknak] A császári-királyi reguláris katonaság, illetve ennek magyar (azaz magyarországi kiegészítésű) huszár- és gyalogezredei.

14 Revolúcióban] A francia forradalom (1789–1799).

15–16 a' kin...venni] 1792 áprilisától fogva a röpirat kéziratának keletkezéséig (illetve az 1809-es háború kezdetéig) négy Franciaország-ellenes koalíciót, azaz katonai szövetséget hoztak létre az európai hatalmak, a Habsburg monarchia mindben részt vállalt. A négy „koalíciós háború” (1792–1797, 1798–1802, 1803–1806, 1806–1807) mindegyike a szövetségesek vere- ségével végződött.

211.18–212.1 Nagy Sándornak] III. Alexandrosz, makedón király (ur. i. e. 332–323).

1 katona.] T₂: katona,

1–4 A' becsületért...sem az,] p. a.; T₂: *dele*.

211.7–212.1 A' mi derék...gondolta. –] p. a.; T₂: *dele*.

Sándornak gondolta. – Mi válhatik a' magyar nemes Insurrectióból, kinek egygyik felét vévén, fejenként úgy tekinthettyük, mint kimívelt lelkű, és elméjű bátor férjfiakat; másik felét pedig, mint erős karú, bátor bajnokokat? – Egy ilyen Sereg, ha azt Hazafiúság, Vitézség, és Egygyesség lelkesíti, győzhetetlen.

—

A' magyar Nemesség az ő jussaira, szabadságaira, és polgári állapotjára nézve a' legelső az esmért Világon. Fejenként úgy vehettyük a' magyar Nemest, mint egy kis Királyt; a' törvényes, koronás magyar Királyt pedig a' legjelesebb Fejedelemnek tarthaty-
10 tyuk, mert méltán úgy tekinthettyük, mint ezernyi ezer Királyoknak Királyját és Fejedelmét. – A' magyar Constitúció egygyetlen-
egy a' maga nemében; a' ki annak lelkét igazán esméri, nem mondhat egyebet, hanem hogy az nagyszívű, szabadlelkű, dicső embereknek szerzeménnyé, és hagyománnyá, melly az ő egyenes valóságá-
15 ban (a' ne talán becsúszott és szokásba jött törvénytelenéseket és viszszaéléseket kivéven) szintén olly jóltévő, hasznos, és emberi a' szorgalmatos jobbágnak, valamelly felséges, dicső, és boldogító az emberi szívvel, szelíd lélekkel bíró Uraságnak. A' magyar Constitúció nagyszívűsége, nagylelkűsége, és Vitézsége épült; azért
20 a' magyar Király méltán, és tellyes jussal többet várhat az ő nagyszívű Nemességétől, mint sem egygy más Fejedelem az ő szolgállelkű alattvalóitól. De ugyan ezen okra nézve sokkal többel is tartozik a' magyar Nemes törvény szerint az Ötet boldogító Hazájának, és Ha-

17 jobbágnak] Itt tágabb értelemben foglalkozásra való tekintet nélkül minden olyan nem-nemes, aki földesúri joghatóság alatt élt. Szűkebb értelemben azok, akik jobbágytelekkel rendelkeztek.

18 Uraságnak] Elsősorban a jobbágytartó birtokos nemesség.

19 nagyszívűsége, nagylelkűsége] A két fogalom rokonértelmű: az arisztotelészi eredetű *magnanimitas* magyar megfelelői, amely nagy dolgok elérésére, mindenekelőtt a dicsőségre irányul, a kicsinylelkűség és a felfuvalkodottság szélsőségei között helyezkedik el.

21 szolgállelkű] p. a.; T₂: *dele*.

záját, és Consitútióját védelmező Királyának. A' mely magyar Nemes Hazájáért, ennek Consitútiójáért, és törvényes Királyáért, a' ki szorossan egy a' Consitútióval, nem kész minden erejét, tehetségét, vérét és életét feláldozni, midőn a' veszedelmes környülállások úgy hozzák magokkal, az nem érdemli-meg az emberségnek legfőbb 5 javát, a' nemesi szabadságot, – megérdemli azt, hogy az Amerikai Kolóniákba küldetessék, és örökös rabszija, és rabmunkára kárhoztassék, hogy ott tanulja-meg becsülni az elvesztett emberi boldogságot, mint a' letaszított Luczifer az elvesztett Menyországot – Pokolban.

10

—

Isten után a' Hazának szeretete és szolgálattya az embernek legfőbb és legszentebb kötelessége, mely annyiival könnyebb és édebb, minthogy legtermészetesebb hajlandóság is. „*L'amour de la*

6–7 Amerikai Kolóniákba] Pontosan nem eldönthető, hogy mire utal Kisfaludy, mert a korban mind az Egyesült Államokban, mind a spanyol és portugál gyarmatokon elterjedt volt a rabszolgaság. A rabszolgakereskedelemnek a Brit Birodalomban az 1807-es Slave Trade Act vetett véget, a rabszolgaság ugyanakkor 1833-ig legális maradt. Az Észak-Amerikában létrejött új államalkulat a Kontinentális Kongresszus határozatának eredményeképp 1776. szeptember 9-től az „Egyesült Államok” („United States”) nevet viselte a korábbi „Egyesült Kolóniák” („United Colonies”) helyett. Ezt a korszakban a leggyakrabban „Egyesült Státusok”, „Egyesült Amerikai Státusok” stb. néven emlegették. A gyarmati státusra utaló „kolónia” szó, amennyiben az USA-ra vonatkozik, ekkoriban már anakronizmus (Kisfaludy valószínűleg nem tudott túlságosan sokat az észak-amerikai történelemről, feltehetően az nem is különösebben érdekelte), ugyanakkor utalhat általában is a rabszolgatartó spanyol és portugál amerikai gyarmatokra.

213.13–214.3 „*L'amour...premier.*”] Feltehetően ebből a kiadásból (részletesen lásd fent): MONTESQUIEU 1763: I, 73. „A haza szeretete [...] egy érzelem, nem pedig ismeretek sorozata. Az állam legutolsó polgárában éppúgy meglehet ez az érzelem, mint a legelsőben.” (Csécsy Imre fordítása alapján). (MONTESQUIEU 2000: 100.) Kisfaludy egyrészt csak rövidített formájában idézte az eredetit, leahagyva az első mondatrészét („La vertu dans une république, est une chose très-simple: c'est...”, azaz: „Köztársaságban

- patrie*, úgymond Montesquieu, *c' est un sentiment, et non une suite de connaissances; le dernier homme de l' état peut avoir ce sentiment comme le premier.*" A' gyermekkortól kezdődő megszokás-e kútfeje ennek, vagy az életadó helyhez való hála-érzés, vagy akármely
- 5 természetes titkos vonszódás? – elég az, hogy a' jobb agyagból formáltt ember egész szívvel, lélekkel csügg hazáján, és születése' földgyén; nem csupán önnhaszonból – nem csak a' gazdag és birtokos, mert hiszen ez is pénzzé teheti birtokát, és oda mehet, a' hová csapodár indulattjai ragadgyák, hanem még a' legszegényebb ember-is.
- 10 A' Szibériában született ember, tétessék bár által Olasz Országnak langyos, szelíd, termékeny, buja földgyére, szívszakadva fog viszsza'vágyni kemény, durva, hideg, sovány, sivatag hazájába. Az Amerikai Kolóniákban született, sanyargatott, és valóban marha-sorsot

1 *patrie*] *patrie*, <c'est>

5 vonszódás?] *ante corr.* vonszódás;

214.10–215.3 A' Szibériában...kínos hazájába.] Ez alapján úgy tűnik, hogy Kisfaludy elveti a klímaelméletet, függetlenül a hazaszeretetet, legalábbis annak rudimentális, érzelmi alapú formáját a konkrét, fizikai-anyagi értelemben vett haza (voltaképpen szülőföld) adottságaitól.

az erény nagyon egyszerű dolog...”), amely magát a definíció tárgyát nevezte meg, ezáltal az idézetet a hazaszeretet fogalmának kormányformáktól független, általános meghatározásává alakította át. Másrészt felcserélte az eredeti „*république*” kifejezést a „*patrie*”-val. Montesquieu eredetileg az erényt a köztársaságokban ezen a ponton magával a köztársaság szeretetével („*l'amour de la république*”, „szeretet a köztársaság iránt”) azonosította, amelyre a fejezet későbbi részében már mint „hazaszeretetre” („*l'amour de la patrie*”) utalt. A szöveggörnyezetből világosan kiderül, hogy ezesetben Montes-

quieu-nél a haza és a köztársaság szinonim fogalmak. A Kisfaludy-féle csere oka minden bizonnyal az volt, hogy a Magyar Királysággal és alkotmányos rendjével kapcsolatban nem állhatott szándékában, hogy megidézzé a francia „*république*” kifejezésen keresztül a fogalom *res publica* értelemben vett általános jelentésén túli, részben konkrét kormány-, illetve államformához kötődő klasszikus, kora újkori, s a francia forradalommal szárbá szökkenő modern referenciáit.

viselő vad ember, tétessék bár által testi lelki szabadságba, vagy az emberi örömek' és gyönyörűségek' örvényébe, sírva, és ordítva fog viszsza sovárogni kínos hazájába. Sőt még a' vad és oktan állat is örökös hajlandóságot érez eredeti fészkéhez, bár melly nehezen tengesse-is az azt.

5

„Nescio qua natale solum dulcedine captos
Ducit, et immemores non sinit esse sui.
Quid melius Roma? Scythico quid littore pejus?
Huc tamen ex illa barbarus urbe fugit.
Cum bene sit clausae cavea Pandione natae;
Nititur in silvas illa redire suas. – –
– Amor patriae ratione valentior omni.”

10

Ovid.

1 vad ember] Itt sem egyértelmű, hogy Kisfaludy vajon az Egyesült Államokra vagy az amerikai spanyol és portugál gyarmatokra gondol. A kifejezés az afrikai fekete rabszolgákra és/vagy az őslakosokra utal.

13 Ovid] Publius Ovidius Naso (i. e. 43–i. sz. 17), római aranykori költő, aki miután politikai konfliktusba keveredett Augustus császárral, kénytelen volt száműzetésbe vonulni a Fekete-tenger mellett fekvő Tomiba. Munkái Kisfaludy kedves olvasmányai voltak. Korabeli fiktív és misszilis levelek, jegyzetek felhasználásával, de utólag összeállított *Naplójából* tudjuk, hogy amikor milánói garnizonszolgálatára vonult (1796) többek között a római költő egy kötetét vitte magával, s utalt arra is, hogy olvasásával töltötte idejét (1796. március 21-én a stájer Unzmarktba keltezett bejegyzés szerint amíg társai vadászni mentek, addig ő „andalogva, elmélkedve, dohányozva Ovid' társaságában” szobájában töltötte a délutánt, KISFALUDY 1997c: 48.). A szövegben Ovidius több munkájából is szerepelnek idézetek (például Ov. *Trist.* IV, 10. 117–118., lásd KISFALUDY 1997c: 51.), ezek közül az 1796. március 11–

6–11 „Nescio...suas. – –] Ov. *Pont.* I, 3. 35–40. „Nem tudom azt, hogy mért így édes mind a szülőföld, / emlékért mért nem hagyja feledni soha. / Van jobb Rómánál? Van rosszabb scythia hidegnél? / Mégis a barbár fut városi fényből ide. / Fogságban, bármily jó, Pandionnak a lánya / tág erdőbe szökik, mert oda vonzza a vágy.” (Kartal Zsuzsa fordítása), OVIDIUS 1991: 16.

12 – *Amor...omni.*] Ov. *Pont.* I, 3. 29. „a honszeretet több, mint a belátás” (Kartal Zsuzsa fordítása), OVIDIUS 1991: 16.

Hát a' magyar Nemes, ki Hazájának, polgári alkotmányának annyi temérdek, e' napalatti világban másutt sehol fel nem találtatható hasznaival, javaival, és boldogságával él, ne szeresse, és ne oltalmazza-e drága hazáját? – ne élylen hallyon-e egyedül annak? –

—

- 5 A' magyar Nemest fejenként véve, mindenegygyiknek Őssei különös érdem, és többnyire hadi, katonai, bajnoki érdem által szerezték a' Nemességet, és úgy levének tagjaivá azon dicső társaságnak, melyet a' tudós Kollár következő szavakkal fest: „Ez az a' mi Országunknak, (úgymond) legnemesebb Rendgye, melynek
10 virtussával hajdan a' Magyarok, midőn tudniillik az Orzágnak régi állapottya még az ő tellyes épségében volna, baráttyaikat csudálkozásra ragadák, ellenségeiket pedig ijedelemmel tölték. Ez az a' királyi Bandériom, vagy a' magyar Királynak királyi Háza, melynek a' hadban a' megjelenésben elsőnek, a' kiállásban utolsónak kell vala
15 lenni. Ez végre ama' jeles nemes Rend, mely a' Király' Udvarának

2 találtatható] *ante corr.* található

re, a Sájersország határán fekvő Schottwienbe datált feljegyzés az *Epistulae* következő soraival (Ov. *Pont.* I, 3. 35–36.) adott hangot a naplóíró honvágyának: „Nescio, qua natale solum dulcedine Cunctos / Detinet, immemores nec sinit esse suit! azt mondá / Ovid – én is szomorú elmével mérem / Hazám' vidékének tőlem messzeségét – / Véled élett örömim' tiszta édességét! [...]” KISFALUDY 1997: 43. Ez és a *Hazaíúi Szózat* Ovidius-idézetének első két sora – azokat akár emlékezetből írta, akár valamely nyomtatványból másolta ki – más-más szöveghagyományt követnek.

8 Kollár] Kollár Ádám Ferenc (1718–1783) aulikus jogtörténész, a rend feloszlatásáig (1773) jezsuita szerzetes, udvari tanácsos.

216.8–217.18 „Ez az a' mi...elállottak.”] KERESZTURY 1790: I, 38–40. Kisfaludy itt a vonatkozó részt egyben fordította le Kereszturytól. Míg azonban az eredetiben világosan elkülönülnek a primer és szekunder forrásidézetek és a szerző saját szövege, addig a röpiratban úgy tűnik, mintha az egész rész Kollártól származna, holott csak az első három mondat az övé.

216.8–217.3 „Ez az a' mi...erősített-meg.”] Innen: KOLLÁR 1783: II, 87.

neveztetett, mely először Szent István, utóbb második András Királyoktól külömbféle szabadságokkal ékesített-fel, és erősített-meg. Igen-is megesmerte ezt Szent István Király, és ugyan azért nem csuda, hogy ezen Vitézeinek Rendgyét mint Országának Védőit, a' gyámoltalanoknak Oltalmazóit, ellenségeinek megverőit, Birodalmainak terjesztőit, úgy tekinté és úgy nevezé: mert ezeknek minden időben megbizonyított virtussa által az Ország gyakorta végső veszélyétől mentetett-meg, és megtartatott a' királyi Korona. Semmi veszedelem, semmi bal eset őket el nem ijesztette, és ha néha az ellenség' ereje, és hatalma meghaladta is vitézségeket, édes örömet meghaltak Királyyokért, és Hazájokért, elannyira, hogy több ízben, mint a' Rómaiak Kannánál, az egész nemes Rend felkonczolatott, és szinte egészen eltöröltetett. Bizonyosága ennek a' Tatárok' becsapása, Várna, és Mohács. Vagy ha néha a' Nemesség másként cselekedett, olvastassanak-meg bár Krónikáink, mindég az sül-ki, hogy a' Királyok Szent Istvánnak bölcs intéseitől, és tanácsaitól, melyeket fíjának Imrének, és ez által minden Koronaörökösnek ad vala, elállottak." „Ezek legyenek, kedves Fiam (ímgý szóll vala a'

1 Szent István] I. (Szent) István államalapító magyar fejedelem, majd király (ur. 997–1038)

1 második András] II. András (Endre) magyar király (ur. 1205–1235)

12 a' Rómaiak Kannánál] A második pun háború során a karthágói és a kétszeres túlerőben vívott római seregek között, i.e. 216. augusztus 2-án, Cannae-nál (ma: Olaszország) vívott csata, amely Hannibál taktikai bravúrájának köszönhetően Róma vereségével zárult. A „döntő ütközet” klasszikus hadtudományi és -történeti példája.

14 Várna] 1444. november 10-én Várna mellett I. Ulászló magyar és lengyel király és Hunyadi János vezette keresztény hadak megsemmisítő vereséget szenvedtek II. Murán szultán seregeitől.

14 Mohács] 1526. augusztus 29-én Mohács környékén a Magyar Királyság II. Lajos király vezette seregei megsemmisítő vereséget szenvedtek I. Szülejmán török szultántól.

4–6 Országának...terjesztőit] Innen: S. Stephanus Decr. Lib. I. C. 4. § 1. (CJH 1896–1901: I, 10–11.)

217.18–218.13 „Ezek legyenek...békességes legyen.”] KERESZTURY 1790: I, 40–41. a) lj. Innen: S. Stephanus Decr. Lib. I. C. 4. § 2–5. (CJH 1896–1901: I, 10–11.)

szent Király a' szent Herczeghez) néked Atyáid, és testvéreid. Ezek közül senkit szolgaságra ne vess, vagy szolgának ne nevezz. Ezek néked vitézkeggyenek, ne szolgállyanak. Ezeknek mindegygyikén harag, kevélység, irigység nélkül, békével, alázattal, és szelídséggel
 5 uralkodgyál. Ha békességes léssz, akkor Királynak és Király Fijának fogsz kiáltatni, és szerettetni minden bajnokoktól: ha haragos léssz, vagy kevély, irigy, békétlen, és az Ispányok, és Herczegek felett emeled-fel fejedet; kétségen kívül a' Bajnokok' ereje megcsorbíttya a' királyi méltóságot, és idegeneknek fog általadattni a' te Országod. Ezekről tartván, a' virtusnak pálczájával kormányozd életét
 10 Ispánnyaiddnak, hogy szereteted által megnyerettvén, mindég Királyi Méltóságodhoz ragaszkodgyanak, hogy uralkodásod mindenben mindenkoron békességes legyen." – Legyetek Vitézek, Magyarok, hogy Nemesek lehessetek! – Legyünk Vitézek Nemesek, hogy
 15 megérdemellyük szerencsénket, és Ősseink' érdemét, és hajdani di-csőségét meg ne gyalázzuk! –

—

Királyainknak első és második osztályában alig volt állandó Katonaság Hazánkban: először Zsigmond', utóbb 's leginkább Corvi-

13–14 Legyetek...lehessetek!] A szöveg egyetlen olyan pontja, amely a nem-nemes „Magyarok” széles közösségének – feltehetően az országlakosok összességének – vonatkozásában az inszurrekcióban való katonáskodásnak, illetve a haditettek végrehajtásának jutalmaként a jogi értelemben vett nemesedés lehetőségéről szól.

14–16 Legyünk...gyalázzuk!] Kisfaludy itt az erkölcsi kiválóságon alapuló – itt a vitézi erények gyakorlására vonatkoztatott – „igaz nemesség” (*vera nobilitas*) normáját genealogikus kontextusba ágyazva, az idealizált dicső elődökre hivatkozva az öröklött, jogilag privilegizált rendi státust biztosító nemesi cím haditettekkel való megerősítésére szólítja fel a nemességet.

18 Zsigmond'] (Luxemburgi) Zsigmond, magyar király (ur. 1387–1437).

218.18–219.1 Corvinus Mátyas'] I. (Hunyadi) Mátyás, magyar király (ur. 1458–1490). Alakja a „nemesi nacionalizmus” hosszú tradícióra visszatekintő politikai beszédmódjában a „nemzeti uralkodó” eszményi típusát testesíti meg (SZABÓ 2012: 1127.).

8–10 a' Bajnokok'...országod] p. a.; T₂: szerencsétlen lessz a' te országlásod.

nus Mátyas' uralkodása alatt jöve szokásba a' szüntelen tartó hábo-
 rúk miatt az állandó, elejénte igen csekély számú Katonaság. Mind-
 addig a' felkeltt Nemesség hadakozott, és miket nem tett? – Miket
 nem tett elejétől fogva, midőn annyi nemzeteken keresztül törvén
 magát, szinte Európának közepében a' legáldottabb földet erejé- 5
 vel elfoglalta, és az ötet környüllakó, és minden felől hatalmasan
 ostromló számos nemzetek ellen Hazáját megoltalmazta, és mái na-
 pig Constitútiójával egygyütt szerencsésen megtartotta, – megtar-
 totta mind a' mellett, hogy néha magok között-is meghasonlottak,
 és többfelé hajlottak a' Hazafiak, és ugyan akkor mégis a' külső 10
 ellenségeken is győzedelmeskedtek, kik az egymástól elszakadta-
 kat könnyebben elnyomhatni vélvén, rájuk ütöttek. Kivált ha az
 Árpád' Nemzetségebéli Királyaink alatt történt dolgokról emléke-
 zünk, el kell szörnyednünk, látván, miként kellett legyen dicső Ele-
 inknek a' külső és belső ellenséggel küszködve, vérpatakokat ont- 15
 va, a' Hazát védelmezni, minthogy szinte mindenegygyik Királynak
 halálával, hol az atyafi Herczegek, hol a' zavarosban hasznót hajhá-
 zó Fejedelmek, néha valamennyen egy időpontban, veszedelmes
 pártokat, és részeszakadásokat okoztak. Az ilyen veszedelmektől
 azólta mentt Hazánk, mióta nem a' többnyire sokfelé hajló, és pár- 20
 tokat támasztó szabad választás, hanem az Örökség jussa teszi Ki-
 rályink' fejébe a' Koronát.

—

Első Lajos Királyunknak, ki világszerte híres tetteiért a' Histó-
 ria méltán Nagynak nevez, szerencsés uralkodása alatt a' magyar
 Nemzet volt leghatalmasb, leghíresb, a' magyar Birodalom volt leg- 25
 nagyobb, legfényesb egész Európában. Nem ok nélkül emeli-fel lel-

21 Örökség jussa] A magyar rendek I. Lipót uralkodása alatt, az 1687–88.
 évi pozsonyi diétán mondtak le a szabad királyválasztás (*electio regis*) jogá-
 ról. Becikkelyezték a Habsburgok fiági örökös királyságát és az elsőszülött-
 ségi rendet (1687:2. és 3. tc.), továbbá lemondtak az Aranybulla ellenállási
 záradékáról (1687:4. tc.). (CJH 1896–1901: VI, 334–337.)

23 Első Lajos Királyunknak] I. (Anjou, Nagy) Lajos, magyar király (ur.
 1342–1382), a „Iovagkirály”. A röpiratban az eszményi uralkodó egyik tí-
 pusa, aki katonai sikerei – hódításai – miatt méltó az utókor elismerésére.

künket a' nemzeti büszkeség, ha Hazánknek és Nemzetünknek ezen szerencsés Epokájába vissza képzeljük magunkat. Lajos Királyunk a' Föld' és Tenger' Urának nevezetett, mert ereje, és hatalma elhatott a' tengerekre-is. – Nem találom szükségesnek, hogy ezen di-
 5 cső Királyunknak, és vezérlése alatt a' magyar Nemességnek, számtalan országokon, és nemzeteken vett fényes győzedeleit előhoz-
 zam; tudva vannak azok az egész világ előtt; de jónak találom, hogy ezen nagy Királyunk alatt virágzott állapotját a' vitéz Rendnek, és
 10 a' szokásban, és gyakorlásban volt hadakozás' módját Hazámfi-
 jaival megismeressem. Imígy írja meg azt Turóc után Pálma, Ha-
 zánknek egyegyik jeles Történetírója: „Valamint, úgymond, a' Po-
 litikának, úgy a' Hadimesterségnek tudományában és gyakorlá-
 sában is nagyobb volt Lajos minden előtte uralkodott magyar Ki-
 15 rályoknál, a' mit annyi ellenségeken nyertt győzedelei, annyi a'
 magyar Korona alá vetett Tartományok bőven megbizonyítottanak:
 úgy hogy egy időpontban nem csak széles Birodalmának határait
 megoltalmazni, hanem ha szükséges volt, megbántólag hadakozni-
 is képes volt, 's pedig a' győzelemnek bizonyos reménységében,
 20 – két száz ezer Fegyveresekre vivén-fel seregeinek számát, a' mi
 eddig hallatlan példa vala a' Magyaroknál. Ezeknek nagyobb része
 mindég Lovagókból állott, azért, mert a' magyarokkal mintegy vele
 születik a' Lovassághoz való hajlandóság, meg' azért is, minthogy
 így az utak sebesebben hátratétethettek, és az eleség 's egyéb hadi
 szükségek szaporábban megszerezethettek. Ezen Katonaság' egygy

11–12 Politikának] *ante corr.* Pol<l>itikának

10 Turóc] Thuróczy János (1435 k.–1490 k.), Turóc megyei birtokos ne-
 mes, ítélmester és krónikáíró. *Chronica Hungarorum* című műve (első ki-
 adása: Brünn, 1488) az előidőktől saját jelenéig, Hunyadi Mátyás koráig
 tárgyalja a magyar történelmet.

10 Pálma] Palma Károly Ferenc (1735–1787) aulikus jezsuita történetíró, a
 bécsi Theresianum tanára, majd Mária Terézia udvari káplánja, kanonok,
 címzetes püspök.

220.11–223.17 „Valamint, úgymond...vitézségének követésére.”] KERESZTURY
 1790 I: 130–134. Innen: PALMA 1785: II, 133–137.

része az Egyházi Rendnek, Zászlós Uraknak, és örökös Főispányoknak Bandériomiból, az Országnak vitézkedő Nemeseiből, és tábo-

1 Zászlós Uraknak] A hagyományos magyar rendi hadszervezetben azok a főurak, akik a saját zászlóik alatt voltak kötelesek harcba vezetni bandériumaikat. Egy részük az ország bárói (*barones regni*), az ország és a királyi udvar legmagasabb méltóságait viselő személyek közé tartozott.

1–2 örökös Főispányoknak] Az örökös főispánok (*supremus et perpetuus comes*) címüket automatikusan vagy származásuk (az örökletes főispáni címmel rendelkező főurak), vagy hivatali tisztségük (bizonyos főpapi vagy országos világi méltóságok) alapján viselhették.

2 Bandériomiból] A bandériumtartó főbb világi tisztségviselők (az ország bárói) és a prelátusok által vagyonuk nagysága alapján saját zászlóik (ez a szűkebb értelemben vett bandérium fogalma), illetve a nemesség által a jobbágyság vagy jobbágyporták száma alapján a vármegyei zászlók alá kiállított katonaság (tulajdonképpen ez utóbbi a telekkatonaság – ami a bandériumtartó urakat még külön is terhelte –, tehát ebben az esetben portális-banderiális katonaságról beszélhetünk). A francia háborúk inszurrekciói során nem állítottak ki bandériumokat és a telekkatonák kiállítása sem bizonyítható. A korszakban a rendek úgy tartották, hogy a portális katonaság felállításának kötelezettsége a reguláris hadsereg ügyét rendező 1715:8. tc.-el megszűnt ugyan, az ettől különböző bandériumok kiállításáé azonban nem (vö. CJH 1896–1901: VI, 440–441.). Egyes jogtörténészek, mint a Kisfaludy által is használt aulikus Keresztury József viszont úgy tartották, hogy a bandériumokon túl a telekkatonaság továbbra is érvényben maradt, így a nemesség azzal, hogy nem állítja ki ezeket, megszegi a köteletségét. Mivel az 1808-as országgyűlésen a vonatkozó régi törvények homályossága miatt nem tudták eldönteni, hogy az adott esetben kik kötelezhetőek bandériumok tartására, ezért az 1808:4. tc. értelmében egy országos bizottság kiküldését rendelték el Ürményi József országbíró elnökségével, amely „ezt a tárgyat a törvénykönyvből, közokiratokból és hiteles történelmi emlékekből tanulmányozván, egyrésztől azokat, a kikre nézve úgy találja, hogy a fönt idézett cikkely [1715:8. tc.] értelmében e kötelezettségnek alá vannak vetve, megnevezendi, másrésztől az arányt és módot illetőleg is a következő országgyűlés elé javaslatot terjeszt” (CJH 1896–1901: VII, 386–389).

221.2–222.1 tábori Jobbágyságból] Kereszturynál eredetileg „Castrum Jobbágnibus” (KERESZTURY 1790 I: 131.), azaz várjobbágyság. Az Árpád-kor várépítési aulikusainak a várak és várbirtokok igazgatásával és katonáskodással foglalkozó csoportja. Egy részük felemelkedett a köznemességbe, más részük lesüllyedt a jobbágyparasztság közé.

ri Jobbágyokból állott, kiknek a' hadra mindég készeknek kell vala lenni; ezek az ország' határain belől a' magok költségén, az országon kívül pedig, Második András' arany Bullája szerint, a' Kincstárból fizetett zsoldon katonáskodtak. Ezen Seregen kívül, melyet

5 Hazai Katonaságnak nevezhetünk, voltak más Seregek is, melyek a' Magyarok és Németek közül pénzen fogadtattak, kik kötelesek voltak minden időben készen lenni, és az ütköztetet kezdeni. – A' Had meg lévén izenve, és rendelve, az a' különös és tulajdon szokása volt Lajosnak, hogy minekelőtte az ellenség az eleséget félre takarhatná,

10 és a' marhákat elhajthatná, Ő Seregeit a' legnagyobb sebességgel az ellenséges földre szállította, a' miből az a' nagy haszna következett: hogy Seregeit az ellenségnek költségein táplálta, és a' háborúnak kártékony környüállásait Alattvalóitól mennél messzebb távoztatta. Ha a' hadakozásnak terhesb, és veszedelmesb voltát előrelátta,

15 hát az ellenséget, midőn meg sem álmodná, két félről támadta-meg: így győzte-meg az Oláhokat, így vetette-ki a' Velenceieket Dalmáciának egész birtokából. Azon kívül, minthogy tengeri ereje nem vala, olyan Frigyeseket szerzett, kik az ellenséget a' tengerről ostromolnák, midőn ő földön egész erejével dúlná. Minden nehezebb

20 és veszedelmesb háborúban személyesen jelen volt, és Vezérjeit 's Katonáit önnön példáival tüzelte a' Vitézségre. Hadvezérjeinek, kikkel szinte egyegyütt nevelkedett, tehetségeit jól esmérvén, csak azokra bizta Seregeit, kiknek elegendő tudománnyok, módgyok, és szerencséjek vala. A' legfőbb Vezéreket is, ha a' hadat tunyán, vagy

25 oktalanul kormányozták, minden haladék nélkül tisztyeikből kivette. – – Hogy Bajnokit még nagyobb téteményekre annál nagyobb foganattal gyűjthassa, nem egyszer rohant vitéz dühével az ellenségnek legsűrűbb közepébe, 's nem egyszer tevő-ki életét a' nyilvánvaló halálos veszedelemnek; a' mi azután a' Vezéreknak, és Ka-

2–4 az országon...katonáskodtak] CJH 1896–1901: I, 134–135. 1222: 7. tc „Si autem rex extra regnum exercitum ducere voluerit, servientes cum ipso ire non teneantur, nisi pro pecunia ipsius.” / „Ha pedig a király az országon kívül akarna hadakozni, a nemesség ne tartozzék vele menni, hanem ha a király pénzén [...]” A magyar fordítás pontatlan, mert az artikulus a királyi szerviensekről, a vagyonos, katonáskodó közszabados csoportjáról rendelkezik, akikből később jelentős részben a köznemesség kialakult.

18 Frigyeseket] A. m. szövetségeseket.

tonáknak, kik illy Vitéz Fejedelemnek drága életét féltik vala, méltó okot is adott a' leghangosb zúgolódásra. Így vala okok zúgolódní akkor, midőn Lajos 1350ben katonáit ostromra parancsolván, a' felállított lajtorjákon maga volt az első, ki Kanúgium' bástyáira felhágott; vagy midőn Aversa' Városának ostromlásakor az ostromlottak 5 kétségbeesett dühvel kirohanván, Ő volt az első, ki vitéz mellyét el- lenek szegezte, 's ugyan mind a' két alkalmatossággal nehéz sebet is kapott. Nem csak Vezér, nem csak Katona, hanem a' hadakozók' vitézségének szemmelátó bizonyosága és bírása is lévén, senkit, a' ki vitézségének példáit mutatta előtte, jutalmatlan nem hagyott: az 10 alacson sorsban születettek Nemességgel, a' Nemeseket pedig jószágokkal, és tisztségekkel ajándékozta-meg; melly adakozásával azt nyerte Lajos, hogy az életét tékozolni nem sajnáló Katona a' harczból soha ki nem állott, míg az ellenséget meg nem verte, bizonyos, és elhitetve lévén, hogy vitézsége nem marad jutalom nélkül, hogy 15 a' dicsőség, és jutalom még gyermekeire-is által szállván, azoknak is új ösztön léend attyok' vitézségének követésére." – Ki nem láttya ebben nyilván a' győzedelmeivel egész Európát megrázó Napóleonnak Taktikáját, hadakozása' módgyát, Vezérjeivel, és Katonáival való bánását? – 20

—

Hunyady János, Magyarországnak a' gyermek László Király' idejében Kormányozója, kinek nevére minden magyar szívnek vitéz

3 1350ben] I. (Nagy) Lajos második nápolyi hadjárata (1350. április 18–december) során.

4 Kanúgium] Canosa / Canusium, itáliai város, egykor a Nápolyi Királyság része. I. (Nagy) Lajos 1350 júniusában vette ostrom alá, majd hódoltatta meg.

5 Aversa] Itáliai város, egykor a Nápolyi Királyság része. I. (Nagy) Lajos 1350 júliusában vette ostrom alá, majd augusztus elején hódoltatta meg.

21 Hunyady János] Hunyadi János (1407 k.–1456), magyar hadvezér, kormányzó (hiv. 1446–1452).

21 gyermek László Király] V. (Habsburg, „Utószülött”) László, magyar király (ur. 1453–1457).

18–20 győzedelmeivel...bánását? –] p. a.; T₂: mostani időeknek győzedelmes Taktikáját? –

örömében dobogni, és bajnoki lángra lobbanni kell, különben csak korcs Magyar, – Hunyady János, ez a' tizenötödik Századnak olly Bajnoka, kihez képest az utóbbi századoknak Jelessei *Condé, Turenne, Eugenius, Marlborough, Montecuculi* és mások, a' nélkül hogy
 5 dicsőségeket megcsorbítsam, csak Tanítványok voltak, – Hunyady János, ez a' magyar Vitézségnek Lelke, a' Töröknek ijedelve, az egész Európai Kereszténységnek Védelme és Oltalma, a' magyar Insurrectióval szinte csudát tett: A' Törökök Konstantinopolt, az egész hajdani Napkeleti Császárságnak birodalmával egygyütt el-
 10 foglalták; Amurát, az ő dühös, vakmerő, szerencsés Császárijok minden nemzetet tűzzel, vassal, és végső veszedelemmel fenyegetett. A' magyar Nemzet, és annak Királya, a' tűzes vitéz Ulászló szívére vévén mind maga, mind az egész Kereszténységnek veszedel-

7 Védelme] Véd<gye>

3 *Condé*] Louis de Bourbon, Condé hercege (1621–1686), francia arisztokrata, hadvezér.

3–4 *Turenne*] Henri de La Tour d'Auvergne, Turenne vikomtja (1611–1675), hugenotta arisztokrata, francia hadvezér.

4 *Eugenius*] François-Eugène de Savoie-Carignan / Savoyai Jenő (1663–1736), francia származású arisztokrata, császári hadvezér.

4 *Marlborough*] John Churchill, Marlborough első hercege (1650–1722) angol arisztokrata, hadvezér, államférfi.

4 *Montecuculi*] Raimondo Montecuccoli gróf, majd herceg (1609–1680), olasz származású arisztokrata, császári hadvezér, hadtudományi író.

8–10 A' Törökök...elfoglalták] A Bizánci Birodalmat 1453-ban Konstantinápoly elfoglalásával döntötte meg az Oszmán Birodalom.

10 Amurát] II. Murád, oszmán szultán (ur. 1421–1444, 1446–1451).

12 Ulászló] I. (Jagelló) Ulászló, magyar király (ur. 1440–1444), elesett a vármai csatában (1444. november 10.).

224.5–225.12 Hunyady János...menekedhetik-meg.] Vö. KERESZTURY 1790: I, 153–154.

3–5 kihez képest...voltak, –] p. a.; V: ...*Türenne...Eugyénius...* T₂: a' millyenek valának *Condé, Turenne, Eugenius, Marlborough, Montecuculi* az ő idejekben. –

mét, noha ugyan tíz esztendőre frígy vala kötve Ámuráttal, de Julián, Római széknak Követtye által elcsábíttatván, és rábeszélltetvén, hogy a' Pogánynak fogadott hitet mindég szabad volna megszegnie, elindúl az elhatalmzott Török erőnek gátot vetni, Hunyady' bölcs és jámbor tanácscsának ellenére. Hémus' hegye alatt Várná-⁵ nál szembe száll, és összeütközik a' magyar Had a' számtalanszor nagyobb, de nem vitézebb Török Haddal. Sokáig kétes a' győzedelm; de végtére, a' hitszegést ostromzó igaz Égnek büntetéséből-e, vagy a' Királynak heves mérészsége miatt, Ulászló megöletik, és a' Királyának halálán megzavarodott Magyarság, a' Nemzetnek Jeles-¹⁰ seivel egygyütt, annyira megveretik, hogy Hunyady kevesed magával csak alig menekedhetik-meg. Ámurát maga csudálván a' magyar Vitézséget, és alig hihetvén-el győzedelmét, az elesett Vitéz Magyar Királynak a' csata' helyén oszlopot emelt. – Rettegett az egész Kereszténység; de a' Magyar új Vitézséget meríttvén szerencsétlenségéből,¹⁵ nem sokára ismét bátran neki megy a' naponként nevedő, nőttön-növő, már már Európa' szívébe áradó Török Hatalomnak, hogy az egész Kereszténységet felökleléssel fenyegető Félhold' szarvát letörhesse. Hunyady János vezérli, a' Várnai szerencsétlenséget, nem gyalázatot, megboszoszúlui indúlt magyar Vitézeket. Öszve-²⁰ ütközik ismét a' kevés számú magyar Sereg a' tizszer 's többszer

1–2 Julián] Julian / Giuliano Cesarini, az idősebb, bíbornok és pápai követ (1398–1444). II. Murád szultán tízéves fegyverszünetet kötött I. Ulászló magyar királlyal, aki azonban Julián izgatására megszegte esküjét és megtámadta a törököket. A keresztény csapatok a várnai csatában vereséget szenvedtek, melyben Cesarini is odaveszett.

5 Hémus' hegye] Lat. Haemus, ma: Balkán-hegység (Sztara planina).

12–14 Ámurát...emelt.] A Bonfinit követő történeti hagyomány szerint Murád szultán I. Ulászló király elestének helyén emlékoszlopot emelt. Vö. BONFINI 1568: 491. és BONFINI 1581: 248r. „Még ellenségei is felsóhajtottak, ha a nevét meghallották, és bukása Murád vad lelkét is valami száanalom-félére készítette, ugyanis ott, ahol a táborban elesett, bátorságának és vitézségének örök emlékezetére eltemettette, és fejéhez egy oszlopot állított, amelyre felvésette a nevét és tisztas halálát.” BONFINI 1995: 644.

1–2 Julián...Követtye] p. a.; T₂: némelly gonoszlelkű emberek

nagyobb temérdek Törökkel. Rigómező a' csatának helye. Három napig tart a' viadal. Harmad napig a' Vitézség mindég dúlta a' sokaságot; de az emberi erőn, a' lehetetlenségen túl Hunyady az ő Magyarjaival csakugyan még sem mehetett: a' kifáradtt, és három napi verekedésben ellenkadt Vitézeket a' szüntelen megújított erővel dúló Török hatalom elnyomta. Odavesztenek többnyire minden jeles magyar Hazafiak; de odaveszett hatszor annyi Török. Maga Hunyady csak fortély, és személyes vitézség által vágta magát hazájába. – Rettegett az egész Kereszténység, rettegett Európa, mert a' magyar Vitézségtől várta megváltását, azt pedig a' szerencse már két ízben elhagyta. Rettegett most még inkább, midőn Amurát elköltöztvén Profétájának kebelébe, Mahomet, Amurátnak még dühös, és kevélyebb Fija ül vala fel a' Félholdnak kormányára, és magát még tettei előtt a' Világ' Félelmének nevezni nem általlá. Rettegett egész Európa, csak Hunyady és a' magát érző és esmérő magyar Nemesség nem rettegett, bízván az Istenben, és már annyi veszedelmen keresztúlvágott erejében: mert az igaz Vitézség nem csügkenik-meg a' szerencsétlenségben, hanem kettőzött erővel emeli-fel magát. – Az attyának szerencséjétől meghitt, felfúvalkodott, kevély Mahomet letapodással, és eltörléssel fenyegeti a' Kereszténységet. Hu-

1 Rigómező] A második rigómezei (Kosovo Polje) csatát 1448. október 17. és 19. között vívták Hunyadi János magyar kormányzó magyar-havasalföldi és II. Murád szultán oszmán seregei, keresztény vereséggel zárult.

12 Profétájának] Mohamed (570–632), arab próféta, az iszlám alapítója.

12 Mahomet] II. Mehmed, oszmán szultán (ur. 1444–1446, 1451–1481).

14 Világ' Félelmének] A. m. *terror orbis*. Forrása feltehetően az itáliai humanista történetíró, Antonio Bonfini 15. század végén készült krónikája (*Rerum Ungaricarum Decades*), melynek a latin változathoz itt és a következőkben a Zsámboki János-féle 1568-as bázeli kiadást használom (BONFINI 1568: 517.). A Kisfaludy könyvtárban is megtalálható német kiadásban (OSZK Kiszf. 632.): „den jenigen so sich ein schrecken der gantzen Welt genant” (BONFINI 1581: 262r).

226.13–227.5 és magát...veti magát.] Vö. KERESZTURY 1790: I, 166.

226.20–227.2 Hunyady Országgyűlést...Zászlója alá.] p. a.; V: á. h.: Rettegett egész Európa; – +de+ Hunyady és a' magát érző és esmérő magyar

nyady Országgyűlést hirdet, és az Ország Insurrectiót rendel. De
 alig jöhetett ennek legkisebb része Zászlója alá, midőn Mahomet
 két száz ezer Fegyveresekkel már Szerviában termett. Ennek hal-
 lottára Szilágyi, a' határőrző csekély Sereggel Nándorfehérvárába
 veti magát. A' megijedt Király udvarával Budáról Bécsbe szalad. 5
 – Egész Európának szeme a' magyar Nemességre, és Hunyadyra
 van függesztve; ettől várja idvességét. Már éjjel nappal víjja Maho-
 met a' várt; dönti iszonyú faltörőivel a' bástyákat; már be-beront,

3 Szerviában] Szerb Despotátus, mely 1402–1439 és 1439–1459 között állt
 fenn.

4 Szilágyi] Szilágyi Mihály (?–1461), birtokos nemes, magyar hadvezér,
 kormányzó (hiv. 1458).

5 megijedt Király] Lásd V. (Utószülött) László.

227.7–229.6 Már éjjel...dolognak lenni.] A hősi halált halt – sokáig névtelen
 – magyar vitéz történetének eredeti forrása Bonfini: a motívum Nándorfe-
 hérvár 1456. évi, majd Jajca 1464. évi ostrománál is megjelenik, forrását
 az itáliai történétíró a szóbeli hagyományt jelölte meg. A magyarországi
 történétírás figyelmét sokáig nem keltette fel az esemény: nem szerepel
 sem Heltai Gáspár és Pethő Gergely magyar nyelvű munkáiban, sem a 18.
 századi jezsuita történétírók munkáiban. A motívum a népszerűsítő törté-
 netírásnak köszönhetően futott be karriert a 18. század végétől kezdve: a
 magyar nyelvű populáris történétírásban Pétzeli Józsefnél (1788) Jajca vá-
 rában játszódik a történet, Hatvany Pálnál (1796) Nándorfehérvárott, míg

Nemesség +bátor szívvel+ fegyvert fogott, és a' harczhoz készült, bizván az
 Istenben, és már annyi veszedelmen keresztülvágott erejében: mert az igaz
 Vitézség... V₂: és attyanak szerencséjétől felfúvalkodva magát még tettei
 előtt a' Világ' Félelmének nevezni nem altalla; <-> A' meghitt, a' Kevély
 letapodással, és eltörléssel fenyeget<i>-é a' Kereszténységet. Rettegett Euro-
 pa. – Hunyadi Országgyűlést hirdet, és +az ország+ Insurrectiót rendel...De
 alig <jöhetett> sereglett a' Nemességnek... T₂: és attyanak szerencséjétől
 felfúvalkodva, magát még tettei előtt a' Világ Félelmének nevezni nem ál-
 tallá; letapodással és eltörléssel fenyegeté a' Kereszténységet. Rettegett Eu-
 rópa. – Hunyady Országgyűlést hirdet, és az Ország Insurrectiót rendel. A'
 magyar Nemesség bátor szívvel fegyvert fog, és harczolni készül, bizván
 az Istenben, és már annyi veszedelmen keresztül vágott erejében: mert az
 igaz vitézség nem csükkénik-meg a' szerencsétlenségben, hanem kettőzött
 erővel emeli-fel magát. De alig sereglett a' nemességnek legkisebb része
 zászlók alá,

és megint kiveretik Szilágyitól, – már a' várpiaczon ontatik a' vér, és hoszszat foly az útszákon; – egygy bátorszívű Török már felszökött a' vár' tornyába, és hogy társait buzdítsa, lekapja onnan a' magyar Zászlót, 's a' magáét szegezi helyébe; de észrevévén ezt egygy még bátrabb 's nagyobb szívű Magyar, és a' dolgot megháborodható Bajtársaira nézve károsnak ítélvén, utánna dühödik – a' toronynak tetején megragadgya a' Törököt, 's minthogy erejek egyenlő, 's a' Zászlót tőle ki nem csavarhattya, megöleli, 's magát vele és Zászlójával egygyütt leveti a' bizonyos, szörnyű, de örökön-örökké szép

a magyarországi német irodalomban Ignaz Aurelius Fessler *Mathias Corvinus* c. regényes munkájában (FESSLER 1793–1794: I, 85–86.). jelent meg, szintén Nándorfehérvár ostromának idejére helyezve. Később, Papp József pozsonyi evangélikus tanár 1822-es beszédét, majd Döbrentei Gábor 1824-ben, a *Tudományos Gyűjtemény*ben publikált cikkét követően a motívum Dugovics Titusz nevével fonódott össze (a motívum történetéhez: Szócs 2009, Kisfaludyhoz: 14–15.). A röpiratban a történet alapelemei a következők: 1. Nándorfehérvár ostrománál játszódik; 2. a magyar vitéz a török után mászik a vár tornyára; 3. a hőstett és a török kiverése között nincs direkt összefüggés, az utóbbi Hunyadi érkező seregeinek köszönhető; 4. a vitéz névtelen. Sajátos elemei: 1. Kisfaludy a magyar vitéz tettét a klasszikus római történelem mitikus hőseivel hasonlítja össze; 2. a görög és római irodalommal szembeállítva a Magyarországgal kapcsolatos történetírásban a vitéz névtelensége a magyarok vitézségét általában erősítő érvvé válik. A Kisfaludy röpiratában szereplő változat sajátos indikátor: mivel jól körülhatárolható azon művek köre, melyekben a történet ezekkel a kondíciókkal szerepelt, így ebből Kisfaludy további történeti forrásaira is következtethetünk. Ugyanakkor, a Kisfaludy által a HSz-hez felhasznált forrás egyelőre ismeretlen. A motívum bővebb formában a *Hunyady János* (1816) c. történelmi drámában is szerepel, melyben sajátos dramaturgiai megoldással Rozgonyi Sebestyén meséli el a történetet V. Lászlónak és Cillei Ulriknak (KISFALUDY 1816: 283–285.). A *Hunyady* előszavában Kisfaludy az írja, hogy „[a]’ történet előadásában Palmát, Heltayt, és Fesslert” követte, „ezen utolsót annyira, hogy egész Dialogusok találtnak belőle” a drámában. Ez alapján valószínűsíthető, hogy talán már 1809-ben is Fesslert használhatta, hiszen a másik kettőnél nem található meg a motívum. Lehetséges, hogy közvetlenül az eredeti forrásig nyúlt vissza és Bonfini-tól vette a történetet. (latinul: BONFINI 1568: 514. németül: BONFINI 1581: 260v; vö. a magyar fordítással: BONFINI 1995: 676.),

és dicső maradandó hazafiúi halálba. *Múti*us, *Horáti*us, és mások, többen tettek-e Rómaért? – E’ Bajnoknak nevét, kinek jeles tette a’ Görögöknél Homért, a’ Rómaiaknál Virgyilt érdemlett volna, nem is említi a’ magyar Krónika: mert ezereként művelvén illyeket a’ magyar Vitézek, nem is látszott olly különös figyelemre méltó do- 5
lognak lenni. – Már már elborította a’ Török sokaság a’ várt, midőn Hunyady megérkezik csak tizenöt ezer Magyarral, elveszi az ellenségnek faltörő szereit, és Nándorfejérvárt nem csak megszabadította, hanem Mahometet temérdek népével egygyütt annyira meg is veri, hogy a’ megölt Törökök dermedő halmokban hevernek – az élők 10
pedig csak Konstantinopol alatt állanak-meg, és onnan csudállyák a’ magyar lelkességet. Mahomet maga nagy sebbe esvén, mérget kíván híveitől. – attól tartván, hogy a’ Magyarral egy világban úgy is lehetetlen lessz megmaradhatnia. Ezt művelte a’ magyar Nemes-
ség és Hunyady. Így menté-meg Európát az elhatalmazott Töröktől. 15
Meg-esmerte ezt az egész akkori Világ. *Ránczán* azt írja: „*Nisi ingen-*

1 *Múti*us] Gaius Mucius Scaevola, mitikus római hős (i. e. 6. század), aki merényletet kísérelt meg a Rómát ostromló Porsenna etruszk király ellen, de csak annak írnokát sikerült megölnie. Az uralkodó előtt egy áldozati oltár tűzébe tartotta jobb kezét, szemrebbenés nélkül tűrve a fájdalmat, majd figyelmeztette őt, hogy hasonlóan elszánt római ifjak állnak készen a meggyilkolására. Porsenna ennek hatására szabadon bocsátotta és felhagyott a város ostromával.

1 *Horáti*us] Horatius Cocles (i. e. 6. sz.), mitikus római hős, aki a hagyomány szerint egyedül tartotta fel a Rómára támadó etruszk király, Porsenna csapatait a Tiberis hídja előtt, amíg társai lerombolták a hidat, majd átúszott a rómaikhoz.

3 Homért] Homérosz (i. e. 8. század), mitikus görög költő, a hagyomány szerint az *Iliász* és az *Odüsszeia* szerzője.

3 Virgyilt] Publius Vergilius Maro (i. e. 70–19), római aranykori eposzköltő, legismertebb munkája az *Aeneis*.

4 magyar Krónika] Heltai Gáspár 1527-es hasonló című történeti munkája nyomán történeti események időrendi felvázolása (TESz: II, 650.), itt a Magyarországgal foglalkozó történetírás.

16 *Ránczán*] Petrus Ransanus / Pietro Ranzano (1428–1492), itáliai dominikanus szerzetes, 229.16–230.4 „*Nisi...Italia.*”] KERESZTURY 1790 I: 168. a) lj. Innen: RANSA-

13–14 attól tartván...megmaradhatnia.] p. a.; T₂: *dele*.

tibus Turcarum Conatibus obviam itum esset, opera opeque et armis Joannis Corvini, actum jam prorsus fuisset de re Hungarorum, deque universis Hungariae propinquis, conterminisque regionibus, imprimis de nostra Italia.” Boldoggá lett Hunyadynak munkás, jámbor, vitéz
 5 élete által az egész Kereszténység, kivált Magyar Ország; a’ legnagyobb szerencse mégis, melyet Hunyady ennek szerze, a’ volt, hogy olly két Fiat nemzett Néki, kiknek egyegyikét, kit az irígység, és gonoszság hohér kézre ada, soha eleget meg nem gyászolhatta, a’ másíknak, kit a’ szerencse, és személyes virtussai trónussára ültet-
 10 tenek, soha eleget nem örvendezhetett.

—

Hunyady Mátyás, kit a’ Magyarok az elfelejthetetlen Jánoshoz érzett örök háladásból Királyoknak választának, olly fényt és di-

8 gyászolhatta] *ante corr.* gyászolhatott

kánus szerzetes, luceriai püspök, humanista történétíró. 1488–90-ben a nápolyi udvar követe Hunyadi Mátyás udvarában.

7 olly...Néki] Szilágyi Erzsébettől Hunyadi Lászlót (1433–1457) és Hunyadi Mátyást.

7–8 kiknek...ada] Miután Hunyadi László hívei meggyilkolták az ellenük szervezkedő Cillei Ulrikot, Hunyadit egy alkalmi ítélőszék felségárulásért és gyilkosságért fővesztésre ítélte. Az ítéletet 1457. március 16-án, Budán, a Szent György téren hajtották végre. A hóhérnak csak negyedjére sikerült levágnia a fejét. Tragikus történetét a 19. században fedezték fel és tették képzőművészeti, irodalmi zenei alkotásokok keresztül nemzeti történeti kánon részévé.

9–10 kit a’...ültettenek] Hunyadi Mátyást a főúri ligák megegyezésének köszönhetően 1458. január 24-én választották királlyá.

11 az elfelejthetetlen Jánoshoz] Lásd Hunyadi János.

NUS, *Epithoma rerum Hungaricarum*, Index XXII. (több kiadás). „Ha a törökök rendkívüli vállalkozásával nem szállt volna szembe fegyveresen Corvinus János, akinek sok bátor tettéről fentebb a maga helyén megemlékeztünk, már elveszett volna Magyarország és valamennyi hozzá közeli és vele határos ország, mindenekelőtt a mi Itáliánk.” RANSANUS 1999: 116. (Blazovich László és S. Galántai Erzsébet fordítása nyomán)

csőséget hozott a' Nemzetre, a' millyennel se előtte se utánna a' Magyar még nem dicsekedhetett: mert azonkívül, hogy a' Nemzet ő alatta Hatalmára, erejére, birodalmára, és hadi szerencséjére nézve az elsőek közül való volt Európában, a' Magyaroknak lelki tehetségeit is úgy iparkodott művelni, és csinosítani, hogy, ha az Elfelejtethet-
 lennek kora halála, és az Őtet követő gyáva Királynak nyomorúlt uralkodása a' dolgot félbe nem szakasztotta volna, a' magyar Nemzetet ma a' Cultúrájának és hatalomnak azon magas pontján szemlélne a' Világ, mellyen hajdan a' Görögök és Rómaiak tündöklöttek, ma pedig a' Francziák fénylenek. Az volt Ő a' Magyaroknak, a' 10
 mi Perikles a' Görögöknek, Augustus a' Rómaiaknak, Első Péter az

6 Őtet követő gyáva Királynak] II. (Jagelló) Ulászló, magyar király (ur. 1490–1516), ragadványneve „Dobzse László”. Uralkodásával, személyével kapcsolatban már a 16. századtól egy negatív történelmi mitológia alakult ki, amely az idealizált Hunyadi Mátyással szembeállítva gyengekező uralkodóként ábrázolta őt. Kisfaludy becsmérlő megjegyzése ennek a hagyománynak a keretei közé illeszkedett. Annak, hogy a nádor a „gyáva” és „nyomorúlt” jelzőket már a német kivonatból (K) kihúzatta, feltehetően az lehetett az oka, hogy bár egy nem-Habsburg-házból származó történelmi személyről volt szó, ám az eredeti megfogalmazás alkalmas lehetett a királyi méltóság kikezdésére is.

11 Perikles] Periklész (i. e. 495 k.–429), görög politikus és hadvezér, meghatározó személyisége az athéni demokrácia 5. századi virágkorának.

11 Augustus] Gaius Julius Caesar Octavianus, „divi filius” (i. e. 63–i. sz. 14), az első római császár (ur. i. e. 27–i. sz. 14).

11 Első Péter] I. (Nagy) Péter, orosz cár (ur. 1632–1725), abszolutista uralkodó, „nyugatos” reformjaival modernizálni igyekezett Oroszországot.

1–10 se előtte...fénylenek.] p. a.; V₂: ...Előtte még nem... T₂: Előtte az még nem dicsekedhetett: mert azon kívül, hogy a' Nemzet Ő alatta hatalmára, erejére, birodalmára, és hadi szerencséjére nézve az elsőek közül való volt Európában, a' Magyaroknak lelki tehetségeit is úgy iparkodott művelni, és csinosítani, hogy, ha az Elfelejtethetlennel kora halála, és az Őtet követő Királynak uralkodása a' dolgot félbe nem szakasztotta volna, a' magyar Nemzetet ma a' Cultúrájának azon magas pontján szemlélne a' Világ, mellyen hajdan a' Görögök, és Rómaiak tündöklöttek.

Oroszoknak, Tizennegyedik Lajos a' Francziáknak, és második Friderik a' Poroszoknak. Ha Mátyás Királyunk tovább élhet vala, Buda Athénává, Rómává vált volna nem sokára. Nagy költségek és ajándékok által Budára édesgetvén Európának minden részeiből, kivált

5 Olaszországból a' Tudósokat, Szépmestereket, és Kézmíveseket, Hazánkban, 's kivált a' királyi udvarban virágoztak leginkább a' Tudományok, szépmesterségek, és kézművek. Buda tömve vala az emberi elmének, tehetségnek, mesterségnek remekjeivel. A' Királynak sok ezerekből álló Könyvtárja, melly a' Mohácsi veszedelem után

10 prédává és hamúvá lön, mind ritkaságára, mind számosságára nézve az első volt Európában. – Hoszszú volna Mátyásnak, és alatta a' magyar Nemzetnek dicsőségét, hatalmát, győzelmeit előhoznom: keveset mondani erről vétek volna, sokat írni pedig, nem ezen hazafiúi elmélkedéseknek szűk határába való. A' kinek Hazámfijai kö-

15 zül Nemzetünknek, Mátyás' halálával sírba szállott, és azolta néha csak aliglan és mulólag felvillant dicsőségében gyönyörködni tesszik, olvassa-meg Történetíróinkat, és – örvendgyen. Egyedül Mátyásnak a' hazát védő Katonaságra nézve tett hasznos rendelkezéseit találok szükségesnek megemlíteni. Pálma imígy ir azokról: „Ész-

20 revénén Mátyás, hogy a' hanyathomlok öszveszedett, a' tábori fenytítékhez szokatlan, és a' fegyverforgatásban tudatlan Katona a' Hadvezérnek nem hasznára, hanem inkább terhére volna; ellenben a' tanult régi Katona, bár kisebb számú is, a' legnagyobb Török Sereget is meggyőzte légyen, azon iparkodott, hogy mindég legyen

25 állandó Katonasága; azokkal pedig, mellyeket az Ország' Rendgyei a' Constitúció szerint állíttanának, csak a' végső szükségben élne.

1 Tizennegyedik Lajos] XIV. Lajos, francia király (ur. 1643–1715), a „Napkirály”, abszolutista uralkodó, Franciaországot Európa vezető hatalmává tette.

1–2 Friderik] II. (Nagy) Frigyes, porosz király (ur. 1740–1786), felvilágosult abszolutista uralkodó, a nagyhatalmak közé emelte Poroszországot.

9 Könyvtárja] A *Bibliotheca Corvina*, Hunyadi Mátyás Európa-szerte híres budai humanista fejedelmi könyvtára, mely 1526-ot követően pusztult el és szóródott szét.

232.19–233.20 „Észrevénén Mátyás...fogytak volna.”] KERESZTURY 1790 I: 181–183. Innen: PALMA 1785: II, 435–437.

– Négy neme volt továbbá ezen állandó, zsoldos, a' hadra minden időben kész Katonaságnak: *1ször A' nehéz Lovasok*, sokféle fegyverrel megterhelve; *2szor A' Huszárok*, vagy Könnyűlovások; *3szor A' nehéz Gyalogok*, a' sok nemű fegyverrel annyira megterhelve, hogy fegyverhordozókra szükségek volt légyen; *4szer A' könnyű Gyalogok*. Ezeken kívül volt a' *Fekete Sereg*, Mátyásnak legkedvesebb Katonasága, melly hat ezer főből állott, és a' fekete melyvastól, fekete öltözetből, és a' széltől naptól megbarnultt ábrázattól Feketének neveztetett; ezek közé csak a' nemesebb lelkű, erősebb testű bajnokok vétettek-fel. Ezeket Mátyás oda szokta fordítani, a' hol a' veszedelem és ellenséges erő legnagyobb volt, és annyit végzett fekete Seregével, hogy ez Győzhetetlennek is neveztetett. A' Királynak példájára, és ösztönzésére minden Egyházi és Világi Főrendek-is tehetségeik szerint tartanak vala Katonákat, és a' tábori fenyítékben, és fegyverforgatásban gyakorolják vala őket, kik a' Királynak a' Csehországi és Austriai háborúban, de kivált a' Törökök ellen nem kevés szolgálatokat tettek; úgy hogy, ha Mátyásnak a' Trónusban Örökös az ő Katonátörvényeit követik és megtartják vala, soha a' Magyarok Katonákból, soha a' Katonák jó Vezéreiből ki nem fogytak volna.” –

Méltó itt megemlékeznünk Mátyásnak hadakozása' módgyáról is, a' mi a' Nápolyi Udvarnál mulató Egri Püspökhez írtt következő leveléből bőven kitetszik. Minekutánna előszámlálta volna levelében a' Katonaságnak külömbféle nemét, és annak szokott zsoldgyát, végtére imezt írja Mátyás: „Hogy pedig Ő Felsege, (úgymond) ezen Seregeknek szokásait, és tulajdonságaikat tudja: a' Fegyver-

22 Püspökhez] <Kardi>nálhoz

25 (úgymond)] <ezen> (úgymond)

16 Csehországi és Austriai háborúban] Hunyadi Mátyás 1468–70. évi cseh, illetve 1477 és 1487 közötti ausztriai hadjáratai.

22 a' Nápolyi...Püspökhez] (Rangoni) Veronai Gábor / Gabriele Rangone (1420–1486), ferences szerzetes, bíboros.

233.25–234.12 „Hogy pedig...tapasztalhatta.”] KERESZTURY 1790 I: 186–187. a) l). Innen: PRAY 1767, IV: 144. Modern kiadása: „Mátyás király Veronai Gáborhoz, Zágráb, 1481. március 10.”, in FRANKÓI 1895: II, 107–108.

hordók mi nálunk fal gyanánt állanak, és helyeikből soha ki nem mozdúlnak, ha mindgyárt álló helyekben egyről egyig össze-koncoltatnak is. A' könnyebb fegyverű Seregek az idő és környűl-állás szerint ki-kirohannak, és ha kifáradtak, vagy nagy veszedel-
 5 met sejtene, a' fegyverhordók megé gyülekeznek, ott kipihennek, és öszveszedik magokat; a' honnan előadandó alkalmatossággal ismét kirohannak. Az egész gyalogságot, és a' puskásokat a' nehéz Fegyveresek veszik körül, nem másként mint egy vár: mert az összeállított nagyobb paizsok valóságos várt és bástyákat formálnak; így elfedve lévén a' közbe vett Gyalogok, mint bástyákból, és
 10 sánczokból hadakoznak, ki-kitörnek, a' mint ezt Atyaságod, ki hadainkban több ízben jelen vala, szemeivel láthatta és tapasztalhatta.” – Ezen dicső Királyunknak bölcs rendelkezései, és azon minden időben, és hadi környűllátásokban tapasztalt Igazságot, hogy csak a' tanúlt és gyakorlott Katona győzhet és állhat-meg egy gyakor-
 15 lott Katonákból álló Had ellen, láttatott a' mostani Kormányszék is szemmel tartani, midőn az Insurrectiót a' tellyes Békesség' idejében rendelte, hogy az addig a' fegyverforgatáshoz, a' szükséges hadi mozdulásokhoz, és egyéb munkákhoz szokhasson, míg a' bizony-
 20 talan környűllátások úgy hozhatnák magokkal, hogy – a' Hazának, Királynak, és Constitúciónak megtartásáért vérek kellene ontatni.

—

A' mit a' magyar Nemesség a' legújabb időkben tett, midőn Teréziának nem csak Magyarországot, hanem egész nagy Birodalmát is megtartotta, annak élő bizonyosságai az ősz Hazafiak, kik magok
 25 is jelen voltak, és részt vettek mind a' vitézségben, mind a' dicsőségben: A' hazafiúi örömmel könnye gördül-ki most is bádogyadt szemeikből, – a' vitézségnek lángjába lobbanik- fel megaggott tete-
 mek most is, és büszke tekintet vet kiki szegen függő kardgyára, midőn vissza emlékezik az 1741dik esztendőre, mellyben egész Eu-
 30 rópa csudálkozással, és az érdemnek tellyes megismerésével feltette

22–23 Teréziának] Mária Terézia, magyar királynő (ur. 1740–1780).

29 1741dik esztendőre] *A vitam et sangiunem*-jelenetet lásd később.

23–24 nem csak...Birodalmát is] Magyarországot, és annak Koronáját

a' magyar Nemzetnek fejére az igaz hazafiúságnak, hadi legfőbb virtusnak, a' nemzeti lelkességnek és vitézségnek, a' Nemzetek történeteiben örökké fennmaradandó, és zöldelleni semmi időben meg nem szűnendő borsotyán koszorúját. Ezen dicső történetnek, mely mind a' magyar Nemességre, mind annak Fejedelmére egyenlő fényt hozott, emlékeztét soha eleget meg nem újíthattuk: –

Elköltözvén 6dik Károly Császár és Magyar Király az Örökkévalóságba, és fimagzatot nem hagyván maga után, a' magyar Nemzet ismét vissza helyeztetett szabad Királyválasztásának sok századokig változó szerencsével gyakorlott Jussába; de hálákkal emlékezvén a' jó és nagyszívű Nemzet a' Boldogúlttnak jó teteménnyéről, 's mintegy előre érezvén, hogy a' Világon legszebb, legkellemesb Aszszony a' Földnek legkegyesb Királynéja is léend, Mária-Terézia Herczegaszszonyt nem csak Királyának választotta, hanem kimondhatatlan örömmel és fényes pompával meg is koronázta, és a' Királyi Koronának jussát a' Leányágra is általadta. – De a' Nem-

7–16 Elköltözvén...általadta.] III. Károly az 1712-es koronázási hitlevélben többek között azt is megfogadta, hogy a Habsburg-ház fiágának kihalása esetére a magyar rendek számára biztosítja a szabad királyválasztás jogát (1715:2. tc. 8. §), ugyanakkor a nőági örökösödés ügyének rendezését elhalasztották. A Magyar Királyságban a magyar *pragmatica sanctio*, az 1723:1–3. tc. rendezte a kérdést, melynek értelmében a magyar rendek szabadságaik és kiváltságaik megerősítéséért cserébe elfogadták a fiág kihaltával a Habsburgok nőági örökösödését, először Károly, aztán I. József, végül I. Lipót lányait és azok leszármazottait illetően, mely elv 1713-ban már megfogalmazást nyert az osztrák *pragmatica sanctio*-ban. A magyar rendek ennek értelmében tehát lemondtak Mária Teréziát illetően, illetve a nőág kihalásáig a királyválasztás jogának gyakorlásáról. III. Károly 1740. október 20-án hunyt el, Mária Teréziát 1741. június 25-én, Pozsonyban koronázták magyar királlyá, a *pragmatica sanctio* értelmében az örökség jogán, de a koronázási eskü és diploma biztosítékai mellett. Kisfaludy tehát helytelenül írja, hogy III. Károly halálával helyreállt a szabad királyválasztás joga és mintegy a magyar rendek kegyéből választással került Mária Terézia a trónra.

7 6dik Károly] VI. Károly néven német-római császár, III. Károly néven magyar király (ur. 1711–1740).

zetnek öröminnepét csak hamar a' legveszedelmesb háborúnak ré-
 mittő fergetege követte, és a' gyenge Királyi Aszszonyt az ő egész
 Házával egygyütt minden dicsőségéből, nagyságából és szerencsé-
 jéből kiforgatható veszély fenyegette: mert az Orosz, és Török Csá-
 5 szárokon kívül, Európának szinte minden koronás Fejedelmei, ki
 irigység, ki a' meghaltt Császárnak örökségéhez való atyafias jussa
 által ingereltetvén, már előre e' végre elkészített nagy erővel, és ha-
 talommal feltámadának, és az Austriai Birodalomra minden felől rá-
 ütének. Soha az Austriai Házat az ellenség nagyobb szorultságban
 10 nem találhatta volna: a' régi Katonák el valának eresztve, a' Kincs-
 tárok az előbbi háborúkban kiürültek; a' Tartományok, mellyek-
 ből segítséget lehet vala várni, el valának szerte foglalva, – egye-
 dül Magyarország maradott-meg a' minden baráttyaitól elhagyatott
 Királynénak, és egyedül a' magyar Nemzetbe is helyezé Ő egygyet-
 15 leneggy és végső reménységét. Országgyűlést hirdetett, a' hol meg-
 jelent Maga is személyesen. 'S ott, azon Trónuson, mellyen hajdan
 Szent István az ő tiszteletre méltó, jámbor, alázatos, komoly Férj-
 fiúságában, – Kálmán az ő mélyly 's előrelátó, bölcs eszével, meg-
 törhetetlen királyi erőben, és komor felségben, – Első Lajos az ő
 20 földön és tengeren meszszeható erős, hatalmas, vitéz felségében, –
 Mátyás az ő erős, bajnoki férjfiúságában, tüzes eszével, és lelkével,
 ellenségeiben ijedelmet terjesztő emberi, és Királyi tehetségében –

1 hamar a'] hamar <a> a'

10 el valának] el<v> valának

20 felségében] <felségében> <nagyságában> *in marg.* nagyságában

1–9 legveszedelmesb...ráütének] Az osztrák örökösödési háború (1740–
 1748), melyet a Habsburg-ház fiágának kihaltát követően a *pragmatica*
sanctio örökösödési rendjét el nem fogadó államok uralkodói (Károly Al-
 bert, bajor választófejedelem, V. Fülöp spanyol király, II. Frigyes porosz ki-
 rály, III. Frigyes Ágost szász választófejedelem) indítottak a Habsburg tar-
 tományok megszerzéséért. Porosz és bajor oldalon hamarosan Franciaor-
 szág, később osztrák oldalon Nagy-Britannia is belépett a háborúba. A konf-
 liktust az 1748. évi aacheni béke zárta le, melynek következtében Auszt-
 ria kénytelen volt átengedni Poroszországnak Sziléziát, Spanyolországnak
 Pármát, Piacenzát és Guastallát.

18 Kálmán] (Könyves) Kálmán, magyar király (ur. 1102–1116).

ülnek vala, ott, azon Trónuson most, szebb és gyengébb nemének, az Egektől a' tékozláson túl áldott kellemeivel és kegyeivel, – az ifjúságnak mosolygó hajnalában, – a' szépségnek legfőbb, leglelkesebb, menybe ragadó alakjában, – aranyidők' reményeivel sugárzó kegyes és szelid tekintettel, – 's minthogy a' csecsemő Józsefet ölében tartá, az anyai érzeménynak édes, de most megkeserített gyöngyörűségében, – leereszkedő, 's mindent boldogítani akaró kegyes felségben, Terézia, a' Magyaroknak koronás, fiatal, szép Királynéja ül, – és mennyei, néha mégis fuldokló szavakkal, könnyekben borongó szemekkel tudtokra adgya veszedelmét az összevegyült Vármegyéknek. Ekkor az Országnak minden Rendgye, az esztendők' terhétől megaggott ősz szintűgy, mint az életerőtől pattogó Fialat elragadtatva, 's mintegy villámtól megcsapva, hazafiúi lángba lobbanva, – valamennyen kardot rántanak, 's tűzesen azt kiáltják: „*Életünket vérünket Királyunkért, és Hazánkért!*” – Megrendeltetett az In-

1–15 azon Trónuson...*Hazánkért!*”] A *vitam et sanguinem*-jelenet két külön eseményéből kontaminálódott: Mária Terézia 1741. szeptember 11-én a pozsonyi diétán a két tábla együttes ülésén a magyar rendekhez tartott beszédét és az ennek nyomán tett felajánlásból és Lotharingiai Ferenc szeptember 20-án tett társuralkodói esküje alkalmával a csecsemő Józsefnek a két ház küldöttsége előtt történt bemutatásából. Kisfaludy a röpirat ezzel foglalkozó két fejezetében a korra jellemző módon szintén egybemosta a két eseményt.

237.15–238.2 Megrendeltetett...Katonává lön.] A rendek 1741-ben a diétán

14–15 „*Életünket...Hazánkért!*”] A röpirat nemesi-nemzeti szemléletű narratívájában a magyar rendek nem csupán az uralkodónőért, azaz királyunkért (*pro rege nostro*), de egyúttal a hazáért hoztak áldozatot. A Kisfaludynál szereplő idézet magját képező „*vitam et sanguinem*” kifejezés az 1741. évi diétán ténylegesen többször – közte a mitizálódott szeptember 11-i jelenet napján, írásban és szóban is mintegy nyolc alkalommal – hangzott el. A kifejezés feltehetően klasszikus római reminiscenciákra megy vissza, különböző formái a 16. századtól kimutathatók, a korabeli osztrák és magyar politikai és közjogi nyelvben széles körben használták. Ahogyan Marcza-li Henrik kimutatta, a *moriamur pro rege nostro* hozzászólás nem hangzott el, hanem Voltaire osztrák örökösödési háborút feldolgozó történeti munkája nyomán (VOLTAIRE 1756: I, 65.) hagyományozódó hagyományozódó pontatlanság. Lásd MARCZALI 1917, MADZSAR 1922.

surrectió, és sebesen, mint a' széjjel kapó tűz, nem csak Pozsony' Városa, hanem az egész Ország Katonává lön. Ekkor tapasztalta az Austriai Ház, melly drága Kincse légyen a' magyar Királynak a' Nemesség. Ráütöttek a' Magyarok a' sok ellenségre, és megverték; és megtartották kedves Királyoknak nem csak a' magok' hazáját, hanem az egész Császári nagy birodalmat. A' megfutamodott ellenség még a' Rajnán túl is félve tekintett vissza a' Magyarokra. Ott, a' hol most a' győzedelmes Francia Katona jár a' Német Birodalomban, mái napon is félelem és dicséret közt emlegeti a' vén ember a' Magyaroknak Vitézségét.

—

Általában örömmel és nemzeti büszkeséggel mondhattuk, megvallya azt egész Európa is, hogy ezen legformálttyabb Világ-részben mi valánk eddig a' legvitézebb Nemzet: Atila' és a' Hunnok' idejétől fogva a' mái napig, – ha két három időpontot kiveszünk, 15 mellyben az elpuhúlt Magyar mintegy magából és nemzeti természetéből kivetkezett, a' minek árrát, haj! elég szomorúan és drágán fizetünk-meg! – A' magyar Nemzetnek Pollitikai existenciája nem volt egyébb, hanem egymást nyomban követő háborúk és győzedelmek. A' hajdani éveknek koronás és koronátlan Jelessei, kik vagy

insurrekcionális-portális katonaságot ajánlottak meg (amely azonban nem volt azonos a korábbi telekkatonasággal, vö. Poór 2003: 95–96.): személyes felkelést, illetve a nádori porták száma alapján – az előbbinél katonailag jelentősebb értékű – lovasságot és gyalogságot. Az ajánlatot és kiállításának módját az 1741:63. tc. rögzítette.

6–10 A' megfutamodott...Vitézségét.] 1742-ben Ludwig Andreas Khevenmüller gróf altábornagy vezetése alatt a császári és magyar királyi csapatok felmentették Felső-Ausztriát és betörték Bajorországba.

8–9 Német Birodalomban] Németország, az egykori Német-római Birodalom francia megszállás alatt lévő területei (itt). 1806. július 12-én, a Francia Császárság német kliensállamaiból Napóleon protektorátusával megalakult a Rajnai Szövetség. A Német-római Birodalom 1806. augusztus 6-tal, II. Ferenc császár trónról való lemondásával megszűnt mint közjogi egység.

12 legformálttyabb] A. m. legcivilizáltabb.

5–10 nem csak...Vitézségét.] p. a.; T₂: az Országot, és Koronát.

az Országok' Nemzetek' hódítása, vagy a' nemzetek' boldogítása és dicsőségre, hírre, névre emelése, vagy az életét megvető, vérét nem kímélő Hazafiúság, – vagy az emberinél többnek látszó lelki és testi erő és tehetség, – vagy csudára ragadó Heroizmus által örököké élnek és élni fognak az emberek' emlékezetében, és az emberi jeles téteményeknek századról századra általmenendő könyveiben, a' millyenek valának a' régi időkben: *Sándor, Július Caesar, Scipio, Hannibal, Augustus, Pompéjus, Traján, Mark-Aurél, Fábius, Cincin-*

3 nem] *ante corr.* sem

8 *Fábius*] <Reg> *Fábius*

7 *Sándor*] lásd Nagy Sándor

7 *Július Caesar*] Gaius Julius Caesar (i. e. 100–i. e. 44), római államférfi és hadvezér, több alkalommal konzul, majd diktátor.

7 *Scipio*] Feltehetően: Publius Cornelius Scipio (Africanus) (i. e. 236–183), római államférfi és hadvezér.

8 *Hannibal*] Hannibál (i. e. 247–183/182), karthágói hadvezér.

8 *Pompéjus*] Gnaeus Pompeius Magnus (i. e. 106–48), római államférfi és hadvezér.

8 *Traján*] Caesar Nerva Traianus (i. sz. 53–117), római császár, Dacia meghódítója.

8 *Mark-Aurél*] Marcus Aurelius (i. sz. 121–180), római császár, sztoikus filozófus, egyúttal sikeres háborúkat is folytatott, igyekezve békét teremteni a birodalom határain. Kisfaludy ebben a felsorolásban feltehetően az utóbbi tettei miatt említette meg.

8 *Fábius*] Quintus Fabius Maximus Verrucosus (Cunctator, „Halogató”) (i. e. 280 k.–203), római államférfi és hadvezér. A nevéhez köthető az ún. „fabianusi stratégia”, amely a döntő, nyílt összecsapást elkerülő halogató harcmodorra és rajtaütések sorozatára épül.

239.8–240.1 *Cincinnatus*] Lucius Quinctius Cincinnatus (i. e. 519 k.), patricius származású római államférfi és hadvezér a korai köztársaság korában, i. e. 458-ban Róma diktátorának nevezték ki. A római honpolgári erény, a válsághelyzetekben a közjóért való önzetlen odaadás mintaképe. A hagyomány szerint a szenátus követői épp akkor keresték fel őt, amikor kicsiny birtokát művelte, miután teljesítette diktatori kötelességét, visszatért a földjére.

natus, Horátius, Cátó, Scaevola, – Alcibiades, Aristides, Themistokles, Perikles, Miltiades, Leonidás; – az újjabb időkben 4dik Francia Henrik, Gusztáv Adolf, Péter Czár, Condé, Türenne, Vendome, Villars,

1 *Horátius*] Lásd Horatius Cocles.

1 *Cátó*] Mivel Kisfaludy itt a hősiesség történelmi példáit, hadvezéreket és katonákat sorol fel, ezért feltehetően: Marcus Porcius Cato (Censorius), az idősebb (i. e. 234–149), római hadvezér, államférfi, író és történétíró.

1 *Alcibiades*] Alkibiádész (i. e. 450 k.–404), görög államférfi, szónok és hadvezér.

1 *Aristides*] Ariszteidész (i. e. 530–468), athéni államférfi, az „igazságos”. Az első perzsa háború során Marathónnál harcolt, de mivel Themisztoklészről eltérően gondolkodott a perzsák elleni védekezésről, ezért cserépszavazással tíz évre száműzték.

1–2 *Themistokles*] Themisztoklész (i. e. 524 k.–459), athéni államférfi és hadvezér. Harcolt Marathónnál, majd Ariszteidésszel szemben meggyőzte az athéniaikat, hogy haderejüket a flottaépítéssel fejlesszék. Később őt is száműzték. Ariszteidész és Themisztoklész története Plutarkhosz párhuzamos életrajzai nyomán népszerű irodalmi téma.

2 *Miltiades*] Miltiadész (i. e. 550 k.–489 k.) athéni hadvezér, államférfi. Hérodotosz nyomán a marathóni csata (i. e. 490) győzőjeként tartják számon.

2 *Leonidás*] I. Leónidasz (i. e. †480), spártai király és hadvezér, aki a második perzsa háború során a spártai erőket vezette a thermopülai csatában, ahol maga is elesett. Hőstette a katonai önfeláldozás toposzá vált példája.

2–3 *4dik Francia Henrik*] IV. Henrik, Navarra, majd Franciaország királya (ur. 1589–1610), hadvezér, akit katolikusként kereszteltek, de protestánsnak neveltek, s a hugenották oldalán vett részt a francia vallásháborúban. A nevéhez köthető a nantes-i ediktum (1598) életbe léptetése, amely garantálta a protestánsok szabadságait, véget vetve a vallásháborúknak.

3 *Gusztáv Adolf*] Gusztáv Adolf, svéd király (ur. 1611–1632), a harmincéves háború jeles hadvezére. Svédország alatt emelkedett vezető európai katonai hatalommá.

3 *Türenne*] Lásd Turenne.

3 *Vendome*] Louis-Joseph de Bourbon, duc de Vendôme (1654–1712), francia arisztokrata, XIV. Lajos hadvezére.

3 *Villars*] Claude Louis Hector de Villars (1653–1734), francia nemes, hadvezér, diplomata, Franciaország marsallja.

Eugénius, Tilly, Wallenstein, és sok más nagylelkű, nagy dolgokat véghez vitt Férjfiak, – mind éltek a Magyaroknál is: *Atila', Árpád', Botond', István', László', Lajos', Mátyás', Hunyady', Szilágyi', Bátor'y'*,

1 *Tilly*] Jean t'Serclaes de Tilly (1559–1632), a harmincéves háború során a Katolikus Liga vallon származású hadvezére.

1 *Wallenstein*] Albrecht Wenzel Eusebius von Wallenstein (1583–1634), cseh hadvezér és államférfi, a katolikus oldalon harcolt a harmincéves háborúban.

1–2 és sok más...Magyaroknál is] A Kisfaludy által, történeti kánon- és kultuszképző szándékkal összeállított, az előidőktől a kora újkorig terjedő nemesi-nemzeti vitézi hőskatalógusnak, mely egyaránt tartalmaz hadvezérként is sikeres uralkodókat és – részben hősi halált halt – hadvezéreket és katonákat több forrása is lehet. A felsorolás egésze ebben a formában más korabeli vagy korábbi munkában nem található meg, elemei azonban többek között Pethő Gergely, Heltai Gáspár és Batsányi János (Gasó István jezsuita 1745-ös *Bellica Hungarorum Fortitudo* c. művének 1785-ben megjelent szabad fordításában) magyar nyelvű történeti munkáiban is jelen voltak.

3 *Botond*] Botond (10. sz.) a magyar kalandozások egyik vezére, részt vett a Bizánci Birodalom elleni hadjáratokban. A krónikás hagyomány szerint a nevéhez köthető az ún. Botond-monda.

3 *István*] Lásd I. (Szent) István.

3 *László*] Lásd I. (Szent) László.

3 *Lajos*] Lásd I. (Nagy) Lajos.

3 *Mátyás*] Lásd Hunyadi Mátyás.

3 *Hunyady*] Lásd Hunyadi János.

3 *Szilágyi*] Lásd Szilágyi Mihály.

3 *Bátor'y*] Feltehetően: ecsedi Báthori István (1430–1493), erdélyi vajda, országbíró. Harcolt a kenyérmezei csatában, több hadjáratot vezetett a törökök ellen. Mátyás halála után II. Ulászló híve.

Kinizsy, *Bátor Opos*, *Magyar Balázs*, *Gereb*, *Jaksics*, *Kéry Balázs*, *Derecsenyi*, *Logody*, *Szondy*, *Zrinyi*, *Nádasdy Tamás*, és más nagy Magyaroknak dicső személyekben, kik annál nagyobbak valának, mennél többen voltak az Irígyek, kik a' Magyaroknak Virtussát kisebbítették, és mennél kevesebben azok, kik a' magyar nagy Lelkeknek tetteiket megénekelték, vagy megírták volna.

1 *Kinizsy*] Kinizsi Pál, magyar hadvezér, temesi ispán, a hagyomány szerint egy bihari molnár fia. Magyar Balázs alvezére, majd harcolt Kenyérmezőnél (1479), Mátyás megbízására a déli végek védelmét szervezte, halála után II. Ulászló híve. 1494-ben Szendrő ostrománál halt meg.

1 *Bátor Opos*] A 11. században élt, Salamon király híve, Nándorfehérvár ostrománál (1072) és a Béla-fiakkal vívott mogyoródi csatában (1074) tűntette ki magát.

1 *Magyar Balázs*] Magyar Balázs (†1490), magyar hadvezér, aki harcolt Hunyadi János és Mátyás alatt is, tetteiért nagy kiterjedésű birtokokat kapott.

1 *Gereb*] Geréb Péter (†1503. jún. 10. előtt), magyar nádor, aki részt vett Hunyadi Mátyás ausztriai hadjárataiban, majd annak halála után csatlakozott II. Ulászlóhoz.

1 *Jaksics*] Feltehetően: Jaksics Demeter / Dmitar Jakšić, szerb nemesi származású magyar hadvezér, apjával Istvánnal együtt szerbeket telepítettek Magyarországra a török ellen. Harcolt Hunyadi Mátyás hadjárataiban.

1 *Kéry Balázs*] Deák, solymosi várnagy a 15. sz. közepén. 1458-ban Szilágyi Mihály várparancsnok Krassó polgáraihoz küldte azzal az üzenettel, hogy Hunyadi Mátyást Budán királynak választották.

2 *Derecsenyi*] Derecsényi Imre / Emerik (Mirko) Derenčin, horvát-szlavón bán, 1493-ban megtámadott egy fosztogató török sereget, de maga és serege is elveszett a harcban.

2 *Logody*] Logodi Simon, albán, Szabács várának alkapitánya, aki a vár ostroma során, 1521. július 7-én esett el.

2 *Szondy*] Szondi György (?–1552), nem-nemesi származású végvári kapitány, aki katonáival együtt elesett Drégely várának védelmében.

2 *Zrinyi*] Zrínyi IV. Miklós / Nikola Šubić Zrinski gróf (1508–1566), horvát származású főúr, hadvezér, a „szigetvári hős”.

2 *Nádasdy Tamás*] Nádasdy I. Tamás báró (1498–1562), magyar főúr, országbíró, dunántúli várkapitány, horvát bán, nádor.

„Sírjokba dőltek sok jeles emberek
 Nevekkel egygyütt: mert csak Azok, kiket
 Megtisztelt a' Virtust-imádó
 Múzsza' dicső szava, nem halandók.”

Virág. 5

Ha a' Félvilágot megrázó, nemzeteket meghódító, országokat dúló
 erő 's hatalom Virtus egygy Királyban, ki volt nagyobb Atilánál, kiről
 Nádasdy Ferencz ezen csuda és Ijedelem-képet állíttá-fel:

„Pavete, Reges! Formidate Principes!
 Timete Regna! perhorrescite Populi!
 metuite Gentes! ingemiscite Urbes!
 trepida Munde!
 Ad novi, et nunquam hactenus visi
 Portenta Cometae.
 Ab oriente emergens, in occidentem vergit,
 nec prius cum sole velle videtur occidere,
 quam totum cum Marte circumeat horizontem.” 10 15

Ha nagy az a' Fejedelem, a' minthogy valóban nagy, a' ki bölcsessége,
 nagy elméje, bajnoki személyes Virtussa, magas lelke által egygy

7–8 kiról...állíttá-fel] Az ún. *Nádasdy-Mausoleum* Nádasdy Ferenc irányításával lett összeállítva és az ő költségen jelent meg először 1664-ben, Nürnbergben. Kisfaludy állításával szemben a szerzője feltehetően az itáliai jezsuita, Nicolaus Avancinus / Nicola Avancini (1611–1686).

8 Nádasdy Ferencz] gróf Nádasdy III. Ferenc (1623–1671) magyar főúr, országbíró, műgyűjtő

1–4 „Sírjokba...halandók.”] VIRÁG Benedek, „Gróf Festetits György Ő Nagyságának”, in VIRÁG 1799: 9–11, 10.

9–17 „Pavete...horizontem.”] „Királyok: reszkessetek; fejedelmek: rettegjete; Országok: aggódjatok; / népek: borzadjatok; Nemzetek: féljete; váro-
 rosok: nyögjete; S borzongj, / világ: mert egy új, soha nem látott üstökös
 rettenetes dolgokat hoz. / Keletről kél és nyugatra tart, s csak akkor nyug-
 szik le a nappal, / ha az egész földkerekséget bejárta Marssal.” *Mausoleum*
 1664: 28. (Atila).

Nemzetet a' nemzeti erőnek és hatalomnak legmagasabb pontyára emel más nemzetek felett, és a' tudományok, szépmesterségek által a' legfőbb emberi nemességre, – ki volt nagyobb Mátyás Királyunknál, kiről *Cortesi* méltán énekelhette:

- 5 „– *nullo Divi periturus in aevo*
Matthiae durabit honos; nec nominis unquam
Deficient monumenta sacri, venturaque quondam
Secula palmiferos delebunt nulla triumphos.”

4 *Cortesi*] Alexander Cortesi / Alessandro Tomasso Cortese (1464–1491), itáliai humanista, IV. Sixtus pápa (hiv. 1471–1484) titkára, aki – ahogyan azt Havas László tisztázta – 1487. augusztus 17. és 1488. áprilisa között I. (Hunyadi) Mátyás haditetteit panegyricust írt (*De laudibus bellicis Matthiae Corvini Hungariae Regis*). A dicsőítő költemény már a szerző életében megjelent nyomtatásban, a királynak egy díszesen illuminált kéziratos példányát juttatta el.

5–8 „–*nullo...triumphos.*”] *CORTESI* 1934: 1165–1168. sorok. „Az isteni Mátyás tisztelete örökkön / fennmarad, szent nevének / emléke sosem halványodik, békét hozó / diadaljait az eljövendő századok sem törlik el.” Cortesi költeménye Zsámboki János latin nyelvű Bonfini-kiadásával együtt hagyományozódott, megeshet, hogy Kisfaludy is közvetlenül innen szedte (*BONFINI* 1568: 866–890., az idézett rész: 890.), modern kiadása: *CORTESI* 1934: 1165–1168. sorok. Fessler Mátyás királyról szóló munkája második kötetének metszett címlapján egy ugyanezen részből vett rövidebb idézet szerepel mottóként (*FESSLER* 1793–1794: II; a későbbi kiadásokban is).

1–4 legmagasabb...énekelhette:] p. a.; V: ...által a' <Cultúra> legfőbb emberi... T₂: magas pontyára emel, és a' tudományok, szépmesterségek által azon legszebb emberi nemességre, melyet egyedül a' lelki, és erkölcsi Cultúra adhat, hát nagy volt valóban Mátyás Királyunk, és *Cortesi* méltán énekelhette Róla:

Ha a' Hazáért a' bizonyos halálba rohanni nagyszívűség, nagylelkűség, – Óh *Zrinyi! Leonidas! Kodrus! Regulus! Koriolánus!* nagyszívű, nagylelkű Hazafiak – örök dicsőség néktek! –

—

Nagy volt a' Magyar Nemzetnek hatalma, dicsősége, szerencséje, neve, míg élt a' nemzetben és annak királlyaiban az őstől örökségben hagyott bátor lélek, erős szív, a' félelmet és veszedelmet nem esmérő bajnoki Virtus, a' véráldozatot nem kímélő hazafiság; – míg meg volt a' Király és nemzet, az egyházi és világi, a' hatalmasb és szegényebb Rend között az Egygyesség, Igazság, a' Viszont szeretet és bizodalom; de minekutánna ezen, minden országnak, nemzetnek, és kormányzéseknek fenntartására szükséges erkölcsök Hazánkban kiveszének, és ellenkezőkre fajulának; – minekutánna a' Kincstár némelly gyenge Királyoknak helytelen adakozása, és többnyire az Egyháziakat gazdagító, félreértett Kereszténysége és viszszaadás ájtatossága által egészen kiürült, – olvastassanak bár meg ez eránt némelly Apátúrságoknak és Klostromoknak szerzőleveleik; – minekutánna némelly hívságos, és igazságtalan Királyok a' törvény szerint egyedül a' Vitéz érdemet illető jószágot, kénnyeknek szolgáló kedveltyeikre tékozlották, – minekutánna némelly rozlelkű Ispányok, a' millyenek valának Péter alatt

2 *Zrinyi*] Lásd Zrínyi IV. Miklós.

2 *Kodrus*] Kodrosz, i. e. 11. században élt mitikus athéni király, aki a hagyomány szerint feláldozta magát a városért.

2 *Regulus*] Marcus Atilius Regulus, a hagyomány szerint az i. e. 3. században élt római hadvezér és államférfi. Halálát követően már a rómaiak számára a honpolgári erény és a hősiesség egyik mintaképévé vált.

2 *Koriolánus*] Gnaeus Marcius Coriolanus, a hagyomány szerint az i. e. 5. században élt, feltehetően mitikus római hadvezér.

20 Péter] Orseolo Péter, magyar király (ur. 1038–1041, 1044–1046).

13–14 gyenge...gazdagító,] p. a.; T₂: Királyoknak helytelen adakozása,

Buda, Salamon alatt *Víd*, András alatt *Diénes*, Zsigmond alatt *Gara*, és mások alatt mások, kikémlélvén a' Fejedelmeknek gyengeségét, azokat a' jó hazafiak eránt erőszakos, törvénytelen cselekedetekre, igazságtalanságokra, kegyetlenségekre ingerlették; – minekutánna
 5 némelly Királyok attyokfijaival szüntelen visszázkodván, osztozkodván, a' nemzetnek erejét, hatalmát, és szívét is többfelé húzták, és néha egymás ellen fordították; – minekutánna némelly Zászlós Urak a' törvénytelenül, és erőszakosan elfoglaltt jószágok által elhatalmasodván a' szegényebb nemességet elnyomni, 's magokat a'
 10 Királyi Méltóság, és törvény ellen szegezni, sőt azokat megsérteni-is bátorzkodtak; – minekutánna némelly Árpád' véréből elfajultt Fejedelmek, megvetvén az igaz hazafiakat, a' főbb hivatalokat, jószágokat, és egyéb Királyi kegyelmeket jöttmentt Idegenekre pazarlották, hogy a' Magyar már szinte idegennek láttatott lenni önnön
 15 hazájában. „*Habet nempe*, (azt mondgya Palma) *id sibi proprium gens hungara*, (nem csak a' Magyaroknak, hanem minden nemzetnek természetes tulajdona ez a világ) *ut cum ipsa fide et amore in Princi-*

1 Buda] Buda / Budo, Péter király feltehetően német származású tanácsosa, az ország előkelői meggyilkolták, ezt követően a király a német uralkodóhoz menekült (1041).

1 Salamon] Magyar király (1063–1074).

1 Víd] Német származású bácsi ispán, Salamon király tanácsosa, elesett a mogyoródi csatában (1074).

1 András] Lásd II. András.

1 Diénes] Apod fia Dénes (?–1035 u.), tárnokmester, két alkalommal nádor, IV. Béla megvakíttatta.

1 Zsigmond] Lásd (Luxemburgi) Zsigmond.

1 Gara] Garai Miklós (?–1386), délvidéki főúr, macsói bán, nádor, lázadók gyilkolták meg.

246.15–247.2 „*Habet...ambiat;*”] KERESZTURY 1790: I, 90–91. Innen: PALMA 1785: I, 180. „Kétségkívül a magyar nemzetnek megvan az a sajátsága, hogy fejedelmei iránti szeretetéből és hűségéből bár senkinek sem enged, és nyereségnek tekinti, ha értük áldozhatja vérének és életét, viszonzásként azonban elvárja tőlük, hogy szeressék és becsüljék;”

16–17 (nem...világon)] p. a.; T₂: *dele*.

pes suos nulli concedat, pro eorum salute sanguinem et vitam profunderi in lucris ponat, vicissim ab eisdem diligi, amarique ambiat;” – minekutánna a’ világi nemesség elnyomorodván, ’s elkomorodván, ha véletlen háború ütött-ki, a’ hadvezérség a’ Püspökökre és Egyháziakra maradt: méltán kiálthatta Tamás Esperes a’ Tatárjárás 5 után: „*Heu! heu Domine Deus noster! – Quam multo melius infelices ii se suumque populum piis votis, intentisque precibus juvare poterant, sacris aedibus supplicando, quam materialibus armis accincti, in castris Laicalibus pernoctando.*” – Minekutánna, a’ mint ugyan Tamás Esperes, a’ Tatár pusztításban szemmelátott tanú írja, a’ Magyarok 10 a’ hosszas békességben elszokván a’ Katona kemény étlettől, henyélésre és testi gyönyörűségekre adták magokat: mert Magyarországnak termékenysége és bősége okot adott nekik a’ mértéktelen gyönyörűségekre; az Ifjúságnak minden dolga hajcsinosgatás és pipere vala; a’ férjfiúit öltözetet aszszonyira változtatták; jól ettek, ittak, vendégeskedtek, sokáig aluttak; verőfényes erdőkben, és 15 kies réteken, aszszonyaikkal egyetemben, élvén minden napjaikat, nem gondolkodhattak a’ hadról, fegyverről, kik szüntelen muláságokban, nem nyomos dolgokban forgottak; – szóval, minekutánna az elfajultt, részszerint maga, részszerint Királyainak vétke 20 altal megromlott magyar Nemzetben kihalt a’ régi, Hazáját, Királyságát, és Constitúcióját forrón szerető, és vérével védő nagy, erős, büszke

18 gondolkodhattak] *in marg.* -kod-

5 Tamás Esperes] Spalatói Tamás (1200 k.–1268) spatumi (ma: Split, Horvátország) főesperes, érsek, krónikás, két alkalommal magyarországi követ. *Historia Salonitanorum Pontificum atque Spalatensium* c. munkája a tatárjárás egyik hiteles kortárs forrása.

6–9 „*Heu...pernoctando.*”] KERESZTURY 1790: I, 95. Innen: *Historiae Salonitanae* Cap. XXXVII. „Haj, haj, Urunk Istenünk [!] [...] [B]oldogtalan nyomorultak, kegyes imáikkal, buzgó könyörgéseikkel, a szentegyházakban való esedezéseikkel mennyivel jobban segíthették volna magukat és népüket, mint igazi fegyvereket öltve, a világiak táborában való virrasztással[.]” (Csonka Ferenc ford.) SPALATÓI 2003: 56.

247.9–248.5 Minekutánna...lakhelyévé lön.] KERESZTURY 1790: I, 93–94. Innen: *Historia Salonitana* Cap. XXXVII.

- nemzeti lélek; a' szegény Haza 4dik Béla Király' idejében olly veszedelembé, és siralmas állapotra jutott, hogy a' Király földönfutóvá, a' nemzet az irgalmatlan halálnak, 's a' legsanyarúbb inségnek prédájává, a' téjjel-mezzel folyó ország vadon pusztává, és a' vadak' lakhelyévé lön. Olvassuk csak e' szörnyű szerencsétlenségét, és siralmát Hazánknak, mí, kárvallott Össeinknek most még boldog onokáji, és Káraikon tanúlván, gerjedgyünk-fel az utolsó cseppvértis hazafiúi örömmel ontandó Vitézségre. Imígy írja meg azt Tamás, Spalátumi Esperes, ki azon időben él és ír vala:
- 10 „1241ben, Béla, András Király' Fiának idejében, uralkodásának ötödik esztendejében, a' veszélyt-hordó Tatár nép Magyarország felé közelget vala. – Híre futamodván ezen veszedelemnek, a' Magyarok az egész dolgot csak hiú álomnak tarták, mert a' hosszas békességben elpuhultak, és elszoktak a' hadakozástól, fegyverfogatástól. De az okosabban gondolkodók, tartván a' vérengző nemzet' becsapásától, megindulának, és a' Királyt, és Herczegeket gyakor kérésekkel únszólák, hogy vennék elejét a' fenyegető veszedelemnek. – A' Király alig indúlt-meg kérésekre; utóbb csakugyan mégis öszveszedé Bárójit, Országa' Nagygyait, és a' magyar Seregeknek erejét. Eljőve Kálmán Herczeg, a' Királynak Testvére, minden erejével; eljővének a' magyar Főpapok is, gazdagságokhoz képest nagy Katonasereggel. Megjelentek Mátyás, Esztergomi, Ugrin, Kalocsai Érsekek, kiket követének sok Apátok, és Szerzetesek, mint juhok az áldozatra. Akkor kezdének valamennyen tanácskozni, de meg nem
- 25 egyegyezhethvén, sokáig semmit sem végzének. Némellyek ijedtekben megdermedvén, legjobbnak tarták, a' Tatároknak engedni, 's meg sem ütközni vélek. Némelly eszeveszett, meghitt kérkedők azt mondák, hogy az ellenség a' Magyaroknak látására is megfutamo-

1 4dik Béla Király] IV. Béla, magyar király (ur. 1235–1270).

20 Kálmán Herczeg] Kálmán herceg (1208–1241), IV. Béla öccse, Halics királya, Szlavónia hercege, a muhi csatában szerzett sebeibe halt bele.

22 Mátyás] Rátót nembeli Mátyás (1200 k.–1241), 1239-től esztergomi érsek.

22 Ugrin] Csák Ugrin / Ugron (?–1241), kalocsai érsek.

248.10–249.8 „1241ben...város vala.”] KERESZTURY 1790: I, 97–99. Innen: *Historiae Salonitanae* Cap. XXXVII.

dik, és így meg nem egygyezhetének. Mikoron ezek így kése-
meskednek, és haszontalan tanácskoznak, im' megjelenik véletlen
egy Hírmondó a' Királynál, 's bizonyosnak jelenti azt, hogy a' te-
mérdek Tatár nép már bejött az országba, 's mindég közelebb ér. El-
hagyván ekkor a' tanácskozást, a' Király, és az Ország' Nagygyai a' 5
hadhoz kezdének készülni, Seregeket gyűjtének, és ezek felett Vezé-
reket rendelének. – A' Tatárok Esztergomnál általkelvén a' Dunán,
Pest felé indúltanak, melly legnagyobb város vala.”

„Akkor a' Király egész seregével (mert a' Tatárok szántsándék-
kal visszavonák magokat) mintegy kergetvén a' futókat, a' Tiszá- 10
ig ment; mellyen ismét általkelvén a' Sajó vizéig ért. Az egész Ta-
tár Sereg a' Sajón túl táborozott: a' Magyarok, látván az ellenséget
megállapodni, a' Sajón innen telepedének-meg. Más napon a' Ta-
tárok megszalasztván a' folyó' mentét őrző Magyarokat, részsze-
rint a' hídon, részszerint a' vízen keresztül gázolva, általjövének; és 15
íme hajnalkor megjelent a' mezőket, elborító temérdek Tatárság.
A' megszalasztott magyar Örök a' táborba futván, alig tudák fellár-
mázni a' bátorságos álomban heverő Magyarokat. A' szomorú hírre
felébredvén végtére ezek, nem hogy, a' mint a' jelenvaló nagy ve-
szedelem kívánta, fegyvert ragadtak, lóra ültek, és az ellenségnek 20
elejbe mentek volna, hanem álmosan húzodozván, és magokat csí-
nosgatván, alig gondolkodtak az ütközetről. Kálmán Herczeg, Ugrin
Érsek, 's egy némelly Templárius Mester, kik, mint Vitéz férjfiak-
hoz illet, nem heverték mint a' többi, hanem az egész éjt ébren, és
fegyverben tölték, a' hírre csakugyan mégis legottan öszveszedék 25
magokat, és egy ék formába állított kis magyar csapattal az ellen-
ségbe rohanntak. Kis ideig nagy vitézséggel harczoltak; de a' sokkal

1 így] így <semmit>

17 Örök] *in marg.* Örök

22 Herczeg] *ante corr.* Király

23 Templárius Mester] A templomos lovagrend mestere, a muhi csatában
résztevő teljes kontingensük megsemmisült.

249.9–250.17 „Akkor a' Király...számtalan Magyarország.”] KERESZTURY 1790:
I, 99–101. Innen: *Historiae Salonitanae* Cap. XXXVII.

számosb Tatár Seregtől elnyomattván, 's közülök már sokan eles-
vén, ismét visszavonultak a' táborba. Itt Ugrin, ki nemes, nagy, és
szabad lelkű, állhatatos, bátor, vitéz hazafi vala, a' Királynak, és a' fő
Uraknak restségét, és félénkségét fenn szóval kezdé dorgálni, hogy
5 illy nyilvánvaló iszonyú veszedelemben magokat és hazájokat olly
álmosan veszni engednék. A' kik tehát készen valának, hozzájuk
adák magokat; de némelly megrémültek, mintegy megtébolyodva,
nem tudák, mit tegyenek, hová mennyenek. Most a' három Vitéz
Vezér újra kicsapott seregével. Ugrin olly vitéz hazafisággal dúlta a'
10 legsűrűbb ellenséges csoportokat, hogy a' Tatárok ötet, mint a' had-
nak halálszóró villámját, nagy kiáltással, és iszonyodással kerülték;
Kálmán, és a' Templárius hasonlóképpen nagy vérontást tevének
az ellenségben, de a' sokkal számosb Tatárságnak szüntelen újjuló
erejét a' meglankadt Magyarország tovább ki nem állhatván, vissza-
15 fordúla; a' megsebesedett Kálmán, és az Érsek alig érhettek feleik-
hez. A' Templárius a' csatában megöletett, és odaveszett számtalan
Magyarország."

„Azon napon, mintegy két órákor egyszerre kiterjeszkedik a' te-
mérdek Tatár sereg, és környülvén a' magyar tábort, azt részsze-
20 rínt nyilakkal lövöldözni, részszerint gyújtogatni kezdék. Ezt lát-
ván a' Magyarok, megrémülének, és annyira eszeket vesztek, hogy
sem szaladásról, sem közönséges ütközetről nem gondolkodhattak,
hanem tétova futkoztak, mint az öldöklő farkasoktól szorongatott
juhok az akolban. Szegény, nyomorúlt Magyarok! a' menekedhe-
25 téznek minden reményéből kifogyván, a' nyilaknak záporát már
nem is az ellentartott paizsokkal, hanem fordított hátokkal fogad-
ták, és rendre úgy hüllottak, mint a' megrázott fának gyümölcse
a' miként hullani szokott. Minekutánna az élethez már minden re-
ményesség el vala véve, a' Király és Herczeg odahagyván a' Hazának
30 Zászlójit, futásnak eredtek. Ekkor az elhagyatott Magyarország nyillal,
tűzzel, vassal emésztetvén már a' halálnak torkában látta magát, –

12 Templárius] Feltehetően: Rembald de Carumb templomos tartományi
mester.

250.18–251.8 „Azon napon...Szerzetes.”] KERESZTURY 1790: I, 101–104. In-
nen: *Historiae Salonitanae* Cap. XXXVII.

futni akart, de meg vala dermedve. Látván a' Tatárok, hogy a' meg-rémúlttek sem fegyvert fogni, sem az ellankadtak szaladni nem tudnak, el kezdék őket nyilazni, vágni, szúrni, hóhérolni, senkinek nem irgalmaztak. Jobbra, balra úgy hullottak a' Magyarok, mint őszszel a' falevél; halmokban heverték a' szegényeknek holt tetemeik; – 5 folyónként hömpölygött a' magyar vér; a' szerencsétlen haza vörös volt fíjainak kiontott vérétől. Ott veszett-el ama derék hazafi Ugrin, Mátyás, és sok Egyházi, és Szerzetes."

„Miként írjam le a' szörnyű kegyetlenséget, melyet naponként a' városokban, falúokban követének-el a' Tatárok? midőn az aszszonyokat, véneket, csecsemőket mezítelenre vetkeztetvén, hogy ruházattyok vérbe ne keveredne, egyegyenként hóhérolták. – A' Tatár aszszonyok felfegyverkezve, mint a' férjfiak, szintűgy gyilkoskodtak; ezek a' fogoly aszszonyokkal még kegyetlenebben bántak: mert ha kiket szebbeknek találtak náloknál, kiktől tatár férjeiket félthették, legottan megölték; vagy ha kiket a' szolgálatra alkalmasoknak gondoltak, elvágván előbb orrokat, és megszeldelvén arczájokat, szolgaságra vetették. A' fogoly gyermekeket magok elejbe parancsolván, rendbe ültették, és önnön porontyaik által öldöztették, nevetvén és megdicsérvén azt, a' ki fejeiket legjobban tudta elűtni. 10 Nem kímélték a' nő nemet, nem irgalmaztak a' vénnek, nem kegyelmeztek a' csecsemőnek. – Midőn a' szerzetesek' lakásaihoz értek, ezek egyházi szent ruhájokba öltözködve elejbe menének, és énekeikkel mintegy hódolást akarván jelenteni a' győzőknek, ajándékokat hoztak, hogy irgalmasságra gerjesztenék a' szörnyetegeket; de ezek sem el nem értvén, sem el nem fogadván semmit, egygyig lenyakazták őket. A klastromokat felgyújtották, a' templomokat megfertőztették, oltárokat lerontották, a' szent ereklyéket öszvetiporták, és a' szent öltözetekből ágyossaiknak ruhákat szabtak. A' zsákmánynak nem volt száma, nem volt mértéke: temérdek volt 15 az elvitt lovaknak, barmoknak, kincseknek sokasága; az elfogott, 's részszerint elvitt, részszerint felgyilkolt férjfiaknak, aszszonyoknak, leányoknak, gyermekeknek száma. – Elfutamodván e' szörnyű csapásnak híre, az egész Világ megrémúlt."

9–34 „Miként...megrémúlt.”] KERESZTURY 1790: I, 104–106. Innen: *Historiae Salonitanae* Cap. XXXVII.

„Béla Király kevesed magával, előbb Austriában minden Kincse-
itől embertelenül megfosztatván, és a' Tatároktól nyomban üldöz-
tetvén, a' Dalmáciai Szigetekbe bújdosott. –”

Két esztendeig maradtak a' Tatárok az országban, melyben a' fel-
5 ső egynehány Vármezyét, az Esztergomi várt, Fejérvárt, és a' Sz:
Mártoni Klastromot, úgymint, a' mely helyek jól védelmeztettek,
kivéven, minden elpusztúlt – vérbe, lángba, füstbe ment. A' gabo-
natermő földek, melyek ez idő alatt nem műveltethettek, elparlago-
sodtak; az országútakat fű nőtte bé; sem ember, sem marha nem
10 volt az országban. Azokat, kik a' Tatárok elől a' hegyekbe és erdők-
be bújdosak, az éhség, és a' vadak ölték-meg: mert a' farkasoknak,
és egyéb ragadozó vadaknak száma, Tamás' bizonyíttása szerint,
annyira szaporodott, hogy ezek a' házokba is berohanntak, sőt a'
fegyveres embereket is megtámadták. – E' volt siralmas következe-
15 se a' magyar Nemzet' megromlásának, elfajulásának, – a' nemzet
és Király, a' szegény, és hatalmas, az Egyháziak és Világiak között
elhatalmazott egyenetlenségeknek, és viszázkodásoknak.

—

Az országot még 4dik Béla, a' mennyire lehetett, helyre hozta.
Felépültek a' városok, csapatonként költözvén a' szomszéd tarto-
20 mányokból a' külömbféle nemzetbéli emberek a' megkevesedett
Magyarok közé; 's idővel a' magyar Nemzet két nagy Királya alatt,
kik, ammint fellyebb említém, első Lajos, és Corvínus Mátyás va-
lának, még nagyobb dicsőségre, névre, erőre, és hatalomra emelke-
dett, mint sem valaha volt. De Mátyásnak kora halála után, a' gyáva

6 úgymint] <kivéven> úgymint

5–6 Sz: Mártoni Klastromot] A györszentmártoni bencés monostor (pan-
nonhalmi apátság).

1–3 „Béla...bújdosott. –”] KERESZTURY 1790: I, 107. Innen: *Historiae Salo-
nitanae* Cap. XXXVII.

24 a' gyáva] p. a.; T₂: *dele*.

Ulászlónak szegény uralkodása alatt ismét elnyomorodott: a' nemzeteknek szokott veszedelmes nyavalyái, a' millyenek a' túnyaság, puhaság, hívság, gondatlanság, tékozlás, Irigység, gyűlölség, meghasonlás, egyenetlenség, viszszállkodás, törvénytelenység, nyomás, ragadozás, mellyek a' nemzeteket, polgári társaságokat és szerző-
 5 déseket, mint a' hagymáz az embertesteket, megszokták csikorni, és néha fel is oldozni, – ismét erőt vettek a' magyar Nemességen. A' Parasztok részszerint a' kegyetlen nyomattatás miatt kétségbe esvén, részszerint a' nemesség által rosz példákra ingereltetvén, fel-
 10 zendültek, és Dózsa György' vezérlése alatt száz ezernél többre ne-
 vekedvén számok, az országot pusztították, a' városokat gyújtogat-
 ták, rabolták, a' nemességet gyilkolták. Elszörnyedve, borzadozva
 kell olvasnunk ezen idő' történeteit, ezen úgy nevezett Kuruczok-
 nak szinte a' Tatárokét is fellyúlhaladó vérengzését: – Nem volt
 az az istentelenség, az a' hóhérlás, az a' fertelmes erőszak, a' mit
 15 az egyházi és világi Főrenden, a' nemességen, az Aszszonyokon és
 Szűzeken el nem követtek volna, míg a' temérdek gyilkolások, és
 Károk után ezen alávaló pór csorda a' felkeltt Nemességnek, és Zá-
 polya János Erdélyi Vajdának ereje és hatalma által le nem tiporta-
 tott. Egyedül a' vala az országnak szerencséje, hogy éppen akkoron
 20 külső ellenségtől, nevezetesen a' Törököktől, nem szorongattatott.

10 Dózsa György] Más néven: Székely György (1470 k.–1514), székely származású végvári katona, a Bakócz Tamás által meghirdetett keresztes hadjáratra gyülekező seregek, majd az 1514. évi parasztháború vezére. Szapolyai János kivégeztette.

13–14 Kuruczoknak] kuruc (itt): Dózsa keresztes vitéze. Kisfaludy korában még elfogadott volt az az azóta már a történeti etimológia által cáfolt Bél Mátyás óta hagyományozódó feltevés, hogy a szó a latin *crux* (keresztes), illetve *crucius* vagy *cruciatus* (keresztes) szavakra vezethető vissza és eredetileg Dózsa kereszteseire vonatkozott (TESz 1967–1976: II, 681.).

18–19 Zápolya János] Szapolyai János (1487–1540), erdélyi vajda, I. János néven magyar király (ur. 1526–1540).

8–20 A' Parasztok...tiportatott.] Vö. KERESZTURY 1790: I, 222–223.

1 szegény] p. a.; T₂: *dele*.

18 alávaló pór] p. a.; V: vérengző pór T₂: *dele*.

Egyébiránt Lajos és Mátyás dicső Királyaink által szerzett, és fegyverrel hódított Tartományi a' magyar Koronának, a' déli, napnyúgodti, és északi szomszédok által mind elfoglaltattak.

—

De a' szerencsétlenség csak halad, el nem marad vala: mert a'
5 magyar Nemzet nem hogy kigyógyúlt volna nyavalyáiból, hanem
naponként rosszszabbúl lön. Eggy nagy és erős lelkű, bölcs, vitéz Király a' Hazát megorvosolhatta volna, de Ulászlót az uralkodásban Lajos követte, még gyermekkorában, ki egyébiránt szelid, békes, eszes, 's mellette vitéz Királyt ígér vala magában a' Hazának, ha az
10 országban békességet, jól rendeltt Katonaságot, teli Kincstárt, és hazájokat szerető, magok közt megegygyező férjfiakat talált volna. De – másként volt; a' veszni indúlt hazában minden fel volt fordúlva: a' Korona' jószágai rosszszúl kormányoztattak; az elhatalmasodott Uzsorások erőszakoskodtak; a' rosszszúl gazdálkodó fiatal Király,
15 és az elnyomattatott Nemesség szükséggel, szegénységgel küszködtek; a' Korona' jószágai elzálogosítottak; a' fiatal Királyt könnyen elcsábító Főtisztviselők, félretévén a' Hazának szent ügyét, magoknak takartak; a' határvároknak helyrehozására rendeltt költségeket önnön hasznokra fordították a' magyar pénz meghamisítottat; –
20 nem volt Igazság az Országban; a' törvényeknek, és Bíráknak ereje 's hatalma megcsükkent; némelly öszveszövetkezett hatalmasok nyilván a' Király és a' törvények ellen szegezték magokat; ezeknek hatalmától tartván a' gyenge Király, és kedvezni akarván nekik, a' nemes Rendnek hátrátételével, minden tanácscsát csak velek tartá,
25 a' mi a' nemességet haragra és bosszúra lobbantá; a' Királynak udvarából a' régi törvényekkel és szokásokkal, sőt néha egymással is ellenkező parancsolatok jövének, a' Királynak nevével, de nem tudtával. – Szolimán Török Császár a' készületlen, és rosszszúl védelmezett határvárokat rendre elfoglalta. – Tartatott ugyan országgyűlés
30 igen is gyakorta, és tétettek jó rendelések a' Haza' védelmére, de semmi végre nem hajtatott. Sőt az ellenkedés, viszálykodás a' Na-

8 Lajos] II. (Jagelló) Lajos, magyar király (ur. 1516–1526).

28 Szolimán] I. Szülejmán, oszmán szultán (ur. 1520–1566).

gyok között, és az egész nemzetnek Kábúltsága naponként tovább ment.

Illy felfordultt állapotban volt a' Haza, midőn 1526dikban Szolimán három száz ezer fegyvereseivel Nándorfejérvárnál termett. A' magyar Kormányzék még csak most kezdett a' hadról, Katonáról, 5 és mind ennek szükségeiről gondolkodni, tanácskozni. Zápolya Erdélyben, Frangyepán, és Battyányi Horváthországban lévén, nem volt az egész Nemzetben, ezen hajdan olly vitéz nemzetben, kinek minden tagja vezér lehetett volna, eggy is a' Nagyok között, kire a' hadnak vezérlése bátran bízathatott volna. A' választás végre To- 10 moryra esett, ki néha napján Barát, most Kalocsai Érsek volt. De „*utinam* (úgymond Battyányi Ignác, Erdélyi Püspök) *Episcopi et Sacerdotes gentis nostrae gladio spirituali contenti, precibus potius, quam armis pugnassent! Caro nimis stetit nobis saepenumero praepos- 15 tera Ecclesiasticorum fortitudo!*” A' Király, a' Hazának ügyét szíven hordozván, három ezer fegyvereseivel lement Tolnára, azt vélvén, hogy a' Haza' védelmére szállított, és felkeltt Nemességet már készen ott fogja találni; de haj! olly kevesen voltak ott, hogy a' Törökök minden ellentállás nélkül Péterváradot, Eszéket megvévén, és a' Dráván általkelvén, egész Mohácsig jöttek. Ezt látván a' ma- 20

7 Frangyepán] gróf Frangepán Kristóf (†1527), horvát főúr, hadvezér, 1526-ban csak augusztus elején indult haza a speyeri birodalmi gyűlésből
7 Battyányi] Batthyány Ferenc (1497–1566), nagybirtokos, horvát bán, a mohácsi csatában a jobbszárny vezére.

10–11 Tomoryra] Tomori Pál (1475 k.–1526. augusztus 29.), birtokos nemesi származású kalocsai érsek, a magyar sereg fővezére a mohácsi csatában, melyben maga is elesett.

12 Battyányi Ignác] Gróf Batthyány Ignác (1741–1798), erdélyi püspök, történétíró.

255.3–256.26 Illy felfordultt...ezer Magyar.] Vö. KERESZTURY 1790: I, 262–264.

12–15 „*utinam...fortitudo!*”] KERESZTURY 1790: I, 95–96. a) lj. Innen: BATTYÁNYI 1785: 76. „Bárcsak a mi nemzetünk püspökei és papjai megelégedtek volna a lélek kardjával [Ef 6,17], és , inkább imádsággal, mint fegyverrel harcoltak volna! Gyakorta túlságosan sokba került nekünk az egyháziak hamarkodó bátorsága!”

gyar Zászlós Urak, némellyek 's legtöbbben úgy vélekedének, hogy az ütközetet mind addig tanácsosabb volna kerülni, míg Zápolya az Erdélyiekkel, Frangyepán, és Battyányi a' Horvátokkal, és egyéb segéd seregek Ausztriából, Morvából, és Csehországból meg nem érkeznének. De Tomory, noha maga megvallá, hogy csak huszonöt ezeren volnának a' Magyarok a' három száz ezer Török ellen, tüzesen sürgette az ütközetet, és biztatta a' Katonákat. A' Király az ő tanácscsával nem állhatott ellent. – Öszveütköznek tehát, a' Török' számával, a' Magyar Vitézségével haladván fellyúl az ellenfélt. Vég-
 5 re a' Törökök vagy a' magyar erőtől visszanyomattván, vagy talán inkább fortéllyal törbe csalni akarván a' neki dühödött Magyarokat, visszavonulnak. A' Király és az egész sereg nyomban, minden rend nélkül, követi őket, már előre örülvén a' győzelemnek; de egyszerre ketté válik a' Török sereg, és a' Magyarság a' már régen
 10 ahoz készültt rend ágyúk előtt talállya magát, mellyek egyszerre kikádván magokat, a' kik előttök valának, a' halálba ejték, seprék, dönték. Megháborodik, megretten a' Magyarság, és hanyathomlok szalad vissza táborába, de a' melly a' környűlszárnalló Törökök által már el vala foglalva. Itt még nagyobb lön a' vérontás. Most már
 20 jobbra balra, ki merre mehetett, arra futott; de többnyire mind vagy a' mocsárokba fúltak, vagy a' török pallos által vesztenek el. Lajos Király maga, midőn Pécs felé szaladna, *Cselye* helység mellett egy posványba hanyatlik lovával, és bele fúl. Elveszett itt az Esztergomi Érsek, maga Tomory, a' szerencsétlen Papvezér, és még öt Püspök;
 25 elvesztek az Országnak minden Zászlós Urai, mintegy öt száz Nemes, mindenestül huszonhárom ezer Magyar.

Szolimán onnan egyenesen Budára, az Ország' szívébe, vette útytyát, megis szállá, senki nem állhatván ellene. Onnan jobbra balra küldvén osztályonként Seregeit, a' Dunán innen, és túl lévő vár-
 30 megyéket mind hatalma alá hajtotta. Városokat, falúkat, lakosokat tűzzel vassal emésztette. Broderik Váci Püspök, és szemmellátott

22 *Cselye*] Csele, egykori falu Moháctól északra.

31 Broderik] Brodarics István (1470–1539), humanista történetíró, diplomata, pécsi, majd váci püspök. *De conflictu Hungarorum cum Solymano*

256.27–257.2 Szolimán onnan...fogságba vitettek.] Vö. KERESZTURY 1790: I, 264–265.

tanúnak bizonyíttása szerint, két száz ezer Magyarnál több veszett el, kik részszerint megölettetek, részszerint fogságba vitettek. Ez második, és olly nagy síralma Hazánknak, hogy ma is fáj minden igaz Magyarnak! –

„Lajos! boldogtalan Atyának magzattya, 5
Gonosz Tanácsosok’ példás áldozattya!
Te! Kinek csak neved’ szomorú hangzattya
Hazádnak bús szívét még ma is szaggattya:

Voltam táborodnak pusztá állásain,
A’ siető Duna’ suhogó partyain. – 10
Bús csendesség fekszik Atyáink’ hamvain,
’S bádgyadt szél lengedez sirjoknak hantyaain.

Harmatozó homály borúl a’ szemére,
Ha tekint az Útas ez’ iszonyú térre;
Epedő szívvel dül oszlopod’ Kövére, 15
Népünk’ ’s dicsőségünk’ temetőhelyére! –”

Bacsányi.

—

Turcarum imperatore ad Mohach historia verissima c. emlékirata a mohácsi csata kortárs forrása.

5–16 „Lajos!...temetőhelyére! –”] A vers először a kassai *Magyar Museum* II. kötete, első negyedének az élén jelent meg, lásd BATSÁNYI János, „Székes-Fejér-vári Professor Virág Benedek Úr’ Társunkhoz. Kassán, Karátson’ Havában, 1789.”, in DEBRECZENI 2004: I, 255–260, 257. A jegyzeteket lásd: DEBRECZENI 2004: II, 157–159. Vö. továbbá a szövegváltozatokat is feltűntető kritikai kiadásával: BATSÁNYI János, „Serkentő Választ Virág Benedekhez, 1789. (Székesfejervárra)”, in BATSÁNYI 1953–1967: I, 20–24, 22, a jegyzetek: 293–302. Kisfaludy nemcsak az ortográfiát módosította, de ahogyan arra széljegyzeteiben Batsányi maga is felhívta a figyelmet, Kisfaludy nem pontosan idézte a negyedik sort az ugyanis „Hazádnak bús szívét még ma is szaggattya:” helyett eredetileg úgy szólt, hogy „Hazádat még ma is könyre fakaszthattya!” (FENYŐ 1956: 356.). Az eltérés okaként két opció merülhet fel: vagy emlékezetből idézett Kisfaludy vagy tudatosan átírta a verset.

Jó a' Békesség az országban; a' legfőbb áldás, mellyel az Ég egy nemzetet boldogíthat: – a' Hazának műveltetése, gazdagsága, a' kereskedésnek dívattya, a' tudományoknak, szépmesterségeknek virágzása, a' kézműveknek tökéletesedése, a' Nemzetnek lelki, és erkölcsi csinosodása, a' késő Onokák' boldogságára célzó hasznos intézetek, törvények, alkotványok, – szóval a' Nemzetek' boldogsága, fénnye, a' békességnek gyümölcsei; – Vajha örökös békességben élhetnének a' Nemzetek a' Földön! De az emberi gyarlóság, az indulatok, ezen szélvészai az emberi nemnek, háborúkat támasztanak az egyes emberek között szintűgy, valamint egész nemzetek között; 's valamíg ez így lessz, mindaddig a' hosszas békesség, minden áldásai mellett, mellyeket az országokra hozni szokott, ártalmára van a' nemzeteknek: mert édes és drága gyümölcseiben olly férgek is teremnek, mellyek a' nemzetnek az önnön fenntartására legszükségesebb virtussait, a' nemzeti lelkességet, vitézséget lassanként és észrevétetlen megemészti: illyen férgek a' hívság, puhaság, Luxus, túnyaság, bátortalanság. – Ezek vesztegették meg hajdan, ezek dönték össze a' Perzsáknak, Görögöknek, Rómaiknak roppant birodalmait, és a' Félvilágnak törvényt szabott hatalmokat.

20 „Sok szomorú példák mondgyák: a' csendes időnek
Édessége hamar puhasságot szül, 's veszedelmet.
Így romlott meg ama' nagy Pénus is, a' ki negédes
Rómának több izromban megrázta hatalmát;
A' mikoron Priamus' megtúnyúlt udvara tánczol,
25 Tobzódik; mikoron Fejedelmei, Bajnoki vígan
Játszanak, és részínt heverésznek elázva, 's ledöntve

24 Priamus] Gör. Priamosz, Trója mitikus utolsó királya, fia Hektór, trójai herceg, a védősereg vezére. Itt és a továbbiakban Virág verse a trójai mondakör hagyományában szólal meg.

22 nagy Pénus] A. m. „nagy pun”, „nagy karthágói”, lásd Hannibál.
23 izromban] A. m. ízben, alkalommal, -szer.

258.20–259.4 „Sok szomorú...falára.”] VIRÁG Benedek, „A' Táborból megtért Hazafiakhoz. 1797.”, in VIRÁG 1799: 125–127, 126

*Serlegeik' közepett; részínt egymásra köszöntik
 A' nagy billikomot, bátran dőzsölnek, ijesztik
 Szóval az ellenség' seregét! felrakta vitézi
 Népét Akhilles Trójának büszke falára."*

Virág. 5

Ezek valának a' magyar nemzet' több rendbéli szerencsétlenségei-
 nek is mindég Kengyelfutóji. – A' magyar Nemzet' elfelejthetetlen
 Királynéjának, Annyának hosszú uralkodása alatt a' Békességnek
 minden áldásait érezte Hazánk; de tegyük szívünkre kezünket, és
 vallyuk meg azt is, hogy ezen idő alatt a' Magyar Nemességnek 10
 szinte két nemzése igen elpuhult, eltűnyült, elerőtlenedett, bár ha
 megcsinosodott is. Hányan vannak ezen szittyá eredetű nemesség-
 ben, kik egész életekben kardot nem forgattak, soha csak egy ve-
 rebet el nem ejtettek, midőn hajdan talán egy magyar Nemes sem
 találatott volna, a' ki néhány kezével elejtett Törökről, vagy más el- 15
 lenségről nem tudott volna gyermekeinek beszélni? – Szükséges
 tehát, hogy ezen háborús, kétséges időkben a' magyar Nemesség
 felkeljen, és vitéz Ősseinek dicső példája szerint fegyvert forgatni
 tanuljon. Hazájának, Királyának, és Constitútiójának szent védel-
 mére. Szükséges volna, hogy, valameddig a' közönséges Békesség 20
 helyre nem áll Európában, a' magyar Nemesség mindég fegyverben

2 *billikomot*] A. m. nagyobb serleg, ivókupa.

4 *Akhilles*] Gör. Akhilleusz, mitikus görög hős, visszaszorította a trójaiakat és párviadalban megölte vezérüket, Hektórt.

4 *Trójának*] Gör. Troia / Ilion, a görög mitológiában kulcsfontosságú város, ma: Truva (Törökország, Anatólia).

7 *Kengyelfutóji*] A. m. a hintón közlekedő úr, méltóság hintója előtt vagy ura lova mellett futó, díszesen öltözött szolga; szélesebb értelemben gyorsfutár (ÉrtSz: III, 828.); átvitt értelemben (itt): előzmény.

7–8 *elfelejthetetlen...Annyának*] Ti. Mária Teréziának.

12–13 *szittyá...nemességben*] A magyar nemesség középső és kora újkori azonosságtudatának fontos eredetmítosza volt, hogy a politikai nemzet a középkori hagyomány nyomán az őshazának tartott Szkítia harcias, szilaj és kemény népétől eredeztette magát és erkölceit, mely a nemesi közgondolkodásban – Kézait követve – Thuróczy, majd Werbőczy nyomán összeolvadt a hun-magyar rokonság tudatával.

állana, és gyakorolná magát, hogy kész lehetne minden esetre. Ha egy Nemzet a' többi felett egyszer igen elhatalmazott, mindég bizonytalan a' Békesség, valameddig az elhatalmazott erőt valamelly bal eset meg nem töri.

—

- 5   Úgy látszik, hogy a' magyar Nemzetet most egészen a' gazdálkodásnak, és Kereskedésnek lelke szállotta-meg. Tiz, tizenöt esztendőktől fogva szemlátomást tapasztaljuk magunk, tapasztalják a' Hazánkban megforduló Külföldiek, hogy igen nagy lépéseket ténénk előre mind a' kereskedésben, mind a' gazdálkodásban; hogy
- 10   mind a' magyar Nemesség, mind a' parasztság előbbi restségéből felelevenedvén, most jobban iparkodik, serénykedik, 's napról napra gyarapodván mind gazdasága, mind értéke, sokkal jobb állapotban vagyon, mint sem előbb vala. – Ott, hol ennekelőtte a' magára hagyatott, míveletlen Természet csak keveset adott a' birtokos-
- 15   nak, most az iparkodó, okoskodó, mesterkedő gazdálkodás két három annyit fordított. Áldott hazánknek természetvénnyei szerte járván Európát, minden felől pénzt hajtának az országba. Örvendhet valóban minden hazafi, ki nemzetét, és annak boldogságát szereti, hogy a' Magyar is oda jutott azon két kútfőhez, mellyből a' nemzetek',
- 20   országok' tehetsége, gazdagsága, szerencséje, ereje, hatalma eredni szokott: a' gazdálkodás ez, és a' kereskedés. Eleven példája ennek a' nem nagy, de gazdálkodása, 's főképpen kereskedése után leggazdagabb, 's legtehetősebb Ángoly nemzet, ki Európának minden nemzettyei közül mind eddig egyedül maga vala képes, az elhatalmazott
- 25   Francia erőnek és közönséges főuralkodásra törekedő Hatalomnak foganattal gátokat vetni. – A' magyar nemzetnek Gyéniussa nem annyira hajlandó a' kereskedésre, és Kalmárkodásra, mint a' gazdálkodásra: e' volt minden időben az ő legkedvesebb foglalatossága, legtermészetesebb élelme; a' mire őtet nem csak Gyéniussa, hanem
- 30   Hazájának bő, termékeny, áldott földgye, természetvénnyeinek különös becse, és a' mind ezekből áradni szokott haszon is édesgette. Minő foglalatosság, minő életmód is illene jobban egy olly úri, ne-

25 és közönséges...Hatalomnak] p. a.; T₂: *dele*.

mes, szabad nemzethez, a' milyen a' Magyar? – Szabad Úr lehetni a' magáiban, teremthetni, másokkal jót tehetni, több mint úri – fejedelmi dolog. „*Omnium rerum*, ugymond Cicero, *ex quibus aliquid exquiritur, nihil est agricultura melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius*.” – De mind ezek előtt szükséges, hogy egy 5 Nemzet, kivált a' Magyar, erős lelkű, bátor szívű, vitéz legyen, hogy Hazáját, melyben szabadon kereskedik, jószágát, melyben szabadon gazdálkodik, a' Constitútiót, mely őtet e' földön a' legszebb, legdicsőbb, legboldogabb emberi állapotba helyhezi, a' külső ellen-
ségek és hatalmak ellen megoltalmazhassa, és megtarthassa. Előbb 10 legyünk tehát Vitézek, mint sem gazdák; mert a' Vitézé az erő, hatalom, és uraság a' földön. A' Vitéznek szánt, vet, arat, és gyűjt a' gazda. Előbb legyünk Vitézek, hogy ne másnak, hanem magunknak gazdálkodgyunk, kereskedgyünk.

—

A' Hazának oltalma, védelme mellytől a' Nemzetnek léte, szabad- 15 sága, boldogsága, hatalma függ, kétségen kívül első, és legfőbb fi-gyelmet érdemel. Minthogy pedig a' Hazát és nemzetet egyedül a' bajnoki Virtus, a' hadi tudomány tarthatta-meg; az e' végre felál-líttandó Katona Oskola, a' *Ludovicea*. olly hazafiúi, olly szerencsés, olly szent, olly szükséges szerzemény volt, hogy az egész magyar 20

3 Cicero] Marcus Tullius Cicero (i. e. 106–43), római államférfi, ügyvéd, tudós. Politikai és erkölcsfilozófiai munkái kulcsfontosságúak a klasszikus republikánus hagyományban.

19 Katona Oskola, a' *Ludovicea*] A katonai Ludovika-akadémia (*Ludovicea*) megalapítását az 1808:7. tc. cikkelyezte be (CJH 1896–1901: VII, 390–407.). A törvény, elszakadva a rendi politika hagyományosan a múltra, illetve jelenre irányuló perspektívájától, amely az újoncmegajánlást, illetve az inszurrekció felajánlásának és szabályozásának a kereteit dominálta, kifejezetten a jövőre hivatkozott: „[m]időn a karok és rendek az ország védelmi ügyét tárgyalják vala, tanácskozásaitak nem csupán a jelen időre, hanem a jövőendő korra is kiterjesztették; s hogy fiaik és utódaik nem csak erővel,

3–5 „*Omnium...dignius*.”] Cic. *De Off.* I, 42. „De a keresetforrások közt nincs jobb, nincs szaporább, nincs kellemesebb, nincs szabad emberhez méltóbb a földművelésnél.” (Csengeri János fordítása), CICERO 1885: 57.

Nemzet méltán áldhattya jó Királyát, és Királynéját, Kik e' nagy Intézetet nem csak helyben hagyták, hanem felséges segedelmeikkel is ápolgatták; – áldhattya a' Magyarak szerencsését, és dicsőségét szíven hordozó, lelkes Nádorispányát, úgymint e' nagy hazafiúi Intézetnek hatalmas Előmozdítóját; – tisztelheti, dicsőítheti a' Haza nagyszívű fiját *Festetics Györgyöt*, már annyi szép, nagy, és hasznos intézetek' szerzőjét, ki, úgy szólván, ennek is kezdője vala; – áldhattya a' Haza minden fiai, kik az e' nagy célra rendelt Akademiát tehetségeik szerint segítették. A' jövőendő Nemzetség fogja ugyan e' nagy szerzeménynek hasznát még csak jobban érezni; de gyermekeink, véreink, – Magyarok lesznek azok is. Az atyáknak kell szerezni kezdeni, hogy a' gyermekek boldogok lehessenek; az atyáknak kell fákat ültetni, hogy gyermekének gyümölcsözzenek. – A' magyar Nemességet fejenként véve, mindegygyiket Katonává teszi Hazánknak Consitútiója. Hazafiúi Kívánság volna tehát az is, hogy ezen Katona-oskolában minden magyar Nemes Ifjú megfordulhasson, és ott magának annyi hadi tudományt szerezhetne, hogy midőn a' Hazának, Királynak, és Consitúciónak védelme karját Kívánnya, ne lenne egészen újjoncz a' hadi dolgokban.

—

20 Minden régi, és újabb, formáltt, nagy, hadakozó nemzetnek voltak és vannak hadi könyvei, olyanok, melyekben nem csak a' hadnak történetei általlýában adattnak elő, hanem a' hadnak minden

hanem annál hathatósbabban tudományyal is tudjanak hazáért, ősi alkotmányért és a felséges uralkodó házért harcolni”. Az intézményre már a diétán tekintélyes alapot gyűjtöttek össze, Mária Ludovika királyné pedig 50 000 forintos felajánlásán túl a váci egykori Theresianum-épületet is a célra ajándékozta. A vármegyékben is gyűjtés indult. Az intézmény de facto csak 1872-ben nyílt meg.

4 Nádorispányát] Habsburg József Antal főherceg, Magyarország nádora (hiv. 1795–1847), az inszurgens csapatok fővezére, Kisfaludy megbízója, majd felettese.

6 *Festetics Györgyöt*] Gróf Festetics György (1755–1819), Zala vármegyei műveltségpártoló arisztokrata. Kisfaludy mecénási tevékenysége miatt nagyra tartotta, megküldte neki röpirata egy magyar példányát is.

környülállásai, a' seregeknek, táboroknak fekvései, a' csatáknak, ütközeteknek Plánumai, a' hadakozó feleknek felosztásai, elrendelése, a' szerencsés, vagy bal történeteknek okai, a' hadvezéreknek fortélyai, a' külömbféle hadi szereknek így vagy amúgy, itt vagy amott jobb haszonvétele, az elkövetett, magok után kárt vonó hibák, 's több effélék is meg vannak írva. Egyedül a' magyar nemzet, melynek minden tagja Katona a' Constitútió szerint, szűkölködik az illy hasznos, katonát formáló könyvekben, – a' magyar nemzet, kinek háború, had, és vitézség minden története, egész Karaktere, ki leghadakozóbb nemzetnek tartatott eddig Európában. – Igen helyesen kívánhattuk, hogy ehez értő elmés Hazánkíjvai felforgatván a' magyar történeteket, háborúkat, kinyomozván a' kézírásokat, régi leveleket, illy hadi könyveket írnának. Lajos, Mátyás Királyainknak, és Hunyady Jánosnak nagy meggondolással, jó elrendeléssel, és többnyire szerencsés kimenetellel viselt hadaik elég bő, és fontos tárgyak volnának. – Helyes hazafiúi Kívánság volna még az is, hogy a' magyar Théatromban, melly némelly jó Hazafiaknak közbenjárások, de kívált lelkes Nádorispányunknak hatalmas párt-

13 Lajos] Lásd I. (Nagy) Lajos.

263.17–264.1 „a' magyar...felállíttathatott”] A 19. század elején az erősödő nyelvi-etnikakulturális nacionalizmus kulturális intézményépítési törekvéseinek keretei között a nemzeti színjátszás kérdése szorosan összekapcsolódott a magyar nyelv ügyével. Az 1807-es diétán foglalkoztak a magyar színház ügyével: a kérdést felvették a magyar nyelv előmozdítását célul tűző bizottság munkálataiba, de az alsótábla végül ezt a pontot kihagyta az elkészült javaslatból. A Széchenyi Ferenc által az országnak adományozott gyűjtemény apropóján a nádor a vármegyéket és más törvényhatóságokat önkéntes adakozásra szólította fel, melynek során egy részük összekapcsolta a múzeum és könyvtár ügyét a magyar színházzal. Az 1808-as országgyűlésen a sérelmek között, egy átfogóbb nemzeti kulturális intézményépítési program keretei között a katonai akadémia, a nemzeti múzeumra tett adományok, illetve a magyar nyelvű irodalom és tudományosság ügye mellett a nemzeti színjátszás kérdése is felmerült. A rendek célja, akik a színházban a nép számára az erkölcsök szelidítésének és nemesebb példák követésére való ösztönzés eszközt látták, az volt, hogy a nádort kérjék fel, hogy

263.16–264.2 Helyes...játszatnának.] p. a., p. megjegyzés: fortgesetzt [ti. folytatja a kihagyott részt követően az előző bekezdést] T₂: *dele*.

fogása által valahára csakugyan felállíthatott, eredeti magyar, 's főképpen vitéz Dramák játszatnának. Teli vagyon a' magyar História vitéz Eleinknek olly tetteikkel, mellyek az akkori világot méltó csudálásra, és tiszteletre ragadák, és a' mellyek a' mostani magyar
5 nemzetnek lelkét, szívét nagy dolgok' művelésére bűzdíthatnák, álltallyában a' nemzeti Karakterre felségesen munkálnának. Hazánk

6 nemzeti] *ante corr.* nemzetnek

pártfogolja az állandó magyar játékszín ügyét, illetve iktassák törvénybe az addigi felajánlásokat. A felső tábla válasza elutasító volt. A főrendek beleegyeztek, hogy a jövőbeli adományokat a színházra fordítsák, de az alsótáblán a rendek azt kívánták, hogy a korábban a színházra tett adományokat is ide sorolják, majd azt határozták, hogy maguk az ajánlók határozzanak arról, hogy a felajánlott összegből mennyit fordítsanak a múzeumra, illetve a színházra. Végül megszületett az 1808:8. tc. „a Nemzeti Múzeum felállításáról, és a magyar nyelv művelését előmozdító más intézkedésekről” (CJH 1896–1901: VII, 406–409.), mely utóbbiba a törvényalkotó szándéka szerint a színház is beleértendő volt. Ugyan ez a gyakorlatban még nem jelentett olyan *de jure* intézményalapítást sem, mint a *Ludovicea* esetében, ám Kisfaludy mégis ekként értelmezte. A nádor feltehetően azért húzatta ki a végleges szövegből a magyar színjátszással kapcsolatos részt, mert Kisfaludy a törvény meglehetősen általános és homályos megfogalmazását tendenciózusan túlértelmezte egy alapvetően egész más célokat szolgáló félhivatalos szövegben. A katonai akadémiához hasonlóan itt is évtizedek teltek el a törvény megszületésétől, illetve a gyűjtés megindulásától a megvalósulásig: az 1837-től működő Pesti Magyar Színház csak 1840-től került országos tulajdonba és lett Nemzeti Színház.

2 vitéz Dramák] Más néven: vitézi játékok. Magyarországon a 19. század első évtizedeiben népszerű drámatípus, amely a német lovagdrámákból (melyek minta példánya Johann Wolfgang von Goethe *Götz von Berlichingenje*) formálódott ki, de a lovagi tematikánál szélesebb típust jelentett Vö. KERÉNYI 1990: 117–121. Kisfaludy Sándor is számos ettől a műfajtól inspirált hazafias-nemzeti szellemű, magyar történelemből vett vitézi tárgyú drámát írt, melyek közül az első az 1816-ban megjelent (színpadon gyakorlatilag előadhatatlan) könyvdrámája, a *Hunyady János* volt. A rekurrens történeti téma drámai feldolgozására Kisfaludynak az inszurrekció során szerzett tapasztalatai is nagy hatást gyakoroltak.

elég termékeny a' nagy Tálatomokban; a' Magyartól minden kitemlik, csak Periklesek, Maecénások, Colbertek vannak kevesen Hazánkban Tehetőssei között! – Dicsőség Széchényi Ferencnek, ki a' nemzeti léleknek olly nagy és becses Kincstárt nyitott Hazánkban! – Dicsőség Marczibányinak, ki a' Hazának szent oltárahoz olly sok, 5 nagy, és szép áldozatokkal járúl! – Élni fog a' Jeleseknek lelke, neve, tette, onokáinknak szívében mindég, midőn a' Haszontalanoknak nyomorútt emberkesége már régen a' feledékenységnak néma homályába, és a' semmiség' lelketlen üregébe enyészett – mint egy here-méhnek dongása a' Levegőben.

10

—

1–3 a' Magyartól...között] Periklész, Maecenas és Colbert említésével Kisfaludy arra utal, hogy Magyarországon kevesen vannak a közcélú építkezések, a nemzeti irodalom és tudományosság pártfogói, támogatói.

2 Periklesek] Kisfaludy itt Periklészt mint a perzsa háborúkat követő athéni építkezési program (pl. Parthenón) legfőbb szorgalmazóját említi.

2 Maecénások] Gaius Cilnius Maecenas (i. e. 70 k.–8), római államférfi, Augustus császár barátja és tanácsadója, olyan költők mint Vergilius, Propertius és Horatius patronusa.

2 Colbertek] Jean-Baptiste Colbert (1619–1683), francia államférfi, gazdasági szakember, a merkantilizmus képviselője, kultúrapártoló. Több francia tudós társaságot (*académie*) is alapított. Kisfaludy ez utóbbi tevékenysége miatt hivatkozik rá.

3 Széchényi Ferencnek] gróf Széchényi Ferenc (1754–1820), magyar mágánás, II. József alatt rövid ideig kerületi királyi biztos, több vármegye adminisztrátora, később Somogy főispánja, a röpirat keletkezése idején Vas vármegye főispáni helyettese. Itt mint kultúrapártolót, a nemzeti múzeum és könyvtár alapítójaként említi Kisfaludy, aki a röpirat egy példányát is megküldte a főúrnak, valamint ígéretet tett a tisztázati kéziratnak a múzeum számára való átadásáról is. Ez, illetve a könyvtár számára is elküldött nyomtatvány példánya ma is megtalálható az OSZK gyűjteményében.

5 Marczibányinak] Marczibányi István (1752–1810), jómódú birtokos nemesség, Csanád vármegye alispánja, valóságos belső titkos tanácsos, mecénás, aki egymaga 50 000 forint adományt tett a Ludovika-akadémiára. Nincs nyoma annak, hogy Kisfaludy kapcsolatban állt volna vele, illetve, hogy a másik két műveltségpártoló főúrhoz (Széchényihez és Festeticshez) hasonlóan, hogy megküldte volna neki röpiratát.

A' Haza a' szegényebb sorsú Nemességet kímélni akarván csak gyalog szólíttá védelmére. De ha meggondoljuk Lajos, és Mátyás nagy és szerencsés Királyainknak hadakozása' módgyát, mely abban állott, hogy többnyire lovag seregeiket villám sebességgel az
5 ellenség' földgyére vitték, és azt elfoglalván, onnan éltek, eltávoztatván egyszer 's mind a' Hazától mind a' háborúkkal egygyütt járó veszedelmeket, mind a' háborúk által okoztatni szokott ínséget, szükségét; – ha meggondoljuk a' mostani idő' Taktikáját, melynek az látszik törvényne lenni, hogy a' hadat mennél sebesebben
10 folytassa, az ellenséget lovag seregeivel környül szárnyallya, és kerítettse, a' magános csapatokat elfogja, és magának a' lovasság által könnyebben és sebesebben eleséget szerezhessen, egyszer 's mind sebes mozgásai és fordulásai által az ellenséget megháborította, megzavarja, és főczéllyait fortélyos áltámadásai által eltitkolhassa, mely
15 Taktikának a' Francziák' részére hasznos és szerencsés következtéseit ezen sok esztendőig tartó háborúkban az egész Világ eléggé tapasztalhatta; – ha meggondoljuk, hogy a' Magyaroknak a' lovag hadakozás vele született kedves tulajdonsága; – ha meggondoljuk még azt is, hogy az új, és hadakozásban tapasztalatlan Katona mind-
20 ég bátrabb lovon, mint sem gyalog; hát nem ok nélkül kívánhatnánk, hogy noha felséges Királyunknak álló Hadában elég volna a' lovasság, a' magyar Nemesség mégis általlyában lovag kelhetne fel; hogy a' fortélyt fortéllyal, mesterséget mesterséggel, sebességet sebességgel viszontagolván, egyszer'smind természetes hajlandósá-
25 gának is kedvét töltvén, ne csak az ellenségnek Taktikáját tehetné foganatlanná, hanem Ősseinek vitéz példája szerint dicsőséggel győzhetne is. Az egész Világnak közönséges vallása az, hogy nincs jobb Katona a' magyar Huszárnál.

—

A' bölcs Kormányzónak fő gondgya, a' jó és okos Hazafinak
30 legforróbb kívánsága az legyen, hogy háború, és azt kísérni szokott alkalmatlanságok, veszedelmek, szerencsétlenségek, rablások, öldöklések a' Hazától mennél meszszebb távoztassanak. Jaj! annak

23 a' fortélyt] a' <fort[?]> fortélyt

az országnak, melybe az ellenség egyszer beüt; pusztulást, dúlást, inséget hágy minden nyomán maga után, bár legottan meggyőzetik is. Háromszor jaj annak az országnak, melyben az ellenség győz! – pedig mely aprólékos Környülállásoktól függ gyakorta egy ütközetnek szerencséje! – Jól általlátták ezt bölcs, és vitéz Eleink, és azoknak lelkes Vezérjeik, Királlyaik; azért ők, ha csak lehetett, mindig tüzes sebességgel az ellenség' földgyére rohannván, ott ütköztek-meg, ott győztek, – és jószágaik, feleségeik, gyermekeik bátorságban, békességben, bőségben voltak itthon. – Rossz hazafi, korcs Magyar tehát, sőt ellensége a' Hazának mind az, a' ki az ország' határán, példának okáért a' Lajtánál kívánná bevárni az ellenséget. Az olyan nem érdemel egyebet, hanem hogy korcs, nemtelen vére ott kiontassék, rossz, félénk, hitetlen, lelketlen szíve a' Lajta' iszapjába tiportassék, és becestelen személyét örök gyalázat, és átok érje! – Nem a' Lajtánál, hanem ha lehetne, a' Rajnánál kívánnya a' jó hazafi, a' régi Magyaroknak igaz vére találni, és megverni az ellenséget. Mihelyt tehát bizonyos lenne egyszer a' háború, magunk kívánnunk az ellenségnek elejbe menni, oly meszsze, a' mennyire lehet. Végső veszedelemben vagyon Hazánk és Constitúciónk, mi-helyt Királyunknak akármellyik szélső Tartománya az ellenség' hatalmába esik.

—

15–17 Nem...ellenséget.] Míg a Lajta a Magyar Királyság, addig a Felső-Rajna folyása 1805-ig (Vorarlberg Bajor Királysághoz csatolásáig) a Habsburg monarchia nyugati határfolyója volt. A törvény szerint (1808:2. tc.) az inszurrekciót mint honvédelmi intézményt csak akkor lehetett hadba szólítani, "ha oly ellenséges hatalom, melyet a rendes hadsereg nem birna föltartóztatni és nyilvánvaló betörés fenyegetné az országot". (CJH 1896–1901: VII, 376–377.) Kisfaludy itt tehát nemcsak a rendi álláspontnak mondott el-lent, de magának a törvénynek is, így nem véltlen, hogy a nádor kihúzatta a vonatkozó sorokat.

11–21 példának...esik.] p. a.; T₂: Kívánná bevárni az ellenséget. Nem ott, hanem mennél meszszebb az Országtól kívánnya a' jó Hazafi, a' régi Magyaroknak igaz vére találni, és megverni az ellenséget, akárki lenne is az. Mihelyt tehát bizonyos lenne egyszer a' háború, magunk kívánnunk az ellenségnek elejbe menni, oly meszsze, a' mennyire csak lehet.

Tí, szittyai, lelkes Ósseinknek hív maradéki, Atilának, Árpádnak igaz Onokáji! Magyar Nemesek, Atyámfiak, Testvéreim! – Mí, már közel ezer esztendők óta Európában legvitézebb, legnemesebb, legszabadabb, legboldogabb Nemzet! – Most míg Békességben élünk még, tekintsünk vissza a' közelebb múltt esztendőkre, és azokban történt dolgokra; – vessük figyelmünket arra, a' mi Európának napnyúgodti szegletében most történik, és itéllyünk a' kézzel tapogatható jövőndőről. – Ama' régi Gallusoknak maradéki, kik hajdan Rómát is megrázták, utóbb Nagy Károly alatt a' mi Hazánkknak is Uraivá levének, a' Franczia Nemzet, előbb a' köz rendből kilobbanván, 's önnön vére' ontása' közepett, szilaj vitézségre borzadván, utóbb egy mérész szívű, nagy és büszke lelkű, Sándor' és Atila' nyomdokit követő szerencsés férjfiú által új rendbe hozatott, és Fővezérlése alatt olly erőre és hatalomra kapott, hogy nincs Európában Nemzet, melyet meg nem szaggatott, meg nem zavart, meg nem

2 Atyámfiak, Testvéreim] Kisfaludy itt – a fogalmazvány (F) első címéhez (*A' Magyar Nemességhez Egy Magyar Nemes.*) hasonlóan – nyilvánvalóvá tette, hogy a röpirat névtelenségbe burkolózó szerzője a nemesség mint saját közössége tagjaként szólal meg.

8–9 Ama'...megrázták] Kisfaludy feltehetően arra utal, amikor Brennus, az ókori kelta törzs, a gall szenonok főnöke az alliai csatában (i. e. 390 k.) legyőzte a rómaiakat, majd nem sokkal később, a Capitolium kivételével elfoglalta és kifosztotta a várost is. A gallokat a korban bevett nemzeti eredetmítosz szerint a francia nép őseinek tartották.

9–10 utóbb...levének] Nagy Károly frank király (ur. 768–814), császár (ur. 800–814) uralkodása alatt, a Frank Birodalom keleti határain, Pannoniában a barbárokkal és pogányokkal (avarok) szemben határvédelmi funkcióval létrehozott őgrófságok.

12 Sándor] Lásd Nagy Sándor.

2 Mí] p. a.: M

3 közel ezer esztendő] P: ...közel esztendők...

3 Európában legvitézebb] T₂: ...Európában egygyik legvitézebb...

8–14 Ama' régi...kapott,] V: á. h.: ...<A'> Ezen közönséges, véres háborúnak <dúló> vése<, > annyit rontott, annyit döntött már... T₂: Ezen közönséges, véres háborúnak vése annyit dúlt, annyit rontott, annyit döntött már,...

8 Ama'] p. a.: A

nyomorított, meg nem tiprott, – nincsen Trónus, melyet vagy meg nem rázott, vagy fel nem forgatott, – nincsen Constitúció, melyet meg nem változtatott volna. Napnyúgodtról szinte napkeletig hatván, egyszer 's mind Délre 's északra kicsapván, mindent hatalma, vagy legalább akarattya alá hódított, kényszerített. – Valóban minden 5
 vitézi lelkű Magyarnek csudálni kell Napóleont; – minden büszke Magyarnek irigyleni kell a' Francziáknak vitéz tetteiket; – hah! sirnunk kellene, hogy, midőn a' Francziák a' Világnak uraivá lesznek, mi, Magyarok, kiket hajdan a' Világ szintén így csudált, túnyán, fejünket csóválljuk, és szinte alig hiszszük, a' mit hajdan dicső Eleink 10
 míveltek, és a' Francziák most mívelnek. Oh! mí, olly nagy, dicső, vitéz, világszerte híres Atyáknak, elfajúlt, puha, túnya, gyáva, lelketlen, szívetlen maradéki! – Mint midőn az erejét érző kevély Sas sereg felemelkedvén, és a' Levegőben kevélyen, magasan kerengvén, – mintegy uralkodva, Királykodva az egész vidék, és az egész 15
 tollas nép felett, szinte a' világozóság' forrásához, a' naphoz, törekedik; a' gyávabb, kissebb madár-sereg látván a' hatalmasokat fellengezni, megijedve rejtőzik az alacson bokrok közé, és ott fél 's retteg; ollyan volt a' magyar Nemesség néha napján – egy dicső, hatalmas Sassereg: – ha felkelt, lóra ült, és erős markában a' súlyos kard 20
 villogott, minden más nemzet félt, rettegett, és fészkeben megvonván magát, meghódolt a' Hatalmasnak, – és a' Magyar uralkodva, királykodva járt a' föld és nemzetek felett, mint a' fellengő Sas a' Levegőben. De most bő és termékeny hazánkban múltva, tombolva,

1 meg nem tiprott,] T₂: *dele.*

4 északra] T₂: Északra

4–13 mindent...maradéki!] V: á. h.: ...mindent ki, és felforgatott. Napról napra <j> közelebb ér hozzánk a' <háborúnak> fergetege, 's mi Magyarok, kiket hajdan a' Világ csudált, tunyán <, béké> nézzük ezt, fejünket csóválljuk és szinte alig hiszszük +már+, a' mit hajdan dicső Eleink míveltek... P: ...<Fejünket csóválljuk – és már majd alig hiszszük, a' mit hajdan dicső Eleink míveltek.>... T₂: ...mindent felforgatott. Napról napra közelebb ér hozzánk a' fergeteg, 's mi Magyarok, kiket hajdan a' Világ méltán csudált, túnyán néznénk ezt?...

13–14 Sas sereg] P: ...Sas Sassereg... T₂: ...Sassereg...

21 nemzet] T₂: ...Nemzet...

269.24–270.1 tombolva...csevegve,] T₂: ...tombolva, csevegve...

magunk között eleget csevegve, mint a' gyáva, haszontalan veréb-sereg az asztagok körül a' sövényen – félve, szájtátva nézzük, mint jár uralkodva, Királykodva a' Föld, és a' Nemzetek felett a' Francia Sassereg, – Haj, mi leve belőlünk! –

- 5 Ébredgyünk-fel hosszú álunkból! elevenedgyünk-fel lankadt kábaságunkból! – Eszmélkedgyünk-fel veszedelmes gondatlanságunkból! Borzadgyunk-fel gyáva tehetetlenségünkől! Emelkedgyünk-fel gyalázatos alacsonyágunkból! – Készüljünk-el minden esetre. Vízen, földön a' háborúnak veszedelmes tüze ég körülöt-
- 10 tünk; egyedül a' mi szerencsés Hazánk marada-meg mind eddig, annyi esztendőktől fogva, annyi nemzetnek vérengző csatái között, a' háborúknak iszonyú fergetegeitől környülvéve, a' boldog Békességben, – mint egy boldog sziget a' szélvész által felforgatott, háborgó, zajos tengerben. Napkelet, Napnyugodtt, Dél, Észak itta már
- 15 az embervért, melyet vagy a' Revolúciók' dühe, vagy a' harczoknak semmit nem kímélő csapásai ontottak. Nincs ország, melly vérpiac, nincs nemzet, melly véráldozat nem volt volna már. A' régi szokás, egy anyanyelv, hasonló embertermészet által öszvekött nemzetek elszaggatva, széjjel osztva, új határok és törvények közé
- 20 vannak szorítva, új koronák alá vannak nyomva. – A' sok százados Nemzetségbéli Fejedelmek, atyáik' Kormányzékéből levettelve, oszágról oszágra, nemzettől nemzethez bújdosnak, és keserű

1–2 veréb-sereg] T₂: ...Verébsereg...

2–4 a' sövényen...belőlünk!] V: á. h.: félve, szájtátva nézzük a' veszedelmet, <-> és P: ...szájtátva nézzük, <azt> ezt? –... T₂: ...a' sövényen – tünnyán, félve, szájtátva néznék azt, mint járnak más Nemzeteknek Vitézei uralkodva szélt-hoszszat a' földön? – Óh! nagy, dicső, vitéz, világszerte híres Atyáknak, ez a' mostan élő nemzetség – mí volnánk elfajúlt, puha, tünnya, gyáva, lelketlen...

5–8 Ébredgyünk-fel...alacsonyságunkból!] T₂: ...Ébredgyünk-fel! Elevenedgyünk-fel! Eszmélkedgyünk-fel! Borzadgyunk-fel! Emelkedgyünk-fel!...

12–13 Békességben] T₂: ...békességben...

14 Napnyugodtt] T₂: ...Napnyugodtt...

20 koronák] T₂: ...Koronák...

21 Nemzetségbéli] T₂: ...nemzetségbéli...

21 atyáik'] T₂: ...Atyáik'...

könnyekkel áztatott kegyelem-kenyeret esznek, midőn Ősseiknek palotáiban új emberek Királykodnak, kik csak nem régen esmeret-
 lenek lévén, egyszerre nagyra nővének a' kiontott embervérben. –
 A' nemzeteknek, Királyoknak Kincseik, fegyvereik; a' gazdáknak
 birtoka, több esztendei szorgalma, szerzeménnyé; a' Polgároknak 5
 veréjtékkal keresett vagyonya, a' Városoknak, egygyes házoknak
 szerencséje, – minden, vagy az ellenségnek zsákmánya, vagy ha-
 mú és füst leve a' háborúnak dúló tüze, vasa által; – szinte vele-
 jekig kiszíva, szinte bőrkig megnyúzva lévén a' Népek, községek,
 koldúlnak, vándorlanak – és rendre dőlnek az éhhalálba. – Megrá- 10
 zatott már több ízben az Austriai roppant Birodalom is: elszakadtak
 a' nagy testtől több Tartományok, – elszakadtak Királyi Attyoknak
 szívéből több Nemzetek is. Egyedül Hazánk marada-meg mindég a'
 boldog békében, egyedül a' magyar Nemzet marada-meg csendes-
 ségben, épségben. Becsapott ugyan már egyszer Hazánk' széleire is 15
 a' háborúnak ostora, és a' jobblelkű Magyar már nem ok nélkül félt-
 hette Ősseinek Constitútióját, arany szabadságát, készületlen lévén
 védelmére; de a' Nemzetek' Királyok' Ura pártját fogván a' Becsü-
 let' és Igazság' egyenes úttjáról soha el nem tántorodott Fejedel-
 münknek, pártját fogván a' magyar Nemzetnek, kinek Vitézsége 20
 annyi századok ólta az egész Kereszténységnek védelme, – az or-
 szágnak, melly annyi századok-ólta csatamező 's vérpiacz vala, a'
 Pozsonyi békességet szerzé. Megmutatta a' veszedelmet, hogy ta-
 núllyunk, és megokosodjunk.

15–18 Becsapott...védelmére] utalás az 1805-ös háborúra és inszurrekció-
 ra, lásd feljebb.

1 kegyelem] p. a.; T₂: *dele.*

1 -kenyeret] T₂: ...Kenyeret...

2 palotáiban] T₂: ...palotájiban...

2–3 kik...embervérben. –] p. a.; T₂: *dele.*

6 veréjtékkal] T₂: ...veréjtékkal...

6 házoknak] T₂: ...Házoknak...

9 Népek] T₂: ...népek...

11 roppant] T₂: ...roppant...

17–18 készületlen lévén védelmére] p. a.; T₂: *dele.*

20 Vitézsége] T₂: ...vitézsége...

23 békességet] T₂: ...Békességet...

- Tanúlhattunk eddig eleget; a' mindennapi történetek, a' meggyőzött Nemzeteknek hasonló sorsa, kézzel mutatták a' bizonyos jövőndőt. Szerencsések vagyunk, hogy más nemzeteknek kárán tanulhatunk. Úgy látszik, hogy tanultunk is, minthogy az Ország In-
- 5 surrectiót rendelt. Bölcsen tevé pedig azt, hogy a' személyes Insurrectiót rendelni jobbnak tartotta: mért méltán hiheti azt, hogy a' Hazának, Királynak, Constitúciónak védelme jobban szíven fekszik a' Nemesnek, ki Constitúciója által mindent bír Hazájában, a' mire egy ember csak vágyhat a' földön, és vele mindent elveszthet,
- 10 a' mi az embernek kívánatos, drága, dicsőséges, édes, szent lehet, – mint sem szíven fekehetné a' parasztnak, kinek mind egy, akár így, akár amúgy kormányoztasson, csak életét vonhassa, és szükségéit győzhesse. Alacsonyság, és gyalázat-is volna, szerencsénket, boldogságunkat Jobbágyainknak köszönnünk. Ha pedig, (a' mit a'
- 15 jó Isten, Atyáinknak kegyelmes Istene ne engedgyen megtörténni!) szerencsétlenek lennénk, legalább ne vonnyunk Onokáinknak átkát fejünkre, hogy Hazánk, és magunk sorsát nemtelenekre, hitetlenekre bízván, nem tettünk, a' mit tehettünk magunk, és maradékink' boldogságáért.
- 20 Nincs most arról szó, nincs arról kérdés – haj! valaha lehetett volna, míg a' Magyarnek szíve, és lelke nagy és bátor, mikor a' nem-

4 az Ország] *ante corr.* a <Kormány>

9 és vele] és <általa> vele

3 nemzeteknek] T₂: ...Nemzeteknek...

4–5 minthogy...rendelt] T₂: ...<az Ország> Insurrectió<t> rendeltetett...

6 mért] T₂: ...mert...

6 hiheti] T₂: ...hihette...

7 jobban szíven] T₂: ...leginkább szíven...

11–19 mint sem...boldogságáért.] p. a.; T₂: *dele.*

272.20–273.4 Nincs...Királyunknak] P: ...Nincs most arról szó, <nincs arról Kérdés>, hogy ezen háborús időknél Zavarjában, vagy az elhatalmazott erő megtróni, vagy <más akármilyen> a' háborúk által okozott, <károkat> +ain+ Kárainkat <egyébb> más akármely módokkal helyre hozni próbálnánk. Noha... T₂: ...Nincs most arról szó, hogy ezen háborús időnek zavarjában, vagy az elhatalmazott erő megtróni, vagy a' háborúk által okozott Kárainkat más akármely módokkal helyre hozni próbálnánk, noha jó Királyunknak...

zet erős, hatalmas, és vitéz vala még! – nincs arról kérdés, hogy a' Franczia nép' és Kormányshéknak egy szerencsés Bajnok' fővezérlése alatt illy nagyra nőtt Hatalmát, és dicsőségre vágyó telhetetlenségét megtörni próbálnánk. Noha jó Királyunknak népei' javáért tett annyi áldozattyaikat megboszszólni, Atyai szívetől elszakadt Tartományait visszakívánni elegendő, 's méltó és igaz oka, és még, kivált más Hatalmasságoknak hív segedelme mellett, elég ereje is volna; – de a' jó, jámbor, szelíd Atya nem kívánnia gyermekeinek szerencsáját a' hadnak bizonytalan kockájára vetni. Nincs arról szó, hogy mi támadgyuk meg az ellenséget; egyedül a' megtámadtatás esetére vagyunk Hazánk' védelmére szölylítettva. De ezen eset olly megválasztó idő volna Hazánkra nézve, melly vagy további életet, vagy bizonyos halált vonna maga után. –

Élet vagy halál; – dicsőség, vagy gyalázat; – Szabadság, vagy szolgaság; – boldogság, vagy nyomorúság; – Meny vagy Pokol a' földön? – ez a' nagy kérdés forog fenn, – Jól megfontoljuk Hazafiak! – Megfontolván pedig ezt, ki volna közöttünk az az alacson, elvetett, gyalázatos tag, a' ki életét, és mindenét inkább fel nem áldozná, mint sem hogy gyermekeinek, Onokáinak az Őstől maradt szabadságot, boldogságot, dicsőséget örökségül ne hagyhatná? –

5 Atyai szívetől] T₂: ...atyai Szívetől...

6 's méltó és] T₂: *dele*.

7 mellett, elég] T₂: ...mellett elég...

8–9 gyermekeinek] T₂: ...Alattvalóinak...

10–11 hogy mi...esetére] T₂: ...hogy mi lennénk a' megtámadók, egyedül a' megtámadtatás' esetére...

12–13 melly...után] T₂: ...melly Constitúciónknak vagy további életét, vagy bizonyos halálát vonná maga után...

13 életet] g. a.

14 halál;] T₂: ...halál,...

14 dicsőség, vagy] T₂: ...dicsőség vagy...

14 gyalázat;] T₂: ...gyalázat,...

14 Szabadság] T₂: ...szabadság...

15 szolgaság;] T₂: ...szolgaság,...

15 boldogság, vagy nyomorúság;] T₂: ...boldogság vagy nyomorúság,...

18 tag, a' ki életét, és] T₂: ...tag, ki életét és...

19 maradt] T₂: ...maradt...

ha bátor a' magyar Nemesség' egygyik felének el kellene is veszni, hogy a' másik fele megmaradhasson.

A' Haza, a' Király, és a' Constitútió elválaszthatatlan Egy: egygyiknek kell a' másikat tartani, ölelni, oltalmazni, hogy a' Kettőnek
5 lelke, a' Constitútió megállhasson. A' Király, Ki Hazánk' Trónussán ül, az elfelejtethetlen Teréziának Onokája, Virtussainak, és a' magyar Nemzethez való atyai Szívességének Örökösse, – ez a' *Titus*, Kinek szelídségét, Kegyességét, Egyenességét a' Külföld is megeméri és magasztallya; – és a' Ki azt tartya: „*Opes Principum Corda*
10 *Subditorum*.” és a' Ki gyakorta háborgatott Uralkodásának minden szerencsés, és szerencsétlen idejében ennek olly híven megfelelt;

5–6 A' Király...Onokája] Ti. I. Ferenc.

7 *Titus*] Titus Flavius Vespasianus, római császár (ur. 79–81). Többek között Júdeában is harcolt, majd apja társuralkodóvá tette. Trónra lépését követően kezdetben tartott tőle a nép, de később sikerült azt megnyernie magának, nevéhez számos építkezés köthető. Gondos, bőkezű és szelíd császárként halt meg. A nádor kihúzatta azt a két helyet, ahol Kisfaludy antikizáló összehasonlításban I. Ferencre Titusként utalt. A nádorhoz kapcsolódó – az érintett által szintén kihúzatott, a főherceget Hunyadi Mátyáshoz hasonlító – komparációk kontextusában a kézirat olyan tendenciát mutat, amelyben míg József főherceg alakja a Mátyással, mint ideális nemzeti királlyal való összehasonlításban egyértelműen nemzetiesedett, addig az I. Ferenc nagyságát a római históriából vett példán keresztül megvilágító amplifikáció némiképp távolította a Habsburg királyt a nemzettől.

9–10 „*Opes...Subditorum*.”] „A fejedelmek hatalma az alattvalók szíve.” Ahogyan arra széljegyzeteiben Batsányi János felhívta a figyelmet, ez nem I. Ferenc, hanem II. Lipót „*Symboluma*” (FENYŐ 1957: 356.). Lipót felvilágosodás hatását tükröző, az alattvalók és az uralkodó közötti köteléket hangsúlyozó jelmondatával szemben I. Ferencé: „*Lege et Fide*”, azaz „Törvénnel és hűséggel” volt.

5 lelke] T₂: ...Lelke...

6 Virtussainak,] T₂: *dele*.

7 atyai] p. a.; g. a.: aty. T₂: ...Királyi...

7 ez a' *Titus*,] T₂: *dele*.

7 *Titus*] p. a.

9 és a' Ki] T₂: ...Ki...

– Ki Uralkodásának minden napját a' jóságnak, és Kegyelemnek szelid míveivel jeleli; – ez a' Titus mindent tett; a' mi erejétől, és Hatalmától kitellett népeinek oltalmazására; – Miként kíméllé a' jó, és szerető Atya a' Néki kedves magyar Nemességet? – Miként kötö Ö Királyi sorsát szorosan öszve a' miénkkel, midőn a' múltt 5 Országgyűlésben az eloszló Haza' Attyaihoz, a' Vármegyék' Képviselőjéhez ímezt mondá: „Én Nemzetem, kedves magyar Népem! – Tí azt míveltétek, a' mi Östől nyertt Tulajdonotokhoz, Királytok eránt való hívségetekhez, becsületekhez illett. Egész Európa meg fogja látni, hogy Királytok annyira Egy Veletet, hogy sem Nékem, sem 10 Néktek semmi nem fekszik inkább szíveinken, mint régi Constitúciónknak minden erőnkig, utólsó csepp vérünkig való védelmezése. Egygyek voltunk, Egygyek vagyunk, Egygyek leszünk, valamig a' halál el nem választ Bennünket. Ezt érzi, ezt gondollya Királytok, Atyátok, ki mint fíjait szeret, és örökké szeretni fog Benneteket.” – 15 Most rajtunk a' sor: mi is tegyünk Hazánkért, Királyunkért, Cons-

5–7 midőn...mondá] 1808. november 5-én, a pozsonyi diéta végén I. Ferenc király által, a primási palotában, az ország rendjei előtt, a magyar udvari kancellár magyar nyelvű beszédét követően mondott latin szónoklat.

7–15 „Én...Benneteket.”] *Napló* 1808: 376–377, 377. Nem egyezik a hivatalos magyar fordítással.

2 jeleli...tett;] T₂: jeleli, – Ő, jó Királyunk mindent tett,
 2 ez a' Titus] p. a.
 2 mi erejétől, és] T₂: mi Erejétől és
 3 Hatalmától] g. a.: Hat
 3 oltalmazására; – Miként] T₂: ...oltalmazására. Miként...
 4 jó, és] T₂: jó és
 4 kedves] T₂: ...Kedves...
 6–7 Képviselőjéhez] T₂: ...Képviselőihez...
 7 magyar] T₂: ...Magyar...
 9 meg fogja] T₂: ...megfogja...
 10 Veletet] T₂: ...veletek...
 12 erőnkig] T₂: ...erőnkből...
 12 vérünkig] T₂: ...vérünkig...

titúciónkért, a' mi tőlünk kitellik, – a' mit dicső Őseink tettek az Ő idejekben, – a' mit a' Világ mindég csudál, és magasztal vala.

Királyunk mellett Hazánk' Kormánysházán egy olly Férjfiú áll kedves Nádorispányunk' lelkes Személyében, Kit egészen a' dicső, szerencsés emlékeztű Corvinus Mátyásnak lelke láttatik éleszteti; 5 Ki munkás életének minden napját nemzetünknek javára, szerencsésére, dicsőségére, – tüzelméjének minden gondolattját a' Hazának boldogságára, virágzására fordította, és nagy Szívének minden érzeménnyével a' magyar Nemzetet, kivált a' Nemességet öleli, és 10 ápolgattya. Hazafiúi hatalmas eszközlései által Ő, atyai Jóltevőnk, Királyi Barátunk, már majd tökéletre hozza azt, a' mit Mátyás, dicső Királyunk a' magyar Nemzet' boldogságára és dicsőségére hajdan olly szerencsésen kezdett, de a' mi részszerint a' nagy Embernek kora halála, részszerint a' halálát követő mostoha környűllások és 15 idők miatt félbe szakadott. Anyanyelvünknek Hazánkban virágzása, csinosodása, melly nélkül egy nemzet, melly nélkül Magyarok soha sem lehetnénk, a' nemzeti kultúrának előmenetele, a' nemzeti léleknek felemelkedése, a' nemzetnek boldogságára, dicsőségére, vitézségére célzó Intézetek, alkotványok, a' millyenek a' *Nemzeti*

276.19–277.1 *Nemzeti Múzeum*] Gróf Széchényi Ferenc 1802. november 25-én gyűjteményeit uralkodói jóváhagyással az országnak adományozta, megvetve ezzel egy nemzeti könyvtár és múzeum alapjait. Az adomány alapvetően könyvtári jellegű volt (bibliotéka, térképek, képek, kéziratok, címerek, illetve érmegyűjtemény). A „magyar országos Széchényi-könyvtárról” szóló 1807. évi 24. törvénycikk értelmében az ország karai és rendjei a király jóváhagyásával becikkelyezték az adományt, hogy „ezen jeles és utánzásra

1 kitellik, – a' mit] T₂: ...kitellik; a' mit...

3 Kormánysházán] P: ...kormánysházán... T₂: ...Kormányhán...

3–6 Férjfiú...Ki] T₂: ...Férjfiú áll, kedves Nádorispányunknak lelkes személyében, Ki...

9 Nemzetet...öleli] T₂: ...Nemzetet öleli...

10–15 Hazafiúi...szakadott.] T₂: *dele*.

16 nemzet] T₂: ...Nemzet...

16 nélkül] T₂: ...nélkül...

17 kultúrának] T₂: ...Kultúrának...

18 léleknek] T₂: ...Léleknek...

Muzeum, a' Katona-Oskola – mind az Ő nagy Hazafiságának, hatalmas eszközlésének, hathatós Pártfogásának örök hálákat érdemlő művei. – Ő, a' mi kedves Nádorispányunk, Hazánknek törvényes Főkapitánnya, Nemzetünknek, Constitúciónknak hatalmas, szíves Pártfogója, Védője, – Ő, a' ki Benne helyezett nemzeti, és hazafiúi bi- 5 zodal munknak minden időben, minden bajainkban, oly híven, oly szíves készséggel megfelelt, – Ő lessz a' mi Vezérünk, Tanácsadónk, Árpádunk! – Mit nem reménylhetünk az Ő nagy, erős, munkás, állandó Lelkétől, – az Ő jó, minket szerető Szívétől, – az Ő tüzes, magas, bölcs Elméjétől, – az Ő Kormányra termett Virtussaitól, és 10

méltó igyekezetnek [...] emléke az ország köztörvényeiben is fönmarad-jon”. Az újoncok mellett az inszurrekciót megajánló és szabályozó 1808. évi diéta 8. törvénycikke többek között és elsősorban „a Nemzeti Muzeum felállításáról” is rendelkezett. Miután a nádor a múzeum megalapításának terveit átküldte a vármegyéknek és azokat az ehhez szükséges pénzalap-hoz való hozzájárulásra szólította fel, hogy „a magyar nyelv művelése s a nemzeti irodalom és ipar ez intézmény által is előmozdittassék”, a rendek arra kérték az uralkodót, hogy „jóakaratóval és kegyelmével” támogassa és pártolja az intézményt, a nádort pedig, hogy intézkedjen a következő diétán egy tudományos társaság alapítására nézve, „egyszersmind pedig a magyar nyelv művelése előmozdításának egyéb eszközeit is szíven hordoz-ni méltóztassék”.

4 Főkapitánnya] Az 1808:2. tc. 17. §-ának értelmében nemesi felkelő csap-
atok főparancsnoka a nádor volt.

1 *Katona-Oskola* –] T₂: ...*Katona Oskola*, –...

1–2 mind...örök] P: ...mind az Ő <nagy Hazafiságának>, hat<h>almas...
T₂: ...mind az ő hatalmas Pártfogásának, és Királyunknál hathatós eszköz-
lésének örök...

4–5 Nemzetünknek...Védője] P: ...nemzetünknek <P>szíves Pártfogója...
T₂: ...nemzetünknek szíves Pártfogója...

6 minden...bajainkban] T₂: ...minden bajainkban, minden időben...

7 megfelelt,] T₂: ...megfelelt....

7–8 , Árpádunk] T₂: *dele*.

9 Lelkétől,] T₂: ...Lelkétől?...

9 az Ő tüzes] P: ...az Ő mély, tüzes... T₂: ...az Ő <mély> tüzes...

10 Kormányra termett] T₂: *dele*.

Talentomaitól? – Ő az, a' ki az összevgyűltt Vármegyék' Képviselő-
 jinek a' többi közt ímezt mondá: „Minekelőtte Tőletek egészen bu-
 csút vennék, szentül fogadom itt ezen Közöséges Gyűlekezet előtt,
 hogy, megemlékezvén jó Királyunknak Kegyelmes Kinyilatkoztatá-
 5 sáról, a' vezérlésemre bízott nemes Hadat, ha ezen új törvényünk'
 rendelete tellyesedésre jönne, egyedül Királyunknak, Hazánknek,
 és Ősi Constitúciónknak védelmére fordítottom, és inkább tulajdon
 személyemet, és életemet az ellenségnek feláldozom, mint sem hogy
 a' Királynak, és Országának ezen erős gyámjait a' nyilvanságos ve-
 10 szedelemnek kitegyem.” – Ő mondá ezt, 's mí méltán, bátran bízha-
 tunk felséges Barátunknak szavaiban, mert a' mit ígért, még mindég
 szentül megtartotta.

Rajta tehát, nemes Hazafiak! – Készüllyünk most, míg a' Békének
 csendes ideje engedi. Tartsa Isten a' Békességet! de ha a' büszke el-

1–2 Ő az...mondá] 1808. november 5-én, a pozsonyi diéta végén a nádor
 által az országházban, a főrendek palotájában összegyűlt rendek előtt, a
 dekrétum szentesítését és az országgyűlést berekesztését közlő királyi levél,
 majd a törvények felolvasását követően elmondott beszéd.

13–14 míg...engedi] Amikor Kisfaludy a röpirat javított tisztázatat (T₂) el-
 készítette, ugyan a vármegyék a nemesi felkelőiket különböző intenzitás-
 sal már elkezdték felállítani, de még béke volt. A háború 1809. április 10-én
 tört ki, amikor a császári-királyi csapatok átlépték az Innat. A nádori katonai
 iroda jegyzőkönyve szerint pedig Kisfaludy épp ezen a napon nyújtotta be
 a nyomtatott német változatot hivatalosan a nádornak. Egyfelől a röpirat
 ezen részei tulajdonképpen okafogyottá váltak, mert *de jure* már nem volt
 békeállapot. Másfelől viszont, a nemesi csapatokat csak április 27-én szőlí-
 totta a nádor a nyugati határookra, amikor a francia seregek már közvetlenül
 az országot fenyegették.

2–10 „Minekelőtte...kitegyem.”] *Napló* 1808: 381–387, 386. Nem egyezik a
 hivatalos magyar fordítással.

3 Közöséges Gyűlekezet] T₂: ...közöséges Gyűlekezet...

4–5 Kegyelmes Kinyilatkoztatásáról] P: ...Kegyes Kinyilatkoztatásáról...
 T₂: ...kegyelmes Kinyilatkoztatásáról...

5 nemes] P: Nemes

8–10 , és életemet...kitegyem] T₂: *dele.*

14 Békességet] T₂: ...békességet...

14 a' büszke] T₂: ...valamelly büszke...

lenségnek negédes Kénnye Hazánkat, és Constitúciónkat le akarná tapodni, – hát hadakozzunk. Készüllyünk Hazánk’ ’s Királyunk’ forró szeretetében, mint miként a’ fergeteg készül a’ nyárnak hevében: – Csoportozzunk öszve haragosan, mint a’ terhes, bús, komor fellegek a’ Levegőben; – ’s ha a’ háborúnak szélvészsze ordítva megindított bennünket, hát törjünk, szakadgyunk, rontsunk-ki dörögve, csattogva, villogva, – mint a’ menydörgő fergeteg, mint a’ zuhogó zápor, – és dúllyunk, öldököllyünk, sújtsunk villogó Kardgyainkal, mint a’ földet megrázó villám cikázó tűzeivel. – Ne engedgyük, hogy Mátyás’ Királyi Várának tornyain idegen zászlók lobogjanak; – hogy Árpád’ népe, vére idegen parancsolatoknak hajtson fejet! – Ha vétettek Atyáink, midőn a’ Tatár-csapást, ’s utóbb a’ Mohácsi veszedelmet vonták fejekre, vétkek még bocsánandó, mert nem látták annyival előre a’ veszedelmet. A’ Király, a’ Haza, és annak Ősi Constitúciója nem volt végső, soha meg nem orvosolható veszedelemben. De most sok esztendőök ölta fenyeget már a’ veszedelem; – a’ készülthez elég időnk vala. A’ veszedelem pedig most olly nagy, hogy Constitúciónk, és nemes létünk forog fenn, – Élet és halál lebeg felettünk a’ Sorsnak mérő serpenyében. A’ sok letapodott nemzet nyilván, sírva mutattya felforgatott Trónussát, Constit-

1 le akarná] <le akarná> le akarná

10 Mátyás’ Királyi Várának] A budai királyi palota. A Luxemburgi Zsigmond által kiépített gótikus budai palotát Hunyadi Mátyás reneszánsz stílusban részlegesen átépítette, modernizáltatta. A vár Kisfaludy által is ismert formáját Mária Terézia alatt nyerte el. Itt az ország metaforája.

2 hadakozzunk] T₂: ...harczollyunk...

2 Hazánk’ ’s Királyunk’] T₂: Hazánknak, és Királyunknak

3–4 hevében: – Csoportozzunk] T₂: ...hevében: Csoportozzunk...

14 veszedelmet.] T₂: ...veszedelmet:...

14 a’ Haza, és] T₂: ...a’ Haza és...

16–17 veszedelem;] T₂: ...veszedelem,...

17–18 most olly nagy] T₂: ...olly nagy most...

18 fenn,] T₂: ...fenn...

19 Sorsnak] T₂: sorsnak

20 nyilván, sírva mutattya] T₂: ...nyilván, sírva mutattya...

útióját, javait; – most már semmi ki nem menthetné túnyaságunkat, oktalanságunkat, Kicsinységünket Onokáink, és a' Világ előtt. – Készüllyünk tehát, és ha megtámadtatunk, – harczollyunk. A' Hazának, szabadságnak szeretete mindent meggyőz. Napóleon nagy
 5 és szerencsés hadvezér, – Katonái erős, bátor bajnokok; de itt, a' Hazájáért harczoló magyar Nemességnek Vitézségében akadgyon, és törjön-meg hadi szerencséje, – itt szaggattassék széjjel győzedelmeinek borostyánnya. Atyáink százszor nagyobb számú ellenséggel is szembe szállottak, és győzedelmeskedtek, mérges oroszlányokká
 10 válván még szelíd anyáink is fészkeiknek, és gyermekeiknek védelmében. 'S mi ne mívelnénk hasonlókat? – mi nem volnánk vitéz atyáinknak igaz fajzattyai? – mi nem volnánk becsületes, magyar, nemes Anyáknak igaz szülöttjei? – Az az, a' ki Hazájáért, Királlyáért, szabadságáért életét, véréát kész örömmel feláldozni; – Kóbor-
 15 lókkal, kiknek semmi hazájok nem volt, bújálkodott, elfajúltt Aszszonyoknak fattya mind az, a' ki azt nem cselekszi, és Szabadságunkat, Constitúciónkat fellyülélni kívánnya; – az, ha dicső Vitéz Eleink' szent csonttyai közé temettetik, ezek megrázkódnak, elfor-

1 javait;] T₂: ...javait,...

2 Kicsinységünket] T₂: ...kicsinységünket...

3 megtámadtatunk, – harczollyunk] T₂: ...megtámadtatunk – harczollyunk...

4–8 Napóleon...borostyánnya.] P: ...Itt a' <magyar> hazájáért... T₂: ...Itt a' hazájáért harczoló magyar Nemességnek vitézségében akadgyon, és törjön-meg hadi szerencséje, – itt szaggattassék széjjel borostyánnya minden ellenségnek, a' ki Királyunkat, és hazánkat megtámadgya....

4–6 Napóleon...Nemességnek] p. a.; T₂: *dele*.

8 Atyáink százszor] T₂: ...Atyáink magoknál százszor...

11 volnánk vitéz] T₂: ...volnánk <becsületes> vitéz...

12–13 becsületes, magyar, nemes] T₂: ...becsületes magyar nemes...

13 szülöttjei? – Az] ...szülöttjei? Az...

13 a' ki Hazájáért] T₂: ...a' ki kész Hazájáért...

14 kész] T₂: *dele*.

16–17 és Szabadságunkat, Constitúciónkat fellyülélni kívánnya] T₂: ...és Constitúciónkat, szabadságunkat fellyülélni Kívánnya...

280.17–281.1 az, ha dicső Vitéz Eleink' szent csonttyai közé temettetik, ezek megrázkódnak, elfordúlnak szégyennyekben;] p. a.; T₂: *dele*.

dúlnak székelyenyekben; – azt a' magyar Hazának szabad, nemes földgye, ha bele temettetik, okádgya-ki, mint nem tisztát! – 'S hát mi bennünk szakadna-el annyi századok-ólta máig nyúlott törvényeinknek aranylácza? – 'S hát mi volnánk azok az átkozottak, kik vétünk által Menyországunkat elvesztvén, gyermekeinknek a' sír-
 5 almas poklot hagynánk? – Mí nem leszünk azok; mí Constitúciónkkal egygyütt élünk, egygyütt halunk. – Rajta Hazafiak! Készüllyünk a' Békességben, és ha megtámadtatunk, – harczollyunk! –

„Hazánk' sorsa Hunyadyvá
 Tegyen minden egygyűnket!
 Áldgya Isten fegyverűnket –
 Vezérellyen bennűnket!” 10

Kisfaludy.

„Hallyátok? Tí! Óh! a' merre foly a' Duna, merre
 A' Tisza; merre zajos Drávának, merre csavargó
 Szávának haragot tájtékö habjai zúgnak: 15
 Tí! nagy atyáitokat követők! ti vérrel előntött
 Útra, 's halálra szokott Lelkek, hazabéli Vitézek!
 Nem lesztek jutalom nélkül, nem! kedves Anyátok,
 A' Haza, – nagy, szent Név! – köti már a' ritka dicsősség' 20
 Zöld bokrétáját fejetekre; hatalmatok által
 Él, 's élhet! legyetek hívek, mind nyájas időben,
 Mind mikor a' kétes hadnak zászlóji lobognak.”

Virág.

23 kétes] A. m. bizonytalan kimenetelű, veszéllyel fenyegető.

9–12 „Hazánk'...bennűnket!”] KISFALUDY Sándor, „Somló”, in KISFALUDY 1807b: 123–264, 148. (I. ének)

14–23 „Hallyátok?...lobognak”] VIRÁG Benedek, „A' Táborból megtért Hazafiakhoz. 1797.”, in VIRÁG 1799: 125–127, 126–127.

2 tisztát!] T₂: ...tisztát....

7 Rajta Hazafiak] T₂: ...Rajta tehát Hazafiak...

A'

Magyar Nemességhez

Eggy

Magyar Nemes.

A'
Magyar Nemességhez
Eggy
Magyar Nemes.

—

Néktek, erős Scythák' kedves Maradékai 'kikben 5
A' Haza hív fiait nagy örömmel láttya; kik élni,
'S halni Királyotokért még tudtok, atyáitok' áldott
Nyomdokikon járván, Néktek! –

Virág

Ha Magyarnek akarsz tarttatni: dicsőültt 10
Elődeidnek nyomdokait kövesd.

Virág.

harczhoz készüllyetek! Oh! ha ijeszthet;
'S rettenthet nevetek, mit nem fog tenni hatalmas 15
Karjaitokba szokott fegyvertek? – Rajta Vitézek!

5–8 Néktek...Néktek! –] VIRÁG Benedek, „A' Táborból megtértt Hazafiakhoz. 1797.”, in VIRÁG 1799: 125–127, 125.

10–11 Ha Magyarnek...kövesd.] VIRÁG Benedek, „Gróf Gvadányi József Lovas Generálisnak.”, in VIRÁG 1799: 73–74, 74.

13–15 harchoz...Vitézek!] VIRÁG Benedek, „Vitézeinkhez.”, in VIRÁG 1799: 119.

A' Magyar Nemzethez

Eggy

Magyar Hazafi.

—

C'est sur ces bords heureux

5 Qu'habite des humains la déesse éternelle,
L'ame des grands travaux, l'objet des nobles vœux,
Que tout mortel embrasse, ou désire, ou rappel-le,
Qui vit dans tous les coeurs, & dont le nom sacré
Dans les cours des tyrans est tout bas adoré, –
10 La Liberté! –

Voltaire.

Tausend Hände belebt ein Geist, in tausend Brüsten

Schlägt, von einem Gefühl glühend, ein einziges Herz,

Schlägt für das Vaterland, und glüht für der Ahnen Gesetze,

15 Hier auf dem theuren Grund ruht ihr verehrtes Gebein.

Schiller.

11 *Voltaire*] François-Marie Arouet, Voltaire (1694–1778), francia felvilágosult író, költő, történétíró és filozófus.

4–10 C'est...Liberté! –] VOLTAIRE [François-Marie Arouet], LXXVI. „L'Auteur arrivant dans sa terre près du lac de Geneve. Mars 1755.” [A szerző a Genfi-tó mellett fekvő birtokára érkezik], in VOLTAIRE 1800: 127. E kiadás Kisfaludy könyvtárában lásd OSZK Kiszf. 733. „Eme emberlakta boldog partokon / Lakik az örökkévaló istennő, / A nagyszerű vállalkozások lelke, a nemes vágyak tárgya, / Akit minden halandó magához ölel, kíván, vagy szólít, / Aki minden szívben ott lakozik, és kinek szent nevét / A zsarnokok udvaraiban oly kevésre becsülik, – / A Szabadság! –” (Lajtai László prózai fordítása). Kisfaludy mikor 1796 decemberében beszámolt katonáskodása során tett utazásairól Batsányinak, a Genfi-tó partján tett látogatásának élményét épp ezekkel a sorokkal fejezte ki. Vö. „Kisfaludy Sándor Batsányi Jánosnak, Klagenfurt, 1796. december 18.”, in KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 104–105.

L'état subsiste indépendamment de l'amour pour la patrie, de desir de la vraie gloire, du renoncement à soi-même, du sacrifice de ses plus chers intérêts, et de toutes ces vertus héroïques que nous trouvons dans les anciens, et dont nous avons seulement entendu parler.

5

Montesquieu

A'
Magyar Nemességhez
Eggy Magyar Nemes.

—

1.

- 5 Majd ezer esztendeje lessz már, hogy bátor lelkű, erős szívű, di-
cső Eleink, ez a' *Gens ingenua et libera*, a' mint őket a' bölcs Leo,
Görög Császár, nevezé, Ázsiai lakhelyeket szűknek, és soványnak
találván, felkerekedének, és Álmos Fejedelmektől vezéreltetvén, Eu-
rópába költözének; hól azután Árpád, nagy lelkű, vitéz, és bölcs Ve-
10 zérjek alatt Atila' Várát, és Európának legszebb, legtermékennyebb,
a' Természetnek minden kincsével, és javával legnagyobb mérték-
ben bővelkedő földgyét, a' téjjel, mézzel folyó Pannóniát elfoglalák,
és bátor lelkeket, erős szíveket, és a' Constitútiót, melyet a' Nem-
zet Fejedelmeivel szerzett, Unokáról Unokára hagyván, nekünk ál-
15 taladák. Midőn véreket egy edénybe ontván, a' nagy és erős Férj-
fiak, öszveesküvének, átkot mondanak azon elfajzandó maradeka-
ikra, azon Nemtelenekre, kik az annyi erővel, annyi vérrel szerzett
Házához és Constitútióhoz hívtelenek fogának lenni. Legyen ezen
átoknak foganattya örökön-örökké! – Ezen idő óta eliszonyodva
20 kell olvasnunk Hazánk' történeteiben, mennyi veszélyben, viszon-
tagságban, és szerencsétlenségben forgott legyen ez a' nem annyira
nagy, mint lelkes Nemzet; mennyit szorongatta azt a' Tatár, Tö-
rök, és minden szomszéd; miként szaggatták azt Önnön fiai is; –
hol az Irígyság, hol a' vetélkedés, hol az uralkodásra vágyás, hol a'

5 Majd ezer] Majd <majd> ezer

8 Fejedelmektől vezéreltetvén] *ante corr.* Fejedelmek vezérlete <alatt>

9 hól] *ante corr.* és

14 Unokáról] <maradékról> Unokáról

17 az] *in marg.* az

17 annyi] *in marg.* <az>

288.24–289.2 hól...elméjekben; –] *in marg.*

viszszavonás, hol a' külömbféle vallás, hol egyéb villongás gyújt-
ván a' kártékony tüzet szívekben, és elméjekben; – de úgy látszik,
hogy a' Nemzetek' Urának, ha bár súlyos csapásokkal büntette is,
még is különös gondviseléssel vezérlette, és intézte ügyét a' tulaj-
don Magyar Nemzetnek: mert minden bár melly szomorú véggel fe- 5
nyegető veszélye után; ez mindég új fénnel és dicsőséggel emelé
fel magát, és új erővel és hatalommal állott előbbi lábára. Olly nagy
veszedelem mindazáltal, mint a' mellyel a' Főhatalomra vágó, és
minden tettével oda törekedő, szerencsés Napóleon, ez a' Francziák
győzedelmes Atilája fenyegeti általlyában minden nemzetét, polgá- 10
ri alkotmányát, és Tronussát Európának, még soha sem függött a'
Magyar Haza, és annak olly rég fennálló, annyi vérrel oltalmazott
Constitútiója felett. – Most, midőn, Himfy után légyen mondva:

„Márs' mord dühe, a' mit ér, vág,
Bont, dönt, tör, ront, dúl, sújt, öl; 15
Vérben fetreng a' Félvilág –
Minden kidül helyéből:
Századokig büszkélkedett
Tartományok omlanak;
Örök létre törekedett 20
Alkotványok bomlanak.

—

Kel'tek ólta meg nem rendültt
Trónusok felfordúlnak,

1–2 gyújtván] <adván a' fegyvert> gyújtván

6 ez] *in marg.* ez

8 mellyel a'] *ante corr.* mellyel az

8 Főhatalomra] <egygyes> Főhatalomra

8 vágó] *ante corr.* vágódó

12 annyi] <és> annyi

16 Félvilág] *ante corr.* félvilág

13 Himfy] Kisfaludy Sándor írói álneve.

Évek-ólta felségben ült
 Főhatalmak elmúlnak. –
 Világ-ólta jót 's hasznót tett
 Törvények eltörlődnek;
 5 Kezdettyeket Istentől vett
 Kormányok kiűződnek.”

—

Ki nem tudgya, mi történt légyen Európának felében, szinte minden nemzettel, és Tartománnyal 15 esztendőknék majd minden nap más sorsot osztogató, veszedelmes, háborgó, és milliom embernek
 10 vérével fertőztetett elfolyttában? –

—

Ki az, a' kinek a' Pozsonyi Békesség előtt történtt dolgok még eleven emlékezetében nem volnának? – Midőn a' már annyi nemzetet felfaltt győzedelmes ellenség a' Hazának határán, sőt már benne vala, és a' Magyar, kinek hajdan még csak a' neve is ijedelem, és
 15 győzelem volt, készületlen, öszvetett kézzel, tűnyán, resten állott, mint a' megrémültt juhsereg a' farkas előtt. Sírt az igaz hazafi méltó haragjában, és mérgében, és átkozta az elfajultt, elpuhultt félénkeket, kik készebbek valának az ellenségnek fejet hajtani, mint sem ennyi ideig fenntartott szabadságnak' szívemelő édes érzésében
 20 tézül meghalni. – Csudálta Európa, hogy az a' Nemzet, a' melly az egész Kereszténységnek a' Török ellen hajdan bátyája vala, most, mintha nem is volna, csak annyira se mottsantt, hogy a' hírnek, egyébberránt igen is csacsogó szájában forgott volna. – Azért bölcs, és felette szükséges dolog volt az, hogy a' Törvénytéví, és kormány-
 25 zó Hatalom a' legközelebb múltt Őrszágygyűlésben, a' személyes Insurrectiót rendelte. Mert noha most Békességünk vagyon, a' környűllások még is olyanok, hogy a' háborútól mind addig, míg

9 és milliom] <...> és milliom
 20 Csudálta] <Azért,> Csudálta
 24 volt az, hogy] *in marg.* az
 27 mind] mind<eg>

Európában a' közönséges Békesség helyre nem áll, méltán tarthatunk. A' háborúra pedig a' Békességben készül az okos Kormány-
szék. Késő a' Kardot akkor köszörűlni, mikor már a' nyakunkban az
ellenség. Tekintsük körül magunkat: Királyunk' Birodalmait kivé-
vén, Egész Európában, a' vízen, és Földön a' háborúnak tüze ég. 5

2.

Az Insurrectió, kivált a' személyes, bölcs és okos rendelése volt di-
cső Eleinknek. Példája annak az, hogy a' maroknyi magyar nemzet
temérdek ellenségei ellen mindég győzött, és magát és Constitúció-
ját nem csak fenntartotta, hanem magát mindég tovább tovább ter- 10
jesztette is. Constitúciónknak lelke szerint, egygyenként véve, min-
den Magyar Nemes Katona. A' nemzetek' történetei bizonyítyák,
hogy csak az a' nemzet lehet erős, mellynek minden tagja, minden
időben kész Katona. A' becsületért, és zsoldért többnyire vagy szük-
ségből, vagy erőltetésből szolgáló Katonaság igen természetes okok- 15
ból sokkal hidegebb vérrel tekinti a' hazának védelmét, mint sem
az, a' ki jószágáért, Feleségéért, gyermekeiért, rokoniért, szóval *pro*
aris, et focis hadakozik. Mikor lehet az Emberszívben Enthuziazmus,
ha csak ilyenkor nem? – midőn a' leggyengébb, leggyávabb állat
is szinte oroszlánnyá válik fajzattyának és fészkenek védelmében. 20
A' mi derék Katonaságunknak megsértése nélkül legyen ez mond-
va, a' ki mindég eleget tett kötelességének, eleget és fényesen győ-
zött, ha pedig nem győzött, nem önnön alávalóságának, hanem vagy
a' mértéken felül lévő ellenséges erőnek, vagy más szerencsét-
len okoknak és bal eseteknek tulajdoníthatni. – Eleven példája a' 25
Nemzeti Enthuziazmus' hathatóságának a' Franczia nép, kinek a'

10 nem csak] *in marg.*

10–11 terjesztette is] *in marg.* is

11 Constitúciónknak] <Amillyen> Constitúciónknak

14 zsoldért] zsoldért <szolgáló>

15 Katonaság] Katonaság <sokkal>

20 és fészkenek] *in marg.*

25 és bal eseteknek] *in marg.*

25 Eleven] *ante corr.* A

26 Enthuziazmus'] *ante corr.* Enthuziazmusnak

26 kinek a'] *ante corr.* kinek m

Revolúcióban minden rendű tagja katonává válván, magát, és ővéit védelmezte, és a' kin Európának minden öszveszövetkezett Hatalma se tudott erőt venni. – Az egész Franczia Had nem volt egyéb, hanem egy Nemzeti Insurrectio, a' ki kevés idő alatt elpuhúltságából neki keményedvén, magát minden egygyik Világhódító Nagy Sándornak gondolta. Mi válhatik a' Magyar Nemes Insurrectióból, a' kinek egygyik felét vévén, fejenként úgy tekinthetjük, mint kimívelt lelkű, és elméjű bátor férjfiakat? – másík felét pedig, mint erős karú, bátor bajnokokat? – Egy ilyen sereg, ha azt Hazafiúság, Vitézség, és Egyesség lelkesíti, győzhetetlen.

3.

A' magyar Nemesség az ő jussaira, szabadságaira, és polgári állapottyára nézve a' legelső az esmért Világon. Fejenként úgy vehetjük a' Magyar Nemest, mint egy kis Királyt; a' törvényes, Koronás Magyar Királyt pedig a' legjelessebb Fejedelemnek tarthatjuk, mert méltán úgy tekinthetjük mint ezernyi ezer Királyoknak Királyát, és Fejedelmét. A' Magyar Constitútio egygyetlenegy a' maga nemében: a' ki annak lelkét igazán esméri, nem mondhat egyebet, hanem hogy az nagy szívű, szabad lelkű, dicső embereknek szerzeménnyé és hagyományya, melly az ő egyenes valóságában (a' ne talán becsúszott, s és szokásba jött törvénytelenéseket, és némelly visszaéléseket kivévén) szintén olly jól tévő, hasznos, és emberi a' szorgalmatos Jobbágnak, valamelly felséges, dicső, és boldogító az emberi szívvel, szelíd lélekkel bíró Uraságnak. – A' magyar Constitútio nagyszívűségen, nagylelkűségen, és Vitézségen épült; azért a' Magyar Koronás Király méltán, és tellyes jussal többet várhat az ő nagyszívű Nemességétől, mint sem egy más Fejedelem az

4 kevés] *ante corr.* kis

7 egygyik] *in marg.*

8 bátor] *in marg.*

15 Fejedelemnek] <Kir> Fejedelemnek

20 valóságában] valóságában <szint>

22 jól] *ante corr.* jó

22 tévő] *in marg.* tévő

23 valamelly] *ante corr.* vaj

ő szolgalelkű Alattvalóitól; de ugyan ezen okra nézve sokkal többel is tartozik a' magyar Nemes hazafi, törvény szerint az Őtet boldogított Hazájának, és Hazáját és Consitútióját védelmező Királyának. – A' melly Magyar Nemes Hazájáért, ennek Consitútiójáért, és törvényes Királyáért, a' ki szorosan egygy a' Consitútióval, nem kész 5 minden erejét, tehetségét, vérét, és életét feláldozni, midőn a' veszedelmes környülállások úgy hozzák magokkal, az nem érdemli meg az emberségnek legfőbb javát, a' nemesi szabadságot, – megérdemli azt, hogy az Amerikai Colóniákba küldetessék, és örökös rabszija, és rabmunkára kárhoztassék, hogy ott tanulja meg becsülni az el- 10 vesztett emberi boldogságot, mint a' letaszított Luczifer az elvesztett Menyországot Pokolban.

4.

Isten után a' Hazának szeretete, és szolgálattya az embernek legfőbb, és legszentebb kötelessége, melly annyiival könnyebb és éde- 15 sebb, minthogy legtermészetesebb hajlandóság is. A' gyermekkortól kezdődő megszokás-e kútfeje ennek, vagy az életadó helyhez való hála érzés, vagy akármelly természetes titkos vonszódás? – elég az, hogy a' jobb agyagból formáltt ember egész szívvel, lélekkel csügg hazáján, és születése' földgyén, nem csupán önnhaszonból – 20 nem csak a' gazdag és birtokos, mert hiszen ez is pénzzé teheti birtokát, és oda mehet, a' hová csapodár indulattyai ragadgyák, hanem még a' legszegényebb ember is. – A' Grönlandban, Sibériában született ember tétessék bár által Olasz Országának langyos, szelíd, termékeny, buja földgyére, szívszakadva fog viszszavágyyni kemény, 25

2 törvény] <az ő> törvény

7 környülállások] *ante corr.* környülállásokban

10 hogy ott] <és> hogy ott

14–15 legfőbb] <első> legfőbb

17 megszokás-e] megszokás-e <oka>

17 kútfeje] *in marg.*

20 születése'] *ante corr.* szül[...]

20 önnhaszonból] *ante corr.* a'

21 hiszen] hiszen <is>

25 viszszavágyyni] *in marg.* viszsza

durva, hideg, sovany, sivatag hazájába. Az Amerikai Kolóniákban született, sanyargatott, és valóban marha-sorsot viselő vad ember tétessék bár által testi lelki szabadságba, vagy az emberi örömnék', és gyönyörűségek' örvényébe, sírva, és ordítva fog vissza kívánni 5 kozni kínos hazájába. Sőt még a' vad és oktan állat is örökös hajlandósággal vagyon eredeti fészkéhez, bár mely nehezen tengesse is az azt.

Nescio qua natale solum dulcedine captos
 Ducit, et immemores non sinit esse sui.
 10 Quid melius Roma? Scythico quid littore pejus?
 Huc tamen ex illa barbarus urbe fugit.
 Cum bene sit clausae cavea Pandione natae;
 Nititur in silvas illa redire suas.
 Assuetos tauri saltus, assueta Leones
 15 (Nec feritas illos impedit) antra petunt.
 – Amor patriae ratione valentior omni.

Ovid.

Hát a' Magyar Nemes, ki Hazájának, Polgári alkotmányának annyi temérdek, e' napalatti Világban másutt sehol fel nem talál-
 20 tatható hasznaival, javaival, és boldogságával él, ne szeresse, és ne oltalmazza drága Hazáját, ne éllyen, hallyon-e egyedül annak? –

5.

A' magyar Nemest fejenként véve, mindenegygyiknek Őssei különös érdem, és többnyire hadi, katonai, bajnoki érdem által szereztek a' Nemességet, és úgy levének tagjaivá azon dicső társaságnak, melyet a' tudós *Kollár* következő szavakkal fest: „Ez az

10 pejus?] [utána a következő sorban:] <– Amo>
 18 ki Hazájának] <a'> ki Hazájának
 21 ne éllyen] <és> ne éllyen
 24 katonai] *ante corr.* ba

14–15 Assuetos...petunt.] *Ov. Pont. I, 3. 41–42.* „Vad bika és az oroszlán is megszokta az erdőt, / barlangjának örül, és a vadon neki jó,” (Kartal Zsuzsa fordítása), *OVIDIUS 1991: 16.*

a' mi országunknak, legnemesebb Rendgye, mellynek virtussával hajdan a' Magyarok, midőn tudniillik az országnak régi állapotja még az ő tellyes épségében volna, baráttyaikat csudálkozásra ragadák, ellenségeiket pedig ijedelemmel tölték. Ez az a' Királyi Bandérium, vagy a' Magyar Királynak királyi Háza, mellynek a' hadban a' megjelenésben elsőnek, a' kiállításban utolsónak kell vala lenni. Ez végre ama' jeles Nemesi Rend, melly a' Király' Udvarának nevezetett, melly először Szent István, utóbb második András Királyoktól külömbféle szabadságokkal ékesített fel, és erősített meg. Igen is megesmérte ezt Sz: István Király, és ugyan ezért nem csoda, hogy ezen Szolgájinak Rendgyét, mint Országának Védgyeit, a' gyámoltalanoknak Oltalmazóit, Ellenségeinek Megverőjit, Birodalmainak terjesztőit, úgy tekinté, és nevezé; mert ezeknek minden időben megbizonyított Virtussa által az Ország gyakorta végső veszélyétől mentetett meg, és megtartatott a' Királyi Korona. Semmi veszedelem, semmi bal eset őket el nem ijesztette, és ha néha az ellenség' ereje, és hatalma meghaladta is Vitézségeket, édes örömet meghaltak Királyokért, és Hazájokért, elannyira, hogy több ízben, mint a' Rómaiak Kannánál, az egész Nemesi Rend felkonczoltatott, és szinte egészen eltöröltetett. Bizonyosága ennek a' Tatárok' becsapása, Várna, és Mohács. Vagy ha néha a' Nemesség másként cselekedett, olvastassanak meg bár Krónikáink, mindég az sül ki, hogy a' Királyok Sz: Istvánnak bölcs Intéseitől, és tanácscsaitól,

1 országunknak, legnemesebb] *ante corr.* országunkban, <Király' szolgájinak>

1 virtussával] *ante corr.* virtussai <miátt>

3 tellyes] *in marg.*

6 elsőnek] első<k>nek

6 utolsónak] utolsó<k>nak

8 István] István<tól>

11 mint] *in marg.*

12–13 Birodalmainak] Birodalmainak <Öregbítettőit>

13 terjesztőit] *in marg.*

18 hogy] hogy <mikor>

19 Kannánál] *ante corr.* Cannaenál

22 meg] *in marg.*

mellyeket Fijának Imrének, és ez által minden Koronaörökösseinek
 ad vala, elállottak.” „Ezek legyenek, kedves Fiam (imígy szóll vala
 a’ Sz: Király a’ szent Herczeghez) néked Atyáid, és testvéreid. Ezek
 közül senkit szolgaságra ne vess, vagy szolgának ne nevezz. Ezek
 5 néked vitézkegyenek, ne szolgállyanak. Ezeknek mindegygyikén
 harag, kevélység, irigység nélkül, békével, alázattal, és szelídséggel
 uralkodgyál. Ha békességes léssz, akkor Királynak és Király’ fija-
 nak fogsz Kiáltatni, és szerettetni minden bajnokoktól: Ha haragos,
 léssz, vagy kevély, irigy, békétlen, és az Ispányok, és Herczegek fe-
 10 lé emeled fejedet; kétségen kívül a’ bajnokok’ ereje megcsorbittya
 a’ Királyi méltóságot, és idegeneknek fog által adatni a’ te Ország-
 god. Ezekről tartván, a’ Virtusnak pálczájával kormányozd életét
 Ispánnyaiddnak, hogy szereteted által megnyeretvén mindég Kirá-
 lyi Méltóságodhoz ragaszkodgyanak, hogy Uralkodásod mindenek-
 15 ben, mindenkoron békességes legyen.” Legyetek Vitézek Magyarok!
 hogy Nemessek lehessetek. Legyetek Vitézek Nemessek, hogy, meg
 érdemellyétek szerencséteket, és Össeitek’ érdemét meg ne gyalá-
 zátok.

6.

20 Királyainknak első, és második osztályában alig volt állandó Ka-
 tonaság a’ Hazában: Először Zsigmond, utóbb ’s leginkább Corvi-
 nus Mátyas uralkodása alatt jöve szokásba a’ szüntelen tartó hábo-
 rúk miatt az állandó, elejénte igen csekély számú Katonaság. Mind
 addig a’ felkelt Nemesség hadakozott, és miket nem tett? – Miket

1 Imrének] <Sz:> Imrének

2 Ezek] *ante corr.* Azok

4 szolgaságra] *ante corr.* szolgál<latra>

4 ne vess] ne <szoríts> [*in marg.*] vess

5 néked vitézkegyenek] néked <katonáskodgyanak> [*in marg.*] vitézke-
 gyenek

12 a’ Virtusnak] <minden> a’ Virtusnak

13 megnyeretvén] *in marg.* -et-

16–18 Legyetek... gyalázátok.] [sötétebb tintával utólag beírva]

17 szerencséteket] <a> szerencséteket

21 a’ Hazában] a<z>’ Hazában

21 utóbb] <s> utóbb

nem tett elejétől fogva, midőn annyi nemzeteken keresztül törvén magát, szinte Európának közepében a' legáldottabb földet erejével elfoglalta, és az Ötet környüllakó, és Ötet minden félről hatalmasan ostromló számos nemzetek ellen Hazáját megoltalmazta, és mái napig Constitútiójával egygyütt szerencsésen megtartotta, 5 –megtartotta mind a' mellett, hogy néha magok között is meg hasonlottak, és többfelé hajlottak a' Hazafiak, és ugyanakkor még is a' külső ellenségeken is győzedelmeskedtek, kik az egymástól elszakadtakat könnyebben elnyomhatni vélvén, rájuk ütöttek. Kivált ha az Arpád' Nemzetsége béli Királyaink alatt történt dolgok- 10 ról emlékezünk, el kell szörnyednünk, midőn látjuk, miként kellett legyen dicső Eleinknek a' külső és belső ellenséggel küszködve, vérpatakokat ontva, a' Hazát védelmezni, minthogy szinte mindenegyik Királynak halálával, hol az atyafi hercegek, hol a' zavarosban hasznót hajházó szomszéd Fejedelmek, néha valamennyen egy idő- 15 pontban, veszedelmes részeszakadásokat, és pártokat okoztak. Az ilyen veszedelmektől azólta mentt Hazánk, a' mióta nem a' többnyire sokfelé hajló, és pártokat támasztó Szabad választás, hanem az Örökség jussa teszi Királyink' fejébe a' Koronát.

7.

A' mit a' Magyar Nemesség a' legújabb időkben tett, midőn az elefelejthetetlen Mária Teréziának nem csak Magyar Országot, hanem egész nagy Birodalmát is megtartotta, annak élő bizonyágai az ősz

1 keresztül] keresztül <keresztül>

4 megoltalmazta] *in marg.* meg-

5 mái napig] mái napig <szerencsésen>

5 egygyütt] együtt <megtartotta>

6 meg] *in marg.*

6–7 hasonlottak] <többfelé> hasonlottak

7 és többfelé] *in marg.* és

7 a' Hazafiak] *in marg.*

10 ha az] *in marg.* az

17 mióta] mióta <a' Koronát>

19 jussa] juss<s>a

20 7.] *in marg.* [sötétebb tintával utólag mellé írva, szám bekarikázva:] 10

NB.

hazafiak, kik magok is jelen voltak, és részt vettek mind a' Vitéz-
 ségben, mind a' dicsőségben: A' hazafiúi öröme könnye gördül
 ki most is bádgyadt szemeikből, – a' Vitézségnek lángjába lobba-
 nik fel egész megaggott tetemek most is, – és büszke tekintet vet
 5 kiki szegen függő kardgyára, midőn vissza emlékezik az 1741dik
 esztendőre, melyben egész Europa csudálkozással, és az érdemnek
 tellyes megismérésével feltette a' Magyar Nemzetnek fejére az igaz
 Hazafiúságnak, Hadi legfőbb Virtusnak, a' nemzeti lelkességnek,
 és Vitézségnek, a' nemzetek' történeteiben örökké fennmaradandó,
 10 és zöldelleni semmi időben meg nem szűnendő borsotyán koszo-
 rúját. Ezen dicső történetnek, mely mind a' magyar Nemességre,
 mind annak Fejedelmére egyenlő fényt hozott, emlékeztét soha
 eleget meg nem újjíthattuk: Elköltöztvén 6dik Károly Császár, és
 Magyar Király az Örökkévalóságba, és Fimagzatot nem hagyván
 15 maga után, a' Magyar Nemzet, ismét vissza helyeztetett szabad
 Királyválasztásának sok századokig, változó szerencsével gyakor-
 lott Jussába; de hálákkal emlékezvén-meg a' jó és nagyszívű Nemzet
 a' Boldogútltnak jó téteménnyeiről, mintegy előre érezvén, hogy a'
 Világon legszebb, legkellemesb Aszszony, a' Földnek legjobb, leg-
 20 kegyesb Királynéja is léend, Mária Terézia Herczegaszszonyt nem
 csak Királyoknak választotta, hanem kimondhatatlan örömmel, és
 fényes pompával meg is koronázta, és a' Királyi Koronának jussát a'
 Leányágra is általadta. – De a' Nemzetnek öröm innepét, és a' gyen-

4 most is] *in marg.* is

4 büszke] *ante corr.* büszkén

5 kiki] *in marg.*

5 szegen] <a'> szegen

13 meg nem] *in marg.* meg

15 ismét] <hogya jó boldogúlt Fejedelmüknek> ismét

16 változó] <gya> változó

20 Királynéja is] *in marg.* is

20 Terézia] *ante corr.* Teréziát

21 választotta] *ante corr.* választották

22 fényes] *in marg.*

22 koronázta] *ante corr.* koronázták

23 általadta] *ante corr.* általadták

298.23–299.2 és a' gyenge...fenyegette,] *in marg.*

ge Királyi Aszszonyt az ő egész Házával egygyütt; minden Dicsősé-
 géből, nagyságából, és szerencséből kiforgató veszély fenyegette,
 csak hamar a' legveszedelmesebb háborúnak rémítő Fergetege kö-
 vette: mert a' Moszka, és Török Császárokon kívül, Európának szin-
 te minden Koronás Fejedelmei, ki irigység, ki a' meghalt Császár- 5
 nak Örökségéhez való atyafias jussa által ingereltetvén, már előre
 e' végre elkészített nagy erővel, és hatalommal feltámadának, és az
 Austriai Birodalomra minden felől rá ütének. Soha az Austriai Há-
 zat az ellenség nagyobb szorultságban nem találhatta volna: a' régi
 Katonák el valának eresztve, a' Kincstárok az előbbi háborúban ki- 10
 ürültek, a' Tartományok, mellyekből segítséget lehet vala várni, már
 el voltanak szerte foglalva. Egyedül Magyar Ország maradt [meg]
 a' minden baráttyaitól elhagyatott Királynénak, és egyedül a' Ma-
 gyar Nemzetbe is helyezé egygyetleneggy, és végső reménységét.
 – Országgyűlést hirdetett, a' hol megjelent Maga is személyesen. 'S 15
 Ott, azon Trónuson, mellyen hajdan Sz: István az ő tiszteletre méltó,
 jámbor, alázatos, komoly férjfiúságában, – Kálmán az ő mély,
 's előrelátó, bölcs eszével, megtörhetetlen Királyi erőben, és komor
 felségben, – a' Nagy Lajos az ő Földön, és tengeren meszszeható ha-
 talmas, erős, és vitéz Felségében – Mátyás az ő erős, bajnoki férjfiú- 20
 ságában, tüzes eszével, és lelkével, ellenségeiben ijedelmet terjesztő

1–2 minden Dicsőségéből, nagyságából, és szerencséből kiforgató] *in marg.*

2 és szerencséből] *emend.* és szerencséből

2 veszély] <rontó> veszély

5 irigység] irigység<ből>

6 jussa] *ante corr.* jussából

14–15 reménységét. – Országgyűlést] reménységét <Nyilván tapasztalta
 ekkor az austriai Ház melly drága Kincse a' Magyar Nemesség>. – Ország-
 gyűlést

16 Trónuson] *ante corr.* Trónusban

17 komoly] *in marg.*

17 férjfiúságában, –] férjfiúságában, – <a' Világtalan Béla az ő szánakodást
 gerjesztő jó atyaiságában,>

17–19 Kálmán...felségben,] *in marg.*

19 a' Nagy] *in marg.*

19 Földön] <száraz> Földön

emberi, és Királyi tehetségében ülnek vala, – Ott, azon Trónuson
 most szebb és gyengébb Nemének, az Egektől a' tékozláson túl ál-
 dott, Kellemeivel, és Kegyeivel, – az Ifjúságnak mosolygó hajnalá-
 ban – a' szépségnek legfőbb, leglelkeseb, menybe ragadó alakjában
 5 – aranyidők' reményeivel sugárzó Kegyes, és szelíd tekintettel –
 's minthogy a' csecsemő Józsefet ölében tartá, az anyai érzemé-
 nek édes, de most megkeserített gyöngyörűségében, – leereszkedő,
 's mindent egyedül boldogítani akaró kegyes Felsőben, Terézia, a'
 Magyaroknak Koronás, fiatal, szép Királynéja ül, és mennyei, né-
 10 ha mégis füldoklo szavakkal könnyekben úszkáló szemekkel, tud-
 tokra adgya Veszedelmét az öszvegyűltt Vármegyéknek. Ekkor az
 Országnak minden Rendgye, az esztendő' terhétől megaggott ősz
 szintűgy mint az életerőtől pattogó Fialat elragadtatva, és hazafiúi
 lángba lobbanva, mintegy villámtól megcsapva, Valamennyen Kar-
 15 dot rántanak, 's azt kiáltják: „Életünket 's vérünket Királyunkért, és
 Hazánkért!” Megrendeltetett az Insurrectió, és sebessen, mint széj-
 jel kapó tűz, nem csak Pozsony' Városa, hanem az egész Ország Ka-
 tonává lön. Ekkor tapasztalta az Austriai Ház, melly drága Kincse
 a' Magyar Királynak a' Nemesség. – Rá ütöttek a' Magyarok a' sok
 20 ellenségre, és megverték; – és megtartották Kedves Királyoknak,
 nem csak a' magok' Hazáját, hanem az egész Császári nagy Biro-
 dalmat. A' megfutamodott ellenség még a' Rajnán túl is félve tekin-
 tett vissza a' Magyarokra. Ott, a' hol most a' győzedelmes Franczia
 Katona jár a' Német birodalomban, mái napon is félelem és dicséret
 25 közt emlegeti a' vén ember a' Magyaroknak Vitézségét.

2 szebb] <a'> szebb

2–3 áldott] <ajándékozott> [in marg.] áldott

6 a' csecsemő] in marg. a'

7 most megkeserített] <háborgatott> [in marg.] most megkeserített

8 Terézia] <M> Terézia

10 füldoklo] <sok sírás [?] által megtört> [in marg.] füldoklo

10 szavakkal] ante corr. szavakkal

10 könnyekben úszkáló szemekkel,] in marg.

13 elragadtatva,] utána jelölés: t) [?]

13 elragadtatva] ante corr. elragadtatván

23 Ott] ante corr. A [?]

Első Lajos Királyunknak, kit világszerte híres tetteiért a' Historia méltán Nagynak nevez, szerencsés Uralkodása alatt a' Magyar Nemzet volt leghatalmasb, leghíresb, a' Magyar Birodalom volt legfényesb, legnagyobb egész Európában. Nem ok nélkül emeli-fel lelkünket a' Nemzeti Büszkeség, ha Hazánknek, és nemzetünknek ezen szerencsés Epokájába vissza képzeljük magunkat. Lajos Királyunk a' Föld és Tenger Urának neveztetett, mert Ereje, és Hatalma elhatott a' tengerekre-is. – Nem találom szükségesnek, hogy ezen dicső Királyunknak, és vezérleése alatt a' Magyar Nemességnek, számtalan országokon, és Nemzeteken vett fényes győzelmeket előhozzam; tudva vannak azok az egész Világ előtt; de jónak találom, hogy ezen nagy Királyunk' alatt virágzott állapotját a' vitéz Rendnek, és a' szokásban, és gyakorlásban volt hadakozás módját Hazámfijaival megismerthessem. Imígy írja meg azt le Turóc után Palma, Hazánknek egyegyik jeles Történetírója: „Valamint a' Pollitikának, úgy a' Hadi mesterségnek tudományában, és gyakorlásában is nagyobb volt Lajos minden előtte uralkodott Magyar Királyoknál, a' mit annyi ellenségeken nyertt győzelmek, annyi a' magyar Korona alá vetett Tartományok bőven megbizonyítanak: úgy hogy egy időpontban nem csak széles birodalmának határait megoltalmazni, hanem, ha szükséges volt, megbántólag hadakozni, 's pedig a' győzelemnek bizonyos reménységében, képes volt, két száz ezer fegyveresekre vivén-fel seregeinek számát, a' mi eddig hallatlan példa vala a' Magyaroknál. Ezeknek nagyobb része mind-
 ég Lovagokból állott, azért, mert a' Magyarokkal mintegy vele születik a' lovassághoz való hájlandóság, meg' azért is, minthogy így az utak sebessebben hátrátétethettek, és az eleség, és egyéb szük-

2 kit] *ante corr.* kinek

3 méltán] *in marg.*

5–6 lelkünket] *ante corr.* lelkeinket

6 és nemzetünknek] *ante corr.* ezen nemzetünknek

25 hallatlan] hallatlan <dolog>

26 azért, mert] <mind> azért, <hogyan> mert

28 eleség] eleség, <hamarabb> [*in marg.*] <és egyéb>

ségek szaporábban megszerezethettek. Ezen Katonaság egy része az Egyházi Rendnek, Zászlós Uraknak, és Örökös Ispányoknak Bandériumiból, az Országnak Vitézkedő Nemesseiből, és Tábori Jobbágyokból állott, Kiknek a' hadra mindég készeknek kell vala lenni; 5 ezek az Ország' határain belől a' magok költségeken, az országon kívül pedig, második András arany Bullája szerint, a' Kincstárból fizetett zsoldon katonáskodtak. Ezen Seregen kívül, mellyet hazai Katonaságnak nevezhetünk, voltak más seregek is, mellyek a' Magyarok, és Németek közül pénzen fogadtattak, kik kötelesek voltak, minden időben készen lenni, és az ütköztetést kezdeni. A' Had 10 meglévén izenve és rendelve, az a' különös és tulajdon szokása, volt Lajosnak, hogy minekelőtte az ellenség az eleséget félre takarhatná, és a' marhákat elhajthatná, Ő seregeit a' legnagyobb sebességgel az ellenséges Földre szállította, a' miből az a' nagy haszna következett: hogy seregeit az ellenségnek költségein táplálta, és a' 15 háborúnak kártékony környülállásait Alattvalóitól mennél meszszebb távoztatta. Ha a' hadakozásnak terhesebb és veszedelmesb voltát előrelátta, hát az ellenséget, midőn megsem álmodná, két félről támadta meg: így győzte-meg az Oláhokat, így vetette-ki a' Velenceieket Dalmáciának egész birtokából. Azon kívül, minthogy hajós Hadi ereje nem vala, olyan Frigyeseket szerzett, kik az ellenséget a' 20 tengerről ostromolnák, midőn Ő Földön egész erejével dúlná. Minden nehezebb és veszedelmesebb háborúban személyesen jelen volt, Vezérjeit, és Katonáit önnön példáival tüzelte a' Vitézségre. 25 Hadi Vezérjeinek, kikkel szinte egyegyütt nevelkedett, tehetségeit is jól esmérvén, csak azokra bizta seregeit, kiknek elegendő tudományok, módgyok, és szerencséjük vala. A' legfőbb Vezéreket is, ha a' hadat tunyán, vagy oktanul kormányozták, minden haladék

1 Katonaság] Katonaság<nak>

2 Egyházi] *ante corr.* Egyházia

2–3 Bandériumiból,] Bandériumiból, <és más ispán>

4 a' hadra] *ante corr.* mi

11 és tulajdon] *in marg.*

11 volt] *ante corr.* és

24 Vezérjeit] <és> Vezérjeit

25 Hadi] <Vezér> Hadi

26 kiknek] kiknek <tehetség>

nélkül, tisztjeikből kivetette. – – Hogy Bajnokit még nagyobb té-
 teményeknek merésére annál nagyobb foganattal gyűjthassa, nem
 egyszer rohant Vitéz dühével az ellenségnek legsűrűbb közepébe, 's
 nem egyszer tevő ki életét a' nyilvánvaló halálos veszedelembé; a'
 mi azután a' Vezéreknél, és Katonáknál, kik illy Vitéz Fejedelmek- 5
 nek drága életét féltik vala, méltó okot is ad a' lehangosb zúgo-
 lódásra. Így vala okok zúgolódni akkor, midőn Lajos 1350ben Ka-
 tonáit ostromra parancsolván, a' felállított lajtorjákon, maga volt
 az első, ki *Canúgium*' bástyáira felhágott, vagy midőn *Aversa*' Vá-
 rosának ostromlásakor az ostromlottak kétségbe esett dühvel kiro- 10
 hanván, Ő volt az első, ki Vitéz mellyét ellenek szegezte, 's ugyan
 mind a' két alkalmatossággal nehéz sebet is kapott. Nem csak Vezér,
 nem csak Katona, hanem a' hadakozók Vitézségének szemmellátó
 bizonyossága, és Birája is lévén, senkit, a' ki Vitézségének példáját
 mutatta előtte, jutalmatlan nem hagyott: az alacson sorsban szület- 15
 teket Nemességgel, a' nemeseket pedig jószágokkal, és tisztségek-
 kel ajándékozta meg; melly adakozásával azt nyerte Lajos, hogy az
 életét tékozolni nem sajnáló Katona soha ki nem állott az ütközet-
 ből, míg az ellenséget meg nem verte, bizonyos, és elhithetve lévén,
 hogy Vitézsége nem marad jutalom nélkül, hogy a' dicsőség, és ju- 20
 talom még gyermekeire is által szállván, azoknak is új ösztön léend
 attyok' vitézségének követésére." – Ki nem látta ebben nyilván,
 a' győzelmeivel egész Európát megrázó Napóleonnak Taktikáját,
 Hadakozása' módgyát, Vezérjeivel, és Katonáival való bánását? –

9.

Hunyady János, Magyar Országának a' gyermek László Király ide-
 jében Kormányozója, kinek nevére minden magyar szívnek Vitéz

6 ad] ad <vala>

8 felállított] fel<tett> [*in marg.*] -állított

10 kétségbe] *ante corr.* kég

13 hadakozók] hadakozók<nak>

18 nem] *ante corr.* sem

19 míg az] *in marg.* az

21 gyermekeire is] *in marg.* is

24 Vezérjeivel] <és> Vezérjeivel

27 kinek] <a'> kinek

örömében dobogni, és bajnoki lángba lobbanni kell, különben csak korcs magyar, – Hunyady János, ez a' 15dik századnak olly Bajnoka, Kihez képest az utóbbi századoknak Jelessei *Condé, Turenne, Montecuculi, Eugenius*, Marlborough, és mások, a' nélkül hogy dicsőségeket megcsorbítsam, csak Tanítványok, – Hunyady János, ez a' Magyar Vitézségnek Lelke, a' Töröknek Ijedelme, az Egész Europai Kereszténységnek Védgye és Oltalma a' Magyar Insurrectióval szinte csudát tett: A' Törökök Konstantinopolt, az egész hajdani Napkeleti Császárságnak birodalmával egygyütt elfoglalták, Amurátes, az Ő dühös, vakmerő, szerencsés Császárjok, minden nemzetet tűzzel, vassal, és végső veszedelemmel fenyegetett. – A' magyar Nemzet, és Királya, a' tűzes és Vitéz Ulászló szívére vévén mind maga, mind az egész Kereszténységnek veszedelmét, noha ugyan tíz esztendőre frigy vala kötve Ámuráttal, de Julián, a' Római székeknek Követtye által elcsábítatván, és rábeszélltetvén, hogy a' Pogánynak fogadott hitet mindég szabad volna megszegni, el indul az elhatalmazott Török erőnek gátot vetni, Hunyady' bölcs, és jámbor tanácsának ellenére. Hémus' hegye alatt Várnánál szembe száll, és összeütközik a' Magyar Had, a' számtalanszor nagyobb de nem vitézebb Török Haddal, sokáig kétes a' győzelem; de végtére, a' hitszegést ostorozó igaz Égnek büntetéséből-e, vagy a' Királynak heves mérészsége miatt, Ulászló megöletik, és a' Királynak halálán megzavarodott Magyarság, a' Nemzetnek Jelesseivel egygyütt, annyira megveretik, hogy Hunyady Kevesed magával csak alig menekedhetik meg. Ámurát maga csudálván a' magyar Vitézséget, és

4 Marlborough,] *Marlborough*, <Wallenstein>,

7 Oltalma] Oltalma<z>

10 minden] <a> minden

11 fenyegetett] *ante corr.* fenyegető [?]

11 A' magyar] <Rettegett az egész Kereszténység, rettegett Europa, egyedül Hunyady, és a' Magyar Nemesség nem rettegett, bízván az Istenben, és annyi tűzön, veszedelmen dicsóséggel kereszül vágott erejében.> A' magyar 15 által] *ante corr.* és

20 kétes] kétes <volt>

20 a' győzelem] *in marg.* a'

21 büntetéséből-e] *in marg.* -e

22 mérészsége] *ante corr.* mérészségéből

alig hihetvén-el győzedelmét, az elesett Vitéz Magyar Királynak a'
 csata' helyén oszlopot emelt. Rettegett az egész Kereszténység; de
 a' Magyar szerencsétlenségéből új Vitézséget merítvén, nem soká-
 ra ismét bátran neki megy a' naponként nevedő, és nőttön növő,
 már már Európa' szívébe áradó Török hatalomnak, hogy az egész 5
 Kereszténységet felökleléssel fenyegető Félhold' szarvát letörhesse.
 Hunyady János vezérli a' Várnai szerencsétlenséget, nem gyaláza-
 tot megboszoszúlni indúlt Magyar Vitézeket. Öszveütközik ismét a'
 kevés számú Magyar sereg, a' tízszer 's többszer nagyobb Temérdek
 Törökkel. Rigómező a' csatának helye. Három napig tart a' viadal. 10
 Harmadnapig a' Vitézség mindég dulta a' sokaságot. De az emberi
 erőn, és lehetetlenségen túl Hunyady az Ó Magyarjaival csak ugyan
 még sem mehetett: a' kifáradtt, és harmad napi verekezésben ellen-
 kadtt Vitézeket a' szüntelen megújított erővel dúló Török hatalom
 elnyomta. Oda vesztenek többnyire minden Magyar Jeles Hazafiak; 15
 de odaveszett hatszor annyi Török. Maga Hunyady csak fortély, és
 személyes Vitézség által vágta magát hazájába. – Rettegett az egész
 Kereszténység, rettegett Europa, mert a' magyar Vitézségtől várta
 megváltását, ezt pedig a' szerencse már két izben elhagyta. Rette-
 gett most még inkább, midőn Amurát elköltözvén Profétájának ke- 20
 belébe, Mahomet, Amurátnak még dühösb, és kevélyebb Fija ül vala
 fel a' Félholdnak kormányára, és magát még Tettei előtt a' Világ'
 Félelmének nevezni, nem általlá. Rettegett egész Európa, egyedül
 Hunyady, és a' magát érző és emérő Magyar Nemesség nem rette-
 gett, bízván az Istenben és már annyi veszedelmen keresztül vágott 25
 erejében: mert az igaz Vitézség nem csükkenik-meg a' szerencsét-
 lenségben, hanem dupla erővel emeli-fel magát. – Mahomet végső
 veszedelemmel fenyegeti a' Kereszténységet. Hunyady Országgyű-
 lést hirdet, és az Ország Insurrectiót rendel. De alig jöhetett ennek
 legkissebb része Zászlója alá, midőn Mahomet két száz ezer Fegy- 30
 veressel már Serviában termett. Ennek hallottára Szilágyi, a' határ-
 őrző csekély sereggel Nándorfejérvárába veti magát. A' megijedtt

3 szerencsétlenségéből] *ante corr.* szerencsétlenségét [?]

17 vágta] vágta <ki> [?]

20–21 kebelébe] *ante corr.* ölébe

32 A' megijedtt] <Már> A' megijedtt

Király udvarával Budáról Bécsbe szalad. – Egész Európának szeme a' magyar Nemességre, és Hunyadira van szegezve; ettől várja idvességét. Már éjjel nappal vijja Mahomet a' várt; dönti iszonyú Faltörőivel a' bástyákat; már be be ront, és megint kiveretik Szilágyitól, – már a' várpiacson ontatik a' vér, és hosszat foly az utszákon; – egy bátorszívű Török már felszökött a' vártornyára, és hogy társait buzdítsa, lekapja a' magyar Zászlót, és a' magáét szegezi helyébe, de észre vévén ezt egy még bátrabb, nagyobb szívű Magyar, és a' dolgot megháborodható Bajtársaira nézve Károsnak
10 vélvén, utánna dühödik, a' torony tetején megragadgya a' törököt, 's minthogy erejek egyenlő, 's a' Zászlót tőle ki nem csavarhattya, megöleli, 's magát vele és Zászlójával egygyütt leveti a' szörnyű, de örökön örökké szép, és dicső maradandó hazafiúi halálba. Scaevola, Horátius és mások többet tettek-e Rómáért. E' Bajnoknak, kinek tet-
15 te a' Görögöknél Homért, a' Rómaiaknál Virgyilt érdemlett volna, nevét nem is említi a' Magyar Krónika; mert ezenként mivelvén illyeket a' Magyar Vitézek, nem is látszott olly különös figyelemre méltó dolognak lenni. – Már már elborította a' Török sokaság a' várt, midőn Hunyady megérkezik csak tizenöt ezer Magyarral, elve-
20 szí a faltörő szereket, és Nándorfejevárt nem csak megszabadította, hanem Mahometet temérdek néppel egygyütt annyira meg is veri, hogy a' megölt Törökök halomszámra merednek, az élők pedig

6 egy bátorszívű] <már> egy bátorszívű

7 lekapja] *ante corr.* letépi [?]

7 magáét] *ante corr.* magokét

8–10 még...vélvén,] *in marg.*

8 nagyobb] <és> nagyobb

9 megháborodható] <a'> megháborodható

9 Bajtársaira] <meg> Bajtársaira

10 utánna] <Magyar> utánna

10 a' torony] <és> a' torony

10 törököt] törököt <zászlójának>

13–14 Scaevola...Rómáért.] *in marg.*

19–20 elveszi] <és> elveszi

21–22 temérdek néppel egygyütt annyira meg is veri] *ante corr.* annyira meg is veri temérdek népével egygyütt

csak Konstantinopol alatt állanak meg, és onnan csudállják a' Magyar lelkességet. Mahomet maga nagy sebbe esvén, mérget kíván híveitől, attól tartván, hogy egy világban a' Magyarral úgy is lehetetlen lessz megmaradhatnia. Ezt mívelte a' Magyar Nemesség, és Hunyady. Így menté-meg Európát az elhatalmazott Töröktől. Meg-⁵ ismerte azt az egész akkori Világ. Ránzán azt írja: „*Nisi ingentibus Turcarum Conatibus obviam itum esset, opera opeque et armis Joannis Corvini, actum jam prorsus fuisset de re Hungarorum, deque universis Hungariae propinquis, conterminisque regionibus, imprimis*¹⁰ *de nostra Italia.*” Boldoggá lett Hunyadynak munkás, jámbor, vitéz élete által az egész Kereszténység, kivált Magyar Ország; a' legnagyobb szerencse mégis, mellyet Hunyady ennek szerze, az volt, hogy olly két Fiat nemzett Néki, kiknek egyegyikét, Kit az irigység, és gonoszság hóhér kézre ada, soha eleget meg nem gyászolhatott, másiknak, kit személyes Virtusi trónussára ültettenek, soha eleget¹⁵ nem örvendezhetett.

10.

Hunyady Mátyás, kit a' Magyarok az elfelejthetetlen Jánoshoz viseltetett örök háladásból Királyoknak választának, olly Fényt és dicsőséget hozott a' nemzetre, a' millyennel se előtte se utánna a'²⁰ Magyar még nem dicsekedhetett; mert azon kívül, hogy a' Nemzet Ő alatta Hatalmára, erejére, Birodalmára, és hadi szerencséjére nézve az első vala Európában, a' magyarnak lelki tehetségeit is úgy iparkodott mívelni és csinosítani, hogy, ha az Elfelejthetetlennek kora halála, és az Őtet követő gyáva Királynak nyomorúltt ural-²⁵ kodása a' dolgot félbe nem szakasztotta volna, a' magyar Nemzetet ma a' Cultúrának, és hatalomnak azon magas ponttyán szemlélné a' Világ, mellyen hajdan a' Görögök, és Rómaiak tündöklöttek, ma pedig a' Francziák fénylenek. Az volt Ő a' Magyaroknak, a' mi Perikles a' Görögöknek, Augustus a' Rómaiaknak, 14dik La-³⁰

1 meg] *ante corr.* és

8 *jam*] *jam* <*fuisse*>

19 olly] olly<an>

23 a' magyarnak] <a'> a' magyarnak

29 Az volt Ő] *in marg.* Ő

jos a' Francziáknak Friderik a' Poroszoknak. Ha Mátyás Királyunk
 tovább élhet vala, Buda Athénává, Rómává vált volna nem sokára.
 Nagy költségek és ajándékok által Budára édesgetvén Európának
 minden részeiből, kivált Olaszországból a' Tudósokat, Szépmeste-
 5 reket, és kézműveseket, Hazánkban, 's kivált a' Királyi Udvarban
 virágoztak leginkább a' Tudományok, szépmesterségek, és kézmű-
 vek. Buda tömve vala az emberi elmének, tehetségnek, kéznek, mes-
 terségnek külömbféle Remekjeivel. A' Királynak sok ezerekből álló
 Könyvtára, melly a' Mohácsi Veszedelem után prédává, és hamúvá
 10 lön, mind ritkaságára, mind számosságára nézve az első volt Euró-
 pában. – Hoszszú volna Matyásnak, és alatta a' Magyar Nemzetnek
 Dicsőségét, Hatalmát, győzedelmeit előhoznom: Keveset mondani
 erről, vétek volna, sokat írni, pedig, nem ezen hazafiúi elmélkedé-
 seknek szűk határába való. A' kinek Hazámfijai közül Nemzetünk-
 15 nek Mátyás' halálával sirba szállott, és azolta néha csak aliglan és
 mulólag pislogott Dicsőségében gyönyörködni tetszik, olvassa-meg
 Történetiróinkat, és – örvendgyen. Egyedül Mátyásnak a' hazát védő
 Katonaságra nézve tett rendelkezéseit találom szükségesnek, hogy
 itt előhozzam; Palma imigy írja azokat: „Észre vévén Mátyás, hogy
 20 a' hanyathomlok öszveszedett, a' tábori fenytékhez szokatlan, és
 a' fegyverforgatásban tudatlan Katona a' Hadvezérnek nem hasz-
 nára, hanem inkább terhére volna; ellenben a' tanultt régi Katona,
 bár kisebb számú is, a' legnagyobb Török seregeket is meggyőzte
 légyen, azon iparkodott, hogy mindég legyen állandó Katonasága,
 25 azokkal pedig, mellyeket az Ország' Rendgyei a' Constitutio sze-
 rint állíttanának, csak a' végső szükségben élne. – Négy neme volt

1 Friderik a' Poroszoknak] *in marg.*

2 élhet] élhet<ett>

2 vala] *ante corr.* volna

11 Magyar] Magyar<nak>

15 Mátyás] Mátyás <Királyának>

18 nézve] *in marg*

22 volna] *ante corr.* volnának

23 seregeket] *ante corr.* seregeken

23 meggyőzte] *ante corr.* győzött [*in marg.*] meg-

25 mellyeket] *ante corr.* mellyekkel

26 állíttanának] *in marg.* -nak

továbbá ezen állandó, zsoldos, a' hadra minden időben kész Katona-
 naságnak: 1ször A' *nehéz Lovasok*, sokféle fegyverrel megterhelve,
 2or A' *Huszárok*, vagy *könnyűlovasok*; 3szor A' *nehéz gyalogok*, a'
 sok nemű fegyverrel annyira megterhelve, hogy fegyverhordozók-
 ra szükségek volt légyen; 4szer A' könnyű gyalogok. Ezeken kívül 5
 volt a' *fekete Sereg*, Mátyásnak legkedvesebb Katonasága, mely hat
 ezer Főből állott, és a' fekete mellyvastól, fekete öltöztetől, és a' szel-
 től, naptól megbarnúlt ábrázattól Feketének neveztetett; ezek közé
 csak a' nemesebb lelkű, erősebb testű bajnokok vétettek-fel. Ezeket
 Mátyás oda szokta fordítani, a' hol a' veszedelem, és ellenséges erő 10
 legnagyobb volt, és annyit végzett fekete Seregével, hogy ez győz-
 hetetlennek is neveztetett. A' Királynak példájára, és ösztönzésére
 minden Egyházi, és Világi Főrendek is tehetségeik szerint, tartanak
 vala Katonákat, és a' tábori fenytékben, és fegyverforgatásban gya-
 korolják vala őket, kik a' Királynak a' Cseh országi, és Austriai há- 15
 borúkbán, de kivált a' Törökök ellen nem kevés szolgálatokat tesz-
 nek vala. Úgy, hogy, ha Mátyásnak a' Trónusban Örökös az ő ka-
 tonatörvényeit követték, és megtartották volna, soha a' Magyarok
 Katonákból, soha a' Katonák jó Vezérekből ki nem fogytak volna.”
 Méltó itt megemlékeznünk Mátyásnak hadakozása módgyáról is, a' 20
 mi következő leveléből, mellyet Ő a' Nápolyi Udvarnál mál-
 tó Egri Kardinálnak írt, bőven kitetszik. Minekutánna elő számlálta
 volna levelében a' Katonaságnak külömbféle nemét, és annak szo-
 kott zsoldgyát, végtére imezt írja: „Hogy pedig Ő Felsége ezen sere-
 geknek szokásaikat, és tulajdonságaikat tudgya: a' Fegyverhordók 25
 mi nálunk fal gyanánt állanak, és soha helyeikből ki nem mozdúl-
 nak, ha mindgyárt egyről egyre álló helyekben öszvekonczoltatnak
 is. A' könnyebb fegyverű Seregek az idő és környűllálás szerint ki

1 minden] *ante corr.* mig

6 legkedvesebb] *ante corr.* legkess

7 és a' fekete] <mell> és a' fekete

9 Ezeket] *ante corr.* Ezekkel

20 megemlékeznünk] megemlékeznünk <arról>

21 következő] <egy> következő

21 Ő] *ante corr.* az

25 Fegyverhordók] *ante corr.* Fegyverd

27 álló] *ante corr.* illy [?]

ki rohannak, és ha kifáradtak, vagy nagy veszedelmet sejtene, a' Fegyverhordók megé gyűlekeznek, ott kipihennek, és öszve szedik magokat, a' honnan előadandó alkalmatossággal ismét kirohannak. Az egész gyalogságot, és a' puskásokat a' nehéz Fegyveresek veszik
5 körül, nem másként, mint egy vár: mert az öszve állított nagyobb paizsok valóságos várt, és bástyákat formálnak, a' mellyel elfedve lévén a' közbe vett gyalogság, mint bástyákból, és sánczokból hadakoznak, ki ki törnek, a' mint ezt Atyaságod, ki hadainkban több izben jelen vala, szemeivel láthatta, és tapasztalhatta." – Ezen di-
10 cső Királyunknak bölcs rendeléseit, és azon minden időben, és hadi környűállásokban tapasztalt Igazságot, hogy csak a' tanúlt, és gyakorlott Katona győzhet, és állhat meg egy gyakorlott Katonákból álló Had ellen, láttatott a' mostani Kormányshék is szemmel tartani, midőn az Insurrectiót a' tellyes Békesség' idejében rendelte, hogy
15 az addig a' fegyverforgatáshoz, a' szükséges hadi mozdulásokhoz, és egyéb munkákhoz szokhasson, míg a' bizonytalan környűállások úgy hozhatnák magokkal, hogy – a' Hazának, Királynak, és Constitúciónak megtartásáért vérnek kellene ontatni.

11.

20 Általlyában, örömmel, és nemzeti büszkeséggel kell megvallanunk, megvallya azt egész Európa is, hogy mi valánk eddig ezen legformálttyabb Világrészben a' legvitézebb Nemzet: Atila', és a' Hunnok' idejétől fogva, a' mái napig, – ha két három időpontot ki veszünk, mellyben az elpuhúlt Magyar mintegy magából, és nem-
25 zeti természetéből kivetkezni láttatott, a' minek árrát, haj! elég szomorúan, és drágán fizetünk meg! – a' magyar Nemzetnek Pollitikai existentiája nem volt egyéb, hanem egymást nyomban követő há-

2 ott] <és> [in marg.] ott

11 hogy csak] <láttatott a' [?] mostan> hogy csak

15 fegyverforgatáshoz] fegyver<hez>

16 szokhasson] ante corr. szokjon

18 ontatni.] in marg. [utána beszúrva, visszaulva a 7. fejezet elején tett jegyzethez:] NB

20 Általlyában] Általlyában <véve>

27 hanem] in marg.

27 egymást] egymást <követő>

borúk és győzedelmek. A' hajdani éveknek koronás, és koronátlan Jellessei, kik vagy az országok' nemzetek' hódításai, vagy a' nemzetek' boldogittása, és dicsőségre, hirre névre emelése, vagy az életet megvető, vérét nem szánó Hazafiság – vagy az emberinél többnek látszó lelki, és testi erő és tehetség – vagy csudára ragadó Hé- 5
 izmus által örökké élnek, és élni fognak az emberek' emlékezetében, és az emberi jeles téteményeknek századról századra általmen-
 nendő Könyveiben, a' millyenek valának a' régiebb időkben: Nagy
 Sándor, Július Caesar, Hannibal, Scipio, Pompéjus, Augustus, Tra-
 jánus, Mark Aurél, Regulus, Fábius, a' Horátziusok, Scaevola, Cin- 10
 cinnatus, Cato, Alcibiades, Aristides, Themistokles, Perikles, Leon-
 idás, Miltiades; – az ujjabb időkben 4dik Franczia Henrik, A' nagy
 Friderik, Condé, Turenne, Vendome, Villars, Eugénius, Tilly, Wal-
 lenstein, Gustav Adolf, Péter Czár, és sok más nagy lelkű, nagy dol-
 gokat véghez vitt Férfiak – mind éltek a' Magyaroknál is: Atila, 15
 Árpád, Botond, István, László, Lajos, Mátyás, Hunyady János, Szilá-
 gyi, Bátor, Kinizsy, Bátor Opos, Magyar Balás, Gereb, Jaksits, Kéry
 Balás, Derecsenyi, Logody, Szondy, Zrinyi, Nádasdy Tamás, és más
 nagy Magyaroknak dicső Személyekben, Kik annál nagyobbak va-

1 éveknek] éveknek <Jellessei>

3 boldogittása] *ante corr.* boldogittásán

7 téteményeknek] téteményeknek <id>

12–13 A' nagy Friderik,] *in marg.*

14 Adolf,] Adolf, <Tell>, [Feltehetően: Tell Vilmos (13–14. sz.), a hagyomány szerint svájci nemzeti hős, aki megölte Uri kanton zsarnoki helytartóját, kirobbantva ezzel a Habsburgok elleni szabadságharcot.]

14 nagy] <és> nagy

16 Botond,] *in marg.*

17 Bátor Opos,] *emend.* Bátor Opos

17 Bátor Opos] *in marg.*

18 Zrinyi] *ante corr.* Zrinyj

19 annál] *ante corr.* annyival

10 Horátziusok] A hagyomány szerint a három római Horatius testvér kiállt és győzött a három alba-longai Curiatius iker ellen, eldöntve ezzel a Róma és Alba Longa közötti viszályt. Ketten elesetek közülük, az életben maradt fivér pedig haragjában megölte a Curiatiusok egyikével jegyben járó gyászoló húgát, de a nép felmentette.

lának, mennél többen voltak az Irígyek, kik a' Magyarok' Virtussait
kissebbítették, és mennél kevesebbek azok, kik a' Magyar Nagy em-
bereknek tetteiket megénekelték, vagy megírták volna.

5   *Sírkokba dőltek sok jeles emberek*
                  Nevekkal egygyütt: mert csak Azok, kiket
                  Megtisztelt a' Virtust imádó
                  Múzsza' dicső szava, nem halandók.

Virág.

10 Ha a' Félvilágot megrázó, nemzeteket meghódító, országokat dúló
erő és Hatalom Virtus egy Királyban, Ki volt nagyobb Atilánál, kiről
Nádasdy Ferencz ezen csuda és Ijedelem Képet állíttá-fel:

                  „Pavete, Reges! Formidate, Principes!
                  Time te Regna! perhorrescite, Populi!
15   metu te, Gentes! ingemiscite, Urbes!
                  trepida, Munde!
                  ad novi, et nunquam hactenus visi
                  Portenta Cometae.
                  Ab oriente emergens, in occidentem vergit,
20   nec prius cum Sole velle videtur occidere,
                  quam totum cum Marte circumeat horizon tem.”

Ha nagy az a' Fejedelem, a' minthogy valóban nagy, a' ki bölcsessé-
ge, nagy elméje, bajnoki személyes Virtussa, magas lelke által egy
nemzetet a' nemzeti Erőnek és hatalomnak legmagasabb ponttyá-
25 ra emel más nemzetek felett, és a' tudományok, szépmesterségek
által a' legfőbb emberi Nemességre, – ki volt nagyobb Mátyás Kirá-
nyunknál, kiről Cortesius igazán énekl:

4–8 *Sírkokba...Virág.*] *in marg.*

13 Formidate] *ante corr.* Ford

20 Sole] *ante corr.* sole

25 emel] emel<ni>

27 Cortesius] *ante corr.* C[...]ius

– *nullo Divi periturus in aevo*
Matthiae durabit honos: nec nominis unquam
Deficient monumenta sacri, venturaque quondam
Secula palmiferos delebunt nulla triumphos.

Ha a' Hazáért, a' bizonyos halálba rohanni, nagyszívűség, nagyle- 5
 kűség, Óh Zrinyi! Leonidas! Kodrus! Regulus! Koriolanus! nagy-
 szívű, nagylelkű Hazafiak – örök dicsőség néktek!

12.

Nagy volt a' Magyar Nemzetnek Hatalma, dicsősége, Szerencséje,
 Neve, míg élt a' Nemzetben, és annak Királyaiban az Őstől örök- 10
 ségben hagyott bátor lélek, erős szív, a' félelmet, és veszedelmet
 nem ismérő Bajnoki Virtus, a' véráldozatot nem kímélő Hazafiság,
 – míg meg volt a' Király és Nemzet, az egyházi és Világi Rend, a'
 hatalmasb és szegényebb Között az egygyesség, Igazság, a' viszont
 szeretet, és bizodalom; de minekutánna ezen, minden országnak, 15
 Nemzetnek, és Kormányzéseknek fenntartására szükséges erkölcsök
 Hazánkban kiveszének, és ellenkezőkre fajulának: – minekutánna
 a' Kincstár némelly gyenge Királyoknak helytelen adakozása, és
 többnyire az Egyháziakat gazdagító félreértett Kereszténysége, és
 viszszaadás ájtatossága által egészen kiürült; olvastassanak bár meg ez 20
 eránt némelly Apátúrságoknak, és Klostromoknak szerzőleveleik;
 – minekutánna némelly hivságos, és igazságtalan Királyok, a' tör-
 vény szerint egyedül a' Vitéz érdemet illető jószágokat, Kényye-
 ieknek szolgáló Kedveltyeikre tékozlották; – minekutánna némelly
 rosszlelkű Ispányok, a' millyenek valának Péter alatt Buda, Salamon 25
 alatt Vid, András alatt Diénes, és Zsigmond alatt Gara, és többek, ki-
 kémlelvén a' Fejedelmek' gyengeségét, azokat erőszakos, törvény-
 telen teteményekre, kegyetlenségekre, igazságtalanságokra inger-

1–4 – *nullo...triumphos.*] in marg.

15 de] de <mihelyst>

16 erkölcsök] erkölcsök <a [...]>

17–18 minekutánna a'] minekutánna a' <Királyi Kamara>

23 szerint] <által> [in marg.] szerint

27 gyengeségét] *ante corr.* gyengeségeket

28 igazságtalanságokra] in marg.

lettek a' jó Hazafiak eránt; – minekutánna némelly Királyok attyok-
 fijaival szüntelen viszszałzkodván, osztzkodván, a' Nemzetnek ere-
 jét, szívét, és hatalmát is többfelé húzták, és néha egymás ellen for-
 gatták; – minekutánna némelly Zászlós Urak a' törvénytelenül, és
 5 erőszakossan elfoglalt jószágok által elhatalmasodván, a' szegény-
 nyebb nemességet el nyomni, sőt magokat a' Királyi Méltóság, és
 törvény ellen szegezni, és azokat megsérteni is bátorzkodtak; – Mi-
 nekutánna a' némelly Árpád véréből elfajúlt Fejedelmek, megvet-
 vén az igaz hazafiakat, a' fő hivatalokat, jószágokat, és egyéb Ki-
 10 rályi Kegyelemeket a' jöttmentt Idegenekre tékozolták, hogy már
 szinte a' Magyar láttatott idegennek lenni önnön hazájában. „*Habet
 nempe, (azt mondgya Palma) id sibi proprium gens Hungara, (nem
 csak a' Magyarinak, hanem minden Nemzetnek természetes tulaj-
 dona ez a' Világon) ut cum ipsa fide, et amore in Principes suos nulli
 15 concedat, pro eorum salute sanguinem, et vitam profundere in lucris
 ponat, vicissim ab eisdem diligi, amarique ambiat.*” – Minekutánna
 a' Világi nemesség elszegényedvén, és el szomorítatván, ha vélet-
 len háború ütött ki, a' had vezérség a' Püspökökre, és Egyháziakra
 maradt; méltán Kiálthatta Tamás Esperes a' Tatárjárás után: *Heu!*
 20 *heu Domine Deus noster! – Quam multo melius infelices ii se suumque
 populum piis votis, intentisque precibus juvare poterant, sacris aedi-
 bus supplicando, quam materialibus armis accincti, in Castris Laica-
 libus pernoctando.* – Minekutánna, a' mint ugyan Tamás Esperes, a'
 Tatár pusztításban szemmel látott Tanú írja, a' Magyarok a' hosz-
 25 szas Békességben elszokván a' Katona kemény élettől, henyélésre,
 's testi gyönyörűségekre adták magokat. Mert Magyarország' ter-
 mékenysége és bősége okot adott nekik a' mértéktelen gyönyörű-
 ségekre. Az Ifjúságnak minden dolga hajcsínosgatás és pipere va-
 la; a' férjfiúi öltözetet aszszonyira változtatták. Jól ettek, ittak, ven-
 30 dégeskedtek, sokáig aluttak. Verőfényes erdőkben, és kies réteken,
 aszszonyaikkal egyetemben, élvén minden napjaikat, nem gondol-

2 Nemzetnek] *ante corr.* Nemzetet [?] <is>

4–5 és erőszakossan] és <ha> erőszakossan

7 törvény] *ante corr.* O

19 Esperes] *ante corr.* Esperes: [?]

kodhattak a' hadról, fegyverről, kik szüntelen mulatságokban, nem nyomos dolgokban forgottak; – szóval, minekutánna az elfajúlt, részszerint maga, részszerint Királyainak vétke által megromlott Magyar nemzetben kihalt a' régi, Hazáját, Királyát, és Constitútióját forrón szerető, és vérével védő nagy, erős, büszke nemzeti lélek; 5 a' szegény Haza 4dik Béla idejében olly veszedelembe, és síralmas állapotra jutott, hogy a' Király földönfutóvá, a' nemzet az irgalmatlan halálnak, 's a' legsanyarúbb inségnek prédájává, a' téjjel mézzel folyó Ország vadon pusztává, és a' vadak' lakhelyévé lön. Olvassuk csak e' szörnyű szerencsétlenségét és síralmát Hazánknak, mi, kár- 10 vallott Össeinknek most még boldog Onokái, és káraikon tanulván, gerjedgyünk fel az utolsó csepp vért is hazafiúi örömmel ontandó Vitézségre. Imígy irta meg azt Tamás, Spalátumi Esperes, ki azon időkben él és ír vala:

„Bélának, András Király Fiának idejében, Uralkodásának 5 esz- 15 tendejében, 1241ben a' veszélyt hordó Tatár nép Magyarország felé közelget vala. – Hire futamodván ezen veszedelemnek, a' Magyarok az egész dolgot csak hiú álomnak tarták, mert a' hosszas békeességben elpuhultak, és elszoktak a' hadakozástól, fegyverfogatástól. De az okosabban gondolkodók, tartván a' vérengző Nemzet' becsapá- 20 sától, megindúlanak, és a' Királyt, és Herczegeket, gyakor kérésekkel unszolák, hogy vennék elejét a' fenyegető veszedelemnek. – A' Király alig indúlt meg Kérésekre; utóbb csakugyan mégis összevesszedé Bárójit, országa' nagygyait, és a' magyar Seregeknek erejét. Eljőve Kálmán herczeg, a' Királynak testvére, minden erejével; elj- 25

1 kik] <kit> kik

6 4dik] *ante corr.* B

10 szörnyű] *in marg.*

10 Hazánknak] *in marg.*

10 mi,] mi, <most me>

15 Bélának] *ante corr.* Béla

15 Uralkodásának] <Kir> Uralkodásának

18 hiú] *in marg.*

21 megindúlanak] <megi> megindúlanak

24 és a'] *ante corr.* és S

25 testvére] testvér<j>e

övének a' Magyar Főpapok is, gazdagságokhoz képest, nagy Katona Sereggel. Megjelentek Mátyás, Esztergomi, Ugrin, Kalocsai Érsekek, kiket követének sok Apátok, és Szerzetesek, mint juhok az áldozatra. Akkor kezdének valamennyen, tanácskozni, de sokáig meg nem
5 egyegyezhethének, semmit sem végezének. Némellyek ijedtekben megdermedvén, jónak tarták, engedni a' Tatároknak, és meg sem ütközni vele. Némelly eszeveszett, magameghitt Kérkedők, azt mondák, hogy az ellenség Seregeinknek látására is megfutamodik; és így meg nem egyegyezhethének. Mikoron ezek így Késedelmeskednek, és
10 haszontalan tanácskozna, ime megjelenik véletlen a' Királynál egy Hirmondó, bizonyosnak jelentvén, hogy a' temérdek Tatár nép bejött már az országba, és mindég Közelebb ér. Elhagyván ekkor a' tanácskozást, a' Király, és az Ország' nagygyai a' hadhoz kezdének készülni, Seregeket gyűjtének, és ezek felett Vezéreket rendelének.
15 Esztergomnál által kelének a' Dunán, és Pest felé jövének, melly legnagyobb város vala."

„Akkor a' Király egész seregével (mert a' Tatárok szántsándékkal vissza vonák magokat) mintegy kergetvén a' Futókat, a' Tiszáig ment, mellyen ismét által kelvén, a' Sajó vizéig ért. Az egész Tatár
20 sokaság a' Sajón túl táborozott; A' Magyarok, látván az ellenséget meg állapodni, a' Sajón innen telepedének meg. Más napon megszalasztván a' Tatárok a' folyó mentét őrző Magyarokat, részszerint a' hidon, részszerint a' vizen keresztül gázolva, általjövének; és ime hajnalkor megjelen a' mezőket elborító temérdek Tatárság. A'
25 meg szalasztott magyar Örök a' táborba futván, alig tudák fel lár-

1 gazdagságokhoz] *ante corr.* <kik> gazdagok <lévén>

1 képest] *in marg.*

2 Sereggel] *ante corr.* Sereget <gyűjtöttek>

4 tanácskozni] *ante corr.* tanakodni

14 ezek] ezek<nek>

14 felett] *in marg.*

19 a' Sajó] <már> a' Sajó

19 ért] ért<ek>

22 folyó] <viz> folyó

24 megjelen] *ante corr.* a'

25 magyar] *in marg.*

25 táborba] *ante corr.* bátor [?]

mázni a' bátorságos álomban heverő Magyarokat. Végtere a' szomorú hirre felébredvén ezek, nem hogy, a' mint a' jelenvaló nagy veszedelem kívánta, fegyvert ragadtak, lóra ültek, és az ellenség elejbe mentek volna, hanem álmosan húzodozván, és magokat csinosgatván, alig gondolkodtak az ütközetről. De Kálmán Király, Ugrin Érsek, és egy némelly Templárius Mester, kik, mint Vitéz Férjfiakat illettett, nem heverték mint a' többi, hanem az egész éjt ébren, és fegyverben tölték, a' hirre csakugyan mégis mindgyárt fegyvert kaptak, öszveszedték magokat, és egy ék formába állított kis magyar csapattal az ellenségbe rohanntak; kis ideig nagy vitézséggel hadakoztak, de a' Tatárok' sokkal számosb Seregeitől elnyomattván, és közülök már sokan elesvén, ismét vissza vonúltak a' táborba. Itt Ugrin, ki nagy, nemes, szabad lelkű, állhatatos, bátor, Vitéz Hazafi vala, a' Királynak, és a' Fő Uraknak restségét, és félénkségét fenn szóval kezdte dorgálni, hogy illy iszonyú veszedelemben mind magokat, mind hazájokat olly álmosan veszni engednék. A' kik tehát készen valának, hozzájuk adák magokat, de némelly megrémültek, mintegy megtébolysodva, nem tudák, mit tegyenek, hová mennyenek. Most a' három Vitéz Vezér újra kicsapott seregével. Ugrin olly vitéz hazafisággal dülta a' legsűrűbb ellenséges csoportokat, hogy a' Tatárok Őtet, mint a' Hadnak halálszóró villámját, nagy kiáltással kerülték; Kálmán, és a' Templárius hasonlóképpen nagy vérontást tevének az ellenségben, de a' sokkal számosb ellenségnek szüntelen újjúló erejét a' meglankadtt magyarság már tovább Ki nem állhatván, a' megsebesedett Kálmán, és Érsek alig érhettek Feleikhez. A' Temp-

1 Végtere] *ante corr.* Végre

3 kívánta] kívánta <volna>

5 De] *in marg.*

6 Mester] Mester <csak ugyan mégis>

11 Tatárok'] <Se [?]>

13–15 a' Királynak, és a' Fő Uraknak restségét, és félénkségét fenn szóval kezdte dorgálni] *ante corr.* a' Királyt és a' Fő Urakat fenn szóval kezdé restségekről, és félénkségekről vádolni

19 újra] <ismét> [*in marg.*] ismét

22 és a' Templárius] *in marg.* a'

23 számosb] <nagyobb> [*in marg.*] számosb

lárius <helyben> a' csatában megöletett; és oda veszett számtalan Magyarság.”

„Azon napon, mintegy két órákor, egyszerre kiterjeszkedik a' temérdek Tatár Sereg és környülvén a' magyar tábort, részszerint
5 nyilakkal lövöldözni, részszerint gyújtogatni kezdék azt. Ezt látván a' Magyarok, megrémültek, és annyira eszeket vesztették, hogy se szaladásról, se közönséges ütközetről nem gondolkodhattak, hanem tétova futkoztak, mint az öldöklő farkasoktól szorongatott juhok az akolban. Szegény, nyomorúlt Magyarok! a' menekedhetésnek
10 minden reményéből kifogyván, a' nyilaknak záporát már nem is az ellentartott fegyverrel, hanem fordított hátokkal fogadták, és úgy hullottak rendre, mint a' megrázott fának gyümölcse, a' miként hullani szokott. Minekutánna az élethez már minden reménység el vala véve, a' Király és Herczeg elhagyván a' hazának Zászlójit futás-
15 nak eredett. Ekkor az elhagyatott magyarság tűzzel, nyillal, vassal emésztetvén, már a' halálnak torkában látta magát, futni akart, de meg vala dermedve. Látván a' temérdek Tatárság, hogy a' megrémültek sem fegyvert fogni, sem az ellankadtak szaladni nem tudnak, el kezdék őket nyilazni, vágni, szúrni, hóhérolni senkinek nem
20 irlalmaztak. Jobbra balra úgy hullottak a' Magyarok, mint ősszel a' falevél; halmonként heverték a' szegényeknek holt tetemeik –; folyónként hömpölygött a' magyar vér; –vörös volt a' szerencsétlen haza fíjainak kiontott véréből. Ott veszett el ama derék hazafi Ugrin, Mátyás, és sok Egyházi, és szerzetes.

1 oda veszett] *in marg.*

2 Magyarság] Magyarság <oda veszett>

6 hogy] hogy <sem>

8 mint az] mint <a' juhok az akolban, melyeket> az

9 a' menekedhetésnek] <minde> a' menekedhetésnek

15 magyarság] magyarság <egygyik félről a' már>

18 sem fegyvert] <se futni> sem fegyvert

18 az] *emend.* a'

18 ellankadtak] *ante corr.* meglankadtak

19–20 senkinek nem irlalmaztak] *in marg.*

20 a' Magyarok] *in marg.*

21 halmonként] <az egész vidék szerte> halmonként

„Miként írjam le a' szörnyű kegyetlenséget, melyet naponként a' Városokban követének-el a' Tatárok? midőn az aszszonyokat, véneket, csecsemőket, mezítelenre vetkeztetvén, hogy rúházattyok vérbe ne keveredgyék, egyegyenként hóhérolták. – A' Tatár aszszonyok, felfegyverkezve, mint a' férjfiak, szintűgy gyilkoskodtak; 5 Ezek a' fogoly aszszonyokkal még kegyetlenebben bántak: mert ha kiket szebbeknek találtak náloknál, kiktől Tatár férjeiket féltették, legottan megölték; vagy ha kiket a' szolgálatra alkalmatossaknak találtak, elvágván előbb orrokat, és megszeldelvén arczájokat, szolgaságra vetették. A' Fogoly gyermekeket magok elejbe parancsol- 10 ván, rendre ültették, és önnön gyermekeik által öldöztették, nevetvén, és megdicsérvén azt, a' ki fejeket legjobban tudta leütni. Nem kímélték a' nő nemet, nem irgalmaztak a' vénnek, nem kegyelmeztek a' csecsemőnek. – Midőn a' szerzetesek' lakásához értek, ezek egyházi szent ruhájokba öltözködve elejbek menének, és énekeik- 15 kel mint egy hódolást akarván jelenteni a' győzőknek. ajándékokat hoztak, hogy irgalmasságra gerjesztenék a' szörnyeteket; de ezek sem el nem értvén, sem el nem fogadván semmit, egygyig lenyakazták őket. A klastromokat felgyújtották, templomokat megfertőztették, oltárokat lerontották, a' szent ereklyéket öszvetiporták, és a' 20 szent öltözetekből ágyossaiknak ruhákat szabtak. Az elveszett zsákmánynak nem volt száma, nem volt mértéke. Temérdek volt az elvitt lovaknak, barmoknak, kincseknek sokasága; az elfogott, részszerint elvitt, részszerint felgyilkoltt férjfiaknak, aszszonyoknak, leányoknak, gyermekeknek száma. – Elfutamodván e' szörnyű csapásnak 25 hire, az egész Világ megrémült.”

„Béla Király kevesed magával, előbb Austriában minden Kincseitől embertelenül megfosztatván, és a' Tatároktól nyomban üzettetvén, a' Dalmáciai Szigetekbe bújdosott.”

1 naponként] *in marg.*

2 követének-el] követének-el <mindennap>

4 hóhérolták] hóhérolták <őket>

12 tudta] *ante corr.* tudná

12 Nem] Nem <volt [...]sz>

17 szörnyeteket] *ante corr.* szörnyeteget

17 ezek] *ante corr.* [...]

21 elveszett] elveszett <pré>

22 elvitt] *in marg.* el- [*ante corr.*] vett

Két esztendeig maradtak a' Tatárok az országban, melyben a' felső egynehány Vármegyét, az Esztergomi várt, Fejérvárt, és a' Sz: Mártoni Klastromot, úgy mint, a' melly helyek jól védelmeztettek, kivévén, minden elpusztúlt, vérbe, lángba, füstbe ment. A' gabona
 5 termő földek, a' mellyek ez idő alatt nem műveltettek, elparlagosodtak; az országútakat fű nőtte bé; sem ember, sem marha nem volt az országban. Azokat, kik a' Tatárok elől a' hegyekbe, és erdőkbe bújdosnak, az éhség, és a' vadak ölték meg: mert a' Farkasoknak, és egyéb ragadozó vadaknak száma, Tamás bizonyíttása szerint,
 10 annyira szaporodott, hogy ezek a' házakba is be rohanntak, sőt a' fegyveres embereket is megtámadták. Ez volt siralmas következtése a' magyar nemzet' megromlásának, elpuhulásának, a' nemzet, és Király között, a' szegényebb és hatalmassabb között levő el hatalmazott egyenetlenségeknek, és viszzszálkodásoknak.

13.

Még 4dik Béla, az Országot, a' mennyire lehetett, helyre hozta. Felépültek a' Városok, csapatonként költözvén a' megkevesedett Magyarok közé a' szomszéd Tartományokból a' külömbféle nemzetbéli emberek a'. 'S idővel a' Magyar Nemzet, két nagy Királlyal
 20 alatt, kik 1ső Lajos, és Corvinus Mátyás valának (a' mint fellyebb említett) még nagyobb dicsősségre, névre, Vitézségre, Hatalomra emelkedett, mint sem valaha volt. De Mátyásnak kora halála után, a' gyáva Ulászlónak szegény Uralkodása alatt ismét megnyomorodott. A' nemzeteknek szokott, veszedelmes nyavalyái, a' milyenek
 25 a' túnyaság, puhaság, hívság, gondatlanság, viszzszálkodás, tékláz, Irigység, gyűlölség, egyenetlenség, meghasonlás, törvénytelenység, ragadozás, nyomás, mellyek a' Polgári szerződéseket, és nem-

3 Mártoni] *ante corr.* Mártony

10 szaporodott] *ante corr.* szaporodának

11 siralmas] <a'> siralmas

16 lehetett] *in marg.*

19 idővel a'] idő <jártt>vel<,> a'

20 kik] kik <vala>

26 gyűlölség,] *in marg.*

27 mellyek] *ante corr.* mélylek

27 Polgári] Polgári <alkotman>

zeteket, mint a' hagymáz az embertesteket, megszokták csikorni, és néha fel is oldozni, – ismét erőt vettek a' magyar Nemességén. A' Parasztok részszerint a' kegyetlen nyomattatás miatt kétségbe esvén, részszerint a' nemesség által rosz példákra ingereltetvén, felzendültek, és Dózsa György' Vezérlése alatt, száz ezernél többre ne- 5 vekedvén számok az országot pusztították, a' Városokat gyújtogatták, rabolták, a' Nemességet gyilkolták. Elszörnyedve, borzadozva kell olvasnunk ezen idő' történeteit, ezen úgy nevezett Kuruczoknak, szinte a' Tatárokét is fellyúl haladó vérengzését. Nem volt az az Istentelenség, az a' hóhérlás, az a' fertelmes erőszak, a' mit az 10 Egyházi, és Világi Főrenden, a' Nemességén, az Aszszonyokon és Szűzeken el nem Követtek volna, míg a' temérdek károk, és gyilkolások után ezen alávaló pór csorda a' felkeltt Nemességnek, és Zápolya János Erdélyi Vajdának ereje és hatalma által le nem tiportatott. Egyedül az vala az országnak szerencséje, hogy éppen akko- 15 ron külső ellenségektől, nevezetesen a' Töröktől nem szorongattott. Egyébberránt Lajos és Mátyás dicső Királyaink által szerzett, és fegyverrel hódított Tartományi a' Magyar Koronának, a' Déli, napnyúgodti, és Északi Szomszédok által mind elfoglaltattak.

14.

De a' szerencsétlenség csak halad, el nem marad vala; mert a' magyar nemzet nem hogy kigyógyúlt volna nyavalyáiból, hanem naponként rosszszabbúl lőn. Egy nagy és erős lelkű, bölcs, Vitéz Király a' Hazát megorvosolhatta volna, de Ulászlót az Uralkodásban Lajos követte, még gyermek korában; ki egyébberránt szelíd, békes, eszes, 25 's mellette Vitéz Királyt ígér vala magában a' Hazának, ha az országban békességet, jól rendeltt Katonaságot, teli Kincstárt, és Házajokat

1 mint a'] mint a' <forró nyavalyak>

3 A' Parasztok] *emend.* [első betű] A' <részszerint kétségbe> A' Parasztok

6 pusztították] *ante corr.* pusztítván

8–9 Kuruczoknak] *in marg.* -nak

10 erőszak] erőszak<o>

16 nevezetesen a' Töröktől] *in marg.*

23 és erős] *in marg.*

25 ki] <és> ki

szerető, magok közt megegygyező Férjfiakat talált volna. De más-
 ként vol: A' veszni indúltt Hazában minden fel volt fordúlva. A' Ko-
 rona' jószágai roszszúl kormányoztattak; az elhatalmasodott Uzso-
 rások erőszakoskodtak; a' roszszúl gazdálkodó fiatal Király, az el-
 nyomattatott Nemesség szükséggel, szegénységgel küszködött; A'
 5 Korona' jószágai elzálogosítottak; a' fiatal Királyt könnyen elcsá-
 bított Főtisztviselők, félre tévén a' Hazának szent ügyét, magoknak
 takartak; a' Határvároknak jó állapotba hozására rendeltt költsé-
 geket önnön hasznokra fordították; a' magyar pénz meghamisít-
 tatott; Nem volt Igazság az országban; a' Törvényeknek, Biráknak
 10 ereje, hatalma megcsűkkent; némelly öszveszövetkezett hatalma-
 sok a' Király és a' törvények ellen szegezték nyilván magokat; ezek-
 nek hatalmától tartván a' gyenge Király, és inkább kedvezni akar-
 ván nékik, a' nemes rendnek hátrátételével, minden tanátsát csak a'
 15 hatalmasokkal tartá, a' mi a' nemességet boszszúra, és haragra lob-
 bantá; a' Királynak Udvarából a' régi törvényekkel, és szokásokkal,
 sőt néha egymással is ellenkező parancsolatok jöttek ki a' királynak
 nevével, de nem tudtával. – Szolimán Török Császár a' készületlen,
 és roszszúl védelmezett határvárokat rendre elfoglalta. – Tartatott
 20 ugyan Országgyűlés, igen is gyakorta, és tétettek jó rendelések a'
 haza' védelmére, de semmi végre nem hajtattott. Sőt az ellenkedés,
 víszszálgodás a' nagyok között, és az egész Nemzetnek Kábúlttsága
 naponként tovább ment.

Illy felfordúltt állapotban volt a' Haza, midőn 1526dikban Szol-
 25 imán három száz ezer Fegyvereseivel Nándorfejérvárnál termett.
 A' magyar Kormányshék még csak most kezdett a' hadról, Kato-
 náról, és mind ennek szükségéről gondolkodni, tanácskozni. Zápo-
 lyá Erdélyben, Frangyepán és Battyányi Horváthországban lévén,
 nem volt az egész Nemzetben, ezen hajdan olly vitéz nemzetben,

6 a' fiatal] a' <Királyt> fiatal

8 jó állapotba hozására] *in marg.* [bal hasábban, beszúrás nélkül:] helyre-
 hozására

11 hatalma] *in marg.*

15 a' mi] *ante corr.* a' mi[...]

17 egymással is] *in marg.* is

kinek minden tagja vezér lehetett volna, egy is a' nagyok között,
kire a' hadnak vezérlése bátran bízathatott volna. A' választás vég-
re Tomoryra esett, ki néha napján Barát, most Kalocsai Érsek volt.
De „*Utinam* (ügymond) Battyányi Ignác Erdélyi Püspök) *Episcopi*
et Sacerdotes gentis nostrae gladio spirituali contenti, precibus potuis, 5
quam armis pugnassent! Caro nimis stetit nobis saepenumero pra-
epostera Ecclesiasticorum fortitudo! – A' Király a' Hazának ügyét
szívén hordozván, három ezer Fegyvereseivel le ment Tolnára, azt
vélvén, hogy a' Haza védelmére szöllített, és felkelt Nemességet
már készen ott fogja találni; de haj! olly kevesen voltak ott, hogy 10
a' Törökök minden ellentállás nélkül Péterváradot, Eszéket megvé-
vén, a' Dráván által kelvén, egész Mohácsig jöttek. Ezt látván a' Ma-
gyar Zászlós Urak, némelyek 's legtöbben úgy vélekedének, hogy
az ütközetet mind addig tanácsossabb volna kerülni, míg Zápolya az
Erdélyiekkel, Frangyepán, és Battyanyi a' Horváthokkal, és egyéb 15
segéd Seregek Austriából, Morvából, és Csehországból meg nem ér-
keznének. De Tomory, noha maga megvallá, hogy csak 25 ezeren
volnának a' Magyarok a' 300 ezer Török ellen, tűzessen sürgette az
ütközetet, és biztatta a' Katonákat. A' Király az ő tanácscsával nem
állhatott ellent. Öszveütköznek a' Török' számával, a' Magyar Vi- 20
tézségével haladván fellyúl az ellenfélt. Végre a' Törökök vagy a'
magyar erőtől viszszyanomattván, vagy talán inkább fortéllyal tör-
be csalni akarván a' neki dühödött magyarokat, vissza vonúlnak.
A' Király, és az egész Sereg nyomban, minden rend nélkül követi
őket, előre örülvén a' győzedelemnek; de eggyyszerre, óh gondat- 25
lanság! Ketté válik a' Török Sereg, és a' Magyarság a' már régen
ahoz készültt rend ágyúk előtt talállya magát, mellyek egyszerre
kiokádván magokat, a' kik előttök valának, halálba ejték, seprék,
dönték. Megháborodik, megretten a' Magyarság, és hanyathomlok

1 nagyok] *in marg.* [alá írva a lap alján:] között

2 vezérlése] *ante corr.* vezérlését

8 szívén] *ante corr.* szívében

9 védelmére] védelmére <felkeltt>

24 minden rend nélkül] *in marg.*

27 talállya magát] *ante corr.* talállyák magokat

28 kiokádván] *ante corr.* <el>kiadván [?]

szalad vissza táborába, de a' melly a' környül szárnyalló Törökök által már el vala foglalva. Itt még nagyobb lőn a' vérontás. Most már jobbra, balra, ki merre mehetett, arra futott, de többnyire mind vagy a' mocsárokba fúltak, vagy a' török pallos által vesztenek el.

5 Lajos Király maga, midőn Pécs felé szaladna, Cselye helység mellett egy posványba hanyatlik lovával, és benne fül. Elveszett itt az Esztergomi Érsek, maga Tomory, a' szerencsétlen Papvezér, és még öt Püspök; elvesztek az Országnak minden Zászlós urai, mintegy öt száz nemes, mindenestül huszonhárom ezer Magyar.

10 Szoliman innnan egyenessen Budára, az Ország Szívébe, vette útytyát; megis szállá, senki nem állhatván ellene. Onnan jobbra, balra küldvén osztályonként Seregeit, a' Dunán innen, és túl lévő Vármegyéket, mind hatalma alá hajtotta. Városokat, falúkat, lakosokat tűzzel, vassal emésztette. Broderik, Váczi Püspök, szemmellátott tanúnak bizonyossága szerint, két száz ezer Magyarnál több veszett el, kik részszerint meg ölettettek, részszerint fogságba vitettek. Ez második, és olly nagy síralma Hazánkknak, hogy ma is fáj minden igaz Magyarnak.

20 *Lajos! boldogtalan Atyának magzattya,
Gonosz Tanácsosok' példás áldozattya! –
Te! kinek csak neved' szomorú hangzattya
Hazádat még ma is könnyekre fakasztya.
Hazádnak bús szívét még ma-is szaggattya.*

25 *Voltam táborodnak pusztá állásain,
A' siető Duna' suhogó partjain. –
Bús csendesség fekszik Atyáink' hamvain,
'S bádgyadtt szél lengedez sirjoknak hantjain.*

30 *Harmatozó homály borúl a' szemére,
Ha tekint az Útas ez' iszonyú tέρre;
Epedő szívvel dűl oszlopod' kövére,
Népünk' 's dicsőségünk' temető helyére! –*

Bacsányi.

23 Hazádnak...szaggattya.] *in marg.* [az előző sor alatt, a lap alján, halványabb tintával]

Jó a' Békesség az országban; a' legfőbb áldás, mellyel az Ég egy Nemzetet boldogíthat: A' hazának míveltetése, gazdagsága, a' Kereskedésnek dívattya, a' Tudományoknak, szép mesterségeknek virágzása, a' kézműveknek tökéletesedése, a' Nemzetnek lelki, és erkölcsi csinosodása, a' Késő Onokák' boldogságára célzó hasznos intézetek, törvények, alkotványok, – szóval a' nemzetnek' boldogsága, fénnye, a' békességnek gyümölcsei, – Vajha örökös Békességben élhetnének a' Nemzetek a' Földön, de az emberi gyarlóság, az indulatok, ezen szélvészsei az emberi nemnek, háborúkat támasztanak az egygyes emberek között szintűgy, valamint egész nemzetek között; 's valamíg ez így lessz, mind addig a' hosszas Békesség, minden áldásai mellett, mellyeket az Országokra hozni szokott, ártalmára van a' Nemzeteknek, mert édes, és drága gyümölcseiben olly férgek is teremnek, mellyek a' nemzetnek az önnön fenntartására legszükségesebb Virtussait, a' nemzeti lelkességet, Vitézséget, észrevétetlen, lassanként megemésztik: Illyen férgek a' hivság, puhaság, Luxus, tunyaság, bátortalanság. – Ezek vesztegették meg hajdan, ezek dönték össze a' Perzsáknak, Görögöknek, Rómaiknak roppant Birodalmaikat, és a' Félvilágnak törvényt szabott Hatalmokat. Ezek valának a' Magyar Nemzet' több rendbéli szerencsétlenségeinek mindég Kengyelfutóji. – A' Magyar Nemzet elfelejtetetlen Királynéjának, Annyának hosszu uralkodása alatt a' Békességnek minden áldásait érezte Hazánk; de tegyük szívéinkre kezünket, és vallyuk-meg azt is, hogy ezen idő alatt a' Magyar Nemességnek szinte két Nemzése igen elpuhult, eltűnyült, elerőtlenedett, bár, ha megcsinosodott is. Hány vagyon ezen szittyá eredetű nemességben, a' ki egész életében kardot nem forgatott, soha csak egy verebet el nem ejtett, midőn hajdan talán egy Magyar Nemes se ta-

4 a' Tudományoknak] *ante corr.* az <Nem [*ante corr.*] orsz>

10 ezen] <mellyek> ezen

16–17 a' nemzeti lelkességet, Vitézséget,] *in marg.*

22 Kengyelfutóji.] *in marg.* [bal hasámban:] Sok szomorú példák etc Virágból 126 p. [t. i. VIRÁG 1799:126.]

29 talán egy] <eg> talán

325.29–326.1 találatott] *ante corr.* található

láltatott volna, a' ki néhány, kezével, elejtett Törökről, vagy más ellenségről nem tudott volna gyermekeinek beszélni. Szükséges tehát, hogy ezen háborús kétséges időkben a' Magyar Nemesség felkeljen, és Vitéz Össeinek módgya szerint fegyvert forgatni tanúlyon Hazájának, Királyának, Constitútiójának szent védelmére. Szükséges volna, hogy, valameddig a' közönséges Békesség helyre nem áll Európában, a' Magyar Nemesség mindég fegyverben állana, és gyakorolná magát, hogy kész lehetne minden esetre. Ha egy Nemzet a' többi felett egyszer igen elhatalmazott, mindég bizonytalan a' Békesség – valameddig az elhatalmazott erőt valamely bal eset meg nem töri.

16.

Úgy látszik, hogy a' Magyar Nemzetet most egészen a' Gazdálkodásnak, és Kereskedésnek lelke szállotta meg. Tíz, húsz esztendőktől fogva szemlátomást tapasztaljuk magunk, tapasztalják a' Hazánkban megforduló Külföldiek, hogy igen nagy lépéseket tevének előre mind a' Kereskedésben, mind a' Gazdálkodásban, – hogy mind a' Magyar Nemesség, mind a' magyar Parasztság előbbi restségéből felelevenedvén, sokkal jobban iparkodik, serénykedik – 's napról napra gyarapodván mind gazdasága, mind értéke sokkal jobb állapotban vagyon mint sem előbb vala. Ott, a' hol ennekelőtte a' magára hagyatott, míveletlen Természet csak keveset vetett a' birtokosnak, most az iparkodó, okoskodó, mesterkedő Gazdálkodás két, három annyit fordított. Áldott Hazánkban természetvénnyei szerte járván Európát, mindenfelől pénzt hajtának az Országba. Örvendhet valóban minden Hazafi, ki Nemzetét, és annak boldogságát szívében hordozza, hogy a' Magyar is oda jutott azon Két kútfőhez, melyből a' Nemzetek' Országok' tehetsége, ereje, gazdagsága, szerencséje eredni szokott: a' Kereskedés ez, és a' Gazdálkodás. Eleven példája ennek a' nem nagy, de gazdálkodása, és főképpen kereskedése után leggazdagabb, és tehetősebb Ángoly Nemzet, ki Európának minden nemzettyei közül, egyedül maga vala mind eddig képes, az

4 Vitéz] *in marg.*

20 sokkal] *in marg.*

21 mint sem előbb vala.] *in marg.*

elhatalmazott Francia erőnek, és közönséges Fő Uralkodásra törekedő Hatalomnak foganattal gátokat vetni. – A' Magyar Nemzetnek Gyéniussa nem annyira hajlandó a' Kereskedésre, és Kalmárkodásra, mint a' gazdálkodásra: E' volt minden időben az ő legkedvesebb foglalatossága, legtermészetesebb élelme; a' mire Őtet nem csak Gyeniussa, hanem Hazájának bő, termékeny, áldott földgye, természetvényeinek különös becse, és a' mind ezekből áradni szokott haszon is édesgette. Minő foglalatosság, minő életmód is illene jobban egy olly Uri, nemes, szabad Nemzethez, a' millyen a' Magyar? – Szabad Űr lehetni a' magáében, teremthetni, másokkal jót tehetni, több mint Uri – Isteni dolog. „*Omnium rerum*, ugy mond Cicero, *ex quibus aliquid exquiritur, nihil est agricultura melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius*. – De mind ezek előtt szükséges, hogy egy Nemzet, kivált a' Magyar, erős lelkű, bátor szívű, Vitéz legyen, hogy Hazáját, mellyben szabadon kereskedik, Jóságát, mellyben szabadon gazdálkodik, a' Constitútiót, melly Őtet e' Földön a' legszebb, legdicőbb, legboldogabb emberi állapotba helyezi, a' külső ellenségek, és hatalmak ellen megoltalmazhassa, és megtarthassa. Előbb legyünk tehát Vitézek, mint sem Gazdák; mert a' Vitézé az erő, hatalom, és Uraság a' földön. A' Vitéznek szánt, vet, arat, és gyűjt a' gazda – Előbb legyünk Vitézek, hogy ne másnak, hanem magunknak gazdálkodgyunk, kereskedgyünk.

17.

A' Hazának oltalma, védelme, mellytől a' Nemzetnek léte, szabadsága, boldogsága, Hatalma függ, kétségen kívül első, és legfőbb figyelmet érdemel. Minthogy pedig a' Hazát és Nemzetet egyedül a' Bajnoki Virtus, a' Hadi Tudomány tarthattya meg; az e' végre felállítandó Katona Oskola, a' *Ludovicea* olly Hazafiúi, olly szerencsés, olly szent, olly szükséges szerzemény volt, hogy az egész Magyar Nemzet méltán áldhattya jó Királyját, és Királynéját, kik e' nagy intézetet nem csak helybenhagyások, hanem felséges segedelmeik

14 egy Nemzet] *ante corr.* a'

17 legboldogabb] *in marg.*

25 első] <az> első

27 e' végre] e' <tárgy> végre

által is, felállítani eltökélték; – áldhatta a' Magyarok szerencsését, és dicsőségét szíven hordó, lelkes Nádorispánnyát, úgymint e' nagy hazafiúi Intézetnek hatalmas előmozdítóját; – tisztelheti, dicsőítheti a' Haza nagyszívű Fiját Festetics Györgyöt, már annyi
5 szép, nagy, és hasznos intézetek' szerzőjét, Ki nagy értékét olly példássan fordította a' Hazának javára, és dicsőségére, és a' ki úgy szölván, ezen leghasznosb intézetnek is Kezdője vala; – áldhatta a' Haza minden Fijait, kik az e' nagy célra rendelt Akademiát tehetségeik szerint segítették. A' jövőendő Nemzetség fogja ugyan még
10 csak, e' nagy szerzeménynek hasznát jobban érezni; de gyermekeink, véreink lesznek – Magyarok lesznek azok is. Az Atyáknak kell szerezni kezdeni, hogy a' gyermekek boldogok lehessenek; az atyáknak kell fákat ültetni, hogy gyermekének gyümölcsözzenek. – A' Magyar Nemességet fejenként véve, mindegygyiket Katonává teszi
15 Hazánknak Consitútiója. Hazafiúi Kívánság volna tehát az is, hogy ezen Katona Oskolában minden Magyar Nemes Ifjú megfordulhasson, és magának ott annyi hadi tudományt szerezhetne, hogy midőn a' Hazának, Királynak, és Consitúciónak védelme Karját Kívánna, ne lenne egészen ujjonc a' hadi dolgokban.

18.

Minden régi, és újabb, formálttyabb, nagy, és hadakozó Nemzetnek voltak, és vannak hadi könyvei, olyanok, melyekben nem csak a' hadnak történetei általlyában adattnak elő, hanem a' hadnak minden környülállásai, a' Seregeknek, táboroknak fekvései, a' csatáknak, ütközeteknek Plánjai, a' hadakozó feleknek felosztásai,
25 elrendelése, a' szerencsés, vagy bal történeteknek okai, a' Hadve-

4 Festetics] <Gróf> Festetics

5 hasznos] hasznos <szer>

5 értékét] <jövedelmeit> [in marg.] értékét

8 e' nagy] e' nagy <intézetek végre>

11 véreink] in marg.

11 lesznek] in marg. lesznek <azok>

12–13 az atyának] ante corr. Az

13 gyümölcsözzenek] ante corr. gyümölcsözzönek

19 ujjonc a'] a' <Katonaságban>

zéreknek fortélyjai, a' külömbféle hadi szereknek így, vagy amúgy,
 itt vagy amott jobb haszonvétele, az elkövetett, magok után kárt vo-
 nó hibák meg vannak írva. Egyedül a' Magyar Nemzetnek, mely-
 nek minden tagja Katona a' Constitúció szerint, szükölködik az illy
 hasznos, Katonát formáló könyvekben; – a' Magyar Nemzet, kinek 5
 háború, had, és Vitézség minden története, egész Karaktere, a' ki
 leghadakozóbb Nemzetnek tartatott eddig Európában. Igen helyes-
 sen Kívánhattuk, hogy ehez értő elmés Hazánkfijai felforgatván a'
 magyar történeteket, háborúkat, kinyomozván a' kézírásokat, ré-
 gi leveleket, illy hadi munkákat írának. Lajos, Mátyás Királyaink 10
 nak, és Hunyady Jánosnak nagy meggondolással, jó elrendeléssel,
 és többnyire szerencsés Kimenetellel viselt hadaik elég bő, és fon-
 tos tárgyak volnának. – Helyes, Hazafiúi Kívánság volna még az
 is, hogy a' magyar Théatrom, némelly jó Hazafiaknak közbenjárá-
 sok, de kivált lelkes Nádorispányunknak hatalmas pártfogása által 15
 valahára csakugyan felállíttathatván, abban eredeti magyar, 's fő-
 képpen Vitéz dramák játszattának. Teli vagyon a' Magyar História
 Vitéz Eleinknek olly Tetteikkel, mellyek az akkori Világot csudálás-
 ra, és tiszteletre ragadák, és a' mellyek a' mostani Magyar Nemzet-
 nek lelkét, szívet nagy dolgok' művelésére búzdíthatnák, általlyában 20
 a' Nemzeti Karakterre felségessen munkálnának. Hazánk elég ter-
 mékeny a' nagy Talentomokban; a' Magyarótól minden kitellik, csak
 Periklesek, Mecänások, Colbertek vannak kevesen Hazánkban Te-
 hetőssei között! – Dicsőség Széchényi Ferencznek, Ki a' Nemzeti
 Léleknek olly nagy és becses Kincstárt nyitott Hazánkban! Dicső- 25
 ság Marczibányinak, Ki a' Hazának szent Oltárához olly sok, nagy,
 és szép áldozatokkal járúl! – Élni fog a' Jeleseknek Lelke, Neve, Tet-

2 magok után kárt] <kárt> magok után [in marg.] kárt

8 hogy ehez] hogy <az>

11 nagy meggondolással] nagy <szere>

14 magyar] magyar <Teatr>

15 által] <fel> által

16 felállíttathatván] ante corr. felállító [?]

24 Nemzeti] ante corr. Nemzet' <száma>

25 Léleknek] in marg.

25 nyitott] <állított> [in marg.] nyitott

329.27–330.1 Tette] in marg.

te onokáinknak Szívében mindég, midőn a' Haszontalanoknak nyomorúltt emberkesége már régen a' feledékenység néma homályába, és a' semmiség' lelketlen üregébe el enyészett – mint egy here méhnek dongása a' Levegőben.

19.

A' Haza a' szegényebb sorsú Nemességet Kímélni akarván, csak gyalog szólíttá védelmére. De ha, meggondoljuk Lajos, és Mátyás nagy és szerencsés Királyainknak hadakozása' módgyát, mely abban állott, hogy többnyire lovag Seregeiket villám sebességgel az
10 ellenség' földgyére vitték, és azt elfoglalván, onnan éltek, eltávoztatván egyszer 's mind a' Hazától mind a' háborúkkal egygyütt járó veszedelmeket, mind a' háborúk által okoztatni szokott szükséget, inséget; – ha meggondoljuk a' mostani idő' Taktikáját, melynek az látszik törvénnyé lenni, hogy a' Hadat mennél sebesebben
15 folytassa, az ellenséget lovag Seregeivel körül szárnyallya, és kerítse, a' magános osztályokat elfogja, és magának a' lovasság által könnyebben, és sebesebben eleséget szerezhessen, – egyszer 's mind sebes mozgásai, és fordulásai által az ellenséget megháborítsa, megzavarja, és fő czéllyait fortélyos, és ál-támadásai által eltitkol-
20 hassa, mely Taktikának a' Francziák' részére hasznos, és szerencsés Következéseit ezen sok esztendőig tartó háborúban az egész Világ eléggé tapasztalhatta; – ha meggondoljuk, hogy a' magyar-
nak a' lovag hadakozás, vele született kedves tulajdonsága; – ha meggondoljuk még azt is, hogy az új, és hadakozásban tapasztalatlan Katona mindég bátrabb lovon, mint sem gyalog; hát nem ok
25 nélkül kívánhatnánk, hogy noha felséges Királyunk' álló Hadában elég volna a' lovasság, a' magyar Nemesség még is általlyában lovag kelhetne fel; hogy fortélyt fortéllyal, mesterséget mesterséggel,

1–4 mindég, midőn a' Haszontalanoknak nyomorúltt emberkesége már régen a' feledékenység néma homályába, és a' semmiség' lelketlen üregébe el enyészett – mint egy here méhnek dongása a' Levegőben.] [A mondat a bal hasámban folytatódik.]

7 védelmére] <a'> védelmére

7 De ha] De ha <tekintyűk>

20 Taktikának] Taktikának <hasznos>

erőt erővel, sebességet sebességgel győzván, egyszer 's mind természetes hajlandóságának is kedvét töltvén, úgy, ne csak az ellenségnek Taktikáját tehetné foganatlanná, hanem Ősleinek Vitéz példája szerint dicsőségesen győzhetne is. Az egész Világnak közönséges vallása az, hogy nincs jobb katona a' Magyar Huszárnál.

5

20.

A' bölcs Kormányzéseknek fő gondgya, a' jó és okos Hazafinak legforróbb kívánsága az legyen, hogy a' háború, és azt kísérni szokott alkalmatlanságok, veszedelmek, szerencsétlenségek, rablások, öldöklések, a' hazától mennél meszszebb távoztassanak. Jaj annak az országnak, mellybe egyszer az ellenség beüt; bár legottan meggyőzetik is; pusztulást, dúlást, ínséget hágy minden nyomán maga után. Háromszor jaj annak az országnak, mellyben az ellenség győz! pedig melly aprólékos körülállásoktól függ gyakorta egy ütközetnek szerencséje! – Jól állalták ezt bölcs, és Vitéz Eleink, és azoknak lelkes Vezérjeik, Királlyaik, azért ők, ha csak lehetett, mindig tüzes sebességgel az ellenség' földgyére rohanván, ott ütköztek meg, ott győztek, és jószágaik, Feleségeik, gyermekeik bátorságban, békességben, bőségben voltak itthon. Rossz Hazafi, korcs magyar tehát, sőt ellensége a' Hazának mind az, a' ki az Ország' há- 20 tárán, példának okáért a' Lajtánál kívánná bevárni az ellenséget. Az olyan nem érdemel egyebet, hanem hogy korcs, nemtelen vére ott kiontassék, rossz, féltlen, hitetlen, lelketlen szíve a' Lajta' iszapjába tiportassék, és bectelen személyét örök gyalázat, és átok érje. – Nem a' Lajtánál, hanem ha lehetne, a' Rajnánál kívánná a' jó 25 Hazafi, a' régi Magyaroknak igaz vére találni, és megverni az ellenséget. Mihelyt tehát bizonyos lenne egyszer a' háború, magunk kívánnunk az ellenségnek elejbe menni, olly meszsze, a' mennyire lehet. Veszedelemben vagyon Hazánk, mihelyt Királyunknak akár- 30 melly szélső Tartománya egyszer az ellenség' hatalmában vagyon.

8 és azt] és <v[...]> azt

10 meszszebb] <tovább> [in marg] meszszebb

19 bőségben] bőségben <éltek>

22 hanem hogy] <ott hitetlen>

22 ott] ante corr. ki

Tí, szittyai bátor, lelkes Ósseinknek hív maradéki, Atilának, Árpádnak igaz Onokáji! Magyar Nemesek, Atyámfiai, Testvéreim! – Mí, már közel ezer esztendők óta, Európában legvitézebb, legnemesebb, legszabadabb, legboldogabb Nemzet! – Most, míg Békes-
 5 ségben élünk még, tekintsünk vissza a' közelebb múltt esztendőkre, és azokban történt dolgokra; – vessük figyelmünket arra, a' mi Európának napnyúgodtti szegletében most történik, – és ítéllyünk a' kézzel tapogatható jövődőről. – Ama' régi Gallusoknak maradéki, kik hajdan Romát is megrázták, utóbb Nagy Károly alatt a' mi
 10 Hazánknak is Uraivá levének, a' Francia Nemzet, előbb a' köz rendből kilobbanván, 's önnön vére' ontása' közben, szilaj Vitézségre, borzadván, utóbb egy mérész szívű, nagy, és büszke lelkű, Sándor, és Atila' nyomdokit követő szerencsés Férfiú által új rendbe hozott, és Fővezérleése alatt olly erőre, és hatalomra kapott, hogy nincs
 15 Európában Nemzet, melyet meg nem szaggatott, meg nem zavart, meg nem nyomorított, meg nem tiprott, – nincsen Trónus, melyet vagy meg nem rázott, vagy fel nem forgatott, – nincsen Constitútio, melyet meg nem változtatott volna. Napnyúgodttról szinte Napkeletig hatván, egyszer 's mind Délre 's Eszakra kicsapván, mindent
 20 hatalma, vagy legalább akarattya alá hódított, kényszerített. – Valóban minden Vitézi lelkű Magyaroknak csudálni kell Napóleont; – minden büszke Magyaroknak irigyleni kell a' Francziáknak Vitéz tetteiket; – hah! sirnunk kellene, hogy, midőn a' Francziák a' világnak uraivá lesznek, mí, Magyarok, kiket hajdan a' Világ szintén így csudált, tunyán, fejünket csóválljuk – és szinte alig hiszszük, a' mit hajdan dicső Óseink miveltek, és a' Franczák most mívelnek. Óh! mí, olly nagy, dicső, vitéz, világszerte híres Atyáknak, elfajultt, puha, tunya, gyáva, lelketlen, szívetlen maradéki! – Mint midőn az ere-

3 esztendők] esztendők<[...]>

9 alatt] alatt <,>

11 Vitézségre,] Vitézségre, <dühösödven>

13 szerencsés] *in marg.*

23 a' Francziák] *in marg.* a'

27 dicső] <és> dicső

332.28–333.1 erejét érző] *in marg.*

jét érző kevély, Sas-sereg felemelkedvén, és a' Levegőben kevélyen, magassan kerengvén, – mintegy uralkodva, Királykodva az egész vidék, és az egész tollas nép felett, –szinte a' Világosság' forrásához, a' Naphoz, törekedik; a' gyávább, kisebb madár sereg látván a' hatalmasokat fellengezni, megijedve rejtőzik az alacson bokrok 5 közé, és ott fél 's retteg; Ollyan volt a' Magyar Nemesség néha napján; – egy dicső, hatalmas Sassereg: – Ha felkelt, lóra ült, és erős markában a' súlyos Kard villogott, minden más nemzet félt, rettegett, és fészkebe megvonván magát, meghódolt a' Hatalmasnak, – és a' Magyar uralkodva, királykodva járt a' föld, és nemzetek felett, 10 mint a' fellengő Sas a' Levegőben. De most, bő és termékeny Hazánkban mulatva, tombolva, magunk között eleget csevegve mint a' gyáva, haszontalan veréb-sereg az asztagok körül a' sövényen – félve, szájtátva nézzük, mint jár Uralkodva, Királykodva a' Föld, és a' nemzetek felett a' Franczia Sassereg. Haj, mi leve belőlünk! – 15

Ébredgyünk fel hosszú álunkból! – Elevenedgyünk fel landadt kábaságunkból! – Eszmélkedgyünk fel veszedelmes gondatlanságunkból! – Borzadgyunk fel gyáva tehetetlenségünkől! – Emelkedgyünk fel gyalázatos alacsonyságunkból! – Készüllyünk el minden esetre. Vízen, Földön a' háborúnak veszedelmes tüze ég kö- 20 rülöttünk; egyedül a' mi szerencsés Hazánk marada meg mind eddig, annyi esztendőktől fogva, annyi nemzetnek vérengző Csatáji között, a' háborúknak iszonyú fergetegeitől környülvéve, a' boldog békességben, – mint egy boldog sziget a' szélvész által felforgatott,

1 Sas-sereg] <dicsőséges> Sas-sereg

2 kerengvén] kerengvén <lebegvén>

3 nép] *ante corr.* népe

6 Nemesség] *in marg.*

8–9 rettegett] <és> rettegett

11–13 De most...sövényen] *ante corr.* [számozással felcserélve:] De most, mint a' gyáva, haszontalan veréb-sereg az asztagok körül a' sövényen, <m> bő és termékeny Hazánkban mulatva, tombolva, magunk között eleget csevegve

19 gyalázatos] <leszállott> [*in marg.*] gyalázatos

20 minden] minden <megtör>

23 iszonyú] *ante corr.* ve

24 a' szélvész] a' <dagály> szélvész

háborgó, zajos tengerben. Napkelet, Napnyúgodtt, Dél, Észak itta már az embervért, melyet vagy a 'Revolútiók' dühe, vagy a 'Hadaknak semmit nem kímélő Csapásai ontottak. Nincs Ország, mely vér-piacz, – nincs Nemzet, mely véráldozat nem volt volna már.

5 A' régi szokás, egy anyanyelv, hasonló embertermészet által öszvekött nemzetek elszaggatva, széjjel osztva, új határok, és törvények közé vannak szorítva, új koronák alá vannak nyomva. – A' sok százados Nemzetségbéli Fejedelmek, Attyaik' Kormányzékéből, nem vétkek miátt, egyedül az erő hatalomnak jussa által levettve, Oszágról országra, Nemzettől nemzethez bújdosnak, – és keserű könnyekkel áztatott kegyelem-kenyeret esznek, midőn Őseiknek Palotáiban új emberek Királykodnak, kik csak nem rég esméretlenek lévén, egyszerre nagyra nővének a' kiontott embervérben. – A' Nemzeteknek, Királyoknak Kincseik, Fegyvereik; a' Gazdáknak

15 birtoka, több esztendei szorgalma, szerzeménnyé, a' Polgároknak veréjtékkel keresett vagyonnya, a' Városoknak, egygyes Házoknak szerencséje – minden, vagy az ellenségnek Zsákmánnya, vagy hamu, és füst leve. A' háborúnak dúló tüze, vasa által. – szinte velejekig kiszíva, szinte bőrökig megnyúzva lévén a' Népek, Községek,

20 Koldúlnak, vándorlanak – és rendre dőlnek az éhhalálba. – Meg rázatott már több ízben az Austriai roppant Birodalom is: elszakadtak a' Nagy Testtől több Tartományok, – elszakadtak Királyi Attyoknak szívetől több nemzetek is. Egyedül Hazánk marada meg mindég a' boldog békében, egyedül a' Magyar Nemzet marada meg csendes-

25 ségben, Épségben. Be csapott ugyan már Hazánk' széleire is a' Há-

3 melly] melly <már>

4 már] *in marg.*

9 nem...által] *in marg.*

12 Palotáiban] *ante corr.* <a'> Palotájiban

12 új emberek] <új> új

12 kik] kik<rül nem>

13 a' kiontott] *ante corr.* az <e>

15 birtoka,] *in marg.*

18 A' háborúnak...által.] *in marg.*

20 Meg] Meg <vala már>

23 Hazánk] <a' mi> Hazánk

borúnak ostora; és a' jobb lelkű Magyar már nem ok nélkül félthette
 Ősseinek Constitútióját, arany szabadságát, Készületlen lévén Ha-
 zájának védelmére; de a' Nemzetek', Királyok' Ura pártját fogván
 a' Becsület, Igazság egyenes úttjáról soha el nem tántorodott Jó Fe-
 jedelmünknek, pártját fogván a' Magyar Nemzetnek, kinek Vitéz- 5
 sége annyi századok oltá az egész Kereszténységnekvédelme, – az
 Országnak, melly annyi századok oltá csatamező, vérpiacz vala, a'
 Pozsonyi Békességet szerzé. Megmutatta a' veszedelmet, hogy ta-
 núllyunk, és megokosodgyunk.

Tanúlhattunk eddig eleget; a' mindennapi történetek, a' meggyő- 10
 zött nemzeteknek hasonló sorsa, kézzel mutatták a' bizonyos jö-
 vendőt. Szerencsések vagyunk, hogy más nemzeteknek Kárán ta-
 núlhatunk. Úgy látszik, hogy tanúltunk is, minthogy a' Kormány-
 szék Insurrectiót az Insurrectiót rendelni szükségesnek ítélte. Böl-
 csen tevő pedig azt, hogy a' személyes Insurrectiót rendelni jobbnak 15
 tartotta; mert méltán híheti azt, hogy a' Hazának, Királynak, Con-
 stitúciónak védelme inkább szíven fekszik a' Nemesnek, ki Constit-
 útiója által mindent bir Hazájában, a' mire csak egy ember vágyhat
 a' Földön, és általa mindent elveszthet, a' mi az embernek Kívána-
 tos, drága, dicsőséges, édes, szent lehet – mint sem szíven fekhethék 20
 a' Parasztnak, kinek mind egy, akár így, akár amúgy kormányoz-
 tasson, csak életét vonhassa, és szükségét győzhesse. Alacsonyság,
 gyalázat volna, szerencsénket, boldogságunkat Jobbágyainknak kö-
 szönnünk, és talán szemeinkre hányattatnunk. – Ha pedig, (a' mit
 a' jó Isten, Atyáinknak Kegyelmes Istene ne engedgyen megtörtén- 25
 ni!) szerencsétlenek lennénk, legalább ne vonnyunk Onokáinknak

1 a' jobb] *ante corr.* az

2 szabadságát,] *emend.* szabadságát

2–3 Hazájának védelmére] *emend.* védelmére.

4 Becsület] Becsület<nek>

4 Igazság] *in marg.* Igazság<nak>

6 védelme,] védelme <vala>

17 fekszik a'] *ante corr.* fekszik annak

21–22 kormányoztasson,] kormányoztasson, <akár dicsőséges, akár gyalá-
 zatos módokkal [*in marg.* a következő szó:] <győzhesse> szükségét győz-
 hesse>

22 csak...győzhesse.] *in marg.*

átkát fejünkre, hogy Hazánk, és magunk sorsát, nemtelenekre, hitetlenekre bizván, nem tettünk, a' mit tehattunk magunk, és mara-
dékink' boldogságáért.

Nincs most arról szó, nincs arról kérdés – Haj! valaha lehetett
5 volna, míg a' Magyaroknak szíve, és lelke nagy, és bátor, mikor a' nemzet erős, hatalmas, és vitéz vala még, – nincs arról kérdés, hogy a' Franczia nép', és Kormányzéseknek egy szerencsés Bajnoknak Fővezér-
lése alatt illy nagyra nőtt Hatalmát, és dicsőségre vágyását meg-
törni próbálnánk. Noha jó Királyunknak népei' javáért tett annyi
10 áldozattyaikat megboszszólni, atyai szívéből elszakadt tartományait visszakívánni, elegendő, méltó, és igaz oka, és még, kivált más Nemzetek' hív segedelme mellett, elég Ereje is volna; de a' jó, jámbor, szelíd Atya, nem kívánnia gyermekeinek szerencsését a' Had-
nak bizonytalan Koczkájára vetni. Nincs arról szó, hogy mi támad-
15 gyuk-meg az ellenséget; egyedül a' megtámadtatás' esetére vagyunk Hazánk' védelmére szállítva. De ezen eset olly megválasztó idő volna Hazánkra nézve, melly vagy további életet, vagy bizonyos halált vonna maga után.

Élet, vagy halál; – dicsőség, vagy gyalázat; – szabadság, vagy
20 szolgaság; – Boldogság, vagy nyomorúság; – Meny, vagy Pokol a' földön! – Ez a' nagy kérdés forog fenn. – Jól meggondoljuk Hazafiak! – Meggondolván pedig ezt, ki volna közöttünk az az alacson, elvetett, gyalázatos tag, a' ki életét, és mindenét inkább fel nem áldozná, mintsem hogy gyermekeinek, Onokájának az Őstől maradott
25 szabadságot, boldogságot, dicsőséget örökségül ne hagyhatná? – Ha bátor a' magyar Nemesség' egygyik felének el kellene is veszni, hogy másik fele megmaradhasson? –

A' Haza, a' Király, és a' Constitúció olly elválaszthatatlan Eggy,

7 Kormányzéseknek] *ante corr.* Kormányzések' <erőszakos>

7–8 egy...nőtt] *in marg.*

9 népei'] *ante corr.* népeinek

12 hív] <se> hív

19 szabadság] <arany> szabadság

20 szolgaság] <vas rab>ság [*in marg.*] szolgál-

21 forog fenn.] *in marg.*

23 fel nem] *in marg.* nem

a' milyen Egy az Isten az ő három személyében. Egygyiknek kell a' másikat tartani, oltalmazni, hogy a' kettőnek lelke, a' Constitúció megállhasson. A' Király, a' ki Hazánk' Trónusán ül, az Nagy The-reziának igaz Onokája, Vértussainak, és a' Magyar Nemzethez való atyai szívességének Örökösse, – ez a' Titus, Kinek szelidségét, Ke- 5 gyességét, Egyenességét a' Külföld is megesméri, és magasztallya; – a' Ki azt tartja: *Opes Principum, Corda Subditorum*, és a' Ki gyakorta háborgatott Uralkodásának minden szerencsés, és szerencsétlen idejében ennek olly híven megfelelt, – Ki uralkodásának minden napját a' jósnak, és Kegyelemnek szelíd míveivel jeleli – ez a' 10 Titus mindent tett, a' mi erejétől, és Hatalmától kitellett népeinek oltalmazására; – Miként kímellé a' jó, és szerető Atya a' néki Kedves Magyar Nemességet? – Miként köté Ő Királyi sorsát szorosan össze a' miénkkel, midőn a' múltt Országgyűlésben az eloszló Haza Atyáihoz, a' Vármegyék' Képviselőjéhez imezt mondá: Én nemze- 15 tem, kedves magyar népem! Tí azt míveltétek, a' mi Őstől nyertt Tulajdonotokhoz, Királytok eránt való hívségeitekhez, becsületetekhez illett. Egész Európa meg fogja látni, hogy Királytok annyira egyg veletek, hogy sem nekem, sem Néktek semmi sem fekszik inkább sziveinken, mint régi Constitúciónknak minden erőnkig, utól- 20 só csepp vérünkig való védelmezése. Egygyek voltunk, egygyek vagyunk, egygyek leszünk, valamig a' halál el nem választ bennünket. Ezt érzi, ezt gondolja Királytok, Atyátok, ki mint fíjait szeret, és örökké szeretni fog benneteket. Most rajtunk a' sor; mi is tegyünk Hazánkért, Királyunkért, Constitúciónkért, a' mi tőlünk kitellik; – 25 a' mit dicső Őseink tettek az ő idejekben, – a' mit a' világ mindég magasztal, és csudál vala. Fognak is tenni:

1–3 Egygyiknek...megállhasson.] *in marg.*

7 és a' Ki] és a' Ki <Uralkodásának>

9–10 Ki...jeleli –] *in marg.*

10 napját] *ante corr.* napjait

15 mondá:] [Félbehagyva a mondat (Kisfaludy talán pontatlanul a diétai napló királyi záróbeszédére akart utalni, amely így kezdődik: „*Cordi meo charissimi Hungari!*”)] *emend.* mondá: „Cara

15–24 Én nemzetem...benneteket.] *in marg.*

21 vérünkig való] vérünkig való <megtartása>

22 valamig] *in marg.* -val

Királyom! im a' hálaadó Magyar!

A' Rettenetlenség' Vitézi

Szíveket áldozatul ajánlyák!

Virág

- 5 Királyunk mellett Hazánk' Kormányshékén egygy olly Férjfiú áll
Kedves Nádorispányunk' lelkes Személyében, Kit egészen a' dicső,
szerencsés emlékezetű Corvinus Mátyásnak lelke láttatik éleszteti;
Ki munkás életének minden napját nemzetünknek javára, szeren-
cséjére, dicsőségére, tűz elméjének minden gondolattját a' Hazá-
10 nak boldogságára, virágzására fordította, és nagy Szívének minden
éreménnyével a' magyar nemzetet, kivált a' Nemességet, öleli, és
ápolgattya. Hazafiúi hatalmas eszközlései által Ő, atyai Jóltevőnk, és
Királyi Barátunk, már majd tökéltre hozza azt, a' mit Mátyás, dicső
Királyunk a' Magyar Nemzet' boldogságára, és dicsőségére hajdan
15 olly szerencsésen kezdett, de a' mi részszerint a' nagy Embernek
kora halála, részszerint a' halálát követő mostoha környűllások,
és idők miatt félbe szakadt. Anyanyelvünknek Hazánkban virágza-
sa, csinosodása, melly nélkül egy nemzet, melly nélkül msagyarok
soha sem lehetnének, a' Nemzeti cultúrának előmenetele, a' Nemze-
20 ti léleknek felemelkedése, a' Nemzetnek boldogságára, dicsőségére,
vitézségére célzó Intézetek, alkotványok, a' millyenek a' Nemzeti
Muzeum, a' Katona Oskola, mind az Ő nagy hazafiúságának, hatal-
mas Eszközlésének, hathatós Pártfogásának örök hálákat érdemlő
Mívei. – Ő, a' mi kedves Nádorispányunk, Hazánkknak törvényes
25 Fő Kapitánnya, Nemzetünknek, Constitúciónknak hatalmas, szíves
Pártfogója, Védője, – Ő, a' ki Benne helyezett nemzeti, és hazafiúi Bi-

1–4 Királyom...*Virág*] *in marg.*

12 Ő,] *ante corr.* a

12 és] <és> [*in marg.*] és

14 hajdan] *in marg.*

15 Embernek] <léleknek> [*in marg.*] Embernek

16 kora] *in marg.*

16 részszerint a'] *ante corr.* részszerint h

1–3 Királyom!...ajánlyák!] VIRÁG Benedek, „[C. n. alkaikum]”, in VIRÁG
1799: 37–39, 39.

zodalmunknak minden időben, minden bajainkban, olly híven, olly szíves készséggel megfelelt, – Ő lessz a' mi Vezérünk, Tanácsadónk, Árpádunk! – Mit nem reménylhetünk az Ő Nagy, erős, munkás, állandó Lelkétől, – az Ő jó, minket szerető Szívétől, – az Ő mély, tűzes, magas, bölcs Elméjétől, – az Ő Kormányra termett nagy Vir- 5 tussaitól, és Talentomaitól? – Ő az, a' ki az öszve gyűltt Várme- gyék' Képviselőjinek a' többi közt imezt mondá: „Minekelőtte Tő- letek egészen bucsút vennék, szentül fogadom itt ezen Közönséges Gyűlekezet előtt, hogy, megemlékezvén jó Királyunknak kegyes Ki- nyilatkoztatásáról, a' vezérlésemre bízott Nemes Hadat, ha ezen új 10 törvényünk rendelése Cselekedetre jönne, egyedül Királyunknak, Hazánknek, és Ősi Constitúciónknak védelmére fordítottom, és in- kább tulajdon személyemet, és életemet az ellenségnek feláldozom, mintsem hogy a' Királynak, és Országnak ezen erős gyámjait a' nyilvánságos veszedelemnek kitegyem.” Ő mondá ezt, 's mi méltán, 15 bátran bizhatunk felséges Barátunknak szavaiban, mert a' mit ígért, még mindég szentül megtartotta.

Rajta tehát, nemes Hazafiak! – Készüllyünk most, míg a' Béké- nek boldog, csendes ideje engedi. Tartsa Isten a' Békességet! de ha a' büszke ellenségnek negédes kényne Hazánkat, és Constitúción- 20 kat is leakarná tiporni, – hát, hadakozzunk. Készüllyünk Hazánk' 's Királyunk' forró szeretetében, mint miként a' fergeteg készül a' nyárnak hevében; – Csoportozzunk öszve haragossan, mint a' ter- hes, bús, komor fellegek a' Levegőben; – 's ha a' háborúnak szél- vészsze ordítva megindított bennünket, hát törjünk, szakadgyunk, 25 rontsunk ki dörögve, csattogva, villogva, – mint a' menydörgő fer- geteg, mint a' zuhogó Zápor, – és dúllyunk, öldököllyünk, sújtsunk

2 megfelelt] *ante corr.* me[...]

2 Tanácsadónk] <a'> Tanácsadónk

3 erős] <és> erős

7 a' többi közt] *in marg.*

8 itt] *in marg.*

10 bízott] *ante corr.* <biza>tott [?]

21–22 Hazánk' 's Királyunk'] *ante corr.* Hazánk', Királyunk'

26 dörögve] <mint> dörögve

27 sújtsunk] <mint> sújtsunk

villogó kardgyainkal, mint a' földet megrázó, villám czikázó tűzeivel. – Ne engedgyük, hogy Mátyás Királyi Várának tornyai idegen Zászlók lobogjanak; – hogy Árpád' népe, vére, idegen parancsolatoknak hajtson fejet! – Ha vétettek Atyáink, midőn a' Tatár csapást, midőn utóbb a' Mohácsi veszedelmet vonták fejekre, vétkek még bocsánandó, mert nem látták annyival előre a' veszedelmet. A' Király, a' haza, és annak Ősi Constitútiója nem volt végső, soha meg nem orvosolhatandó veszedelemben. De most sok esztendőök öltá fenyeget már a' veszedelem, – a' készülthez elég időnk vala
10 – a' veszedelem pedig most olly nagy, hogy Consitúciónk, és nemes létünk forog fenn. – Élet és halál lebeg felettünk a' Sorsnak mérő serpenyejében] sok letíprott, nemzet nyilván, sírva mutattya felforgatott trónussát, Constitútióját, javait, – most már semmi ki nem menthetné túnyaságunkat, oktalanságunkat, Kicsinységünket
15 Onokáink, és a' Világ előtt. – készüllyünk tehát, és ha megtámadtatunk, – harczollyunk. A' Hazának, szabadságnak szeretete mindent meggyőz. Napóleon nagy, és szerencsés Hadvezér, – Katonái erős, bátor, Bajnokok; de itt, a' Hazájáért harczoló Magyar Nemességnek, – Vitézségében akadgyon, és törjön meg hadi szerencséje
20 – itt szaggattassék széjjel győzedelmeinek borostyánnya, – vagy a' nagy, és Vitéz Franczia, jó szomszédgya, baráttya legyen a' nagy, és Vitéz Magyarnek. Atyáink százszor nagyobb számú ellenséggel is szembe szállottak, és győzedelmeskedtek, mérges Oroszlányokká válván még szelíd Anyáink is fészkeiknek, és gyermekeiknek
25 védelmében. 'S mi ne mívelnénk hasonlókat? – mi nem volnánk vitéz atyáinknak igaz fajzattyai? – mí nem volnánk becsületes, nemes, Magyar Anyáknak igaz Szülőttyei? – Az az, a' ki Hazájáért,

1 villám] <czikázó> villám

3 idegen] <Franczia> [in marg.] idegen

4 hajtson] <fejet> hajtson

5 vétkek] <még> vétkek

10–12 a' veszedelem...serpenyejében] in marg.

10 pedig] in marg.

18–19 Nemességnek] ante corr. Nemességtől <megcsapva zúzzon cserepekre szerencséjének faroka>

19–20 Vitézségben...szerencséje –] in marg.

23 mérges] ante corr. mérzés

Királyáért, Szabadságáért életét, vérét örömmel feláldozni kész; –
 Kóborlókkal, Kiknek semmi Hazájok nem volt bújálkodott, elfajúlt
 Aszszonyoknak fattya mind az, a' ki azt nem cselekszi. És szabad-
 ságunkat, Constitúciónkat fellyül élni kívánja, az ha dicső Az, ha
 dicső, Vitéz Eleink' szent csonttyai közé temettetik, ezek megráz- 5
 kódnak szégyenyekben, – azt a' Magyar hazának földgye, ha be-
 le temettetik, okádgya ki, mint nem tisztát. – 'S hát mi bennünk
 szakadna-el annyi századok óta máig nyúlt törvényeinknek arany-
 lánca? – 'S hát mi volnánk azok az átkozottak, kik vétünk által
 menyországunkat elvesztvén, gyermekeinknek a' siralmas poklot 10
 hagynánk? – Mí nem leszünk azok; mi Constitúciónkkal egygyütt
 élünk, egygyütt halunk. – Rajta Hazafiak! Készüllyünk a' békesség-
 ben, és ha megtámadtatunk, – harczollyunk! –

„Hazánk' sorsa Hunyadvá
 Tegyen mindenegygyűnket!
 Áldgya Isten Fegyverünket –
 Vezérellyen bennünket!”

15

Montesquieu

L'amour de la patrie – c'est un sentiment, et non une suite de con-
 naissances, dernier homme de l'état peut avoir ce sentiment, comme 20
 le premier.

2 Kóborlókkal,] Kóborlókkal, <vétkezett>

2 Kiknek semmi Hazájok nem volt] *in marg.*

3 fattya] fattya<i>

3–4 És...dicső] *in marg.*

3–4 És szabadságunkat] <A' ki pedig> szabadságunkat

7 okádgya] <ki> okádgya

12 halunk.] [Eredetileg ezt követően beszúrva a következő rész, majd a be-
 szúrás megszüntetve:] <A' ki pedig>...nem tisztát.

17 Vezérellyen bennünket!”] *in marg.* [alá írva:] „Hallyátok? Tí! etc Vi-
 ragból 127. [t. i. VIRÁG 1799: 127.]

18–21 *Montesquieu*...le premier.] [Az f. 31r–v. üres, f. 32r. lap tetején.]

Patriotische Worte
an Ungarns Adel

PATRIOTISCHE
WORTE
AN
UNGARNS
ADEL

—
MDCCCIX.

Tausend Hände belebt ein Geist, in tausend Brüsten
Schlägt, von einem Gefühl glühend, ein einziges Herz,
Schlägt für das Vaterland, und glüht für der Ahnen Gesetze,
Hier auf dem theuren Grund ruht ihr verehrtes Gebein. 10

SCHILLER.

Óh, tí boldog anyák' szüleménnyei! párduczós Árpád',
'S a' szép dicsősség' társai! hívei!
A' kik ezen földet sok vér diadalmatok által
Nyertétek, óh! tí szőlőtok, intetek: 15
„Viszsza Magyar, ha Magyarnak akarsz tartatni: dicsőültt
Eldődeidnek nyomdokait kövesd;
Azt, a' mit bátor fegyver 's ész szerze: kitompúltt
Szív 's kardok által védeni nem lehet.”

VIRÁG. 20

L'état subsiste indépendamment de l'amour pour la patrie, du desir de la vraie gloire, du renoncement à soi-même, du sacrifice de ses plus chers intérêts et de toutes ces vertus héroïques que nous trouvons dans les anciens, et dont nous avons seulement entendu parler. 25

MONTESQUIEU.

Tausend Jahre sind beynahe schon seit jener Zeit verflossen, als unsre muthvollen, hochherzigen ruhmwürdigen Vorfahren, diese *gens ingenua et libera*, wie sie Griechenlands Kaiser, Leo der Weisse, nennt, aus ihren für sie bereits zu engen, dürftigen Wohnsitzen
5 in Asien, von Herzog *Álmos* angeführt, nach Europa zogen; wo sie dann, unter dem edeln, tapfern und weisen Feldherrn *Árpád*, *Attilasburg* und Europa's schönstes, mit allen Schätzen der Natur im reichsten Maasse ausgestattetes Land, das von Honig und Milch fließende *Pannonien*, erobernd, dasselbe mit ihren Tugenden, ih-
10 rem hohen Muthe, ihrer Tapferkeit, ihrem Edelsinn, sammt der von der Nation und ihrem Fürsten einstimmig festgesetzten Constitution, von Enkel auf Enkel vererbend, uns überlieferten. – Ihr Blut in ein Gefäss aufsammelnd, verbündeten sich diese grossen, tapfern Männer durch einen Eid, und sprachen den Fluch über diejenigen
15 ihrer Nachkommen aus, die einst unedel und ausgeartet, ihrem mit so vielem Kampf und Blut erworbenen Vaterland und dessen Constitution je untreu würden. Möge dieser Fluch auch ewig wirksam seyn! – Von jener Zeit an kann man nicht ohne Schauern in der Geschichte unsers Vaterlandes die vielen Veränderungen, Unfälle und
20 Gefahren lesen, welche diese nicht sowohl zahlreiche, als geistvolle, Nation bestanden hat; wie sie von Tartaren, Türken von allen ihren Nachbarn bedrängt wie sie von ihren eigenen Söhnen oft zerfleischt wurde in deren Gemüthern bald Neid, bald Eifersucht, bald Herrschbegierde, bald Religionsverschiedenheit, bald andere
25 Missheiligkeiten das verzehrende Feuer der Zwietracht entflammten. Allein der Herrscher über alle Nationen scheint der Ungarn Volk, so schwere Züchtigungen er es dulden liess, doch mit besonderer Huld zu schirmen und zu leiten: denn nach jedem Sturm, der schon den fürchterlichsten Ausgang drohte, erhob es sich doch stets
30 mit neuem Glanz und Ruhm, und behauptete seinen alten Stand mit erneuerter Kraft und Festigkeit.

Doch die Gefahr, womit uns jetzt die kriegerischen, stürmischen Zeitläufte bedrohen, schwebte noch nie über unserm Vaterland, nie über unserer mit so vielem Blute aufrecht erhaltenen, so lange
35 schon bestehenden Constitution. Jetzt, wo, wie der ungrische Dichter singt:

*„Márs' mord dühe, a' mit ér, vág,
 Bont, dönt, tör, ront, dúl, sújt, öl;
 Vérben fetreng a' Félvilág –
 Minden kidül helyéből:
 Századokig büszkélkedett 5
 Tartományok omlanak;
 Örök létre törekedett
 Alkotványok bomlanak.*

*Kel'tek ólta meg nem rendültt
 Trónusok felfordúlnak, 10
 Évek-ólta felségben ült
 Főhatalmak elmúlnak. –
 Világ-ólta jót 's hasznót tett
 Törvények eltörlődnek;
 Kezdettyeket Istentől vett 15
 Kormányok kiűződnek.”*

KISFALUDY.

Wem ist es unbekannt was in dem gefährvollen, beunruhigen-
 den. mit dem Blute vieler Millionen bezeichneten Laufe der letzten
 fünfzehn Jahre, wo jeder Tag beynah ein neues Loos vertheilte, mit 20
 allen Völkern und Staaten der einen Hälfte Europens sich zugetra-
 gen hat? Wem sind wohl die Ereignisse, die dem Frieden von Press-
 burg vorangingen, nicht in lebhaftem Andenken? – Darum war es
 eine weise und nothwendige Maassregel, dass in dem letztverflos-
 senen Reichstag die persönliche adeliche Insurrection angeordnet 25
 ward. Denn ob wir gleich jetzt Frieden haben, so sind doch die Um-
 stände so beschaffen, dass wir so lange immer noch Krieg besorgen
 müssen, bis der allgemeine Friede in Europa zu Stande kömmt. Zum
 Kriege aber rüstet sich eine kluge Regierung im Frieden. Es ist zu
 spät, das Schwert erst dann zu schärfen, wenn uns der Feind schon 30
 auf den Nacken tritt. Blicken wir nur umher: ausser den Staaten
 unsers Monarchen steht ganz Europa zu Land und See in Krieges-
 flammen!

—

Die Insurrection, besonders die persönliche, war eine vorsichtige, weise Anordnung unserer ruhmwürdigen Vorfahren. Der Beweis davon liegt in der Erfahrung, dass die ungrische Nation ihre unzähligen Feinde immer besiegte, und sich mit ihrer Constitution nicht
5 nur stets aufrecht erhielt, sondern auch ihr Gebiet erweiterte. Nach dem Geiste unserer Constitution ist jeder ungrische Edelmann, einzeln genommen, Soldat. Die Geschichte der Völker beweist, dass nur die Nation stark und mächtig ist, deren Glieder alle zu jeder Zeit fertige Krieger sind, die für ihre Weiber, für ihre Kinder, für
10 ihr Vermögen, *pro aris et focis*, streiten. Wenn soll des Menschen Brust Enthusiasmus wohl entflammen, wenn nicht zu solcher Zeit, wo das schwächste, feigste Thier in der Vertheidigung seiner Brut und seines Nestes zum Löwen gleichsam umgewandelt wird? Was kann auf diese Art aus Ungarns adelicher Insurrection noch werden, deren eine Hälfte wir als lauter Männer von gebildetem Geist
15 und freyem Muth, die andere als kraftvolle, kühne Helden kennen? Ein solches Heer, von Vaterlandsliebe, Tapferkeit und Eintracht be-seelt, ist unüberwindlich.

Der ungrische Adel ist in Rücksicht seiner Rechte, seiner Frey-
20 heiten und seines politischen Zustandes der erste in der bekannten Welt. Jeder ungrische Edelmann kann als ein kleiner Fürst betrachtet werden; der gesetzmässige gekrönte König von Ungarn aber als der ausgezeichneteste Souverain, indem man ihn mit Recht als den König vieler tausend Fürsten ansehen kann. – – Die ungrische Con-
25 stitution ist einzig in ihrer Art; wer sie ihrem wahren Geiste nach kennt, muss gestehen, dass sie das Werk und der Nachlass grossherziger, freygesinnter, edler Menschen sey, das in seiner einfachen wahren Gestalt, (die eingeschlichenen gesetzwidrigen Gewohnheiten und Missbräuche ausgenommen) für eben so wohlthätig nütz-
30 lich und menschlich in Bezug auf den fleissigen, guten Unterthan, anerkannt werden muss, als es erhebend, edel und beglückend für den menschlich gesinnten, sanftmüthigen Herrn ist. Die ungrische Verfassung ist auf Grossmuth, Edelsinn und Tapferkeit gegründet; daher kann Ungarns König mit vollem Rechte mehr von seinem
35 hochherzigen Adel erwarten, als jeder andere Fürst von seinen Untergebenen. Aber eben darum ist auch der ungrische Edelmann,

Kraft des Gesetzes, seinem ihn beglückenden Vaterlande, so wie seinem das Vaterland und die Constitution schützenden Könige weit mehr schuldig Der ungrische Adelige, der für sein Vaterland, für dessen Verfassung, so wie für dessen gesetzmässigen König, welcher mit der Verfassung immer nur ein Ganzes ausmacht, nicht bereit ist alle seine Kräfte, Habe, Blut und Leben aufzuopfern, wenn die Gefahr es erheischt, der verdient der Menschheit höchste Gabe, die adeliche Freyheit, nicht ; – der verdient nur nach den Pflanzungen Amerika s verwiesen, und zu ewigen Sklavenketten, zur Sklavenarbeit verdammt zu werden, damit er dort den Werth der 10
verlorenen: menschlichen Freyheit schätzen lerne, wie der gestürzte Lucifer den verlorenen Himmel – in der Hölle.

—

Nach den Pflichten gegen Gott, ist die Liebe zum Vaterland und die Bereitwilligkeit demselben zu dienen des Menschen grösste, heiligste Pflicht, die desto leichter und süsser ist, da sie in der natürlichsten Neigung ihren Grund hat. „*L’amour de la patrie, sagt Montesquieu, c’est un sentiment, et non une suite de connaissances; le dernier homme de l’état peut avoir ce sentiment comme le premier.*“ Die Quelle davon mag in der von Kindheit auf fortgesetzten Angewöhnung liegen, oder in der Dankbarkeit gegen den Ort, der uns das Leben gab, oder in irgend einem andern geheimen natürlichen Triebe, – genug, dass der aus besserm Thon geformte Mensch mit ganzem Herzen und ganzer Seele an seinem Vaterlande, an seiner Heimath hängt; nicht bloss aus Eigennutz nicht nur der Reiche und Begüterte; – (denn auch dieser kann ja seine Besitzthümer zu Geld 25
machen und dahin gehen, wohin ein unsteter Hang ihn triebe –) auch in dem Ärmsten wohnet diess Gefühl. Der in Sibirien Geborne wird, in Italiens warme, fruchtbare, reizende Gefilde versetzt, mit Schmerzen sich nach seinem rauhen, kalten, unfruchtbaren, öden Geburtslande zurücksehnen. Wenn der auf Westindiens Pflanzun- 30
gen geborne, gedrückte, einem Lastthier gleich misshandelte Wilde, auch frey gegeben, und in den grössten Überfluss menschlicher Freuden und Vergnügungen versetzt würde, so möchte er doch weinend und heulend in seine quaalvolle Heimath zurückeilen. Ja selbst

das wilde, unvernünftige Thier wird durch einen unbezwinglichen Hang zu seinem Nest und Lager getrieben, so kümmerlich es oft darin auch leben mag.

5   „*Nescio qua natale solum dulcedine captos*
                  Ducit, et immemores non sinit esse sui.
                  Quid melius Roma? Scythico quid littore pejus?
                  Huc tamen ex illa barbarus urbe fugit.
                  Cum bene sit clausae cavea Pandione natae;
                  Nititur in silvas illa redire suas. – –
10   – *Amor patriae ratione valentior omni.*”

OVID.

Und der ungrische Adeliche, der in seinem Vaterlande, unter seiner Staatsverfassung so unzählbare nirgends sonst auf Gottes weiter Welt zutreffende Wohlthaten, Güter und Segnungen genießt,
15 sollte diess sein theures Vaterland nicht vertheidigen? – sollte nicht für dasselbe allein leben und sterben? –

—

Die Vorfahren jedes ungrischen Adelichen haben durch besondere Verdienste vorzüglich durch kriegerische Heldenverdienste den Adel erworben, und sich zu Mitgliedern jener ruhmvollen Gesellschaft erhoben, die der gelehrte *Kollár* in folgenden Worten schildert: „Diess ist der edelste Stand unsers Königreiches, durch dessen
20 Heldenthaten die Ungarn einst, als noch das Land in seiner Bluthe war, ihre Freunde zur Bewunderung hinrissen, ihre Feinde aber mit Schrecken erfüllten. Diess ist das kön. Banderium, des Souverains
25 von Ungarn königliches Haus, das im Kriege am ersten erscheinen, und am letzten abtreten musste. Zu dem Ende wurde dieser edle Stand, der den Namen des *königlichen Hofes* führte, zuerst vom h.[eiligen] Stephan, dann von Andreas II. durch verschiedene Freyheiten ausgezeichnet und bestätigt. Diess erkannte wohl König Ste-
30 phan I., und es ist daher kein Wunder, wenn er diesen Stand seiner Tapfern, als die Vertheidiger seines Reiches, als Beschützer der Wehrlosen, als die Besieger seiner Feinde, als die Vermehrer seines

Reiches ansah und sie so nannte: denn durch ihre stets bewährte Heldentugend wurde oft die königliche Krone dem Untergang entrissen. Keine Gefahr, kein Unfall schreckte sie; und wenn zuweilen auch des Feindes Übermacht ihre Tapferkeit übermannte, starben sie gerne für König und Vaterland. so, dass oft der ganze Adel, 5 wie die Römer bey Cannä, in Stücken gehauen und beynahe vertilgt wurde. Diess beweisen die Schlachten am *Sajó*, bey *Warna*, und *Mohats*. – Hat zuweilen der Adel anders gehandelt, so lese man aufmerksam die Geschichte, und es wird sich immer zeigen, dass die Könige die weisen Ermahnungen und Rathschläge des h.[eiligen] 10 Stephans, die er seinem Sohn Emrich, und damit allen Erben seiner Krone gegeben, ausser Acht gelassen hatten. Diese sollen dir-, mein lieber Sohr, (sagt Stephan) Väter und Brüder seyn. Keinen derselben bringe zur Knechtschaft, keinen ernenne zum Diener. Diese sollen für dich streiten, nicht dir dienen. Regiere sie ohne Zorn, Stolz und 15 Neid, mit Ruhe, Herablassung und Sanftmuth. Bist du liebeich, so wirst du zum König und Königssohn ausgerufen, und „von allen deinen Tapfern geliebt werden; bist du zornig, oder stolz, neidisch, unruhig, und erhebst dein Haupt über die Anführer der Edeln: 50 wird gewiss deine Regierung unglücklich seyn. Bedenke diess, und 20 leite mit dem Stabe der Tugend die Anführer deiner Edeln, damit sie durch deine Liebe’ gewonnen, stets deiner königl.[ichen] Würde anhängen, und deine Regierung allezeit ruhig sey.“ – Bewährt euch nun als tapfere Krieger, Ungarn, um euch auf diesem Weg zum Adel zu erheben! Lasst uns als tapfre Krieger uns bewähren, 25 ihr Adelichen, und so beweisen, dass wir unsers Glückes würdig sind; nie sollen wir die Verdienste, noch den Ruhm unserer Ahnen beflecken!

—

In der ersten und zweyten Periode unserer Könige gab es kein stehendes Militär im Lande; erst unter *Sigmund*, dann vorzüglich 30 unter *Matthias Corvinus*, ward, wegen der beständigen Kriege, eine stehende, Anfangs gar nicht zahlreiche, Armee errichtet. Bis dahin wurden die Kriege bloss von dem aufgebotenen Adel geführt; und was leistete nicht derselbe? – Was leistete er nicht vom Anbeginn,

als er mitten durch so viele Völker durchbrechend, gleichsam in der Mitte Europa's des gesegnetesten Landes sich bemächtigte, gegen alle benachbarte, von allen Seiten ihn heftig anfallende Nationen sein nunmehriges Vaterland vertheiligte, und dessen Constitution
5 bis auf den heutigen Tag glücklich aufrecht erhielt? – Obgleich die Mitglieder der Nation oft unter sich selbst uneins und in Partheyen getrennt waren, besiegten sie doch auch alle auswärtigen Feinde, welche in der Meinung die Uneinigen leichter zu unterjochen, sie angegriffen hatten. Wenn wir vorzüglich die Ereignisse unter den
10 Königen aus dem Arpadischen Stamme ins Andenken zurückrufen, können wir nicht ohne Staunen bemerken, mit welchen Anstrengungen unsre ruhmvollen Ahnherren innere und äussere Feinde bekämpfend, und Ströme von Blut vergiessend, das Vaterland verteidigen mussten, da beynahe nach dem Tode jedes Königs, bald
15 die verwandten Prinzen, bald andere Fürsten, welche die Verwirrung benützen wollten, oft alle zu einer Zeit, gefährliche Factionen und Zwietracht im Lande stifteten. Von diesen Gefahren ist Ungarn erst seitdem befreyt, als nicht mehr freye Wahl, die sich meist auf mehrere Seiten neigt und nur Partheyen erregt, sondern erbliche
20 Thronfolge, unsern Königen die Krone aufsetzt.

—

Unter dem glücklichen Scepter Ludwigs I., den die Weltgeschichte seiner Thaten wegen mit Recht den Grossen nennt, hatte die ungrische Nation den höchsten Gipfel der Macht und des Ruhms erreicht; das Gebiet ihres Staates war das grösste, das glänzendste in
25 Europa. Nicht ohne Grund erhebt Nationalstolz unsere Brust, wenn wir uns in diese glückliche Epoche unsers Vaterlandes zurückversetzen. Unsern König Ludwig nannte Europa den Beherrscher des festen Landes und der See, denn seine Macht erstreckte sich auch auf die Meere. Es ist wohl nicht nöthig die glänzenden, über un-
30 zählige Reiche und Völker erfochtenen Siege dieses ruhmwürdigen Königs und des unter seiner Anführung kämpfenden ungrischen Adels aufzuzählen; sie sind der Welt bekannt. Aber zweckmässig dünkt es mir, die blühende Lage des Reichs unter diesem grossen Regenten den Zustand des Ritter oder Adelstandes, und die damals

übliche Art und Weise Krieg zu führen hier auseinander zu setzen. Einer unserer vorzüglichsten Geschichtschreiber, *Palma*, schildert dieselbe folgendermassen. „So wie Ludwig in der Politik alle seine Vorgänger übertraf, so auch in der Kenntniss und Ausübung der Kriegskunst, was er auch durch seine über so viele Feinde erfochtenen Siege, durch die vielen seiner Krone unterworfenen Länder hinlänglich bewiesen hat. In dem nämlichen Zeitpunkt war er im Stande nicht nur die Gränzen seines weiten Reiches zu vertheidigen, sondern wenn es nöthig war, auch angriffsweise Krieg zu führen, des Sieges stets gewiss, da er die Anzahl seiner Streiter auf 200 000 brachte was bis dahin noch unerhört in Ungarn war. Der grösste Theil bestand aus Reiterey, indem die Lust zum Reiten dem Ungarn gleichsam angeboren ist, und weil auf diese Art die Märsche schneller geschehen, und sowohl der Unterhalt, als auch andere Kriegsbedürfnisse geschwinder herbeygeschafft werden konnten. Ein Theil dieser Armee bestand aus den Bänderien des Clerus, der Reichsbaronen und Erb-Ober-Gespane, aus den streitbaren Edeln des Reichs, und ihren Dienstmännern, die immer zum Krieg bereit seyn mussten. Diese fochten immer innerhalb der Gränzen des Reichs auf eigene Kosten, ausserhalb des Reichs aber, nach der goldenen Bulle Andreas II., im Solde des öffentlichen Schatzes. Ausser dieser Armee, welche das vaterländische Heer genannt werden konnte, hatte er noch andere Truppen, die aus Ungarn und Deutschen für Geld gemiethet wurden, mit der Verpflichtung jederzeit schlagfertig sich zu halten. War ein Krieg angekündigt und angeordnet, so hatte *Ludwig* die eigenthümliche Gewohnheit, dass, ehe der Feind Proviant und Fourage bey Seite schaffen konnte, er seine Truppen mit der grössten Behendigkeit in Feindesland einbrechen liess, wodurch er den grossen Vortheil erhielt, dass seine Armee auf Kosten des Feindes verpflegt, und die Bedrängnisse des Krieges von seinen Unterthanen so weit als möglich entfernt wurden. Sah er voraus, dass ein Feldzug schwierig und gefährlich seyn würde, so griff er den Feind, eher es sich versah, von zwey Seiten an, auf diese Art überwand er die Walachen, und entriss der Republik Venedig den Besitz von Dalmatien. Überdiess bewarb er sich, Weil er selbst keine Seemacht besass, um solche Bundesgenossen, die den Feind von der Seeseite

bedrohten, während er zu Lande ihn mit allen Kräften angriff. In allen schweren und gefährvollen Feldzügen war er in Person zugegen, und feuerte seine Befehlshaber und Krieger durch sein Beyispiel zur Tapferkeit an. Die Talente der Anführer seiner Armee, mit denen er
5 beynahe zugleich aufgewachsen war, kannte er genau, u. vertraute nur denen das Commando an, die sich durch hinlängliche Kenntnise, Klugheit und Glück auszeichneten. Auch die obersten Feldherren entsetzte er alsogleich ihrer Stelle, wenn sie sich saumselig, oder unklug im Kriege zeigten. – Um seine Tapfern zu grössern Thaten
10 desto wirksamer zu entflammen, warf er sich oft mit kühnem Heldenmuth in die dichtesten Reihen der Feinde, und setzte mehrmals sein Leben der offenbaren Todesgefahr aus; was auch nachher seinen Feldherren und Soldaten, die um das theure Leben eines so tapfern Fürsten besorgt waren, gegründete Ursache zu lautem Murren
15 gab. So hatten sie Ursache zu murren, als Ludwig 1530 bey Canusium den Befehl zum Stürmen der Festung ertheilte, und selbst auf den angelegten Leitern der erste war, der die Wälle erstieg; oder wie er bey der Belagerung der Stadt Aversa, als die Belagerten mit verzweiflungsvoller Wuth einen Ausfall wagten, der erste war, der
20 seine Heldenbrust ihnen entgegenstellte; – und wirklich ward er auch beyde Male schwer verwundet. Nicht nur Anführer, nicht nur Krieger, sondern selbst Augenzeuge und Beobachter der Heldenthaten seiner Kampfgenossen, liess er keinen unbelohnt, der Beweise seiner Tapferkeit gegeben hatte, die aus niederm Stande gebornen
25 erhob er zu Edelleuten, die Adelichen beschenkte er mit Gütern und Würden. Durch diese kluge Freygebigkeit erzielte *Ludwig* stets, dass der Krieger sein Leben wenig achtend das Aeusserste wagte, und nicht eher vom Kampf abliess, als bis er den Feind besiegt hatte; sicher überzeugt, dass seine Tapferkeit nicht unbelohnt bleiben, dass
30 der Ruhm und Lohn derselben auf seine Kinder forterbend, auch diesen ein mächtiger Antrieb werden wurde, dem Heldenbeyspiele des Vaters zu folgen.“ Wer sieht hierinn nicht schon die siegreiche Taktik unserer Zeiten!

—

Johann Hunyady, zur Zeit Ladislaus des Kindes, Statthalter des
35 Königreichs, bey dessen Namen das Herz jedes Ungarn – wenn es

nicht ganz entartet ist – laut vor Freude schlagen, und zur Hel-
denflamme sich entzünden muss; – *Johann Hunyady*, dieser Held
des 15ten Jahrhunderts, wie es *Condé, Turenne, Eugen, Marlborough,*
Montecuculi u. a., für ihr Zeitalter waren; – *Johann Hunyady*, die-
ser Genius der ungrischen Tapferkeit, dieser Schrecken der Türken, 5
dieser Schutz und Schirm der ganzen europäischen Christenheit, –
wirkte mit dem adelichen Aufgebot von Ungarn gleichsam Wun-
der. Die Türken hatten Constantinopel, sammt dem ganzen Gebie-
te des ehemaligen orientalischen Kaiserthums erobert; *Amurat*, ihr
wüthender, unternehmender, glücklicher Sultan bedrohte alle Völ- 10
ker mit Feuer, Schwert und Verderben. Ungarn und sein König, der
feurige, kriegerische *Wladislaw*, beherzigte die Gefahr, die ihm, so
wie der ganzen Christenheit nun drohte, und obgleich ein Waffen-
stillstand auf 10 Jahre mit *Amurat* geschlossen war so unternahm
er es doch gegen den weisen und frommen Rath *Hunyady's*, von 15
übelgesinnten Rathgebern dazu verleitet und überredet, dass man
wohl den einem Heiden geschwornen Eid auch brechen dürfe, den
übermächtigen Türken Schranken setzen zu wollen. Am Fusse des
Hämus bey Varna stellte sich das ungrische Heer und begann das
Treffen mit der ungleich zahlreichern, aber nicht tapferern, Armee 20
der Türken. Lange blieb der Sieg unentschieden, aber endlich – ob
zur Strafe, womit der gerechte Himmel den Meineid züchtigen woll-
te, oder weil der König in seiner kühnen Hitze zu weit ging – ward
Wladislaw getödtet. Das ganze Heer, mit seinen adelichen Anfüh-
rern gerieth darüber in Verwirrung, und wurde so geschlagen, dass 25
Hunyady nur mit einer kleinen Anzahl der Seinigen sich kaum ret-
ten konnte. *Amurat* selbst bewunderte die Tapferkeit der Ungarn
und konnte seinen Sieg kaum glauben, auf dem Schlachtfelde liess
er dem gefallenem tapfern Könige der Ungarn ein Denkmal errich-
ten. Nun zitterte die ganze Christenheit; aber der Ungar schöpfte 30
aus seinem Unglück neuen Muth, und ging bald wieder beherzt der
Macht der Türken, die mit jedem Tage zusehends mehr anwuchs,
und schon das Herz von Europa angriff, entgegen, um dem der gan-
zen Christenheit Verderben drohenden Halbmond die Hörner abzu-
stossen. *Johann Hunyady* führte nun Ungarns Krieger an, die den 35
bey Varna erlittenen Unfall, ob er gleich nie zur Unehre gereichte,

doch zu rächen auszogen. Das kleine ungrische Heer stiess aber-
 mals auf die mehr als zehnmal zahlreichere Armee der Türken. Das
 Amselfeld (*Rigómező*) war der Kampfplatz. Drey Tage dauerte das
 Gefecht, drey Tage hindurch ward immer die Menge von den Tap-
 5 sern geworfen; aber weiter als menschliche Kräfte reichen, über
 die Grenzen der Möglichkeit, konnte *Hunyady* doch mit seinen Un-
 garn nicht dringen; die unermüdeten, durch dreytägigen Kampf er-
 schöpften, Helden erlagen unter der beständig mit neuen Kräften
 sie anfallenden Übermacht. Der grösste Theil der braven Ungarn fiel
 10 im Gefechte; aber sechsmal mehr Türken fielen zugleich. *Hunyady*
 selbst bahnte sich nur mit Klugheit und persönlicher Tapferkeit den
 Weg zurück nach Hause. – Nun erst zitterte die ganze Christenheit:
 es zitterte Europa; denn von dem Heldengeist der Ungarn erwartete
 es seine Rettung, und diesen hatte das Glück schon zweymal ver-
 15 lassen. Es zitterte um desto mehr, da *Amurat* in den Schoos seines
 Propheten hinwallend, seinem noch wüthendern und stolzern Soh-
 ne, Mahomet, den Thron hinterliess; der sich von dem Glücke sei-
 nes Vaters aufgeblasen, schon zum voraus den Schrecken der Welt
 zu nennen nicht scheute, und mit Unterjochung und Vernichtung
 20 Europa bedrohte. Europa zitterte. *Hunyady* beruft einen Reichstag
 und ordnet die Insurrection an. Der ungrische Adel greift muthig zu
 den Waffen, und rüstet sich zum Kampfe, voll Vertrauen auf Gott,
 und auf seine in so vielen Gefahren schon bestandene Kraft: denn
 der wahre Heldenmuth sinkt im Unglück nie, sondern erhebt sich
 25 mit verdoppelter Kraft. – Aber kaum konnte sich davon der klein-
 ste Theil noch unter seine Fahnen sammeln, als Mahomet schon mit
 100 000 Mann in Servien einbrach. Auf die Nachricht hievon warf
 sich *Szilágyi*, mit seinem kleinen Haufen Gränzer, nach Belgrad. Der
 erschrockene König flieht mit seinem Hofe von Ofen nach Wien.
 30 Ganz Europa heftet seine Blicke auf Ungarns Adel und auf *Hunya-*
dy; von ihm hofft es sein Heil. Schon bestürmt Mahomet Tag und
 Nacht die Festung Belgrad; zerstört mit seinen ungeheuren Mau-
 erbrechern die Bastionen; schon dringt er in die Mauern ein, aber
Szilágyi wirft ihn zurück; – schon wird auf dem Festungsplatze Blut
 35 vergossen, dass es durch die Gassen strömt; – ein kühner Türke ist
 schon auf den Festungsthurm gedrungen, und reisst, um seine Mit-

kämpfer aufzumuntern, die ungrische Fahne herab, um an deren Stelle die türkische aufzupflanzen. Diess bemerkt ein noch beherzterer, edler Ungar, der die gefährlichen Folgen hievon für seine tapfern Kampfbrüder einsieht, er stürmt also jenem Türken nach, ergreift ihn auf der Zinne des Thurms, und weil er, da sie beyde gleich stark waren, die Fahne ihm nicht entreissen konnte, so umfasst er ihn, und stürzt sich sammt ihm und der Fahne herab, in den sichern, aber ewig ruhmwürdigen schönen Tod fürs Vaterland. Haben *Mutius, Horatius*, u. a. mehr für Rom gethan? – Den Namen dieses Helden, dessen herrliche That bey den Griechen von einem Homer, bey den Römern von einem Virgil besungen zu werden würdig geachtet worden wäre, erwähnt die ungrische Zeitgeschichte nicht einmal: denn unter den tausend ähnlichen Thaten, von den tapfern Ungarn begangen, schien diese keiner so ganz besondern Aufmerksamkeit werth zu seyn. – Bald, bald überströmt die Menge der Türken die Festung, als *Hunyady* nur mit 15 000 Ungarn anlangt, dem Feinde alsogleich die Belagerungswerkzeuge wegnimmt, und nicht nur Belgrad entsetzt, sondern auch Mahomets grosse Macht so schlägt, dass die getödteten Türken in grossen Haufen aufeinander lagen – die entflohenen aber nur unter den Mauern von Constantinopel stille hielten, um von daher die Tapferkeit der Ungarn anzustauen. Mahomet selbst stark verwundet, verlangte aus Verzweiflung Gift von seinen Treuen. Diess bewirkte Ungarns Adel und *Hunyady*. So rettete er Europa vor den übermächtigen Türken. Diess erkannte die ganze damalige Welt. *Ranzanus* sagt: „*Nisi ingentibus Turcarum conatibus obviam itum esset, opera opeque et armis Joannis Corvini, actum jam prorsus fuisset de re Hungarorum, deque universis Hungariae propinquis, conterminisque regionibus, inprimis de nostra Italia.*“ So gereichte *Hunyady*'s Thätigkeit, Edelmuth und Heldengeist der ganzen Christenheit, besonders Ungarn, zum Glücke. Das grösste Glück jedoch, das *Hunyady* seinem Vaterland verschaffte war, dass er demselben zwey Söhne gab, deren einen – den Neid und Bosheit auf das Blutgerüst gebracht – es nie genug betrauern konnte; so wie es über den andern, den das Glück und seine persönlichen Tugenden auf den Thron erhoben, sich nie genug erfreuen kann.

Matthias Hunyady, den die Ungarn, aus ewiger Dankbarkeit gegen seinen unvergesslichen Vater, zum König erwählten, erwarb der Nation einen Glanz und Ruhm, dessen sie sich vor ihm nie rühmen konnte. Denn ausserdem, dass die Nation unter ihm in Hinsicht
5 ihrer Macht, inneren Kraft, ihres Gebietes und ihres Kriegsglückes eine der ersten in Europa war, suchte er auch die Geistesfähigkeiten der Ungarn so auszubilden und zu verfeinern, dass wenn der frühe Tod des Unvergesslichen und die Regierung seines Nachfolgers seine Anstalten nicht unterbrochen hätte, so würde die Welt jetzt unsere Nation auf dem Grade der Cultur und Macht erblicken, worauf
10 einst Griechen und Römer glänzten. Er war den Ungarn was Perikles den Griechen, August den Römern, Peter der Grosse den Russen, Ludwig XIV. den Franzosen, und Friedrich II. den Preussen war. Hätte Matthias länger gelebt, Ofen würde bald ein zweytes Athen,
15 ein zweytes Rom geworden seyn. Indem er mit vielen Kosten und durch grosse Belohnungen aus allen Theilen Europa's, besonders aus Italien, Gelehrte, Künstler und Handwerker nach Ungarn zog, fingen die Wissenschaften, die schönen Künste und die Gewerbe an in unserm Vaterlande, besonders aber am Hofe des Königs, mächtig aufzublühen. Ofen war voll der Meisterwerke des menschlichen Witzes, des Talents und der Kunst. – Die königliche, aus vielen 1000 Bänden bestehende Bibliothek, die nach der Schlacht bey *Moháts* zur Beute und zu Asche wurde, war sowohl in Rücksicht der Seltenheit, als der Anzahl ihrer Werke die erste in Europa. – Es wäre
25 zu lange, den Ruhm, die Macht, die Siege des Königs Matthias und der Ungarn unter seiner Regierung, aufzuzählen: wenig davon zu sagen wäre Sünde, und viel darüber zu schreiben gehört nicht in die engen Gränzen dieser Schrift. Wer von meinen Mitbürgern sich an dem mit Matthias zu Grabe getragenen und seitdem nur selten,
30 und vorübergehend aufblitzenden, Ruhm unserer Nation ergötzen will, der lese unsere Geschichtschreiber und – ergötze sich daran! Nur die nützlichen Einrichtungen dieses Königs in Betreff der zur Vertheidigung des Landes aufgestellten Kriegsmacht, finde ich für nöthig hier anzuführen. *Palma* äussert sich darüber in folgenden
35 Worten: „Matthias sah wohl ein, dass ein zusammengeraffter, an keine Kriegszucht gewöhnter in den Waffen ungeübter Haufe dem

Feldherrn zu nichts nütze, sondern vielmehr zur Last falle; dass dagegen der geübte, alte Krieger, wenn auch in kleinerer Anzahl, selbst das grösste türkische Heer besiege: daher trachtete er eine stehende Armee zu errichten, und gebrauchte die Krieger, die ihm von den Reichsständen, der Constitution gemäss gegeben wurden, 5 nur im letzten Nothfalle. – Dieses stehende, besoldete, jederzeit zum Krieg fertige Heer, war von viererley Art: 1) die *schwere Reiterey* mit vielen Waffen gerüstet, 2) die *Hussaren* oder *leichten Reiter*; 3) das *schwere Fussvolk*, auch mit verschiedener Rüstung so beschwert, dass sie Waffenträger nöthig hatten; 4) die *leichte Infanterie*. Ausser 10 diesen hatte er noch die *schwarze Legion*, Matthias Lieblingstruppe, die aus 6000 Mann bestand, und von dem schwarzen Brustharnisch, der schwarzen Uniform, und ihrem von Luft und Sonne gebranntem Gesicht, die *schwarze* hiess, worunter nur die bravsten, kraftvollsten Krieger aufgenommen wurden. Diese gebrauchte Matthias dort, wo 15 die grösste Gefahr und feindliche Macht drohte, und richtete damit immer soviel aus, dass sie *die unüberwindliche* genannt wurde. Nach dem Beyspiele, und nach der Aufmunterung des Königs hielten sowohl die geistlichen als weltlichen höhern Stände, nach Massgabe ihres Vermögens, Soldaten, die sie in der Kriegszucht und 20 den Waffen übten, und womit sie dem König in seinen Feldzügen gegen Böhmen und Österreich, vorzüglich aber gegen die Türken, keine geringen Dienste leisteten: so dass wenn die Thronfolger dieses Königs seine militärischen Einrichtungen befolgt und aufrecht erhalten hätten, es den Ungarn nie an guten Kriegern, nie an guten 25 Feldherren gemangelt hätte.

Es verdient wohl hier erwähnt zu werden, was Matthias selbst über seine Art Krieg zu führen, an den Cardinalen Bischof von Erlau, der sich als Gesandter am neapolitanischen Hofe aufhielt, geschrieben hat. Nachdem er in seinem Briefe die verschiedenen Gat- 30 tungen seines Militärs und dessen gewöhnlichen Sold angeführt hatte, setzt er hinzu: „Um aber S[eine]r Majestät (dem König von Neapel) die Gewohnheiten und Eigenthümlichkeit dieser Truppen zu zeigen, muss ich sagen, dass die Waffenträger bey uns wie eine Mauer stehen, und nie von ihrer Stelle weichen, wenn sie auch in 35 Stücke gehauen werden sollten. Die leichten Truppen machen nach

Zeit und Umständen Ausfälle, und wenn sie ermüdet sind, oder grosse Gefahr sehen, sammeln sie sich hinter den Geharnischten, ruhen dort aus, und erneuern, wenn es nöthig ist, ihre Angriffe. Die ganze Infanterie und die *Musquetiers* werden von den schweren Geharnischten, wie von einer Burg, umgeben; die aneinander gestellten grösser Schilde bilden eine wirkliche Festung und Wälle wodurch die in der Mitte stehende leichte Infanterie so gedeckt wird, dass sie wie aus Bastionen und Schanzen streitet und hervorbricht, wie diess E.[ure] Hochwürden, da Sie oft selbst schon in unsern Gefechten
5 zugegen waren, mit Augen sehen und erfahren konnten.“ Die weisen Einrichtungen dieses grossen Königs, so wie die zu allen Zeiten und in allen Kriegsumständen anerkannte Wahrheit, dass nur ein gelernter und geübter Soldat ein aus geübten Soldaten bestehendes Heer überwinden und sich demselben entgegenstellen könne,
10 schien unsere Regierung auch jetzt vor Augen zu haben, indem sie die Insurrection mitten im Frieden anordnete, damit sich dieselbe indessen an die Wasfenübungen, an die nothwendigen kriegerischen Bewegungen, und an andere Arbeiten gewöhne, so lange die unentschiedene Lage der Dinge es mit sich bringen dürfte, dass –
15 für die Erhaltung des Vaterlandes des Königs und der Constitution Blut vergossen werden sollte.

Was Ungarns Adel in den neuesten Zeiten that, als er Marien Theresien das Königreich und die Krone Ungarns erhielt, davon giebt es noch lebendige Zeugen unter unsern grauen Mitbürgern, die
25 damals selbst zugegen, Theil an jenen Heldenthaten, wie an ihrem Ruhme, nahmen. Noch jetzt rollt eine patriotische Freuden zähre aus ihrem matten Auge; – das Heldenfeuer lodert noch in ihren alten Gliedern auf, und stolz wirft jeder noch den Blick auf seinen an der Wand hängenden Säbel, wenn er sich auf das Jahr 1741. zurück erinnert, in welchem ganz Europa der ungrischen Nation mit
30 Bewunderung und lauter Anerkennung des Verdienstes die in den Annalen der Völker ewig gepriesene, unverwelkliche Lorbeerkrone des wahren Patriotismus, der höchsten kriegerischen Tugend, des Nationalgeistes und Heldenmuths aufsetzte. Das Andenken dieser

ruhmvollen Begebenheit, die auf den Adel Ungarns wie auf seinen Souverän einen gleich hohen Glanz wirft, können wir nicht oft genug erneuern.

Als der Kaiser und König von Ungar Karl VI. nach seinem Eintritt in die Ewigkeit keinen männlichen Erben hinterliess, wurde die ungrische Nation wieder in ihr, durch viele Jahrhunderte mit wechselndem Glücke ausgeübtes, freyes Wahlrecht zurückgesetzt. Allein dankbar erinnerte sich die gute und grossherzige Nation an die von diesem Fürsten genossenen Wohlthaten, und sah gleichsam voraus, dass die schönste, reizendste Frau der Welt, auch die gütigste Königin auf Erden seyn werde: so wurde die Prinzessin Maria Theresia nicht nur zum König erwählt, sondern auch mit unaussprechlicher Freude und glänzender Pracht gekrönt, und das Recht der Krone auch auf die weibliche Linie übertragen. – Aber auf dieses Freudenfest der Nation folgte bald der erschütternde Sturm des gefährlichsten Krieges, der die zarte Königin mit ihrem ganzen Hause, ihrer Herrlichkeit, Hoheit und Glückseligkeit zu entreissen drohte. Denn ausser dem russischen und türkischen Kaiser, hatten beynahe alle gekrönten Häupter Europens, theils aus Neid, theils um ihrer auf Blutverwandschaft gegründeten Ansprüche willen, mit grosser, zu dem Ende bereits im Voraus gesammelter, Macht die österreichische Monarchie von allen Seiten angegriffen. Nie hätte der Feind das Haus Östreich in einem bedrängtern Zustande treffen können: die Veteranen der Armee waren entlassen, der Schatz war durch die vorhergehenden Kriege erschöpft, die Provinzen, von denen Hilfe zu erwarten gewesen wäre waren meist besetzt – einzig und allein Ungarn blieb seiner von allen ihren Freunden verlassenen Königin übrig, und nur auf die ungrische Nation setzte sie auch ihre einzige, letzte Hoffnung. Sie berief einen Reichstag, worauf sie selbst erschien. Dort, auf jenem Thron, wo einst der h[eilige] Stephan in seiner ehrwürdigen, frommen, demüthigen, ernsten Männlichkeit, Colomann mit seinem tiefen, voraussehenden, weisen Sinn, in seiner unerschütterlichen königlichen Kraft und düstern Majestät, – Ludwig I. in seiner zu Land und See weit ausgebreiteten, mächtigen, kriegerischen Hoheit, – Matthias in seiner festen, heldenmässigen Männlichkeit, mit seinem feurigen Kopf

und Geist, in der seinen Feinden Schrecken einjagenden männlichen und königlichen Thätigkeit – gesessen hatten, dort sass jetzt mit allen vom Himmel überreichlich ausgespendeten Reizen und Vorzügen des schöner und zarteren Geschlechts – in der lächelnden
 5 Morgenröthe der Jugend – in der höchsten, geistvollsten, bis zum Himmel entzückenden Gestalt der Schönheit – mit einem alle Hoffnungen goldener Zeiten hervorstrahlenden, gütigen, sanften Blicke – und weil sie den säugenden Joseph in ihren Armen hielt, in der süssen, obgleich jetzt etwas getrübten, Wonne des Mutter-Gefühls –
 10 in ihrer herablassenden, jedermann zu beglücken strebenden huldreichen Majestät – *Theresia*, Ungarns gekrönte, junge, schöne Königin, und schilderte mit himmlischer Rede, die sie oft schluchzend unterbrach, mit rührendem Auge, das in Thränen schwamm, den versammelten Ständen die Grösse der Gefahr. Da war es, als alle
 15 Stände des Reichs, der von der Last der Jahre gebeugte Greis, wie der von Lebenskraft strotzende Jüngling, hingerissen und wie vom Blitze gerührt, in patriotischen Flammen auflodernd – alle den Säbel zückten und feurig riefen: „*Unser Blut und Leben für den König und das Vaterland.*“ Die Insurrection ward angeordnet, und schnell, wie
 20 das um sich greifende Feuer, ward nicht nur Pressburg sondern das ganze Land in Krieger umgewandelt. Da erfuhr das Haus Oestreich, welch theuren Schatz Ungarns König in seinem Adel besitze. Die Ungarn zogen aus gegen die vielen Feinde, schlugen sie und erhielten so ihrem geliebten König ihr eigenes Vaterland, und die Krone
 25 Ungarns.

—

Überhaupt dürfen wir mit Freude und Nationalstolz behaupten, was uns ganz Europa zugesteht, dass in diesem cultivirtesten Welttheile wir bisher die tapferste Nation waren: von Attilas und der Hunnen Zeiten an bis auf den heutigen Tag – wenn wir zwey oder
 30 drey Zeitpunkte ausnehmen, worinn der weichlich gewordene Ungar sich und seinen National-Charakter gleichsam verläugnet hatte – wofür er dann auch, leider, traurig genug und theuer büssen musste. Die politische Existenz der ungrischen Nation war nichts, als eine ununterbrochene Reihe von Kriegen und Siegen. Die ge-

krönten und ungekrönten Helden der Vorzeit, die entweder durch die Unterwerfung ganzer Reiche und Nationen, oder durch die Beglückung und Erhebung der Völker zu Ehre und Ruhm, oder durch ihren Blut und Leben aufopfernden Patriotismus, – oder durch übermenschlich scheinende geistige und körperliche Kraft und Fähigkeit, – oder durch ihren zur Bewunderung hinreissenden Heroismus, sich einen Namen erworben haben, der ewig in dem Andenken der Menschen, und in den von Jahrhundert zu Jahrhundert übergehenden Jahrbüchern der menschlichen Grossthaten leben wird; wie in den alten Zeiten *Alexander* war *Julius Caesar*, *Scipio*, *Hannibal*, *Augustus*, *Pompejus*, *Trajan*, *Mark Aurel*, *Fabius*, *Cincinnatus*, *Horatius*, *Cato*, *Scaevola* *Alcibiades*, *Aristides*, *Themistokles*, *Perikles*, *Miltiades*, *Leonidas*; – und in den neuern Zeiten *Heinrich IV.*, *Gustav Adolf*, *Peter Czaar*, *Condé*, *Turenne*, *Vendome*, *Villars*, *Eugen*, *Tilly*, *Wallenstein*, und viele andere Männer von hohem Geist, die grosse Dinge wirkten; diese lebten alle unter den Ungarn auch in den ruhmvollen Personen eines *Árpád*, *Attila*, *Botond*, *Stephan I.*, *Ladislau des Heiligen*, *Ludwig I.*, *Matthias Corvinus*, *Hunyady*, *Szilágyi*, *Bátory*, *Kinizsi*, *Opos Bátor*, *Blasius Magyar*, *Gereb*, *Jaksics*, *Blasius Keri*, *Derecsenyi*, *Logody*, *Szondy*, *Zrinyi*, *Thomas Nádasdy* – und anderer grossen Magyaren, die desto mehr Grösse bewiesen, je mehr Missgünstige es gab welche die Tugenden der Ungarn verkleinerten, und je geringer die Zahl derjenigen ist, welche die Grossthaten dieser Nation besungen, oder beschrieben haben.

„*Sírkokba dőltek sok jeles emberek*
Nevekket egygyütt: mert csak Azok, kiket
Megtisztelt a' Virtust – imádó
Múzsá' dicső szava, nem halandók.”

25

VIRÁG.

Wenn man die Macht und Stärke eines Fürsten, die eine halbe Welt erschüttert, Völker bezwingt, Reiche zerstört, Heldentugend heissen kann, wer war wohl ein grösserer Held als *Attila*, von dem *Franz Nádasdy* diess Wunder- und Schreckenbild aufstellt:

„*Pavete Reges! Formidate Principes!
Timete Regna! Perhorrescite Populi!
Metuite Gentes! ingemiscite Urbes!
trepida Munde!*

5 *Ad novi, et nunquam hactenus visi
Portenta Cometae.
Ab oriente emergens, in occidentem vergit,
nec prius cum sole velle videtur occidere,
quam totum cum Marte circumeat horizontem.*

10 Wenn der Souverän gross ist, wie man es wohl nie läugnen wird,
der durch seine Weisheit, durch sein Genie, durch persönlichen Hel-
denmuth, und erhabenen Geist eine Nation auf einen hohen Gipfel
von Macht und Stärke, durch Wissenschaften und Künste zu jener
schönen menschlichen Veredlung emporhebt, die nur allein durch
15 intellectuelle und moralische Cultur erlangt werden kann; so war
gewiss auch Matthias gross, und Cortesius konnte mit Recht von
ihm singen:

„– *nullo divi periturus in aevo
Matthiae durabit honos; nec nominis unquam
20 Deficient monumenta sacri, venturaque quondam
Secula palmiferos debebunt nulla triumphos.*”

Wenn es erhabener Muth und Seelengrösse ist, sich in den si-
chern Tod fürs Vaterland zu stürzen – o *Zrinyi!* wie *Leonidas*, *Co-*
drus, *Regulus*, *Coriolan!* grossherzige erhabene Patrioten – ewiger
25 Ruhm krönt euch! –

—

Gross war die Macht, der Ruhm, das Glück, der Name unserer
Nation, so lange in derselben, wie in ihren Königen der von ihren
Ahnen geerbte unerschrockne Muth lebte, und die Heldentugend,
die keine Furcht noch Gefahr kennt, und der Patriotismus, der kei-
30 ne blutigen Opfer scheut; so lange noch zwischen König und Volk,
zwischen dem geistlichen und weltlichen, zwischen dem hohen und
niedern Stand Eintracht, Gerechtigkeit, gegenseitige Liebe und Ver-
trauen herrschte. Aber als diese Tugenden, ohne denen kein Reich,

kein Volk, kein Staat bestehen kann, aus dem Herzen der Nation entflohen war Elend ihr Loos. Der öffentliche Schatz ward durch die unzweckmässige Freygebigkeit einiger Könige, durch übelverstandenen christlichen Eifer, und missbrauchte Andacht ganz erschöpft; – man lese nur darüber die Stiftungsurkunden so mancher Abtey und manches Klosters; – treulose und ungerechte Fürsten verschwendeten die vom Gesetze bloss zur Belohnung kriegerischer Verdienste bestimmten Güter an Günstlinge, die ihren Lüsten fröhnten; – unedel gesinnte Grosse, wie ein *Buda* unter König Peter war, *Vid* unter *Salomon*, *Dionys* unter *Andreas*, *Gara* unter *Sigmund* u. a. erspähten die Schwäche ihrer Fürsten und reizten sie zu gewalthätigen gesetzwidrigen Handlungen gegen die guten Staatsbürger, zu Ungerechtigkeiten, Grausamkeiten; – Könige, die mit ihren Verwandten entweder beständig haderten, oder theilten, leiteten die Kraft, die Stärke und das Herz der Nation auf mehrere Seiten und gebrauchten sie oft sogar gegen einander; – einige Reichsbaronen, durch gesetzwidrig und gewalthätig in Besitz genommene Güter übermächtig geworden, suchten den ärmern Adel zu unterdrücken, und erkühnten sich sogar, dem königlichen Ansehen, wie dem Gesetz zu trotzen, und oft beydes zu verletzen; – manche Regenten, von Árpáds weiser Art abweichend verachteten die wahren Patrioten, und vergeudeten Güter, Würden und andere königliche Gnaden an unstete Fremdlinge, so, daß der Ungar in seinem eignen Vaterlande fremd zu werden anfang. „*Habet nempe, sagt Palma, id sibi proprium gens hungara, ut cum ipsa fide et amore in Principes suos nulli concedat, pro eorum salute sanguinem et vitam profundere in lucris ponat, vicissim ab eisdem diligi, amarique ambiat.*“ Der weltliche Adel verkümmerte und verschmachtete; wenn nun plötzlich ein Krieg ausbrach, überließ man das Commando Bischöfen und Priestern; weshalb auch *Thomas* von Spalatro nach der Schilderung des Tartaren-Zuges mit Recht ausrief: „*Heu! heu Domine Deus noster! – Quam multo melius infelices ii se suumque populum piis votis, intentisque precibus juvare poterant, sacris aedibus supplicando, quam materialibus armis accincti, in castris Laicalibus pernoctando.*“ Überhaupt entwöhnten sich die Ungarn, wie *Thomas* von Spalatro als Augenzeuge der Tartarenverwüstung schreibt,

durch den langen Frieden von dem harten Soldatenleben, und ergaben sich dem Müssiggang und sinnlichen Vergnügungen, wozu des Landes Fruchtbarkeit und Überfluß sie brachte. Der Jugend ganze Beschäftigung war Haarkräuseln und Putz; den männlichen Anzug wandelten sie in weiblichen um; sie assen und tranken gut, hielten Gastereyen, und schliefen lang: in schattigten Wäldern, auf anmutigen Feldern verlebten sie mit ihren Frauen ganze Tage, und so in Unterhaltungen verloren, entfernt von jedem ernsten Geschäfte, konnten sie unmöglich an Krieg und Waffen denken. Als nun auf diese Art von der entarteten, theils durch eigene, theils durch ihrer Könige Schuld verderbten Nation der alte, hohe, mächtige, stolze Nationalgeist gewichen war womit sie so innig liebend am Vaterlande, am Könige und ah der Constitution gehangen, die sie mit ihrem Blute vertheidigt hatte: da gerieth das arme Vaterland unter Bela IV. in solche Gefahr, in einen so beweinswerthen Zustand, daß der König landesflüchtig, die Nation dem bittersten Elend und dem gräßlichsten Tode Preis gegeben, das von Milch und Honig fließende Land verödet und zum Aufenthalte wilder Thiere umgeschaffen wurde. Lesen wir nur dieses schreckliche Unglück und den Jammer des Vaterlandes – wir jetzt noch glückliche Enkel unserer bedrängten Ähnen! – O möchten wir auch an ihrem Elende lernen weiser seyn, möchte uns auch dasselbe zum Heldenmuth entflammen, um mit patriotischer Wonne den letzten Tropfen Blutes fürs Vaterland zu vergiessen! So schildert nämlich *Thomas*, Archidiacon von Spalatro, ein Zeitgenosse, jene Ereignisse: „Im Jahr 1241, im 5ten Jahre der Regierung Bela’s, eines Sohnes Königs Andreas, näherten sich die überall Verderben verbreitenden Tartaren dem Königreiche Ungarn. Als das Gerücht von dieser Gefahr herumlief, hielten die Ungarn die ganze Sache nur für einen leeren Traum; denn im langen Genusse des Friedens waren sie verweichlicht, und des Streitens, wie der Waffenübungen, entwöhnt worden. Aber die Klügeren, die einen Einfall des blutdürstigen Volkes besorgten, brachen auf, und drangen in den König und die Herzoge mit Bitten, daß sie die drohende Gefahr abwenden möchten. – Kaum setzte sich der König auf ihre Bitten in Bewegung; endlich später versammelte er doch seine Baronen, die Großen des Reichs, und die Hauptmacht

der ungrischen Truppen. Es erschien Herzog Colomann, des Königs Bruder, mit seiner Macht; es kamen auch die Prälaten, mit einem ihren Reichthümern angemessenen grossen Kriegsheer. So erschien *Matthias*, Erzbischof von Gran, und *Ugrin*, Erzbischof von Kalotscha, denen mehrere Aebte und Mönche, wie die Schafe zur Schlachtbank, folgten. Da fingen sie an zu berathschlagen, aber unfähig sich zu vereinigen, konnten sie lange nichts beschließen. Einige vor Schrecken schon entseelt, hielten für das Beste, den Tartaren nachzugeben, und sich mit ihnen nicht zu schlagen. Andere unbesonnene, eingebildete Prahler sagten, daß der Feind auf den ersten Anblick der Ungarn gleich die Flucht ergreifen würde; – und so konnten sie nicht einig werden. Während diese zaudern und sich vergeblich berathschlagen, siehe da erscheint unversehens ein Bote bey dem König, mit der sichern Nachricht, daß die unzählbare Tartarenhorde schon in das Reich eingefallen sey und immer näher anrücke. Nun unterließen sie die Berathschlagungen, der König und die Grossen des Reichs fingen an sich zu rüsten, Truppen zu sammeln, und ihnen Anführer zu geben. Die Tartaren gingen bey Gran über die Donau und auf Pesth los, welches damals die größte Stadt war.“

„Da ging der König mit seiner ganzen Armee den Tartaren, die sich absichtlich zurückzogen, nach, und indem er gleichsam die flüchtigen verfolgte, kam er bis an die Theiss; über diese setzte er wieder und langte am Flusse Sajó an. Der Tartaren ganzes Heer hatte sich jenseits des Sajó gelagert, Als die Ungarn sahen, daß der Feind Stand halte, setzten sie sich diesseits des Flußes. Des folgenden Tages verjagten die Tartaren die ungrischen Wachen, die am Flusse aufgestellt waren, und kamen theils auf Brücken, theils den Fluß durchwatend, herüber, und so erschien mit Anbruch des Tages das ungeheure Heer der Tartaren, womit sie alle Felder bedeckten. Die verjagten ungrischen Wachen, die in das Lager liefen, konnten kaum die in sichern Schlaf versunkenen Ungarn auflärmen. Als sie endlich auf diese traurige Nachricht erwachten, anstatt, wie die nahe Gefahr es heischte, zu den Waffen zu greiffen, sich auf das Pferd zu schwingen, und dem Feind entgegen zu gehen, zögerten sie schlafrig, putzten sich erst, und dachten noch kaum an eine

Schlacht. Herzog Colomann, Erzbischof Ugrin und einige Tempelherren, die, wie es Krieger ziemt, nicht müßig waren, wie die übrigen, sondern die ganze Nacht wach und unter Waffen zubrachten, sammelten sich zwar alsogleich auf diese Nachricht, und drangen
5 mit ihrem kleinen keilförmig aufgestellten Corps in den Feind. Eine Zeitlang fochten sie sehr tapfer; aber von dem viel zahlreichern Feinde übermannt zogen sie sich, nachdem viele von ihnen gefallen waren, wieder in das Lager zurück. Hier fing Ugrin an, der ein edler, hochherziger freymüthiger, standhafter, kühner, tapferer Patriot war dem König und den Grossen ihre Trägheit und Zaghaftigkeit
10 laut zu verweisen, wie sie in einer so offenbaren, schrecklichen Gefahr sorgenlos sich und ihr Vaterland zu Grunde gehen ließen. Die nun bereit waren schlossen sich an ihn an; andere aber von Schrecken betäubt, wußten nicht, was sie machen wo sie hingehn sollten. Jetzt wagten die drey tapfern Anführer einen neuen Angriff. Ugrin stürzte mit solchem Heldenmuth die dichtesten feindlichen Haufen zu Boden, daß die Tartaren ihn als des Heeres todtschleudernden Blitz mit grossem Geschrey und Schrecken vermieden; Colomann und der Tempelherr richteten gleichfalls ein
20 grosses Blutbad unter den Feinden an. Aber die unermüdete ungrische Heldenschaar konnte die weit zahlreichere immer sich erneuernde Macht des Feindes nicht länger aushalten; sie zog sich zurück, und der verwundete Colomann, so wie der Erzbischof, konnten kaum die ihrigen erreichen. Der Tempelherr ward in der Schlacht getödtet, und unzählig viele Ungarn kamen um.”

„An demselben Tage ungefähr um 2 Uhr breitet sich plötzlich das ungeheure Tartarenheer aus, umzingelt das ungrische Lager, und fängt an, es theils mit Pfeilen zu beschossen theils anzuzünden. Als die Ungarn diess sahen, entsetzten sie sich, und verloren ihre Besonnenheit so sehr, dass sie weder auf Flucht. noch auf ein allgemeines Gefecht dachten, sondern taumelnd herumliefen, wie im Stalle die von dem mordenden Wolfe bedrängten Schaaf. Die armen, unglücklichen Ungarn! als sie alle Hoffnung sich zu retten aufgegeben hatten, fingen sie den dichten Pfeilregen nicht mehr mit. entgegen
30 gehaltenen Schilden, sondern mit zugewandtem Rücken auf, und fielen nun reihenweise, wie überreife Früchte vom geschüttelten

Baum. Da nun jede Aussicht sein Leben zu erhalten verschwunden war verliess der König und der Herzog die Fahnen des Reichs, und begaben sich auf die Flucht. Dann wurde das verlassene ungrische Heer mit Pfeilen, Feuer und Schwert mörderisch angegriffen, schon sah es sich in Todesrachen – es wollte fliehen, aber es war 5 erstarrt. Die Tartaren, die nun sahen, dass die Erschrockenen weder Waffen mehr ergreifen, noch aus Entkräftung fliehen konnten, schossen mit Pfeilen auf sie, hieben, stachen und würgten sie ohne Erbarmen. Rechts und links sanken die Ungarn hin, wie das Laub im Herbst; zu ganzen Haufen lagen die Leichname der Unglücklichen, stromweise floss ungrisches Blut, das unglückliche Vaterland 10 wurde von – dem Blute seiner Söhne gefärbt. Dort fiel der biedere Patriot *Ugrin, Matthias*, und viele Priester und Mönche.”

„Wie soll ich die schreckliche Grausamkeit beschreiben welche die Tartaren täglich in den Städten, und Dörfern ausübten? – Weiber, Greise, Säuglinge zogen sie nackt aus, um ihre Kleider nicht mit 15 Blut zu beflecken, und mordeten sie dann. Die tartarischen Weiber gingen, wie Männer gerüstet, umher, um zu würgen; sie behandelten die gefangenen Frauen noch weit grausamer: wenn sie welche fanden, die schöner waren, als sie, auf die sie also wegen 20 ihrer tartarischen Männer eifersüchtig seyn konnten, so mordeten sie dieselben; oder glaubten sie dieselben zur Bedienung geschickt, so schnitten sie ihnen erst die Nasen ab, zerfleischten ihr Angesicht, und machten sie zu Sklavinnen. Die gefangenen Kinder liessen sie vorführen, in der Reihe niedersetzen, und durch ihre eigenen Knaben morden, wobey sie lachten, und denjenigen lobten, 25 der am besten die Köpfe abzuschlagen verstand. Sie schonten nicht des Frauen Geschlechts, sie erbarmten sich nicht des Greises, der Säugling rührte nicht ihr Herz: Wenn sie zu den Wohnungen der Klostergeistlichen kamen, gingen diese ihnen im heiligen Kirchenornat entgegen, und indem sie durch ihre Gesänge gleichsam ihre Unterwerfung den Siegern bezeigen wollten, brachten sie Geschenke dar, um die Furchtbaren zur Gnade zu bewegen; allein diese verstanden und nahmen nichts davon, sondern tödteten sie allesammt. 30 Die Klöster zündeten sie an, die Kirchen verunreinigten sie, Altäre riessen sie nieder, die heiligen Reliquien traten sie mit Füßen, und 35

aus den heiligen Kirchengewändern machten sie ihren Beyschläferinnen Kleider. Die Beute war unermesslich; unzählbar die Menge der weggenommenen Pferde, Rinder, Schätze, so wie die Zahl der theils gefangen weggeführten, theils gemordeten Männer, Weiber, 5 Mädchen, Kinder. Das hievon verbreitete Gerücht setzte die ganze Welt in Schrecken.”

„König Bela mit Wenigen der Seinigen, floh erst nach Oestreich, aller seiner Schätze grausam beraubt und von den Tartaren auf dem Fusse verfolgt; dann entwich er auf die dalmatinischen Inseln.” –

10 Zwey Jahre blieben die Tartaren im Lande, wo ausser einigen obern Gespannschaften, dem Graner Schloss, Weissenburg und dem St. Martinsberger Kloster, welche Orte nämlich gut vertheidigt wurden, alles übrige verwüstet ward in Blut, Flammen und Rauch aufging. Die Kornfelder, die während der Zeit nicht bearbeitet werden 15 konnten, verwilderten; die Landstrassen waren mit Gras bewachsen; weder Menschen, noch Vieh war im Lande. Diejenigen, die vor den Tartaren sich in die Gebirge und Walder flüchteten, tödtete der Hunger und die wilden Thiere: denn die Zahl der Wölfe und anderer Raubthiere, mehrte sich, nach dem Zeugnisse des Archidiacons 20 Thomas, so sehr, dass sie in die Häuser eindrangten, ja sogar bewaffnete Menschen anfielen. Diess war die bejammernswerthe Folge der Ausartung und Verschlimmerung der Nation, – der zwischen König und Volk, zwischen Armen und Reichen, zwischen Geistlichen und Weltlichen überhand genommenen Zwistigkeiten und Misshellig- 25 keiten.

—

Indessen brachte noch Bela IV., 50 weit es möglich war, das Reich in Ordnung. Städte wurden erbaut, haufenweise zogen aus den benachbarten Gegenden Menschen von verschiedenen Nationen unter die so sehr verminderten Ungarn. Mit der Zeit gelangte die Na- 30 tion unter ihren zwey grossen Regenten, wie ich oben gezeigt habe, unter *Ludwig I.*, und *Matthias Corvin*, zu noch grösserem Ruhm und Namen, zu grösserer Macht und Stärke, als sie je besessen hatte. Aber nach *Matthias Corvins* frühem Absterben sank dieselbe wieder unter der Regierung *Wladislaws II.* herab: die gewöhnlichen Übel,

welche ganzen Nationen so gefährlich sind, Trägheit Weichlichkeit, Eitelkeit, Sorglosigkeit, Schwelgerey, Neid, Hass, Zwietracht, Uneinigkeit, Gesetzlosigkeit, Bedrückung, Raubsucht, welche ganze Völker, bürgerliche Gesellschaften und Verfassungen, wie ein hitziges Fieber den menschlichen Körper, zu erschüttern und wohl auch zuweilen aufzulösen pflegen – griffen wieder bey dem ungrischen Adel um sich. Die Bauern, die theils durch grausame Bedrückungen zur Verzweiflung gebracht, theils durch das uble Beyspiel der Adelichen gereizt wurden, erregten Aufruhr, und da unter der Anführung *Georg Dozsa's* ihre Anzahl über 100 000 angewachsen war verwüsteten sie das Land, zündeten die Städte an, plünderten allenthalben, und mordeten die Edelleute. Man kann ohne Schauer und Entsetzen die Geschichte dieser Zeit, das von diesen sogenannten Kurutzen noch schrecklicher, als selbst von den Tartaren, verübte Blutvergiessen, nicht lesen; – es gab keine Gottlosigkeit, keine Marter, keine grässliche Gewaltthat, die sie nicht an den geistlichen und weltlichen Grossen, an dem Adel, an Frauen und Jungfrauen ausgeübt hätten: bis nach vielen Mordthaten und Verwüstungen endlich diese blutvergiessende Horde von dem insurgirten Adel und durch *Johann Zapolya's*, des Waiwoden von Siebenbürgen, Heeresmacht zu Boden getreten wurde.

Zum Glücke ward das Reich eben damals von keinem aus wärtigen Feinde, besonders von den Turken nicht, bedrängt. Aber die von *Ludwig I.* und *Matthias* erworbenen und mit Gewalt der Waffen unterworfenen Provinzen der ungrischen Krone waren bereits durch die südlichen, nördlichen und westlichen Nachbaren entrissen worden.

—

Inzwischen wurde nur das Unglück aufgeschoben, es blieb nicht aus; denn die ungrische Nation, anstatt von ihren Übeln geheilt zu werden wurde täglich mehr davon ergriffen. Ein energischer, veiser, tapferer Fürst hätte dem Vaterlande aufhelfen können; aber dem König *Wladislaw* folgte in der Regierung *Ludwig II.*, noch in seinem Knabenalter, in welchem zwar das Vaterland sich einen sanften, friedlichen, verständigen, und dabey tapfern König verspre-

chen konnte, wenn er nur im Lande Frieden, ein geordnetes Heer, einen vollen Schatz, und wahrhaft patriotische, unter sich verträgliche Männer gefunden hätte. Aber – es kam ganz anders: in dem seinem Ruine zueilenden Vaterlande war alles in Verwirrung; die
5 Krongüter wurden schlecht verwaltet; die überhand nehmenden Wucherer übten Gewaltthätigkeiten aus; der junge König bey seiner übeln Ökonomie, und der bedrückte Adel, kämpften mit Noth und Dürftigkeit; die Krongüter waren verpfändet, die obersten Hofbeamten, die den jungen König irre führten, setzten die heilige Sache
10 des Vaterlandes bey Seite und sammelten sich Schätze; die zu Herstellung der Gränzfestungen bestimmten Summen benützten sie für sich; die ungrische Münze wurde verfälscht: – es gab keine Gerechtigkeit mehr im Lande ; die Kraft und Wirksamkeit der Gesetze und der Richter war gesunken; einige der Mächtignern, miteinander verbunden widersetzten sich laut dem Könige und den Gesetzen; der
15 schwache König, der ihre Macht fürchtete und ihnen gefällig seyn wollte, pflog nur mit ihnen Rath, indem er den Adel zurucksetzte, der dadurch zum Zorn und zur Rache entflammt wurde: von dem Hofe des Königs ergingen unter seinem Namen, aber ohne sein
20 Wissen, Befehle, die den alten Gesetzen und Gewohnheiten , oft auch einander selbst ganz entgegen wären. – Der türkische Kaiser, Solyman, eroberte nacheinander die unvorbereiteten und schlecht vertheidigten Gränzfestungen nach der Reihe. – Es wurden zwar Reichstage gehalten, vielleicht nur zu oft, und gute Anordnungen
25 zur Vertheidigung des Landes gemacht, aber nichts ausgeführt. Die Zwietracht und Uneinigkeit unter den Grossen, und die Thorheit der ganzen Nation ging mit jedem Tage weiter.

In diesem verkehrten Zustande war das Vaterland, als 1526 Solyman mit 300 000 Kriegern vor Belgrad erschien. Der ungrische Hof
30 fing nur erst jetzt an auf den Krieg, auf eine Armee und deren Bedürfnisse zu denken und darüber zu berathschlagen. *Zápolya* war in Siebenbürgen, *Frangepan* und *Batthyány* in Croatien, und so gab es nun in der ganzen Nation, in dieser einst so tapfern Nation, deren jedes Mitglied ein Feldherr hätte seyn können, keinen einzigen
35 Grossen, dem man das Commando hätte anvertrauen können. Die Wahl fiel zuletzt auf *Tomory* der einst Ordensgeistlicher, jetzt aber

Erzbischof von Kalotscha war. Allein *utinam*, sagt Ignatz Batthyány
 Bischof von Siebenbürgen, *Episcopi et Sacerdotes gentis nostrae gla-*
dio Spirituali contenti, precibus potius, quam armis pugnassent! Caro
nimis stetit nobis saepenumero praepostera Reclesiasticorum fortitu-
do! – Der König, dem die Sache des Vaterlandes am Herzen lag, ging 5
 mit 3000 seiner Krieger nach *Tolna*, in der Meinung, den zur Verthei-
 digung des Landes aufgerufenen Adel schon dort bereit zu treffen;
 aber, ach! so wenige waren da, dass die Türken ohne Widerstand
 Peterwardein, und Essek wegnahmen und über die Drau bis nach
 Moháts vordrangen. Als diess die Reichsbaronen sahen, waren die 10
 meisten der Meinung, dass es rathsamer wäre, so lange ein Tref-
 fen zu vermeiden, bis *Zápolya* mit den Siebenbürgern *Frangepan*
 und *Batthyány* mit den Croaten, und mit anderen Hilfstruppen aus
 Östreich, Mähren und Böhmen anlangen würden. Allein *Tomory*, ob
 er gleich gestand, dass von den Ungarn nur 25 000 Mann da wären, 15
 gegen 300 000 Türken, drang heftig auf eine Schlacht und munterte
 die Soldaten dazu auf. Der König konnte, sammt seinem Rathe,
 nicht widerstehen. Das Treffen beginnt, die Türken waren an Zahl,
 die Ungarn an Tapferkeit überlegen. Endlich ziehen sich die Türken
 zurück, entweder von der Gewalt der Ungarn zurückgedrängt, oder 20
 vielleicht mehr um die in Wuth gebrachten Ungarn mit List in die
 Falle zu locken. Der König und das ganze Heer verfolgt sie auf dem
 Fusse, ohne alle Ordnung, schon im Voraus sich des Siegs erfreuend.
 Plötzlich trennte sich die Linie der Türken, und die Ungarn fanden
 sich vor der schon längst dazu aufgestellten Reihe von Kanonen, 25
 die auf einmal feuerspeyend, alles vor sich her zu Boden stürzten
 und weglegten. Voll Bestürzung und Entsetzen flohen die Ungarn in
 ihr Lager zurück, welches aber von den sie überflügelnden Türken
 schon besetzt war. Hier erfolgte ein noch grösseres Blutvergiessen.
 Jeder floh rechts und links, wohin er konnte; die meisten erstickten 30
 entweder in den Morästen, oder kamen unter dem Schwerte der
 Türken um. Selbst *König Ludwig*, der nach Fünfkirchen flüchtete
 stürzte mit seinem Pferde bey *Cselye* in einen Sumpf und erstickte
 darinn. Hier in dieser Schlacht fielen der Erzbischof von Gran, *To-*
mory selbst, der unglückliche Priesterfeldherr, und noch 5 Bischöfe, 35
 alle Baronen des Reichs, und bey 500 Edelleute; insgesamt 23 000
 Ungarn.

Von hier nahm Solyman seinen Weg gerade nach Ofen, in das Herz des Landes, und eroberte es auch, da Niemand widerstehen konnte. Von dannen schickte er rechts und links seine Truppen - Abtheilungen, und unterwarf sich alle diesseits und jenseits der Donau gelegene Gespanschaften. Städte, Dörfer, Einwohner verheerte er mit Feuer und Schwert. Nach der Versicherung des Waizner Bischofs *Broderich*, eines Augenzeugen, verloren die Ungarn mehr als 200 000 Mann, die theils getödtet wurden, theils in Gefangenschaft geriethen. Diess war der zweyte und so grosse Jammer unsers armen Vaterlandes, dass er noch jetzt jeden wahren Ungar innig schmerzt!

15 „*Lajos! boldogtalan Atyának magzattya,
Gonosz Tanácsosok' példás áldozattya!
Te! Kinek csak neved' szomorú hangzattya
Hazádnak bús szívét még ma is szaggattya:*

*Voltam táborodnak pusztá állásain,
A' siető Duna' suhogó partyain. –
Bús csendesség fekszik Atyáink' hamvain,
'S bádgyadtt szél lengedez sirjoknak hantyaain.*

20 *Harmatozó homály borúl a' szemére,
Ha tekint az Útas ez' iszonyú térre;
Epedő szívvel dül oszlopod' kövére,
Népünk' 's dicsőségünk' temetőhelyére! –”*

BACSÁNYI.

25 Der Friede ist gut im Lande; er ist der grösste Segen womit der Himmel ein Volk beglücken kann. – Die Cultur, der Reichthum des Vaterlandes, der Flor des Handels, das Aufblühen der Wissenschaften und Künste, die Vervollkommung der Gewerbe, die geistige und sittliche Bildung der Nation, die zum Wohl unserer späten Enkel abzweckenden nützlichen Anstalten, Gesetze, Einrichtungen – mit einem Worte: die Glückseligkeit und der Glanz der Völker sind Früchte des Friedens. möchten doch die Völker in ewigem Frieden auf Er-

den leben können. Allein die menschliche Schwachheit, die Leiden-
 schaften, diese Stürme des Menschen-Geschlechts, erregen Kriege
 zwischen einzelnen Menschen, wie zwischen ganzen Nationen; und
 so lange diess so seyn wird, so lange gereicht ein langer Friede, bey
 allen Segnungen, die er den Staaten bringt, doch den Völkern zum 5
 Nachtheil. In seinen süßen und kostbaren Früchten wachsen auch
 solche Insecten, welche die zur Selbsterhaltung jeder Nation unent-
 behrlichen Tugenden, den Nationalgeist und Heldenmuth, langsam
 und unbemerkt zerstören; solche Insecten sind die Eitelkeit, Weich-
 lichkeit, Luxus, Trägheit und Zaghaftigkeit. Diese stürzten einst die 10
 ungeheuren Reiche der Perser, Griechen, Römer, deren Macht der
 halben Welt Gesetze gab.

„Sok szomorú példák mondgyák: a' csendes időnek
 Édessége hamar puhasságot szűl, 's veszedelmet.
 Így romlott meg ama' nagy Pénu is, a' ki negédes 15
 Rómának több izromban megrázta hatalmát;
 A' mikoron Priamus' megtúnyúlt udvara tánczol,
 Tobzódik; mikoron Fejedelmei, Bajnoki vígan
 Játszanak, és részint heverésznek elázva, 's ledöntve
 Serlegeik' közepett; részint egymásra köszöntik 20
 Á' nagy billikomot, bátran dözsolnek, ijesztik
 Szóval az ellenség' seregét! felrakta vitézi
 Népét Akhilles Trójának büszke falára.”

VIRÁG.

Diese waren auch stets die Vorläufer der mannichfaltigen Unfäl- 25
 le, welche die ungrische Nation trafen. Unter der langen Regierung
 der uns ewig unvergeßlichen Königin und Mutter, empfand unser
 Vaterland alle Segnungen des Friedens; aber die Hand aufs Herz –
 gestehen wir auch, daß unter dieser Zeit beynahe zwey Generatio-
 nen des ungrischen Adels sehr verweichlicht, geschwächt und träge 30
 geworden sind, ob sie gleich verfeinert wurden. Wie viele giebt es
 nicht jetzt unter diesem aus Scythischem Blut entsprossenen Adel,
 die in ihrem ganzen Leben keinen Säbel schwangen, nie auch nur ei-
 nen Sperling erlegten, da vor Zeiten vielleicht kein ungrischer Edel-
 mann gefunden worden wäre, der nicht von mehreren mit eigener 35

Hand erlegten Türken, oder andern Feinden, seinen Kindern hätte erzählen können? – Es ist daher nothwendig, daß in diesen kriegischen, unsichern Zeiten Ungarns Adel aufsitze, und nach dem ruhmvollen Beyspiel seiner tapfern Ahnen die Waffen führen lerne, 5 zur heiligen Wehre fürs Vaterland, für den König und die Constitution. Es wäre nothwendig, daß so lange bis der allgemeine Friede in Europa zu Stande kömmt, der ungrische Adel stets unter Waffen bliebe, sich in denselben übte um auf jeden Fall bereit zu stehen. Wenn eine Nation einmal über die übrigen so mächtig sich erhoben 10 hat, so ist der Friede immer ungewiß, bis nicht die übermächtige Kraft irgend ein Unfall bricht.

Es scheint, als ob jetzt der Genius der Ökonomie und des Handels die ungrische Nation belebte. Seit 10 und 15 Jahren bemerken wir es augenscheinlich selbst, bemerken es die in unserm Vaterlande be- 15 findlichen Fremden, daß wir grosse Fortschritte im Handel, wie in der Ökonomie gemacht haben; daß sowohl der Adel, als der Landmann in Ungarn aus seiner vorigen Unthätigkeit erwacht, jetzt weit mehr sich beflüssigt und anstrengt; und so wie seine Wirthschaft, sein Einkommen täglich sich vermehrt, er auch in einem viel bessern Zustande sich befindet, als vorher. Dort, wo ehemals die sich 20 selbst überlassene, unbearbeitete Natur ihrem Besitzer nur wenig verliert, dort bringt jetzt eine industriöse, vernünftige, künstliche Wirthschaft zwey bis dreymal so viel ein. Die Producte unsers gesegneten Vaterlandes bringen, durch ganz Europa verführt, von allen 25 Seiten Geld ins Land. Jeder Eingeborne, der seine Nation und ihr Wohl von Herzen liebt, kann sich innig freuen, daß auch der Ungar nun zu jenen beyden Quellen gelangt ist, woraus der Reichthum, das Glück, die Stärke und Macht der Völker und Staaten zu entspringen pflegt: Landwirthschaft und Handel. Ein lebendiges Beyspiel 30 davon gewährt die an sich nicht grosse, aber durch ihre Landwirthschaft, und besonders durch ihren Handel reichste und vermögichste Nation, die Engländer, die unter allen Völkern Europens bisher allein im Stande waren, der nun so weit verbreiteten Macht Frankreichs mit Erfolg Schranken zu setzen. – Die ungrische Nation hat

weniger natürlichen Hang zum Commerz, als zur Ökonomie: diese war zu allen Zeiten ihre liebste Beschäftigung, ihr natürlichster Erwerb wozu sie auch der vaterländische fruchtbare gesegnete Boden, der besondere Anwerth seiner Erzeugnisse, und der aus allen diesen fließende Gewinn anspornte. Welche Beschäftigung, Welche 5 Lebensart ziemte sich auch mehr für ein so herrliches, edles, freyes Volk, wie der Ungar ist? – Ein freyer Herr auf seinem Grund und Boden seyn, was man will hervorbringen und andern wohlthun zu können, ist – königlich. „*Omnium rerum, sagt Cicero, ex quibus aliquid exquiritur, nihil est agricultura melius, nihil uberius, 10 nihil dulcius, nihil homine libero dignius.*” – Aber vor diesem allen ist es nothwendig, daß eine Nation, besonders die ungrische, kraftvoll, herzhaft und tapfer sey, um ihr Vaterland, worin sie frey handelt, ihre Besitzthümer wo sie frey wirthschaftet, ihre Constitution, welche sie in die schönste, ehrenvollste, glücklichste menschliche Lage auf 15 Erden setzt, gegen äußere Feinde und Mächte zu vertheidigen, und zu erhalten. Laßt uns also eher Krieger seyn, als Ökonomen; denn des Kriegers ist die Kraft, die Macht und die Herrschaft auf Erden. Dem Krieger pflügt, sät, erntet, sammlet der Landwirth. Lasst uns eher Krieger seyn, damit wir nicht für einen Andern wirthschaften 20 und Handel treiben müssen, sondern für uns selbst.

—

Die Beschützung und Vertheidigung des Vaterlandes, von der das Daseyn, die Freyheit, das Glück, die Macht der Nation abhängt, verdient unstreitig unsere erste und größte Aufmerksamkeit. Da aber nur allein Heldentugend und Kriegskunst das Vaterland und die 25 Nation erhalten kann: so ist die in dieser Absicht zu errichtende Militär-Schule, das Ludoviceum, eine so patriotische, glückliche, heilige und nothwendige Anstalt, daß die ganze ungrische Nation mit Recht ihren guten König und ihre Königin segnen wird, die diese Anstalt nicht nur begnähmigten, sondern auch durch ihre hohe 30 Beyhilfe unterstützten; – segnen wird sie ihren erhabenen Palatin, als den mächtigen Beförderer dieses grossen patriotischen Instituts, der Ungarns Glück und Ruhm in seinem Herzen trägt; ehren und verherrlichen wird das Vaterland seinen großmüthigen Sohn, Ge-

org *Festetits*, den Stifter schon so vieler schönen, großen und nützlichen Institute, der auch zu diesem Wohl den ersten Anfang machte: segnen wird das Vaterland alle seine Söhne, welche die zu diesem grossen Zweck errichtete Academie nach ihren Kräften unterstützten. Zwar die künftige Generation wird den Nutzen dieser großen Stiftung mehr empfinden; aber unsere Kinder; unser Blut – Ungarn werden es doch seyn, die Väter müssen zu erwerben anfangen, damit die Kinder glücklich werden; der Vater muß Bäume pflanzen, damit sie seinen Kindern Früchte tragen. – Den ungrischen Edelmann, jeden einzeln genommen, bestimmt unsere Constitution zum Soldaten. Es wäre daher auch zum Besten des Vaterlandes zu wünschen, daß jeder ungrische adeliche Jüngling diese Militär-Schule besuchen, und sich dort so viele militärische Kenntnisse erwerben möchte, daß wenn die Vertheidigung des Vaterlandes, des Königs und der Constitution seinen Arm erforderte er nicht ein Neuling mehr im Kriegswesen wäre.

Alle ältere und neuere cultivirte, große, kriegerische Völker hatten und haben ihre militärischen Schriften, worin nicht nur Kriegsbegebenheiten überhaupt dargestellt, sondern auch alle Umstände des Krieges, die Lage der Armeen und der Lager, die Plane von Schlachten und Gefechten, die Eintheilung und Anordnung der kämpfenden Heere, die Ursachen der glücklichen oder unglücklichen Vorfälle, die Kriegslisten der Feldherren, die verschiedene hier oder dort bessere oder schlechtere Benützung der Kriegswerkzeuge, die begangenen, nachtheilbringenden Fehler, u. d. gl. beschrieben werden. Nur allein der ungrischen Nation, deren jedes Glied der Constitution gemäß Soldat ist, mangelt es an solchen nützlichen, zur Bildung des Soldaten erforderlichen Büchern, – der ungrischen Nation, deren ganze Geschichte, deren ganzer Charakter nichts als Krieg und Kampf und Heroismus ist, die bisher für die kriegerischste Nation in Europa galt. – Seht zweckmässig ist daher der Wunsch, daß doch diejenigen unserer geistvollen Landsleute welche die nöthigen Kenntnisse hiezu besitzen, unsere Geschichten und Kriegsbegebenheiten nachschlagen, Handschriften und al-

te Urkunden durchsuchen, und solche militärische Werke verfassen möchten. Die von Ludwig I., Matthias Corvin, und Johann Hunyady mit großer Überlegung, guter Anordnung und meistens glücklichem Erfolg geführten Kriege, würden wohl genug reichhaltigen und wichtigen Stoff darbieten.

5

Die ungrische Geschichte ist voll solcher Thaten unserer tapfern Vorfahren, welche die damalige Welt zur Bewunderung und Verehrung hinrissen, die den Geist und Muth der jetzigen ungrischen Nation zu grossen Dingen ermuntern, und überhaupt auf den Nationalcharakter herrlich wirken könnten. Unser Vaterland ist gewiß fruchtbar an grossen Talenten; der Ungar ist zu allem fähig, nur zu wenig Periklesse, Mäcene, Colberte zählt unser Vaterland unter seinen Großen! – Ehre gebührt daher einem *Franz Széchényi*, der dem Nationalgeiste einen so kostbaren Schatz im Vaterlande geöffnet hat! – Ehre einem *Marczibányi*, der sich dem heiligen Altar des Vaterlandes mit so vielen, grossen und schönen Opfern naht! – Der Geist, der Name, die Thaten der Vortrefflichen werden ewig im Herzen unserer Enkel leben wenn die elende Persönlichkeit derer, die dem Vaterlande nichts nützen, lange schon in das ewig schweigende Dunkel der Vergessenheit, und in des Nichts seelenlose Höhlen sich verloren haben wird – wie das Summen der Hummeln in der Luft.

10
15
20

—

Den ärmern Adel rief das Vaterland, weil es ihn schonen wollte, zu seiner Vertheidigung jetzo nur zu Fuß auf. Allein wenn wir die Art Krieg zu führen bedenken, die unsere grossen und glücklichen Könige, Ludwig und Matthias, befolgten, welche darin bestand, daß sie meist ihr Kavallerie mit Blitzes Schnelle auf feindlichen Boden führten, denselben besetzten und daher sich verpflegten, wodurch sie alle mit dem Kriege verbundene Gefahr, Noth und Elend von dem Lande entfernten; wenn wir die heutige Taktik bedenken, deren Grundsatz zu seyn scheint, den Krieg so schnell als möglich zu beendigen, den Feind mit der Reiterey zu überflügeln und einzuschließen, die einzelnen Corps aufzuheben, und sich durch die Cavallerie leichter und schneller Lebensmittel zu verschaffen, zu-

25
30

gleich aber auch durch schnelle Bewegungen und Schwenkungen den Feind zu beunruhigen, zu verwirren und seine Hauptabsichten durch listige, verstellte Angriffe zu verbergen – die für die Franzosen so vortheilhaften und glücklichen Folgen dieser Taktik hat
5 während der so lange Jahre schon dauernden Kriege die ganze Welt genug erfahren; wenn wir bedenken, daß das Streiten zu Pferd eine angeborne Lieblingseigenschaft des Ungarn ist; – wenn wir noch überdiess bedenken, dass der neue, im Krieg noch unerfahrene Soldat, immer beherzter zu Pferd als zu Fuss ist: so wünschen wir nicht
10 ohne Grund, dass obgleich S[ein]e. Maj.[estät] in ihrer stehenden Armee hinreichend mit Kavallerie versehen sind, so sollte doch der ungrische Adel allgemein zu Pferd aufsitzen, damit er List mit List, Kunst mit Kunst, Schnelligkeit mit Schnelligkeit vertreiben, seinen natürlichen Hang befriedigen, und nicht nur die feindliche Taktik
15 unwirksam machen, sondern auch nach dem ritterlichen Beyspiele seiner Ahnen mit Ruhm siegen könne. Die ganze Welt gesteht es einmüthig zu, dass es keinen bessern Soldaten giebt, als den ungrischen Hussaren. Den ärmern Adel rief das Vaterland, weil es ihn schonen wollte, zu seiner Vertheidigung jetzo nur zu Fuss auf. Al-
20 lein wenn wir die Art Krieg zu führen bedenken, die unsere grossen und glücklichen Könige, Ludwig und Matthias, befolgten, welche darin bestand, dass sie meist ihr Kavallerie mit Blitzes Schnelle auf feindlichen Boden führten, denselben besetzten und daher sich verpflegten, wodurch sie alle mit dem Kriege verbundene Gefahr,
25 Noth und Elend von dem Lande entfernten; wenn wir die heutige Taktik bedenken, deren Grundsatz zu seyn scheint, den Krieg so schnell als möglich zu beendigen, den Feind mit der Reiterey zu überflügeln und einzuschließen, die einzelnen Corps aufzuheben, und sich durch die Cavallerie leichter und schneller Lebensmittel
30 zu verschaffen, zugleich aber auch durch schnelle Bewegungen und Schwenkungen den Feind zu beunruhigen, zu verwirren und seine Hauptabsichten durch listige, verstellte Angriffe zu verbergen – die für die Franzosen so vortheilhaften und glücklichen Folgen dieser Taktik hat während der so lange Jahre schon dauernden Kriege die
35 ganze Welt genug erfahren; wenn wir bedenken, dass das Streiten zu Pferd eine angeborne Lieblingseigenschaft des Ungarn ist; – wenn

wir noch überdiess bedenken, dass der neue, im Krieg noch unerfahrene Soldat, immer beherzter zu Pferd als zu Fuss ist: so wünschen wir nicht ohne Grund, dass obgleich S[ein]e. Maj.[estät] in ihrer stehenden Armee hinreichend mit Kavallerie versehen sind, so sollte doch der ungrische Adel allgemein zu Pferd aufsitzen, damit er List mit List, Kunst mit Kunst, Schnelligkeit mit Schnelligkeit vertreiben, seinen natürlichen Hang befriedigen, und nicht nur die feindliche Taktik unwirksam machen, sondern auch nach dem ritterlichen Beyspiele seiner Ahnen mit Ruhm siegen könne. Die ganze Welt gesteht es einmüthig zu, dass es keinen bessern Soldaten giebt, als den ungrischen Hussaren. 10

—

Die Hauptsorge einer weisen Regierung, der heisseste Wunsch jedes guten und vernünftigen Patrioten muss der seyn, dass der Krieg, mit alle seinem Gefolge von Beschwerlichkeiten, Unfällen, Plünderungen, Morden, so weit als möglich vom Vaterland entfernt bleibe. Weh dem Lande, wo der Feind einmal einbricht; Verwüstung, 15 Ruin und Jammer lässt er bey jedem Fritt zurück, wenn er auch überwunden wird. Drey mal weh aber dem Lande worinn der Feind siegt! – und doch von welchen geringfügigen Umständen hängt oft der glückliche Ausgang eines Treffens ab! – Diess sahen unsere weisen und tapfern Vorfahren, so wie ihre geistvollen Feldherren und Könige sehr wohl ein; daher fielen sie immer wenn es nur möglich war mit Blitzes-Schnelle in Feindes Land ein, dort fochten, dort siegten sie – und ihre Güter, ihre Weiber, ihre Kinder blieben daheim in Sicherheit, Ruhe und Überfluss. – Ein schlechter Patriot, 25 ein ausgearteter Ungar, ja ein Feind des Vaterlands, ist also jeder, der an den Gränzen des Reichs, den Feind erwarten wollte. Nicht dort, sondern je weiter es seyn kann, entfernt von unserm Lande, wünscht der gute Patriot, in dem das ächte Blut der alten Magyaren rollt, jeden Feind, er mag seyn, welcher da wolle, zu finden und zu schlagen. Sobald daher der Krieg gewiss wäre, müssten wir selbst 30 verlangen dem Feinde so weit entgegen zu gehn, als es nur möglich ist.

—

Ihr treuen Nachkömmlinge unserer geistvollen scythischen Ahnen; Attila's, Árpáds ächte Enkel! Ihr Edlen Ungarns! Verwandte, Bruder! – Wir seit beynahe 1000 Jahren eine von Europa's tapfersten, edelsten, freyesten, glücklichsten Nationen ! – Jetzt, so lange
5 wir noch im Frieden leben, blicken wir zurück auf die zunächst verflossenen Jahre und ihre Ereignisse! Wenden wir unsere Aufmerksamkeit auf das, was in Europa's westlichem Winkel jetzt vorgeht, und schliessen wir auf die mit Händen zu greifende Zukunft. Die Wuth dieses allgemeinen, blutigen Krieges hat bereits so viel niedergedrückt, zu Grund gerichtet und verheert, dass kein Volk mehr
10 in Europa ist, welches sie nicht zerstückelt, nicht verwirrt nicht bedrängt, nicht zertreten – kein Thron, den sie nicht erschüttert, oder umgestürzt, – keine Verfassung, die sie nicht verändert hätte. Vom Westen bis zum Osten vordringend, zugleich in den Süden und Norden ausfallend, hat sie alles umgekehrt, und aus seiner Bahn gebracht, Von Tag zu Tage rückt die Gefahr uns näher; und wir Ungarn, die wir einst die Bewunderung der Welt waren, sollten unt-
15 hätig zusehen? –

Wie wenn ein stolzes Adlerheer, im Gefühle seiner Kraft sich er-
20 hebt, in der Luft hoch herumschwebend – gleichsam königlich herrschend über die ganze Gegend und über die gefiederte Welt, zur Quelle des Lichts, zur Sonne, emporstrebt; der schwächere, kleinere Vögelschwarm aber, indem er die Mächtigen in den Wolkenken schweben sieht, erschrocken sich in die niedrigen Gesträuche ver-
25 birgt, und voll Furcht dort zittert: so war der Adel Ungarns einstens auch – ein herrliches, mächtiges Adlerheer: wenn er aufsass, zu Pferde stieg, und in der starken Faust der schwere Säbel blinkte, so fürchtete sich jedes andre Volk, erzitterte, und huldigte – in sein Nest zurückgezogen – dem Mächtigen; der Ungar aber trat herr-
30 schend und königlich einher über Länder und Nationen wie der in Wolken schwebende Adler. Und jetzt sollten wir in unserm reichen, fruchtbaren Vaterlande uns nur ergötzend, jauchzend herumhüpfen und schwatzen wie ein schwacher unnützer Sperlingsschwarm um die Kornhaufen am Zaun? – und nur müssig, furchtsam, mit auf-
35 gesperrem Munde zusehen, wie die Krieger anderer Völker herrschend weit und breit über den Erdboden einherschreiten? – Und

wir, dieses jetzt lebende Geschlecht, wir wollten so grosser, herrlicher, tapferer weltberühmter Väter ausgeartete weichliche, träge kraft- geist- und herzlose Nachkommen seyn? – O was würde aus uns werden ! –

Lasst uns erwachen! – Lasst uns aufleben! – Erheben wir uns! 5
– Machen wir uns auf jeden Fall bereit! – Zu Wasser und zu Land flammt um uns her das gefährliche Kriegerfeuer; nur unser glückliches Vaterland blieb bis jetzt, seit so vielen Jahren während so viele Völker blutige Schlachten lieferten, mitten unter den schrecklichen Stürmen des Kriegs, im segensvollen Frieden, wie eine glückliche Insel im stürmischen heftig brausenden Meere. Der Osten und 10
Westen, der Süden und Norden tranken schon Menschenblut das entweder die Wuth der Revolutionen, oder die nichts verschonenden Streiche des Kriegs vergossen. Es giebt kein Land mehr, das nicht schon der blutige Schauplatz des Krieges, kein Volk welches 15
nicht schon ein blutiges Opfer gewesen wäre. Nationen, die durch alte Sitten, durch dieselbe Muttersprache, durch gleichen Charakter verbunden waren, sind jetzt zertheilt, getrennt, in neue Gränzen, unter neue Gesetze gezwängt, neuen Kronen unterworfen. – Die von Jahrhunderten her einheimischen Fürsten, müssen, von dem 20
Herrscherstuhle ihrer Väter gestürzt von Land zu Land, von Volk zu Volk flüchtig wandern, und mit Thränen benetztes Brod essen während in den Palästen ihrer Vorfahren neue Herrscher thronen. – Die Schätze und Waffen der Nationen und Fürsten, die Habe und das Eigenthum des Landmanns, der Fleiss und Erwerb mehrerer Jahre; das 25
im Schweiss erworbene Vermögen des Bürgers, der Wohlstand ganzer Städte und einzelner Häuser – alles ward entweder die Beute des Feindes, oder in Staub und Asche durch das verderbliche Feuer und Schwert des Krieges verwandelt. – Ganze Familien und Gemeinden, bis auf das Mark beynahe ausgesogen, bis auf die Haut ausgezogen, 30
betteln, wandern herum – und sterben des elendesten Hungertodes.

–

Auch die grosse österreichische Monarchie wurde mehrmalen schon erschüttert: mehrere Provinzen wurden vom Mutterstaate abgerissen – auch mehrere Völker wurden dem Herzen ihres Landesvaters entrissen. Einzig und allein unser Vaterland blieb immer 35

in seligem Frieden; einzig und allein die ungrische Nation blieb in Ruhe und in ihrer Integrität. Zwar traf die Geissel des Krieges auch schon einmal die Gränzen unsers Vaterlandes, und der besser gesinnte Ungar war nicht ohne Grund für seine Constitution, für seine goldene Freyheit besorgt; aber der Herr der Könige und Nationen nahm unsern Monarchen, der nie von der Bahn der Redlichkeit und Wahrheit noch gewichen, in seinen Schutz – er nahm die ungrische Nation, deren Heldengeist so viele Jahrhunderte lang die ganze Christenheit beschirmte, das Reich, das seit so vielen hundert Jahren immer der blutige Schauplatz des Krieges war, in seinen Schutz, und verlieh den Frieden zu Pressburg. Er zeigte uns die Gefahr, damit wir daran lernen und klüger werden möchten.

Wir haben bisher genug lernen können; die täglichen Ereignisse, das gleiche Loos der überwundnen Völker zeigen uns mit. Fingern die gewisse Zukunft. – Wie glücklich sind wir noch, dass wir nur durch fremdes Unglück klüger werden können! Es scheint auch, dass wir einsehn gelernt haben was uns nöthig ist, da jetzt eine Insurrection angeordnet ward. Sehr weise aber zog man ein persönliches Aufgeboth des Adels vor; denn mit Recht konnte man glauben, dass die Vertheidigung des Vaterlandes, des Königs und der Constitution dem Edelmann am meisten am Herzen liegen wird, der durch seine Constitution alles in seinem Vaterlande besitzt, was nur ein Mensch auf Erden wünschen kann, und mit derselben alles verlieren kann, was dem menschlichen Herzen wünschenswerth, theuer, rühmlich, süß und heilig seyn kann.

Es ist jetzt nicht davon die Rede, dass wir etwa irgend eine unter den Stürmen der gegenwärtigen Kriegsläufe hoch angewachsene Macht und Regierung zu stürzen oder den uns durch den Krieg zugefügten Schaden auf was immer für eine andere Art zu ersetzen versuchen sollten. Obgleich unser Monarch hinlängliche, gezielte und gegründete Ursache hätte, die für das Wohl seiner Völker gemachten Aufopferungen zu rächen, und die seinem Vaterherzen entrissenen Provinzen zurückzufordern; ob er gleich, besonders im treuen Verein mit andern Mächten, dazu hinreichende Kräfte besäße; so will doch der gütige, liebeiche, huldvolle Vater nicht das Wohl seiner Unterthanen dem ungewissen Kriegsglück Preis geben.

Es ist nicht davon die Rede, dass wir irgend jemand angreifen sollen; nur einzig auf den Fall, wenn wir angegriffen werden sollten, sind wir zur Vertheidigung des Vaterlandes aufgerufen. Aber dieser Fall wäre ein so entscheidender Zeitpunkt für unser Vaterland, der entweder die sichere Fortdauer unserer Constitution, oder einen gewissen Tod nach sich zöge. 5

Leben oder Tod, Ruhm oder Schande Freyheit oder Slavery, Glück oder Elend, Himmel oder Hölle auf Erden? – diess ist die grosse Frage jetzt. – Erwägen wir diess gut, Mitbürger! – Und haben wir diess erwogen wo wäre dann unter uns der Niederträchtige, 10 Verworfene, Schändliche, der nicht lieber sein Leben, sein Alles hinopferte, als dass er die Freyheit, die Glückseligkeit, den Ruhm, den er von seinen Ahnen erbt, nicht auch seinen Kindern und Enkeln zum Erbe hinterlassen wollte? – damit wenn auch die eine Hälfte von Ungarns Adel untergehen sollte, die andere doch gerettet würde. 15

Das Vaterland, der König und die Constitution sind ein unzertrennlich Ganzes: eines muss das andere erhalten, umfassen und beschützen, damit der Geist von beyden, die Constitution, bestehe, Der Monarch, der jetzt auf dem Throne unsers Vaterlandes sitzt, 20 der Enkel unsrer unvergesslichen Theresia, der Erbe ihrer mütterlichen Zuneigung für die ungrische Nation; – dessen Sanftmuth, Milde, Redlichkeit auch das Ausland anerkennt und erhebt; der dafür hält *opes principum corda subditorum* und der in glücklichen und unglücklichen Zeiten seiner so oft bedrängten Regierung diesem 25 Wahlspruch treu entsprach, – der jeden Tag seiner Regierung mit werththätigen Beweisen seiner Güte und Gnade bezeichnet; – Er bot zum Schutze seiner Völker alles auf, was seine Macht und Würde vermochte. Wie schonend zeigte sich der gute liebevolle Vater gegen den ihm so werthen Adel Ungarns? Wie eng verband Er sein 30 königliches Schicksal mit dem unsrigen indem Er auf dem letztverflossenen Reichstag zu den scheidenden Vätern des Vaterlandes, den Repräsentanten der Comitae, also sprach: „Mein Volk, mein liebes Volk von Ungarn! Ihr habt gethan, was sich für Euer angeerbtes Eigenthum, für die Treue gegen Euren König, für Eure Ehre ziemte. 35 Ganz Europa soll es sehen, dass Euer König so sehr mit Euch

Eins sey, dass weder mir, noch Euch irgend etwas mehr am Herzen liegen könne, als unsere alte Constitution aus allen Kräften, bis auf den letzten Tropfen Blut zu vertheidigen. Wir waren Eins, wir sind Eins, und werden Eins seyn, bis nicht der Tod uns trennt! – So
5 fühlt, so denkt Euer König, Euer Vater, der Euch wie seine Söhne liebt, und ewig lieben wird!”

Nun ist die Reih’ an uns: lasst uns auch für das Vaterland, den König und die Constitution jetzt thun, was wir vermögen; was unsre rühmlichen Ahnen zu ihrer Zeit gethan was stets die Welt bewun-
10 derte, und noch erhebt!

An der Seite unsers Königs steht am Ruder der Regierung in der geistvollen Person unsers theuren Palatins, ein Mann, der jeden Tag seines thätigen Lebens zum Wohl und Ruhme unsrer Nation anwendet – der alle Gedanken seines feurigen Genies auf die Beglückung
15 und den Flor unsers Vaterlandes richtet, und mit dem ganzen Gefühle seines erhabenen Herzens die ungrische Nation umfaßt und begünstigt. Das Aufblühen und die Ausbildung unserer Muttersprache, ohne welcher wir nie Eine Nation, nie Ungarn seyn könnten, die Beförderung der National-Cultur; die Erhebung des National-
20 Geistes, die zur Wohlfart, zur Ehre, zur kriegerischen Bildung der Nation abzweckenden Anstalten und Institute – wie das *National Museum*, die *Militair-Academie* – sind lauter Werke seiner mächtigen Fürsprache seiner bey unserm gütigen König, wirksamen Vermittlung, die ewigen Dank verdient. Er, der dem Vertrauen des Va-
25 terlandes und der Nation gegen ihn zu jeder Zeit, in jeder Angelegenheit mit unerschütterlicher Treue, mit herzlichem Wohlwollen entsprach – Er wird unser Anführer, unser Rathgeber seyn! Was können wir nicht von seinem erhabenen, kräftigen thätigen, standhaften Geiste hoffen? von seinem guten, gegen uns so liebevollen
30 Herzen – von seinem feurigen, hohen, durchdringenden Genie – von seinen Tugenden und Talenten? Er war es, der den versammelten Repräsentanten der Comitате feyerlich erklärte: „Ehe ich von Euch noch gänzlich scheide verspreche ich in dieser öffentlichen Versammlung aufs heiligste, daß ich, in stetem Andenken an die
35 gnädige Äußerung unsers guten Königs, das meiner Leitung anvertraute Heer, wenn die Anordnung dieses neuen Gesetzes zur Aus-

führung kommen sollte, bloß zur Vertheidigung des Königs, des Vaterlandes und der Constitution gebrauchen werde.“ – *Er* sagte dieß; wir können mit Recht den Worten unsers erhabenen Freundes sicher vertrauen; denn was *Er* versprach, hat *Er* auch heilig stets erfüllt!

5

Auf also – edle Mitbürger! – Rüsten wir uns, so lang des Friedens Ruhe es erlaubt. – Gott erhalte uns den Frieden! Aber wenn irgend eines hochmüthigen Feindes stolze Willkühr unser Vaterland, unsre Constitution zernichten wollte – so wollen wir kämpfen. Rüsten wir uns in der heißen Liebe fürs Vaterland und den König, wie sich der Sturm bereitet in des Sommers Hitze. Drängen wir uns zorn- 10
erfüllt zusammen wie die schweren, düstern, drohenden Wolken am Himmel; – und wenn des Krieges Sturm uns heulend aufschreckt, so brechen, reißen und schmettern wir hervor mit Donnern, Krachen und Blitzen – gleich einem Gewitter des Himmels, gleich einem sausenden Platzregen – und schlagen, tödten, und zertrümmern alles mit unsern blinkenden Schwertern, wie der erderschütternde Blitz mit seinem sprühenden Feuer. – Lassen wir es nicht zu, daß auf den Thürmen von Corvinus königlichem Schlosse fremde Fahnen wehen; – daß Árpáds Blut und Volk fremden Befehlen seinen Nacken beuge! – Wenn unsre Väter fehlten, als sie den Schlag von den Tartaren, als sie die Niederlage bey Mohatsch sich zugezo- 20
gen, so war ihr Fehler wohl verzeihlich; denn sie sahen noch nicht so sicher ihren Untergang voraus; der König, das Vaterland und seine alte Verfassung waren ihrer letzten, unheilbaren Gefahr nicht so nahe. – Aber jetzt – droht uns schon seit Jahren die Gefahr; – wir hatten Zeit genug uns zu bereiten. Und die Gefahr ist jetzt so groß, daß es um die Erhaltung unsrer Constitution, und des Adels zu thun ist. – Leben und Tod schwebt über unsern Häuptern in der Wage des Schicksals. Die vielen zu Boden getretenen Nationen zeig- 30
en weinend auf ihre umgestürzten Throne, Verfassungen und Besitzthümer; – nun könnte nichts unsre Unthätigkeit vor der Welt und vor unsern Nachkommen entschuldigen. – Rüsten wir uns also, und werden wir angegriffen, so – kämpfen wir. Die Liebe zum Vaterland und zur Freyheit besiegt Alles. Hier, an dem Heldenmuth- 35
e des für sein Vaterland streitenden ungrischen Adels scheitere

das Kriegsglück jedes Feindes – hier werde sein Siegeskranz zer-
rissen. Unsere Väter gingen wohl hundertmal einem weit zahlrei-
chern Feinde kühn entgegen und siegten, indem auch unsre zarten
Mütter in grimmige Löwen sich verwandelten um ihre Familien,
5 ihre Kinder zu vertheidigen. – Und wir sollten nicht ein Gleiches
thun? wir sollten nicht ächte Sprößlinge unserer tapfern Voreltern
seyn? – wir sollten nicht ächte Kinder unserer rechtschaffenen, ed-
len ungrischen Mütter seyn? Ja, der ist es nur, der für sein Vater-
land, für seinen König, für seine Freyheit, Habe, Blut und Leben mit
10 Freuden aufzuopfern willig ist. Aber ein schändlicher Bastard – von
unzüchtigen, entarteten Weibern mit hergelaufenen Abentheuern,
die kein Vaterland hatten, erzeugt – ist jeder, der das nicht thut,
und unsre Freyheit, unsre Constitution zu überleben wünscht; – die
freye edle Erde des ungrischen Vaterlandes, wenn er dahin begrab-
15 ben werden sollte, speye ihn aus, als einen Unreinen! – Wie? mit
uns risse die so lange Jahrhunderte hindurch bis auf den heutigen
Tag fort gewundene goldene Kette unsrer Gesetze? – Also wir wä-
ren die Verruchten, die durch unsre Vergehen den Himmel verlören,
und unsern Kindern eine jammervolle Hölle hinterließen? – Nein,
20 wir werden das nicht seyn; wir wollen mit unserer Constitution le-
ben und sterben. – Auf – Mitbürger! Rüsten wir uns im Frieden, und
wenn wir angegriffen werden – so laßt uns muthig kämpfen!! –

An
Den ungarischen Adel

An *Den ungarischen Adel.*

1. §.

Es werden bald tausend Jahre vorübergehen, daß unsere starken, kühnen, siegreichen Vorältern, unter Almus' Anführung aus Asien nach Europa zogen; durch Árpád geführt. Pannonien eroberten, und ihr neues Vaterland und Constitution uns bis heute als Erbe hinterließen. – Seitdem erlitt die Nation manches Unglück und Ungemach; aber immer rettete sie ihr Stark- und Heldenmuth. Nie aber schwebte über sie, und ihre Verfaßung eine größere Gefahr. als jetzt, da, unsers Königs glückliche Monarchie ausgenommen, in ganz Europa zu Waßer und zu Land ein langwieriger Krieg wüthet, und der Französische Ehrgeiz und Waffenglück alles umzustürzen, und zu verschlingen droht. Die Insurrection war daher eine weise Anordnung der Regierung.

15

2.

Die personal Insurrection war eine weise Einrichtung unsrer Vorältern; sie kämpft für ihre Güter, Weib und Kinder *pro aris et focis*, da die um Ehre und Sold kämpfende Armée die Vertheidigung des Vaterlandes natürlicher Weise kälter betrachtet. Jeder Edelmann ist nach dem Sinn' unsrer Constitution ein Soldat. Die Geschichte der Völker beweiset, daß nur jene Nation mächtig seyn konnte, deren jedes Mitglied zu allen Zeiten ein fertiger Soldat war. Ungarns Geschichte beweiset, daß Vaterland bisher durch die Insurrection immer glücklich erhalten worden ist.

25

3.

Der ungrische Adel ist in Rücksicht seiner bürgerlichen Verfaßung, und Freyheiten, der erste auf der bekannten Welt. Jeder begüterte Edelmann kann einzeln, wie ein kleiner Fürst – und der

12–14 und der...droht.] g. a.

19–20 da die...betrachtet.] g. a.

rechtmäßige, gekrönte König von Ungarn, als ein König und Oberhaupt von hunderttausend Fürsten betrachtet werden. Die ungrische Constitution ist einzig in ihrer Art: sie ist in ihrem wahren, unverdrehten Sinn ebenso wohlthuend, nützlich, und menschlich für
5 den fleißigen Unterthan, als edel, herrlich und beglückend für den menschlichfühlenden Herr. Von einem solchen Adel ist der König mit recht befugt mehr zu heischen, als ein andrer Regent, von seiner knechtisch gesinnten Unterthanen. – Ein ungrischer Edelmann, welcher für sein Vaterland, deßen Constitution, und rechtmäßigen
10 König (Welcher Eins ist mit beyden) nicht bereit wäre alles aufzuopfern, ist nicht würdig das größte Menschenglück – seiner Adel zu besitzen.

4.

Nach Gottes Liebe und Dienst, ist die Liebe und der Dienst des
15 Vaterlandes des Menschen höchste und heiligste Pflicht.

5.

Der Adel jeder Familie in Ungarn ist auf ein besonders patriotisches Verdienst – meistens aber kriegerisches Verdienst, Heldenthum, Soldatentugend gegründet.

6.

In den ersten zwey Perioden unsrer Könige, hat das Land keine stehende Armée unterhalten. Unter König Sigmund, später und meistens unter Mathias Corvinus, ist die erste Spur einer beträchtlichen stehenden Armée in der ungrischen Geschichte zu finden. Bis
25 dahin kämpft für das Vaterland immer nur die Insurrection, und was hat sie nicht gethan? –

7.

Ungarns Macht, Größe, und Ruhm unter Ludwig dem Ersten. Seine Art der Krieg zu führen nach Palma. Es scheint als befolgte Napoleon ganz die Taktik Ludwigs, und die Art und Weise, womit Er
30 seine Generale und Soldaten behandelte.

7–8 als ein...Unterthanen.] g. a.

8.

Die Siege, welche die ungrische Insurrection unter der Anführung des Joannes von Hunyad erfochten; Der Ruhm, den sie sich vor ganz Europa erworben hat. Ungarn war der Schutz der ganzen Kristenheit.

5

9.

Ungarns Macht, Größe, Cultur, Ruhm unter Mathias Corvinus. Mathias war denen Ungarn das, was Perikles den Griechen, August den Römern, Ludwig der 14te den Franzosen, Friedrich der 2te den Preusen. Königs Mathias militairische Anordnungen. Sein stehendes Heer. Ein Brief über seine Armée, welchen Er an den Bischof von Erlau, Kardinalen, und Gesandten am Hofe von Neapel, geschrieben hat.

10

10.

Der hohe Ruhm, den sich die ungrische Insurrection im Anfange der Regierung unsrer unvergeßlichen Maria Theresia, bey Gelegenheit der Pragmatischen Sanction erworben.

15

11.

Überhaupt können wir's mit Recht und Stolz behaupten, ganz Europa gesteht es, daß in diesem gebildetsten Welttheile bisher wir Ungarn, die kriegerischeste, und heldenmüthigste Nation waren. – Die gekrönten und ungekrönten Helden des Alterthums lebten alle in den einzelnen Helden Ungarns.

20

12.

Ungarn war groß, mächtig, glücklich, so lange die Nation der Geist, der Stark- und Heldenmuth der Vorältern belebte; so lange sie einig unter sich selbst, und mit ihren Regenten war. Aber wie klein, wie unglücklich, wie beynahe aufgelöst wurde sie, nachdem sie uneinig, weichlich, träge geworden. – Die Verheerung Ungarns durch die Tartaren unter der Regierung Bela des 4ten. Die fast gänzliche Aufreißung der Nation.

30

13.

Wie sich die Nation wieder erhob. Wie die Sorgenlosigkeit, Gesetzlosigkeit, Uneinigkeit, Trägheit, Weichheit, Verschwendung die Nation, unter trägen Regierung Uladislaus des Schwachen, abermals zu ihrem letzten Verderben reif macht. Die Bauern Rebellion unter Anführung des Georg Dózsa, als die schrecklichen Folgen jener Ausartung des Adels.

14.

Die zweyte schreckliche Catastrophe Ungarns, durch die Ausartung des Adels herbey gezogen. Die Schlacht bey Mohács. Die Unterjochung Ungarns durch die Türken.

15.

Ein langer Frieden ist das größte Glück der Nationen: die Geistes, und Sittencultur, das Blühen der Wissenschaften und schönen Künste, der Handel. und der Reichthum der Nationen sind seine herrlichen Früchte. Er war aber auch von jeher das Verderben der Nationen. Der lange Friede unter Maria Theresia's wohlthätiger Regierung machte uns glücklich und reich, verfeinerte unsre Sitten; aber die Hand auf's Herz – er machte uns auch weich und träge. Da in der Menschheit kein ewiger Friede bestehen kann, so muß sich eine Nation nie von den Waffen, und Kriegswesen ganz entwöhnen. Die heutigen kriegserischen Zeiten fordern uns nothwendiger Weise zu ernstlichen Waffenübungen auf, um die Falle der Noth uns und unsre Constitution vertheidigen und erhalten zu können

16.

Es scheint, als hätte die ungrische Nation, besonders den Adel, seit einigen Jahren ganz der Geist der Öconomie, und des Handels ergriffen. Es ist ein Glück, daß die Nation dadurch zur Quelle des Reichthums sich nähert. Einer edlen, freyen Nation steht auch keine Lebensart und Weise beßer, als die Landwirtschaft. Wie sollen aber

4 tragen] g. a.

4 des Schwachen] g. a.

vor allen andern Krieger und Helden seyn, damit wir die Früchte unsrer Wirtschaft genießen, das Vaterland, welches uns überflüssig nährt, wo wir frey und glücklich leben, vertheidigen, und erhalten können. Der Landwirth baut im Schweisse seines Angesichts an. – Der Sieger erntet. – Der Sieger ist Herr auf Erden.

5

17.

Die Vertheidigung des Vaterlandes verdient ohne Zweifel die erste Sorge und Aufmerksamkeit der Regierung. Das Vaterland kann nur durch Helden sicher erhalten werden, die sich durch Erlernung der nöthigen Kriegswissenschaften früh zu Krieger und Soldaten bilden: daher war die Errichtung einer Militair-Academie im Lande, eine sehr weise und nöthige Anstalt. Wir sind unserm Guten König und Königin, unserm hochherzigen Palatin, und allen Patrioten, welche diese Anstalt mit ihren Beyträgen unterstützen, ewiger Dank schuldig. Jeder ungrische Edelmann sollte diese Schule durchgehen, damit ein jeder, in Falle der Noth, der Landesverfaßung gemäß, ein gebildeter Soldat sey.

10

15

18.

Alle gebildete, große Nationen haben Kriegsbücher: Es wäre zu wünschen, daß solche durch sachkundige Männer auch in ungrischer Sprache geliefert würden. Die vielen Kriege und Siege Ludwigs des Großen, der Corviner aus der Vaterlandsgeschichte würden hiezu reichlichen, und wichtigen Stoff darbiethen. Es wäre auch zu wünschen, daß die heroischen Tugenden und Thaten der Helden Ungarns auf dem ungrischen Theater vorgestellt würden, um den erschlappten Nationalgeist zu den großen Thaten unsrer Vorältern zu wecken.

20

25

19.

Die Väter des Vaterlandes haben den dürftigern Adel, aus zu großer Schonung, nur zu Fuß zur Vertheidigung des Vaterlandes aufgebothen. Wenn man aber die jetzt übliche Taktik, die jetzige Art

30

23–27 Es wäre...wecken.] g. a.

und Weise den Krieg zu führen, besonders der Franzosen betrachtet, – da die meisten Siege durch schnelle Maneuvers, Umgehungen erfochten werden; wenn man betrachtet, daß der in Waffen ungeübte, unerfahrene Soldat zu Pferde natürlicherweise viel muthiger
5 und kühner ist, als zu Fuß, – daß der Ungar ein gebohrner Reiter ist; so wäre es ein patriotischer Wunsch, daß die ganze ungrische Insurrection zu Pferd ausrucke.

20.

Die Hauptsorge einer weisen Gesetzgebung, der heißeste
10 Wunsch eines guten Patrioten muß das seyn, daß der Krieg, deßen Ungelegenheiten, Nachtheile, und Verheerungen, so weit als möglich vom Vaterlande entfernt werden sollen. Dieß wußten unsre weisen Vorältern, darum wurde der Krieg meistens im Feindes Land geführt. Daher wäre es höchst unvorsichtig, im Falle eines Kriegs,
15 den Feind an der Gränze des Landes abzuwarten. Das Glück oder Unglück einer Schlacht hängt oft von sehr kleinlichen Ursachen ab. Jeder gute Patriot muß also wünschen, daß wir, im Falle eines Angriffs, den Feind, nicht an der Lajta, sondern, wenn es möglich ist, am Rhein angreifen sollen.

20

Ein Aufruf an den ungrischen Adel!

10 das seyn] *ante corr.* das d

19 am...sollen.] g. a., *in marg.* [grafittal aláírva:] in seinem Lande bekämpfen.

Források

Levéltári és kéziratári források

- MNL OL: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)**
A 57: Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii
N 24.j.: Regnicolaris levéltár, Archivum palatinale, Archivum palatinale archiducis Josephi, Általános iratok, Insurrectionalia
N 25 III.: Regnicolaris levéltár, Archivum palatinale, Archivum palatinale archiducis Josephi, Militär-Kanzlei, Militär-Kanzlei des Palatin E. H. Joseph III.
P 431: Magánlevéltárak, Családi fondok, levéltárak, Családi levéltárak, Kisfaludy család idősebb ága
X 4408: Másolatok gyűjteménye, Zala Megyei Levéltár, Gyűjtemények, Vegyes gyűjtemények (XV.), A Skublics könyvtár lajstroma
X 10290: Másolatok Gyűjteménye, MNL Országos Levéltára, Gazdasági Levéltár – Z szekció, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda (Z 715)
OSZK: Országos Széchényi Könyvtár (Budapest)
Kt.: Kézirattár
Kisf.: Kisfaludy Sándor könyvtára
MTA KIK Magyar Tudományos Akadémia, Könyvtár és Információs Központ (Budapest)
Kt.: Kézirattár
MNL VeML: Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára (Veszprém)
IV. 1.b.: Vármegyei törvényhatóság, Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Köz- és kisgyűlési iratok
MNL VaML: Magyar Nemzeti Levéltár, Vas Megyei Levéltára (Szombathely)
MNL VaML IV.1.a.: Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok, Vas vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek
MNL PML: Magyar Nemzeti Levéltár, Pest Megyei Levéltára (Budapest)
IV. 3.a.: Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok, Pest-Pilis-Solt vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek
MNL ZML: Magyar Nemzeti Levéltár, Zala Megyei Levéltára (Zalaegerszeg)
IV.1.a. Megyei törvényhatóságok, Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Közgyűlési és részgyűlési jegyzőkönyvek
IV.1.b.: Megyei törvényhatóságok, Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Közgyűlési iratok
IV.1i.: Megyei törvényhatóságok, Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Insurrekciós iratok
XV.41.b. Gyűjtemények, Vegyes gyűjtemények, Kéziratok

Irodalomjegyzék

- Actenstücke* 1808 – [N. N.]. *Sammlung der Actenstücke über die spanische Thronveränderung*. 4 köt. Germanien [Graz]: [k. n.] [Schneller], 1808.
- AfGSLuK: *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*
- ALAPI Gyula. *Komárom vármegye és az utolsó nemesi felkelés*. Komárom: Spitzer Sándor, 1910.
- ALAPI Gyula. *Kultsár István (1760–1828) és könyvtára*. Komárom: Jókai Egyesület, 1928.
- ANGYAL Dávid. „Kisfaludy Sándor élete”. In *KISFALUDY 1892–1893: VIII*, 703–740.
- ANONYMUS. *Az az Béla királynak nevetlen író deákja, a ki ama hét-magyaroknak Szittyából Álmos herczeg vezérlete alatt lött kijövetelőket megírta*. Fordította LETHENYEI János. Pest: Trattner Mátyás, 1790.
- ANONYMUS. *Magyar Sunád, avagy I. Béla király nevetlen író-deákja*. Fordította MÁNDY István. Debreczen: Szigethy Mihály, 1799.
- ANONYMUS. „A magyarok cselekedetei”. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta VESZPRÉMY László. In ANONYMUS. *A magyarok cselekedetei* – KÉZAI Simon. *A magyarok cselekedetei*. Fordította VESZPRÉMY László és BOLLÓK János, az utószót és a jegyzeteket írta VESZPRÉMY László. Mileniumi magyar történelem: Források, 7–86. Budapest: Osiris, 1999.
- ARATÓ, Endre. „Antal Décsy, einer der ersten Vertreter der ungarländischen Slawistik und die ukrainische Geschichtsschreibung in Ungarn”. *Studia Slavica* 8 (1962): 442–448.
- ARNOLD, Robert und WAGNER, F. Karl, Hg. *Achtzehnhundertneun: Die politische Lyrik des Kriegsjahres*. Wien: Verlag des Literarischen Vereins, 1909.
- BALÁZS Péter és PENKE Olga. „Montesquieu műveinek és gondolatainak foganatása a 18. század végétől napjainkig Magyarországon”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 116 (2012): 3–21.
- BALLAGI Mór. *Új teljes német és magyar szótár*. Pest: Heckenast Gusztáv, 1862.
- BALOGH Piroska. *Ars scientiae: Közelítések Schedius Lajos János tudományos pályájának dokumentumaihoz*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007.
- BÁRDOSY János. *Animadversiones historico-critico-diplomaticae in opus de insurrectione nobilium auctore Iosepho Keresztury [...]*. Budae: Landerer, 1792.

- BATSÁNYI János. *Összes művei*. Sajtó alá rendezte (Versek, I:), (Prózai művek, II–III:) KERESZTURY Dezső és TARNAI Andor, (Der Kampf – A viaskodás, IV:) ZSINDELY Endre. Fordította HILL Erzsébet. 4 köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1953–1967.
- BATSÁNYI János. *A' Magyaroknak Vitézsege: Régiek Példáival meg-világosittva*. Pest: Trattner, 1785.
- BATTHYÁNY Ignác. *Leges ecclesiasticae regni Hungariae, et provinciarum adiacentium I*. Albae Carolinae: Typis Episcopalis, 1785.
- Bemerkungen 1809*: [N. N.]. *Bemerkungen eines österreichischen Patrioten über verschiedene, in fremde Zeitungen eingerückte Artikel*. [H. n.]: [k. n.], 1809.
- BERG, Hubert van den. „Pamphlet”. In *Historisches Wörterbuch der Rhetorik VI*, herausgegeben von Gert UEDING, 488–495. Tübingen: Max Niemeyer, 2003.
- BERLÁSZ Jenő. „Az Illésházy-könyvtár: Fejezet az Országos Széchényi Könyvtár állománytörténetéből”. In *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1967*, 57–97. Budapest: [k. n.], 1969.
- BERLÁSZ Jenő. *Kéziratok katalogizálása*. Szerkesztette CSAPODI Csaba. Budapest: Országos Könyvtárügyi Tanács, 1958.
- BESSENYEI György. *Hunyadi János élete és viselt dolgai*. Bécs: Trattner Tamás, 1778.
- BICSKEI Éva. „A nemzeti panteon formálódása: Közgyűlési termék arcképcsarnokai a 19. században”. In *Diszciplínák határain innen és túl: Fialta Kutatók Fóruma*, szerkesztette BALOGH Margit, 165–204. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, 2007.
- BÍRÓ Ferenc. *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Budapest: Balassi Kiadó, 1995.
- BLEYER, Alexandra. *Auf gegen Napoleon!: Mythos Volkskriege*. Darmstadt: Primus, 2013.
- BLKÖ 1856–1891: WURZBACH, Constantin von. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. 60 köt. Wien: Verlag der Universitäts-Buchdruckerei von L. C. Zamarski, 1856–1891.
- BONFINI, Antonio. *A magyar történelem tizedei*. Fordította KULCSÁR Péter. Budapest: Balassi Kiadó, 1995.
- BONFINI, Antonio. *Rerum Ungaricarum Decades*. Basileae: ex officina Oporiniana, 1568.
- BONFINI, Antonio. *Ungerische Chronica*. Übersetzt von P[aulus] F[RISIUS] N[AGOLDANUS]. Frankfurt am Main: durch Peter Schmidt, in Verlegung Sigmund Feyerabendts, 1581.

- BOROSY András. *A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben. Értekezések a történeti tudományok köréből* 60. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971.
- CEVALLOS, Pedro. *Authentische Darstellung der Begebenheiten in Spanien von dem Ausbruch der Unruhen zu Aranjuez bis zum Schluß der Junta von Bayonne*. Germanien [Graz]: [k. n.] [Schneller], 1808.
- CHARTIER, Roger. *The Order of Books: Readers, Authors, and Libraries in Europe between the Fourteenth and Eighteenth Centuries*. Translated by Lydia G. COCHRANE. Stanford: Stanford University Press, 1994).
- CHARTIER, Roger. „Szövegek, nyomtatványok, olvasatok”. Fordította KE-SZEG Anna. In *Metafilológia I*, szerkesztette DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József és TAMÁS Ábel, 162–178. Budapest: Ráció, 2011.
- CICERO, Marcus Tullius. *A kötelességekről*. Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta CSENGERI János. Budapest: Franklin-Társulat, 1885.
- CICERO, Marcus Tullius. *Ad Q. fratrem dialogi tres de oratore*. Edidit Esaias BUDAI. Debrecini: Michael Szigethy, 1795.
- CJH 1896–1901: MÁRKUS Dezső, szerk. *Magyar Törvénytár 1000–1895 – Corpus Juris Hungarici*. Fordította NAGY Gyula, KOLOSVÁRI Sándor és ÖVÁRI Kelemen. 21 köt. Budapest: Franklin Társulat, 1896–1901.
- Correspondenz 1808* – [HORMAYR, Joseph von, Hg.] *Correspondenz zwischen dem römischen und französisch-kaiserlichen Hofe*. Germanien [Graz]: [k. n.] [Schneller], 1808.
- CORTESIUS, Alexander. *De Laudibus Bellicis Matthiae Corvini Hungariae Regis*. Edidit Iosephus FÖGEL. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Lipsiae: B. G. Teubner, 1934.
- CZUCZOR Gergely és FOGARASI János. *A magyar nyelv szótára*. 6 köt. Pest: Athenaeum, 1862–1874.
- CSÁSZÁR Elemér. „Az utolsó nemesi felkelés a magyar irodalomban”. In *Az utolsó nemesi felkelés századik évfordulója emlékére I*, szerkesztette R. Kiss István, 297–338. Budapest: Benkő, 1909.
- CSÁSZÁR Elemér. „Kisfaludy Sándor könyvtára 1795-ben”. *Magyar Könyvszemle* 16 (1908): 314–318.
- CSÁSZÁR Elemér. *Kisfaludy Sándor*. Budapest: Franklin-Társulat, 1910.
- CSENDES Katalin. „A képviselőház könyvtárának Ghyczy Ignác-gyűjteménye”. *Magyar Könyvszemle* 85 (1969): 353–361.
- CSEPREGI Klára és BOR Kálmán. „Könyvim az én fiaim”: *Vitkovics Mihály könyvtára*. Budapest: OSZK–Gondolat, 2013.
- CSOKONAI VITÉZ Mihály. *Költemények 4: 1797–1799*. Sajtó alá rendezte SZILÁGYI Ferenc. Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994.

- CSÖRSZ Rumen István és KÜLLÖS Imola, szerk. *Közköltészet 3/A: Történelem és társadalom*. Régi magyar költők tára, XVIII. század. 14. Budapest: Universitas Kiadó–EditioPrinceps Kiadó, 2013.
- DARNTON, Robert. „What is the history of books?”. *Daedalus* 111, 3. sz. (1982): 65–83.
- DÁVIDHÁZI Péter. „Az nem lehet, hogy annyi szív”: A Szózat bibliai logikája és szerepmintája. [Budapest]: MTA, 2016 [akadémiai székfoglaló előadás, gépirat]. Hozzáférés: 2022. 09. 26.
<http://real-eod.mtak.hu/7643/1/VörösmartySzózatánaklogikájaDávidháziPSzékfoglVéglegesPubl.pdf>
- DEBRECZENI Attila, s. a. r. *Első folyóirataink: Magyar Museum*. 2 kötet. Csokonai Könyvtár: Források (Régi kortársaink) 11. Debrecen: Csokonai Egyetemi Kiadó, 2004.
- [DÉCSY Antal]. *Apocryses seu historico-juridico-diaetales recapitulationes de banderiis hungaricis*. Viennae: Joseph Stahel, 1785.
- DEGRÉ Alajos. „Kisfaludy Sándor szerepe Zala megye politikai életében”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 78 (1974): 342–348.
- DEGRÉ Alajos. „Zala megye reformkori követutasításai”. *Levéltári Közlemények* 44/45 (1973–1974): 143–162.
- DEME Zoltán. *Verseghy könyvtár*. Budapest: Akadémiai, 1985.
- DEMMEI József. „»... ösmerem ezt az impertinens akasztófára való publicumot«: a prenumeráció forrásértékének vizsgálata Tompa Mihály kapcsolathálóján keresztül”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 110 (2006): 650–676.
- DESSEWFFY József, gr. „Emlékbeszéd gr. Illésházy István ig. tag felett”. In *Magyar Tudós Társaság Évkönyvei V. 1842*: 163–186.
- DH: *Die Horen*
- Napló 1808: Diarium Comitiorum Regni Hungariae*. Pozsony: Belnay György Alajos, 1808.
- DM: *Der Morgenbote*
- DOMANOVSKY Sándor. *József nádor élete*. 2 kötet. (I/1–2). Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1944.
- DONCSEZ ETelka. „»mert lelkeinket a múlt szerencsétlenség örökre összekötte«: Verseghy Ferenc és fogolytársai kapcsolata a szabadság után”. *Irodalomismeret* 27, 3. sz. (2016): 4–25.
- DONCSEZ ETelka. „»Mivel én nem olly ártatlanul viseltem a fogságot...«: Verseghy Ferenc és az udvari propaganda”. In *„közöttünk a Mester”: Tanítványi köszöntőkötet a 60 éves Debreczeni Attila tiszteletére*, szerkesztette BÓDI Katalin és BODROGI Ferenc Máté, 189–196. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2019.

- DONCSEZC Etelka. „Verseghy Ferenc és a tiszti szótárak”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 123 (2019): 355–397.
- DOROMBY Karola. *Schedius Lajos mint német-magyar kultúr-közvetítő*. Német philológiai dolgozatok 56. Budapest: Pfeifer, 1933.
- DW: *Der Wanderer: Ein Volksblatt*
- EBERT, Jens-Florian. *Die Österreichischen Generale 1792–1815*. 2022 [elektronikus adatbázis]. Hozzáférés: 2022. 09. 26. http://www.napoleon-online.de/AU_Generale/index.html
- ÉBLE Gábor. „Az 1741-iki insurrectio szervezése”. *Hadtörténelmi Közlemények* 11 (1910): 165–198.
- ÉBLE Gábor. „Törvényhozás az insurrectióról 1741-ben”. *Hadtörténelmi Közlemények* 10 (1897): (I:) 160–224, (II:) 352–387, (III:) 555–588.
- EMBER Gyula. „Kisfaludy Sándor Draguignanban”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 44 (1934): 282–289.
- Epistolae 1807: Epistolae, archi-episcoporum Georgii Strigoniensis et Pavli Colocensis e comitibus SZÉCSÉNYI ad pontifices, imperatores, reges, electores, principes, ministros, belliduces, aliosque illustres aevi sui viros datae, et vicissim ab illis acceptae, quas ex autographis*. Edidit Iac[obus] Ferdin[andus] de MILLER. Pestini: Mathiae Trattner, 1807.
- ÉrtSz 1959–1962: *A magyar nyelv értelemző szótára*. Szerkesztette BÁRCZY Géza és ORSZÁGH László. 7 köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1959–1962.
- FELHŐ Ibolya és VÖRÖS Antal. *A helytartótanácsi levéltár*. Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak 3. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961.
- FENYŐ István. „Batsányi János széljegyzetei Kisfaludy Sándor Hazafiúi Szózat-ának egyik példányán”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 60 (1956): 355–356.
- FENYŐ István. „Kihagyott részletek Kisfaludy Sándor Hazafiúi Szózat-ából”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 61 (1957): 275–279.
- FENYŐ István. *Kisfaludy Sándor*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961.
- FERENC király, I. 1809a: *A' Magyar Nemes Felkelő Sereghez*. Posonyban: [k. n.], 24dik Novemberben 1809.
- FERENC király, I. 1809b: *An die adeliche hungarische Insurrection*. Gegeben zu Presburg: [k. n.], den 24. November 1809.
- FESSLER, Ignaz Aurelius. *Mathias Corvinus, König der Hungarn und Grossherzog von Schlesien*. 2 köt. Breslau: Wilhelm Gottfried Korn, 1793–1794.

- FL: DEBRECZENI Attila, szerk. *Filológiai lexikon*. Debrecen: MTA–Debreceni Egyetem Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport–Debreceni Egyetemi Kiadó, d. n., Hozzáférés: 2022.09.27. https://deba.unideb.hu/deba/filologiai_lexikon/szocikk.php
- FRAKNÓI Vilmos, szerk. *Mátyás király levelei. Külügyi osztály. II. köt. 1480–1490*. Budapest: MTA, 1895.
- FÜLÖP Géza. „A vidéki birtokos nemesség könyvkultúrája a 18–19. század fordulóján: A Skublics-család zalaszentbalázi könyvtára”. *Magyar Könyvszemle* 90 (1974): 249–261.
- GAÁL Endre. *A szegedi nyomdászat 1801–1918*. Szeged: Csongrád megyei Levéltár, 2001.
- GÁLOS Magda. „JURANITS László BATSÁNYI Jánoshoz”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 43 (1933): 317–332.
- GÁLOS Rezső. „Húsz év története Kisfaludy Sándor életéből”. In KISFALUDY 1931a: 1–62.
- GÁLOS Rezső. „Kisfaludy Sándor és a nádori udvar: Adatok Petrich András élettörténetéhez”. *Pannonia* 3, 1–6. sz. (1937): 149–173.
- GÁLOS Rezső. „Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza házassága”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 44 (1934): 83–87.
- GÁLOS Rezső. „Kisfaludy Sándor főhadnagyi előléptetése”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 45 (1935): 65–66.
- GÁRDONYI Albert. „Kisfaludy Sándor és az insurrectio”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 37 (1927): 91–96.
- GÁRDONYI Albert. „Régi pesti könyvkereskedők V”. *Magyar Könyvszemle* 35 (1928): 41–66.
- [GASÓ István]. *Bellica Hungarorum fortitudo, aliquot veterum exemplis adumbrata*. Tyrnaviae: Typis Acedemis Societatis Jesu, 1745.
- GÉFIN Gyula, kiad. „Kisfaludy Sándor kiadatlan levelei I”. *Győri Szemle* 4 (1933): 203–217.
- GENETTE, Gérard. „Transztextualitás”. Fordította BURJÁN Mónika. *Helikon* 42, 4. sz. (1996): 82–90.
- GÖMÖRY Gusztáv. „A magyar nemesi fölkelések: 1797 és 1800–1801”. *Hadtörténelmi Közlemények* 1 (1888): 47–63.
- GRANASZTÓI Olga. „Olvasótól – olvasóig: Észrevételek a magyar olvasástörténeti kutatások aktuális kérdéseire”. *Korall* 12, 1. sz. (2011): 5–24.
- GRANASZTÓI Olga. *Francia könyvek magyar olvasói: A tiltott irodalom fogságátatása Magyarországon, 1770–1810*. Res Libraria 3. Budapest: OSZK–Universitas, 2009.
- GYALÓKAY Jenő. „A magyar nemes insurrectio reformtervei 1797-től 1809-ig”. *Századok* 59 (1925): 126–159.

- Gyászjelentés 1841: *Pfriem József gyászjelentése*. Buda: Bóldog-asszony hó 9-kén 1841.
- Gyűjtemény 1809: *Gyűjtemény mellyben Az Austriai Fő Ármádiánál és a Magyar Nemes Felkelő Seregnél ki jövődő Tábori Parantsolatok, Hirde- tések, Buzdítások, Tábori Tudósítások 's a' t. foglaltatnak*. [H. n.]: [k. n.], 1809.
- HAMBSCH, Björn. „Proklamation”. In *Historisches Wörterbuch der Rhetorik VII*, herausgegeben von Gert UEDING, 192–196. Tübingen: Max Nie- meyer, 2005.
- HAMMER, Helmut. *Oesterreichs Propaganda zum Feldzug 1809: Ein Beitrag zur Geschichte der politischen Propaganda*. München: Zeitungswissen- schaftliche Vereinigung, 1935.
- HANSÁGI Ágnes és HERMANN Zoltán, szerk. *A két Kisfaludy: Tanulmányok*. Balatonfüred: Balatonfüred Városáért Közalapítvány, 2016.
- HARTLEBEN Konrád Adolf. *Tudósítás – Anzeige*. Hartleben: Pest, 1809. már- cius 12.
- HÁSZ-FEHÉR Katalin. „A »nemzeti szentimentalizmus« programjának egyik forrása: az osszianizmus”. In *Serta pacifica: Tanulmányok Fried Ist- ván 70. születésnapjára*, szerkesztette ÁRMEÁN Ottília, KÜRTÖSI Ka- talin, ODORICS Ferenc és SZÖRÉNYI László, 209–220. Szeged: Pompeji Alapítvány, 2004.
- HÁSZ-FEHÉR Katalin. „A sajtótér dominanciájának kérdése Kazinczy és Kis- faludy Sándor vitáiban: Egy kiegészítés Füredi Vida 1818-as érteke- zésének értelmezéséhez”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 120 (2016): 419–446.
- HÁSZ-FEHÉR Katalin. *Közösségi és elkülönülő irodalmi programok a 19. szá- zad első felében*. Csokonai könyvtár: Bibliotheca studiorum litterarium 21. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000.
- HERMANN Zoltán. *A boldogtalanság iskolája: Esszék, tanulmányok az érzé- kenység és a romantika korának magyar irodalmáról*. Budapest: Ráció, 2015.
- HIRTENFELD, Jaromir. *Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglie- der*. 2 köt. Wien: Kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1857.
- HKT: *Hazai és Külföldi Tudósítások*
- HORVÁTH Károly, szerk. *A magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabály- zata*. Szerkesztési irányelvek 2. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1962.
- HUDI József. „Közigazgatás és honvédelem 1809-ben”. *Pápai Múzeumi Érte- sítő* 11 (2006): 199–209.

- HUDI József. „Pápay Sámuel hagyatéka mint történeti forrás”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 119 (2015): 17–25.
- ILLÉSSY János. „Két adat Kisfaludy Sándorhoz”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 6 (1896): 206–211.
- IMRE Mihály. „Magyarország panasza”: *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*. Csokonai könyvtár 5. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995.
- Iratok 1811: Magyar Ország' köz gyűlésének írásai*. Pozsony: Belnay György Aloysius Árvái, 1811.
- J. HALÁSZ Margit. „Az egyetemi nyomda és könyvbizománysai a 19. század első felében”. In *Manufaktúrák és kora tőkés ipari kisvállalkozások: Sátorlajújhely, 1991. október 3–4*, szerkesztette NÉMETH Györgyi, 135–154. Miskolc: Herman Ottó Múzeum–ME Történettudományi Tanszékei, 1994.
- JAKKÓ László, ford. Az *Új Hadi-Tudomány' Lelke*. Pest: Hartleben Adolf Konrád, 1809.
- JÓZSEF nádor. *Iratái*. Sajtó alá rendezte (I–III:) DOMANOVSKY Sándor, (IV:) DOMANOVSKY Sándor, kiadta GLATZ Ferenc. 4 köt. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1925–1935, 1991.
- JÓZSEF nádor 1809a: *Ő Császári Királyi Fő Herczagsége Károly Fő Vezér [...] az Ellenség nagyobb ereje ellen megszűnés nélkül nagy vitézséggel viaskodott [...]*. Buda: [k. n.], 1809. április 27.
- JÓZSEF nádor 1809b: *Des Erzherzogs Generalissimus K. K. Hoheit [...] gegen die französische Uebermacht bestanden [...]*. Ofen: [k. n.], den 27-ten April 1809.
- JÓZSEF nádor 1809c: *Ő Tsászári Királyi Fő-Hertzagsége a' Nádor-Ispány a' Nemes Magyar Felkelő Hadakhoz*. Budán: [k. n.], Szent György' Havának 27-dikén 1809.
- JÓZSEF nádor 1809d: *Des Erzherzogs Palatinus K. K. Hoheit, an die Insurrections-Armee des Adels von Ungarn*. Ofen: [k. n.], den 27-ten April 1809.
- JÓZSEF nádor 1809e: *Magyarok!* [Buda]: [k. n.], [1809. május 16.].
- JÓZSEF nádor 1809f: *Ungarn!* Ofen: [k. n.], den 16. May 1809.
- JÓZSEF nádor 1809g: *Magyar Nemes Hazafiak!* Költt Budán: [k. n.], Karácson Hava' 18kán 1809.
- JÓZSEF nádor 1809h: *Ungarns Edle!* Ofen: [k. n.], den 18ten Dezember 1809.
- KANT, Immanuel. „Az örök békéről”. Fordította MESTERHÁZI Miklós. In Immanuel KANT. *Történtfilozófiai írások, a jegyzeteket és az utószót írta MESTERHÁZI Miklós*, 255–333. Budapest: Ictus, 1997.

- KAZINCZY Ferenc. *Levelezése*. Sajtó alá rendezte (I–XXI:) VÁCZY János, (XXII:) HARSÁNYI István, (XXIII:) BERLÁSZ Jenő és mások, (XXIV:) ORBÁN László, (XXV:) SOÓS István. 25 köt. Budapest–Debrecen, 1890–2013.
- KECSKEMÉTHY CSAPÓ Dániel. *Nemzeti dalok és marsok*. Pest: Emich Gusztáv, 1847.
- KERÉNYI Ferenc. „A kétközpontú színházi fejlődés eredményeinek egységesülése, a vándorszínészet kialakulása”. In *Magyar színháztörténet I, 1790–1873*, főszerkesztő SZÉKELY György, szerkesztette KERÉNYI Ferenc. Budapest: Akadémiai, 1990.
- KERESZTURY József. *De veteri instituto rei militaris Hungaricae ac spetiatim de insurrectione nobilium*. 2 köt. Vindobonae: Josephus de Kurzbek, 1790.
- KÉRI Katalin. „»Nők csak mértékkal olvassanak...«: Adalékok a hazai női olvasóközönség 18–19. századi formálódásának történetéhez”. In *Pedagógia – oktatás – könyvtár: Ünnepi tanulmányok F. Dárdai Ágnes tiszteletére*, szerkesztette CSÓKA-JAKSA Helga et al., 319–341. Pécs: PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, 2014.
- KISFALUDY Sándor. *Eredeti Magyar Játékszín*. 2 köt. Buda: Magyar Királyi Universitas, 1825–1826.
- KISFALUDY Sándor. *Hátrahagyott munkái*. Sajtó alá rendezte GÁLOS Rezső. Győr: Kisfaludy Irodalmi Kör, 1931a.
- [KISFALUDY Sándor]. *Hazaifüi Szózat a' Magyar Nemességhez*. Pest: Hartleben Konrád Adolf, 1809a.
- KISFALUDY Sándor. *Himfy' szerelmei*. 2 köt. Buda: Királyi Magyar Universitas, 1807a.
- KISFALUDY Sándor. *Hunyady János: Históriai Dráma*. Buda: Királyi Magyar Universitas, 1816.
- [KISFALUDY Sándor]. *József Főherczeg, a' Magyarok' Nádispánnya Veszprím Vármegyében*. Buda: Királyi Magyar Universitas, 1811.
- KISFALUDY Sándor. *Minden munkái*. Sajtó alá rendezte ANGAL Dávid. 8 köt. Budapest: Franklin-Társulat, 1892–1893a.
- [KISFALUDY Sándor]. *Patriotische Worte an Ungarns Adel*. Übersetzt von [Lajos SCHEDIUS]. Pesth: Konrad Adolph Hartleben, 1809b.
- KISFALUDY Sándor. *Regék a magyar elő-időből*. Buda: Királyi Magyar Universitas, 1807b.
- KISFALUDY Sándor. *Szépprózai művek*. Sajtó alá rendezte DEBRECZENI Attila. Csokonai könyvtár: Források (Régi Kortársaink) 1. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 1997a.

- KISFALUDY 1892–1893b: KISFALUDY Sándor. „A jobbágytelket bíró nemes személyek adózásáról”. In KISFALUDY 1892–1893a: VII, 493–499.
- KISFALUDY 1892–1893c: KISFALUDY Sándor. „Hazafiúi Szózat a’ Magyar Nemességhez”. In KISFALUDY 1892–1893a: VIII, 5–67.
- KISFALUDY 1931b: KISFALUDY Sándor. „[Freymüthige] Geschichte der In-surrection des Adels von Ungarn im Jahre 1809 und 1810”. In KISFALUDY 1931a: 66–323.
- KISFALUDY 1997b: KISFALUDY Sándor. „Magyar Aglája”. In KISFALUDY 1997a: 26–39.
- KISFALUDY 1997c: KISFALUDY Sándor. „Napló és Frantzia Fogságom”. In KISFALUDY 1997a: 40–118.
- KISFALUDY 1997d: „KISFALUDY Sándor’ életéből”. In KISFALUDY 1997a: 187–198.
- KNIGGE, Adolf. *Az emberekkel való társalkodásról*. 3 köt. Fordította Kis János. Győr: Streibig Jó’sef, 1798.
- KOLLÁR Ádám Ferenc. *Historiae iurisque publici Regni Ungariae amoenitates*. 2 köt. Vindobonae: Typis a Baumeisterianis, 1783.
- KONTLÁR László. „Fogalmak, konfliktusok és kontextusok: a fordítás problémája és az eszmétörténet”. In „*Politica philosophiai okoskodás*”: *Politikai nyelvek és történeti kontextusok a középkortól a 20. századig*, szerkesztette FAZEKAS Gergely Tamás, MIRU György és VELKEY Ferenc, 23–34. Debrecen: Debreceni Egyetem Történeti Intézete, 2013.
- KOSÁRY Domokos. *Napóleon és Magyarország*. Budapest: Magvető, 1977.
- KOSELLECK, Reinhart. „Historia magistra vitae: A toposz felbomlása a mozgásba lendült történelem újkori horizontján”. Fordította HIDAS Zoltán. In KOSELLECK, Reinhart. *Elmúlt jövő: A történeti idők szemantikája*, 41–73. Budapest: Atlantisz, 2003.
- KOSTYÁL László. „»Árpád hős magzatjai...«: A zalai Megyeháza egykori portrégalériájáról”, *Zalai Múzeum* 10 (2001): 257–275.
- KÖRNER, Josef, Hg. *Krisenjahre der Frühromantik: Briefe aus dem Schlegel-kreis II. 1809–1844*. Bern–München: Franke, 1969.
- KÖVÉR Lajos. „Batsányi János Napóleonnak szánt államelméleti munkája 1809-ből”. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica* 72 (1982): 33–46.
- KÖVÉR Lajos. *Batsányi János politikai eszméi*. Szeged: József Attila Tudományegyetem, 1981 [egyetemi doktori értekezés, kézirat].

- KUDRNA, Leopold and SMITH, Digby. *Biographical Dictionary of all Austrian Generals during the French Revolutionary and Napoleonic Wars, 1792–1815*. 2008 [elektronikus adatbázis]. Hozzáférés: 2022.09.26.
https://www.napoleon-series.org/research/biographies/Austria/AustrianGenerals/c_AustrianGeneralsIntro.html
- KULCSÁR Adorján. *Olvasóközönségünk 1800 táján*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1943.
- LAMPÉRTH Géza, kiad., ford. „Kisfaludy Sándor két levele az insurrectióból”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 20 (1910): 223–225.
- LANGEWIESCHE, Dieter. „Imperium – Nation – Volkskrieg: »1813« in der europäischen Geschichte” in *Die Völkerschlacht bei Leipzig: Verläufe, Folgen, Bedeutungen 1813–1913–2013*, herausgegeben von Martin HOFBAUER und Martin RINK, 25–43. Berlin: De Gruyter–Oldenbourg, 2017.
- LANGSAM, Walter Consuelo. *The Napoleonic Wars and German Nationalism in Austria*. New York: Columbia University Press, 1930.
- LEDÍČ, Stipe. *Josip Keresturi: javno djelovanje i politička misao*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 2018 [doktori értekezés, gépirat].
- LÜSEBRINK, Hans-Jürgen. „Conceptual History and Conceptual Transfer: The Case of ‘Nation’ in Revolutionary France and Germany”. In *History of Concepts: Comparative Perspectives*, edited by Iain HAMPSHER-MONK, Karin TILMANS and Frank VAN VREE, 115–128. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1998.
- LÜSEBRINK, Hans-Jürgen. *Interkulturelle Kommunikation: Interaktion, Fremdwahrnehmung, Kulturtransfer*. Stuttgart–Weimar: J. B. Metzler, 2012.
- MACZÁK Ibolya. „A kanonikus plágium: Szövegalkotás barokk prédikációinkban”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 107 (2003): 261–276.
- MADZSAR Imre. „Vitam et sanguinem”. *Századok* 56 (1922): 600–603.
- Magyar klasszikusok 1952: „Magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata”. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* 3, 1–2. sz. (1952): 53–55.
- Manifest* 1809: *Manifest*. Wien: k. k. Hof- und Staats-Druckerey, 1809.
- MARCZALI, Heinrich. „Vitam et sanguinem!”. *Historische Zeitschrift* 117, 3. sz. (1917): 413–431.
- MARKÓ Árpád. *Egy elfelejtett magyar író-katona: Jakkó László huszárkapitány 1781–1833*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1960.
- Mausoleum* 1664: *Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum regni apostolici regum et primorum militantis Ungariae ducum*. Norimbergae: apud M. et J. F. Endteros, 1664.

- MEDGYESY S. Norbert. „»Akkor jöhet az örömdhett, hogy Insurgeált!« : A Napóleon elleni magyar nemesi felkelések indulói, énekei kéziratos gyűjteményekben (1790–1825)”. In *Franciák Magyarországon I*, szerkesztette BANA József és KATONA Csaba, 123–165. Budapest–Győr: Győr Megyei Jogú Város Levéltára–MOL–Mediawave Közalapítvány, 2012.
- MEZEI Márta. „Virág Benedek és Magyar Századok”. In VIRÁG Bendek. *Magyar Századok*, szerkesztette MEZEI Márta, fordította WIMMER Éva, 409–433. Budapest: Magvető, 1983.
- MEZEI Márta. *Történetiszemlélet a magyar felvilágosodás irodalmában*. Budapest: Akadémiai, 1958.
- Militär-Almanach 1796: Militär-Almanach VII*. Wien: Gräffer, 1796.
- MK: *Magyar Kurir*
- MOLNÁR András. „Polgárőrségek Magyarországon a napóleoni háborúk idején”. *Hadtörténelmi Közlemények* 105, 3. sz. (1992): 94–119.
- MOLNÁR András. „Zala vármegye nemesi felkelő lovasezrede 1809-ben I: Szervezés, személyi és anyagi ügyek”. *Hadtörténelmi Közlemények* 134 (2021b): 843–874.
- MOLNÁR András. *Deák Antal hagyatéka: Egy ellenzéki politikus Zala megyében, 1789–1842*. Zalaegerszeg: Zalaegerszeg Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2021a.
- MOLNÁR József. *Görög Demeter (1760–1833)*. A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 30. Debrecen: k. n., 1975.
- MONTESQUIEU [Charles-Louis de Secondat]. *A törvények szelleméről*. Fordította CSÉCSY Imre és SEBESTYÉN Pál. Budapest: Osiris–Attraktor, 2000.
- MONTESQUIEU [Charles-Louis de Secondat]. *De l'Esprit des Loix*. 4 köt. Amsterdam–Leipzig: Arkstee & Merkus, 1763.
- NAGY Ágoston. „A »thermidori köztársaság« ünnepkultúrájának tapasztalata Kisfaludy Sándor Naplójában: 1796. július–szeptember (IV. év thermidor–fructidor)”. In *Klasszikus és modern republikanizmusok: Eszmetörténeti tanulmányok*, szerkesztette NAGY Ágoston és PAP Mílán, 67–110. Budapest: Ráció, 2021c.
- NAGY Ágoston. „Kisfaludy Sándor 1809-es Hazafiúi Szózatának recepciója és használatai”. *Magyar Könyvszemle* 137 (2021b): 516–553.
- NAGY Ágoston. „Kisfaludy Sándor fogalmazványai az 1809-es inszurrekció idejéből”. *Lymbus: Magyarágtudományi forrásközlemények* (2018): 513–532.

- NAGY Ágoston. „Törekvések az utolsó nemesi felkelés kultuszának kialakítására”. In *Örökség, történelem, társadalom*, szerkesztette Szívós Erika és VERESS Dániel, 44–86. Rendi társadalom – polgári társadalom 32. Budapest: Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület, 2020.
- NAGY Ágoston. *Kisfaludy Sándor és az utolsó nemesi felkelés propagandája*. Miskolc: Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2021a [doktori értekezés, gépirat]. Hozzáférés: 2022.05.08. <http://phd.lib.uni-miskolc.hu/?docId=36818>
- NAGY Iván. *Magyarország családai: Czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. 12 köt. + pótkötet. Pest: Ráth Mór, 1857–1868.
- Observations 1809* – [N. N.]. *Observations d'un patriote Autrichien sur divers Articles insérés dans les Gazettes étrangères*. [H. n.]: [k. n.], 1809.
- ÓDOR Imre. „A »vérrel adózás« illúziója: Nemesi felkelés és adómentesség a felvilágosodás és a francia háborúk korában”. *Levéltári közlemények* 58, 1–2. sz. (1987): 159–173.
- OVIDIUS Publius Naso. *Levelek Pontusból*. Fordította és az utószót írta KARTAL Zsuzsa. Budapest: Európa, 1991.
- PALMA Károly Ferenc. *Notitia Rerum Hungaricarum*. 3 köt. Pestini–Budaec–Cassoviae: I. M. Weingand–I. G. Koepf, 1785.
- PAPP Júlia. „»Ti vagytok a' polgári Erény 's Nemzetiség védangyali...«: Női olvasás a felvilágosodás és a kora reformkor időszakában”. In *A zsoldártól a rózsaszín regényig: Fejezetek a magyar női művelődés történetéből*, szerkesztette PAPP Júlia, 141–161. Budapest: Petőfi Irodalom Múzeum, 2014.
- PIZZIGHELLI, Cajetan. *Geschichte des k. und k. Husaren-Regimentes Friedrich Leopold Prinz von Preussen Nr. 2. 1742–1905*. Kronstadt: Selbstverl. des Regiments, 1905.
- POGÁNY György. „Nézetek a női olvasásról Magyarországon a felvilágosodás első szakaszában”. *Könyvtári Figyelő* 18 (2008): 450–461.
- POÓR János. *Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12*. Budapest: Universitas Könyvkiadó, 2003.
- PORKOLÁB Tibor. „»Ode ad Hungaros«: Az 1797. évi magyar nemesi felkelés költészetéről”. In *Szín – játék – költészet: Tanulmányok a nyolcvan éves Kilián István tiszteletére*, szerkesztette CZIBULA Katalin, DEMETER Júlia és PINTÉR Márta Zsuzsanna, 73–81. Budapest–Nagyvárad: Partium Kiadó–Protea Egyesület–reciti, 2013.
- PORKOLÁB Tibor. „Nagyjainknak pantheonja épül”: *Közösségi emlékezet, panteonizáció, emlékbeszéd*. Budapest: Anonymus, 2005.

- PORKOLÁB Tibor. „Szempontok a francia háborúk inszurrekciós költészetének textológiai és filológiai vizsgálatához”. In *Textológia, filológia, értelmezés: klasszikus magyar irodalom*, szerkesztette CZIFRA Mariann és SZILÁGYI Márton, 191–215. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014.
- POUPÉ, Edmond. „Alexandre Kisfaludy à Draguignan Thermidor-Fructidor an IV. (juillet-septembre 1796)”. *Revue des études hongroises* (1933): 216–233.
- POUPÉ, Edmond. *Alexandre Kisfaludy à Draguignan: Thermidor-Fructidor an IV Juillet-Septembre 1796*. Draguignan: Olivier-Joulian, 1937.
- PRAY György. *Annales regum Hungariae ab anno Christi CMXCVII. ad annum MDLXIV*. Vindobonae: Typis Georgii Ludovici Schulzii–Typographi Academici, 1767.
- PZ IfU: *Preßburger Zeitung – Intelligenzblatt für Ungarn*
- RANSANUS, Petrus. *A magyarok történetének rövid foglalata*. Fordította BLAZOVICH László, KULCSÁR Péter, Sz. GALÁNTAI Erzsébet. Milleniumi magyar történelem: Források. Budapest: Osiris, 1999.
- RÉFI Attila. „Hadba szállás magyar módra: Az inszurrekció szervezete és irányítása”. In *A magyar hadügyi igazgatás története (1526–1990)*, szerkesztette HERMANN Róbert, 129–169. Budapest: Zrínyi, 2021.
- RÉFI Attila. *A császári-királyi huszárság törzstiszti kara a francia forradalmi és a napóleoni háborúk korában (1792–1815)*. Budapest–Sárvár: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Nádasdy Ferenc Múzeum, 2014.
- REINALTER, Helmut. „»Spanien und Tirol tragen keine Fesseln«: Der Einfluss des spanischen Unabhängigkeitskampfes auf die Erhebung Tirols 1809”. In *Außenperspektiven: 1809: Andreas Hofer und die Erhebung Tirols*, herausgegeben von Helmut REINALTER, Florian SCHALLHART und Eva LAVRIC, 65–76. Innsbruck: Innsbruck University Press, 2010.
- REISZ T. Csaba. „Lipszky János jelentése a magyar nemesi felkelésnél történekről, 1809”. *Levéltári Közlemények* 80 (2009): 255–298.
- REXA Dezső. „Egy második Nemzeti Színház eszméje 1843-ban”. *Akadémiai Értesítő* 27 (1916): 131–141.
- RINK, Martin. „Idee und Wirklichkeit einer deutschen Guerilla: Der österreichische Krieg 1809 und der »Volkskrieg« in Deutschland”. *Österreichische Militärische Zeitschrift* 48, 5. sz. (2010): 20–28. Hozzáférés: 2022. 03. 30. https://www.bundesheer.at/pdf_pool/omz/omz2010_05.pdf

- RINK, Martin. „Preußisch-deutsche Konzeptionen zum »Volkskrieg« im Zeitalter Napoleons”. In *Reform – Reorganisation – Transformation: Zum Wandel in deutschen Streitkräften von den preußischen Heeresreformen bis zur Transformation der Bundeswehr*, herausgegeben von Karl-Heinz LUTZ, Martin RINK und Marcus VON SALISCH, 65–87. München: R. Oldenbourg, 2010.
- RÓZSA György. „Czetter Sámuel. Egy magyar rézmetsző a 18–19. század fordulóján”. *Művészettörténeti tanulmányok: A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve* (1952): 97–139.
- Sammlung 1809*: [N. N.]. *Sammlung aller Tags-Berichte von der Kais. Königl. Armee*, [H. n.], [k. n.], 1809.
- SÁRKÖZY Péter. *Az utolsó magyar petrarkista, Kisfaludy Sándor*. Budapest: Magyar Napló, 2022.
- SASHEGYI Oszkár. *Német felvilágosodás és magyar censura: 1800–1830*. Miskolc-Könyvtár 130. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1938.
- SCHEDEL Ferenc. „A’ Magyar Tudós Társaság Tudósításai”. *Tudományos Gyűjtemény* 20, 5. sz. (1836a): 126–129.
- SCHEDEL Ferenc. „Görög Demeter, tiszteleti tag”. In *M. Tudós Társasági Névkönyv 1836-ra*, 74–75. Buda: Magyar Kir. Egyetem’ betűível, 1836b.
- SCHNEIDER Miklós. *Féjérmegyei nemes családok: Kihirdetett és bizonyásglevelet nyert családok*. Székesfehérvár: Csitáry G. Jenő, 1935.
- SPALATÓI Tamás. „A salónai és spalatói főpapok története (Részlet)”. Fordította CSONKA Ferenc. In *A tatárjárás*, szerkesztette NAGY Balázs, 52–65. Budapest: Osiris, 2003.
- SÜTŐ József. „»Hortobágyi kocsmárosné, angyalom!«: Egy Petőfi-népdal folklorisztikai vonatkozásai” *Forrás* 5, 1. sz. (1973): 52–60.
- SZABADOS György. „Jezsuita »sikertörténet« (1644–1811)”. In *Clio inter arma*, szerkesztette TÓTH Gergely, 206–226. Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014.
- SZABÓ András Péter. „»De profundis«: Nemzeteszmék az 1657 utáni évek erdélyi válságában” *Századok* 146 (2012): 1085–1160.
- SZALISZNYÓ Lilla. „»Egy könyvkiadás engem könnyen megakaszt«: Kisfaludy Sándor műveinek kiadása és terjesztése 1816-ban”. *Irodalomtörténet* 42, 3. sz. (2011): 341–359.
- SZENTESI Edit. *Birodalmi patriotizmus és honi régiségek: Az egykorú oszt-rák hazafias történeti festészetről szóló írások Josef Hormayr lapjában (1810–1828): Kísérlet a hazafias történeti festészet megteremtésére az Osztrák Császárságban (1808–1813)*. Budapest: ELTE BTK Művészettörténeti Doktori Iskola, 2003 [doktori disszertáció, kézirat].

- SZIGETI István. *„Hazámnak hasznos polgára kívánok lenni”: Ghyczy Kálmán élete és politikai pályája (1808–1888)*. Budapest: Gondolat, 2012.
- SZIJÁRTÓ M. István. *A diéta II: A 18. századi politikai elit társadalom- és kultúrtörténeti megközelítésben*. Budapest: Magyar Nemzeti Levéltár, 2021.
- SZIJÁRTÓ M. István. *Nemesi társadalom és politika*. Budapest: Universitas, 2006.
- SZILÁGYI Ferenc. „A Csokonai-kiadó »Kelemtölgy«, azaz: Kecskeméthy Csapó Dániel”. *Irodalomtörténet* 23 (1992): 328–344.
- SZILY Kálmán. *A magyar nyelvújítás szótára*. 2 köt. Budapest: Hornyánszky Viktor, 1902–1908.
- SZINNYEI József. *Magyar írók élete és munkái*. 14 köt. Budapest: Hornyánszky Viktor, 1891–1914.
- SZŐCS Tibor. „Egy »legendás« hős: Dugovics Titusz története”. *Hadtörténelmi Közlemények* 122 (2009): 3–35.
- SZÖRÉNYI László. „Palma Ferenc Károly történetírói munkássága”. In SZÖRÉNYI László. *Studia Hungarolatina: Tanulmányok a régi magyar és neolatin irodalomról*, 138–168. Budapest: Kortárs, 1999.
- SZÖRÉNYI László. „Panegyricus és eposz: Zrínyi és Cortesius”. In SZÖRÉNYI László. *Hunok és Jezusíták: Fejezetek a magyarországi latin honfoglalási epika történetéből*, 48–60. [h. n.]: Nap Kiadó, 2018.
- TAKÁTS József. „Politikai beszédmodok a magyar 19. század elején: A keret”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 102 (1998): 668–686.
- TARNAI Andor. „Batsányi Der Kampf-ja: Szauder József és Benda Kálmán hozzászólásával”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 71 (1967): 265–274.
- TARNAI Andor. „Magyar jakobinusok, bonapartisták és nyelvújítók”. *Irodalomtörténet* 54 (1972): 383–396.
- TESz 1967–1976: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Főszerkesztő BENKŐ Loránd, szerkesztette (I–II:) Kiss Lajos és PAPP László, (III:) KUBINYI László és PAPP László. 3 köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967–1976.
- TÓTH Zoltán. „A rendi norma és a »keresztény polgárisodás«: Társadalomtörténeti esszé”. *Századvég* 2–3. sz. (1991): 75–130.
- TÓTH Zsombor. *A kora újkori könyv antropológiája: Kézírtos irodalmi nyilvánosság Cserei Mihály (1667–1756) írás- és szöveghasználatában*. Budapest: reciti, 2017.
- VADERNA Gábor. *A költészet születése: A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben*. Budapest: Ráció, 2017.

- VALJAVEC Frigyes. „Magyar írók levelei gróf Széchenyi [sic!] Ferenchez: Harmadik közlemény.” *Irodalomtörténeti Közlemények* 44 (1934): 387–396.
- VB: *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*
 Vendee 1809 – [HORMAYR, Joseph von] [?]. *Der Vendee-Krieg*, Germanien [Graz], [k. n.] [Schneller], 1809.
- VERSEGHY Ferenc. *Drámái*. Sajtó alá rendezte DONCSEZC Etelka. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014.
- VIRÁG Bendek. *Poétai Munkái*. Magyar Minerva 3. Pest: Trattner Mátyás, 1799.
- VIRÁG Benedek’ *poétai munkái*. Sajtó alá rendezte PORKOLÁB Tibor. Régi magyar költők tára, XVIII. század. Budapest: Universitas Kiadó, 2011.
- VISZOTA Gyula. „Kisfaludy Sándor és az 1809-iki insurrectio”. *Akadémiai Értesítő* 20, 8–9. sz. (1909): 405–433.
- VISZOTA Gyula. „Révai, Verseghy és a tisztí szótárak: Révai Miklós és a Pest-vármegyei, Verseghy Ferenc, Kisfaludy Sándor és a Zala-vármegyei tisztí szótár”. *Nyelvtudományi Közlemények* 35 (1905): 194–234.
- VOLTAIRE [Arouet, François-Marie]. *Histoire de la guerre de 1741*. 2 köt. La Haye: [s. n.], 1756.
- VOUPZ: *Verenigte Ofner und Pester Zeitung*
- VÖRÖS Károly. „A magyarországi társadalom (1790–1848)”. In *Magyarország története 1790–1848*. V/1, főszerkesztő MÉREI Gyula, szerkesztette VÖRÖS Károly, 474–600. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983.
- VÖRÖS Károly. „Kisfaludy Sándor világa”. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 18 (1987): 447–450.
- WEBER, Arthur. „Zur politischen Lyrik des Kriegesjahres 1809”. *Ungarische Rundschau für Historische und Soziale Wissenschaften* 4, 1. sz. (1915): 215–246.
- WOHLFEIL, Rainer. „Die Flugschrift des Don Pedro Cevallos: Ein Beitrag zur politischen Propaganda der Spanier im Kampf gegen Napoleon”. In *Festschrift für Johannes Vincke zum 11. Mai 1962*, herausgegeben von Consejo de Investigaciones Científicas–Görres-Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft, 713–750. Madrid: CSIC, 1962–63.
- WOHLFEIL, Rainer. *Spanien und die deutsche Erhebung 1808–1814*. Wiesbaden: Franz Steiner, 1965.
- WZ: *Wiener Zeitung*
- ZVARA Edina. *Egy tudós hazafi Bécsben: Görög Demeter és könyvtára*. Budapest: OSZK–Gondolat, 2006.
- ZMNK: *Zala megye nemesi katasztere 1790, 1829, 1845*. Zala Megyei Levéltár [elektronikus adatbázis]. Hozzáférés: 2022. 07. 08.
<https://tinyurl.com/mtuun9pp>